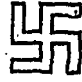
: પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી તરફથી
ચુનીલાલ નાગજી વોરા
રાજકોટ (કાઠિયાવાડ)

પ્રથમાવૃત્તિ — પ્રત ૧૨૦૦
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩ — વીર સંવત્ ૨૪૬૩

"વસંત" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતાએ છાપ્યું,
ઘીકાંટા રોડ–પાનાભાઈની વાડી.
અમદાવાદ

નિવેદન

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ સંવત ૧૯૯૨ ના રાજકોટ ચાતુર્માસ દરમ્યાન "અનાથી મુનિ અને સુદર્શન શેઠના" અધિકાર ઉપર, જે ક્રમિક વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ, તે પૈકીના અષાડ વદી ૨ થી પ્રથમ ભાદરવા વદી ૦)) સુધીના વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ આ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. જ્યારે બાકીના એટલે બીજા ભાદરવા શુદી ૧ થી સંવત ૧૯૯૩ ના કારતક વદી ૧ સુધીના સદરહુ વિષયોને લગતા વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ આ બીજા ભાગદ્વારાએ પ્રસિદ્ધ કરી જૈનસમાજ સમક્ષ રજુ કરતાં આનંદ થાય છે.

વ્યાખ્યાનોનો આ દ્વિતીય ભાગ પ્રથમ ભાગના અનુસંધાનમાં જ અને તરત જ પ્રસિદ્ધી પામતો હોવાથી, તેમજ પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે વિસ્તૃતરૂપે કહી દીધેલ હોવાથી, આ બીજા ભાગ માટે જુદી પ્રસ્તાવના આપવાની જરૂર જણાઈ નથી, એટલે આ ટુંક નિવેદનથી જ સંતોષ માની લેવામાં આવે છે.

તેમ છતાં પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા મુજબ આ વ્યાખ્યાન સંગ્રહના પ્રકાશકનો મુખ્ય હેતુ જૈન ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર થાય એ છે. સાથે સાથે સાધુ સમુદાય ઓછો હોવાને કારણે જે નાના ગામડાઓમાં કે નગરોમાં કે જ્યાં સાધુ મુનિરાજોના ચાતુર્માસ થતાં નથી, અને દરિયાપારના દેશોમાં કે જ્યાં સાધુ મુનિરાજોનું આવાગમન થઈ જ શકતું નથી, ત્યાં વસતા જૈન બન્ધુઓ આ વ્યાખ્યાનોનો લાભ લઈ ધર્મબોધ પામી શકે, અને સામાયિકમાં નિવૃત્તિ જીવનનો સદુપયોગ કરી શકે એ દૃષ્ટિએ પણ આ પ્રકાશન પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે, આ પ્રકાશનના હેતુને બર લાવવામાં આ પુસ્તક થોડું કે ઘણું સહાયભૂત નીવડશે, તોપણ તેની પાછળ સેવવામાં આવેલો શ્રમ સાર્થક જ છે.

આ દ્વિતીય ભાગના વ્યાખ્યાનોના અનુવાદનું કાર્ય પણ શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ-ન્યાયતીર્થદ્વારાએ જ કરાવવામાં આવેલ છે, કે જે તેમણે એટલા જ ખંત અને શ્રમપૂર્વક બજાવી પૂજ્યશ્રીના મૂળ ભાવોને જાળવી રાખવા બનતું કરેલ છે. તેમજ આ ભાગના પ્રકાશન અંગેની વ્યવસ્થા કરવામાં શ્રી હરખચંદ કેશવજી વોરાએ અને પ્રુફ શોધન કરવામાં શ્રી વાડીલાલ કાકુભાઈ સંઘવીએ ઉમંગભેર સહકાર આપી સંતોષ આપેલ છે, તેની નોંધ લેતાં અતિ હર્ષ થાય છે.

આ પ્રકાશનમાં વ્યાખ્યાનોની નોંધ લેવામાં દૃષ્ટિદોષથી કે સમજફેરથી કાંઈ ભૂલ રહેલી માલુમ પડે તો તે માટે પ્રકાશક ક્ષમાર્થી છે.

શરદ-પૂનમ
સંવત ૧૯૯૩
રાજકોટ

ચુનીલાલ નાગજી વોરા
વ્યવસ્થાપક

પ્રવચન-સાર

ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખો, ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રેમ રાખો અને ભગવાનની પ્રાર્થના કરી તેમને હૃદયમાં ધારણ કરો. જો તમે મારી આ વાતને હૃદયમાં ઉતારશો તો તમારા હૃદયમાં એવી જ્યોતિ પ્રગટશે કે જે જ્યોતિ બધાનું કલ્યાણ કરશે. આ જ્યોતિ આગળ હું તુચ્છ છું એટલું જ નહિ પરંતુ હું પણ એ જ પરમ જ્યોતિનો ઉપાસક છું. તમે પણ એ જ પરમ જ્યોતિના ઉપાસક બની, એ જ્યોતિને તમારા હૃદયમાં પ્રગટાવો તો તેમાં બધાનું કલ્યાણ જ છે.

—પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી.

વિષયસંક્ષેપ

[વ્યાખ્યાનોની સંક્ષિપ્ત વિષયનોંધ]

[દ્વિતીય ભાગ]

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧ બુધવાર

પ્રાર્થના. આદીશ્વર ભગવાન. આત્મા અને પરમાત્માનું એકીકરણ. તોફાનની ગતિ બદલાવો. ભરત અને તેના ૯૮ ભાઈઓની રાજ્યલિપ્સા. ઋષભદેવ ભગવાનનો ઉપદેશ. સંયમનો પ્રભાવ. આત્મજ્ઞાન. પરમજ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મા. આત્માની અમરતા. **અનાથી મુનિ.** નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનની વિશેષતા. ત્રસ અને સ્થાવરનો 'નાથ' કોણ બની શકે? અનાથી મુનિનો અમોઘ ઉપદેશ. દ્વાદશાંગી વાણીનો સાર. આત્મા જ સુ:ખ–દુ:ખનો કર્ત્તા તથા હર્ત્તા. આત્મા જ મિત્ર કે શત્રુ. પુણ્ય અને પાપ પ્રકૃતિ. **સુદર્શન.** વિષમકાલ. સાધુઓનું કર્ત્તવ્ય. સત્યનો જય અને અસત્યનો ક્ષય. પાપ પાપરૂપે જ પ્રગટશે. પ્રજાપ્રિય સુદર્શન. દાનવીરનાં લક્ષણો. ત્રણ પ્રકારનાં દાન. છૂપું દાન. રાણા ભીમસિંહની દાનવીરતા. (૩૬૩–૩૭૨)

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. અજિતનાથ ભગવાન. પરમાત્માના નામની શક્તિ. ભગવાનનું ગુણનિષ્પન્ન નામ. નમ્રતા ધારણ કરો. પાપને પાપ સમજી તેને દૂર કરો. મિથ્યાદષ્ટિ. આત્મશોધન. અન્તર્મુખી પ્રાર્થના કરો. **અનાથી મુનિ.** આત્મા વૈતરણી નદી સમાન કેમ છે? સુખદુ:ખનું તંત્ર આત્માના હાથમાં. આત્માની સનાથતા શામાં છે? આત્મશોધ. આત્મપ્રતીતિ. આત્મૈક્ય. આત્માને જાગ્રત કરો. (શીલવ્રતનો સ્વીકાર અને તેની મંગલસ્મૃતિ.) **સુદર્શન.** મહાપુરુષનો પુણ્યપ્રભાવ. સુદર્શનનું બહુમાન. સ્વરાજ્યના પ્રશ્નનો ઉદ્દભવ. મૌન અને ધર્મની રક્ષા. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને સમાજ સ્વાતંત્ર્ય. ધર્મમાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનું સ્થાન. સમાજ રક્ષા.(૩૭૨–૩૮૦)

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. સંભવનાથ ભગવાન. પરમાત્માની ભક્તિમાં દંભાદિનો ત્યાગ. આત્મસમર્પણ. પોતાની અપૂર્ણતાનો સ્વીકાર કરવો એ કાંઈ ઓછો ઉપકાર નથી એ વિષે એક ઝવેરીનું દષ્ટાંત. ગુણોનો આદર. વિવેકજ્ઞાન પ્રગટાવો. **અનાથી મુનિ.** સંસારમાં સુખ અને દુ:ખ એ બે સ્થિતિ છે. કામધેનુ અને નંદનવનનો અર્થ. આત્માને લીધે જ ઋદ્ધિસિદ્ધિ સુખદાયક છે. આત્મા અમર છે. એના માટે રોવું–કૂટવું ઉચિત નથી. હૃદયથી રુદન આવતું અટકી શકતું નથી. પ્રથારૂપે રુદન કરવું કે કૂટવું અનુચિત છે. **સુદર્શન.** સત્યધર્મનો મર્મ. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને નામે સ્વચ્છંદતા સેવવી અનુચિત છે. સત્યમૂર્તિ હરિશ્ચંદ્રનું સત્યપાલન. સંઘ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લેવાનો ઉદ્દેશ. શેઠની મૌનદઢતા. શેઠને શૂળીએ ચઢાવવાનો હુકમ. (૩૮૦–૩૮૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના. અભિનંદન ભગવાન. પ્રાર્થનાનો ચમત્કાર. જ્ઞાનસમુદ્રની અગાધતા. પરમાત્માનો પ્રતાપ. દુઃખનિકંદન કરનાર ભગવાન. ઉપાદાન અને નિમિત્ત વસ્તુશોધનનાં બે અંગો. ત્રિવિધ દુઃખ. **અનાથી મુનિ.** સુખ–દુઃખનો કર્ત્તા આત્મા છે. કાળ, સ્વભાવ, ઇશ્વર, પુરુષાર્થ અને પૂર્વકર્મ એ કર્ત્તારૂપ છે એમ ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા વિષે દાર્શનિક ચર્ચા અને તેનું સ્પષ્ટ વિવરણ. જૈનદર્શનની મૌલિકતા. જૈનદર્શન બધાં મતોનો સમન્વય કેવી રીતે કરે છે, એ વિષે અંધજનો અને હાથીનું દૃષ્ટાંત. અનેકાન્ત દૃષ્ટિની ખૂબી. સત્યતત્ત્વના આગ્રહ વિષે કામદેવનું દૃષ્ટાંત. આત્મા સુખ–દુઃખનો કર્ત્તા નથી એમ ન માનવું એ કુતરો પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ ભસે એના જેવું છે. આત્માનો ઉદ્ધાર આત્મા જ કરી શકે એ વિષે ગીતાનું સમર્થન. **સુદર્શન.** શેઠને વિચિલિત કરવાનાં નગરજનોનાં પ્રયત્નો. મનોરમાની શેઠ પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રીતિ. સત્ય કોઈ દિવસ મરતું નથી. મનોરમાનો સત્યશીલ પ્રેમ. બાળકોને ધૈર્યપ્રદાન. દયાધર્મ–વીરનો ધર્મ. પૌષધશાળામાં ધર્મકાર્ય .(૩૮૮–૩૯૭)

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૫ રવિવાર.

પ્રાર્થના. સુમતિનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાનો આદર્શ. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન. પ્રકૃતિનાં ઉદાહરણોદ્વારા ભક્તિનું નિરૂપણ. પરમાત્માની શક્તિનો સદુપયોગ. **અનાથી મુનિ.** સાધુધર્મના પાલન વિષે ટકોર. ચિત્તની પાંચ પ્રકારની વૃત્તિઓ. એકાગ્રવૃત્તિ દ્વારા શાસ્ત્રશ્રવણ સફલ નીવડે છે. શ્રોતા અને વક્તાની એકાગ્રવૃત્તિ. ચિત્તવૃત્તિનો સંયમ. **સુદર્શન.** સત્ય ઉપર મનોરમાનો અટલ વિશ્વાસ. ધર્મનો સાચો સંબંધ. પુત્રો ઉપર માતાનો પ્રભાવ. સંસ્કારશુદ્ધિ. બાળકોની વાતોની ઉપેક્ષા ન કરો. ધર્મદૃઢતાનો પરિચય. (૩૯૭–૪૦૪)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૭ બુધવાર.

પ્રાર્થના. સુપાર્શ્વનાથ ભગવાન. પરમાત્માનો આધાર. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની વચ્ચેનું અંતર. જ્ઞાનીજનો પરમાત્માને અને અજ્ઞાનીજનો સંસારને આધારભૂત માને છે. પરમાત્મા પાસે ‘ સનાથ ’ બનવાની આશા રાખો. **અનાથી મુનિ.** ગૃહસ્થોની આગળ સાધુઆચાર કહેવાની આવશ્યક્તા શા માટે છે? ગૃહસ્થો નિર્ગ્રન્થપ્રવચનના દાસ છે. શાસ્ત્રને પ્રમાણભૂત માનો. નિશ્ચય અને વ્યવહાર કેમ જાણી શકાય ? નિશ્ચય સાથે વ્યવહારની આવશ્યક્તા. કાયર લોકો સંયમનું પાલન કરી શકતા નથી. સાધુઓની જવાબદારી. સંયમના પાલનમાં આવતાં પ્રલોભનોથી બચવા વિષે ધનાવા શેઠનું ઉદાહરણ. ‘ મીઠા વિષ ’થી બચો. સંસારનાં પ્રલોભનોમાં લોભાઈ ન જાઓ. ભગવાનની વાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખો. **સુદર્શન.** પતિ–પત્ની વચ્ચે અભેદભાવ. સંસારમાંથી સમ્યક્ સાર શોધવો જોઈએ. બાળકની શ્રદ્ધા આદરણીય છે. પતિના પગલે પત્ની. પરસ્ત્રીને માતાસમાન માનો. (૪૦૪–૪૧૩)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૮ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. ચંદ્રપ્રભુ ભગવાન. હૃદયના ભાવો પ્રાર્થનારૂપે નીકળે છે. યથાશક્તિ ભક્તિ કરો. ભક્તિને ભગવાન જરૂર સ્વીકારશે. પરમાત્માના જયમાં તમારો જય માનો. **અનાથી મુનિ.** વેશ ધારણ કરે છે અને સાધુતાનું પાલન કરતો નથી તેની સ્થિતિ અતોભ્રષ્ટસ્તતોભ્રષ્ટ જેવી બને છે. તમે સાધુતાના પૂજારી છો. ગુણપૂજા. આત્માની સલાહની ઉપેક્ષા ન કરો. સાધુતાના સુધારમાં સંસારનો સુધાર રહેલો છે. સાધુ થઈને સાધુતાનું પાલન ન કરવું એ

વધારે કાયરપણું છે. સાધુતા ખરાબ નથી જ એ વિષે સૈનિકનું ઉદાહરણ. મહાવ્રતનો સ્પષ્ટાર્થ. મહાવ્રત અને અણુવ્રતની તરતમતા. 'મહા' અને 'અણુ' વિષે વજીરના પુત્રની ગુણપરીક્ષા. ગૃહસ્થ અને શ્રાવક. ગુરુ-શિષ્ય. **સુદર્શન.** રોવા-કૂટવાનો રીતરિવાજ ત્યાજ્ય. તિલકની દૃઢતા. લોકપ્રવાહમાં તણાઈ ન જાઓ. ઈશ્વરીયબળ. બહુમત અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય. ગાંધીજીનું પ્રતિજ્ઞાપાલન. ઈંડાં માંસમાં ગણાય. ક્ષમાપના અને પાપોનો ત્યાગ. (૪૧૩-૪૨૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. સુબુદ્ધિનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાનો મહિમા. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે અભિન્નતા. આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન એ સાચું જ્ઞાન. આત્માનંદ. નાસ્તિકપ્રધાન યુગમાં ચમત્કાર. **અનાથી મુનિ.** ધર્મ તુચ્છ અને મહાન્ બન્નેને માટે સમાન. બીજાને સંતોષવા માટે બાહ્ય સાધુક્રિયા વણિકવૃત્તિ છે. અણુવ્રત અને મહાવ્રત વચ્ચેનું અંતર અને સ્પષ્ટીકરણ. પાંચ મહાવ્રત અને પાંચ યામોની સરખામણી. જૈનદર્શનની વિશેષતા. મહાવ્રતોના પાલનમાં અપવાદ નથી. મહાવ્રતોનું પૂર્ણરૂપે પાલન કરનાર જ 'સનાથ' છે. મહાવ્રત સાર્વભૌમ છે. **સુદર્શન.** સંસારની વિચિત્રતા. સત્યધર્મની દૃઢતા. નિશ્ચય અને વ્યવહારનું ધર્મમાં સ્થાન. અપકારી ઉપર ઉપકાર. નવકારમંત્રનો મહિમા. (૪૨૧-૪૨૯)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૦ શનિવાર

પ્રાર્થના. શીતલનાથ ભગવાન. ઉપાધિઓને શાન્ત કરવાનો અમોઘ ઉપાય-પ્રાર્થના. આત્મજાગૃતિ. ભાવનિદ્રાનો ત્યાગ. ઈશ્વર થઈને ઈશ્વરને ભજો. પ્રભુમય બનો. (સંગ્રહનયમાંથી નીકળી એવંભૂતનયમાં જાઓ તો તમે પણ પરમાત્મામય બની શકો છો.) **અનાથી મુનિ.** મનુષ્યજન્મને ગુમાવો નહિ. બીજાને પતિત થતાં જોઈ તમે સાવધાન બનો. વિતર્કોને દૂર કરી પ્રતિપક્ષી ભાવના ભાવો. મહાવ્રતોમાં સ્થિર કેમ રહી શકાય ! સાચો વીર જ અહિંસક છે. વિપક્ષને દૂર કરવાની ભાવના એ જ અહિંસકનું શસ્ત્ર છે. ચાર ભાવનાનો સ્પષ્ટાર્થ. પ્રમોદભાવના. મધ્યસ્થભાવના વિષે કામદેવ શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત. કરુણા ભાવના. અનુકંપાનો અર્થ. કરુણાનો આદર્શ. મૈત્રીભાવનાને જીવનમાં ઉતારો. **સુદર્શન.** અપકારી ઉપર મૈત્રીભાવ. શરીરનો સદુપયોગ. શરીરમંદિરમાં રહેલા ચૈતન્યપ્રભુને ભૂલો નહિ. ભક્તિની પરીક્ષા. ધર્માત્મા સુદર્શન. પાપોને છુપાવો નહિ, પ્રકટ કરો. (૪૨૯-૪૩૬)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૧ રવિવાર

પ્રાર્થના. શ્રેયાંસનાથ ભગવાન. પરમાત્માનું નામસ્મરણ. ભગવદ્ભજન. વિકારોને દૂર કરો અને આત્મજ્યોતિને પ્રગટાવો. **અનાથી મુનિ.** મહાવ્રત અને અણુવ્રત વિષે વિચાર અહિંસા મહાવ્રતનો નાશ કેવી રીતે થાય છે ? હિંસા કરવામાં વધારે પાપ કે કરાવવામાં ! પ્રશ્નોત્તર. મિથ્યાત્વ એ હિંસાનું કારણ. હિંસાના ભેદો. ઉદાસીનતા અને તેજસ્વિતા. અર્જુનના પક્ષમાં કૃષ્ણ અને દુર્યોધનના પક્ષમાં કૃષ્ણની સેના. શ્રી કૃષ્ણને પોતાના કેમ કરી શકાય ! દૈવી પ્રકૃતિ અને આસુરી પ્રકૃતિ. સત્ય એ જ ભગવાન. નર-નારાયણની જોડી. જ્ઞાનયોગ. ઈશ્વરનાં ગુણોને અપનાવો. **સુદર્શન.** તીવ્ર વૈરાગ્યની સિદ્ધિ. નવકારમંત્રની અદૃશ્ય શક્તિ. અદૃશ્ય શક્તિનો પ્રભાવ. સત્યશીલની સાધના. શૂળીનું સિંહાસન. (૪૩૬-૪૪૪)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૪ મંગળવાર

પ્રાર્થના. વાસુપૂજ્ય ભગવાન. પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ માર્ગ-પ્રાર્થના. શત્રુ પ્રત્યે પણ મિત્રભાવના. પ્રાર્થનાનું બળ. સત્યનું પાલન અને કષ્ટસહન. ભક્તનું કર્તવ્ય:

લક્ષ્યને પકડો. **અનાથી મુનિ.** લક્ષ્યને ભૂલે નહિ તે સનાથ બની શકે છે. સનાથના સેવક બનો. જૈનદર્શનની મૌલિકતા. ગુરુનું લક્ષણ–પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન. લક્ષણનાં ત્રણ દોષો. પાંચ મહાવ્રતોને સ્વીકાર કરે તે ગુરુ કે પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરે તે ગુરુ ? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ જવાબ. શિષ્યસ્ફેટિકાનો અપરાધ. બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતની રક્ષા માટે નવ વાડ અને દશમા કોટનું રક્ષણ. જિતાચારની મર્યાદા. મમત્વભાવનો ત્યાગ કરો. **સુદર્શન.** સત્યનો વિજય. સુદર્શનનો જયજયકાર. રાજાની નમ્રતા. ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાનો પ્રતાપ. આત્માની એકતા. આત્મશોધન. વીતરાગના શાસ્ત્રની તટસ્થતા. સત્યવક્તા અને સત્ય વાતને સાંભળનાર દુર્લભ. વ્રતપાલનમાં દૃઢતા રાખો. (૪૪૪–૪૫૭)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૨ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. ધર્મનાથ ભગવાન. આત્માની શુદ્ધ ભાવના–પ્રાર્થના. ભાવ્ય અને ભાવના. ભાવ્યના બે પ્રકાર. ભગવાનની સાથે એકતાનતા સાધો. **અનાથી મુનિ.** મુનિના બે માર્ગો-સુમતિ અને ગુપ્તિ. સમિતિના પાંચ પ્રકાર અને તેનું સ્વરૂપ. ઇર્યાસમિતિ એ સાધુતાનું ચિન્હ. ભાષાનો વિવેક. રસગૃદ્ધિનો ત્યાગ. સુખશીલ ન બનો. **સુદર્શન ચરિત્ર.** સદ્‌ભાવનાનો આદર. આત્માનું ઉત્થાન કરો. ઇશ્વરની શક્તિ. ગૃહવાસનો ત્યાગ અને ધર્મની સેવા. દીક્ષાનું મહત્ત્વ. (૪૫૭–૪૬૫)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૩ શનિવાર

પ્રાર્થના. શાન્તિનાથ ભગવાન. શાન્તિની ઇચ્છા. ભક્તિરૂપી શાન્તિ. કર્માવરણોને દૂર કરો. આત્મશાન્તિ. **અનાથી મુનિ.** સાધુતાને નિંદો નહિ. સાધુતા–ભગવાન અર્હન્તની યુનિવર્સિટી. વ્યવહારદ્વારા નિશ્ચયમાં જવું. વીરનો માર્ગ. દ્રવ્ય અને ભાવ ઇર્યાસમિતિની રક્ષા. આરાધક અને વિરાધક. મહાવ્રતોનું શુદ્ધ રીતે પાલન. શહેરી જીવન અને ગ્રામ્યજીવન. ઉપવાસની મહિમા. તપ–નિયમનું પાલન. સાધુતાનો સદુપયોગ. **સુદર્શન.** મહાપુરુષનો સમાગમ. અતિથિઓનો આદર. સત્કાર. ગૃહિણીનું ઘરમાં સ્થાન. મનોરમાની અતિથિસેવા. (વિનંતીપત્ર. વિનંતીનો ઉત્તર.) (૪૬૫–૪૭૪)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૫ સોમવાર

પ્રાર્થના. અરહનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાની યોગ્યતા, સત્યાચરણ. ધર્મપરિવર્ત્તન વિષે હરીલાલ ગાંધીનું દૃષ્ટાંત. **અનાથી મુનિ.** સંયમનું મૂલ્ય. કેશલુંચનનો ઉદ્દેશ. કેશલુંચનથી થતો ફાયદો. કેશલુંચનમાં અહિંસાની રક્ષા. તપઃસાધના. ચારિત્ર વિના વેશધારણ કરવો એ કેવળ ઢોંગ છે. દ્રવ્ય અને ભાવથી સાધુતાનું પાલન. **સુદર્શન.** સાચી શ્રાવિકાનાં લક્ષણો. મૂળવ્રત ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રત. મનોરમાનો વિવેક. શ્રાવકનું ઘર કેવું હોય ! સ્વર્ગની ભૂમિ સારી કે રાજકોટની ભૂમિ ? ભાવનાની શક્તિ. તલવાર વૈર બાંધે છે, ભાવના વૈર કાપે છે. અપકારીનો પણ ઉપકાર. (૪૭૪–૪૮૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૮ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાન. દીનદયાળુ દેવાધિદેવ. પરમાત્માની સિદ્ધિ. ભગવાનની અમૃતવાણી. વીર અને કાયર. પાપને દબાવો નહિ પણ પ્રગટ કરો. આત્માની સિદ્ધિદ્વારા પરમાત્માની સિદ્ધિ. **અનાથી મુનિ.** સાધુતા–અસાધુતાનો વિવેક. લૌકિક દૃષ્ટાંતો. અસાધુને સાધુ માનવામાં આવે એ વિષમકાળ. અધર્મને કારણે ધર્મની નિંદા કરો નહિ એ વિષે રીંછ અને માણસનું દૃષ્ટાંત. ધર્મની વ્યાખ્યા. ધર્મ એ ઢોંગ નથી. **સુદર્શન.** ધર્મપાલનદ્વારા

ધર્મનું મંડન અને પાપનું ખંડન. ભાવનાનો વિજય. રાજાનો પશ્ચાત્તાપ. પાંચ જણાનો ઉપકાર. અભયવચન. (૪૮૧–૪૮૭)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. નમિનાથ ભગવાન. તત્ત્વનું જ્ઞાન. સાચી જિજ્ઞાસા. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય તે વિષે ઉપનિષત્‌માં આવેલી રાજાની કથા. સંસારનાં વૈભવો મોટાં નહિ, પણ ધર્મ મોટો છે. ક્ષત્રિય અને શૂદ્રની વ્યાખ્યા. આત્મભાન. **અનાથી મુનિ.** સાધુતાના નામે અસાધુતા સેવવી એ વિષે ખોટા સિક્કાનું તથા કાચનાં ટૂકડાનું ઉદાહરણ. ધર્મને માટે દરેકને સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. સત્પુરુષોની સેવાનો લાભ. મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમદૃષ્ટિ. ધર્મને નામે કોઈને ઠગો નહિ. સાધુઓ ચમત્કાર બતાવી કોઈને ઠગે નહિ. અહંકાર જીતવાનો ચમત્કાર બતાવો. **સુદર્શન.** અભયાનો અહંકાર અને સુદર્શનનો ઉપકાર. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીનો ભેદ. સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ સત્ય. સત્ય તત્ત્વનાં આગ્રહ વિષે શંકરાચાર્યનું દૃષ્ટાંત. જીવદયાની સંસ્થા. જીવદયા માટે આત્મભોગ. (૪૮૭–૪૯૫)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૧૧ રવિવાર

પ્રાર્થના. અરિષ્ટનેમિ ભગવાન. સાચી પ્રાર્થનાનો આદર્શ. ભક્ત અને ભગવાન. જૈન-દર્શન–નયવાદ. રાજીમતિની મૂર્છા. વૈરાગ્યનો ઉદ્‌ભવ. મૂર્છા-ઇન્દ્રિયોની નિઃસ્તબ્ધતા. જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનનું કારણ. સ્વપ્ન વિષે વિચાર. પૂર્વજન્મનાં સંસ્કારનું દર્શન. જીવનનું ધ્યેય. સાચી શિક્ષા. **અનાથી મુનિ.** સાધુતા–અસાધુતાનો વિવેક. ધર્મની શાળા. ધર્મની રક્ષા. સાધુ–સંગઠન અને નિયમોનું પાલન. કેવળ વેશધારણથી સાધુતા આવતી નથી. સાધુઓમાં જાતિનો નહિ પણ આચારનો ભેદ છે. કુશીલની વ્યાખ્યા. લિંગનું પ્રયોજન. સાચી દીક્ષા. લિંગની આવશ્યક્તા શા માટે છે? સંયમનું પાલન. **સુદર્શન,** કામવિકાર ઉપર વિજય. મહાવીરતા. વીરનો ધર્મ. ગુણોની કદર. ક્ષમા વીરનું ભૂષણ. ખરું દાન. ખોટી ક્ષમા ધારણ કરવી તે કાયરતા છે. મહાજનનો મહામાર્ગ. (૪૯૫–૫૦૬)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૧૪ બુધવાર

પ્રાર્થના. મહાવીર ભગવાન. પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ. આત્માની પ્રાર્થના. આત્માને ભૂલી જાઓ નહિ. સક્રિય વિદ્યા. **અનાથી મુનિ.** ધર્મનો આધાર લઈ વિષય-લાલસાને પોષો એ કાલકૂટ વિષનું પાન કરવા સમાન છે. ધર્મરક્ષા અને મોહનો ત્યાગ. ક્રોધ–અધર્મનું મૂળ. નમ્રતા ધારણ કરવા વિષે નાસિરૂદ્દીન બાદશાહનું ઉદાહરણ. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન. સાધુની સાચી સેવા. સાંસારિક ભાવના ન રાખવા વિષે ગવાલિકા સતીનું શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંત. ધર્મની શક્તિ. **સુદર્શન.** વ્યવહાર સાથે ધર્મસાધના. શેઠની કરુણાદૃષ્ટિ. મૈત્રીભાવના. રાજકોટ સંઘનો રોવા કૂટવાની પ્રથા બંધ કરવાનો ઠરાવ. ધાર્મિક ક્રિયા. પાપનું પરિણામ અને તેનું પ્રક્ષાલન. અનુકંપાનો અર્થ. ઉચ્ચ ભાવનાની શિક્ષા. (૫૦૬–૫૧૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૦)) ગુરુવાર

પ્રાર્થના. આદિનાથ ભગવાન. સાદી પ્રાર્થના. સાદી વસ્તુઓનું મહત્ત્વ. **અનાથીમુનિ.** પ્રભુમય જીવન બનાવવું—સંયમનો ઉદ્દેશ. ધ્યેય ભૂલી ન જાઓ. નિમિત્તજ્ઞાનનો સદુપયોગ કરો–દુરુપયોગ નહિ. લક્ષણ જ્ઞાનદ્વારા ધર્મોદ્યોત. લક્ષણજ્ઞાનના દુરુપયોગથી યતિસમાજનું પતન. સંઘહિતના નામે લક્ષણાદિનો ઉપયોગ અનુચિત. કુત્સિત વિદ્યા. સંયમની ભાવનાનો પ્રભાવ.

સાધુઓની સંગતિ. રોગો તો મિત્રસમાન છે એ વિષે સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું દૃષ્ટાંત. ભાવનાનો ચમત્કાર. **સુદર્શન.** સંયમ ધારણ કરવાનો નિશ્ચય. મનોરમા, પ્રજાજનો તથા રાજાનો સંસારમાં શાન્તિપૂર્વક રહેવાનો સુદર્શનનો અનુનય. શરીર મોટું કે ધર્મ મોટો ? ધર્મની સેવા. સંયમનો સ્વીકાર અને દીક્ષોત્સવ. (૫૧૩–૫૨૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. અજિતનાથ ભગવાન. ઉત્કૃષ્ટ ભાવના અને અનન્ય ભક્તિ, સાધક દશા. આત્મા અને પરમાત્મા સમાન. પરમાત્માની શોધ. સાચી વિશ્રાંતિનું સ્થાન–આત્મા. આત્મતત્ત્વસ્વરૂપ. **અનાથીમુનિ.** દ્રવ્યલિંગીની અજ્ઞાનતા. 'આત્મા જ પોતે વૈતરણી નદી સમાન દુઃખદાયક છે એવું આત્મભાન થાય તો હસવું કેમ આવે ?' એ વિષે બહુરૂપિયાનું અને રાજાનું દૃષ્ટાંત. મોહજનિતદશા–અજ્ઞાન. અમૃત ભાવના. અજ્ઞાન દુઃખદાયક છે. સુખ-દુઃખની કલ્પના. નૈતિક જીવન અને આધ્યાત્મિક જીવન. **સુદર્શન.** જીવનસાધના. સુદર્શનમુનિની શાન્તિ. પંડિતાની વૈરદૃષ્ટિ. હરિણીવેશ્યાનું મિથ્યાભિમાન. (૫૨૧–૫૨૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના. સંભવનાથ ભગવાન, ભક્તની પ્રાર્થના. પરમાત્માનાં ગુણગાન શા માટે કરવાં ? મનુષ્ય શરીરની મહત્તા, જૈનધર્મ–સ્યાદ્વાદ. જીવનશુદ્ધિ અને મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ. પરમાત્માનો ઉપકાર. **અનાથીમુનિ.** સાધુની વ્યાખ્યા. કલ્પનીય–અકલ્પનીય આહાર વિષે વિચાર. ઉદ્દેશિક, ક્રીતકૃત, નિત્યપિંડ તથા અનૈષણિક આહાર શા માટે અકલ્પનીય છે ? તે વિષે વિચાર. અગ્નિ જેમ સર્વભક્ષી છે તેમ કુશીલ સાધુ કલ્પ–અકલ્પ ખાનપાન વિષે વિચાર કરતો નથી. ઉચ્ચ ભાવના રાખો. ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન. દૃઢધર્મી બનો. **સુદર્શન.** દુઃસંગ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. હરિણી વેશ્યાની કપટજાળ. સુદર્શનની નિશ્ચળતા. જીભને વશમાં રાખો. અભયા વ્યન્તરીનાં ઉપસર્ગો અને સુદર્શનની ધર્મદૃઢતા. પરમાત્મા પ્રત્યે એકાંગી પ્રીતિ. (૫૨૮–૫૩૬)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના. સુમતિનાથ ભગવાન. પ્રાર્થના એ આધ્યાત્મિક વિષય. આધ્યાત્મિકતાનો વિષય અવ્યાવહારિક નથી. એકનિષ્ઠ પ્રીતિ. પરમાત્માની સુગંધ–આત્મા. આત્માનો સાક્ષાત્કાર સાધુઓની ભ્રમરવૃત્તિ. 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ. **અનાથિમુનિ.** આધ્યાત્મિકતા અને સંસારભાવના સુઆત્મા અને દુરાત્મા. દુરાત્માની અધોગતિ. મહમ્મૂદ ગજનવીનો પશ્ચાત્તાપ. 'કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી'—શાસ્ત્રનો સાર. અનાથી મુનિનો મુનિઓને ઉપાલંભ. જૈનધર્મની દૃષ્ટિ. જૈનધર્મનું ધ્યેય–મૈત્રીભાવ. **સુદર્શન.** મૈત્રીભાવનાદ્વારા આત્મવિકાસ અને બીજાનો ઉદ્ધાર. અભયા વ્યંતરીને જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન. દૈવીશક્તિ વિરુદ્ધ માનવીશક્તિ. દેવની શક્તિ. (૫૩૬–૫૪૫)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૬ બુધવાર.

પ્રાર્થના. પદ્મપ્રભુ ભગવાન. પરમાત્માનું નામસંકીર્તન. પતિતપાવન પરમેશ્વર. **અનાથીમુનિ.** સાધુતાથી સંસારમાં શાન્તિ. ભૌતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાનો સંબંધ. આધ્યાત્મિકતા વિષે ગેરસમજુતી. સ્થૂલતા અને સૂક્ષ્મતા વિષે વિચાર. સૂક્ષ્મના આધારે સ્થૂલ છે. આત્માની સૂક્ષ્મતા. 'ઉત્તમાર્થ'નો સ્પષ્ટાર્થ. વરવિક્રયની કુરુઢિના ત્યાગનો ઉપદેશ. **સુદર્શન.** દેવ–દેવી કરતાં મનુષ્યની શ્રેષ્ઠતા. શ્રાવકના ઘરની મહત્તા. મનુષ્યજન્મની ઉત્તમતા. 'મીંડું

વિષ '—અનુકૂલ પરિષહ. તપઃસાધનાની પરીક્ષા. આત્મતત્ત્વના જ્ઞાન વિના અરણ્યવાસ નકામો. રાગદ્વેષ ઉપર વિજય. (૫૪૫–૫૫૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૭ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. સુપાર્શ્વનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાને હૃદયમાં ઉતારો. સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિ. સાંસારિક આશા કરવી તે મોહજનિત વ્યવહાર. હૃદયમંદિરમાં ઘુસી ગએલા મોહાદિ ચોરોને બહાર કાઢો. 'નિસ્સહી' નો ઉદ્દેશ. કુસંગનો ત્યાગ. **અનાથીમુનિ.** સંસારભાવના અને અનાથતા. કુશીલની વ્યાખ્યા. સાધુતા–અસાધુતાનો વિવેક. 'પાસત્થા' કોણ કહેવાય ? પાસત્થા સાધુને વંદન–નમસ્કાર કરવાથી હાનિ. કુરરીપક્ષીનો પરિચય. કુશીલોને ઉપાલંભ આપવાનું કારણ–પ્રેમભાવ. શુભાશય. **સુદર્શન.** અનુકૂલ–પ્રતિકૂલ પરિષહોની સહનશીલતા. આત્માનું સ્વરૂપ, શિવ તે જ આત્મા. સુદર્શનની ઉચ્ચ ભાવના. શ્રીકૃષ્ણે વૃદ્ધને આપેલી સહાયતા. તીવ્ર વૈરાગ્યની સિદ્ધિ. પુણ્યનો પ્રભાવ. સુદર્શનનો જયકાર. (૫૫૩–૫૬૨).

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૧૨ મંગળવાર

પ્રાર્થના. શ્રેયાંસનાથ ભગવાન. પરમાત્માનું સ્મરણ. આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરવી ? ચૈતન્યની પ્રાર્થના ચૈતન્યે શા માટે કરવી ? ચૈતન્યનો મહાઉપકાર. વિકારી આત્મા અવિકારી પરમાત્માની સેવા કેવી રીતે કરી શકે ? વિકારના નાશ માટે અવિકારીની ઉપાસના. **અનાથી મુનિ.** મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલો. બુદ્ધિમાન માણસોના બે પ્રકાર. વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટાવો. ત્રણ પ્રકારના શ્રોતાઓનું શાસ્ત્રમાં વિસ્તૃત વર્ણન. ઉપદેશમાં સાવચેતી. ઉપદેશકનું કર્ત્તવ્ય. નવકારમંત્રની શક્તિ, સાધ્વીઓની જવાબદારી. શ્રદ્ધા અને સ્પર્શના. **સુદર્શન.** ભગવાનની અમોઘ વાણી. એકતાની ભાવના. ગુણોનો આદર. "આત્મા જ બ્રહ્મ છે." એ વિષે ભગવતી સૂત્રનું પ્રમાણ. આત્મદેવની પૂજા. આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાન અને ચારિત્ર. પાર્શ્વનાથ ભગવાન અને કમઠ તાપસ. દુષ્કૃત્યોનાં પશ્ચાત્તાપ. (૫૬૨–૫૭૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૨ રવીવાર

પ્રાર્થના. શાન્તિનાથ ભગવાન. શાન્ત આત્માને અશાન્તિ કેમ વળગે છે ? કામવાસનાથી અશાન્તિ. પરમાત્મા 'સત્યં શિવં સુંદરમ્' છે. શરીર અને આત્માનો વિવેક. શ્રદ્ધા તેવી ભાવના. ધર્મને માટે શરીરનું બલિદાન. મેઘરથ રાજાનો આદર્શ. **અનાથીમુનિ.** તમે શરીરના છો કે શરીર તમારું છે ! શરીરને આધીન બનો નહિ. કુશીલોના માર્ગને છોડી દો. કુશીલપણું શામાં છે ? તે વિષે સ્પષ્ટ સમજુતી. રામરાજ્ય અને સ્વરાજ્ય. સાધુની વ્યાખ્યા. મહાનિર્ગ્રન્થનો માર્ગ. **સુદર્શન.** નિષ્કામ પ્રાર્થનાનો વિજય, શૂળીનું સિંહાસન. અદૃશ્ય શક્તિનો પ્રતાપ. અધમોદ્ધારક સુદર્શન. પશ્ચાત્તાપનું સુફળ. (૫૭૩–૫૮૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના. કુન્થુનાથ ભગવાન. વીતરાગના ધ્યાનદ્વારા યોગસિદ્ધિ. વીતરાગ દેવ. પરિવર્ત્તનશીલ સંસાર. ત્રણ પ્રકારના રાગ. ધર્મરાગ પ્રશસ્ત. કામરાગ અને સ્નેહરાગ ત્યાજ્ય. સાચી ભક્તિ. **અનાથી મુનિ.** પંચવિધ આચારની વ્યાખ્યા. ત્રણ પ્રકારની આરાધના. ચારિત્રનું ફળ. સંયમ અને તપનાં ફળ વિષે પ્રશ્નોત્તર. સાધુઓ સ્વર્ગે કેમ જાય છે ! દેવભૂમિ વિશ્રામ–સ્થાન. સરાગતાને કારણે સ્વર્ગ. મુક્તિસ્વરૂપ. સંસાર અને મુક્તિ. અનાથી મુનિનો ઉપદેશ સાધુ તથા ગૃહસ્થોને સમાન ઉપયોગી. ધર્મનું બળ. સત્યથી વ્યવહાર ચાલે છે. **સુદર્શન.**

આત્મબળનાં કારણો. કૂડકપટની નિંદા. પાપને દબાવો નહિ. હૃદયમાં પાપશલ્ય કાઢી નાંખો. સત્સંગનો લાભ. પ્રભવચોર અને ચિલાયતી ચોરનો આત્મસુધાર. મિથ્યાત્વી અને સમદષ્ટિ. સુદર્શનનો ધર્મોપદેશ. જનપદવિહાર. (૫૮૩–૫૯૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૬ બુધવાર

પ્રાર્થના. અરહનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાનું સાચું રહસ્ય. આત્મસ્વરૂપ. આત્મા કોને અધીન થઈ રહ્યો છે એ વિષે પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી સુંદર કલ્પના. એ વિષે ઉપનિષત્‌નું પ્રમાણ. ધર્મસારથિ-ભગવાન. મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા વિષે મુનિશ્રી રઘુનાથજી મહારાજે સિંઘીજીને કરેલી ટકોર. **અનાથી મુનિ.** મોક્ષની અભિલાષા. चलमाणे चलिए, कडमाणे कडे એ સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ. મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલો. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય. તે વિષે અંધ અને પંગુનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ. 'પોપટીયા જ્ઞાન' વિષે પોપટ અને બિલાડીનું ઉદાહરણ. આજનું પોપટીયું શિક્ષણ. ૭૨ પ્રકારની કલાનું શિક્ષણ આપવાનો ઉદ્દેશ–સ્વતંત્રજીવન. સાચો પુણ્યવાન કોણ ! સ્વતંત્ર કે પરતંત્ર ! ઉચ્ચ અને નીચ કોણ ? જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન. **સુદર્શન.** મીઠા મૂળનાં મીઠાં ફળ. પુત્રનું લક્ષણ. સાચી મિત્રતા. કુસંગતિનું દુષ્પરિણામ. સુદર્શન મુનિનો પ્રતાપ. (૫૯૧–૬૦૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. મુનિસુવ્રત ભગવાન. ભાવનાની આવશ્યકતા. સંસારનાં આઘાતો સહેવાની તાલીમ. નગ્નસત્ય પ્રગટ કરવા વિષે દુર્યોધનનું દૃષ્ટાંત. વચનબાણનો આઘાત. મહાવીરની સાચી ભક્તિ શામાં છે ? બ્રાહ્મણત્વ અને ક્ષાત્રત્વ. ક્ષમાગુણને અપનાવો. પરમાત્માનું સ્વરૂપ— 'સત્યં શિવં સુન્દરમ્.' **અનાથી મુનિ.** મહાસૂત્ર બધાને સૂર્ય પ્રકાશની સમાન હિતકારી છે. 'ઉગ્ર' નો અર્થ. વીરપુરુષની વીરતા. ઈન્દ્રિયદમનમાં ઉગ્રતા. ક્ષત્રિયોને બાહુની ઉપમા કેવી રીતે સાર્થક છે : ઉપવાસ–તપનું એક અંગ. તપોમહિમા, **સુદર્શન.** હરિણી વેશ્યાનો પશ્ચાત્તાપ. સાચું ચિત્તરંજન. સાચો શ્રૃંગાર. (૬૦૧–૬૦૯)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૯ શનિવાર

પ્રાર્થના. નમિનાથ ભગવાન. અભેદ સંબોધન. જડવિજ્ઞાને ઉપાધિઓને આપેલો જન્મ. પરમાત્માનું ભજન એ સરળ કામ છે. યોગસાધનાનો સરળ ઉપાય—ઈશ્વર પ્રણિધાન, ઈશ્વરસ્વરૂપ. ઈશ્વર ક્લેશ, કર્મ, વિપાક અને આશયાદિથી રહિત હોય છે. ક્લેશનું મૂળ કારણ–અવિદ્યા. વિદ્યા અને અવિદ્યાનો વિવેક. ત્રણ પ્રકારનાં કર્મો. વિપાક કર્મફળ. કર્મ ન હોય તો કર્મફળ ક્યાંથી સંભવે ? આશયનું બીજું નામ—સંસ્કાર. પરમાત્માની ભક્તિ. **અનાથી મુનિ.** સાચું ગુણવર્ણન. સાચું ધન—તપોધન. તપોધનની વિશેષતા. અનશન તપનું મહત્ત્વ. બાર પ્રકારનાં તપ. જીવનમાં તપનું સ્થાન. સાચી દવા. વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવવાનું સાધન—ઉપવાસ. ઉપવાસની વ્યાખ્યા. **સુદર્શન.** સાચો શ્રૃંગાર. કામી કુતરાઓની લાલસા. હરિણી વેશ્યાનો પંડિતા ઉપર પાડેલો પ્રભાવ. (૬૦૯—૬૧૬)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૧૩ બુધવાર

પ્રાર્થના. મહાવીર ભગવાન. આત્મસાક્ષાત્કારનું શ્રેષ્ઠ સાધન—પ્રાર્થના. દૃશ્ય અને દૃષ્ટા. આત્મબોધ. ઉચ્ચ ભાવના ભાવો. આત્મસાક્ષાત્કારદ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થાય ? આત્મજાગૃતિદ્વારા વિઘ્નોનો નાશ. આ વિષે શિવાજી અને દેશપાંડેનું ઐતિહાસિક

ઉદાહરણ. **અનાથીમુનિ.** સાચી વીરતા. ક્ષત્રિયોનું સ્વાભિમાન અને તેમની નમ્રતા. સાચો સનાથ કોણ? નીતિનું પહેલું પગથીયું. અજ્ઞાનનો દોષ. **સુદર્શન.** હરિણી વેશ્યાનું જીવન પરિવર્તન. પંડિતાનો જીવનસુધાર. મહાત્મા સુદર્શનના આદર્શનું અનુસરણ (૬૧૬–૬૨૩).

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક સુદી ૧ રવિવાર

પ્રાર્થના. સંભવનાથ ભગવાન. લક્ષ્યપૂર્વક પ્રાર્થના કરો. બુદ્ધિના વિકાસની સાથે પ્રાર્થનાનો વિકાસ કરો, સંભવનાથના નામની સાર્થકતા. માતૃશક્તિ અને પિતૃશક્તિ. અન્ન અને પ્રાણનો પારસ્પરિક સંબંધ. જૈનદર્શનનું રહસ્ય. **અનાથમુનિ.** સુપાત્રનું લક્ષણ. મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા શામાં છે? મનુષ્યજીવનનો સાચો લાભ. (૬૨૩–૬૨૯).

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના. અભિનંદન ભગવાન. સરળ અને મધુર આશા. જે દ્વારા બધાને પોષણ મળે તે જ મધુર વસ્તુ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા. ઉપાદાન અને નિમિત્ત. **અનાથમુનિ.** સત્સમાગમદ્વારા તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન. કૃતજ્ઞ બનો. શરીરનાં સુલક્ષણોનો સદુપયોગ અને દુરુપયોગ. મનુષ્યજન્મની સફળતા. આત્માની ભૂલ કયાં થાય છે એ જુઓ. સંયમ ધારણ કરવામાં મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા. યોગક્ષેમ કરે તે નાથ. ઉપાદાન અને નિમિત્તની આવશ્યકતા.(૬૨૯–૬૩૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. પદ્મનાથ ભગવાન. પરમાત્માના નામનું માહાત્મ્ય. કલિયુગનો પ્રભાવ. જ્ઞાનનો માર્ગ. સંકટો આત્મવિકાસમાં સહાયક છે. ઉત્કૃષ્ટ મંગળ—ધર્મ. ધર્મોપાસનાનું બળ. પાપની ગતિ બહુ ધીમી છે. પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરો. કામલોલુપ્ત મનને કાબુમાં રાખો. પાપ કે ધર્મમાં મનની સહાયતા. નામ અને નામીને અભેદ બનાવો. પરમાત્મા સમક્ષ આત્માનું નગ્ન સ્વરૂપ પ્રકટ કરો. **અનાથિમુનિ.** પરવસ્તુની પરતંત્રતા છોડી આત્માને સ્વતંત્ર બનાવો—સનાથ બનવાનો આજ માર્ગ છે. મમત્વ છે ત્યાં અનાથતા છે. સનાથ મુનિનું શરણ સ્વીકારો. નિર્મમ રહેવું એ સાધુઓનો ધર્મ છે. સાધુઓએ સુખશીલ બનવું ન જોઈએ. (૬૩૩–૬૪૦)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૭ શનિવાર

પ્રાર્થના. ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાન. જગતશિરોમણિ પરમાત્મા. જગતનું સ્વરૂપ. જગત્ પ્રભુમય છે. પરમાત્માના સેવકનું કર્તવ્ય. પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન—સાધુઓનું કર્તવ્ય. પાંચ અણુવ્રતોનું પાલન—શ્રાવકોનું કર્તવ્ય. પરમાત્માની સાચી ભક્તિ. પ્રામાણિક બનો. અહાર તેવો ઓડકાર. **અનાથિમુનિ.** અજ્ઞાન જેવું એકેય પાપ નથી. આજની વિદ્યા—કુવિદ્યા છે. આત્માનું અસ્તિત્વ. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અને અનુમાન પ્રમાણ. ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કરતાં અનુમાન પ્રમાણનો વધારે આધાર લેવો પડે છે. પ્રત્યક્ષપ્રમાણ અને પરોક્ષપ્રમાણ—બન્નેની આવશ્યકતા. અનુમાનપ્રમાણદ્વારા આત્માની સિદ્ધિ. ભૂતકાળની ભૂલનો પશ્ચાતાપ કરો. (૬૪૦–૬૪૬)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૮ રવિવાર

પ્રાર્થના. સુવિધિનાથ ભગવાન. પ્રાર્થનાના સાધનદ્વારા ઈશ્વરત્વ–સાધ્યની સિદ્ધિ સાધો. કર્માવરણોને દૂર કરવાં એ અસાધ્ય નથી. દઢ વિશ્વાસનું સુફળ. ક્ષમાથી પારલૌકિક લાભ થાય છે તેમ તાત્કાલિક લાભ પણ થાય છે. ક્રોધનું મૂળ શોધો. ક્ષમાદ્વારા માનસિક શાન્તિ. અપરાધનો બદલો અપરાધ કરીને ન આપો. સંસારની શાન્તિનું કારણ ક્ષમા—અહિંસા છે. **અનાથિમુનિ.** શ્રેણિકની નમ્રતા. માતાપિતાનો ઉપકાર. પાશ્ચાત્ય દેશની સંસ્કૃતિની ખરાબ અસર. સાચી શિક્ષા. સદ્ગુરુનું મહત્ત્વ. મહાન્ પુરુષોની નાની ભૂલ પણ મોટી ગણાય છે.

श्रीमान् विनयचंदजी कुंभटविरचित

ચોવીશ જિનસ્તવનાવલી

[ચતુર્વિંશતી-જિનસ્તવન]

[પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રી હમેશાં વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં ઘણાં વર્ષોથી જે જિનસ્તવન પ્રાર્થનારૂપે બોલે છે અને તે ઉપર પોતાનાં ભાવપૂર્ણ વિચારો વ્યક્ત કરે છે તે જિનસ્તવનો અત્રે આપવામાં આવે છે.]

૧—ઋષભદેવ સ્તવન

[ઉમાં દે ભટિયાણી હો—એ દેશી]

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો,
પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી, પ્રભુ અંતરયામી આપ; ।
મો[૧] પર મ્હેર કરીજે હો,
મેટીજે[૨] ચિંતા મન તણી, મારાં કાટો[૩] પુરાકૃત[૪] પાપ; ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
આદિ ધરમકી કીધી હો,
ભર્ત ક્ષેત્ર સર્પણી[૫] કાલ મેં, પ્રભુ જુગલ્યા[૬] ધર્મ નિવાર[૭]; ।
પહલા નરવર[૮] મુનિવર હો,
તીર્થંકર જિન હુઆ કેવલી, પ્રભુ તીર્થ થાપ્યાં ચાર. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
મા 'મરુદેવી' દેવ્યા થાંરાં[૯] હો;
ગજ હોદ્દે મોક્ષ પધારીયાં, તુમ જન્મ્યા હિ પ્રમાણ; ।
પિતા 'નાભિ' મહારાજા હો,
ભવ દેવ તણો કહી નર થયા, પછે પામ્યા પદ નિરવાણ. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
ભરતાદિક સો નન્દન[૧૦] હો,
બે પુત્રી 'બ્રાહ્મી' 'સુન્દરી', પ્રભુ એ થારાં[૧૧] અંગજાત;[૧૨] ।
સઘલાંઈ કેવલ પાયા હો,
સમાયા અવિચલ જોત મેં, પ્રભુ ત્રિભુવન મેં વિખ્યાત. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
ઇત્યાદિક બહુ તાર્યા હો,
જિણકુલમેં પ્રભુ તુમ ઉપન્યા, કાંઈ આગમમેં અધિકાર; ।
અવર અસંખ્યા તાર્યા હો,
ઉધાર્યા સેવક આપરા[૧૩], પ્રભુ સરણા સાધાર[૧૪]. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥

૧-મારા પર; ૨ મટાડો; ૩-કાપ; ૪-પહેલાં કરેલાં; ૫-હાલ વર્તી રહ્યો છે તે ૭ આરાવાળો અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ; ૬-જુગલિયાં મનુષ્યનાં કર્તવ્ય; ૭-ટાળીને; ૮-નરપતિ-રાજા. ૯-તારી; ૧૦-પુત્ર; ૧૧-તારાં; ૧૨-સંતાન; ૧૩-આપના; ૧૪-આધાર સહિત.

અશરણ શરણ કહીજે હો,
પ્રભુ બિરદ વિચારો સાહિબા, કાંઈ અહો ગરીબ નિવાજ; ।
શરણ તિહારી આયો[1] હો,
હું ચાકર જિન ચરણાં તણો, મ્હારી સુનિએ અરજ અવાજ ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
તુમ કરુણાકર ઠાકુર હો,
પ્રભુ ધર્મ દિવાકર જગગુરુ, મારાં ભવદુ:ખ દુષ્કૃત ટાલ; ।
'વિનયચન્દ'ને આપો હો,
પ્રભુ નિજ ગુણસંપત શાશ્વતી, પ્રભુ દીનાનાથ દયાલ. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૨—શ્રી અજિતનાથ સ્તવન

[કુવ્યસન મારગ માથેરે ધીક ધીક–એ દેશી]

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તું દેવનકો દેવજી; ।
"જિતશત્રુ" રાજા ને "વિજ્યા" રાણીકો, આતમજાત ત્વમેવજી; ।
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી. ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
દૂજા દેવા અનેરા જગમેં, તે મુજ દાય[2] ન આવેજી; ।
તહ મને તહ વચને હમને, તુંહી જ અધિક સુહાવેજી. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
સેવ્યા દેવ ઘણા ભવભવમેં, તો મુજ ગરજ ન સારીજી ।
અબ કૈ શ્રી જિનરાજ મિલ્યો તૂ, પૂરણ પર ઉપકારજી. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
ત્રિભુવનમેં જસ ઉજ્જવલ તેરો, ફૈલ રહ્યો જગ જાણેજી; ।
વંદનીક પૂજનીક સકલકો, આગમ એક વખાણેજી. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
તૂ જગજીવન અંતરજામી, પ્રાણ આધાર પિયારોજી; ।
સબ વિધિ લાયક સંતસહાયક, ભક્ત વછલ બિરુદ[3] થારોજી. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નિધિકો દાતા, તો સમ અવર ન કોઇજી; ।
વાધે તેજ સેવકકો નિશદિન, જેથ તૈથ[4] જ હોયજી. ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
જ્ઞાન દર્શન સંપત્તિ લે, ઇશ ભયો અવિકારીજી; ।
અવિચલ ભક્તિ 'વિનયચંદ'કુ, દ્યો તો જાણું રીઝ તુમારીજી ॥શ્રી૦ ૭ ॥

૩—શ્રી સંભવનાથ સ્તવન

[આજ મારા પાસજી ને ચાલો બંદન જઇએ–એ દેશી]

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસું[5] ગુણ ગાસ્યાં,
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી[6], ગહરે[7] શબ્દ ગુંજારયાં[8] રાજ;
આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસું ગુણ ગાસ્યાં. ॥ ૧ ॥

૧–આવ્યો; ૨ પસંદગીમાં, નજરમાં. ૩ લાયકાત, ભૂષણ. ૪ જ્યાંત્યાં. ૫ શુભ મનથી. ૬ લલકારી. ૭–ગંભીર. ૮ ધૂન લગાવીશું.

નૃપ " જિતારથ " " સેન્યા " રાણી, તસ સુત સેવક થાસ્યાં ।
નવધા[1] ભક્તિ ભાવસોં કરને, પ્રેમ મગન હુઇ જાસ્યાં, રાજ. ॥ આ૦ ૨ ॥
મન બચ કાય લાય[2] પ્રભુ સેતી,[3] નિસ દિન સાસ ઉસાસ્યાં ।
સંભવ જિનકી મોહની મૂરતિ, હિયે નિરંતર ધ્યાસ્યાં, રાજ. ॥ આ૦ ૩ ॥
દીન દયાલુ દીન-બંધવ કે, ખાનાજાદ[4] કહાસ્યાં; ।
તન ધન પ્રાણ સમર્પી પ્રભુકો, ઇનિ પર બેગ[5] રીઝાસ્યાં, રાજ. ॥ આ૦ ૪ ॥
અષ્ટ કર્મદલ અતિ જોરાવર, તે જીત્યાં સુખ પાસ્યાં ।
જાલમ મોહ માર કો જામેં, સાહસ કરી ભગાસ્યાં, રાજ. ॥ આ૦ ૫ ॥
ઉબટ[6] પંથ તજી દુરગત કો, શુભ ગતિ પગ સંભાસ્યાં[7];
અગમ અર્થ તણે અનુસારે, અનુભવ દશા અભ્યાસ્યાં, [8]રાજ. ॥ આ૦ ૬ ॥
કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, કપટ, તજી, નિજ ગુણસું લવલાસ્યાં[9]; ।
'વિનયચંદ.' સંભવ જિન તૂઠયાં[10] આવાગમન મિટાસ્યાં રાજ. ।
આજ મ્હારા સંભવ જિન કે હિત ચિત્તસું ગુણ ગાસ્યાં, રાજ. ॥ આ૦ ૭ ॥

૪—શ્રી અભિનન્દનનાથ સ્તવન

[આદર જીવ ક્ષમા ગુણ આદર-એ દેશી]

શ્રી અભિનન્દન દુઃખનિકન્દન, વંદન પૂજન જોગજી; ।
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી. ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
'સંબર' રાય 'સિદ્ધારથા' રાણી તેહનો આતમજાતજી; ।
પ્રાણ પિયારો સાહબ સાંચો, તુંહી માત ને તાતજી. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
કોઈ એક સેવ કરે શંકરકી, કોઈ એક ભજે મુરારીજી; ।
ગનપતિ સૂર્ય ઉમા[11] કોઈ સુમરે, હું સુમરું અવિકારીજી[12]. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
દૈવ કૃપાસું પામે લક્ષ્મી, સો ઇનિ ભવનકો સુખજી; ।
તો તૂઠયાં ઇન ભવ-પરભવમેં, કદેઈ[13] ન વ્યાપે દુઃખજી. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
જદપિ ઇન્દ્ર નરેંદ્ર નિવાજે,[14] તદપી કરત નિહાલજી. ।
તૂ પૂજનિક નરેંદ્ર ઇંદ્ર કો, દીનદયાલ કૃપાલજી. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
જબ લગ આવાગમન ન છૂટે, તબ લગ એ અરદાસજી;[15] ।
સંપત્તિ સહિત જ્ઞાન-સમકિત ગુણ, પાઉં દઢ વિશવાસજી. ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અધમ ઉધારન બિરુદ તિહારો, ચાવો[16] ઇણ સંસારજી; ।
લાજ 'વિનયચન્દ' કી અબ તો તે, ભવનિધિ પાર ઉતારજી. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

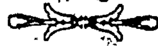
---

૧ નવ પ્રકારની. ૨ લાવીને, આણીને, લગાવીને, ૩-થી, થકી. ૪ અસલ, કુલીન. ૫ તરત. ૬ ઉલટો. વિપરીત. ૭ પ્રકાશ કરીશું. ૮ અભ્યાસ કરીશું. ૯ લવલીન થઈશું. ૧૦ પ્રસન્ન થયે. ૧૧-પાર્વતી. ૧૨-નિર્વિકાર સિદ્ધદેવ. ૧૩-ક્યારેય પણ. ૧૪-પ્રસન્ન થાય. ૧૫-અરજ, પ્રાર્થના. ૧૬-પ્રખ્યાત, જાહેર.

૫—શ્રી સુમતિનાથ સ્તવન

[શ્રી શીતલ જીન સાહિબાજી-એ દેશી]

સુમતિ જીણેસર સાહિબાજી, 'મેઘરથ' નૃપ નો નંદ; ।
'સુમંગલા' માતા તણો, તનય સદા સુખ-કન્દ ।
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી. ॥ ૧ ॥
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી, સુમતિ સુમતિ દાતાર; ।
મહા મહિમા નીલોજી,[1] પ્રણમું વાર હજાર. ॥ પ્રભુ૦ ૨ ॥
મધુકરનો મન મોહિયોજી, માલતી કુસુમ સુવાસ; ।
ત્યું મુઝ મન મોહ્યો સહી, જીન-મહિમા સુવિમાસ.[2] ॥ પ્રભુ૦ ૩ ॥
જ્યું પંકજ[3] સૂરજમુખીજી, વિકસે સૂર્ય પ્રકાશ; ।
ત્યું મુજ મનડો ગહગયો, સુન જિન ચરિત હુલાસ. ॥ પ્રભુ૦ ૪ ॥
પપઈયો પિયુપિયુ કરેજી, જાન નૃષા ઋતુ મેહ; ।
ત્યું મો મન નિશદિન રહો, જિન સમરનસું નેહ. ॥ પ્રભુ૦ ૫ ॥
કામભોગની લાલસારે, થિરતા ન ધરે મન્ન; ।
પિણ તુમ ભજન-પ્રતાપથી, દાઝે દુરમતિ વન્ન. ॥ પ્રભુ૦ ૬ ॥
ભવનિધિ પાર ઉતારિયેરે, ભક્ત વચ્છલ[4] ભગવાન; ।
'વિનયચન્દ' ની વીનતી, તુમ[5] માનો કૃપાનિધાન. ॥ પ્રભુ૦ ૭ ॥

૬—શ્રી પદ્મપ્રભુ સ્તવન

[નાથ કૈસે ગજકો બંધ છુડાયો-એ દેશી]

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારન હારો;
જદપિ ધીવર[6] ભીલ કસાઈ, અતિ પાપિષ્ટ જમારો;
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈ ભવનિધિ પારો. ॥ પદ્મ૦ ૧ ॥
ગો બ્રાહ્મણ પ્રમદા બાલક કી, મોટી હત્યાચ્યારો; ।
તેહનો કરણહાર પ્રભુ ભજને, હોત હત્યાસું ન્યારો. ॥ પદ્મ૦ ૨ ॥
વેશ્યા ચુગલ છિનાર જુવારી, ચોર મહાવટ[7] મારો; ।
જો ઇત્યાદિ ભજે પ્રભુ તોને, તો નિવૃત્ત સંસારો. ॥ પદ્મ૦ ૩ ॥
પાપ પરાલ કો પુંજ બન્યો અતિ, માનું મેરુ આકારો; ।
તે તુમ નામ હુતાશન સેતી, સહસા પ્રજ્વલત સારો. ॥ પદ્મ૦ ૪ ॥
પરમ ધરમકો મરમ મહારસ, સો તુમ નામ ઉચ્ચારો; ।
યા સમ મંત્ર નહિ કોઈ દૂજો, ત્રિભુવન મોહનગારો. ॥ પદ્મ૦ ૫ ॥
તો સમરન બિન ઇણ કલિયુગમેં, અવર ન કોઈ આધારો; ।
મૈં બલિ[8] જાઉં તો[9] સમરન પર, દિન દિન પ્રિત વધારો. ॥ પદ્મ૦ ૬ ॥
"સુષિમા" રાણીકો અંગજાત તું, "શ્રીધર" રાય કુમારો; ।
"વિનયચન્દ" કહે નાથ નિરંજન, જીવન પ્રાણ હમારો. ॥ પદ્મ૦ ૭ ॥

૧-ઘર, ધામ. ૨-સારીરીતે વિચારીને. ૩-કમળ. ૪-જેને ભક્તો પ્રિય છે એવા. ૫-તમે. ૬-મચ્છીમાર. ૭-મોટા વાટપાડુ. ૮-વારી જાઉં. ૯-તારા.

૭—શ્રી સુપાર્શ્વનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી દીનદયાલ, સેવક શરણે આયો-એ દેશી]

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર કો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી; ।
સુગણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી. ॥
શ્રી જિનરાજ સુપાસ પૂરો આશ હમારી. ॥ ટેર ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
ધર્મ કામ ધન મોક્ષ ઇત્યાદિક, મનવાંછિત સુખ પૂરો; ।
બાર-બાર મુઝ યેહી બિનતી, ભવ-ભવ ચિંતા ચૂરો. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
જગત શિરોમણિ ભક્તિ તિહારી, કલ્પવૃક્ષ સમ જાણું; ।
પૂરણ બ્રહ્મ પ્રભુ પરમેશ્વર, ભવ-ભવ તોય પિછાણું. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
હું સેવક તું સાહબ મેરો, પાવન પુરુષ વિજ્ઞાની; ।
જનમ-જનમ જિત[1] તિત જાઉં તો, પાલો પ્રીતિ પુરાની. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
તારણ-તરણ અશરણ-શરણકો, બિરુદ ઇસ્યો તુમ સોહે; ।
તો સમ દિન-દયાલ જગતમેં, ઇન્દ્ર નરેન્દ્ર ન કોહે. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
શંભુ રમણ બડો સમુદ્રો મેં, શૈલ[2] સુમેર વિરાજે; ।
તું ઠાકુર ત્રિભુવનમેં મોટો, ભક્તિ કીયાં દુઃખ ભાજે. ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અગમ અગોચર તું અવિનાશી, અલખ અખંડ અરૂપી; ।
ચાહત દરસન 'વિનયચંદ' તેરો, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૮—શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્તવન

[ચૌકની દેશી]

જય જય જગત શિરોમણિ, હૂં સેવક ને તૂં ધની, ।
અબ તોસું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી; ॥
મુઝ મ્હેર કરો ચંદ્ર પ્રભુ, જગજીવન અંતર જામી,
ભવ દુઃખ હરો, સુનિએ અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી. ॥ મુઝ૦ ૧ ॥
'ચંદપુરી' નામે નગરી હતી, 'મહાસેન' નામે નરપતિ;
રાણી શ્રી 'લખમા' સતી, તસુ નન્દન તૂ ચઢતી રતિ. ॥ મુઝ૦ ૨ ॥
તૂ સર્વજ્ઞ મહાજ્ઞાતા, આત્મ અનુભવ કો દાતા; ।
તો તૂઠાં લહિયે સાતા, ધન્ય ધન્ય જે જગમેં તુમ ધ્યાતા ॥ મુઝ૦ ૩ ॥
શિવ-સુખ પ્રાર્થના કરશું, ઉજ્જવલ ધ્યાન હિયે ધરશું; ।
રસના તુમ મહિમા પરશું[3], પ્રભુ ઇન વિધ ભવસાગરસે તરસું. ॥ મુઝ૦ ૪ ॥
ચંદ્ર ચકોરન કે મનમેં, ગાજ અવાજ હુએ ઘનમેં; ।
પ્રિય અભિલાષા જ્યોં ત્રિય[4] તનમેં, પ્રભુ જ્યું વસિએ મો ચિત્ત મનમેં ॥મુઝ૦૫॥
જો સુજનર સાહબ તેરી, તો માનો વિનતી મેરી; ।
કાટો કરમ ભરમ બેરી, પ્રભુ પુનરપિ ન ફરું ભવ-ફેરી. ॥ મુઝ૦ ૬ ॥
આત્મજ્ઞાન દશા જાગી, પ્રભુ તુમ સેતી લયલ્યા લાગી; ।
અન્ય દેવ ભ્રમના ભાંગી, 'વિનયચન્દ' તિહારો અનુરાગી. ॥ મુઝ૦ ૭ ॥

૧-જ્યાં ત્યાં. ૨-પર્વત. ૩-સ્પર્શ કરશું. ૪-સ્ત્રી.

૯–શ્રી પુષ્પદંત સ્તવન

[બુઢાપો વેરી આઇઓ—એ દેશી]

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીલ' નૃપાલ, ।
'રામા' તસુ પટરાયની[1] હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ ॥
શ્રી સુવિધિ જિણેસર બંદિએ હો. ॥ ટેર ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
ત્યાગી પ્રભુતા રાજની હો, લીધો સંજમ ભાર; ।
નિજ આતમ–અનુભવથી હો, પાયા પદ અવિકાર. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
અષ્ટકર્મનો રાજવી હો, મોહ પ્રથમ ક્ષય કીન; ।
શુદ્ધ સમકિત ચારિત્રનો, હો પરમ ક્ષાયક ગુણ લીન. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
જ્ઞાનાવરણી દર્શનાવરણી હો, અંતરાય કિયો અંત; ।
જ્ઞાન દર્શન બલ એ ત્રિહૂં હો, પ્રગટ્યા અનંતા અનંત. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
અવ્યાબાહ[2] સુખ પામિયો હો, વેદની કરમ ખપાય; ।
અવગાહના[3] અટલ[4] લહીયો, આયુ ક્ષય કરે જિનરાય. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
નામ કરમનો ક્ષય કરી હો, અમૂરતિક કહાય; ।
અગુરુલઘુપણો અનુભવ્યો હો, ગોત્ર કરમથી મૂકાય. ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અષ્ટગુણાકાર ઓળખ્યો હો, જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવંત; ।
'વિનયચંદ' કે ઉર વસો હો, અહો નિજ પ્રભુ પુફ્ફદંત. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૧૦–શ્રી શીતલનાથ સ્તવન

[જીંદવારી—દેશી]

શ્રી 'દઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય; ।
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય. ॥ જય૦ ૧ ॥
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી, કરુણાનિધિ કીરતાર; ।
સેવ્યાં સુરતરુ જેહવો, વાંછિત સુખ દાતાર. ॥ જય૦ ૨ ॥
પ્રાણ પિયારો તૂ પ્રભૂ, પતિવરતા પત્ની જેમ; ।
લગન નિરંતર લગ રહી, દિન–દિન અધિકો પ્રેમ. ॥ જય૦ ૩ ॥
શીતલ ચંદનની પરે, જપતાં નિશ દિન જાપ; ।
વિષય કષાયથી ઉપની, મેટો ભવ–દુઃખ તાપ. ॥ જય૦ ૫ ॥
આર્ત્ત રૌદ્ર પરિણામથી, ઉપજે ચિંતા અનેક; ।
તે દુઃખ કાપો માનસી, આપો અચલ વિવેક. ॥ જય૦ ૫ ॥
રોગાદિક ક્ષુધા તૃષા, શસ્ત્ર અશસ્ત્ર પ્રહાર; ।
સકલ શરીરી દુઃખ હરો, દિલ શું વિરુદ વિચાર. ॥ જય૦ ૬ ॥
સુપ્રસન્ન હો શીતલ પ્રભુ, તૂ આશા વિસરામ; ।
'વિનયચન્દ' કહે મો ભણી, દેજે મુક્તિ મુકામ. ॥ જય૦ ૭ ॥

૧–પટ્ટરાણી. ૨–બાધા ન આવે એવું. ૩–અવકાશ, જગ્યા રોકવી તે. ૪–ટળે નહિ એવી, શાશ્વત, અખંડ.

૧૧–શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્તવન

[રાગ કાફી—દેશી હોલી]

ચેતન જાણુ કલ્યાણુ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે, ।
શાસ્ત્ર પ્રમાન પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચંચલ થિર કર રે; ॥
શ્રેયાંસ જિણંદ સુમર રે. ॥ ટેર ॥ શ્રે૦ ૧ ॥

સાસ ઉસાસ વિલાસ ભજનકો, દઢ વિશ્વાસ પકર રે; ।
અજપાભ્યાસ[1] પ્રકાશ હિયે બીચ, સો સમરન જિનવર રે. ॥ શ્રે૦ ૨ ॥

કંદર્પ[2] ક્રોધ લોભ મદ માયા, યે સબહિ પરિહર રે; ।
સમ્યક્દૃષ્ટિ સહજ સુખ પ્રગટે, જ્ઞાન–દશા અનુસર રે. ॥ શ્રે૦ ૩ ॥

જૂઠ પ્રપંચ જોબન તન ધન અરુ, સજન સનેહી ઘર રે; ।
છિનમેં છોડ ચલે પર ભવકો, બાંધ શુભાશુભ થર રે. ॥ શ્રે૦ ૪ ॥

માનસ જનમ પદારથ જિનકી, આશા કરત અમર રે;
તે પૂરવ સુકૃત કરિ પાયો, પરમ ધરમ દિલ ધર રે. ॥ શ્રે૦ ૫ ॥

'વિશ્વસેન' નૃપ 'વિશ્વા' રાણીકો, નંદન તૂ ન વિસર રે; ।
સહજે મિટે અજ્ઞાન અવિદ્યા, મોક્ષ પંથ પગભર રે. ॥ શ્રે૦ ૬ ॥

તૂ અવિકાર વિચાર આત્મ ગુન, ભ્રમ–જંજાલ ન પર રે; ।
પૂદ્ગલ ચાય[3] મિટાય 'વિનયચન્દ', તે જિન તૂં ન અવર રે. ॥ શ્રે૦ ૭ ॥

૧૨–શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્તવન

[તેરી કુલસી દેહ પાલક મેં પલટે—એ દેશી]

પ્રણમૂં વાસુ પૂજ્ય જિન નાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો, ।
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય સરનો તેરો; ॥ પ્રણમું૦ ૧ ॥

ખલ દલ પ્રબલ દુષ્ટ અતિ દારુણ, જ્યોં ચૌ તરફ દિયે ઘેરો, ।
તો પિણ કૃપા તુમારી પ્રભુજી, અરિયન હોય પ્રગટે ચેરો; ॥ પ્રણમું૦ ૨ ॥

વિષમ પ્રહાર ઉજાર વિચાલે, ચોર કુમાત્ર કરે હેરો,[4] ।
તિણ વિરિયાં[5] કરિએ તો સમરણ, કોઈ ન છીન[6] સકે ડેરો; ॥ પ્રણમું૦ ૩ ॥

રાજા પાદશાહ જો કોઈ કોપે, અતિ તકરાર કરે છેરો,[7] ।
તદપિ તૂ અનુકૂલ હુવે તો, છિનમેં છૂટ જાય કેરો;[8] ॥ પ્રણમું૦ ૪ ॥

રાક્ષસ ભૂત પિશાચ ડાકિનિ, સાકિનિ ભય નાવે નેરો, ।
દુષ્ટ મુષ્ટ છલ છિદ્ર ન લાગે, પ્રભુ તુમ નામ ભજે ગહેરો[9] ॥ પ્રણમું૦ ૫ ॥

૧–પ્રભુ નામનું અખંડ રટણ કરવાનો અભ્યાસ. ૨–કામદેવ. ૩–ઇચ્છા. ૪ હુમલો કરવો તે. ૫ વેળાએ, વખતે. ૬ છીનવી. ૭–છેડ, ઝંઝટ. ૮–પાછળ પડવું તે. ૯–બહુ જ વધારે.

વિસ્ફોટક કુષ્ટાદિક સંકટ, રોગ અસાધ્ય મિટે દેહરો[1] ।
વિષ પ્યાલા અમૃત હો પ્રગમે, જો વિશ્વાસ જિનેંદ્ર કેરો; ॥ પ્રણમું૦૬ ॥
માત 'જયા' 'વસુ' નૃપ કે નંદા, તત્ત્વ જથારથ બુધ પ્રેરો ।
એ કર જોડ 'વિનયચન્દ' વિનવે, વેગ મિટાવો મુઝ ભવ ફેરો; ॥ પ્રણમું૦૭ ॥

૧૩–શ્રી વિમલનાથ સ્તવન

[અહો શિષપુર નગર સોહામણો—એ દેશી]

વિમલ જિણેસર સેવિએ, થારી[2] બુદ્ધિ નિર્મલ હો જાય રે, ।
જીવા! વિષય-વિકાર વિસારને, તૂ મોહની કર્મ ખપાયરે; ॥
જીવા! વિમલ જિણેસર સેવિએ. ॥ જીવા૦ ૧ ॥
સૂક્ષ્મ[3] સાધારણપણે,[4] પ્રત્યેક[5] વનસ્પતિ માંય રે ।
જીવા! છેદન ભેદન તેં સહ્યા, મર-મર ઉપજ્યો તિણ[6] કાય રે; ॥ જીવા૦ ૨ ॥
કાલ અનંત તિહાં ગયો, તેહના દુઃખ આગમથી સંભાલ રે, ।
જીવા! પૃથ્વી અપ તેઉ વાયમેં, રહ્યો અસંખ્યાસંખ્ય કાલ રે. ॥ જીવા૦ ૩ ॥
એકેન્દ્રીસું બેઇન્દ્રી થયો, પુન્યાઇ અનંતી વૃદ્ધ[7] રે, ।
જીવા! સંજ્ઞી[8] પંચેંદ્રી લગે પુન્ય બંધ્યાં, અનન્તાનન્ત પ્રસિદ્ધ રે. ॥ જીવા૦ ૪ ॥
દેવ નરક તિર્યંચ મેં, અથવા માનવ ભવ નીચ રે; ।
જીવા! દીનપણે દુઃખ ભોગવ્યાં, ઇણ પર ચારો ગતિ બિચ રે; ॥ જીવા૦ ૫ ॥
અબકે ઉત્તમ કુલ મિલ્યો, ભેટ્યા ઉત્તમ ગુરુ સાધ રે; ।
જીવા! સુણ જીન બચન સનેહસું, તું સમકિત વૃત્ત શુદ્ધ આરાધ રે. ॥ જીવા૦ ૬ ॥
પૃથિવીપતિ "કૃતભાનુ" કો "સામા" રાણી કો કુમાર રે, ।
જીવા! 'વિનયચન્દ' કહે તે પ્રભૂ, સિરસેહરો[9] હિયડારો[10]હારરે; ॥ જીવા૦ ૭ ॥

૧૪–શ્રી અનન્તનાથ સ્તવન

[વેગા પધારો રે મ્હેલથી—એ દેશી]

અનંત જિનેસર નિત નમો, અદ્દભૂત જ્યોતિ અલેખ, ।
ના કહીયે ના દેખીયે, જાકે રૂપ ન રેખ; ॥ અનંત૦ ૧ ॥
સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પ્રભુ ચિદાનન્દ ચિદ્દરૂપ, ।
પવન શબ્દ આકાશથી, સૂક્ષ્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ; ॥ અનંત૦ ૨ ॥
સકલ પદારથ ચિંતવું, જે જે સૂક્ષ્મ હોય, ।
તિણથી તૂ સૂક્ષ્મ મહા, તો સમ અવર ન કોય; ॥ અનંત૦ ૩ ॥
કવિ પંડિત કહી કહી થકે, આગમ અર્થ વિચાર, ।
તો પણ તુમ અનુભવ તિકો, ન સકે રસના ઉચ્ચાર; ॥ અનંત૦ ૪ ॥

૧–દેહનો. ૨–તારી., ૩–૪–૫–વસ્પતિની ત્રણ જાત. ૬–તે શરીરમાં. ૭–વૃદ્ધિ. ૮–સંજ્ઞી–મનવાળા. ૯–મોતીની કલગી. ૧૦–હૃદયનો.

પભણે[1] શ્રી મુખ સરસ્વતી, દેવી આપો આપ ।
કહી ન શકે પ્રભુ તુ સત્તા, અલખ અજપાજાપ; ॥ અનંત૦ ૫ ॥
મન બુદ્ધિ વાણી તો ભણી, પહુચેં નહીં લગાર, ।
સાક્ષી લોકાલોકનો, નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર. ॥ અનંત૦ ૬ ॥
માત 'સુયસા' 'સિંહરથ' પિતા, તસુ સુત 'અનંત' જિનંદ ।
'વિનયચન્દ' અબ ઓલખ્યો, સાહબ સહજાનન્દ; ॥ અનંત૦ ૭ ॥

૧૫–શ્રી ધર્મનાથ સ્તવન

[આજ ન હેજો રે દીસે નાહલો–એ દેશી]

ધરમ જિનેસર મુઝ હિયડે બસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન, ।
કબહું ન વિસરું હો ચિતારું[2] નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન; ॥ધરમ૦ ૧॥
જ્યું પનિહારી[3] કુંભ ન વિસરે, નટવો નૃત્ય નિદાન,[4] ।
પલક ન વિસરે પદ્મની પિઉ ભણી, ન ચકવી ન વિસારે ભાન[5]; ॥ધરમ૦૨॥
જ્યું લોભી મન ધનકી લાલસા, ભોગી કે મન ભોગ ।
રોગી કે મન માને ઔષધી, જોગી કે મન જોગ; ॥ધરમ૦૩॥
ઇણ પર લાગી હો પૂરણ પ્રીતડી, જાવ જીવ પરિયંત, ।
ભવ ભવ ચાહૂં હો ન પડે આંતરો, ભય ભંજન ભગવંત; ॥ધરમ૦૪॥
કામ ક્રોધ મદ મચ્છર લોભથી, કપટી કુટીલ કઠોર, ।
ઇત્યાદિક અવગુણ કર હું ભર્યો, ઉદય કરમ કે જોર; ॥ધરમ૦૫॥
તેજ પ્રતાપ તુમારો પરગટે, મુજ હયડા મેં આય, ।
તો હું આતમ નિજ ગુણ સંભાલને, અનંત બલિ કહેવાય; ॥ધરમ૦૬॥
'ભાનુ' નૃપ 'સુવ્રતા' જનની તણો, અંગજાત અભિરામ,[6] ।
'વિનયચન્દ' ને વલ્લભ તૂ પ્રભૂ, શુદ્ધ ચેતન ગુણ ધામ; ॥ધરમ૦૭॥

૧૬–શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી પધારો હો નગરી હમ તણી–એ દેશી]

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલ–સિણગાર હો, સુભાગી; ।
જન્મતાં શાંતિ કરી નિજ દેશ મેં, મૃગી[7] માર[8] નિવાર હો, સુભાગી;
શાંતિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા. ॥ શાં૦ ૧ ॥
શાંતિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા, શાંતિદાયક તુમ નામ હો,
તન મન વચન શુદ્ધ કર ધ્યાવતાં, પૂરે સઘલી હામ હો, સુભાગી. ॥ શાં૦ ૨ ॥

૧–કહે, વર્ણન કરે. ૨–કયારેય વિસરું નહિ તેથી યાદ શા માટે કરું એટલે યાદ કરવા જરૂર નથી એવા. ૩–પાણી ભરનારી સ્ત્રી. ૪–નક્કી. ૫–સૂર્ય. ૬. મનોહર. ૭–વાઇનો રોગ. ૮–મ

વિઘન ન વ્યાપૈ તુમ સમરણ કિયાં, નાસે દારિદ્ર દુઃખ હો, સુભાગી ।
અષ્ટ સિદ્ધિ નવ નિધિ પગ-પગ મિલે, પ્રગટે નવલાં સુખ હો, સુભાગી. ॥ શાં૦ ૩ ॥
જેહને સહાયક શાંતિ જિનંદ તૂ, તેહને કમીય[1] ન કાંય હો, સુભાગી ।
જે જે કારજ મનમાં તેવડે[2], તે તે સફલા રાય, હો સુભાગી. ॥ શાં૦ ૪ ॥
દૂર દેશાવર દેશ પરદેશ મેં, ભટકે ભોલા લોક હો સુભાગી ।
સાન્નિધ્યકારી[3] સુમરણ આપરો, સહજ મીટે સબ શોક, હો સુભાગી. ॥ શાં૦ ૫ ॥
આગમ સાખ સુણી છે એહવી, જે જિનસેવક હોય, હો સુભાગી ।
તેહની આશા પૂરે દેવતા, ચૌસઠ ઇન્દ્રાદિક સોય, હો સુભાગી. ॥ શાં૦ ૬ ॥
ભવ-ભવ અંતરજામી તૂ પ્રભુ, હમને છે આધાર, હો સુભાગી ।
બે કર જોડી 'વિનયચન્દ' વિનવે, આપો સુખ શ્રીકાર, હો સુભાગી. ॥ શાં૦ ૭ ॥

૧૭—શ્રી કુંથુનાથ સ્તવન

[રેખતા—એ દેશી૦ કવ્વાલી ગઝલમાં પણ ગવાય]

કુંથુ જિણરાજ તૂં ઐસો, નહિ કોઈ દેવ તો જૈસો, ।
ત્રિલોકી નાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દૃઢ ગહિએ; ॥ કુંથુ૦ ૧ ॥
ભવોદધિ ડૂબતો તારો, કૃપાનિધિ આસરો થારો, ।
ભરોસો આપકો ભારી, વિચારો બિરુદ ઉપકારી; ॥ કુંથુ૦ ૨ ॥
ઉમા[4] હો મિલનકો તોસે,[5] ન રાખો આંતરો મોસો, ।
જૈસી સિદ્ધ અવસ્થા તેરી, તૈસી ચૈતન્યતા મેરી; ॥ કુંથુ૦ ૩ ॥
કર્મ-ભ્રમ જાલકો દપટયો[6], વિષય સુખ મમતમેં લિપટયો, ।
ભમ્યો હું ચહું ગતિ માંહી, ઉદય કર્મ ભ્રમકી છાંહી[7]; ॥ કુંથુ૦ ૪ ॥
ઉદયકો જોર હૈ જોલોં, ન છૂટે વિષય સુખ તોલોં, ।
કૃપા ગુરુદેવકી પાઈ, નિજામત ભાવના આઈ. ॥ કુંથુ૦ ૫ ॥
અજબ અનુભૂતિ[8]ઉર જાગી, સૂરતિ નિજ રૂપમેં લાગી, ।
તૂમહિ હમ એકતા જાણું, દ્વૈત[9] ભ્રમ કલ્પના માનું; ॥ કુંથુ૦ ૬ ॥
'શ્રી દેવી' 'સૂર' નૃપ નંદા, અહો સર્વજ્ઞ સુખ કંદા, ।
'વિનયચન્દ' લીન તુમ ગુનમેં, ન વ્યાપે અવિદ્યા ઉનમે; ॥ કુંથુ૦ ૭ ॥

૧૮—શ્રી અરહનાથ સ્તવન

[ઢાલ અલગી ગિરાની—એ દેશી]

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ[10] લીધોઃ ।
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો. ॥ સાહબ૦ ૧ ॥

૧—જરાએ કમી નહીં, એટલે ઇચ્છા પૂર્ણ થાય. ૨—વધારે, ઇચ્છે, ઘડે. ૩—પોતાના ઘરમાં, નજીક છે તેવું. ૪—ઉમંગી થયો છું. ૫—તારાથી. ૬—દબાયો. ૭—છાયામાં; આધારે. ૮—આત્મ-અનુભવ રસ. ૯—આત્મા ને પરમાત્મા એ બે ભિન્ન છે એ ભાવ. ૧૦—મોક્ષસુખ.

તૂ ચેતન[1] ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા ।
તાત ' સુદર્શન ' ' દેવી ' માતા, તેહનો નન્દ[2] કહાયા. ॥ સાહબ૦ ૨ ॥
ક્રોડ જતન કરતાં નહીં પામે, એહવી મોટી મામ;[3] ।
તે જિન ભક્તિ કરીને લહિએ, મુક્તિ અમોલક ઠામ. ॥ સાહબ૦ ૩ ॥
સમકિતસહિત કિયાં જિન–ભક્તિ, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર; ।
તપ વીરજ ઉપયોગ તિહારા, પ્રગટે પરમ પવિત્ર. ॥ સાહબ૦ ૪ ॥
સ્વ ઉપયોગ સ્વરૂપ ચિદાનંદ, જિનવર ને તૂ એક; ।
દ્વૈત અવિદ્યા વિભ્રમ મેટો, વાધે શુદ્ધ વિવેક. ॥ સાહબ૦ ૫ ॥
અલખ અરૂપ અખંડિત અવિચલ, અગમ અગોચર આપ; ।
નિર્વિકલ્પ નિષ્કલંક નિરંજન, અદ્ભૂત જ્યોતિ* અમાપ. ॥ સાહબ૦ ૬ ॥
ઓલખ અનુભવ અમૃત યાકો, પ્રેમ સહિત રસ પીજે; ।
હૂં–તૂં છોડ ' વિનયચન્દ ' અંતરસે[5], આતમ રામ રમીજે. ॥ સાહબ૦ ૭ ॥

૧૯–શ્રી મલ્લિનાથ સ્તવન

[લાવણી]

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, ' કુંભ ' પિતા ' પરભાવતિ ' મૈયા,
તિનકી કુમારી; મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી. ॥ ટેક ॥
માનિની કુખ કંદરા[6] માંહી, ઉપના અવતારી; ।
માલતી કુસુમ–માલની વાંચ્છા, જનની ઉરધારી. ॥ મલ્લિ૦ ૧ ॥
તિણથી નામ મલ્લિ જિન થાપ્યો, ત્રિભુવન પ્રિયકારી; ।
અદ્ભુત ચરિત તુમારો પ્રભુજી, વેદ ધર્યો નારી. ॥ મલ્લિ૦ ૨ ॥
પરણન કાજ જાન સજિ આએ, ભૂપતિ છહૂં ભારી; ।
મિથિલાપુરી ઘેરી ચૌ તરફ, સેના–વિસ્તારી. ॥ મલ્લિ૦ ૩ ॥
રાજા ' કુંભ ' પ્રકાશી તુમપૈ, બીતક વિધ સારી; ।
તુમરે પરણન કાજ છહૂં નૃપ, આયા અહંકારી. ॥ મલ્લિ૦ ૪ ॥
શ્રીમુખ ધીરપ દીધી પિતાકો, રાખો હુશિયારી; ।
પુતલી એક રચી નિજ આકૃતિ, થોથી[7] ઢકણારી[8]. ॥ મલ્લિ૦ ૫ ॥
ભોજન સરસ ભરી સા પુતલી, શ્રી જિન સિણગારી; ।
ભૂપતિ છહૂં બુલાયા મંદિર, બીચ બહૂ દીન ટારી. ॥ મલ્લિ૦ ૬ ॥
પુતલી દેખી છહૂં નૃપ મોહ્યા, અવસર વિચારી; ।
ઢંક[9] ઉઘાર લિનો પુતલીકો, ભભકયો[10] અન્ન ભારી. ॥ મલ્લિ૦ ૭ ॥
દુઃસહ દુર્ગંધ સહિ નહીં જાવે, ઉઠયા નૃપ હારી; ।
તબ ઉપદેશ દિયો શ્રીમુખસે, મોહ દશા ટારી. ॥ મલ્લિ૦ ૮ ॥

૧–હે જીવ. ૨–પુત્ર. ૩–દ્રવ્ય, મિલકત. ૪–વીર્યશક્તિ. ૫–અંતરમાં. *છઠ્ઠા છંદમાં પરમાત્માનાં ઘણાં ગુણિયલ નામો છે તે સરળ છે છતાં ન સમજાય તો અનુભવીને પૂછવું. ૬–ગુફા. ૭–પોલી. ૮–ઢાંકણાવાળી. ૯–ઢાંકણું. ૧૦–દુર્ગંધ છૂટી.

મહા અસાર ઉદારિક દેહી, પુતલી ઇવ પ્યારી; ।
સંગ કિયા પટકૈ ભવ દુઃખમેં નારી નરક-વારી[1]. ॥ મલ્લિ૦ ૯ ॥
ભૂપત છહૂં પ્રતિબોધ[2] મુનિ હો, સિદ્ધ ગતિ સંભારી ।
'વિનયચન્દ' ચાહત ભવ-ભવમેં, ભક્તિ પ્રભુ થારી. ॥ મલ્લિ૦ ૧૦ ॥

૨૦-શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ સ્તવન

[ચેતરે ચેતરે માનવી-એ દેશી]

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવાં તણા દેવ કે, ।
તરણતારણ પ્રભૂ મો[3] ભણી, ઉજ્જ્વલ ચિત્ત સમરૂં નિત્યમેવકે. ॥ શ્રી૦૧ ॥
હૂં અપરાધી અનાદિ કો, જનમ-જનમ ગુન્હા કિયા ભરપૂર કે; ।
લૂટિયા પ્રાન છકાય ના, સેવિયાં પાપ અઢારહ કરૂર[4] કે. ॥ શ્રી મુ૦ ૨ ॥
પૂરબ અશુભ કર કર્ત્તવ્યતા[5] તેહને પ્રભુ તૂમ ન વિચારકે; ।
અધમ ઉધારણ બિરુદ છે, સરન આયો અબ કીજીએ સારકે ॥ શ્રી મુ૦ ૩ ॥
કિંચિત્ પુણ્ય પ્રભાવથી, ઇન ભવ ઓલખ્યો શ્રી જિન ધર્મ કે; ।
નિવર્તું નરક નિગોદથી, એહવો અનુગ્રહ[6] કરો પરિબ્રહ્મ કે; ॥ શ્રી મુ૦ ૪ ॥
સાધુપણો નહીં સંગ્રહ્યો, શ્રાવક વ્રત ન કિયાં અંગીકાર કે; ।
આદર્યા તો ન આરાધિયાં, તેહથી રૂલિયો[7] હૂં અનંત સંસાર કે; ॥ શ્રી મુ૦ ૫ ॥
અબ સમકિત વ્રત આદર્યો, તદપિ આરાધી ઉતરું ભવપાર કે; ।
જનમ જીતવ[8] સફલો હુવે, ઇણ પર વિનવું વાર હજાર કે. ॥ શ્રી મુ૦ ૬ ॥
'સુમતિ' નરાધિપ તુમ પિતા, ધનધન શ્રી 'પદ્માવતિ' માય કે;
તસુ સુત ત્રિભુવન તિલક તૂં, વંદત 'વિનયચન્દ' સીસ નમાય કે. ॥શ્રી મુ૦૭॥

૨૧-શ્રી નમિનાથ સ્તવન

[સુણીયો રે બાલા કુટિલ મંજારી તોતા લે ગઈ-એ દેશી]

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો,
ચૌસઠ ઇન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો રે; ।
સુજ્ઞાની જીવા, ભજલે રે જિન ઇકવિસવાં. ॥ ટેર ॥ ॥ સુ૦ ૧ ॥
ભજન કિયાં ભવ-ભવનાં દુષ્કૃત, દુઃખ દુર્ભાગ્ય મીટ જાવે, ।
કામ ક્રોધ મદ મત્સર તૃષ્ણા, દુર્મતિ નિકટ ન આવે. ॥ સુ૦ ૨ ॥
જીવાદિક નવતત્ત્વ હિયે ધર, હેય[9] જ્ઞેય[10] સમજીજે, ।
તીજી ઉપાદેય[11] ઓલખીને, સમકિત નિર્મલ કીજે. ॥ સુ૦ ૩ ॥
જીવ અજીવ બંધ એ તીનો, જ્ઞેય જથારથ[12] જાણો; ।
પુણ્ય પાપ આસ્રવ પરહરિએ, હેય પદારથ માનો. ॥ સુ૦ ૪ ॥
સંવર મોક્ષ નિર્જરા નિજ ગુણ, ઉપાદેય આદરિએ, ।
કારન કારજ સમઝ ભલી વિધ, ભિન્ન ભિન્ન નિરણો કરીએ. ॥ સુ૦ ૫ ॥

૧-ભારી; નરકમાં લઈ જનારી. ૨-સમજાવ્યા; બુઝ્યા. ૩-મારા પ્રત્યે. ૪-ઘાતકી; નિર્દય. ૫-કામ; કર્તવ્ય. ૬-મહેર; કૃપા. ૭-ભટક્યો; ફર્યો. ૮-જીવિતવ્ય; જીવતર. ૯-ત્યાગવા યોગ્ય. ૧૦-જાણવા યોગ્ય. ૧૧-મેળવવા યોગ્ય. ૧૨-જેમ હોય તેમ.

કારણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જીવકો, કાજ ક્રિયા પસારો, ।
દોનું કો સાખી શુદ્ધ અનુભવ, આપો ખોજ[1] તિહારો. ॥ સુ૦ ૬ ॥
તૂં સો પ્રભુ, પ્રભુ સો તૂં હૈ, દ્વૈત કલ્પના મેટો, ।
સત્ ચેતન આનન્દ 'વિનયચન્દ', પરમાતમ પદ ભેટો. ॥ સુ૦ ૭ ॥

૨૨-શ્રી નેમિનાથ સ્તવન

[નગરી ખુબ ઘણી છે જી-એ દેશી]

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવ કુલકો ટીકો[2], ।
રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે', તેહનો નન્દન નીકો; ।
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન પ્રાણ હમારો છે. ॥શ્રી૦ જિ૦૧॥
સુનિ પુકાર પશુ કી કરુણા કર, જાણ જગત સુખ ફીકો, ।
નવ ભવ નેહ તજ્યો જોબનમેં, ઉગ્રસેન નૃપ ધી[3] કો. ॥શ્રી જિ૦૨॥
સહસ્ર પુરુષ સંગ સંજમ લીધો, પ્રભુજી પર ઉપગારી, ।
ધન-ધન નેમ-રાજુલ કી જોડી, મહા બાલ બ્રહ્મચારી. ॥શ્રી જિ૦૩॥
બોધાનન્દ સ્વરૂપાનન્દમેં, ચિત્ત એકાગ્ર લગાયો, ।
આતમ-અનુભવ દશા અભ્યાસી, શુક્લ-ધ્યાન જિન ધ્યાયો. ॥શ્રી જિ૦૪॥
પૂર્ણાનન્દ કેવળી પ્રગટે, પરમાનન્દ પદ પાયો, ।
અષ્ટ કરમ છેદી અલવેસર[4] સહજાનંદ સમાયો. ॥શ્રી જિ૦૫॥
નિત્યાનન્દ નિરાશય નિશ્ચલ, નિર્વિકાર નિર્વાણી, ।
નિરાતંક નિરલેપ નિરાશ્રય, નિરાકાર વરનાણી. ॥શ્રી જિ૦૬॥
એવો જ્ઞાન સમાધી-સંયુત, શ્રી નેમીશ્વર સ્વામી, ।
પૂરણકૃપા 'વિનયચન્દ' પ્રભુ તો, અબ તો ઓલખ પામી. ॥શ્રી જિ૦૭॥

૨૩-શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્તવન

[જીવ રે તું શીયલ તણો કર સંગ-એ દેશી]

'અશ્વસેન' નૃપ કુલ તિલોરે[5], 'વામા' દેવીનો નન્દ,
ચિન્તામણિ ચિત્તમેં બસેરે, દૂર ટલે દુઃખ દ્વંદ ।
જીવ રે તૂં પાર્શ્વ જિનેશ્વર વંદ. ॥ જીવ૦ ૧ ॥
જડ-ચેતન મિશ્રિત પણે રે, કરમ શુભાશુભ થાય, ।
તે વિભ્રમ જગ કલ્પના રે, આતમ અનુભવ માંય. ॥ જીવ૦ ૨ ॥
બ્હેમી ભય માને જથા રે, સૂને ઘર વૈતાલ,[6] ।
ત્યોં મુરખ આતમ વિષે રે, માન્યો જગભ્રમ જાલ. ॥ જીવ૦ ૩ ॥
સરપ અંધેરી[7] રાસડી રે, રૂપો છીપ મુઝાર, ।
મૃગ તૃષ્ણા, અંબુ[8] મૃષા[9] રે, ત્યું આતમ મેં સંસાર. ॥ જીવ૦ ૪ ॥

૧-શોધ, તપાસ; ૨ ટીકો=તિલક સમાન; શિરોમણી ૩ ધી=પુત્રી. ૪ માલેક ધણી; અલબેલો સ્વામી. ૫ કુળમાં તિલક રૂપ. ૬-હલકા દેવનું નામ ૭-અંધારી રાત ૮-પાણી; ૯-ફોગટ; મિથ્યા.

અગ્નિ વિષે જ્યોં મણી નહીં રે, મણી મેં અગ્નિ ન હોય, ।
સુપને કી સમ્પત્તિ નહીં જ્યું, આતમ મેં જગ જોય. ॥ જીવ૦ ૫ ॥
વાંઝ પુત્ર જનમેં નહિં રે, સીંગ સસે[1] શિર નાંહિ, ।
કુસુમ ન લાગે વ્યોમ મેં રે, જ્યું જગ આતમ માંહિ. ॥ જીવ૦ ૬ ॥
અમર અજોણી આતમા રે, હૈ ચેતન તિહું કાલ, ।
'વિનયચન્દ' અનુભવ જગી રે, તૂ નિજરૂપ સંભાલ. ॥ જીવ૦ ૭ ॥

૨૪–શ્રી મહાવીર સ્તવન

[શ્રી નવકાર જપો મન રંગે–એ દેશી]

ધન–ધન જનક 'સિધારથ' રાજા ધન 'ત્રિશલા' દે માત રે પ્રાણી, ।
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી; ।
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી; ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી, શાસન જેહનો જાણ રે પ્રાણી. ।
પ્રવચન–સાર વિચાર હિયા મેં, કીસ અરથ પ્રમાણ રે પ્રાણી; ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
સૂત્ર[2] વિનય[3] આચાર[4] તપસ્યા[5], ચાર પ્રકાર સમાધ રે પ્રાણી, ।
તે કરીએ ભવસાગર તરીએ, આતમભાવ આરાધ રે પ્રાણી; ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
જ્યું કંચન તિહું કાલ કહીજે, ભૂષન નામ અનેક રે પ્રાણી, ।
જ્યું જગજીવ ચરાચર જોની, હૈ ચેતન ગુણ એક રે પ્રાણી; ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
આપણો આપ વિષે થિર આતમ, "સોહં[6] હંસ[7]" કહાય રે પ્રાણી, ।
કેવલ ધર્મ પદારથ પરચે,[8] પુદ્ગલ ભરમ મિટાય રે પ્રાણી; ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
શબ્દ[9] રૂપ[10] રસ[11] ગંધ[12] ન જામે, નાય ફરસ[13] તપ[14] છાંહ[15] રે પ્રાણી, ।
તિમિર[16] ઉદ્યોગ[17] પ્રભા[18] કછુ નાંહિ હૈ, આતમ–અનુભવ માંહિ રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
સુખદુઃખ જીવન મરણ અવસ્થા, એ દસ પ્રાણ સંગાત રે પ્રાણી, ।
ઇનિથી ભિન્ન 'વિનયચન્દ' રહિયે, જ્યોં જલમેં જલ જાત રે પ્રાણી; ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

કલશ

ચૌવીશ તિરથનાથ કીરતિ, ગાવતાં મન ગન ગહગહે;[19] ।
કુમટકો કુલચંદ નંદન, 'વિનયચન્દ' ઇન પર કહે; ।
ઉપદેશ પૂજ્ય 'હમીર મુનિ' કો, તત્ત્વ નિજ ઉર મેં ધરી, ।
ઉગણીસ સો છૈ કે છમછર,[20] મહાસ્તુતિ પૂરણ કરી. ।

૧–સસલાને. ૨–૩–૪–૫ એ ચાર પ્રકારની સમાધિ છે. ૬–" તે હું " એવો મંત્ર, ૭–જીવ, આત્મા ૮–પરિચય; અનુભવ, ૯ થી ૧૮ એ દશ અજીવ પુદ્ગલના ગુણ છે. ૧૯–અતિ પ્રસન્ન થાય; ૨૦–સંવત્સર; સાલ.

॥ असिआउसाय नमः ॥

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

[દ્વિતીય ભાગ]

[બીજા ભાદરવા શુદ ૧ થી સં. ૧૯૯૩ ના કાર્તિક શુદ ૧૫ સુધીમાં અનાથી મુનિ અને સુદર્શન ચરિત્રનાં વ્યાખ્યાનો.]

[રાજકોટ-ચાતુર્માસ]

સંવત ૧૯૯૨

નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચન

विसं तु पीयं जह कालकूडं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।
एसो वि धम्मो विसओववन्नो, हणाइ वेयाल इवाविवन्नो ॥

उ. २०-४४

જીવન હણે જે વિષ તાલપૂટ,
શસ્ત્ર હણે જે અવિધિગ્રહીત;
ધર્મ હણે છે વિષયોથી યુક્ત,
યથા હણાયે ભૂતસંપ્રવિષ્ટ.

અર્થાત્—હાથમાં લેવાથી તાળવું ફાટી જાય તેવું-તાળપૂટ ઝેર ખાવાથી, અવળું શસ્ત્ર પકડવાથી અને અવિધિથી ભૂતને મંત્રજાપ કરવાથી જેમ તે માલીકને મારી નાંખે છે; તે જ રીતે વિષયભોગની આસક્તિથી યુક્ત હોય તો તે ધર્મ પણ તેવા (અધર્મી)ને મારી નાખે છે. (હલકી ગતિમાં લઈ જાય છે.) વસ્તુતઃ ધર્મમાં કદિ અધર્મ ન હોય અને હોય તો તે ધર્મ ન ગણાય.

નોંધ

આ પુસ્તકના પ્રકાશન અર્થે
રાજકોટનિવાસી શ્રી ચુનીલાલ નાગજી વોરાએ
રૂા. ૧૦૦૧)ની આર્થિક સહાયતા આપી છે.

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

[રાજકોટ–ચાતુર્માસ]

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧ બુધવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી,
પ્રભુ અંતરયામી આપ, મો પર મ્હેર કરીજે હો;
મેટી જે ચિંતા મન તણી, મારા કાટ પુરાકૃત પાપ. ॥ શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી.

શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા પરમાત્માની સાથે કેવી રીતે તલ્લીન થઈ જાય અને આત્મા તથા પરમાત્માનું એકીકરણ કેવી રીતે થાય એ વાત હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરનાર ભકતો જાણે છે. આપણે પણ એ વાતને લક્ષમાં રાખી અનન્યભાવે જો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીએ તો આ ભવમાં નહિ તો અન્ય ભવમાં પરમાત્માની સાથે આપણું અવશ્ય એકીકરણ થઈ જાય!

ભગવાન ઋષભદેવના ચરિત્રને સંપૂર્ણ રીતે કહેવાને તો કોઈ સમર્થ નથી, પણ મને આજે પાછલી રાત્રે ભગવાન ઋષભદેવ વિષે ધ્યાન ધરતાં જે વિચારો આવ્યાં તે વિચારો તમારી આગળ મૂકું છું. મને એવો વિચાર આવ્યો કે, ઋષભદેવ ભગવાન સમુદ્ર સમાન છે અને જીવો નદીની સમાન છે. નદી જ્યાંસુધી સમુદ્રને મળતી નથી ત્યાંસુધી તો તે આડી અવળી પણ ચાલે છે, અને અવાજ પણ કરે છે; પણ જ્યારે તે સમુદ્રને મળે છે ત્યારે તે શાન્ત થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી જીવ ભગવાન ઋષભદેવને મળતો નથી ત્યાંસુધી તો ધીંગાણાં કરે છે પણ જ્યારે ભગવાન ઋષભદેવને જીવ મળે છે ત્યારે તે ધીંગાણાં છોડી દે છે અને શાન્ત બની જાય છે.

ભગવાન ઋષભદેવના ૯૮ પુત્રો જ્યાંસુધી ભગવાનથી જુદા રહ્યા ત્યાંસુધી તેઓમાં તોફાન રહ્યું, પણ જ્યારે તેઓ ભગવાનના શરણે આવ્યા ત્યારે તેઓમાં કોઈ પ્રકારનું તોફાન ન રહ્યું. તેમનું ચરિત્ર એમ કહે છે કે, જ્યાંસુધી જીવ સરાગ અથવા કષાયયુક્ત રહે છે, ત્યાંસુધી તેઓમાં તોફાન તો રહે છે, પણ તે તોફાનની ગતિ કઈ બાજુ છે તે જોવાની જરૂર રહે છે. જો તે તોફાનની ગતિ ભગવાન ઋષભદેવ તરફ રહી તો તો તોફાન શાન્ત થઈ જશે પણ જો તેની ગતિ બીજી બાજુ રહી તો પછી તોફાન તોફાનરૂપે જ રહેશે. જે પ્રમાણે નદીના તોફાનની ગતિ જો સમુદ્ર તરફ રહી તો તો તે સમુદ્રમાં મળી જઈ શાન્ત થઈ જશે; પણ જો તે તોફાનની ગતિ સમુદ્ર તરફ ન રહી તો તે તોફાન શાન્ત થશે નહિ. તે જ પ્રમાણે આત્માના તોફાનની ગતિ પરમાત્મા તરફ રહી તો તે તોફાન પરમાત્માને મળ્યા બાદ શાન્ત થઈ જશે.

ભરત ચક્રવર્તીએ પોતાના ૯૮ ભાઈઓમાં ખૂબ ખળભળાટ પેદા કર્યો હતો; પણ તે ૯૮ ભાઇઓની ગતિ ભગવાન્ ઋષભદેવ તરફ હતી એટલા માટે તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, 'આવા સમયે અમારે શું કરવું જોઈએ! અત્યારસુધી અમે સ્વતંત્ર રહ્યા છીએ એટલે અમે ભરતની અધીનતા કેમ સ્વીકારી શકીએ! અને જો અમે અધીનતા સ્વીકારતા નથી તો પછી અમારે ક્ષત્રિયોચિત યુદ્ધ કરવું પડે છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તે ૯૮ ભાઈઓ એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે, "ઋષભદેવ ભગવાન જે પ્રમાણે આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે કરવું. જો તેઓ એમ કહે કે, ભરત મારી જગ્યાએ છે માટે એની આજ્ઞા તમારે માનવી જોઈએ, તો ભરતની આજ્ઞા માનવી એ આપણું કર્ત્તવ્ય છે. આપણે તો ભગવાનનું જ કહેવું માનવું છે. પણ જો ભગવાન યુદ્ધ કરવાનું કહે તો આપણે યુદ્ધ કરવું. ભગવાનની સલાહ પ્રમાણે યુદ્ધ કરીશું તો આપણો પરાજય પણ થઈ શકશે નહિ."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ૯૮ ભાઈઓ ભગવાન ઋષભદેવના શરણે આવ્યા. ભગવાને તેમને ઉપદેશ આપ્યો અને એ ઉપદેશથી પ્રતિબોધિત થઈ ૯૮ ભાઈઓએ ભગવાનની પાસે સંયમ ધારણ કર્યો. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, જે ભરત કોઈ પણ રીતે એ ભાઈઓને પોતાનું મસ્તક નમાવતો ન હતો, તે જ ભરત, ૯૮ ભાઇઓએ ભગવાનની આગળ સંયમ ધારણ કર્યો છે એ સમાચાર મળતાં જ, તે ભાઈઓની પાસે આવ્યો અને માથું નમાવીને કહેવા લાગ્યો કે, "મને જે ચક્ર વગેરે રત્નો મળ્યાં છે એ બધાં રત્નોએ મને ખાડામાં ઉતાર્યો. આપ પાછા ચાલો અને રાજ્ય કરો." આ પ્રમાણે ભરત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. એનું પ્રધાન કારણ ૯૮ ભાઈઓ ભગવાનના શરણે ગયા અને તેમણે સંયમ ધારણ કર્યો એ જ હતું.

તમે કદાચ કહેશો કે, એ ૯૮ ભાઈઓની સામે તો ઋષભદેવ ભગવાન હયાત હતા એટલે તેઓ તેમના શરણે ગયા, પણ આજે તો ભગવાન નથી એટલે અમે કોના શરણે જઈએ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે, તમે ભગવાન ઋષભદેવને અમર માનો છો કે નહિ? જો ભગવાન અમર છે તો પછી તેઓ દૂર કેમ છે? ભગવાન ઋષભદેવ શરીરથી તે વખતે, તે સમયે અયોધ્યામાં રહ્યા હશે પણ તેમનું જ્ઞાન તો આજે પણ સંસારમાં ઓતપ્રોત થઈ ભરેલું છે; આ કારણે તમારા શ્વાસોચ્છ્વાસની માફક ભગવાન પણ તમારા સમીપ જ છે. લોકોએ પોતાની ખોટી કલ્પનાથી જ ભગવાનને દૂર માન્યા છે. જો તમે તમારી ખોટી કલ્પનાઓ છોડી દો તો ભગવાન તમારા સમીપ જ છે.

હું આજકાલ અવકાશના સમયે અન્ય ગ્રંથો પણ જોયા કરું છું. એ ગ્રન્થોના વાચન ઉપરથી મને જે વિચારો ઉદ્ભવે છે તે વિચારો તમારી સમક્ષ મૂકું છું. એ ગ્રન્થોમાં એક એવો વિચાર દર્શાવવામાં આવ્યો છે કેઃ—

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्मनिष्कलम् ।
तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिर्यत्तदात्मविदो विदुः ॥—ઉપનિષત્

આ શ્લોકમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જેમને આત્મજ્ઞાન થયું હશે તેમને પરમાત્માને ઓળખવામાં વાર લાગતી નથી; પણ જેમને આત્મજ્ઞાન થયું નથી તેઓ પરમાત્માને ઓળખી શકતા નથી. જેમને આત્મજ્ઞાન થયું છે તેમને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ ક્યાં થશે તેને માટે કહ્યું

છે કે, હિરણ્યમય-સુવર્ણમય કોષમાંથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થશે અર્થાત્ એક પરમજ્યોતિ છે એ પરમજ્યોતિમાંથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થશે.

આ કથનનો ભાવાર્થ શો છે ? બાલભાષામાં સિદ્ધોની પ્રાર્થના કરતાં આ ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે કેઃ—

ચન્દ્ર સૂર્ય દીપ મણિ કી, જ્યોતિ યેન ઉલ્લંઘિત;
તે જ્યોતિથી કોઇ અપર જ્યોતિ, નમો સિદ્ધ નિરંજન.

અર્થાત્—આત્માથી જે અપર જ્યોતિ છે તે જ પરમાત્મા છે. એ પરમજ્યોતિને શોધો.

જે પ્રમાણે સૂર્યને દીવો લઈ શોધવાની જરૂર રહેતી નથી કારણકે સૂર્ય સ્વયં પ્રકાશમાન છે, આ જ પ્રમાણે આત્મા પણ સ્વયં પ્રકાશિત છે. સૂર્ય સ્વયં પ્રકાશિત હોવાને કારણે જ સૂર્ય કહેવાય છે. જો તે સ્વયં પ્રકાશિત ન હોય તો તેને સૂર્ય કોઇ ન કહે. પણ આત્મા તો સૂર્યથી પણ અનંત પ્રકાશવાળો છે. સૂર્યને સૂર્ય કોણ કહે છે ? સૂર્ય અસ્ત પામ્યો છે કે સૂર્ય વાદળાથી ઢંકાઇ ગયો છે એમ કોણ કહે છે ? આ પ્રમાણે સૂર્યની કીંમત આંકનાર અને સૂર્યને સૂર્ય કહેનાર આ આત્મા જ છે. એટલા માટે આત્મા સૂર્યથી પણ વધારે પ્રકાશમાન છે; એ આત્માને તમે ઓળખો તો પરમાત્માને ઓળખવામાં તમને વાર નહિ લાગે.

એ આત્મા શું છે અને કેવો છે ? એને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, એ આત્મા કાનનો પણ કાન છે, આંખની પણ આંખરૂપ છે, રસનો પણ રસિક છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો ઉપર જે આધિપત્ય ભોગવે છે તે આત્મા છે. તે આત્મા અમર છે. આત્મા અમર હોવા છતાં તેને અમર તરીકે માનવાનો વિશ્વાસ કરવામાં આવતો નથી એ જ મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. આ ભૂલને કારણે જ જ્ઞાનીઓને ચિંતા થાય છે. જો કોઇ માણસ હીરાને કાંકરો કહે તો ઝવેરીને ચિંતા થાય કે નહિ ? આ જ પ્રમાણે આત્માની અમરતા વિષે કોઇ નકાર ભણે તો જ્ઞાનીઓને ચિંતા થાય કે નહિ ? આત્મા કેવો છે તે વિષે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આત્મા નિર્મળ છે, વિરજ છે અર્થાત્ કર્મરજથી રહિત છે. તે અખંડ છે. પરમ ઉજ્જવલ છે અને જ્યોતિરૂપ છે. બધી જ્યોતિઓ આત્માની જ્યોતિ આગળ ઊતરતી છે. તમે લોકો જે પ્રકાશ જુઓ છો તે બધાં પ્રકાશો આત્માના પ્રકાશને લીધે જ પ્રકાશિત છે. પોતાના પ્રકાશથી જ બીજાં પ્રકાશો જોઈ શકાય છે. આત્માની જ્યોતિ એવી છે. આત્માની આ જ્યોતિની પાછળ જે પરમજ્યોતિ છે તે જ ભગવાન ઋષભદેવ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સાંસારિક કામોનો ખળભળાટ તો ચાલતો જ રહે છે; પરંતુ તે ખળભળાટથી ગભરાઈ ન જતાં તે ખળભળાટને પરમાત્માની તરફ ફેરવી દો. સંસારના ખળભળાટને પરમાત્માની તરફ ફેરવી દેવા માટે જ નૈતિક જીવનની શિક્ષા આપવામાં આવે છે. નૈતિકજીવન વિના આધ્યાત્મિક જીવન ટકી શકતું નથી. નૈતિક જીવનદ્વારા આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રગતિ કરતા જાઓ તો તેમાં કલ્યાણ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૯

હવે આ જ વાત અનાથી મુનિના ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છું.

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, "હે ! રાજન્ ! હવે હું મારો પોતાનો પણ નાથ છું અને બીજાનો પણ નાથ છું." જે પોતાનો નાથ હોય છે તે જ બીજાનો નાથ બની

શકે છે. પણ આજે તો આથી વિપરીત એમ બને છે કે, પોતે પોતાના નાથ બન્યા વિના જ બીજાના નાથ બનવા લોકો તૈયાર થઈ જાય છે. પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, 'તમે પોતે જ પર પદાર્થોને કારણે અનાથ બની રહ્યા છો તો પછી બીજાના નાથ કેવી રીતે બની શકો ?'

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, "હે ! રાજન્ ! તું મારો નાથ શું બને છે ! પહેલાં તું તારા પોતાનો તો નાથ બન."

અનાથી મુનિના કથનને તમે પણ ધ્યાનમાં લો અને પોતાના નાથ બનવાનો પ્રયત્ન કરો. જો તમે એકદમ તમારા નાથ બની ન શકો તો તમે એટલું તો માનો કે, "અમે સંસારનાં પદાર્થોમાં ફસાએલા અનાથ છીએ."

અનાથી મુનિએ પોતાનું પૂર્વ વૃત્તાન્ત સંભળાવી રાજાને કહ્યું કે, "હે ! રાજન્ ! હું પહેલાં આવો અનાથ હતો પણ આ પ્રમાણે સનાથ થયો. હવે હું પોતાનો પણ નાથ છું અને બીજાનો પણ નાથ છું. ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો પણ નાથ છું."

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, ત્રસના નાથ થયા તે તો ઠીક છે પણ સ્થાવરના નાથ કેવી રીતે બની શકે ? અને જેઓ કોઈને પોતાના નાથ જ માનતા નથી તેમના નાથ કેવી રીતે બની શકે ? કેમકે સ્થાવર જીવો પોતાને નાથ માનતા નથી.

ગજસુકુમાર મુનિના માથા ઉપર જેમણે અંગારા મૂકયા હતા તે સોમલ બ્રાહ્મણના ગજસુકુમાર મુનિ નાથ હતા કે નહિ ? જો તમે આ વિષે વિચાર કરો તો ગજસુકુમાર મુનિના ચરિત્રમાં જ તમને અજબ વાત જાણવામાં આવશે.

કૃષ્ણને ગજસુકુમાર મુનિના ઘાતના સમાચાર સાંભળી ક્રોધ આવ્યો અને ક્રોધમાં ભગવાન અરિષ્ટનેમિને કહેવા લાગ્યા કે, "મારા જ રાજ્યમાં મારા ભાઈની ઘાત કરનાર કોણ છે ?" કૃષ્ણને ક્રોધ કરતા જોઈ ભગવાને તેમને કહ્યું કે, "હે ! કૃષ્ણ ! તમે ક્રોધ ન કરો. તે માણસે ગજસુકુમારનો ઘાત કર્યો નથી પણ તેની સહાયતા કરી છે." શું સોમલે સહાયતા કરવાની ઇચ્છાએ મુનિના માથા ઉપર અંગારાં મૂકયાં હતાં ? શું સોમલ તે મુનિનો સહાયક હતો ? પરંતુ જે મહાત્માઓ બધાના નાથ બની જાય છે તેઓ કોઈને પોતાના શત્રુ માનતા નથી પરંતુ બધાને પોતાના સહાયક માને છે. તેઓ તો બધાના નાથ છે.

નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનની એ જ વિશેષતા છે કે, તે બધાને મિત્ર માનવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. અમે લોકો તો છદ્મસ્થ છીએ, એટલા માટે અમારામાં આજે કાંઈ હોય, તો કાલે બીજું કાંઈ હોય. તમે લોકો નિર્ગ્રન્થપ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખો અને જો અમે નિર્ગ્રન્થપ્રવચનની અનુસાર સાધુપણાનું પાલન કરી તમને નિર્ગ્રન્થપ્રવચન સંભળાવીએ તો તો, તમે અમારી વાતને માનો, નહિ તો ન માનો. નિર્ગ્રન્થપ્રવચનની વિરુદ્ધ વાત હોવા છતાં તમે 'હાજી–હા' કરો તો તો એ મોટી ખરાબી છે.

મતલબ કે, ભગવાને કૃષ્ણને કહ્યું કે, તે પુરુષે ગજસુકુમાર મુનિને સહાય આપી છે. જો કે, તેણે મુનિના મસ્તક ઉપર તેમનું અપમાન કરવા માટે જ અંગારા મૂકયાં હતાં પણ જ્યારે આત્મા સંસારના બધાં પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની માફક જ માને છે ત્યારે તેને શત્રુ પણ મિત્ર જ લાગે છે. તેમની નજરમાં કોઈ શત્રુ જ જણાતો નથી અને એ રીતે તે બધાના નાથ જ છે.

તોફાની બાળક પોતાના બાપની દાઢી પણ ખેંચે છે અને બાપને થપાટ પણ મારી દે છે. છતાં બાપ બાળકને મારતો નથી, પણ બાળકની થપાટ સહી લે છે. એટલે શું એ બાપને કાયર કહેવામાં આવશે ? અને જો તે બાપ બાળકને મારે તો તે શું વીર કહેવાશે ? બાપ તો સાચો તે કહેવાશે કે જે અબોધ બાળકદ્વારા અપાએલાં કષ્ટોને સહી લે પણ બદલો લેવાની ઇચ્છાએ બાળકને મારે નહિ. આ જ પ્રમાણે નાથ પણ તે જ છે કે જે બીજાઓદ્વારા અપાએલાં કષ્ટોને પોતે સહી લે પણ પોતે બીજાને જરાપણ કષ્ટ આપે નહિ. સાધુઓ માટે પણ જુઓ કે તેઓમાં આ ગુણ છે કે નહિ ? તેઓને કોઈ ગમે તેટલું કષ્ટ આપે છતાં તેઓ કોઈને કષ્ટ આપતાં નથી. તેઓ પોતે તો કષ્ટો સહી લે છે પણ તેઓ બીજાને કષ્ટ આપતાં નથી. મુનિઓ ભલે તરસથી કે ભૂખથી પીડાતા હોય છતાં શું તેઓ કાચું પાણી પીશે ? શું કે સચેત વનસ્પતિ ખાશે ? તેઓ કાચું પાણી પી શકતા નથી અને સચેત વસ્તુ ખાઈ શકતા નથી. તેઓ પોતે તો કષ્ટો સહી લે છે પણ બીજાઓને કષ્ટ આપતા નથી અને એ કારણે જ તેઓ ત્રસ કે સ્થાવર બધાના નાથ છે.

સાધુઓ મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ વગેરે ઉપકરણો શા માટે રાખે છે ? તથા ભિક્ષાચરી માટે ઘેર ઘેર શા માટે ભટકે છે ? શું તેમને કોઈ તેમના સ્થાને ભોજન લાવીને આપી ન શકે ? જો કે, તેમને તેમના સ્થાને પણ ભોજન આપનારા મળી શકે છે. પણ તેઓ પોતાના સ્થાને લાવવામાં આવેલું ભોજન લેતા નથી પરંતુ ઘેર ઘેર જઈ ભિક્ષાચરી કરે છે, અને જેઓ ધુત્કારે છે તેમને ઘેર પણ ભિક્ષા માટે જાય છે. કારણ કે તેઓ તો બધાના નાથ છે. તેઓ બધાના નાથ છે કે નહિ એ વાતની પરીક્ષા તો ઘેર ઘેર ભિક્ષા માંગતી વખતે જ થઈ જાય છે. કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, બાહ્ય ક્રિયામાં શું પડયું છે ? પણ જો બાહ્ય ક્રિયામાં કાંઈ નથી તો પછી તેમનામાં જ શું પડયું છે ? પોતાથી ક્રિયા પાળી શકાતી ન હોય તો પોતાની નિર્બળતા માનવી જોઈએ, પણ નિર્ગ્રન્થપ્રવચન ઉપર તો દૂષણ આવવા દેવું ન જોઈએ. અનાથ તો તે જ છે કે, જે બીજાઓદ્વારા અપાતાં કષ્ટોને પોતે સહી લે છે પણ બીજાને પોતે કષ્ટ આપતો નથી તેમ અપાવવા દેતો નથી.

આ પ્રમાણે અનાથી મુનિએ અનાથતા બતાવી પોતે કેવી રીતે સનાથ થયા તે રાજાને કહી બતાવ્યું. હવે અનાથી મુનિએ આપેલો ઉપદેશ કહું છું કે, જે ઉપદેશ સાધુ કે ગૃહસ્થ બધાને માટે સમાન ઉપયોગી છે; તથા એ જ આ બધી કથાના મૂળરૂપે છે. મૂળ હોય છે તો જ ફળની આશા રાખી શકાય છે. જો મૂળ ન હોય તો ફળની આશા દુરાશા માત્ર છે. અનાથી મુનિનો જે ઉપદેશ હવે સંભળાવવામાં આવે છે તે ઉપદેશ આ કથાનું મૂળ છે. એટલું જ નહિ જો આ ઉપદેશને દ્વાદશાંગી વાણીના મૂળરૂપે કહેવામાં આવે તો પણ તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. અનાથી મુનિ કહે છે કે:—

अप्पा नई वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली ।
अप्पा कामदुहा धेणू, अप्पा मे नन्दणं वणं ॥ ३६ ॥
अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठिय सुपट्ठिओ ॥ ३७ ॥

અનાથી મુનિ રાજાને કહે છે કે, હે! રાજન્! મેં મારા દુઃખનું તને જે ઉદાહરણ આપ્યું તે દુઃખ તો તદ્દન સાધારણ છે. હવે તને હું મહાન્ દુઃખનાં દષ્ટાંતો આપું છું. એના માટે અનાથી મુનિએ સમસ્ત દુઃખોના સંગ્રહરૂપે વૈતરણી નદી અને કૂટશાલ્મલી વૃક્ષનાં અને સમસ્ત સુખોના સંગ્રહરૂપે કામધેનુ અને નંદનવનનાં ઉદાહરણો આપ્યાં છે.

આજકાલ કોઈ એમ કહે છે કે, દુઃખનું કારણ ધર્મ છે. કોઈ કહે છે કે, દુઃખનું કારણ અહિંસા છે. કારણ કે અહિંસાને કારણે કાયરતા આવી છે અને કાયરતા એ દુઃખરૂપ છે. કોઈ એમ કહે છે કે, ભગવાન જ દુઃખ આપે છે. આ પ્રમાણે લોકો દુઃખ વિષે ભિન્ન ભિન્ન કલ્પનાઓ કરે છે. આ જ પ્રમાણે સુખને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, અમને માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન-પત્નિ વગેરે સુખ આપે છે. કોઈ કહે છે કે, ખાવા-પીવામાં અને મોજમજા માણવામાં જ સુખ છે. કોઈ કહે છે કે, ધનસંગ્રહ કરવામાં અને તેનો ઉપભોગ કરવામાં જ સુખ છે. આ પ્રમાણે સુખ અને દુઃખ આપનાર વિષે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પનાઓ કરવામાં આવે છે. પણ આ પ્રમાણે સુખ કે દુઃખ આપનાર તરીકે બીજાને માનવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી આત્મા અનાથ જ છે.

કદાચ કોઈ કહે કે એમને સુખ-દુઃખના કારણભૂત ન માનો. પણ એટલું તો માનવું પડશે કે, પુણ્યની પ્રકૃતિ સુખ આપે છે અને પાપની પ્રકૃતિ દુઃખ આપે છે. ૮૨ પ્રકારની પાપની પ્રકૃતિ દુઃખ આપે છે અને ૪૨ પ્રકારની પુણ્યની પ્રકૃતિ સુખ આપે છે. નવ પ્રકારના પુણ્યથી સુખ થાય છે અને ૧૮ પ્રકારના પાપથી દુઃખ થાય છે. પુણ્યથી જ ઇષ્ટ ગંધ, ઇષ્ટ રૂપ, આદિ મળે છે અને પાપથી જ અનિષ્ટ શબ્દ તથા અનિષ્ટ રૂપ વગેરે મળે છે. આ પ્રમાણે પુણ્ય અને પાપને તો સુખ અને દુઃખનાં કારણભૂત માનવાં જ પડશે. પણ એને માટે એમ વિચારો કે પુણ્ય કે પાપની પ્રકૃતિ જડ છે કે ચૈતન્ય? જો જડ છે, તો જડને ચૈતન્ય માટે સુખ-દુઃખ દેનાર માનવું એ તો અનાથતા જ છે. માટે અનાથતામાંથી નીકળવા માટે એમ માનો કે, આત્મા જ સુખ-દુઃખનો દેનાર છે. સુખ-દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર અને નાશ કરનાર પણ આ આત્મા જ છે. આ જ પ્રમાણે આ આત્મા જ મિત્ર છે અને આ આત્મા જ શત્રુ પણ છે. સારી કે ખરાબ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર પણ આ આત્મા જ છે.

અનાથ મુનિ કહે છે કે, "હે! રાજન્! આ આત્મા જ વૈતરણી નદી છે, અને આ આત્મા જ કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ છે. આ જ પ્રમાણે આ આત્મા જ કામધેનુ છે અને આ આત્મા જ નંદનવન સમાન છે. આત્મા જ કર્ત્તા છે. આત્મા જ વિકર્ત્તા છે, આત્મા જ મિત્ર છે અને આત્મા જ શત્રુ છે."

અનાથી મુનિએ જે ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશનું આ મૂળ છે. આ ઉપદેશનો વિસ્તાર તો યથાસમયે કરવામાં આવશે. અત્યારે તો એટલું જ કહેવાનું છે કે, આ ઉપદેશને સમજી તમે પણ અનાથતાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તમે પણ અનાથી મુનિની માફક તમારા પોતાના તથા બીજાના નાથ બની શકશો. હવે સુદર્શન પોતાની અનાથતા કેવી રીતે દૂર કરે છે તે જુઓ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૯

કોપ કરી કહે રાય શેઠકો, દેવા શૂલિ ચઢાય;
ધિક્ ધિક્ નારી જાલ કોય કાંઈ, નૃપકો દિયા ફસાય. ॥ ધન૦ ૮૪ ॥
સુભટ શેઠકો પકડ શૂલિકા, પહનાયા શૃંગાર;
નગર ચોવટે ઊભો કરકે, બોલે યોં લલકાર. ॥ ધન૦ ૮૫ ॥
યોં સુદર્શન શેઠ નગરકો, ધર્મી નામ ધરાય;
પર તિરિયા કે પાપસે યોં, શૂલી ચઢવા જાય. ॥ ધન૦ ૮૬ ॥

રાજા દધિવાહન વિચારે છે કે, "રાણી તો આમ કહે છે અને શેઠ તો કાંઈ બોલતો નથી. માટે હવે શું કરવું?" ત્યારે બીજી બાજુએ લોકોએ સુદર્શનને કહ્યું કે, રાજા હવે આખરી ફેંસલો આપે છે માટે જે કહેવાનું હોય તે કહી દો, નહિ તો "મૌનં સ્વીકૃતિઃ" એ કથનાનુસાર તમે મૌન રહી તમારો અપરાધ સ્વીકાર કરો છો એમ માનવામાં આવશે; માટે જે કહેવાનું હોય તે કહી દો.

સુદર્શને જો બધી વાત કરી દીધી હોત તો તે બચી જાત અને રાણીને દંડ મળત. પણ માતાને કષ્ટ થશે, એ વિચારથી તેણે સત્ય વાત ન કહી પણ મૌન રહી બધાં કષ્ટો પોતે સહ્યાં. તમારાથી જો એટલું બધું કષ્ટ સહન થઈ ન શકે તો તમે કોઈના ઉપર આરોપ કે ખોટું કલંક તો ન ચડાવો. આજે તો સમાચારપત્રોની સહાયતાથી 'કાગને વાઘ' બનાવી દેવામાં આવે છે; પણ તે શ્રાવકને માટે અનુચિત છે. છતાં કેટલાક લોકો એવું અનુચિત કામ કરે છે અને સાધુઓના માથે કલંક ચડાવવાનું તથા તેમની નિંદા કરવાનું પણ ચૂકતા નથી. શ્રી. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે "જ્યારે સાધુની નિંદા અને અસાધુની પૂજા થાય ત્યારે તે વિષમકાલ સમજવો જોઈએ." એ વિષમકાલમાં પણ ન ગભરાતાં જે કાંઈ કષ્ટો પડે તે સમતાપૂર્વક સહી લેવાં એ સાધુઓનું કર્ત્તવ્ય છે. સુદર્શને પોતે કષ્ટો સહીને પણ બીજા ઉપર કલંક ન ચડાવ્યું તો તમે નિષ્કારણ કોઈના ઉપર ખોટું કલંક તો ન જ ચડાવો, અને સુદર્શનની માફક સત્ય ઉપર દૃઢતા રાખો. કહ્યું છે કે, **सत्यमेव जयते नानृतम्** । આખરે સત્યનો જય થાય છે, અસત્યનો કદાપિ જય થતો નથી. આ આર્ષવચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી સત્ય ઉપર દૃઢતા રાખો અને કોઈના ઉપર ખોટું કલંક ન ચડાવો. દ્વેષ, અહંકાર કે શત્રુતાના કારણે કોઈના ઉપર કલંક ચડાવવું એ મહાન્ પાપ છે. એ વીરતા નહિ પણ કાયરતા છે. કાયર લોકો જ સમાચારપત્રોની સહાયતા લઈ બીજાઓ ઉપર કલંક ચડાવે છે અને પોતાનું પાપ છુપાવે છે; પણ પાપને ગમે તેટલું છુપાવવામાં આવે તોપણ પાપ તો પાપ જ રહેશે. તમે સુદર્શનના આદર્શને જુઓ અને એ આદર્શને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરો.

રાજાએ તથા રાજ્ય કર્મચારીઓએ સુદર્શનને સત્ય હકીકત કહેવા માટે ઘણું કહ્યું પણ સુદર્શન તો છેવટ સુધી મૌન જ રહ્યા. આ પ્રમાણે સુદર્શનને મૌન બેઠેલા જોઈ રાજાએ ફેંસલો આપ્યો કે, "સુદર્શનને શૂળી ઉપર ચડાવી દેવાની શિક્ષા આપવામાં આવે છે." રાજાએ સુદર્શનને શૂળી ઉપર ચડાવવાનો ફેંસલો તો આપી દીધો પણ પછી તેને વિચાર

આવ્યો કે, "જો મારા આ હુકમની સાથે નગરજનો સહમત ન થાય અને તેઓ જો વિરોધ કરે તો ઠીક નહિ કહેવાય. નગરજનોના સહકારથી જ મારું રાજ્ય ચાલે છે એટલા માટે આ સંબંધમાં નગરજનોની પણ મારે સમ્મતિ લેવી જોઈએ."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ દૂત દ્વારા નગરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે, "સુદર્શન શેઠ રાતના સમયે રાણીના મહેલમાથી પકડાયા છે અને તેમણે રાણીની આબરૂ ઉપર હાથ નાંખ્યો છે એ કારણે તેમને ફાંસીની સજા આપવામાં આવી છે. જો કોઈને આ વિષે કાંઈ કહેવું હોય તે રાજાની પાસે આવી કહે."

પડી નગર જબ ખબર લોગ મિલ, આયે રાજ દરબાર;
રાખ રાખ મહારાય ! શેઠકો વિનવે વારંવાર. ॥ ધન૦ ૮૭ ॥
દાતા રા સિર સહેરો સરે, પુરજન-જીવન સાર;
સુદર્શન જો ચઢે શૂલી તો, જીના હમેં ધિક્કાર. ॥ ધન૦ ૮૮ ॥

દૂત દ્વારા આ ઢંઢેરો સાંભળી નગરજનો આશ્ચર્ય કરવા લાગ્યા કે, આમ કેમ બન્યું ? સુદર્શન શેઠ રાણીની આબરૂ લેવા મહેલમાં જાય એ સંભવિત નથી. ધર્માત્મા સુદર્શનને જો શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવે તો ગજબ જ થઈ જાય ને ?

પ્રજાના પ્રતિનિધિ લોકો એકત્રિત થઈ રાજાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું કે, "સુદર્શન શેઠને શૂળી ઉપર ચડાવવાનો આપે હુકમ કર્યો છે એ વાત સાચી છે ?" રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "હા, એ વાત સાચી છે." પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ કહ્યું કે, "આપ એને શૂળી ઉપર ચડાવીને અમારા પ્રજાજનોના પ્રાણોને પણ શૂળી ઉપર ચડાવો છો ! તે કેવળ એકલા જ નથી. એની સાથે સમસ્ત પ્રજા છે." રાજાએ હસીને જવાબ આપ્યો કે, "હું સારી રીતે જાણું છું કે, તમે બધા લોકો એની સાથે છો અને એટલા જ માટે મેં તેને છૂપી રીતે શૂળી ઉપર ન ચડાવતાં તમને બધાને ખબર પડે એ માટે મેં ઢંઢેરો પીટાવ્યો છે કે જેથી તમારે એ સંબંધમાં જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહી શકો." નગરજનો રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, "મહારાજ ! પહેલાં તો સુદર્શને એવો અપરાધ કર્યો જ નહિ હોય, અને કદાચિત્ કર્યો હોય તો પ્રજાની વિનંતીને માન આપી આપ હુકમને રદ કરો અને તેમને છોડી મૂકો; કારણ કે એ શેઠ દાની પુરુષોના મુગટરૂપ છે માટે એવા દાની પુરુષને શૂળી ઉપર ચડાવવો ઠીક નથી."

દાની પુરુષોનો શિરમોર કોને કહેવો એ જોવા માટે સર્વ પ્રથમ 'દાની' કોને કહેવો એ જાણવાની જરૂર રહે છે. આજે તો સમાચારપત્રોમાં દાનવીરોની નામાવલિ બહુ જોવામાં આવે છે. લોકો થોડુંક દાન કર્યું-ન કર્યું ત્યાં તો સમાચારપત્રોમાં દાનવીરોની શ્રેણિમાં પોતાનું નામ છપાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ સાચા દાનવીર બનવા તેઓ ચાહતા નથી. સાચો દાનવીર તે છે કે જે દાન દેવામાં કોઈ દિવસ પાછી પાની કરતો નથી અને પોતે દાન આપ્યું છે તેની બીજાને ખબર પણ પડવા દેતો નથી. ફારસીમાં એક એવી કહેવત છે કે, "દાન એવી રીતે આપવું જોઈએ કે જમણા હાથે આપેલા દાનની વાત ડાબા હાથને પણ માલુમ ન પડે." દાન બીજાને સહાયરૂપ થવા માટે દેવામાં આવે છે, બીજાની આબરૂનાં કાંકરાં

કરવા માટે નહિ. પોતાને દાની તરીકે ઓળખાવવા માટે તથા બીજાની આબરૂનાં કાંકરાં કરવા માટે દેવામાં આવતું દાન, તે દાન જ નથી; એ તો પોતાનું નામ કમાવવાનો એક કીમીયો છે; પણ આજકાલના લોકો પોતાને દાનવીર કહેવડાવવા માટે બીજાની આબરૂની રક્ષા થાય છે કે નહિ તેનો વિચાર સરખો પણ કરતા નથી. તેઓ તો પોતાને દાનવીર કહેવડાવવામાં જ મશગૂલ રહે છે. સાધારણ રીતે દાનનાં સતોગુણી, રજોગુણી અને તમોગુણી એવા ત્રણ ભેદ છે. આ ત્રણે પ્રકારનાં દાનોમાં ઉત્તમ દાન તો સતોગુણી દાન છે.

લખનઉના નવાબ આસફુદ્દૌલા વિષે પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહ્યા કરતા કે, તે છૂપીરીતે બહુ દાન કરતા હતા. જ્યારે કોઈ માણસ તેના મહેલના પાસેથી થાળીમાં કાંઈ લઈ પસાર થતો ત્યારે નવાબ યુક્તિથી તે થાળીમાં સોનામહોર નાંખી દેતો, પણ તેની ખબર થાળી લઈ જનારને પડતી નહિ. પણ જ્યારે તે માણસ ઘેર પહોંચી થાળીમાં સોનામહોર જોતો હશે ત્યારે તેને કેટલો બધો આનંદ થતો હશે? નવાબની આ દાનશીલતા જોઈ કોઈએ તેને કહ્યું કે, તમે બહુ સખી માણસ છો. ત્યારે અસુફુદ્દૌલાએ જવાબ આપ્યો કે, મને લોકો સખી માણસ ન કહે એટલા જ માટે હું છૂપી રીતે દાન આપું છું. આ વાતને માટે એક કહેવત પ્રસિદ્ધ છે કે:—

કૈસે સીખે શેખજી, ઐસી દેના દેન;
જ્યોં જ્યોં કર નીચા કરો, ત્યોં નીચા રાખો નેન.
દેનેવાલા ઔર હૈ, ભેજત હૈ દિન રેન;
લોગ નામ હમરો કહે, તાતે નીચે નેન.

કોઈએ નવાબને પૂછયું કે, "તમે એવું દાન દેવાનું ક્યાંથી શીખ્યા કે, જ્યારે કોઈ તમારી સામે હાથ લાંબો કરે છે ત્યારે તમે કેમ આંખો નીચી કરી દો છો?" નવાબે ઉત્તર આપ્યો કે, "દાન દેનાર તો બીજો જ છે, અને તે જ લોકોને માટે દાન મોકલે છે. તેમનું પુણ્ય જ મારી દ્વારા દાન અપાવે છે. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું. છતાં લોકો એમ સમજે છે કે, એ દાન તો હું જ આપું છું, અને એ કારણે જ મારી આંખો નીચી ઢળી પડે છે."

જ્યારે નવાબને માટે કોઈ બીજો દાન મોકલતો હતો તો પછી તમે જેને તમારું માનો છો તે ધન તમે ક્યાંથી લાવ્યા? એ ધન તો જનતાની પાસેથી આવ્યું છે તો પછી જનતાને દાન દેતી વખતે હેં–હેં કેમ કરો છો? જે સાચો દાનવીર હોય છે તે તો દાન દેવામાં કોઈ દિવસ પાછી પાની કરતો જ નથી.

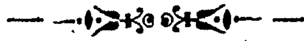
એવું સાંભળ્યું છે કે, રાણા ભીમસિંહ એકવાર સંકટમાં આવી પડયા હતા, ત્યારે કોઈએ તેમને કહ્યું કે, "તમે તમારી દાનશીલતા ઓછી કરો." ત્યારે રાણાએ જવાબ આપ્યો કે, "હું ખાવાનું તો ઓછું કરી શકું પણ દાન દેવાનું ઓછું કરી શકું નહિ." સાચા દાનવીરો આવા હોય છે.

પ્રજા રાજાને કહેવા લાગી કે, "મહારાજ! આ સુદર્શન શેઠ દાનીઓના શિરમોર છે. આ નગર આ શેઠને લીધે જેટલું સુખી છે તેટલું આપના કારણે સુખી નથી. તે શેઠ પ્રજાજનોનો

જીવનપ્રાણ છે. એટલા માટે તેને શૂળી ઉપર ચડાવો નહિ. બસ! અમારી એ જ પ્રાર્થના છે. અમારી આ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી શેઠને શૂળીની શિક્ષા માફ કરી આપો.”

પ્રજાની વાતો સાંભળી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો અને પ્રજાને કહેવા લાગ્યો કે, “નગરજનો! મને પણ સુદર્શન પ્રતિ પ્રેમ છે, પણ હું શું કરું? તે તો આ ઘટના વિષે કાંઈ બોલતા પણ નથી. એવી દશામાં એને નિર્દોષ કેમ માની શકાય? હું તમને લોકોને જ પંચ બનાવું છું. જો શેઠ એમ કહી દે કે, મેં કાંઈ અપરાધ કર્યો નથી તો તે નિરપરાધી છે. તમે લોકો જ એના મુખે એમ કહેવડાવી દો.” પ્રજા કહેવા લાગી કે, એ વાત ઠીક છે. શેઠ એમ શા માટે નહિ બોલે? અમે હમણા જ તેમની પાસે જઈને વાત કરીએ છીએ. રાજાએ કહ્યું કે, ઠીક છે. તમારી સાથે મારો આ વકીલ આવે છે. શેઠ એમ પોતાના મોઢે કહી દે કે, ‘હું નિર્દોષ છું’ તો હું તેને નિર્દોષ તરીકે માનવા તૈયાર છું.

સુદર્શન શેઠની પાસે જવા માટે પ્રતિષ્ઠિત પ્રજાજનોનું પંચ નિયુક્ત કરવામાં આવ્યું. હવે તે પંચ સુદર્શન શેઠની પાસે કેવી રીતે જાય છે અને તેમની સાથે શું વાતચીત થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તું દેવનકો દેવજી;
‘જિતશત્રુ’ રાજા ને ‘વિજયા’ રાણીકો, આતમજાત ત્વમેવજી.
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કૃંભટ ચોવીશી.

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માના નામમાં જ કોઈ એવી શક્તિ છે કે જેથી ભક્તોને પરમાત્માનું નામ બહુ જ પ્રિય લાગે છે. ભક્તો પરમાત્માના નામસ્મરણમાં જ પોતાના કલ્યાણનું દર્શન કરે છે.

ભગવાન અજિતનાથનું નામ ગુણનિષ્પન્ન છે; અર્થાત્ ગુણની અનુસાર તેમનું નામ છે. એક નામ તો એવું હોય છે કે જે કેવળ નામ માત્રનું હોય છે અને તેમાં નામ પ્રમાણે ગુણ હોતાં નથી, ત્યારે બીજું નામ એવું હોય છે કે જેમાં નામ પ્રમાણે ગુણ પણ હોય છે. ભગવાન અજિતનાથનું નામ ગુણનિષ્પન્ન છે. જેમને કોઈ જીતી ન શકે, જેમનો કોઈ પરાભવ કરી ન શકે તે ‘અજિત’ કહેવાય છે. ભગવાન અજિતનાથ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર આદિ ૧૮ પ્રકારના દોષોથી અપરાજિત છે; અર્થાત્ એ દોષોએ ભગવાન અજિતનાથ ઉપર જય મેળવ્યો નથી પણ ભગવાને તેમને જીતી લીધા છે અને એટલે જ તેમનું અજિતનાથ નામ સાર્થક થયું છે.

ભક્ત લોકો કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! આપના નામનો અર્થ અને આપનો પ્રભાવ ગુરુમુખે સાંભળી હું આપને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, જે શત્રુઓને આપે હરાવ્યાં છે એ શત્રુઓ આપથી પરાજિત થઈ મને હરાવી રહ્યાં છે. મારા માટે આ દુઃખનો વિષય છે. હું આપનો સેવક કહેવાઉં છું અને આપને હું મારા નાથ માનું છું. પણ જ્યારે એ જ શત્રુઓ આપથી પરાજિત થઈ મને–તમારા ભક્તને દબાવે અને હું દબાઉં એ મારા માટે તો લજ્જાની વાત છે, પણ સાથે સાથે તમારા માટે પણ એ વિચારવા જેવી વાત છે. આપના જે ગુણો પ્રસિદ્ધ છે એ ગુણાનુસાર તો તમારે મને એ શત્રુઓથી બચાવવો જ જોઈએ."

ભગવાનના ગુણ કેવાં છે એને માટે આચાર્ય માનતુંગ કહે છે કેઃ—

बुध्या विनाऽपि विबुधार्चित पादपीठ।
स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ॥

હે ! પ્રભો ! આપની સ્તુતિ કરવા માટે હું સાહસ કરું એ મારા માટે નિર્લજ્જતાની વાત છે. કારણ કે હું તો બુદ્ધિહીન છું અને આપ એવા બુદ્ધ છો કે આપનાં ચરણ જ્યાં પડે છે એ પાદપીઠને ઇન્દ્ર પણ નમસ્કાર કરે છે. એવી દશામાં હું આપના ગુણોનું વર્ણન કરવાનું સાહસ કરું એ મારા માટે નિર્લજ્જતાની વાત છે.

જ્યારે આચાર્ય માનતુંગ પણ આમ કહે છે ત્યારે ભકતો કહે છે કે, અમે કોણ કે આપનાં ગુણોનું વર્ણન કરી શકીએ ? ભકતોની માફક તમે પણ એમ કહેવા લાગો કે, અમે વળી કોણ કે અમે પરમાત્માનાં ગુણોનું વર્ણન કરી શકીએ ? આ પ્રમાણે નમ્રતા ધારણ કરી આચાર્ય માનતુંગ અને ભકતો જે ભાવનાપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, એવી ભાવનાથી તમે પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો તમારો બેડો પાર થઈ જાય !

ભકતો કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! જો કે તું અમને સહાયતા આપવા તૈયાર છે છતાં અમે તારી સહાયતા કેમ લઈ શકતા નથી એ વિષે વિચાર કરીએ છીએ તો એમાં અમારી જ ભૂલ જણાય છે. હે ! પ્રભો ! જો અમે અનન્યભાવે તમારા શરણે આવીએ તો અમને કોઈ શત્રુ હરાવી શકે નહિ, એવી અમોને ખાત્રી છે. પણ દુઃખનો વિષય તો એ છે કે, જેવું અમે બોલીએ છીએ તેવું અમે કરી શકતા નથી. જો અમે કહેવા પ્રમાણે કરી બતાવીએ તો અમારો આત્મા પણ તમારી માફક શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી શકે." આ પ્રમાણે ભકતો પોતાની ભૂલ સ્વીકારતાં કહે છે કેઃ—

હે ! પ્રભુ ! મેરા હી સબ દોષ,
શીલસિન્ધુ કૃપાલુ નાથ અનાથ આરતપોષ.—હે ! પ્રભુ૦
વેશ વચનવિરાગ મન, અઘ અવગુનન કો કોશ,
રામ પ્રીતિ પ્રતીતિ પોલી, કપટ કરતબ ઠોશ.—હે ! પ્રભુ૦

ભકતો કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! અમે બરાબર જોઈ શકયા છીએ કે, એ બધો દોષ અમારો જ છે. ગુરુમુખે અને શાસ્ત્રદ્વારા અમે એ જાણી શકયા છીએ કે આપ તો પૂર્ણ થઈ ગયા છો અને તેથી આપમાં તો કોઈ દોષ હોઈ શકે જ નહિ, માટે એ બધો દોષ અમારો જ છે. જે પ્રમાણે સૂર્ય પૂર્ણકળાએ પ્રકાશ્યો હોય છતાં કોઈ આંખો બંધ કરીને કહે કે, 'સૂર્ય મને પ્રકાશ આપતો નથી' તો આમાં સૂર્યનો શો દોષ ? તે જ પ્રમાણે અમે વેશ

અને વચનમાં વૈરાગ્ય રાખીએ છીએ પણ અમારા મનને તો પાપનું ઘર બનાવી રાખ્યું છે. ઉપરથી તો અમે વૈરાગ્યની વાતો કરીએ છીએ અને વૈરાગ્યનો વેશ પણ ધારણ કર્યો છે, પણ અમારું મન તો વિકારોથી જ ભરેલું છે. અમને વૈરાગ્યનો કે આપનો વિશ્વાસ તો કેવળ લોકોને બહાર બતાવવા પૂરતો છે. બાકી અમારું મન પાપવિકારોથી ભરેલું છે. આ જ અમારો દોષ છે.”

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, આવી અવસ્થામાં શું કરવું? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, એ ભૂલને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. ભૂલ કેમ દૂર થાય એમ કેવળ ચિંતા કરવાથી કાંઈ કામ ચાલતું નથી. ભૂલને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી જ ભૂલ દૂર થાય છે. પાપને પાપ સમજવું એ કાંઈ ઓછું નથી. પાપને પાપ માની, તે પાપને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ કાંઈ ઓછી વાત નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

‘मायी मिच्छादिट्ठी अमायी सम्मदिट्ठी’

જે બાહર તો બીજું બતાવે છે અને હૃદયમાં બીજું રાખે છે, અર્થાત્ જે ઉપરથી તો પાપને દબાવી રાખે છે અને અંદરથી છળકપટ કરે છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે; અને જે સરળતાપૂર્વક પાપને પાપ માને છે, પાપને દબાવી રાખતો નથી પણ તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે સમદષ્ટિ છે. આનો એવો અર્થ નથી કે વ્યવહારને જ બંધ કરી દેવામાં આવે! સંસારના લોકોને વ્યવહારની પણ જરૂર રહે છે, પણ વ્યવહાર સાધવાની સાથે આત્મશોધન અને પરમાત્માના શરણે જઈ કામ ક્રોધાદિને જીતવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ. એમ ન થવું જોઈએ કે, વચન અને વેશમાં તો વૈરાગ્ય રહે અને મન પાપનું ઘર બની જાય! આમ કરવું એ જ મિથ્યાદષ્ટિપણું છે. એમ કોઈએ વિચારવું ન જોઈએ કે, વચન અને વેશદ્વારા તો હું વ્યવહાર સાધું છું તો પછી મન ભલેને ગમે તેવું રહે! મનને કોણ જોવા આવે છે? આ પ્રમાણે મનને મલિન રાખનારે એટલું તો સમજવું જોઈએ કે, મનને પોતાનું મન તો જાણે જ છે. પોતાના મનની સાક્ષી પોતાનું મન જ આપે છે. આ સિવાય પરમાત્મા તો બધું જાણે છે કે નહિ? જો મન મલિન અને પાપનું ઘર રહ્યું તો પછી ભગવાનના સેવક કેમ બની શકાય? એટલા માટે ભક્તે વિચારવું જોઈએ કે, “ભગવાન અજિતનાથનો સેવક છું, તો મારા પ્રભુ પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી મારા મનની વાત પણ જાણે છે. એટલા માટે હું મારા મનને પાપનું ઘર બનાવીશ નહિ અને પરમાત્મા પાસે કોઈ વાતને છુપાવીશ નહિ. હે! પ્રભુ! હું તો આપને જે કામ પસંદ પડે તેવાં જ કામો કરીશ; બીજાં કામો નહિ કરું!”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, જો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો કામ ક્રોધાદિ ઉપર અવશ્ય વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાને બહિર્મુખી ન બનાવતાં અન્તર્મુખી બનાવવી જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૦

અનાથી મુનિ પરમાત્માની અન્તર્મુખી પ્રાર્થના કરે છે. અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને જે કાંઈ કહ્યું તે કેવળ રાજા શ્રેણિકને માટે જ નહિ પણ સકળ સંસારને માટે કહ્યું છે. એટલા માટે તેમના આપેલા ઉપદેશને બરાબર સમજો તો ભગવાન અજિતનાથની પ્રાર્થના અને અનાથી મુનિના ઉપદેશમાં જરાપણ અંતર જણાશે નહિ.

અનાથી મુનિએ ઉપદેશનો જે સાર કહ્યો છે તે વિષે કાલે મેં થોડામાં કહ્યું છે, આજે તેનો વિશેષ મર્મ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું

અનાથી મુનિએ કહ્યું કે, "આત્મા જ વૈતરણી નદી છે અને આત્મા જ કૂટશાલી વૃક્ષ છે." આ ઉપરથી કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, આત્મા એ વૈતરણી નદી છે એ કેમ બની શકે? કારણ કે, આત્મા તો અરૂપી છે અને વૈતરણી નદી રૂપી છે. આત્મા તો ચારેય ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને વૈતરણી નદી તો કેવળ નરકમાં જ હોય છે. આત્મા અનેક યોનીઓમાં પણ ભમે છે અને આખરે તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત પણ થઈ જાય છે; પણ વૈતરણી નદી તો નરકવાસી–નૈરયિકોએ જ ભોગવવી પડે છે. તો પછી આત્મા વૈતરણી નદી કેમ બની શકે?

આ મહાન્ પ્રશ્નનું સમાધાન તો કોઈ મહાન્ યોગી જ કરી શકે. પણ શાસ્ત્રના આ કથનનો એવો અર્થ જણાય છે કે, આત્મા ન હોય તો વૈતરણી નદી પણ હોઈ શકે નહિ. વૈતરણી નદી દુષ્કર્મનું ફલ છે અને દુષ્કર્મ આત્મા જ કરે છે. જો આત્મા ન હોય તો દુષ્કર્મ કોણ કરે અને તેનું ફલ વૈતરણી નદી પણ કેવી રીતે હોય? વૈતરણી નદીની સૃષ્ટિનું સર્જન કરનાર આત્મા જ છે. જો આત્મા ન હોય તો વૈતરણી નદીનું નામ પણ ન હોય! આત્માના દુષ્કર્મનું ફલ જ વૈતરણી નદી છે. આ પ્રમાણે કારણ–કાર્ય ભાવનો વિચાર કરીને જ શાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, આત્મા જ વૈતરણી નદી છે.

શાસ્ત્રો શબ્દોના આડંબરમાં ન પડતાં જે વાસ્તવિક વાત કહેવાની હોય છે તે થોડામાં કહી દે છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે, "વૈતરણી નદી દુઃખ આપનારી છે એટલું કહીને જ રહી ન જાઓ, પણ વૈતરણી નદીનો કર્ત્તા તેમજ હર્ત્તા આત્મા પોતે છે એમ માનો. હે! આત્મા! આ વૈતરણી નદીને બનાવનાર પણ તું જ છે અને જો તું એ વૈતરણી નદીમાં પડવા ચાહતો ન હો તો, કોઈ એવું નથી કે તને એ નદીમાં પાડી શકે."

આજે બુદ્ધિવાદનો જમાનો ચાલે છે એટલે કેટલાક લોકો બુદ્ધિનું પૂછડું પકડી કહેવા લાગે છે કે, નરક કે સ્વર્ગ કોણે જોયું છે! આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને પૂછવું જોઈએ કે, જો તમે નરક જોયું નથી તો જેલખાનું તો જોયું છે ને? એ જેલખાનાને બનાવનાર કોણ છે! એ જેલખાનાં ઉભાં કોણે કર્યાં છે! આ આત્માએ જ ને? જો આત્મા જેલમાં જવાને યોગ્ય દુષ્કર્મો ન કરે તો સંસારમાં શું જેલખાનાંઓ રહી શકે ખરાં? આ દૃષ્ટિએ આત્મા જ જેલખાનાંનો કર્ત્તા અને હર્ત્તા કહેવાય કે નહિ?

વર્ણનમાં કોઈ પ્રધાન વસ્તુને મુખ્ય રાખી અને શેષ વસ્તુનું ગૌણ કરી વર્ણવવામાં આવે છે. એટલા માટે અહીં પણ વૈતરણી નદીને મુખ્ય કરી શેષ દુઃખોને ગૌણ રાખવામાં આવ્યાં છે. વ્યવહારમાં જેલ જ નહિ પણ સમસ્ત દુઃખોને પેદા કરનાર આત્મા જ છે. એટલા માટે જો એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મા જ દુઃખ પેદા કરનાર છે કે આત્મા જ દુઃખ છે તો એમાં શું ખોટું છે?

મતલબ કે, કોઈપણ દુઃખને આ આત્મા જ પેદા કરે છે. આ જ પ્રમાણે સુખને પણ આ આત્મા જ પેદા કરે છે. દુઃખમાં તો પ્રધાનતઃ નરકનાં દુઃખોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે અને શેષ દુઃખોને ગૌણ કરવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરથી સમસ્ત દુઃખોના કર્ત્તા આત્મા જ છે એમ સમજવું જોઈએ. આ જ પ્રમાણે સુખમાં પણ ઇચ્છાપૂર્તિના સુખને મુખ્ય માની

શેષ સુખોને ગૌણ કરવામાં આવ્યાં છે. ઇચ્છાપૂર્તિનું સુખ પેદા કરનાર આત્મા જ છે. કામધેનુ અત્રે પશુ અર્થમાં નહિ પણ 'ઇચ્છા પૂરી થવી' એ અર્થમાં છે. કામધેનુનો અર્થસંબંધ ઇચ્છાનુસાર સુખની સાથે છે. ઇચ્છાનુસાર સુખ પણ આત્મા જ પેદા કરી શકે છે. તમે સ્વર્ગ જોયું નથી પણ રાજાનો મહેલ, બાગ વગેરે તો જોયાં છે. શું આ સુંદર મહેલો–બાગ-બગીચાઓ આત્મા વિના ટકી શકે ખરાં ? તમારા લોકોની દૃષ્ટિ સંકુચિત છે. એટલા માટે તમે તો મહેલ–બાગ વગેરેના સુખને મર્યાદિત કરી નાખો છો. પણ જ્ઞાનીજનો તેથી આગળ વધીને કહે છે કે, સ્વર્ગનું સુખ કે નરકનું દુઃખ આત્માએ જ પેદા કરેલ છે અને એટલા જ માટે આત્મા જ સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ છે.

જો તમારામાં એવી શક્તિ હોય કે, તમે ગધેડીને કામધેનુ અને કામધેનુને ગધેડી બનાવી શકો તો તમે શું બનાવશો ? તમે એમ જ કહેશો કે, અમે ગધેડીને કામધેનુ બનાવીશું, પણ આ જ વાત તમે આત્મા વિષે કેમ વિચારતા નથી ! આત્માના સુખદુઃખનું તંત્ર આત્માના હાથમાં જ છે. બીજા કોઈના હાથમાં નથી. જ્યારે સુખદુઃખનું તંત્ર તમારા આત્મામાં છે તો પછી આત્માને કામધેનુની માફક સુખરૂપ કેમ બનાવતા નથી ?

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! રાજ્ય ભંડાર વગેરે પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા કાંઈ સનાથ બની જતો નથી, પણ મારા આત્મામાં જ સુખ કે દુઃખ પેદા કરવાની શક્તિ છે એનું જ્ઞાન થવાથી જ આત્મા સનાથ બની શકે છે. 'જ્યારે આ આત્મા જ નંદનવન કે કામધેનુની સમાન સુખ આપનાર છે, તો પછી હું પોતે જ આત્માને નરક કે વૈતરણી નદીની સમાન શા માટે દુઃખદાયક બનાવું' એવો વિવેક પેદા થવાથી આત્માને સનાથ બનાવી શકાય છે."

આત્મામાં અનંત શક્તિ છે. તે પોતે પ્રકાશમાન છે. આમ છતાં એ આત્મા ક્યાં છે ? તે આત્મા હાથમાં છે, પગમાં છે, માથામાં છે કે ક્યાં છે ? એવો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એ આત્મા શરીરમાં બધે ઠેકાણે છે. તમારી આંખોમાં પણ આત્મા છે અને તમે તમારી આંખોદ્વારા જ આત્માને જાણી શકો છો. એને માટે કહ્યું છે કે:—

માન માન માન કહા માન લે મેરા;
જાન જાન જાન રૂપ જાન લે તેરા.
જાને બિના સ્વરૂપ કે, મિટે ન ગમ કભી;
કહેતે હૈં વેદ બાર બાર, બાત યે સભી. માન૦
સત્સંગમેં દિલ જોડ, તોડ મોહ કા ઘેરા.
જો નયન કા ભી નયન, બૈન કા ભી બૈન હૈ;
જિસકે બિના શરીરમેં, ન પલક ચૈન હૈ.
વિચાર લે વહી તેરા, સ્વરૂપ હૈ ઘેરા. માન૦

આ પ્રમાણે કહી, કોણ કોને મનાવે છે ? જો હું કહું કે, હું તમને મનાવું છું તો તો મારો આત્મા પણ પરતંત્ર થશે. પણ આ પદ સાંભળવાથી તો એમ જ જણાય છે કે, કોઈ કોઈને મનાવી રહ્યો છે, અને 'મારું માની લે' એમ કહી રહ્યો છે; અર્થાત્ બીજાને કોઈ સમજાવે છે. પણ જ્ઞાનીજનો તો પોતાના આત્માને જ સમજાવે છે કે, "હે ! આત્મા ! તું શું કરે છે ? તું ઇચ્છિત ફળ ભોગવનાર છે તો પછી શા માટે અહીં તહીં ભટકતો ફરે

છે? તું પોતાને જ ભૂલી રહ્યો છે, અને તે કારણે જ તું દુઃખી થઈ રહ્યો છે! અને જ્યાં સુધી તું પોતાને ઓળખીશ નહિ ત્યાંસુધી તારું દુઃખ વધશે, ઘટશે નહિ; માટે તારા સ્વરૂપને તું પીછાન. તું તારું પોતાનું સ્વરૂપ આંખ, કાન, નાક, જીભ વગેરે દ્વારા સમજ. આંખ સામું જોવાથી આંખની કીકીમાં કોઈ એક જણની છાયા જોવામાં આવે છે. જીવિત મનુષ્યની આંખમાં જ છાયા જોવામાં આવે છે, મરેલાની આંખોમાં છાયા જોવામાં આવતી નથી, એમ કહેવામાં આવે છે. એટલા માટે તું એમ વિચાર કે, મૃત્યુ થવાથી આંખમાંથી એ શું ચાલ્યું ગયું છે કે જેથી આંખમાં છાયા જોવામાં આવતી નથી? એટલા માટે એમ સમજો કે, જ્યાંસુધી આ શરીરમાં આત્મા છે, ત્યાંસુધી જ આંખની કીકીમાં છાયા પડે છે નહિ તો છાયા પડતી નથી. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, દેખનાર આંખો નથી પણ આંખો દ્વારા દેખનાર તો બીજો જ કોઈ છે, અને એ જ આત્મા છે.

આત્મા, આંખ, કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી છે; પણ પોતાની ભૂલને કારણે પોતે ગુલામ બની રહ્યો છે. એટલા માટે તમે તમારા પોતાના માટે શું કરો છો તેનો વિચાર કરો. આત્મા માટે સુખ પેદા કરો છો કે દુઃખ? કદાચ તમે એમ કહો કે, અમે તો સંસારી છીએ! પણ તમે સંસારી છો એટલા જ માટે તમને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. જો તમે સંસારી ન હોત પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બની ગયા હોત તો તમને ઉપદેશ આપવાની જરૂર જ રહેત નહિ. ઉપદેશ સાંસારિક લોકોને માટે જ આપવામાં આવે છે. બલ્કે ખરી રીતે તો ઉપદેશ જે આપે છે, તેને જ માટે ઉપદેશ છે, છતાં પણ **एगे आया** એ કથનાનુસાર આત્મામાં ભેદ નથી અને એ કારણે જે ઉપદેશ મારા માટે છે, તે જ ઉપદેશ તમારા માટે પણ છે, એટલા માટે તમે ઉપદેશ સાંભળી આત્માનું સ્વરૂપ જાણો. એ આત્મા આંખની પણ આંખ રૂપ છે, રસનો પણ રસ છે, તે કાનનો પણ કાન છે. અર્થાત્ આંખ દ્વારા તે જ જુએ છે, કાન દ્વારા તે જ સુંઘે છે અને જીભ દ્વારા તે જ રસ લે છે. આમ હોવા છતાં આંખ-કાન-નાક દુઃખવાથી જેટલી ચિંતા થાય છે, તેટલી ચિંતા આત્માના માટે થાય છે કે નહિ તેનો વિચાર કરો, અને વિચાર કરી આત્માને જાગ્રત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો.

હવે હું એક પ્રાસંગિક વાત કહું છું. રાજકોટમાં અનેક અપૂર્વ કામો થયાં છે અને થઈ રહ્યાં છે. આ જ પણ મને એક અપૂર્વ કામની સૂચના મળી છે. મદ્રાસવાળા શ્રી તારાચંદજી ગેલડા તથા શ્રી ડાહ્યાભાઈએ પત્નીસહિત શીલવ્રતનો સ્વીકાર કર્યો છે, પણ એ બન્ને બહારના છે. તો પછી રાજકોટ સંઘ પાછળ કેમ રહી શકે? સંઘના ભૂતપૂર્વ સેક્રેટરી, સંઘના આગેવાન તથા અમને આ પ્રદેશમાં ખેંચી લાવવામાં વિશેષ પ્રયત્ન કરનાર શ્રી ચુનીલાલભાઈએ પણ પત્નીસહિત આજે શીલવ્રતનો સ્વીકાર કરવાનો વિચાર દર્શાવ્યો છે. અમે તેમના બનાવેલા મકાનમાં ઊતર્યા છીએ અને આહારપાણી લઈએ છીએ, પણ હવે તેઓ અમને બહારના મકાનમાં જ રાખવા ચાહતા નથી પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપવા ચાહે છે, અને તે જ માટે તેઓ શીલવ્રતનો સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. જો કે, તેઓ પ્રકટમાં શીલવ્રતનો સ્વીકાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા ન હતા, પરંતુ મેં તેઓને કહ્યું કે, તમે વ્યાખ્યાનમાં પ્રકટરૂપે વ્રતનો સ્વીકાર કરો તો લોકોને ઉત્તેજન પણ મળશે, અને હું પણ શીલવ્રત વિષે બે ચાર શબ્દો કહી શકીશ. મારા આ કહેવાથી જ તેઓએ વ્યાખ્યાનમાં શીલવ્રત લેવાનો સ્વીકાર કર્યો.

[શ્રી. ચુનીલાલ નાગજી વોરા તથા તેમના ધર્મપત્ની અ. સૌ. બાઈ સાંકળીબાઈએ ઉભા થઈ શીલવ્રતનો સ્વીકાર કર્યો, અને તેમણે આ વ્રતની મંગલસ્મૃતિમાં જૈન સાહિત્યના પ્રચાર માટે રૂા. ૧૦૦૧] આપવાની ઉદારતા બતાવી, અને જાહેર કર્યું કે જ્યાંસુધી કોઈ બીજો પ્રબંધ ન થાય ત્યાંસુધી આ પૂંજીમાંથી શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટીદ્વારા પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબના વ્યાખ્યાનોનો ગુજરાતી અનુવાદ કરાવી પ્રકાશિત કરાવવાં. અને તે જ વખતે શ્રી. દુર્લભજીભાઈ ત્રિ. ઝવેરીએ આવાં સાહિત્ય પ્રચારના કાર્યમાં રૂા. ૨૫૧] અને શ્રી. ગોપાલજી ભીમજી પારેખે રૂા. ૧૦૧] આ ફંડમાં આપવાનું જાહેર કર્યું હતું.* અન્ય લોકોએ પણ પ્રત્યાખ્યાન કર્યાં હતાં.]

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૦

આપણા ધર્મમાં સુદર્શન જેવા મહાપુરુષ થયા છે; કે જેમનો પુણ્ય પ્રભાવ પ્રકટ કે ગુપ્તરૂપે આજે પણ પડી રહ્યો છે. એટલા માટે તેમના આદર્શને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી પરસ્ત્રીના પાપનો તો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

તુમ હી પૂછો સેઠ કહે કુછ, ઉસ પર કરે વિચાર;
નહીં બોલે તો શૂલી દેનેકા, સચ્ચા હૈ નિરધાર. ॥ ધન૦ ૮૯॥

મહાભાગ! તુમ મુખડે બોલો, જો હૈ સચ્ચી બાત;
બિન બોલ્યા સે સેઠ સુદર્શન, હોત ધર્મકી ઘાત. ॥ ધન૦ ૯૦॥

નગરજનોએ રાજાને કહ્યું કે, "સુદર્શન ધર્માત્મા છે, દાનીઓમાં શિરમોર છે અને નગરજનોના પ્રાણરૂપ છે. માટે એના શરીરનો નાશ થવાથી અમારા બધાનો નાશ થશે, માટે આપ પૂર્વાપર વિચાર કરી તેને દંડ આપો."

પ્રજાજનોની આ વાત સાંભળી રાજાએ તેમને કહ્યું કે, "સુદર્શન ધર્માત્મા, દાનીઓમાં શિરમોર છે એ બધું હું સારી રીતે જાણું છું. હું એ પણ માનું છું કે સુદર્શન પહેલાં છે અને હું પછી છું. મેં તો પૈતૃક રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને એ રીતે હું તો પૂર્વજોની કૃપાથી મોટો થયો છું. પણ સુદર્શન તો પોતાના ગુણોને કારણે મોટો થયો છે. આ બધી વાત સાચી છે, મેં સુદર્શનને વાસ્તવિક વાત કહેવા માટે ખૂબ મનાવ્યો પણ એ તો એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ. એટલા માટે અંદરખાને શું છે એવો સંદેહ પેદા થાય છે. હવે તમે લોકો જ તેની પાસે જઈને પૂછો. જો તે બધી હકીકત કહેતા હોય તો પછી આપણે બધા એ વિષે વિચાર કરવા તૈયાર છીએ. પણ જો તે તમારી સાથે પણ કાંઈ ન બોલે તો પછી શૂળીએ ચડાવવાનો મેં જે હુકમ આપ્યો છે તે શું બરાબર નથી?"

રાજાનું કથન સાંભળી બધા નાગરિકો કહેવા લાગ્યા કે, "રાજાનું કહેવું બરાબર છે. આપણને ભાગ્યથી જ આવા, સારા રાજા મળ્યા છે કે જેઓ આપણી વાત સાંભળે છે અને માને પણ છે."

* આ જાહેરાતના પરિણામે શ્રી. ચુનીલાલભાઈની આર્થિક સહાયતા વડે પ્રસ્તુત '**શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ**', શ્રી દુર્લભજી ઝવેરીની આર્થિક સહાયતા વડે '**ધર્મ અને ધર્મનાયક**' અને શ્રી. ગોપાલજી પારેખની આર્થિક સહાયતા વડે '**જવાહિર જ્યોતિ**' પ્રકાશનને

આજે લોકો 'સ્વરાજ્ય'ની માંગણી કરે છે પરંતુ જો રામરાજ્ય કે સુરાજ્ય હોય તો સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન જ પેદા ન થાય! રામરાજ્ય કે સુરાજ્ય ન હોવાને કારણે જ સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન ઉભો થવા પામ્યો છે.

નગરજનો કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજનું કહેવું બરાબર છે. અમે હમણાં જ શેઠની પાસે જઈએ છીએ. તેઓ શા માટે નહિ બોલે! બોલ્યા વિના કામ થોડું જ ચાલે છે! તેમણે બોલવું તો પડશે જ!

રાજાએ નગરજનોને કહ્યું કે, જુઓ! ત્યાં સુદર્શન શેઠ બેઠા છે. તેને મારા તરફથી કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ આપવામાં આવ્યું નથી. તમે લોકો તેમની પાસે જઈ, બધી હકીકત પૂછી શકો છો?

પ્રજાના પ્રતિનિધિ લોકો સુદર્શનની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા કે, "હે! મહાભાગ! તમે તો પૌષધ વ્રત લઈ ધર્મધ્યાનમાં બેઠા હતા તો પછી અહીં ક્યાંથી! એવી શી ઘટના બનવા પામી કે, તમે અહીં આવી ગયા! રાજના મહેલમાં આવવાને કારણે તમારા ઉપર આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે, અરે! એ આરોપને કારણે રાજા તમને શૂળીએ ચડાવવાનો દંડ આપી રહ્યા છે. એટલા માટે સાચી હકીકત શું બનવા પામી છે તે આપ કહો! નહિ બોલો તો કામ નહિં ચાલે! આ તમારું શરીર તમારા પોતાનું એકલાનું નથી, પણ પ્રજાનું અને ધર્મનું પણ છે. નિષ્કારણ તમારા આ શરીરનો નાશ થાય એ ઉચિત નથી, એટલા માટે ધર્મની રક્ષા માટે પણ તમે સત્ય હકીકત કહો. તમારા મૌનથી તો ધર્મની હાનિ થશે. તમે નગરજનોના નાયક છો. જો તમારા જેવા ધર્માત્મા ઉપર કોઈ આરોપ ચડાવે તો તેથી ધર્મની નિંદા થશે અને ધર્મમાં શું પડયું છે? એમ લોકો પણ કહેવા લાગશે. આ કારણે પણ તમે મૌન ખોલી સત્ય હકીકત કહો."

નગરજનોની વાત સાંભળી સુદર્શન શેઠ વિચારવા લાગ્યા કે, "નગરજનો 'ધર્મની હાનિ થવી ન જોઈએ' એમ કહે છે અને મારું પણ એ જ લક્ષ્ય છે કે, ધર્મની હાનિ કોઈપણ રીતે થવી ન જોઈએ. પરંતુ આ લોકો ધર્મને બાહ્યદષ્ટિએ જુએ છે અને હું ધર્મને અંતર્દષ્ટિએ જોઉં છું. બસ આ જ અંતર છે. હું એમ વિચારું છું કે, મારા બોલવાથી માતાને કષ્ટ થશે અને મેં ધર્મની દૃષ્ટિએ જ એ વિચાર કર્યો છે. આવી અવસ્થામાં હું કેવી રીતે બોલી શકું! મારા બોલવાથી તો ધર્મની વધારે હાનિ થશે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રજાજનોની વાત ઉપર સુદર્શન શેઠ હસ્યા. શેઠને હસતા જોઈ નગરજનો કહેવા લાગ્યા કે, આપ તો અમારી વાતને હસી કાઢો છો પણ અમારી વાત હસી કાઢવા જેવી કે ઉપેક્ષા કરવા જેવી નથી. અમારી વાતને હસી કાઢો નહિ પણ સાચી વાત શું છે તે આપ કહો.

વ્યક્તિ–સ્વાતંત્ર્ય અને સમાજ–સ્વાતંત્ર્યમાં કોને મહત્ત્વ આપવું જોઈએ! ધર્મમાં વ્યક્તિ–સ્વાતંત્ર્યને જ સ્થાન છે અને એ કારણે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે સ્વતંત્ર છે. સુદર્શન વ્યક્તિ–સ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિએ જ ચૂપ રહી ધર્મની રક્ષા કરી રહ્યા છે. બીજી બાજુ નગરજનો સુદર્શનને બોલવા માટે પ્રેરણા કરે છે, તે લોકો વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનું મહત્ત્વ જાણતા નથી અને એ કારણે જ સમાજ સ્વાતંત્ર્યને મહત્ત્વ આપે છે. જો કે સમાજ–સ્વાતંત્ર્યની પણ આવશ્યકતા છે પણ તેના ભોગે વ્યક્તિ–સ્વાતંત્ર્યને ભૂલી જવું ન જોઈએ,

ભારત દેશમાં વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યનાં જેટલાં ઉદાહરણો મળે છે તેટલાં અને તેવાં ઉદાહરણો બીજા દેશોમાં કદાચ જ મળે. વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યનો અર્થ સ્વચ્છંદતાને અપનાવવી એ નહિ. અમે ગમે તેવું ખાનપાન કરીએ, અમે ગમે તે સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરીએ એમ કહી એને વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનું રૂપ આપવું અનુચિત છે. વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્ય તો તેમાં છે કે જે પોતે તો કષ્ટો સહે, પણ બીજાને કષ્ટો ન આપે. ધર્મમાં તો વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યને જ સ્થાન છે. સમાજને માટે વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યને ભૂલી જઈ ધર્મની હાનિ કરવી એ અનુચિત છે. જેમકે, સીતાને એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે, " જો તમે રાવણને અપનાવી લો તો સમાજની આટલી હાનિ થતી બચી જશે. " છતાં શું સીતાએ સમાજને માટે પોતાના વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યને તજી દીધું હતું ? યુધિષ્ઠિરને એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે, દ્રોણાચાર્યે હાથમાં ધનુષ્ય ઉપાડયું છે અને હમણાં ધનુષ્ય છોડશે માટે તમે " અશ્વત્થામા હતો " એમ કહો તો સેનાનું રક્ષણ થશે નહિ તો સેનાનો કચ્ચરઘાણ વળી જશે. છતાં યુધિષ્ઠિરે તો એમ જ કહ્યું કે, જે વાત હું જાણતો ન હોઉં તે વાત હું કેમ કહી શકું !

આ પ્રમાણે વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા કરી સમાજની સેવા કરે કે સમાજ-સ્વાતંત્ર્યને મહત્ત્વ આપે એ વાત જુદી છે, પણ વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યને સમાજસેવા કે સમાજરક્ષાના નામે ગુમાવી દેવું તે ઠીક નથી.

સુદર્શન વિચારે છે કે; આ નગરજનો સમાજને જુએ છે અને હું વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યને જોઉં છું. મારા બોલવાથી માતાને કષ્ટ પહોંચશે એટલા માટે હું કેવી રીતે બોલી શકું ?

હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર યથાવસરે હવે પછી કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિતસું ગુણ ગાસ્યાં;
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે શબ્દ ગુંજાસ્યાં. ॥ આજ મ્હારા૦ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ' આજ ' શબ્દનો જે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેનો શો આશય છે ? એ વિષે વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે, જ્યારે મનુષ્ય પોતાનામાં કોઈ પ્રકારની વિશેષતા જુએ છે ત્યારે તે કહે છે કે, આજે કૃતકૃત્ય થયો છે. એ કારણે જેમની કૃપાથી હું કૃતકૃત્ય થયો છું તેના આજે હું ગુણગાન કરીશ. વ્યવહારમાં પણ જ્યારે કોઈની કૃપાથી કાંઈ પણ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ઉપકારકનાં ગુણગાન કરવામાં આવે છે. હવે આપણે અત્રે એ જોવાનું છે કે પરમાત્મા પાસેથી એવી કઈ ચીજની પ્રાપ્તિ થઈ છે કે, જે કારણે ભક્ત એમ કહે છે કે, આજે હું પરમાત્માના એવા ગુણગાન કરીશ કે તેમના ગુણગાનમાં મારાં તન-મનને પણ

લગાવી દઈશ. ભક્ત લોકો, આમ કહે છે એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, પરમાત્મા પાસેથી કોઈ અપૂર્વ ચીજ તેમને મળી છે. પરમાત્મા પાસેથી જે અપૂર્વ ચીજ મળી છે તેના એક અંગને જ અત્રે કહું છું. ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભો! તારી કૃપાથી મને મારી અજ્ઞાનતાનું ભાન થયું છે.

ભગવાનના સ્વરૂપથી પોતાની અપૂર્ણતાનું જ્ઞાન થાય છે. પોતાની અપૂર્ણતાને જાણવી એ કાંઈ ઓછી વાત નથી. ભક્તિસૂત્રમાં કહ્યુ છે કે, 'પરમાત્માની ભક્તિમાં અભિમાન–દંભાદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ? જ્યારે પોતાને પૂર્ણ માની લેવામાં આવે છે ત્યારે જ દંભ અને અભિમાન પેદા થાય છે, પણ પરમાત્માનું દર્શન થતાં જ પોતે અપૂર્ણ છે તેનું ભાન થાય છે. જ્યારે પોતાનામાં થોડાં ગુણ હોવા છતાં પોતાનામાં વધારે ગુણો છે એમ માનવામાં આવે છે, ત્યારે અભિમાન પેદા થાય છે; પણ પરમાત્માનું દર્શન થતાં જ પોતાની અજ્ઞાનતાનું ભાન થાય છે અને તેનું અભિમાન ગળી જાય છે. ભક્ત લોકો પરમાત્માના સ્વરૂપને જોઈ પોતાનામાં અભિમાન રાખતા નથી પણ પોતાને લઘુથી પણ લઘુ માને છે. સંસારમાં એવા પણ લોકો હોય છે કે જેઓ પોતાને પંડિત માને છે, અને પોતાને પૂર્ણ માને છે એટલું જ નહિ પણ બીજાઓ પાસે એવો મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ જેઓ પરમાત્માના સાચા ભક્તો છે તે તો પોતાને અપૂર્ણ માની નમ્ર રહે છે.

મતલબ કે, પરમાત્માની કૃપાથી અપૂર્ણતાનું ભાન થયું છે અને એ કારણે જ ભક્તો એમ કહે છે કે, આજે 'અમે પરમાત્માનું ભજન કરીશું, અને તેમના ગુણગાન ગાઈશું.'

જેઓ પોતાની અપૂર્ણતા માને છે, તેઓ પણ ઓછા ઉપકારી નથી. તેમનો પણ બહુ ઉપકાર છે. આ વાત એક કથાદ્વારા સમજાવું છું.

દેહલી જેવા શહેરમાં એક આબરૂદાર અને ચતુર ઝવેરી રહેતો હતો. જો કે ઝવેરી હોશીયાર હતો પણ હોશીયાર માણસથી પણ કોઈવાર ભૂલ થઈ જાય છે. "મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર" એ કથનાનુસાર તે ઝવેરીની પણ મોટી ભૂલ થઈ ગઈ. તેણે એક ખોટા હીરાને સાચો અને કીંમતી હીરો સમજી ખરીદી લીધો, અને એ ખોટા હીરાની ખરીદીમાં તેણે પોતાના ઘરની બધી પૂંજી રોકી દીધી. હીરાની ખરીદી કર્યા પછી તેને ખબર પડી કે, ખરીદેલો એ હીરો તો તદ્દન ખોટો છે. તે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે શું કરવું! વેચનાર માણસ ચાલ્યો ગયો છે. હવે એ વિષે હો–હા કરવાથી કાંઈ વળે એમ નથી. ઊલટી પોતાની આબરૂનાં કાંકરાં થશે, પણ મેં એ હીરા પાછળ ઘરની બધી પૂંજી ખરચી નાંખી છે એટલા માટે મારા મૃત્યુ બાદ મારા કુટુંબીજનો શું ખાશે? અત્યારે માથે આવી પડેલા આ દુઃખને સહ્યા સિવાય છૂટકો પણ નથી. પણ મારે એક મિત્ર છે તે જરૂર દુઃખના સમયે સહાયભૂત નીવડશે. આ હીરો તો ખોટો નીકળ્યો, પણ મારો મિત્ર તો ખોટો નીકળે એવો નથી.

ગ્રન્થોમાં સન્મિત્રની બહુ જ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે અને કહ્યું છે કે, સદ્‌ભાગ્યે જ સન્મિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. સુખના સમયે તો સાથ આપનાર અનેક મિત્રો મળી આવે છે પણ દુઃખના સમયે સાથ આપનાર મિત્રો બહુ જ ઓછા મળે છે.

તે ઝવેરી વિચારવા લાગ્યો કે, મારો મિત્ર તે સાચો મિત્ર છે. પણ મારે મિત્ર પાસે માંગવાની નહિ પણ તેને આપવાની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. એટલા માટે જ્યાં સુધી હું

જીવિત છું ત્યાં સુધી તો મિત્રને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન આપવું. મારા મૃત્યુ બાદ આ મારો મિત્ર મારા ઘરની સંભાળ રાખશે.

થોડા દિવસો બાદ તે ઝવેરીનો મરણ સમય નજદીક આવ્યો. ઝવેરી વિચારવા લાગ્યો કે, મારી સ્ત્રી તો એમ સમજતી હશે કે, હું મોટા ઝવેરીની પત્ની છું એટલે જો હું એને એમ કહીશ કે, આપણા ઘરમાં તો હવે કાંઈ નથી તો તેને બહુ આઘાત પહોંચશે. એટલા માટે એવો ઉપાય વિચારવો જોઈએ કે, પત્નીના ચિત્તને પણ આઘાત ન પહોંચે અને પુત્રનું પણ અહિત ન થાય. મારો મિત્ર એવો છે કે, તે ભલે સુખના સમયે કામમાં આવે કે ન આવે પણ દુઃખના સમયે તો અવશ્ય કામમાં આવે એવો છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ઝવેરીએ પોતાની પત્નીને પાસે બોલાવી કહ્યું કે, "મારો અંત સમય નજદીક આવ્યો છે. જો ! આપણા ઘરની સંપત્તિના સારરૂપ આ હીરો છે. આ હીરાને સંભાળીને રાખજે. બીજાના હાથમાં આ હીરો ચાલ્યો ન જાય તેનો ખ્યાલ રાખજે. જ્યારે કોઈ આર્થિક મુશ્કેલી માથે આવી પડે ત્યારે આ હીરાને પુત્રની દ્વારા મારા મિત્રને ત્યાં મોકલજે. પછી તે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે કરવું."

ઝવેરી તો મરણ પામ્યો. તેની સ્ત્રીએ કેટલાંક મહિનાઓ તો જેમ તેમ કાઢ્યાં પણ પછી તેને આર્થિક મુશ્કેલી જણાવવા લાગી. ત્યારે તેણીએ વિચાર્યું કે, "આ પુત્ર મોટો થયો નથી ત્યાંસુધી જ મુશ્કેલી છે. પણ જ્યા સુધી છોકરો મોટો થાય નહિ ત્યાંસુધી ઘરનું ખર્ચ કાઢવા માટે આ હીરો ઠીક કામમાં લાગશે. જો કે, આ હીરો બહુ મૂલ્યવાન છે પણ જો તેનો કષ્ટના સમયે ઉપભોગ કરવામાં ન આવે તો પછી આ હીરો શા કામનો ? જ્યારે છોકરો મોટો થશે અને કમાવા લાગશે ત્યારે ન જાણે તે કેટલા હીરા કમાવી લાવશે !"

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પોતાના છોકરાને નવરાવી ધોવરાવી, નવાં કપડાં પહેરાવી તૈયાર કર્યો અને તેને હાથમાં હીરો આપી તેણીએ કહ્યું કે, "બેટા ! આ હીરાને તારા પિતાના મિત્ર પાસે લઈ જા અને તેમને પિતાતુલ્ય માની, નમસ્કાર કરી વિનયપૂર્વક કહેજે કે, "મારા પિતા કહી ગયા છે કે, આ હીરો એ ઘરની સંપત્તિ છે માટે આપ એનો ઉચિત ઉપયોગ કરો. આપને યોગ્ય લાગે તો તે વેચી નાખો કે ગિરવીએ મૂકો પણ, ઘરની વ્યવસ્થા ચલાવવા માટે પૈસાની જરૂર છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરો."

છોકરો હીરાને લઈ પિતાના મિત્રની પાસે ગયો અને તેની માતાએ જે કાંઇ કહ્યું હતું તે ઝવેરી મિત્રને કહી સંભળાવ્યું, અને તેમના હાથમાં હીરો આપ્યો. હીરાને જોઈ તે જાણી ગયા કે, આ હીરો ખોટો છે. પણ તેમણે વિચાર્યું કે, "જો હું આને આ હીરો ખોટો છે એમ કહીશ તો તેને અને તેની માતાને આઘાત પહોંચશે. અને જો હું એ હીરાને મારી પાસે રાખું છું તો મારો વિશ્વાસ જોખમમાં પડે છે. એટલે આ વખતે હીરા વિષે મારે કશી ચોખવટ ન કરવી એ જ યોગ્ય છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ઝવેરી મિત્રે છોકરાને કહ્યું કે, તારા પિતાનું મૃત્યુ થયું એ બહુ જ દુઃખની વાત છે પણ તને જોઈ મને સંતોષ થાય છે. આ મારું ઘર તું તારું જ સમજજે, માટે કાંઇ પણ આર્થિક મુશ્કેલી ન સહેતાં જે કાંઈ ખર્ચ માટે જોઈએ તે અહીંથી લઈ જજે. પણ આ હીરો બહુ જ કીંમતી છે, એટલે એની કીંમત અત્યારે બરાબર ઉપજશે નહિ. એ હીરાને તો કોઇ અત્યારે રાજા ખરીદી શકે એમ નથી. તેમ કોઇ વેપારી

ખરીદી શકે એમ નથી. એ તો કોઇ બહારનો વેપારી આવે તો તે ખરીદી શકે. એટલા માટે તું આ હીરો પાછો ઘેર લઈ જા અને તારી માતાને આપી કહેજે કે, "આ હીરાને બરાબર સાચવી રાખે. હું એ હીરાને સાચવી શકું એમ નથી. બાકી ખર્ચ માટે જે કાંઇ જોઈએ તે તું મારે ત્યાંથી ખુશીથી લઇ જા. જો એમ જ તું પૈસા લઇ જવા ન ચાહે તો નામે લખાવીને પૈસા લઇ જા અને હીરો વેચાય ત્યારે એ પૈસા ભરી દેજે. પણ મારી એક વાત માન. તું મારી દુકાને આવતો જા. મારી દુકાનને તું તારી જ દુકાન સમજ."

છોકરો ઘેર ગયો અને બધી હકીકત માતાને કહી. તેની માતા પ્રસન્ન થઈ અને વિચારવા લાગી કે, મારી પાસે બે હીરા છે. એક હીરો તો આ છે અને બીજો હીરો આ મારો પુત્ર છે. તો પછી મને કઇ વાતની ચિંતા છે? તે પતિના મિત્રને ત્યાંથી રૂપિયા મંગાવી ઘરનો ખર્ચ કાઢવા લાગી. અને પુત્રને કહ્યું કે, તારા પિતાના સ્થાને તારા પિતાના મિત્રને સમજ અને તેમની દુકાને જઈ બેસ.

છોકરો દુકાને જવા લાગ્યો, તે છોકરો હોશિયાર અને સંસ્કારી હતો. તે રત્નોની પારખ કરવા લાગ્યો. રત્નોની પારખ કરતાં કરતાં તે રત્નોનો એવો પરીક્ષક થઇ ગયો કે, એકવાર જે રત્નને કોઈ ઝવેરી પારખી ન શકયા તે રત્નને તે પારખી ગયો. બધા ઝવેરીઓ તેના ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આજે આપણા બધાની આણે આબરૂ સાચવી છે. તે છોકરાના પિતાનો મિત્ર પણ બહુ પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, પુત્ર! તારી હોશીયારીથી બધા લોકો બહુ પ્રસન્ન થયા છે અને તારી પ્રશંસા કરે છે.

પહેલાંના લોકો કૃતજ્ઞ હતા અને ગુણોનો આદર કરતા હતા. જ્યારથી કૃતજ્ઞતાને ઇર્ષ્યાભાવે કોતરી લીધી છે ત્યારથી ગુણોની કદર પણ રહી નથી.

પિતાના મિત્રની વાત સાંભળી તે છોકરાને પણ પ્રસન્નતા થઈ અને તેણે જવાબમાં કહ્યું કે, એ બધી આપની કૃપાનું જ પરિણામ છે. પિતાના મિત્રે કહ્યું કે, "તું હવે રત્નોનો પરીક્ષક બન્યો છો તો હવે જે હીરો તારા ઘરમાં છે તે હીરો કેવો છે તેની તો પરીક્ષા કર. મેં તો અનુમાનથી જ હીરો બહુ કીંમતી છે એમ કહ્યું હતું, પણ હવે તું પોતે હીરાનો પરીક્ષક થયો છે તો તું તેની પરીક્ષા તો કરી જો!"

છોકરો ઘેર ગયો. તેણે પોતાની માતાને કહ્યું કે, મા, તે હીરો મને કાઢી આપ. માતાએ પૂછ્યું કે, શું કોઈ ગ્રાહક આવ્યો છે? પુત્રે ઉત્તર આપ્યો કે, માતાજી, કોઈ ગ્રાહક તો નથી આવ્યો પણ તે હીરો કેવો છે, કેટલી કીંમતનો છે તેની તો પરીક્ષા કરી જોઉં? માતાએ કહ્યું કે, હવે તો તું પોતે હીરાનો પરીક્ષક થયો છે ને? છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે, એ પણ તારી કૃપાનું જ પરિણામ છે. તું મોહવશ મને દુકાને જવા ન દેત તો હું પરીક્ષક બની ન શકત.

માતાએ તે ખોટો હીરો પુત્રને આપ્યો. પુત્રે હીરાને હાથમાં લેતાં જ પારખી લીધું કે, આ હીરો નથી, આ તો કાચ છે. આ પ્રમાણે કહી તેણે તે હીરાને ફેંકી દીધો. માતા કહેવા લાગી, બેટા આ તેં શું કર્યું? આવો કીંમતી હીરો તેં શા માટે ફેંકી દીધો? પુત્રે જવાબ આપ્યો કે, તે હીરો નથી. તારા માટે તો હું હીરો છું. તે તો કાચ હતો. અત્યાર સુધી એ કાચને હીરો સમજી તેના આધારે આટલા દિવસો કાઢયા એ જ ઘણું છે!

છોકરો પહેલાં જેને હીરો સમજતો હતો તે જ હીરાને ઝવેરીની દુકાને બેસવાથી કાચ સમજવા લાગ્યો અને તે ખોટા હીરાને તેણે ફેંકી પણ દીધો. એટલા માટે તે પિતાના મિત્ર ઝવેરીની પ્રશંસા કરશે કે નિંદા? તેના ગુણ ગાશે કે નિંદા કરશે? આ ઝવેરીએ મને રત્નોની પરીક્ષા કરતાં શીખવ્યું એ વિચારથી તે ઝવેરીનો ઉપકાર જ માનશે કે મને આ ઝવેરીએ હીરાની પરીક્ષા શીખડાવી મોટી સંપત્તિ આપી છે. જે ખરા–ખોટાનું જ્ઞાન કરાવે છે, તેના જેવો બીજો કોઈ ઉપકારી નથી. દુઃખના દિવસો ચાલ્યા ગયા. એટલા માટે હવે એ ખોટા હીરાની જરૂર નથી. જો પહેલાં કોઈ આ હીરાને ખોટો કહેત તો તો દુઃખ થાત પણ હવે હીરાને ખોટો સમજીને ફેંકી દીધો છે તો પછી એમાં દુઃખ માનવાનું શું કારણ?

જો કે, તે છોકરાએ ઝવેરીની દુકાને બેસવાથી અને રત્નોનો પરીક્ષક બનવાથી પોતાના ઘરની સંપત્તિ રૂપે માનવામાં આવતા હીરાને ફેંકી દીધો હતો, છતાં તેને દુઃખ થયું ન હતું. તેમ તે ઝવેરી ઉપર કોઈ પ્રકારની નારાજગી થઇ ન હતી, પરંતુ તે ઊલટો ઝવેરીને પોતાનો ઉપકારી માનતો હતો કે આ ઝવેરીએ જ મને સાચા–ખોટા હીરાની પારખ કરતાં શીખડાવ્યું છે.

પરમાત્માના વિષે ભક્તો પણ આમ જ માને છે. તેઓ કહે છે કે, "મારો આત્મા પણ અજ્ઞાનને કારણે ખોટાને ખરું અને ખરાને ખોટું માની રહ્યો હતો, પણ ભગવાન સંભવનાથની કૃપાથી મને સત્યાસત્યનું જ્ઞાન થયું છે એટલા માટે હવે અસત્યનો ત્યાગ કરવામાં વાર લાગશે નહિ, પરમાત્માએ મને સત્યાસત્યનું ભાન કરાવ્યું છે, એટલા માટે હું તેમના ગુણગાન કરીશ.

તૃણ પર જે ષટ ખંડ ઋદ્ધિ ત્યાગી, ચક્રવર્તી પિણ વરિયો;
તે ચારિત્ર આલે સુખ કારણ, તે મેં મનમાં ધરિયોરે. ભવિજન.

સત્યાસત્યનું સ્વરૂપ જાણવાને કારણે જ છ ખંડની ઋદ્ધિનો તૃણની માફક ત્યાગ કર્યો છતાં પણ દુઃખ ન થયું. આવો ત્યાગ પણ સત્યાસત્યનું જ્ઞાન થવાથી જ થયો હતો અથવા થાય છે. જો તમે ઘરબાર છોડી ન શકો તો ભલે પણ સત્યાસત્યનું તો તમે જ્ઞાન કરો. એ વિવેકજ્ઞાનથી જડ અને ચૈતન્યની પૃથક્તાનું ભાન થશે. આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાન પેદા થવાથી સંસારનાં પદાર્થો ત્યાજ્ય છે એનું તો તમને ભાન થશે.

જે સત્યાસત્યનો વિવેક કરી સંસારનાં પદાર્થોને ત્યાજ્ય માને છે તે જ સમદષ્ટિ છે. સમદષ્ટિ એમ વિચારે છે કે, અત્યાર સુધી તો હું જાણતો ન હતો, પણ હવે હું એ જાણી શક્યો છું કે, કામ, ક્રોધાદિ વિકારો ત્યાજ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ કહે છે કે, "હે! પ્રભુ! આ વિકારો અભિમાનને વધારનારાં છે અને અજ્ઞાનતા એ અભિમાનનું કારણ છે. હવે તારી કૃપાથી વિચારો ત્યાજ્ય છે એવું મને જ્ઞાન થયું છે. આપનો મારી ઉપર બહુ ઉપકાર છે અને એ કારણે આજે હું તારાં ગુણગાન કરીશ."

જે પ્રમાણે તે છોકરો ખરા–ખોટા હીરાની પારખ શીખડાવવાને કારણે પિતાના મિત્ર ઝવેરીનો ઉપકાર માને છે તે જ પ્રમાણે ભક્તો પણ પરમાત્માનો ઉપકાર માને છે અને અસત્યનો ત્યાગ કરવા ચાહે છે. ભક્તોની માફક તમે પણ ખોટાં પદાર્થોનો ત્યાગ કરો અને જો ત્યાગ કરી ન શકો તો એમ માનો કે, હજી હું પરમાત્માનો પૂર્ણ ભક્ત બન્યો નથી અને હજી સુધી સંસારનાં પદાર્થોનું સ્વરૂપ હું બરાબર સમજ્યો નથી.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૧

હવે આ જ વાત હું શાસ્ત્રદ્વારા કહું છું. અનાથી મુનિ ઝવેરીની સમાન છે અને રાજા શ્રેણિક ઝવેરીના પુત્ર સમાન છે. શ્રેણિક રાજામાં જ્યાંસુધી અજ્ઞાન હતું ત્યાંસુધી તો તે મુનિને એમ કહેતા હતા કે, " તમે સંયમમાં કષ્ટો શા માટે સહો છો ? મારી સાથે ચાલો અને ભોગોનો ઉપભોગ કરો. " રાજાના આમ કહેવા છતાં પણ અનાથી મુનિને કોઈ પ્રકારનો ક્રોધ ન આવ્યો પણ તેમણે એમ જ કહ્યું કે, "એમાં તારો દોષ નથી, એ તો તારી અજ્ઞાનતાનો જ દોષ છે. તું જરા અમારી સંગતિ કરે તો તને જણાશે કે, તું મારો નાથ બની શકે છે કે નહિ ?" જે પ્રમાણે તે ઝવેરી મિત્રે છોકરાને પોતાની દુકાને બેસાડી રત્નોનો પરીક્ષક બનાવી દીધો તે જ પ્રમાણે અનાથી મુનિએ પણ રાજાને પોતાની સ્થિતિ કહી સંભળાવી એ બતાવી આપ્યું કે, તું સનાથ છે કે અનાથ છે તેની પરીક્ષા તું પોતે જ કરી લે.

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, સનાથતા કે અનાથતા કાંઈ બહારથી આવતી નથી. પણ એ તો પોતાના આત્મા દ્વારા જ આવે છે. જો આત્મા સનાથ બનવા ચાહે તો સનાથતા મેળવી શકે છે અને અનાથ બનવા ચાહે તો અનાથતા મેળવી શકે છે.

તમારા લોકોની પાસે ભલે રાજા શ્રેણિક જેટલી બાહ્ય સંપત્તિ ન હોય પણ આત્મા તો છે ને ? તો પછી આત્માને અનાથ શા માટે બનાવો છો ?

અનાથી મુનિએ પોતાની સ્થિતિ સંભળાવી જે તત્ત્વો રાજાને બતાવ્યાં એ તત્ત્વોમાં બધાં તત્ત્વોનો સંગ્રહ છે. તેઓ કહે છે કે, " હે ! રાજન્ ! સંસારમાં સુખ અને દુઃખ એ બે સ્થિતિ છે. " આ પ્રમાણે કહી તેમણે સુખ અને દુઃખની જે પરાકાષ્ઠા માનવામાં આવે છે તેનો સમુચ્ચયરૂપે નિર્દેશ કર્યો છે અને શેષને ગૌણ રૂપે નિર્દેશ કર્યો છે. જે પ્રમાણે બધા પદાર્થોમાં ચિન્તામણિનો નંબર ઊંચો માનવામાં આવે છે અને ચિન્તામણિ કહેવાથી તેમાં બધાં પદાર્થોનો સમાવેશ થઈ જાય છે; તે જ પ્રમાણે સુખ કે દુઃખમાં જે સુખ દુઃખનો નંબર સૌથી ઊંચો માનવામાં આવે છે તેને પ્રધાનરૂપે ગ્રહણ કરી શેષ સુખ દુઃખને ગૌણ કરી દેવામાં આવે છે. કોઈ વાતના આદિ-અન્તને સમજવાથી આખી વાત સમજવામાં આવી જાય છે; તે જ પ્રમાણે મુનિએ પણ સુખ કે દુઃખમાં જે પ્રધાન રૂપે ગણવામાં આવે છે તે પ્રધાન વસ્તુમાં સુખદુઃખનો સમાવેશ કરી લીધો છે.

દુઃખની અંતિમ સીમા રૂપે વૈતરણી નદી કે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ માનવામાં આવે છે. દુઃખનાં આ બે જ મુખ્ય છેડાં છે. આ જ પ્રમાણે સુખનાં કામધેનુ અને નંદનવન એ બે મુખ્ય છેડાં છે. કામધેનુનો અર્થ ઇચ્છાનુસાર કામ થવું અને નંદનવનનો અર્થ મનને આલ્હાદ મળવો એ છે. પ્રાચીન ગ્રન્થોમાં નંદનવન અને કામધેનુની વાતો ઘણી વર્ણવવામાં આવી છે. જો કે, કોઈએ કામધેનુ ગાય કે નંદનવનને જોયાં નહિ હોય પણ દુનિયામાં એ બન્નેની વાતો બહુ પ્રચલિત છે. નંદનવન કે નંદનચૈત્યને મનના આલ્હાદનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે. ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ એ છે કેઃ—

सुप्रसन्नमनहेतुत्वादिति चैत्य ।

અર્થાત્—જે મનને આલ્હાદિત કરે તે ચૈત્ય છે, પછી ભલે તે બાગ હોય કે બીજું કાંઈ હોય. આ પ્રમાણે મુનિએ સુખ અને દુઃખમાં પ્રધાન મનાતી વસ્તુઓ કહી શેષ ગૌણરૂપે કહી છે.

મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! કામધેનુ, નંદનવન, વૈતરણી નદી કે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ વગેરે બીજું કોઈ નથી, આ મારો આત્મા જ છે. સ્વર્ગ કે મોક્ષની ઇચ્છાને પૂરી કરનાર મારો આત્મા જ છે. આ જ પ્રમાણે પ્રસન્નતા આપનાર નંદનવન પણ મારો આત્મા જ છે."

જો તમને એમ કહેવામાં આવે કે, તમે જે ઘરબાર, ઋદ્ધિસિદ્ધિ તથા ગામ-નગર વગેરેને જોઈ રહ્યા છો તે બીજું કાંઈ નથી, એ તો તમારો આત્મા જ છે; તો તમે એમ કહેશો કે અમારો આત્મા એ છે એ કેવી રીતે બની શકે ? પણ શું તમે એ જાણતા નથી કે, જ્યારે શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે ઘરબાર, ઋદ્ધિસિદ્ધિ, ગામ નગર વગેરે કાંઈ આત્મા માટે રહેતું નથી. જ્યાંસુધી આત્મા છે ત્યાંસુધી જ તે બધું છે. એટલા માટે એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મા જ ગામ-નગર, ઘરબાર, ઋદ્ધિસિદ્ધિ વગેરે છે તો એમાં શું ખોટું છે ?

આ સિવાય, પાડોશીની સંપદા ઉપર તમે અધિકાર જમાવી શકતા નથી. જે પોતાની પેદા કરેલી સંપત્તિ હોય છે તેને જ પોતાની સંપત્તિ માનો છો. જ્યારે પોતાની પેદા કરેલી સંપત્તિને જ પોતાની માનો છો તો પછી પેદા કરનાર કોણ રહ્યો ? આત્મા જ રહ્યો ને ? સારી કે ખરાબ દરેક પ્રકારની ચીજોને આત્માએ જ પેદા કરેલ છે. એટલા માટે આ બધી સંપદા આત્માથી જ છે એમ થયું ને ? કારણ કે જો આત્મા ન હોત તો આ સંપદા ન હોત !

જે આત્મા આવો છે તે ચાલ્યા ગયા બાદ શું રોવાથી પાછો લાવી શકાય છે ! જો રોવા-કૂટવાથી તે આત્મા પાછો લાવી શકાતો નથી તો પછી રોવા-કૂટવાની પ્રથાને શા માટે મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે ? શું આ ખોટી પ્રથા બંધ થઈ ન શકે ? જો આ પ્રથા બંધ થઈ શકે એમ છે તો પછી એને બંધ કરવાના વિચારમાં ક્યાંસુધી વિલંબ થયા કરશે ? જ્યારે તમે જાણો છો કે, આત્મા અમર છે તો પછી એ આત્મા માટે રોવું-કૂટવું એ શું ઉચિત છે અને રોવા-કૂટવાથી ધર્મને નીચો પાડવો શું ઠીક છે ! જો હૃદયથી રોવું આવતું હોય તો એ રુદનને રોકી શકાતું નથી પણ કેવળ પ્રથારૂપે રોવું-કૂટવું કે છાજીયાં લેવાં એ તો બિલકુલ ત્યાજ્ય જ છે. અને એ ત્યાજ્ય વસ્તુ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૧

સત્ય ધર્મકા મર્મ જાન કે, રહા મૌન કો ધાર;
હાર ખાય જન મનોરમા કો, કહા સભી નિરધાર. ॥ ધન૦ ૯૧ ॥

પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ કહેવા લાગ્યા કે, 'આપ બોલતા કેમ નથી ! આપના મૌનસેવનથી ધર્મ ઉપર નિંદા થશે ?' શેઠને સમજાવનારા તો આમ કહે છે પણ શેઠ એમ વિચારે છે કે, આ લોકો તો બહાર જ જુએ છે પણ અત્યારે મારું કર્ત્તવ્ય શું છે એ વાત તો મારે મારા આત્માને જ પૂછવી જોઈએ. આત્માના અવાજને દબાવી રાખવો ન જોઈએ."

શેઠનું આ કાર્ય અલૌકિક અને માનવીશક્તિથી પરનું છે. વ્રતની જે મર્યાદા રાખવામાં આવી છે તે માનવી શક્તિને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ કરવામાં આવી છે; પણ શેઠ માનવી શક્તિથી પરનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. શેઠ ધર્મનો મર્મ જાણે છે. સત્યધર્મનો મર્મ શું છે તે બરાબર જાણે છે. એટલા માટે તે સત્ય વ્રત લેવાનો ઉદ્દેશ શું છે તે વિષે વિચાર કરે છે. "આ લોકો તો સત્યવ્રતના ઉદ્દેશને જાણતા નથી પણ હું તો જાણું છું ને ? એટલા માટે

હું સત્યવ્રતનો ઉદ્દેશ જાણવા છતાં તેની વિરુદ્ધ કેમ જઈ શકું અને બોલી શકું ? જેને મેં માતા તરીકે સંબોધી છે તેને કષ્ટમાં શી રીતે પાડી શકું ? એટલા માટે મારા ઉપર ભલે ગમે તેટલાં કષ્ટો પડે પણ હું માતાને તો કષ્ટમાં પાડવા નહિ દઉં ?"

સુદર્શનના આ કાર્યનું નામ જ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય છે. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને મહત્ત્વ આપનાર વ્યક્તિ, અનાથી મુનિની માફક સ્વતંત્ર બની શકે છે. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનું નામ આપવું અને સ્વચ્છંદ બનવું એ તદ્દન અનુચિત છે.

'જેને મેં એકવાર માતા તરીકે સ્વીકારેલ છે એને હું કષ્ટમાં ઉતારું એ કેમ બની શકે !' આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શન મૌન રહ્યો.

ભારતમાં સત્યના તત્ત્વ ઉપર લોકો કેવી રીતે દૃઢ રહ્યા છે અને રહે છે એનો ઇતિહાસ ઘણો જ ઉજ્જવલ છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજાની રાણી પોતાના મરેલા પુત્રને ખોળામાં લઈ રોતી હતી, છતાં રાજાએ તો એમ જ કહ્યું કે, 'કર આપો તો જ પુત્રનો અગ્નિસંસ્કાર કરી શકશો ?' રાણીએ કહ્યું કે, "તમે કર કોની પાસે માગો છો ? શું હું તમારી પત્ની નથી ? શું તમારો વિવાહ મારી સાથે થયો નથી ? શું આ પુત્ર તમારો નથી ? અને શું આ પુત્રનો દાહસંસ્કાર કરવાનો ભાર તમારી ઉપર નથી ? છે તો પછી મારી પાસે કર શા માટે માંગો છો ?"

રાણીનું આ કથન સાંભળી રાજાએ પુત્રનો અગ્નિસંસ્કાર શું કરી આપવો જોઈએ ?

ઘણા લોકો એમ કહે છે કે, મેં અમુક કામ દબાણમાં આવી કરી નાંખ્યું પણ જે લોકો વીર હોય છે તેઓ કોઈનું દબાણ થાય તો પણ સત્ય વાતને છોડી દેતા નથી.

હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પણ પોતાની રાણીને કહ્યું કે, "રાણી ! તમે જે કાંઈ કહો છો તે ઠીક છે પણ પહેલાં તમે એ વિચાર કરો કે, આપણે શા કારણે વેચાયાં છીએ, શા કારણે હું દાસ અને તમે દાસી બન્યા છીએ ? અને શા કારણે આ મૃત પુત્રને લઈ તમો પોતે અહીં આવ્યા છો ? આ બધું સત્યને માટે જ થયું છે ને ? તો પછી આજે એક પૈસા માટે સત્યનો ત્યાગ કરું અને કર લીધા વિના આ પુત્રને બાળવા દઉં એ શું ઉચિત છે ? થોડા કામને માટે સત્યનો ત્યાગ કેમ થઈ શકે ?"

સત્યનું આવું જ્વલંત ઉદાહરણ બીજે ક્યાં મળે એમ છે ? ભારતમાં આવી કપરી સ્થિતિમાં પણ સત્યનું પાલન કરવું આવશ્યક બતાવવામાં આવ્યું છે. હવે તમારે શું કરવું જોઈએ તેનો તમે પોતે વિચાર કરો. એમ થવું ન જોઈએ કે, તમે અહીં તો હાથ જોડી વ્રતપ્રત્યાખ્યાન લઈ લો અને ઘેર જઈને એ વ્રતપ્રત્યાખ્યાનને ભૂલી જાઓ. આજે ઘણી જગ્યાએ આવું જ બને છે, અને તેથી જ અમે બધાની સાક્ષીએ વ્રતપ્રત્યાખ્યાન આપીએ છીએ. વ્રત લેવામાં સંઘની સાક્ષીની જરૂર રહે છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, પ્રતિજ્ઞા લેવાથી શો લાભ ? પણ આમ કહેવું એ ભૂલ છે. પ્રતિજ્ઞાને લીધે જ સંસાર ટકી રહ્યો છે. પ્રતિજ્ઞા લેવાથી દૃઢતા આવે છે, એટલા માટે પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય લેવી જોઈએ; એવો ભગવાન મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત છે. વ્યવહારમાં પણ પ્રતિજ્ઞાનું કેવું મહત્ત્વ છે તે જુઓ. કેટલાક લોકો કહેવા લાગે છે કે, અમુક વાતમાં સારું મન તો પૂરું હતું પણ પ્રતિજ્ઞા ન લેવાથી એમ બની ન શક્યું. અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા ન લેવાથી કરવા ધારેલું કામ કરી શકાયું નહિ. મારી પોતાની જ વાત કહું. જ્યારે હું ઉપવાસની પ્રતિજ્ઞા લઈ લઉં છું ત્યારે તો ઉપવાસ કરું જ છું; પણ જ્યારે ઉપવાસનું મન તો હોય પણ પ્રતિજ્ઞા લીધી હોતી નથી, ત્યારે જંગલમાંથી આવ્યા

બાદ શરીરમાં અશક્તિ જણાતાં એમ વિચાર કરું છું કે, દૂધ નહિ લઉં તો ઠીક નહિ રહે. આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા ન લેવાને કારણે ઉપવાસ કરવામાં શિથિલતા આવી જાય છે. જ્યારે મારા વિષે આમ બને છે તો બીજાને પણ આમ બનતું હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

શેઠ પણ પોતાની સત્યની પ્રતિજ્ઞાનો વિચાર કરી મૌન રહ્યા. સમજાવવા આવનાર પ્રજાના પ્રતિનિધિ લોકો નારાજ થઈને સુદર્શનને કહેવા લાગ્યા કે, 'આ તે વળી કેવી હઠ ? કાંઈ બોલવું જ નહિ. રાજા ઠીક કહેતા હતા.' આ પ્રમાણે પ્રતિનિધિ લોકો નારાજ થવા લાગ્યા પણ મેઘની ગર્જના સાંભળી જેમ પપૈયો પ્રસન્ન થાય તેમ શેઠ પણ લોકોની નારાજીથી ભયભીત ન થતાં ઊલટા પ્રસન્ન થવા લાગ્યા. લોકો શેઠથી નારાજ થઈને રાજાની પાસે ગયા.

ઝૂઠા મૂક્કા બેન જગતમેં, યહ સચ્ચા લો જાન;
વિધ વિધ સે મૈં પૂછા શેઠકો, ઉખલત નહીં જબાન. ॥ ધન૦ ૯૨ ॥
ચાર જ્ઞાન ચૌદહ પૂરવધર, મોહ ઉદય ગિર જાય;
શેઠ બિચારો કૌન ગિનતમેં, યોં લો મન સમજાય. ॥ ધન૦ ૯૩ ॥

પ્રજાના પ્રતિનિધિ લોકો રાજા પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, "હે ! મહારાજા ! અમારો અપરાધ ક્ષમા કરો. અમે આપના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો નહિ, અને અમે શેઠને સમજાવવા ગયા. આ અમારો અપરાધ છે. અમે એમ વિચાર્યું કે, કોઈ કારણ હશે એટલે શેઠ કાંઈ બોલ્યા નહિ હોય ! પણ હવે અમને જણાયું કે, આપ દયાળુ, કૃપાળુ અને માતાપિતાની માફક રક્ષક છો એટલે શેઠની જેટલી ચિંતા તમને હોય તેટલી અમને ન હોય ! અમે બહુ ઉતાવળ કરી અને ઉતાવળમાં શેઠને પૂછવા ચાલ્યા ગયા. આ અમારો અપરાધ છે. અમે આ અપરાધ કર્યો છતાં તેનું કાંઈ સુંદર પરિણામ ન આવ્યું. અમે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ શેઠ કાંઈ બોલ્યા જ નહિ. !"

પ્રજાના પ્રતિનિધિઓમાંથી એક પ્રતિનિધિએ આમ કહ્યું, ત્યાં બીજા પ્રતિનિધિએ કહ્યું કે, "શેઠ બોલે પણ શું ? સંસારમાં એ વાત તો પ્રસિદ્ધ જ છે કે, જૂઠો માણસ કાંઈ બોલી શકતો નથી. આ સિવાય અમે ગુરુના મુખે સાંભળ્યું છે કે, ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વધારી મહાત્માઓ પણ પડી જાય છે તો પછી બિચારા શેઠ તો ગણત્રીમાં જ શું છે!"

રાજાએ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને પૂછ્યું કે, "તમારી હવે સલાહ શું છે ?" પ્રતિનિધિઓએ જવાબ આપ્યો કે, "આપની સલાહમાં અમે સહમત છીએ. જો કે, શેઠને શૂળીએ ચડાવવાથી નગરને હાનિ અવશ્ય પહોંચશે, પણ આવો માણસ રહે તો પણ શા કામનો ? તે તો ખરાબ માણસ છે."

રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, "શેઠને હું હલકી સજા પણ આપી શકું પણ રાણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, કાં તો શેઠ જીવતો રહે અને કાં તો હું જીવતી રહું. આ પ્રતિજ્ઞાના કારણે તથા નાગરિકોની દૃષ્ટિએ પણ સુદર્શન અપરાધી છે. એ કારણે શેઠને શૂળીએ ચડાવવાની જ સજા આપવી જોઈએ."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ શેઠને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો. હવે શેઠને શૂળીએ કેવી રીતે ચડાવવામાં આવે છે અને ત્યારે શું થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકન્દન, વંદન પૂજન જોગજી;
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી.
'સંબર' રાય 'સિદ્ધારથ' રાણી, તેહનો આતમજાતજી;
પ્રાણ પિયારો સાહબ સાચો, તુહી જ માત ને તાતજી. શ્રી અભિનંદન૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી અભિનન્દન ભગવાનની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થી પુરુષ જ્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં પોતાના આત્માને ઓતપ્રોત કરી દે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં વિચિત્ર ચમત્કાર પેદા થાય છે. એ ચમત્કારનો અનુભવ સાચી પ્રાર્થના કરનારને જ થઈ શકે છે. બાકીના લોકો તો તમાશાની માફક જોનારા જ હોય છે. જે પ્રમાણે ખેલ કે નાટકમાં ખેલ કરનારાઓ તો પોતાના ભાવ અને ક્રિયા પ્રમાણે ખેલનું કામ કરે છે, અને બાકીના લોકો તો ખેલ જોનારા જ હોય છે; એ જ પ્રમાણે પ્રાર્થનામાં કેવો ચમત્કાર રહેલો છે એ તો પ્રાર્થના કરનાર જ જાણી શકે છે, બાકીના લોકો જાણી શકતાં નથી. વાસ્તવમાં પ્રાર્થનાનો વિષય જ કઠિન છે. શાસ્ત્રમાં લવણ સમુદ્રનો હિસાબ બતાવતાં કહ્યું છે કે, લવણ સમુદ્રમાં ૯૫ અંગુલ દૂર જતાં એક અંગુલ ઉંડું પાણી આવે છે. ૯૫ હાથ દૂર જતાં એક હાથ ઉંડું પાણી આવે છે, અને ૯૫ ગાઉ દૂર જતાં એક ગાઉ ઉંડું પાણી આવે છે. આ પ્રમાણે જેમ જેમ આગળ જવામાં આવે છે તેમ તેમ ઉંડું પાણી આવે છે. આ જ વાત જ્ઞાનને વિષે પણ લાગુ પડે છે. જ્યાંસુધી આત્મા પૂર્ણ નથી, અપૂર્ણ છે ત્યાંસુધી તે જ્ઞાનસાગરમાં જેમ જેમ પ્રવેશ કરે છે, તેમ તેમ જ્ઞાનનો સાગર ઉત્તરોત્તર ઉંડો જણાય છે. એટલા માટે જ્ઞાનસમુદ્રમાં કેવી રીતે જવું એ એક પ્રશ્ન છે. આનો ઉપાય તો પરમાત્માના શરણે જવું એ જ છે. એટલા માટે ભક્ત લોકો કહે છે કે:—

જબ લગ આવાગમન ન છૂટે, તબ લગ યહ અરદાસજી;
સમકિત સહિત જ્ઞાન ગુન સમકિત, પાઉં દૃઢ વિશ્વાસજી.

ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભો! જ્યાંસુધી હું અપૂર્ણ છું ત્યાંસુધી મને તારા ચરણ નૌકાનો આધાર મળવો જોઈએ. ભક્ત લોકો આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, અને જે અનન્ય ભાવે પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરે છે તેને પરમાત્માની ચરણનૌકા અવશ્ય મળે છે.

કોઈ માણસ બે હાથ વડે સમુદ્રને તરી રહ્યો હોય તો તેને કેટલી બધી મુશ્કેલી પડે? પણ જો તેને તે વખતે નૌકા મળી જાય તો તે જ દુસ્તર સમુદ્ર તેને માટે ક્રીડાસ્થળ બની જાય. આ જ પ્રમાણે ભક્તો કહે છે કે, "હે! પ્રભો! અમને તારી ચરણનૌકા મળી જાય તો સંસાર પણ અમારા માટે ક્રીડાસ્થળ બની જાય." પરમાત્માના ચરણ શરણે જવા માટે આપણી ગતિ તે તરફ જ હોવી જોઈએ, અને તે માટે આપણે બધાએ પરમાત્માની પ્રાર્થના એક ભાવનાએ એવી કરવી જોઈએ કે:—

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકન્દન, વંદન પૂજન જોગજી;
આશા પૂરો ને ચિન્તા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્મા દુઃખનિકન્દન છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે પણ અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, "પરમાત્મા તો વીતરાગ છે તો પછી દુઃખનિકંદન કેવી રીતે છે? વળી જો તેઓ આશા પૂરી કરે છે તો પછી સંસારમાં કોઈ ધનને માટે, કોઈ સ્ત્રીને માટે, કોઈ પુત્રને માટે ઝૂરી રહ્યાં છે તો પરમાત્મા તેમની આશા પૂરી કરી તેમના દુઃખને શા માટે મટાડતા નથી! જો પરમાત્મા આશા પૂરી કરે તો તો દુઃખનિકંદન છે, નહિ તો તેઓ દુઃખનિકંદન કેમ કહેવાય?"

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પ્રત્યેક વસ્તુને ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બે અંગોદ્વારા તપાસવી જોઈએ. જે સાચા ભક્ત છે તે લોકો નિમિત્તને બહુ ઊંચી દૃષ્ટિએ જુએ છે અને નિમિત્તને બહુ મહત્ત્વ આપે છે. જેમકે લેખકો કલમ ખડીયાને કેટલો બધો આદર કરે છે! તેઓ ખડીયા કલમની અવજ્ઞા નહિ પણ પૂજા કરે છે. જે નિમિત્તદ્વારા પોતાની આજીવિકા ચાલે છે તે જીવનવ્યવહારમાં પણ આધારભૂત મનાય છે. કોઈ વ્યાપારીના હજાર રૂપિયા ચાલ્યા જાય તો તેને એટલું બધું દુઃખ નહિ થાય, જેટલું દુઃખ તેની ખાતાવહી ગૂમ થવાથી કે બળી જવાથી થશે. ખાતાવહી જો કે કાગળની બનાવેલી સામાન્ય વસ્તુ છે પણ તે ખાતાવહી વ્યાપારીની આજીવિકાનું નિમિત્ત હોવાથી તે ખાતાવહીને તે વધારે કીંમતી માને છે.

વ્યવહારના આ ઉદાહરણ પ્રમાણે ભક્ત લોકો પણ કહે છે કે, "હે! પ્રભો! મને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, મને જે ગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને મને જે સુખો મળ્યાં છે એ બધાં તારી કૃપાને લીધે મળ્યાં છે. એ બધો તારો જ પ્રતાપ છે."

પરમાત્માનો પ્રતાપ કેટલો બધો છે તે વિષે જેટલું કહેવા ચાહિએ તેટલું કહી શકાય, પણ એ વાત હું થોડામાં જ સમજાવું છું. "સાતા વેદનીયનો બંધ પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ આદિ ઉપર અનુકંપા રાખવાથી થાય છે." ભક્તો કહે છે કે, "હે! પ્રભો! સાતાવેદનીયનો મૂળ આધાર પણ તમે જ છો. મારામાં જે અનુકંપા પેદા થઈ છે તે આપની કૃપાથી જ પેદા થઈ છે. આપના પ્રતાપથી જ મારામાં એ બધાં સદ્‌ગુણો આવ્યાં છે."

સૂર્ય ઉદીયમાન થાય છે ત્યારે તે કોઈને હાથ પકડી કામે લગાવતો નથી, છતાં સૂર્યદ્વારા કામ કરવામાં કેટલી બધી સહાયતા મળે છે? અને જો સૂર્યનો ઉદય ન થાય તો કેટલી બધી મુશ્કેલી પડે? સૂર્યોદયથી જ બધી પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા કોઈનો હાથ પકડી કાંઈ કરાવતા નથી, પરંતુ જે કાંઈ પણ થાય છે તે તેની કૃપાથી જ થાય છે, અને એ જ કારણે ભક્તો કહે છે કે, "હે! પ્રભો! મારામાં જે સદ્‌ગુણો છે તે તારી કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થયાં છે. આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક દુઃખ એ ત્રિવિધ દુઃખ તારી કૃપાથી જ મટે છે. આ પ્રમાણે સૂર્ય જે પ્રમાણે સહાયક છે તે પ્રમાણે પરમાત્મા પણ સહાયક છે અને એટલા જ માટે ભક્તો એમના વિષે કહે છે કેઃ—

'આશા પૂરો ને ચિન્તા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી.'

પરમાત્માના શરણે જવાનો સાચો માર્ગ શું છે તે અનાથી મુનિ બતાવે છે. કોઈ માણુસ પરમાત્માનું નામ મોઢેથી લે પણ પરમાત્માને હૃદયમાં સ્થાન આપે નહિ તો તે

પરમાત્માના શરણે ગયો છે એમ કહી શકાય નહિ. લોકો પરમાત્માનું નામ તો મોઢેથી લે છે પણ તેમને હૃદયમાં વસાવતા નથી એ તેમની ભૂલ છે. આ ભૂલને દૂર કરવા માટે જ અનાથી મુનિ ઉપદેશ આપે છે. અનાથી મુનિએ જે ઉપદેશ આપ્યો તે કાલે કહ્યો હતો અને આજે ફરી કહું છું:—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૨

ભગવાન અનાથી મુનિ કહે છે કે, નિશ્ચયમાં આત્મા જ વૈતરણી નદી, ફૂટશાલ્મલી વૃક્ષ, કામધેનુ કે નંદનવનની સમાન છે; બીજો કોઈ નથી. આત્મા જ આત્માને વૈતરણી નદી અને ફૂટશાલ્મલી વૃક્ષની માફક દુઃખ આપે છે અને આત્મા જ આત્માને કામધેનુ કે નંદનવનની સમાન સુખ આપે છે.

આત્મા જ આત્માને સુખ કે દુઃખ આપે છે તેનું શું કારણ? એના માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે, "આત્મા કર્ત્તા છે. આ આત્મા પોતે જ સુખ દુઃખનો કર્ત્તા છે એટલા માટે સુખ કે દુઃખરૂપ આ આત્મા જ છે, બીજું કોઈ નથી."

અહીં હું થોડી દાર્શનીક ચર્ચા કરું છું. કોઈ તો કાલને કર્ત્તા માને છે, કોઈ સ્વભાવને કર્ત્તા માને છે, કોઈ એમ કહે છે કે જે કાંઈ થાય છે તે ઈશ્વરના કરવાથી જ બને છે માટે ઈશ્વર જ કર્ત્તા છે, કોઈ જે કાંઈ થાય છે તે પુરુષાર્થથી જ થાય છે એમ કહે છે અને કોઈ પૂર્વકર્માનુસાર જ થાય છે એમ કહે છે. આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના લોકો, પાંચ પ્રકારની વાતો કરે છે અને એક બીજાને ખોટા કહે છે; પણ જૈન દર્શન એ પાંચેય જણાની વાતોને માન્ય કરે છે અને કહે છે કે, કેવળ એક એક વાત પકડી ન રાખો પણ એ પાંચેય વાતોને દરેક દૃષ્ટિએ તપાસો. કાલ, સ્વભાવ, ઈશ્વર, પુરુષાર્થ અને પૂર્વ કર્મની પણ જરૂર રહે છે પણ આ બધાંય હોવા છતાં કર્ત્તા કોણ છે એને જુઓ. જે મૂળ કર્ત્તા છે એને ભૂલી ન જાઓ.

જો કાલને જ કર્ત્તા માનવામાં આવે તો વાંધો આવે છે. માનો કે, અત્યારે વર્ષાકાલ છે એટલે વર્ષાને લીધે અન્ન પેદા થઈ શકે છે. પણ જો ખેડુત અન્ન વાવે જ નહિ તો વર્ષાકાલ શું કરે? કાલ તો જડ છે. કાલની આવશ્યકતા અવશ્ય છે પણ તે મૂળ કર્ત્તાની સાથે. જેમકે સૂર્ય વિના કામ ચાલી શકતું નથી પણ સૂર્યોદય થવા છતાં કોઈ માણસ સૂતો રહે તો સૂર્ય શું કરે? આ જ પ્રમાણે કાલ તો છે પણ મૂળ કર્ત્તા ન હોય તો કાર્ય કેવી રીતે થાય? એટલા માટે વસ્તુનાં દરેક અંગોને તપાસો. વસ્તુના કેવળ એક જ અંગને પકડી ન રાખો.

જે પ્રમાણે કાલની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે સ્વભાવની પણ આવશ્યકતા છે. માનો કે, વર્ષાકાલ પણ હોય અને ખેડુતે બાજરો કે ઘઉં વાવ્યાં પણ હોય પણ જો બાજરો કે ઘઉંમાં પેદા થવાનો સ્વભાવ જ ન હોય તો કાલ અને કર્ત્તા શું કરી શકે? આ જ પ્રમાણે સ્વભાવ અને કાલ ન હોય તો પણ કાંઈ થઈ ન શકે અને એ બન્ને હોય અને જો કર્ત્તા ન હોય તો પણ કાંઈ થઈ શકે નહિ. એટલા માટે કેવલ કાલ કે સ્વભાવને જ કર્ત્તા માની બેસવા એ કેવળ કદાગ્રહ છે. કાલ, સ્વભાવ, પુરુષાર્થ વગેરે બધાની આવશ્યકતા રહે છે તો પછી દાર્શનિક કલહથી શો લાભ?

જૈનદર્શને આ દાર્શનિક તકરારને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. જૈનદર્શન કહે છે કે, એ બધાની જરૂર છે. આ પ્રમાણે જૈનધર્મ બધાની લડાઈને શાંત કરે છે: જૈનદર્શન કહે છે કે, પ્રત્યેક વસ્તુને બધી બાજુએથી જુઓ, કેવળ એક બાજુ તપાસીને બેસી ન જાઓ.

અન્ય દાર્શનિકો વસ્તુના એક જ અંગને પકડીને કેવી રીતે લડે છે અને એ લડાઈને જૈનદર્શન કેવી રીતે શાંત પાડે છે એ વાત એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

કેટલાક આંધળાઓની સામે એક હાથી આવ્યો. એક આંધળો એ હાથી પાસે ગયો અને હાથ ફેરવતાં તેના હાથમાં હાથીની પૂંછડી આવી, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે હાથી દોળી જેવો હોય છે. બીજાના હાથમાં હાથીના પગ આવ્યા, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, હાથી દોળી જેવો હોતો નથી, હાથી તો થાંભલા જેવો હોય છે. ત્રીજાના હાથમાં હાથીનું પેટ આવ્યું, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બન્ને ખોટા છો, હાથી તો કોઠી જેવો હોય છે. ચોથાના હાથમાં હાથીની સુંઢ આવી એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બધાં ખોટાં છો, હાથી તો ડગલાની બાંય જેવો હોય છે. પાંચમાના હાથમાં હાથીના કાન આવ્યાં હતા, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, હાથી તો સૂપડા જેવો હોય છે અને છઠ્ઠાના હાથમાં હાથીના દાંત આવ્યા હતા એટલે તે કહેતો હતો કે, હાથી તો સાંબેલા જેવો હોય છે. આ પ્રમાણે એ ૭ આંધળાઓ જુદું જુદું કહેતા હતા અને પરસ્પર લડતા હતા. એ આંધળાઓ હોવાથી હાથીનાં બધાં અંગોને જોઈ શકતા ન હતા અને તેથી હાથીના કોઈ એક અંગ પકડીને પરસ્પર લડતા હતા.

એટલામાં એક સનેત્ર પુરુષ આવ્યો. તેણે પૂછ્યું કે, ભાઈઓ તમે શા માટે લડો છો? જવાબમાં એક આંધળાએ કહ્યું કે, હાથી થાંભલા જેવો હોય છે છતાં આ એને દોળી જેવો કહે છે? ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે, હાથી તો દોળી જેવો હોય છે છતાં આ એને થાંભલા જેવો કહે છે. આ બન્નેનું કથન સાંભળી સનેત્ર પુરુષ કહેવા લાગ્યો કે તમે બન્ને ઠીક કહો છો? એટલામાં ત્રીજા આંધળાએ કહ્યું કે, હાથી તો કોઠી જેવો હોય છે, ચોથાએ કહ્યું કે, હાથી તો સૂપડા જેવો હોય છે, પાંચમાએ કહ્યું કે હાથી તો ડગલાની બાંય જેવો હોય છે. આ પ્રમાણે બધા આંધળાઓએ પોતપોતાની માન્યતા કહી સંભળાવી અને સનેત્ર પુરુષ તમારી બધાની માન્યતા સારી છે એમ કહેતો ગયો. આંધળાઓ કહેવા લાગ્યા કે, તમે મોઢું જોઈને બધાને હાજી-હા કરો છો અને બધાને સાચા છો એમ કહો છો. જે વાત પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એવી વિરુદ્ધ વાતોને કહેનારાઓ સાચા કેમ હોઈ શકે?

સનેત્ર પુરુષે બધાને ઠંડા પાડતાં કહ્યું કે, તમે બધા વસ્તુના એક એક અંગને પકડીને જુઓ છો, સર્વાંગને પકડીને જોતા નથી. એક એક અંગથી હાથી બનતો નથી પરંતુ તમે લોકો જે એક અંગને પકડી કહો છો તે એક અંગ હાથીમાં તો છે. હાથીની પૂંછડી દોળી જેવી હોય છે, તેના પગ થાંભલા જેવા હોય છે, સૂંઢ ડગલાની બાંય જેવી હોય છે, કાન સૂપડાં જેવાં હોય છે, પેટ કોઠી જેવું હોય છે અને દાંત સાંબેલા જેવાં હોય છે. આ પ્રમાણે તમે હાથીના એક એક અંગ પકડીને લડો છો પણ જો તમે બધા અંગોને તપાસો તો કોઈ પ્રકારની લડાઈ જ ન થાય. આ પ્રમાણે તે સનેત્ર પુરુષે એ બધા અંધજનોની શંકાનું સમાધાન કર્યું.

સમુદ્રમાં કઈ નદી જતી નથી? સમુદ્રમાં બધી નદીઓ છે પણ સમુદ્ર કોઈ પણ નદીમાં નથી. આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મમાં કઈ દૃષ્ટિ નથી? જૈનધર્મમાં બધી દૃષ્ટિઓ છે અને તેથી જ જૈનદર્શન બધાના ઝઘડાઓને દૂર કરે છે પણ પોતે કોઈ ઝઘડામાં પડતું નથી. અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને જે કાંઈ કહી રહ્યા છે તેને પ્રત્યેક દૃષ્ટિએ જોવાની જરૂર છે. જૈનદર્શન અનેકાન્તવાદી છે, એકાન્તવાદી નથી. એટલા માટે પ્રત્યેક વાતને અનેકાન્તની દૃષ્ટિએ જુઓ.

અને અનેકાન્તદષ્ટિએ બીજાને પણ સમજાવો. અનેકાન્તદષ્ટિએ પ્રત્યેક વિષય ઉપર વિચાર કરવામાં આવે તો કોઈ પ્રકારની લડાઈ જ ન થાય !

અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે, જો કોઈ માણુસ સમજાવવા છતાં પણ પોતાની હઠ ન છોડે તો એ દશામાં શું કરવું ? શું તેને માટે પોતાના તત્ત્વને પણ છોડી દેવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પોતાના આત્માની સ્વતંત્રતા વિના કોઈ તત્ત્વ ટકી શકતું નથી. એટલા માટે પોતાના તત્ત્વ વિષે એવો વિશ્વાસ રાખવો કે, અમારાં તત્ત્વો સંપૂર્ણ દષ્ટિએ બતાવવામાં આવ્યાં છે; એટલા માટે જો પૂર્ણ દષ્ટિએ બતાવવામાં આવેલી કોઈ પણ વાત હોય તો હું તેને સ્વીકારવા તૈયાર છું, પણ અપૂર્ણ દષ્ટિએ કહેવામાં આવેલી વાતને માટે હું પૂર્ણ દષ્ટિએ કહેવામાં આવેલી વાતને છોડી શકું નહિ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતાના તત્ત્વ ઉપર કેવી રીતે દૃઢ રહેવું જોઈએ એને માટે અરણક અને કામદેવનાં દષ્ટાંતો જુઓ.

કામદેવનો શો અપરાધ હતો ? દેવે તેને કહ્યું કે, તું મહાવીરનો ધર્મ છોડી દે, નહિં તો તારા શરીરનાં ટૂકડે ટૂકડાં કરી નાંખીશ ! દેવે આ પ્રમાણે કહ્યું છતાં કામદેવ તો એમ જ વિચારતો હતો કે, " જો કોઈ આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં ભૂલ બતાવતું હોય તો એ અવસ્થામાં તો હું નિર્ગ્રન્થધર્મ છોડી પણ શકું; પણ ધર્મ છોડવા માટે તલવારથી મારી નાંખવાનો ભય બતાવે તો એ અવસ્થામાં હું કોઈ પણ રીતે ધર્મનો ત્યાગ કરી શકું નહિ."

કદાચ કોઈ કહે કે, કોઈ વાતને પકડી રાખવી એ તો હઠ છે, પણ હઠ તો ત્યારે કહી શકાય કે જ્યારે સમજાવવા છતાં માને નહિ. તે દેવ કામદેવને કાંઈ સમજાવતો નહતો પણ તલવારનો ભય બતાવી ધર્મનો ત્યાગ કરવાનું કહેતો હતો. કામદેવ તો પોતાના તત્ત્વમાં નિશ્ચલ હતો. તે એમ જ વિચારતો હતો કે, " આ દેવ મને જ તલવાર દ્વારા મારશે તો તે તલવારનો ઘા આ શરીર ઉપર જ પડી શકે છે, મારા આત્માને કાંઈ નુકશાન કરી શકે એમ નથી. હું તલવારના ડરથી મારા આત્મતત્ત્વનો ત્યાગ કરી શકું નહિ. એ આત્મતત્ત્વને તો હું માનું છું. એટલે મારી ઉપર ગમે તેટલાં સંકટો પડે છતાં હું મારા એ આત્મતત્ત્વને છોડી શકું નહિ."

કામદેવ વિચારે છે કે, " આ દેવ મને તલવાર મારી શકે નહિ. મારો આત્મા જ કર્ત્તા છે એટલા માટે મારો આત્મા જ તલવાર મારી શકે; મારા આત્માને બીજો કોઈ મારી શકે નહિ. આ આત્મા જ બનાવનાર છે અને આ આત્મા જ બગાડનાર છે. સંસારનો નાશ કરી મોક્ષ જનાર પણ આત્મા જ છે. બીજાં તો બધાં નિમિત્ત છે. સુખ કે દુઃખ, સુપ્રયાસ કે દુઃપ્રયાસ કરનાર પણ આ આત્મા જ છે. આત્માના કર્યા વિના સુખ દુઃખ પેદા થઈ શકતાં નથી. આ જ પ્રમાણે આત્માના અધ્યવસાય વિના પુણ્ય–પાપ પણ લાગી શકતાં નથી. આત્મા જ પોતાના અધ્યવસાયથી વૈતરણી નદી, કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ, કામધેનુ કે નંદન-વનની સમાન દુઃખ સુખને પેદા કરે છે. આત્માના કર્ત્તવ્યને ન જોતાં બીજાને માટે એમ કહેવું કે, આ બીજો જ સુખ દુઃખને આપનારો છે, એ તો કુતરાની માફક ભૂલ કરવા જેવું છે.

એક કુતરો કાચ જડેલા મહેલમાં જઈ ચડ્યો. કાચના પ્રતિબિંબને કારણે કુતરાને પોતાની જેવા કુતરા જ દેખાવા લાગ્યા. કુતરો પોતાના જાતિ સ્વભાવવાળા કુતરાથી બહુ નારાજ રહે છે, એટલા માટે તે પોતાના પ્રતિબિંબને બીજો કુતરો સમજી ભસવા લાગ્યો. એ કુતરાને એ ખબર ક્યાંથી હોય કે પ્રતિબિંબમાં જે કુતરો દેખાય છે તે જ પોતે છે !

કુતરો પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ ભસતો હોય અને તે વખતે તમે ત્યાં હો તો તમે શું કરશો! એ કુતરાને તમે કાઢી મૂકશો, કે વધારે ભસવા દેશો! જો તમે તેને કાઢી ન મૂકતાં ભસવા દો તો એ તમારી ભૂલ ગણાશે ને!

આ જ પ્રમાણે અમુક માણસ સુખ આપે છે અને અમુક માણસ દુઃખ આપે છે એમ કહેવું એ તો કુતરાના ભસવા જેવું છે. કામદેવ સારી રીતે જાણતો હતો કે, આત્મા જ સુખ દુઃખનો કર્તા છે અને તેથી જ તે પોતાના સત્ય તત્ત્વ ઉપર દૃઢ રહી શક્યો હતો.

મતલબ કે, સત્યને સમજીને અસત્યને છોડવું એ કર્તવ્ય છે; પરંતુ કોઇ ભય બતાવી સત્યથી પતિત કરવા ચાહે તો, એવા સમયમાં વીર લોકો પ્રાણ આપવાનો સ્વીકાર કરી લે છે, પરંતુ સત્યનો ત્યાગ કરતા નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે! રાજન્! હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે આત્મા જ કર્તા છે અને એટલા માટે આત્મા જ સુપ્રતિષ્ઠિત કે દુષ્પ્રતિષ્ઠિત બની શકે છે અને આ જ પ્રમાણે આત્મા પોતે જ પોતાનો મિત્ર કે શત્રુ બની શકે છે."

અનાથી મુનિ જે કાંઈ કહે છે તે જ વાત થોડા ઘણા ફેરફાર સાથે ગીતા પણ કહે છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે:—

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

કૃષ્ણ કહે છે કે, "હે અર્જુન! આત્માનો ઉદ્ધાર તું પોતે જ કર. કારણ કે આત્માનો ઉદ્ધાર પોતાના આત્માદ્વારા જ થઈ શકે છે. માટે આત્માનો ઉદ્ધાર કરો, તેને નીચે પાડો નહિ. આત્માનો મિત્ર કે શત્રુ આ આત્મા પોતે જ છે. બીજો કોઈ નથી."

જૈન શાસ્ત્રમાં જે વાત કહી છે તે જ વાત પ્રકારાન્તરે ગીતામાં પણ કહેવામાં આવી છે. એટલા માટે આગમ ઉપર વિશ્વાસ રાખી આત્માની ઉન્નતિ કરો. એ જ પુરુષાર્થ છે. આત્મોદ્ધાર કરવાનો પુરુષાર્થ કરવાથી સુદર્શનની માફક આત્માનું કલ્યાણ થયા વિના રહેશે નહિ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૨

न हि कल्याणकरः कश्चित् दुर्गतिं तात! गच्छति । જે પોતાના કલ્યાણનું કામ કરે છે, તેનું અકલ્યાણ કોઈ કરી શકતું નથી એટલા માટે બીજાઓ શું કરે છે તે તરફ ધ્યાન ન આપતાં પોતાના કામ તરફ જુઓ.

આ વાત સુદર્શનની સમજમાં કેવી રીતે આવી હશે એ તો એ જાણે પણ એ વાતને તમે પણ સમજો. સુદર્શનની માફક તમે પણ આત્મકલ્યાણ સાધશો તો તમારું પણ કલ્યાણ થશે.

પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ સુદર્શનને બહુ પૂછ્યું પણ સુદર્શન કાંઈ બોલ્યો નહિ. પ્રતિનિધિ લોકો અસમંજસમાં પડી ગયા અને સુદર્શનનો પક્ષ છોડી રાજાના પક્ષમાં ચાલ્યા ગયા. પ્રતિનિધિઓને પણ પોતાના પક્ષમાં આવ્યા જાણી રાજાએ સુદર્શનને શૂળીએ ચઢાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

લોકો વિચારવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું? એકે કહ્યું કે, ચાલો જઈને સુદર્શનની સ્ત્રી મનોરમાને આ વાત કહીએ. કદાચ તેના સમજાવવાથી સુદર્શન સમજી જાય. કેટલાંક કામો

જે પુરુષોથી થતાં નથી તે સ્ત્રીઓથી થઈ જાય છે. એટલા માટે મનોરમાને કહેવું કે તારું સૌભાગ્ય જોખમમાં છે માટે સુદર્શનને કહો કે તે બોલે. જો મનોરમા સુદર્શનને એમ કહેશે કે, મેં એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે તમે શૂળીએ ચડી મને વિધવા બનાવો છો? એટલા માટે બોલો. આ પ્રમાણે કહીને મનોરમા રોઈ પડશે ત્યારે સુદર્શન અવશ્ય બોલશે એવો મને વિશ્વાસ છે. આવી વિચારણાને અંતે કેટલાક લોકો એમ કહેવા લાગ્યાં કે, મનોરમા પાસે જવું. કેટલાક લોકો એમ પણ કહેવા લાગ્યા કે, એ તો શેઠની ખોટી હઠ છે કે તેઓ બોલતા નથી. અથવા ન બોલવા પાછળ કોઈ રહસ્ય રહેલું હશે. આખરે લોકો એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે એકવાર મનોરમા પાસે જઈ એની દ્વારા સુદર્શનને બોલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રજાના આગેવાન કેટલાક લોકો મનોરમા પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, તમે કાંઈ સાંભળ્યું કે નહિ? મનોરમાએ જવાબ આપ્યો કે, ના, મેં તો કાંઈ સાંભળ્યું નથી. પતિની કૃપાથી હું તો આનંદપૂર્વક ધર્મધ્યાન કરું છું. મારા સદ્‌ભાગ્યે મને આવા ધર્માત્મા પતિ મળ્યા છે એટલે મારે કોઈની પંચાતમાં પડવાની શી જરૂર છે?

લોકો કહેવા લાગ્યા કે, તમને સારા પતિ મળ્યા છે એ તો ઠીક, પણ તમારા પતિનું અનિષ્ટ થયું છે તે તમે સાંભળ્યું છે કે નહિ?

મનોરમાએ જવાબ આપ્યો કે, મારા પતિનું અનિષ્ટ થયું છે? મારા પતિ તો એમ કહેતા હતા કે, પોતાનું અનિષ્ટ પોતે જ કરી શકે છે! બીજો કોઈ અનિષ્ટ કરી શકતું નથી. તો પછી મારા પતિનું અનિષ્ટ કેવી રીતે થયું? તે લોકો મનોરમાને કહેવા લાગ્યાં કે, તમે બહુ ભોળા છો. વાસ્તવમાં મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ બહુ ભોળી હોય છે. આજે તમારા પતિનું બહુ અનિષ્ટ થઈ રહ્યું છે. તમારા પતિ કેવા છે એ તો અમે જાણતા નથી. એ વાત તો તમે જ જાણતા હશો પણ આજે તમારા પતિને રાજાના મહેલમાં પકડવામાં આવ્યા છે અને રાજાના મહેલમાં જઈ રાણીના શીલને નષ્ટ કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો એવો તેમના ઉપર આરોપ ચડાવવામાં આવ્યો છે. આ અપરાધને કારણે રાજાએ તેમને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ આપ્યો છે. અત્યારે તેમને બચાવવાનો એક જ ઉપાય બાકી છે અને તે ઉપાય તમારા હાથમાં છે. અમે તો અનેક ઉપાયો અજમાવી જોયા પણ અમને સફળતા મળી નહિ. સંભવ છે કે, તમારા પ્રયત્નથી તમને સફળતા મળી જાય. રાજાએ કહ્યું છે કે, એ શેઠ પોતાના મોઢે સાચી હકીકત કહી દે તો હું તેને શૂળીએ ચડાવવાની શિક્ષા માફ કરી દઉં. અમે તો શેઠને કહી–કહીને થાકી ગયા પણ શેઠ તો એક અક્ષર પણ બોલતા નથી. માટે તમે તેમને કહો કે, સાચી વાત જે બની હોય તે કહી આપે. સાચી વાત કહેવાથી તેમને શૂળી ચડાવવાની શિક્ષા પણ માફ કરી દેવામાં આવશે.

સુન સુરઝાઈ મૂર્છા આઈ, પડી ધરણી કુમલાઈ;
પાંચો પુત્ર તબ મા–મા કરતે, પડે ગોદમેં આઈ.　　॥ ધન૦ ૯૪॥
ચેત લઈ ચીંતે જબ મનમેં, હુઈ ન હોવે બાત;
શીલ ચૂકે નહીં પતિ હમારો, નિયમ ધર્મ વિખ્યાત.　　॥ ધન૦ ૯૫॥

પણ વધે છે અને પાછળ પણ પડે છે, ઇષ્ટને પણ પામે છે અને અનિષ્ટને પણ પામે છે. આ જ કારણે જ્ઞાનનાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એવા બે ભેદ પાડવામાં આવ્યાં છે. કોઈ વાતને ન જાણવી એ જ અજ્ઞાન નથી, પરંતુ કોઈ વાતને ઊલટી જાણવી એ વિપરીત જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન જ છે. આ માટે આ પ્રાર્થનામાં મનુષ્યનું ઉદાહરણ ન આપતાં પ્રકૃતિનું ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે. પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે, ભ્રમર પુષ્પની સાથે નિષ્ઠાપૂર્વક ગાઢ પ્રીતિ બાંધે છે અને એટલા માટે તે પુષ્પની સુગંધ છોડી બીજે ક્યાંય દુર્ગંધ લેવા જતો નથી. પુષ્પ વિકસિત થયે તે ભ્રમર સુસ્ત પડી રહેતો નથી પણ તે હર્ષમાં આવી જાય છે. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, એક બાગ સુંદર પુષ્પોની સુગંધથી ખૂબ મ્હેક છે. તે બાગમાં એક વૃક્ષ ઉપર એક ભમરો ચુપચાપ બેઠો છે, તે ગણગણાટ કરતો નથી, તેમ પુષ્પનો રસ પણ પીતો નથી. આ કથનના જવાબમાં તમે એ જ કહેશો કે, એ ભમરો નહિ હોય, એ તો કોઈ બીજું જીવડું હશે! અથવા એ ભમરો મરેલો હશે! જો એ ભમરો હોય અને તે જીવતો હોય તો તો બાગનાં પુષ્પો આટલાં ખીલ્યાં હોય અને તે ગણગણાટ કરે નહિ એ માની શકાય એવી વાત નથી.

ભ્રમરના આ ઉદાહરણ ઉપરથી તમે એ જુઓ કે, મહામહિમાનિધાન પરમાત્મા, શું વિકસિત પુષ્પની સમાન પણ નથી! જો છે તો પછી પરમાત્માના ભક્ત હોવા છતાં નિરુત્સાહી બનવાનું શું કારણ છે? એના માટે બે જ કારણ હોઈ શકે. કાં તો તે નામના જ ભક્ત છે અથવા પરમાત્મા પ્રતિ તેમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા નથી, કે તેમની શ્રદ્ધા મરી ગઈ છે. જે પ્રમાણે બાગ ખીલ્યો હોવા છતાં ભમરો ગણગણાટ ન કરે કે પુષ્પરસનું પાન ન કરે તો એમાં બાગનો દોષ છે એમ કહી શકાય નહિ; તે જ પ્રમાણે પરમાત્મારૂપી બાગ ખીલ્યો હોવા છતાં ભ્રમરરૂપી ભક્ત ભક્તિરસનું પાન ન કરે તો એમાં પરમાત્માનો શો દોષ?

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે કેવાં ભાવો હોવા જોઈએ એના માટે ભક્તો એક બીજું ઉદાહરણ પણ આપે છે. તેઓ કહે છે કે, સૂર્યોદય થતાં કમલ વિકસિત થયા વિના રહેતું નથી. જો કમલ સૂર્યોદય થવા છતાં વિકસિત ન થાય તો તે કમલ મરી ગયું છે એમ જ કહી શકાય; પણ જો કમલ જીવિત હોય તો તે સૂર્યોદય થતાં વિકસિત થયા વિના રહેતું નથી. સ્વાતિનું જલબિંદુ પડવા છતાં પણ પપૈયો એ જલબિંદુને ધારણ ન કરે એવું જોવામાં આવતું નથી. જો સ્વાતિનું જલબિંદુ પપૈયો ધારણ ન કરે તો કાં તો તે રોગી હશે અથવા તે મરી ગયો હશે એમ જ કહી શકાય.

આ બધાં ઉદાહરણો આપી ભક્ત લોકો કહે છે કે, જેઓ પરમાત્માના સાચા ભક્તો છે તેઓ તો પરમાત્માના ગુણગાન જ કર્યા કરે છે. જે પ્રમાણે કમલની શ્રદ્ધા સૂર્ય ઉપર, ભ્રમરની શ્રદ્ધા ફુલ ઉપર અને ચાતકની શ્રદ્ધા સ્વાતિના જલબિંદુ ઉપર હોય છે, તે જ પ્રમાણે સાચા ભક્તની શ્રદ્ધા પરમાત્મા ઉપર હોય છે. પરમાત્મા પ્રત્યે જે ભક્તના હૃદયમાં અનન્ય એકાંગી શ્રદ્ધા હોય છે તે શ્રદ્ધાવાન્ ભક્ત પ્રશંસાને પાત્ર છે, પણ જેઓ એવા ભક્ત નથી તેમનું લક્ષ્ય પણ એકાંગી ભક્તિ તરફ હોવું જોઈએ. સાધારણ રીતે ભક્ત લોકો તો પાણીની માફક બધાની સાથે મળી જઈ પ્રેમ કરે છે. ભક્ત લોકો બધાને આત્મતુલ્ય માની બધાનું હિત જ ચાહે છે. અને તેથી જ તેઓ કહે છે કેઃ—

કામભોગ કી લાલસાજી, થિરતા ન ધરે મન;
પિણ તુમ ભજન પ્રતાપથી, દાઝે દુરમત વન. પ્રભુ૦

હે! પ્રભો! જ્યારે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ મત્સરની ધારા વહે છે ત્યારે એના પ્રવાહમાં નિર્બલ પ્રાણીઓ તણાઈ જાય છે. તેમને એ પ્રવાહમાંથી પાર જવું મુશ્કેલ જણાય છે. જે પ્રમાણે પાણીના પ્રવાહમાં પગ લપસી જવાથી તે માણસ પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે અને પછી તેનો પત્તો લાગવો કઠીન જણાય છે; તે જ પ્રમાણે કામ, ક્રોધ આદિના પ્રવાહમાં તણાઈ જનાર પ્રાણીઓનો પત્તો મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અને એ કારણે તે પ્રાણીઓની દશા દયાપાત્ર બની જાય છે. તેમની દયનીય દશા જોઈ કોનું હૃદય દ્રવિત નહિ બને? પાણીના પ્રવાહમાં તણાતાં લોકોને જોઈ ક્યા દયાળુનું હૃદય દ્રવિત નહિ થાય અને યથાશક્તિ પ્રમાણે તેમને બચાવવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે? આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોને પણ કામ–ક્રોધના પ્રવાહમાં તણાતાં લોકોને જોઈ કરુણા આવે છે અને તેઓ કહે છે કે, "હે! પ્રભો! તારા જેવા ત્રિભુવનનાથ હોવા છતાં પણ આ લોકો તારા શરણે ન આવતાં, કામ, ક્રોધાદિના પ્રવાહમાં શા માટે તણાઈ જાય છે?" આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કામ–ક્રોધાદિના પ્રવાહમાં તણાતાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે કરુણા ભાવ બતાવે છે. તેઓ બધા પ્રાણીઓને આત્મતુલ્ય માને છે, અને તેમને કામ–ક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. તેઓ કહે છે કે, જો કે કામ–ક્રોધાદિનો પ્રવાહ કાંઈ ઓછો નથી પણ એથી કાંઈ ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી. આ પ્રવાહમાંથી અનેક લોકો અવલંબન લઈ બહાર નીકળી પણ શક્યા છે. આ જ પ્રમાણે કામ ક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી બચવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું અવલંબન લેવામાં આવે તો કામ–ક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી નીકળી ભવપાર જઈ શકાય છે.

જો તમે એમ માનતા હો કે, પરમાત્માની પ્રાર્થનાના અવલંબનથી કામ–ક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી નીકળી ભવપાર જઈ શકશો, તો પરમાત્માની ભક્તિને જીવનમાં વણો. અહીં તો ભક્તિનો કેવળ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે પણ એનો વ્યવહાર તો સંસારનાં કામોદ્વારા જ થઈ શકે છે. અહીં તો પરમાત્માની ભક્તિ બતાવો અને બહાર જઈ પરમાત્માને ભૂલી જાઓ અને એમ સમજવા લાગો કે, અમે ગમે તે કરીએ તેને અહીં કોણ જુએ છે! પણ આમ ઢોંગ કરવો એ તો અવલંબનને છોડી દઈ કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાં તણાઈ જવા જેવું છે. એટલા માટે જ્યારે તમારા ભક્તિમાર્ગની વચ્ચે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહનો પ્રવાહ આડો આવે ત્યારે જો તે વખતે પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું અવલંબન લેશો તો પ્રવાહમાંથી નીકળી સામે પાર જઈ શકશો.

મતલબ કે, ભક્તોએ કામ–ક્રોધાદિને વિકારો માન્યા છે અને એ વિકારો ઉપર વિજય મેળવવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું અવલંબન લીધું છે. તમે પણ કામ–ક્રોધાદિ વિકારોને જીતવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું અવલંબન લો; અને પરમાત્માને ભૂલી ન જાઓ. આ પ્રમાણે પરમાત્માના નામનું અવલંબન લેશો તો કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી પાર જઈ શકશો. પણ એમ થવું ન જોઈએ કે પરમાત્માના નામને કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાં ડુબાડી દો.

જેમકે, તમે જો ખોટો દાવો કરો અને પરમાત્માને કહો કે આ ખોટા દાવામાં હું જીતું તો તમારી શક્તિ જાણું. કોઈને ખોટો માલ આપીને પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરો કે,

આ મારી ચાલાકી કોઈ ન જાણે તો તમારી શક્તિ જાણું. આ જ પ્રમાણે પરસ્ત્રીસેવનનું કોઈ પાપ કરે અને એમ કહે કે, જો મારું પાપ પ્રકટ ન થાય અને દુનિયામાં હું સારો કહેવાઉં તો હું પરમાત્માની શક્તિ જાણું ! આ પ્રમાણે પોતે ઉન્માર્ગે ચાલે અને પછી પરમાત્માના નામને પણ કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાં ઘસેડે તો તે કામ ક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી, પરમાત્માના કેવળ નામનું અવલંબન લઈ બહાર નીકળી શકતો નથી. પરંતુ જે પરમાત્માના માર્ગે ચાલે છે તે માણસ પરમાત્માના નામનું અવલંબન લઈ અવશ્ય કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી બહાર નીકળી ભવપાર જઈ શકે છે.

જે લોકો પરમાત્મા પાસે કામ, ક્રોધ, લોભની આશા કરે છે તેમની આશા પૂરી થાય એ સારું કે ખરાબ ? તમે એમ જ કહેશો કે એવા માણસની આશા પૂરી ન થાય એ જ સારું છે પણ આ વાત ઉપર દઢ રહેવું મુશ્કેલ છે. જો તમે આ વાતને હૃદયપૂર્વક સ્વીકારો છો, તો પરમાત્મા પ્રતિ એવી પ્રાર્થના કરો કે, "હે ! પ્રભો ! ધૂર્ત્ત લોકોની આશા પૂરી ન થાય એ જ સારું છે અને જેઓ સાચા ભક્ત છે અને જેઓ કામક્રોધાદિના પ્રવાહમાંથી નીકળી ભવપાર જવા ચાહે છે તેમની આશા પૂરી થાય એ સારું છે."

આ તો તમારા લોકોની વાત થઈ પણ અમે સાધુઓએ પણ કેવળ વેશમાં જ રહેવું ન જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે અમે કેવળ વેશ ધારણ કરી લોકોને નમાવવામાં જ રહીએ. અમારે પણ આત્મોદ્ધાર વિષે વિચાર કરવો જોઈએ. જો અમે કેવળ વેશ ધારણ કરી લોકોને નમાવવામાં જ રહીએ અને આત્મોદ્ધાર ન કરીએ તો અમારા માટે અનાથી મુનિ શું કહે છે તે જુઓઃ—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૩

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! કેટલાક માણસો ગૃહસંસાર છોડીને અને સંયમ લઈને પણ અનાથતામાં પડી જાય છે." સંયમ લઈને પણ અનાથતામાં કેવી રીતે પડે છે અને પછી તેમની સ્થિતિ કેવી ખરાબ થાય છે તે જુઓઃ—

> इमा हु अण्णा वि अणाहया निवा, तमेगचित्तो निहुओ सुणेहि मे ।
> नियंठधम्मं लहिया णिवो जहा, सीयन्ति एगे वहु कायरा नरा ॥३८॥

"હે ! રાજન્ ! એક અનાથતા બીજા પ્રકારની પણ છે તે તમે શાન્ત ચિત્તે સાંભળો. સનાથ બનાવનાર નિર્ગ્રન્થધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ ઘણા કાયર મનુષ્યો પતિત થઈ જાય છે અને નિર્ગ્રન્થપણામાં દુઃખ પામે છે."

કેટલાક લોકો તો એમ કહે છે કે, અમે ગુરુઓ છીએ એટલે અમે જે કાંઈ કરીએ તે જ ઠીક છે. પણ અનાથી મુનિ એમ કહેતા નથી. પણ તેઓ તો એમ કહે છે કે "કેટલાક સાધુઓ કાયર થઈને અનાથ બન્યા રહે છે અને નિર્ગ્રન્થપણામાં દુઃખ પામે છે."

અનાથી મુનિદ્વારા કરવામાં આવેલી આ ટીકાથી સંભવ છે કે, કેટલાક સાધુ-સાધ્વીઓ નારાજ પણ થાય પણ જે વાત શાસ્ત્રમાં આવી છે તે વાત તો કહેવી જ પડે છે. જ્યારે બીજાની ટીકા કરવામાં આવે છે તો પોતાની ટીકાથી શા માટે ડરવું ? આ ટીકા સાંભળીને સાધુઓએ તો એમ સમજવું જોઈએ કે, સંસારમાં જે પાપ થાય છે તેની જવાબદારી

અમારી ઉપર જ છે. જો અમે સાધુઓ પવિત્ર રહીએ તો દુનિયાના બધાં પાપો ભસ્મીભૂત થઈ જાય. જો અમે સાધુઓ પોતાનામાં છુપાઈ રહેલાં પાપોને રહેવા ન દઈએ તો પોતે પવિત્ર થઈ જઈએ અને બીજાને પણ પવિત્ર કરી શકીએ.

જે પ્રમાણે સફેદ ચાદરમાં પડેલો કાળો ડાઘ આંખને ખૂંચે છે તે જ પ્રમાણે સાધુઓ સનાથતામાંથી નીકળી પાછા અનાથતામાં પડે છે એ મહાપુરુષોને ખૂંચે છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે ! રાજન્ ! હવે હું તને એક જુદા પ્રકારની અનાથતા સંભળાવું છું તે તું એકાગ્ર અને નિશ્ચલ ચિત્તે સાંભળ:—

અનાથી મુનિએ આ પ્રમાણે રાજા શ્રેણિકને કહી એક મહાન્ સિદ્ધાન્તની સૂચના કરી છે. એ સિદ્ધાન્ત-તત્ત્વને ધ્યાનમાં લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

લોકો કહે છે કે, અમે આટલો ઉપદેશ સાંભળીએ છીએ છતાં પણ અમને જ્ઞાન કેમ થતું નથી ! પણ ઉપદેશ સાંભળવામાં પણ ચિત્તને એકાગ્ર અને નિશ્ચલ રાખવું પડે છે. પરંતુ મન એકાગ્ર ન હોવાને કારણે ઉપદેશશ્રવણનું ફળ મળતું નથી.

યોગી-મુનિઓનું ચિત્ત એકાગ્ર હોય છે. યોગશાસ્ત્રમાં ક્ષિપ્ર, મૂઢ, વિક્ષિપ્ત, એકાગ્ર અને નિરોધ એમ ચિત્તની પાંચ વૃત્તિઓ બતાવવામાં આવેલ છે. આ પાંચ વૃત્તિઓનું વિવેચન કરવા માટે સમય જોઈએ પણ અત્યારે એ વિષે બહુ વિસ્તારથી ન કહેતાં સંક્ષેપમાં જ કહું છું.

મનમાં રાગદ્વેષને વધારનારી જે રજોગુણથી યુક્ત વૃત્તિ હોય છે અર્થાત્ મન જ્યારે રાગદ્વેષવર્ધક રજોગુણમાં જ આનંદ માને છે ત્યારે મનની વૃત્તિ ક્ષિપ્ર હોય છે.

જે વૃત્તિ તમોગુણ પ્રધાન છે તે મૂઢ વૃત્તિ છે. માદક પદાર્થોના સેવનમાં આનંદ માનવો તે મૂઢ વૃત્તિ છે. કેટલાક લોકો ચિત્તને નિશ્ચલ કરવા માટે અફીણ, ભાંગ-ગાંજા વગેરે માદક પદાર્થોનું સેવન કરે છે. આ પ્રમાણે તામસિક પદાર્થોના સેવનદ્વારા ચિત્તને નિશ્ચલ બનાવવું એ મૂઢ વૃત્તિ છે.

શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આનંદ માનવો એ ચિત્તની વિક્ષિપ્ત વૃત્તિ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે આ ત્રણ વૃત્તિઓ પછીની જે એકાગ્ર વૃત્તિ છે તે એકાગ્રવૃત્તિએ ધર્મશ્રવણ કરવાથી શાસ્ત્ર સમજવામાં આવે છે.

આ એકાગ્ર વૃત્તિ જ યોગીની વૃત્તિ છે અને આ જ વૃત્તિમાં યોગ હોય છે. જ્યાંસુધી ચિત્ત એકાગ્ર થતું નથી ત્યાંસુધી શાસ્ત્રની વાત સમજવામાં આવતી નથી.

તમે અહીં શાસ્ત્રશ્રવણ કરવા માટે આવ્યા છતાં જો તમે રાગદ્વેષમાં પડો કે રૂપ, રસ, ગંધ, આદિની ઇચ્છામાં પડો અથવા નિદ્રા લો તો તો તમારું ચિત્ત ક્ષિપ્ત, વિક્ષિપ્ત કે મૂઢ વૃત્તિમાં જ રહ્યું અને એ દશામાં શાસ્ત્રશ્રવણ કરવા છતાં તમને જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે ? શાસ્ત્રની વાતો સાંભળી જ્ઞાન તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે ચિત્ત એકાગ્ર હોય. કદાચિત શ્રોતાઓનું ચિત્ત એકાગ્ર હોય કે ન હોય પણ શાસ્ત્ર સંભળાવનાર વક્તાનું ચિત્ત તો એકાગ્ર હોવું જ જોઈએ. આજ કાલ અમારે સાધુઓ ઉપર પણ તમારી ક્ષિપ્ત, મૂઢ અને વિક્ષિપ્ત ચિત્તવૃત્તિની અસર પડી રહી છે. અમને પણ એમ કહેવામાં આવે છે કે, જમાના પ્રમાણે બોલવું-ચાલવું. પણ જો અમે જમાનાને જોઈ તમને ખુશ કરવા માટે સત્યને દબાવી રાખીએ તો તો અમે પણ પહેલી ત્રણ ચિત્તવૃત્તિઓમાં જ રહ્યા. અમારી ચિત્તવૃત્તિ પણ એકાગ્ર થઈ ન કહેવાય. અમારે સાધુઓએ તો ચિત્તને એકાગ્ર રાખી સત્ય હકીકત જ પ્રગટ કરવી જોઈએ.

પછી ભલે તેથી કોઈ પ્રસન્ન થાય કે નારાજ થાય ! સાથે સાથે તમને પણ એ જ કહેવાનું છે કે, તમે પણ શાસ્ત્રને એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો. રાજા શ્રેણિકે મુનિનું કથન એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળ્યું તો તે સાધુ ન થયા છતાં સનાથ-અનાથના જાણકાર તો થયા. આ જ પ્રમાણે તમે પણ એકાગ્ર થઈ શાસ્ત્રશ્રવણ કરો. આમ કહેવા છતાં પણ જો તમે એકાગ્ર થઈ શાસ્ત્રશ્રવણ ન કરો તો એ તમારી મરજીની વાત પણ અમારે તો એકાગ્ર થઈ શાસ્ત્રશ્રવણ કરાવવું જોઈએ. અમારે સાધુઓએ તો ચિત્તવૃત્તિને છૂટી ફેલાયેલી ન રાખતાં એકાગ્ર રાખવી જોઈએ. કેટલાક સાધુઓ, પોતાની ચિત્તવૃત્તિને સંયમમાં એકાગ્ર ન રાખતાં, સંસારનાં કામોની ધમાલમાં સામાજિક સુધારને નામે પડી જાય છે પણ એમ કરવું તે ઠીક નથી. સાધુઓએ તો પોતાની ચિત્તવૃત્તિ સંયમમાં જ સ્થિર રાખવી જોઈએ. તમારે પણ ચિત્તને એકાગ્ર રાખવાની સાવધાની રાખવી જોઈએ. રાજા શ્રેણિકે મુનિના કથનને એકાગ્રચિત્તે સાંભળ્યું તો તેણે તીર્થંકરગોત્ર બાંધ્યું. તેને આ તીર્થંકરગોત્રની સંપત્તિ કાંઈ ઓછી ન મળી. આ જ પ્રમાણે તમે પણ મનને એકાગ્ર રાખો. કદાચ તમે એમ કહો કે, સંસારની ધમાલમાં મન એકાગ્ર કેવી રીતે રહી શકે ? પણ સંસારના સંકટના સમયે તો મન વધારે એકાગ્ર રહેવું જોઈએ. જેમ સુદર્શને પોતાના મનને સંકટના સમયે એકાગ્ર રાખ્યું હતું !

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૩

મનોરમાને પોતાના પતિ ઉપર વિશ્વાસ હતો. જો કોઈ બીજી સ્ત્રી હોત તો તે એમ જ કહેત કે, આવા સંકટના સમયે પણ પતિ બોલતા નથી તો ક્યારે બોલશે ? પણ મનોરમાને પોતાના પતિ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એટલા માટે લોકોનો અત્યાગ્રહ હોવા છતાં તે તો એમ જ વિચારવા લાગી કે, હું લોકોના કહેવાથી પતિને એમ કહેવા જાઉં કે 'તમે બોલો' તો એનો એ અર્થ થયો કે હું વધારે બુદ્ધિમતી છું અને પતિ ઓછા બુદ્ધિવાળા છે. જ્યારે મને એ વિશ્વાસ છે કે, મારા પતિના રોમમાં પણ કોઈ પ્રકારનો દોષ નથી તો પછી મારે પતિને કાંઈ કહેવા જવું એ યોગ્ય નથી.

ધર્મ રૂપ પતિ કી પત્ની મૈં, ઉસ પર ચઢા કલંક;
સૂર્ય ગ્રસા હૈ આજ રાહુને, જગમેં વ્યાપ્યા પંક. ॥ધન૦ ૯૮॥
ધર્મધ્યાન દો દાન લાલજી, પાપ રાહુ ટલ જાય;
પિતા તુમ્હારે સુદર્શનજી, રવિ રૂપ પ્રગટાય. ॥ધન૦ ૯૯॥
માતા પુત્ર મિલ ધ્યાન લગાયા, પ્રભુ તેરા આધાર;
જો બચે આજ યે પિતા હમારે, તો હોવે જયજયકાર. ॥ધન૦ ૧૦૦॥

આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનોરમા પોતાના પુત્રોને કહેવા લાગી કે, "હે ! પુત્રો ! લોકો કહે છે કે તમારા પિતા મરી જશે. લોકોના આ કથનનો અર્થ એ થયો કે તમારા પિતા ખોટા છે અને જે ખોટું હોય છે તે મરી જાય છે. સત્ય કોઈ દિવસ મરતું નથી. સત્યને કારણે જ હું તમારી માતા છું અને એ જ પ્રમાણે સત્યને કારણે સુદર્શન તમારા પિતા છે અને તમે પણ સત્યને કારણે જ અમારા પુત્રો છો. એટલા માટે સત્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખી કોઈ પ્રકારની ચિંતા ન કરો. આ શારીરિક સંબંધ તો બહારનો છે. સાચો સંબંધ તો ધર્મનો જ છે. લોકો મને તમારા પિતા પાસે જવાનું કહે છે પણ હું હમણાં તેમની પાસે જઈશ નહિ. જ્યારે તેમને શૂળીએ ચડાવવામાં આવે અને એ શૂળીનાં ટૂકડે ટૂકડાં થઈ જાય અને તમારા પિતાને જરાપણ આંચ ન આવે ત્યારે જ હું તેમના દર્શન કરીશ."

મનોરમા કહેતી હતી કે, " ધર્મના કારણે જ આપણા બધાનો સંબંધ છે. એ ધર્મનો ત્યાગ કરી દયાના નામે દોડવું એ અનુચિત છે. હે ! પુત્રો ! હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે, તમારા પિતાનો કોઈ પ્રકારનો દોષ નથી, છતાં તેમને માથે કલંક કેમ ચડાવવામાં આવ્યું છે ! એને માટે એમ જ કહી શકાય કે, જેમ ગગનવિહારી, તેજસ્વી અને કલાપૂર્ણ સૂર્યને પણ રાહુ ઘેરી લે છે તે જ પ્રમાણે તમારા પિતાને પણ આ કલંકરાહુએ ઘેરી લીધા છે. સૂર્યને રાહુથી છોડાવવા માટે જે પ્રમાણે દાન આપવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે હે ! પુત્રો ! તમારા પિતાને આ પાપ–રાહુથી છોડાવવા માટે દાન આપો. પણ બીજાને દાન આપવા પહેલાં પોતાના આત્માને જ દાન આપો. પોતાનાં પાપોતો છૂટયાં નથી અને સૂર્યને રાહુથી છોડાવવા માટે દાન દેવા માંડવું એ તો ઊલટો માર્ગ છે. એટલા માટે પહેલાં ધર્મધ્યાનનું પોતાના આત્માને દાન આપો. ચાલો આપણે ધર્મધ્યાન કરીએ. એટલા માટે સાચા મનથી પરમાત્માનું ભજન કરો."

માતાનો પ્રભાવ પુત્ર ઉપર પડે જ છે. જો માતા પુત્રોમાં વીરતાનો ભાવ ભરે તો બાળક જરૂર વીર બની શકે છે. માતા પોતાની ઇચ્છાનુસાર બાળકોને બનાવી શકે છે. પણ આજકાલના માતાપિતાઓ શું કરે છે તે જુઓ. તેઓ બાળકોમાં સદ્‌ગુણો ભરે છે કે દુર્ગુણો ? બાળક તો માટીના પિંડાની માફક છે. તેનો જેવો ઘાટ ઘડવા ચાહિએ તેવો ઘડી શકાય છે. જો માતા-પિતા ગાળો ભાંડશે તો બાળકો ગાળો ભાંડતાં શીખશે અને જો માતા–પિતા મીઠાં વેણ બોલશે તો બાળકો પણ મીઠાં વચનો બોલતાં શીખશે. આ તો બધાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. બાળકને કારણે જ માતાપિતાની નિંદા કે પ્રશંસા થાય છે. જો બાળક સારું હશે તો માતાપિતાની પ્રશંસા થશે અને ખરાબ હશે તો નિંદા થશે. આ ઉપરથી બાળકોને સુધારવા માટે માતા–પિતાએ કેવા સંસ્કારો બાળકોમાં ઉતારવા જોઈએ તેનો વિચાર કરો.

કેટલાક લોકો બાળકોની વાતોમાં શું પડયું છે એમ કહી ઉપેક્ષા કરે છે; પણ બાળકોનાં કોઈ કોઈ કામો પણ શીક્ષાપ્રદ હોય છે. બાળકો કોઈવાર ગાડીની પછવાડે દોડે છે અને ગાડીના પાટીયા ઉપર બેસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ગાડીવાળો મારે છે છતાં પોતાનો પ્રયત્ન છોડતા નથી. આ જ પ્રમાણે બાળકો કાર્યના ફળને ન જોતા કાર્ય કરતાં જ રહે છે. બાળકોના આ કાર્યથી શિક્ષા એ લેવાની છે કે, જે પ્રમાણે બાળકો ફલ ન જોતાં ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ ફલ ન જોતાં ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાઓ–અર્થાત્ નિષ્કામ થઈ ધર્મક્રિયા કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

મનોરમાએ અને તેના પાંચેય પુત્રોએ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી પ્રાર્થના કરી કે, " હે ! પ્રભો ! અમે તમારા શરણે આવ્યા છીએ. અમને બીજા કોઈનો આધાર નથી. આજે જો સુદર્શન શૂળીની શિક્ષામાંથી બચી જાય અને તેમના માથે ચડાવવામાં આવેલું કલંક મટી જાય તો સંસારમાં સત્યનો જય જયકાર થઈ જાય."

મનોરમા અને તેના પુત્રોએ ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું તો શું બીજા કોઈ દેવ–દેવી ન હતાં કે તેમણે ભગવાનનું જ ધ્યાન ધર્યું ?

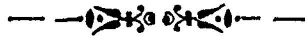
કેટલાક લોકો કહે છે કે, વીતરાગ ભગવાન સહાયતા કરવા આવતા નથી એટલા માટે એવાં કામ માટે તો સરાગી દેવને માનવા પડે છે. આ પ્રમાણે પોતાની નિર્બળતાને કારણે

લોકો ધર્મ ઉપર દૃઢ રહેતા નથી પણ મનોરમાને ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હતો એટલે તે ધર્મ ઉપર દૃઢ રહી.

માતા-પુત્ર પરમાત્માના ધ્યાનમાં બેઠા છે. આ બાજુ સુદર્શન પણ વિચારે છે કે ભલે મને શૂળીએ ચડાવવામાં આવે પણ રાણી માતાને તો કષ્ટમાં પાડવા નહિ દઉં. એટલા માટે મારે મૌન જ સેવવું એ યોગ્ય છે.

જે પ્રમાણે વીજળીના બન્ને તારો કામ કરે છે તે જ પ્રમાણે અહીં પણ બન્નેની શક્તિ કામ કરી રહી છે. પણ વિજળીનાં બે તારોમાંથી કોની દ્વારા પ્રકાશ થાય છે એ કોણ જાણે? આ જ પ્રમાણે બન્નેમાંથી કોની શક્તિ કેવું કામ કરે છે એમ કેમ કહી શકાય?

લોકો બહાર ઊભા ઊભા એમ વિચારે છે કે, શેઠાણી હમણાં પોશાક પહેરી બહાર આવશે પણ અહીં તો શેઠાણી બીજો જ પોશાક પહેરી રહી છે. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૭ બુધવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વરકો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી;
સુગુણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાસ, પૂરો આસ હમારી.

—વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી.

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થી એવી પ્રાર્થના કરે છે કે, "હે! નાથ! મારી બધી આશાઓ પૂરી કરનાર આપ જ છો; માટે મારી આશાઓ પૂરી કરો; હું બીજા પાસે જઈને ક્યાં કહું? મારા માટે તો તમે જ આધારભૂત છો. પક્ષીઓને આકાશનો આધાર છે. જલચરોને જલનો આધાર છે, વાછડાને ગાયનો આધાર છે, બાળકને માતાનો આધાર છે અને વહાણને સમુદ્રનો આધાર છે, આ જ પ્રમાણે હે! પ્રભો! મને આપનો જ આધાર છે માટે મારી આશાઓ પૂરી કરો."

વ્યવહારમાં તો આ રીતે પરમાત્માને આધારભૂત માનવામાં આવે છે, પણ પરમાત્માને હૃદયપૂર્વક આધારભૂત માનવામાં આવે છે કે નહિ એ માટે હૃદયને તપાસવાની જરૂર રહે છે.

પક્ષીઓને આકાશનો આધાર હોય છે એટલા માટે પક્ષીઓ પૃથ્વી ઉપર દાણાં ચણવા માટે જ આવે છે અને દાણા ચણીને આકાશમાં ઉડી જાય છે. જો કે પક્ષીઓ પાંખ વડે આકાશમાં ઉડે છે પણ જો પાંખ હોવા છતાં આકાશ-અવકાશ ન હોય તો તેઓ ક્યાં ગતિ કરે? ઉડીને ક્યાં જાય? આ જ પ્રમાણે આત્મા જ્ઞાનથી ઉર્ધ્વગામી બને છે; પણ તે ઉર્ધ્વગામી થઈને ક્યાં જાય? આત્મા ઉર્ધ્વગામી થઈને બીજે ક્યાંય ન જાય, પણ પરમાત્માની પાસે જ જાય, એવી આત્માની ગતિ હોવી જોઈએ. જે પ્રમાણે પક્ષી ઉડીને આકાશ તરફ જ જાય છે, તે જ પ્રમાણે આત્માએ પણ ઉર્ધ્વગામી થઈને પરમાત્મા તરફ

જે જવું જોઈએ. જો આત્મા પરમાત્મા સિવાય કોઈ બીજી બાજુ ન જાય તો એમ સમજવું કે તેને પરમાત્માનો જ આધાર છે, બીજા કોઈનો આધાર નથી.

પરમાત્માને આધારભૂત બનાવવા માટે આત્માએ એમ વિચારવું જોઈએ કે, અત્યારે મારી કેવી દશા છે ? અને પરમાત્માને આધારભૂત બનાવ્યા બાદ મારી કેવી દશા હોવી જોઈએ ?

પક્ષી તો આકાશને જ પોતાનો આધાર માને છે. માનો કે, કોઈ એક વૃક્ષ ઉપર એક બાજુ આકાશને આધાર માનનાર પક્ષી બેઠેલ છે અને બીજી બાજુ વાંદરો બેઠેલ છે. હવે પવનના વેગથી, પોતાના ભારથી કે કોઈ બીજા કારણે જો વૃક્ષ પડવા લાગે તો કોને દુઃખ થશે ? પક્ષી તો એમ જ વિચારશે કે, મારા માટે તો આકાશનો આધાર છે અને મારી પાંખોની સહાયતા વડે હું આકાશમાં ઉડી શકું છું. આ પ્રમાણે વૃક્ષના પડવાથી પક્ષી તો ઉડી જશે પણ વાંદરો તો એ વૃક્ષની સાથે જ પડી જશે.

જ્ઞાનીજનો, જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઓમાં પણ આવું જ અંતર જુએ છે અને બન્નેની સ્થિતિ આ પ્રકારની જ માને છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીઓ સાધારણ રીતે ખાન–પાન તો એક સરખું કરે છે, છતાં પણ બન્નેમાં અંતર છે. જે જ્ઞાની હોય છે તે તો એમ વિચારે છે કે, હું આ સંસારના આધારે રહ્યો નથી. આ સંસાર રહે કે ન રહે, મને તેથી કાંઈ દુઃખ થવાનું નથી. કારણ કે હું તો જ્ઞાનની પાંખદ્વારા પરમાત્માની તરફ ઉડી જઈશ. આ ઉચ્ચ ભાવને કારણે જ્ઞાનીજનો સંસારનો મોહ રાખતા નથી. જ્ઞાનીઓ સંસારમાં કેવી રીતે રહે છે તે વિષે કહ્યું છે કેઃ—

વે સમદૃષ્ટિ જીવડા, કરે કુટુંબ પ્રતિપાલ,
અંતરસે ન્યારા રહે, જ્યોં ધાય ખિલાવે બાલ.

સમદૃષ્ટિ જીવો સંસારમાં રહેવા છતાં સંસારને પોતાનો આધાર માનતા નથી; પણ પોતાના જ્ઞાનની સહાયતાથી પરમાત્માનો આધાર લે છે. વૃક્ષ તો પડે છે, તો તેની સાથે પડવું શું ઠીક છે ? આ જ પ્રમાણે સંસાર પણ પડનાર છે; તો પછી તેની પાછળ હાયવોય કરી શા માટે મરવું ? તે વખતે તો એમ વિચારવું જોઈએ કે, સંસાર જાય કે રહે, મને તેથી શું ! હું તો જ્ઞાનના આધારે છું તો પછી મને શાનું દુઃખ ? આ પ્રમાણે ઊંચો વિચાર રાખવો આવશ્યક છે.

મતલબ કે, જે પ્રમાણે પક્ષી પાંખદ્વારા આકાશ તરફ ગતિ કરે છે તે જ પ્રમાણે આત્માએ પણ જ્ઞાનદ્વારા પરમાત્મા પ્રતિ ગતિ કરવી જોઈએ. જે પ્રમાણે પક્ષીઓને પાંખો સ્વાભાવિક છે અને આકાશ પણ સ્વાભાવિક છે, કેવળ ઉડવાની વાર છે; તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ છે, જ્ઞાન પણ છે અને ત્રિકાલમાં રહેનાર પરમાત્મા પણ છે. કેવળ પરમાત્મા તરફ ગતિ કરવાની જરૂર છે. એટલા માટે પરમાત્મા તરફ ગતિ કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

પરમાત્મા પાસે કેવી આશા રાખવી જોઈએ એ વાતનો નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. તેમની પાસે નાથ બનવાની આશા રાખવી જોઈએ કે અનાથ બનવાની ? જો અનાથ થવાની આશા પૂરી કરાવવી હોય તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી વ્યર્થ છે. આવી આશાનો અર્થ એ થાય છે કે પરમાત્માની પાસે જવું જ નથી તો પછી પ્રાર્થના શું કરશો ? એટલા માટે પરમાત્મા પાસે સનાથ બનવાની જ આશા કરવી જોઈએ. આ આશાની પૂર્તિ પરમાત્મા

પાસે કરાવવામાં અને બીજાની પાસે કરાવવામાં શું અંતર છે એને માટે ભક્તજનો કહે છે કેઃ—

તોય માંગિ માંગિબો ન માંગિબો કહાયો,
સુનિ સુભાવ શીલ સુયશ માંગન જન આયો.

ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભો! હું બીજા પાસે માંગું છું તો તો તે મને ભિખારી જ રાખવા ચાહે છે, અને પોતે તો દાતા બને છે. પણ તું એવો છે કે માંગનારની માંગણી જ તું સદાને માટે મટાડી દે છે. જે પ્રમાણે સાકરની પુતળી પાણીની પાસે માંગવા જાય છે તો પાણી તેને પોતાનામાં જ મેળવી લે છે; તે જ પ્રમાણે તારી પાસે માંગણી કરવાથી તું તે માંગનારને યાચક રાખતો નથી, પરંતુ પોતાના જેવો બનાવી લે છે. એટલા માટે સનાથ બનવા માટે પરમાત્માની જ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૪

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને પણ આ જ વાત કહી રહ્યા છે. રાજા ગૃહસ્થ છે અને મુનિ ત્યાગી છે; છતાં પણ મુનિ રાજાને બતાવી રહ્યા છે કે, કેટલાક લોકો સાધુ થઈને પણ અનાથતામાં પડી જાય છે!

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, ગૃહસ્થોની આગળ સાધુ–આચાર કહેવાની શી જરૂર છે? સાધુ–આચારની વાતો સાધુઓએ એક જગ્યાએ બેસી અંદરોઅંદર કરી લેવી જોઈએ. ગૃહસ્થોની સામે એ વાતો મૂકવાથી શો લાભ!

જો આ કથન ઠીક હોય તો તો અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકની સામે સાધુ–ચર્ચા કરવી ન જોઈએ, પણ તેમણે સાધુ વિષે ચર્ચા કરી છે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સાધુ વિષેની ચર્ચા ગૃહસ્થોની સામે કરવી નકામી નથી. આ સિવાય જો સાધુ આચાર સંબંધી સાધુઓ અંદરો અંદર વાતો કરી લે, અને ગૃહસ્થોને સાધુ–આચાર સંબંધી વાત કરવામાં ન આવે, તો ગૃહસ્થોને એ કેવી રીતે ખબર પડે કે, આ સાધુ છે કે નહિ? એટલા માટે ગૃહસ્થોની સામે સાધુ–આચાર સંબંધી વાતો મૂકી એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે, આગમના આ કથનાનુસાર જેઓ આચરણ કરતા હોય તેને સાધુ માનો અને જેઓ તદનુસાર આચરણ ન કરતા હોય તેને સાધુ ન માનો.

કોઈ એમ કહે કે, આગમમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે છતાં આ સાધુ છે કે નહિ તે વાતનો નિર્ણય અમે આગમ પ્રમાણથી કેવી રીતે કહી શકીએ? કારણ કે કેટલાક સાધુઓ ઉપરથી તો આગમાનુસાર વ્યવહાર રાખતાં જોવામાં આવે છે પણ અંદરથી તેઓ આગમાનુસાર વ્યવહાર રાખે છે કે નહિ એ વાત અમે ગૃહસ્થો કેવી રીતે જાણી શકીએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તમારે સાધુની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રને વધારે પ્રમાણભૂત માનવાં જોઈએ અને જોવું જોઈએ કે, શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે તેનું આચરણ છે કે નહિ? તમે ગૃહસ્થો નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનના દાસ છો. નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનને આચરણમાં ઊતારવાં એ તો પોતાની શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે પણ શ્રદ્ધા તો તેની જ રાખવી જોઈએ. જેઓ સાધુ છે તેમણે તો નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન અનુસાર જ ચાલવું જોઈએ. જો શાસ્ત્ર અનુસાર ચાલી ન શકાય તો સાધુપણું છોડી ચાલી જનારની શાસ્ત્ર નિંદા કરતું નથી. પણ સાધુ થઈને નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચનની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારની અનાથી મુનિ ટીકા કરે છે.

હવે એ પ્રશ્ન બાકી રહે છે કે, કોઈ સાધુ, ઉપરથી તો નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન અનુસાર વ્યવહાર કરે, પણ અંદરથી વ્યવહાર ન કરે તો એ દશામાં એ સાધુ નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન અનુસાર વ્યવહાર કરે છે કે નહિં તેનો નિર્ણય કેવી રીતે કરી શકાય ? આનો ઉત્તર એ છે કે, અંદરથી કાંઈ કરવું અને બહારથી બીજું બતાવવું એ તો ભૂતકાળમાં થયું છે, વર્ત્તમાનમાં થાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. એને કોઈ રોકી શકતું નથી. એટલા માટે તમારે તો નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ, અને વ્યવહારમાં નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન પ્રમાણે તે સાધુનું આચરણ છે કે નહિ, તે જોવું જોઈએ. તમે પૂર્ણ નથી કે તમે આંતરિક ભાવ અને હકીક્ત જાણી શકો. અપૂર્ણ માટે તો વ્યવહાર જ જોવો ઉચિત છે, અને તેથી જે સાધુઓ વ્યવહારમાં નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચનનું પાલન કરે છે, તેમને સાધુ તરીકે માનવા જોઈએ. અને જેઓ તેનું પાલન કરતા નથી તેમને ન માનવા. કારણ કે, અપૂર્ણ લોકો પાસે નિશ્ચયને જાણવાનું કોઈ સાધન નથી. અપૂર્ણ તો વ્યવહારદ્વારા જ બધુંય જાણી શકે છે.

ઉદાહરણ તરીકે તમે કોઈને તમારી દુકાનમાં મુનીમ રાખ્યો. તે મુનીમ વ્યવહારમાં જમાખર્ચ વગેરેનો બધો હિસાબ બરાબર રાખે છે. હવે તમે આ મુનીમને માનશો કે નહિ ? નિશ્ચયમાં તેનું હૃદય કેવું છે તે તમે જાણતા નથી પરંતુ તે વ્યવહારનું પાલન કરે છે એટલે તમે માનશો. આથી વિરુદ્ધ કોઈ મુનીમનું હૃદય સાફ પણ હોય પણ જો તે વ્યવહારનું કામ બરાબર કરતો ન હોય તો તેને તમે મુનીમ માની શકો ખરા ? તમે તો એમ જ કહેશો કે, જે વ્યવહાર જાણતો નથી તે મુનીમ અમારે શા કામનો ? રાજ્યમાં પણ આ જ વાત છે. ભલે પોલિસખાતું હોય કે દીવાનીખાતું હોય પણ જે કાયદાનું પાલન કરે છે તેને કોઈ કાંઈ કહી શકે નહિ. કારણ કે ત્યાં કાયદાનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. હૃદય ગમે તેટલું સાફ હોય પણ જે કાયદાનું પાલન કરતો નથી તે ઉપાલંભને પાત્ર બને છે.

મતલબ કે, જ્યાં સધી પૂર્ણ ન થવાય ત્યાં સુધી વ્યવહાર દ્વારા જ કોઈ વાતની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જો કે, વ્યવહારની સાથે નિશ્ચયની પણ આવશ્યકતા છે પણ નિશ્ચય તો આત્મસાક્ષીથી જ જાણી શકાય છે. બાકી તો વ્યવહારથી જ જાણી શકાય છે.

यद्‌यद्‌ आचरति श्रेष्ठस्तत् तद्दितरो जनः શ્રેષ્ઠ લોકો જેવું આચરણ કરે છે, તેવું જ બીજા લોકો તેમનું જ અનુકરણ કરી આચરણ કરે છે; કારણ કે, વ્યવહારમાં આચરણ જ જોઈ શકાય છે, નિશ્ચય જોઈ શકાતો નથી. એટલા માટે નિશ્ચયની સાથે જ વ્યવહારનું પાલન તો કરવું જ જોઈએ.

અનાથી મુનિ કહે છે કેઃ—

इमा हु अण्णा वि अणाहया निवा, तमेगचित्तो निहुओ सुणेहि मे ।
नियंठधम्मं लहिया णिवो जहा, सीयन्ति एगे वहु कायरा नरा ॥३८॥
जो पव्वइत्ताणं महव्वयाइं, सम्मं च नो फासयई पमाया ।
अनिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिंदई वंधणं से ॥३९॥

" હે ! રાજન્ ! જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ આરંભી તથા પરિગ્રહી છે તે તો અનાથ છે જ; પણ ગૃહસ્થાશ્રમ તથા આરંભ–પરિગ્રહમાંથી નીકળી સાધુ થઈને જે

નિરારંભતા તથા નિષ્પરિગ્રહતાનું પાલન કરતા નથી, તેઓ પણ અનાથ જ છે. આ અનાથતા કેવા પ્રકારની હોય છે તે હું તને સમજાવું છું તો તું એકાગ્રચિત્તે મારું કથન સાંભળ."

એકાગ્રચિત્તતાની આવશ્યકતા શા માટે છે તે વિષે કાલે કહી દેવામાં આવ્યું છે. નિશ્ચલ થઈને સાંભળવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જે ઉદ્દેશ કહેવામાં આવે છે તે ઉદ્દેશને બરાબર સમજો.

પાંચ અને પાંચ દસ થાય છે એ બધા જાણે છે. કોઈ વિલાયતમાં ઊંચી પરીક્ષા પાસ કરી આવેલો માણસ એમ કહે કે, પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી અગ્યાર થાય છે તો શું તમે તેનું કહેવું માનશો? નહિ માનો. કારણ કે પાંચ અને પાંચ દશ થાય છે એવો તમારો સ્વાનુભવ છે.

મુનિ કહે છે કે, આ જ પ્રમાણે હું જે કાંઈ કહું છું તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમે એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો.

"હે! રાજન્! ઘણા લોકો એવા કાયર હોય છે કે જેઓ નિર્ગ્રન્થધર્મનો સ્વીકાર કરી પાછળથી અનાથતામાં પડી જાય છે અને દુઃખ પામે છે."

અનાથી મુનિ પહેલેથી કહી ચૂક્યા છે કે, કાયર લોકો સંયમમાં દુઃખ પામે છે. એટલા માટે સંયમને ન પાળનારાઓએ એમ જ વિચારવું જોઈએ કે, જેઓ સંયમનું પાલન કરે છે તેમની બલિહારી છે. કેટલાક લોકો ઘોડાને કાબુમાં ન રાખવાને કારણે ઘોડા ઉપરથી પડી જાય છે. એવું તો થાય જ છે, એટલા માટે ઘોડા ઉપરથી નીચે પડી જનારે એ જ જોવું જોઈએ કે સંયમનું પાલન કરનારા પોતાના ઘોડાને કાબુમાં રાખી યથાસ્થાને કેવી રીતે પહોંચી જાય છે! આ જ પ્રમાણે સંયમનું પાલન ન કરનારે સંયમીઓ કેવી રીતે સંયમનું પાલન કરે છે તે જ જોવું જોઈએ. જેઓ સંયમથી પતિત થઈ જાય છે, તેમને માટે અનાથી મુનિએ પહેલેથી કહી દીધું છે કે, "જે લોકો કાયર હોય છે તેઓ સંયમથી પતિત થાય છે અને દુઃખ પામે છે."

તમે લોકો અનાથતાની વાતો વ્યવહારમાં જલ્દી જુઓ છો અને તેને જલ્દી અપનાવી લો છો પણ સનાથતાની વાતને તમે જોતા નથી. તમે જુઓ છો કે ભૂતભવાનીની માનતા ૫૦-૧૦૦ માણસો કરે છે, તેઓમાં પ્રાયઃ બે એક જણાની માનતા પૂરી થાય છે; અને બાકીનાઓની માનતા પૂરી થતી નથી. પણ તે બે જણા કે જેમની માનતા પૂરી થઈ છે, તે લોકો બાકીના ઘણા લોકોની માનતા પૂરી થઈ નથી તે જોતા નથી. તેઓ તો પોતાની આશા પૂરી થવાને કારણે વાજાં વગડાવી ભૂતભવાનીની માનતા કરે જ છે. આ પ્રમાણે ભૂતભવાનીના ભક્તોમાં તો આટલી દૃઢતા હોય છે પણ તમારા લોકોમાં એટલી દૃઢતા રહેતી નથી. તમે લોકો જેઓ સંયમનું પાલન કરે છે તેમને તો જોતા નથી પણ જેઓ સંયમથી પતિત થઈ જાય છે તેમને સન્માનો છો. શું આમ કરવું તે ભૂતભવાનીના ભક્તથી પણ ઊતરતું કામ નથી!

તમે લોકો ભલે માનો કે ન માનો પણ સાધુઓ ઉપર તો એ જવાબદારી છે કે તેઓ સંયમનું બરાબર પાલન કરે અને નિર્ગ્રન્થ ધર્મથી પતિત થઈ "યતો ભ્રષ્ટસ્તતો ભ્રષ્ટઃ" જેવી ગતિ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખે.

અત્રે એ પ્રશ્ન થાય છે કે, નિર્ગ્રન્થધર્મમાં એવું શું દુઃખ છે કે આત્મા સંયમ ધારણ કરીને તેથી પાછો પડે છે? નિર્ગ્રન્થ ધર્મમાં એવું કાંઈક દુઃખ હશે એટલે જ કેટલાક

લોકો નિર્ગ્રન્થધર્મનો સ્વીકાર કરીને પાછા પડતા હશે ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કેટલાક લોકો સારાં કાર્યોમાં પણ દુ:ખ પામે છે અને પાછા પડે છે. માનો કે, કોઈ એમ કહે કે, અહીંથી પચાસ ગાઉ ઉપર એક ધનનો ખજાનો પડ્યો છે. જે ત્યાં જાય તેને તે ખજાનો મળી શકે. ખજાનાનો લોભ કોને ન હોય ! ધન લેવાની આશાએ ઘણા લોકો ચાલવા માંડ્યા પણ કેટલાક લોકો તો ત્યાંસુધી પહોંચ્યા અને કેટલાકો માર્ગમાં જ થાકીને પાછા ફર્યા. આ જ પ્રમાણે કેટલાક માણસો મોક્ષમાર્ગે જવા માટે સંયમ ધારણ કરે છે તેમાંના કેટલાક લોકો તો યથાસ્થાને પહોંચે છે અને કેટલાક તો માર્ગમાં જ થાકીને માર્ગમાં આવતાં પ્રલોભનોથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. સંયમમાં લોકો કયા કયા કારણોથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે એ વિષે શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં બહુ લાંબો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને એ વિષે એક ઉદાહરણ પણ આપવામાં આવ્યું છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

એક ધનાવા નામનો શેઠ હતો. તે કેવળ નામનો જ શેઠ ન હતો. લોકોનું દુ:ખ દૂર કરવામાં તે પોતાની શેઠાઈનો ઉપયોગ કરતો. વાસ્તવમાં શેઠ તો તે છે, કે જે બીજાનું દુ:ખ દૂર કરે અને બીજાઓ ઉપર કૃપાભાવ રાખે.

ધનાવા શેઠે નગરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે, "મારે એક સંઘ કાઢવો છે, તો જેની ઇચ્છા હોય તે મારી સાથે આવે. માર્ગમાં બધી વ્યવસ્થા હું કરીશ. રસ્તામાં ખાન-પાન, કપડાં-લત્તાં વગેરે હું આપીશ અને જેને કમાઈ કરવા માટે પૂંજી જોઈશે તેને પૂંજી પણ આપીશ."

આવો અવસર કોણ ભૂલે. એટલા માટે ઘણા લોકો શેઠની સાથે જવા તૈયાર થયા. શેઠે સંઘ તૈયાર કર્યો અને બધો પ્રબંધ કરી સંઘ રવાના થયો. ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં એક મોટું જંગલ આવ્યું. શેઠે તે બધા લોકોને કહ્યું કે, તમારા બધાની જવાબદારી મારા ઉપર છે એટલા માટે તમને એક સૂચના આપું છું તો તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખશો. "આ જંગલમાં નંદીફલ નામનાં વૃક્ષો છે. તે વૃક્ષો દેખાવમાં ઘણાં જ સુંદર છે. તેમની ગંધ પણ મોહક છે અને તેમની છાયા પણ શીતલ છે. તે વૃક્ષો એવાં આકર્ષક છે કે તે મનુષ્યોને પોતાની તરફ ખેંચે છે. તેમનાં ફળો પણ દેખાવમાં બહુ સુંદર અને ખાવામાં બહુ મીઠાં છે. તે વૃક્ષ નીચે જઈ બેસવાથી તેનું ફળ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે. તે ફળ દેખાવમાં સુંદર અને ખાવામાં મીઠું છે, પણ તે ખાવાથી તેનું પરિણામ બહુ ખરાબ આવે છે. તે ખાનારનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. ખરું કહીએ તો તે ફળ 'મીઠું વિષ' છે, માટે તેની બરાબર સાવધાની રાખશો. કડવા વિષથી બચવું તો સરલ છે પણ મીઠા વિષથી બચવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. એટલા માટે તમે લોકો વૃક્ષની સુંદરતાથી, છાયાની શીતળતાથી કે ફલની સ્વાદિષ્ટતાથી લોભાઈ જશો નહિ. આ મારું કહેવું માની, તમે જો મારી પછવાડે ચાલ્યા આવશો તો તો આ જંગલને સુખરૂપે પાર કરી શકશો, પણ જો વૃક્ષનાં ફલ ખાવામાં લોભાઈ જશો તો તો તમે રસ્તામાં જ મરણને શરણ થઈ જશો. માટે નંદીફળ વૃક્ષોના પ્રલોભનમાં પડશો નહિ. આ મારી સૂચના ખાસ ધ્યાનમાં રાખશો."

આ પ્રમાણે બધાને સાવધાન કરી શેઠે આગળ ચાલવા માંડ્યું. જે લોકો શેઠના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમની પાછળ ચાલ્યા અને નંદીફલના વૃક્ષોમાં લોભાયા નહીં તેઓ તો

જંગલને સુખરૂપે પાર કરી ગયા, પણ કેટલાક લોકો એવા પણ હતા કે, જેઓ શેઠને દિવાના કહેવા લાગ્યા, અને વૃક્ષની સુંદરતા, છાયાની શીતળતા તથા ફળની મધુરતા જોઈ લલચાયા અને ફળને ચાખવા લાગ્યાં. ફળને ખાધા બાદ તેમની નસો જ્યારે તણાવા લાગી ત્યારે શેઠની શીખામણ યાદ આવી, પણ ભૂલ કર્યા બાદ શીખામણ યાદ કરવાથી શું વળે? તે લોકો તો ભૂલના ભોગ થઈ પડયા.

અહીં એક વિચારવા જેવી વાત એ છે કે, શેઠે ખાન-પાન, કપડાં-લત્તાં વગેરેની વ્યવસ્થા કરી આપી હતી. ઉપરાંત જંગલમાં નંદીફળ ખાવાની મનાઈ કરી હતી. તેમ છતાં જે લોકોએ શેઠના કથન ઉપર વિશ્વાસ કર્યો નહિ અને નંદીફળનો આસ્વાદ કર્યો એનું પ્રધાન કારણ વિચારીએ તો તે એ લોકોની કાયરતા જ છે. કાયરતાને વશ થઈને જ તેઓએ જાણવા છતાં ભૂલ કરી અને ભૂલના ભોગ થઈ પડયા. જે લોકો વીર હતા તેઓ તો શેઠના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી નંદીફલને ચાખ્યા નહિ અને જંગલને સુખપૂર્વક પાર કરી ગયા.

આ ઉદાહરણ આપી શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે, "હું બધાનો સાર્થવાહી છું. જો મારી સાથે ચાલનારા લોકો મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવે અને મારા કથનની ઉપેક્ષા ન કરે તો હું બધાને સકુશલ સંસાર અટવીને પાર કરાવી મોક્ષે પહોંચાડી આપું પણ આમ ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા બધાંય મારી પાછળ ચાલ્યા આવે. જો તેઓ નંદીફલની માફક સંસારનાં પ્રલોભનોમાં પડી જાય અને આત્માને વશમાં ન રાખતાં રસગૃદ્ધિમાં સપડાઈ જાય તો સંસારાટવીને પાર જઈ શકે નહિ અને દુઃખના ભાગી બને."

જો કે ભગવાન મહાવીર જેવા મહાન્ ત્યાગી પુરુષના કથન ઉપર અવિશ્વાસ થવાનું કોઈ કારણ નથી છતાં પણ કેટલાક લોકો ખાનપાનની લાલસામાં અને મોજમજામાં પડી જઈ ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. અનાથી મુનિ કહે છે કે, એવા લોકો કાયર છે અને કાયરતાને કારણે જ તે લોકો અનાથતામાં પડી જાય છે અને દુઃખી થાય છે.

જે પ્રમાણે શેઠના ત્યાગને દૃષ્ટિમાં રાખી તેમની વાણી ઉપર વિશ્વાસ કરવો જોઈતો હતો તે જ પ્રમાણે ભગવાનની વાણી ઉપર પણ ભગવાનના અપૂર્વ ત્યાગને કારણે વિશ્વાસ કરવો જ જોઈએ. છતાં પણ જે લોકો શેઠને ઉપરથી શેઠ-શેઠ તો કહે છે પણ તેની વાણીને માનતા નથી તો એ અવસ્થામાં શેઠ તે લોકોની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થતો નથી. તે જ પ્રમાણે ઉપરથી તો ભગવાન-ભગવાન કરે પણ જો ભગવાનની વાણી ન માને તો તે ભગવાનનો નથી અને ભગવાન તેની રક્ષા કરી શકતા નથી. ભગવાનના તો તેઓ જ છે કે, જેઓ ભગવાનની વાણી માની નંદીફલની સમાન વિષમય કામભોગોનો ત્યાગ કરે છે.

આ તો સાધુઓની વાત થઈ. પણ તમે શ્રાવક લોકો પણ તમારા પોતાના માટે જુઓ કે તમે શું કરો છો? તમે કહો છો કે, નાટક-સિનેમા વગેરેમાં કેવો આનંદ છે છતાં તેનો ત્યાગ શા માટે કરાવવામાં આવે છે. પણ જે ત્યાગના કારણે તમારું સંસારજીવન સંકુચિત બનતું હોય કે ચાલતું ન હોય એ ત્યાગની નિંદા કરો તો ઠીક પણ કહી શકાય પણ જેનો ત્યાગ કર્યા વિના તમારું જીવન વધારે બગડતું હોય અને જે વસ્તુ નંદીફલની સમાન 'મીઠા વિષ'થી ભરેલી છે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવો શું ખરાબ છે? જેમકે નાટક-સિનેમા કે બીડીનો ત્યાગ કરો તો શું તેથી જીવનમાં કાંઈ ખરાબી પેદા થાય છે? નથી

થતી તો પછી તેનો ત્યાગ શા માટે કરવામાં નથી આવતો ? તમે ભગવાનના કથનને ન માનો તો તમે તમારી વાત જાણો પણ અમે સાધુઓ તો ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જ નીકળ્યા છીએ એટલા માટે અમારે તો ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર જ ચાલવું જોઈએ. ભગવાન કોઈ સાધુને ખાવા-પીવાથી તદ્દન રોકતા નથી પણ તેઓ તો એમ કહે છે કે, "હે ! સાધુઓ ! તમે ખાવા-પીવા વગેરેના પ્રલોભનોમાં ન પડો. કદાચિત્ પ્રલોભનો ઉપર વિજય મેળવવામાં તમને કષ્ટ જણાય તો કષ્ટોને સહિષ્ણુતાપૂર્વક સહી લો. આ પ્રમાણે જો તમે કષ્ટોને સહીને પ્રલોભનો ઉપર વિજય મેળવશો તો તમને મોક્ષપ્રાપ્તિ થશે. વાસ્તવમાં ત્યાગમાં દુઃખ તો નથી જ પણ લોકો પોતાની કાયરતાથી જ એને દુઃખ માને છે. જો સહિષ્ણુતાપૂર્વક કષ્ટોને સહન કરવામાં આવે તો સુદર્શનની શૂળી જેવા કષ્ટોથી પણ ગભરામણ ન થાય.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૪

સુદર્શનને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. આ કષ્ટ શેઠ ઉપર હતું કે શેઠાણી ઉપર ? જે લોકો પતિ-પત્ની વચ્ચે ભેદ માને છે તેમની દૃષ્ટિએ તો શેઠ ઉપર જ એ કષ્ટ હતું પણ મનોરમા અને સુદર્શન વચ્ચે ભેદભાવ ન હતો; એટલા માટે જે કષ્ટો શેઠ ઉપર હતાં તે જ કષ્ટો શેઠાણી ઉપર પણ હતાં, છતાં પણ મનોરમા પોતાના ધર્મમાં કેવી દૃઢ રહે છે તે જુઓ. મનોરમા વિચારે છે કે, "મારે ધર્મનો જ વિચાર કરવો જોઈએ. કેવળ લોકોના કહેવા ઉપર ઢળી જવું ન જોઈએ. જો કે આ સંસાર ભયંકર છે પણ મને સંસારની ભયંકરતામાં પણ અદ્‌ભુતતા દેખાય છે. જે પ્રમાણે સમુદ્ર બીજાઓને તો ભયંકર જણાય છે પણ ડૂબકી મારનાર ખારવાઓને તો તે ભયંકર સમુદ્ર પણ રત્નાકર-રત્નોની ખાણ-જણાય છે. આ જ પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓને તો આ સંસાર ભયંકર લાગે છે પણ જેઓ જ્ઞાની છે તેમને તો અદ્‌ભુતતા જ જણાય છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેઠાણી પોતાના પુત્રોને સાથે લઈ ધર્મધ્યાન કરવા બેસી ગઈ.

બાળકો જો કે બાળક જ છે; પણ એ બાળકો જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ સાથે કામ કરે છે તેવી શ્રદ્ધા અને તેવો વિશ્વાસ જો બધામાં આવી જાય તો પછી જોઈએ જ શું ? જ્ઞાનીજનો બાળકોની ભાવના પ્રાપ્ત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે અને બાલભાવમાં જ મગ્ન રહે છે. બાળક જ્યારે દૂધભર હોય છે ત્યારે જો માતા ક્યાંય બહાર ગઈ હોય અને તે વખતે બીજી કોઈ સ્ત્રી તેની સામે આવે તો તે બાળક તે સ્ત્રીને પણ પોતાની માતા જ માને છે. આ જ પ્રમાણે સાધુઓને સ્ત્રી માત્ર અને ગૃહસ્થોને પરસ્ત્રી માત્ર માતા સમાન જ જોવામાં આવવી જોઈએ. બાળકોની સરલતાથી આ શિક્ષા લેવી જોઈએ, અને બાળકોની સમાન વિશુદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પુત્રો સહિત શેઠાણી ધર્મધ્યાન કરવા બેઠી. જે લોકો શેઠાણીને સમજાવી સુદર્શનની પાસે લઈ જવા આવ્યા હતા તે લોકો દ્વાર ઉપર બેસી એમ વિચારતા હતા કે, હજી સુધી શેઠાણી બહાર કેમ ન આવ્યાં ? આટલી બધી વાર કેમ થઈ ? કોઈએ કહ્યું કે, ચાલો જોઈએ, શેઠાણી શું કરે છે ? આ પ્રમાણે કહી એક માણસ અંદર ગયો અને જોઈને પાછો આવી લોકોને કહેવા લાગ્યો કે, ચાલો ! ચાલો ! આખરે શેઠાણી પણ શેઠની જ પત્ની છે ને ? શેઠ ડગે તો શેઠાણી ડગે ! તે તો ધર્મધ્યાન કરવા બેઠી છે. માટે ચાલો ! ચાલો !

સાર તારી આગળ વ્યક્ત કરું છું. મારા કોઈ ભાવને અને કોઈ શક્તિને છુપાવું નહિ, પણ મારામાં જે ભાવ અને જે શક્તિ છે તે તારી આગળ પ્રકટ કરું કે જેથી તું મારી આશા પૂરી કરી શકે અને હું તારી ભક્તિ કરી શકું !"

કોઈ મોટો માણુસ તમારા ઘેર આવે અને તમે તમારા ઘરમાં જે કાંઈ હોય તે બધું તે માણુસની આગળ મૂકી દો, તો શું તે માણુસ તમારી એ ભેટનો સ્વીકાર નહિ કરે ? કે શું તમારી એ ભેટની પ્રશંસા નહિ કરે ? જો તે ખરેખર મોટો માણુસ હશે તો તે અવશ્ય પ્રશંસા કરશે. ચંદનબાળાએ ભગવાન મહાવીરને અડદનાં બાકળાં આપ્યાં હતાં અને તે પણ સૂપડામાં ભરીને આપ્યાં હતાં. તે વખતે તેણીએ હાથકડી તથા બેડી પહેરેલી હતી અને માથું મુંડાવેલ હતું. છતાં ભગવાને તેણીએ આપેલાં અડદનાં બાકળાં ભાવપૂર્વક સ્વીકાર્યાં. આ જ પ્રમાણે ભલે તમારી ભાષા અપૂર્ણ હોય પણ તમારા હૃદયના ભાવો પરમાત્મા સમક્ષ રજુ કરશો તો પરમાત્મા જરૂર તેનો સ્વીકાર કરશે. જો હૃદયના ભાવો પ્રગટ કરવા માટે તમારાથી બીજું કાંઈ ન થાય તો છેવટે એમ કહો કેઃ—

'જય જય જગત શિરોમણિ !'

આ પ્રમાણે હૃદયના ભાવોને સંક્ષેપમાં તો અવશ્ય વ્યક્ત કરો; પણ હૃદયના ભાવો દબાવી રાખો નહિ. કેવળ બહારથી હાથ જોડી જય જય બોલો પણ હૃદયમાં ભેદ રાખો તો તે સાચો જયકાર નથી. જો હૃદયમાં ભેદ રાખી તુચ્છ કામો માટે પરમાત્માનો જય માનો તો એ જયકાર સાચો નથી. એ તો જયકારને બદલે ઊલટો તુચ્છકાર છે. એટલા માટે એવી ભાવના કરો કે, "હે ! પ્રભો ! હું રાગદ્વેષને દૂર કરવામાં જ તારો જયકાર માનું અને તારા જયકારમાં જ હું મારો જયકાર માનું." આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી કલ્યાણ જ થશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૫

આ જ વાત અનાથી મુનિ રાજાને કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! કેટલાક કાયર સાધુઓ સાધુપણાનો વેશ તો ધારણ કરે છે; અને કેશનો લોચ પણ કરે છે, પણ તેઓ બહાર કાંઈ બીજું બતાવે છે અને અંદર કાંઈ બીજો ભેદ રાખે છે. અને તે કારણે તેઓ અનાથના અનાથ જ રહે છે. સાધુપણું લેવાને કારણે તેમનો સંસારસંબંધ સંસારી જેવો રહેતો નથી અને સાધુપણાનું પણ બરાબર પાલન થતું નથી; એ કારણે તેઓની સ્થિતિ કઢંગી બની જાય છે."

તમે સાધુતાના પૂજારી છો. કેવળ વેશ કે વિદ્વતાના પૂજારી નથી. કાશીના પંડિતો બહુ ભણેલા પણ હોય છે પણ શું તેમને સાધુ માની તેમને વંદના કરો છો ? તેમને વંદના તમે એટલા માટે કરતા નથી કે તમે કેવળ પંડિતાઈના પૂજારી નથી; પણ સાધુતાના જ પૂજારી છો. કહેવત છે કેઃ—

"ભેષપૂજા તે મત દૂજા !"

ભગવાન મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત કેવળ વેશપૂજા કરવાનો નથી. ગુણની જ પૂજા કરવાનો છે. એટલા માટે ગુણને જોઈને તેની પૂજા કરવી. જે કોઈ સાધુમાં સાધુતાનો ગુણ નથી પણ કેવળ વેશ છે તો તેને ન માનવા.

સાધુમાં ગુણ છે કે નહિ તે વાતની સાક્ષી તમોને તમારો 'આત્મા' જ આપશે. એ વાત જુદી છે કે તમે તમારા આત્માની સલાહની ઉપેક્ષા કરો, પણ જો તમે તમારા આત્માની સલાહની ઉપેક્ષા ન કરો તો તમારો આત્મા તમને સાચી સલાહ અને સાક્ષી અવશ્ય આપશે. વૃક્ષ કેવળ ઉપરથી જ જોવામાં આવે છે, તેનું મૂળ જોવામાં આવતું નથી, છતાં વૃક્ષને ઉપરથી સારું જોઈને એ અનુમાન થઈ શકે છે કે તેનું મૂળ પણ સારું જ હશે, અને ત્યાંની ભૂમિ પણ સારી હશે. આ જ પ્રમાણે સાધુની મુખમુદ્રા અને વ્યવહાર જોઈ તેનામાં ગુણ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરી શકાય છે, આમ હોવા છતાં પણ જો એવો જ આગ્રહ રાખવામાં આવે કે, અમે તો અમુકને જ માનીશું, પછી ભલે તે ગમે તેવા કેમ ન હોય? આ તો જાણી જોઈને ખાડામાં પડવા જેવું છે.

હવે કોઈ એમ કહે કે, કોઈ સાધુ ઉપરનું સાધુપણું બતાવી ચાલાકીથી અમને ઠગી લે તો અમારે શું કરવું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તમે સાધુને ઓળખી ન શક્યા હો તો એ વાત જુદી છે. પરંતુ તમારો અંતરાત્મા તો ગુણનો જ ઉપાસક છે અને તમારું ધ્યેય કેવળ વેશને જ સાધુ માનવાનું નથી. એટલા માટે તમને તો ગુણનો લાભ જ થશે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

"समयंति मन्नमाणे समया वा असमया वा समया होई त्ति उवहाए।"

અર્થાત્—જો તમારું હૃદય સમ છે અને તમે સમતાના જ ઉપાસક છો, તો તમને તો લાભ જ થશે. પણ જો તમારામાં અસમતા હોય, તમારા હૃદયમાં મલિનતા હોય તો તો સાચા સાધુથી પણ તમે તમારું કલ્યાણ કરી શકશો નહિ. એટલા માટે કોઈ સાધુની ચાલાકી તમારી સમજમાં ન આવે અને તમે તો સાધુતાના ઉપાસક બની, ઉપરથી સાધુતા બતાવનાર સાધુની ઉપાસના પણ કરો, તોપણ તમોને કોઈ પ્રકારની હાની થઈ શકે નહિ; કારણ કે, તમારું હૃદય તો કેવળ સાધુતાનું ઉપાસક બનાવી રાખવું જોઈએ.

કોઈ એમ કહે કે, અમને સાધુઓની વાતોથી શું મતલબ! અમને તો સંસારનો સુધાર થાય એવી વાતો સંભળાવો! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સંસારનો સુધાર ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે સાધુને સાધુ માનવામાં આવે. જ્યાંસુધી અસાધુને સાધુ માનવામાં આવશે ત્યાંસુધી સંસારનો સુધાર થઈ શકશે નહિ. અને જ્યાંસુધી સાધુઓનો સુધાર થશે નહિ ત્યાંસુધી સંસારનો સુધાર થવો મુશ્કેલ છે. એટલા માટે પહેલાં સાધુઓનો સુધાર કરો અને સાધુઓનો સુધાર કરવા માટે પોતાના આત્માને સુધારો.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે! રાજન્! હું કેવળ વેશથી જ સાધુ ન થયો પણ દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારે સાધુ થયો. આ પ્રમાણે હું અનાથતામાંથી નીકળી સનાથ થયો. જે લોકો કેવળ વેશથી જ સાધુ બને છે તેઓ નિર્ગ્રન્થ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને પણ દુઃખ ભોગવે છે અને અનાથતા અનુભવે છે."

હવે આગળ અનાથી મુનિ જે કાંઈ કહે છે તે ભાવ મુનિ માટે કહે છે. દ્રવ્ય મુનિ માટે તો તેમણે પહેલાં જ કહી દીધું કે નિર્ગ્રન્થ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યા પછી વેશ ધારણ કર્યો. આ પ્રમાણે દ્રવ્ય સાધુ તો થયા પણ ભાવ સાધુ થયા છે કે નહિ અને થયા નથી તો શા કારણે થયા નહિ વગેરે વિષે અનાથી મુનિ આગળ બતાવે છે.

જો કોઈ પોલીસનો માણસ ચોરી કરે તો તેનો અપરાધ સાધારણ ચોરથી અધિક માનવામાં આવે છે. તેની ચોરી સરકારની ચોરી માનવામાં આવે છે. સરકાર આ પ્રકારના પોલીસ નોકરને દંડ આપ્યા વગર રહેતી નથી. કદાચિત સરકાર આવા અપરાધીને માફી પણ આપી દે, પણ શાસ્ત્ર તો સાધુ થઈને જે સાધુપણું પાળતો નથી તેની નિંદા કર્યા વગર રહી શકે નહિ અને એવા પાપશ્રમણને અપરાધી માને જ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, નિર્ગ્રન્થધર્મનો સ્વીકાર કરી જે તેનું પાલન કરતો નથી તે અનાથ જ છે. તેનો ગૃહત્યાગ વ્યર્થ છે. અનાથી મુનિ આગળ કહે છે કે:—

“ सीयन्ति एगे बहु कायरा नरा ”

આ પદમાં જે ‘ બહુ ’ શબ્દ આપવામાં આવ્યો છે તેનો ઉદ્દેશ એ છે કે, જેઓ નિર્ગ્રન્થધર્મનો અંગીકાર કરતા જ નથી તેઓ તો કાયર છે જ, પણ જેઓ નિર્ગ્રન્થ-ધર્મનો સ્વીકાર કરી ફરી પાછા અનાથતામાં પડે છે તેઓ તો વધારે કાયર છે. જે પ્રમાણે પોલીસના માણસે કરેલ ચોરી મોટી ચોરી માનવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે જે સાધુ થઈને પણ સાધુપણાનું પાલન કરતો નથી તે વધારે કાયર છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહેવા લાગે કે, તો પછી સાધુપણું ન લેવું એ જ સારું છે. પરંતુ એ વાત પણ ઠીક નથી. જે કોઈ માણસ સેનામાં દાખલ જ થતો નથી અને ઘરમાં જ પડ્યો રહે છે, તે માણસ સેનામાં દાખલ ન થવાને કારણે કાંઈ વીર કહેવાતો નથી. જે માણસ સેનામાં દાખલ થઈ કામ કરે છે તે જ વીર કહેવાય છે. પરંતુ જે માણસ સેનામાં દાખલ થઈને પણ કાયરતા બતાવે છે તે ખચીત જ કાયર છે. તમને જો સેનામાં દાખલ થવા માટે કહેવામાં આવે, અને તમે ‘ સેનામાં દાખલ થઈ કામ ન કરવાને કારણે કાયર કહેવાઈશું ’ એ ભયથી સેનામાં દાખલ જ ન થાઓ તો એ કાંઈ તમારી વીરતા નહિ પણ કાયરતા જ છે.

એક પ્રકારે તો સેનામાં દાખલ ન થનાર અને ઘરમાં જ પડ્યો રહેનાર એ કાયરોથી સારો છે, કે જેઓ સેનામાં જઈને પણ કાયરતા બતાવે છે. તમે કહેશો કે એ કેવી રીતે? આ તો પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત થઈ. આનો ઉત્તર એ છે કે, માનો કે, એક માણસ ચોરી કરવા માટે સેનામાં દાખલ થતો નથી અને બીજો માણસ સેનામાં દાખલ થવાથી ચોરી કરવામાં સુવિધા રહેશે એમ વિચાર કરી સેનામાં દાખલ થાય છે. આ બન્ને માણસોમાં જે માણસ સેનામાં દાખલ થઈને ચોરી કરે છે તેને સારો કહી શકાય નહિ. પોલીસ બનીને ચોરી કરનાર માણસની અપેક્ષાએ, ચોરી કરવા માટે પોલીસ બનતો નથી તે માણસ સારો કહેવાશે. જો કે પોલીસમાં દાખલ ન થવું તે પણ કાયરતા કહેવાશે પણ આ કાયરતા કરતાં પોલીસ થઈને ચોરી કરવી એ કાયરતા વધારે ખરાબ છે.

આ એક ઉદાહરણ છે. આ ઉદાહરણ પ્રમાણે સાધુ ન થવું એ તો કાયરતા છે જ, પરંતુ સાધુ થઈને સાધુપણાનું પાલન ન કરવું એ વધારે કાયરતા છે. એક રીતે આ કારણે જે સાધુ થતા નથી તે ઓછા કાયર છે, પણ આ કારણે સાધુપણું લેવું ખરાબ છે એમ કહી શકાય નહિ. જે લોકો સાધુપણું લે છે તેઓમાંથી સાધુપણાનું પાલન કરનાર સાધુઓ પણ નીકળે છે પણ જેઓ સાધુપણું લેતા જ નથી તેઓમાંથી સાધુપણાનું પાલન કરનાર નીકળી શકતા નથી. પોલીસવાળાઓમાંથી કોઈ કોઈ ચોરી પણ કરે છે છતાં પોલીસ વિના

કામ પણ ચાલી શકતું નથી. આ જ પ્રમાણે સાધુપણું લેનારાઓમાં પણ કેટલાકો ખોટા પણ હોય છે, પણ સંસારનું કામ સાધુઓ વિના ચાલી પણ શકતું નથી. એટલા માટે એમ કહી શકાય નહિ કે, સાધુ થવું એ ખરાબ જ છે. હાં, જે લોકો સાધુપણું લઈને પણ તેનું પાલન કરતા નથી તેમને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ સાધુપણું જ ખરાબ છે એમ માની બેસવું એ ભૂલ છે. તમે લોકો જે દિવસે આ સુધારની તરફ ધ્યાન આપશો, ધર્મને હૃદયથી માનશો અને ધર્મને માટે આત્મ–બલિદાન આપવા પણ તૈયાર રહેશો તે દિવસે સંસારનો સુધાર થયા વિના રહેશે જ નહિ

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હવે હું બીજી અનાથતા બતાવું છું. આ બીજી અનાથતા કેવા પ્રકારની છે એ બતાવતાં અનાથી મુનિ કહે છે કેઃ—

जो पव्वइत्ताणं महव्वयाइं, सम्मं च नो फासयई पमाया।
अनिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, न मूलओ छिन्दई बंधणं से ॥३९॥

"હે! રાજન્! જે નિર્ગ્રન્થધર્મને પામી કાયરતાથી તેનું પાલન કરતો નથી તે કર્મબંધના મૂલ કારણને છેદી શકતો નથી. સાધુપણાનો સ્વીકાર કરવાથી આત્મા તે ભવે કે પરંપરાએ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ જે કોઈ સાધુપણામાં કાયર બની જાય છે તે કર્મ-બંધના મૂલ કારણને છેદી શકતો નથી. કારણ કે તેણે વેશ તો ધારણ કર્યો છે અને મહાવ્રતોનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે પણ તે પ્રમાદવશાત્ કે રસગૃદ્ધ થવાને કારણે મહાવ્રતોનું પાલન કરતો ન હોવાથી કર્મબંધના મૂલ કારણને છેદી શકતો નથી. સાધુપણું લઈને પણ કર્મબંધના મૂલને ન છેદવાનું કારણ પ્રમાદ છે. જો પોતાના હૃદયમાં પ્રમાદ ન હોય તો ભલે કોઈ સ્વાર્થી તેને મહાવ્રતને પાલન કરવાની ના પાડે છતાં તે મહાવ્રતનું પાલન કરવું છોડી શકતો નથી.

મહાવ્રત વિષે વિસ્તારથી કહેવું જોઈએ પણ અત્યારે સમય ન હોવાને કારણે સંક્ષેપમાં જ કહું છું. મહા લઘુની અપેક્ષાએ છે. જો લઘુ ન હોય તો મહા પણ હોઈ શકે નહિ. લઘુની અપેક્ષાએ મહા અને મહાની અપેક્ષાએ લઘુ કેવી રીતે છે એ વિષે મેં એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે, એક બાદશાહ બજારમાં જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં તેણે છોકરાઓને રમતાં જોયા. એ છોકરાઓમાં વજીરનો એક છોકરો હતો. બાદશાહે વિચાર્યું કે, વજીરનો છોકરો કોણ છે અને તે કેવો બુદ્ધિમાન છે એ વાતની ગુણપરીક્ષાદ્વારા નિર્ણય કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી બાદશાહે પોતાની લાકડી વડે જમીન ઉપર એક લીટી દોરી અને છોકરાઓને કહ્યું કે આ લીંટીને તોડયા કે બગાડયા વિના નાની બનાવી આપો. બધા છોકરાઓ એક બીજા સામું જોવા લાગ્યા પણ બાદશાહના પ્રશ્નનો કોઈ ઉકલ કરી શક્યું નહિ; પણ વજીરના છોકરાએ કહ્યું કે, તમે તમારી લાકડી આપો તો હું હમણાં જ આ લીંટીને તોડયા કે બગાડયા વિના નાની બનાવી આપું. બાદશાહે તેને લાકડી આપી. વજીરના છોકરાએ લાકડી વડે પેલી લીંટીની સામે જ બીજી એક લાંબી લીંટી દોરી, જે પેલી લીંટી કરતાં લાંબી હતી. પછી તેણે બાદશાહને કહ્યું કે, હવે જુઓ આપની લીંટી નાની છે. જો તમે આ ન માનતા હો તો કોઈને પૂછી જુઓ કે આપે દોરેલી લીંટી નાની છે કે નહિ? બાદશાહે પૂછ્યું કે, "તું

કોનો પુત્ર છે?" તેણે કહ્યું કે, 'હું વજીરનો પુત્ર છું." બાદશાહે કહ્યું કે, "એટલે જ વાસ્તવમાં આ છોકરો બુદ્ધિમાન છે."

મતલબ કે, મહાન્‌ની અપેક્ષાએ લઘુ છે, અને લઘુની અપેક્ષાએ મહાન્ છે. આ નિયમાનુસાર મહાવ્રતની અપેક્ષાએ અણુવ્રત છે અને અણુવ્રતની અપેક્ષાએ મહાવ્રત છે. જો શ્રાવકોમાં અણુવ્રત ન હોય અર્થાત્ તેઓ સ્થૂલ હિંસા પણ કરવા લાગે, અસત્ય બોલવા લાગે, ચોરી કરવા લાગે કે, વ્યભિચાર કરવા લાગે તો મહાવ્રત પણ રહી શકે નહિ. એટલા માટે જો તમોને સદ્‌ગુરુ જોઈએ તો તમે પણ તમારા અણુવ્રતનું પાલન કરો. આજના લોકો પોતે અણુવ્રતનું ધ્યાન રાખતા નથી અને એ કારણે ગુરુ પણ એવા જ ચાહે છે; અને જેવાને તેવા મળી પણ આવે છે. કેટલાક લોકો, ખરાબ કામ થતું જોઈ કહે છે કે, અમે શું કરીએ! અમે તો ગૃહસ્થ છીએ પણ તેઓ એટલું જાણતા નથી કે, ગૃહસ્થો તો ચારેય ગતિઓના મહેમાન છે અને અમે શ્રાવકો તો સ્વર્ગના મહેમાન છીએ. જો તમે શ્રાવકો અણુવ્રતોનું બરાબર પાલન કરો તો તમારી પાસે ખરાબ સાધુઓ ટકી જ ન શકે. પણ બને છે એવું કે:—

ગુરુ લોભી ચેલા લાલચી, દોનોં ખેલે દાવ;
દોનોં ડૂબે બાપડા, ચઢ પત્થરકી નાવ.

જ્યારે ગુરુ લોભી હોય અને શિષ્ય લાલચુ હોય ત્યારે બન્નેય સમાન જ બની જાય છે. શિષ્ય એમ વિચારે છે કે, ગુરુનું કામ અમારા વિના ચાલતું નથી એટલા માટે તેઓ ગુરુઓ પાસે એવી આશા કરે કે, અમે તમારું કામ કરી આપીએ અને તમે અમારું કામ કરી આપો. આ પ્રમાણે ગુરુ-શિષ્ય બન્ને પરસ્પર પોતપોતાની ચાલબાજી રમે છે, અને બન્ને એક બીજાને ધક્કા મારી ડૂબાડે છે પરંતુ જો તમે લોકો શ્રાવકવ્રત પાળો અને મહાવ્રતને ધારણ કરનાર ખરા સાધુઓ તરફ સદ્‌ભાવ અને શ્રદ્ધા રાખી તેમને સહાયતા કરો તો અનાથી મુનિ અને રાજા શ્રેણિકનો જમાનો આજે પણ ઉપસ્થિત થઈ જાય.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૫

અણુવ્રતોનું પાલન કરનાર શ્રાવકો પણ કેવા હોય છે તે વાત સુદર્શનની કથા ઉપરથી જુઓ. સુદર્શનને શૂળીએ ચડાવવામાં આવશે એ ખબર મનોરમાને મળ્યાં છતાં તે જરાપણ ડગી નહિ કે રોઈ નહિ પણ ધર્મધ્યાન કરવા લાગી.

તમે લોકો રીતરિવાજના નિયમ પ્રમાણે રોઈને કે છાતી કૂટીને શું કોઈ મરેલાને પાછા લાવી શકો છો? જો નહિ તો પ્રથારૂપે રોવા-કૂટવાનો રિવાજ શા માટે બંધ કરી દેતા નથી? માંગરોળની એક બાઈએ રોવાનો આજે ત્યાગ કર્યો. તે કહેતી હતી કે, હું ત્યાગ તો આજે લઉં છું પણ મારો ૨૧ વર્ષનો જુવાનજોધ પુત્ર જ્યારે મરી ગયો હતો ત્યારે પણ હું રોઈ ન હતી. આ શું ઓછી વાત છે? અહમદનગરમાં શ્રી. ફીરોદિયા વકીલ કહેતા હતા કે, લોકમાન્ય તિલકનો પુત્ર કે જેનું ભાવિજીવન બહુ ઉજ્જવળ જણાતું હતું-તે બહુ બીમાર પડયો. તે વખતે તિલકને બીરારમાં કોઈ ખાસ કારણને અંગે બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તિલકે વિચાર્યું કે, જો હું અહીં રહીશ તો પુત્ર સાજો થઈ જશે એમ નથી. વળી અત્રે પુત્રની સારસંભાળ બરાબર રાખવામાં આવે છે. તેની સેવા કરવામાં કાંઈ ખામી નથી. આ બાજુ જો હું બીરારમાં જઈશ નહિ તો ત્યાંનું કામ બગડી જશે. આ પ્રમાણે વિચાર

કરી તેઓ બીમાર પુત્રને છોડી બીરારમાં ગયા: એવું પણ સાંભળ્યું છે કે, તેઓ પોતાના 'કેસરી' પત્રમાં સમ્પાદકીય લેખ લખી રહ્યા હતા. તેમણે અડધો અગ્રલેખ લખ્યો હશે તે વખતે જ એક માણસ આવ્યો અને તેમને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ મરી ગયા. પોતાના યુવાન પુત્રના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળીને હૃદય અને હાથ કાંપી ઊઠે એ સ્વાભાવિક હતું, પણ તિલક એ દુઃખદ સમાચાર સાંભળીને પણ ધીર-ગંભીર બેસી રહ્યા અને ધીમેથી તે માણસને કહ્યું કે, તમે વ્યવસ્થા કરો. હું હમણાં આવું છું. આ પ્રમાણે કહી તે માણસને રવાના કર્યો અને પોતે અપૂર્ણ અગ્રલેખને પૂર્ણ કર્યો. જો કે તે અગ્રલેખ પોતાના યુવાન પુત્રના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળ્યા બાદ પૂરો કરવામાં આવ્યો હતો છતાં તેમના એ અગ્રલેખમાં આદિથી અંત સુધીના કોઈ પણ ભાગમાં કોઈ પ્રકારનું અંતર જણાતું ન હતું.

તિલકે રુદન ન કર્યું એ તેમની દઢતા હતી. પણ જો તેઓ રુદન કરત તો શું તેઓ પોતાના પુત્રને પાછા લાવી શકત ! જો નહિ તો તમે લોકો પણ એવો નિશ્ચય કરો કે, અમે પ્રથાના રૂપે રુદન નહિ કરીએ તો શું તે કાંઈ ખરાબ છે ?

કોઈ પ્રશંસે કોઈ નિન્દે, શેઠ શૂલી પર જાય;
લાખોં નર રહે દેખ તમાશા, શેઠ ન મન ઘબરાય. ॥ ધન૦ ૧૦૩ ॥

સાગારી અનશન વ્રત લીનો, પાપ અઠારહ ત્યાગ;
જીવ ખમાયે શાન્તિ ભાવસે, દ્વેષ ન કિસમેં રાગ. ॥ ધન૦ ૧૦૪ ॥

મહા યોગીશ્વર ધરે ધ્યાન ત્યોં, જિન મુદ્રાકો ધાર;
ધ્યાન ધરે નવકાર મંત્રકા, ઔર ન કોઈ વિચાર. ॥ ધન૦ ૧૦૫ ॥

આ જો કે ઇતિહાસ નથી, તેમ ઇતિહાસના તત્ત્વથી આ વિરુદ્ધ પણ નથી. સંસારમાં પ્રાયઃ એવું જોવામાં આવે છે કે, કોઈ પણ કામમાં બધા લોકો સહમત થતા નથી. કોઈ અમુક કામની પ્રશંસા કરે છે, તો કોઈ અમુક કામની નિંદા કરે છે. જો કે લોકાપવાદનો ભય રાખવો એ ઠીક છે, પણ સાથે સાથે લોકપ્રવાહમાં પણ વહી જવું એ ઠીક નથી. લોકપ્રવાહમાં વહી જનાર વ્યક્તિ આત્માને નિશ્ચલ રાખી શકતી નથી. સુદર્શનની કેટલાક લોકો એવી નિંદા કરતા હતા કે, આ કેવો મૂર્ખ છે કે તે મરવાના સમયે પણ બોલતો નથી અને સાચી વાત પ્રકટ કરતો નથી. આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો શેઠાણીની પણ નિંદા કરતા હતા કે, આ સ્ત્રી કેવી મૂર્ખ છે કે તે પોતાના પતિને પણ સમજાવતી નથી, અને પતિ શૂળીએ ચડવા જાય છે છતાં તેમનું અંતિમદર્શન કરવા માટે પણ બહાર નીકળતી નથી અને ધર્મધ્યાનનો ઢોંગ કરી બેસી ગઈ છે. કેટલાક લોકો અઘટિત ટીકા પણ કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે, "આ શેઠ પૌષધનો ઢોંગ કરી બેઠો હતો. અમે તેને કહ્યું કે, ચાલો આપણે મેળામાં જઈએ, ત્યારે તેણે અમને જવાબ આપ્યો કે, કર્મબંધનાં કારણભૂત મેળામાં કોણ જાય ! તે મેળામાં તો ન આવ્યો, પણ રાણીના મહેલમાં ગયો. આવા ધર્મઢોંગી માણસ કરતાં તો અમે લોકો સારા કે ભલે અમે ધર્મધ્યાન ન કરીએ, કે સાધુ પાસે ન જઈએ, પણ એના જેવો દુરાચાર તો સેવતા નથી. લોકો કહેતા હતા કે, શેઠ-શેઠાણી વચ્ચે બહુ પ્રેમ છે પણ તેમનો કેવો પ્રેમ હતો તે તો આજે જણાઈ ગયું. શેઠાણી પોતાના પતિને મળવા કે તેનાં મુખદર્શન માટે ઘરમાંથી પણ ન નીકળી."

આ પ્રમાણે લોકો મન ફાવે તેમ શેઠ અને શેઠાણીની નિંદા કરતા હતા, પણ શેઠ તો જાણે નિર્બલ કે બલ રામની માફક ચૂપચાપ બધાની નિંદા સાંભળતા હતા.

સુનેરી મૈંને નિર્બલ કે બલ રામ,
પિછલી સાખ ભરૂં સન્તન કી અડે સુધારે કામ. દેખો૦
જબ લગ ગજબલ અપનો રાખ્યો, નેક સર્યો નહિ કામ;
નિર્બલ હો બલ રામ પુકારે, આયે આધે નામ. દેખો૦

લોકો કહે છે કે, ધાર્મિક લોકો કાયર છે, નિર્બલ છે, પણ ધાર્મિક લોકો જો સાચી નિર્બલતા પ્રાપ્ત કરી લે તો તેઓમાં ઇશ્વરનું બલ આવી જાય. ઇશ્વરીય બળ કેવું જબરજસ્ત છે? એક બાજુ તો સંસારનું બધું બળ હોય અને બીજી બાજુ ઈશ્વરીય બળ હોય તો કોનું બળ વધે? જો તમે સંસારના બળને તુચ્છ અને પરમાત્માના બળને મહાન્ માનતા હો તો તુચ્છ બળનો ત્યાગ કરી મહાન્ બળને ધારણ કરો. ઈશ્વરીય બળની આગળ સંસારનું બળ તુચ્છ છે, ત્યાજ્ય છે અને હીરાની આગળ કાંકરાની સમાન છે. જો તમે ઈશ્વરીય બળને હીરાની સમાન માનો છો તો એ બળની પ્રાપ્તિ માટે સંસારનાં કાંકરા જેવા તુચ્છ બળનો ત્યાગ કરો. જે વીર હશે તે તો ઇશ્વરીય બળની પ્રાપ્તિ માટે સંસારના બળને છોડયા વગર રહેતો નથી. જેમ સુદર્શન શેઠે સંસારના બળનો ત્યાગ કરી ઇશ્વરીય બળને અપનાવ્યું.

સુદર્શન શેઠની કોઈ કોઈ તો નિંદા કરતા હતા, તો કોઈ કોઈ પ્રશંસા કરતા હતા. પણ સુદર્શન તો નિર્બલ બની ગયો હતો એટલા માટે તે બધાની વાતો સાંભળ્યે જતો હતો. સુદર્શન બોલતો પણ નથી એમ કહી કોઈ તેની નિંદા કરતા હતા. ત્યારે ખોટો માણસ તો બકબક કરે છે, શાન્ત બેસી રહેતો નથી, પણ સુદર્શન તો કેવો શાન્ત છે એમ કહી કોઈ કોઈ તેની પ્રશંસા કરતા હતા.

સંસારમાં હીરા વધારે છે કે કાંકરા? જો કાંકરા વધારે છે તો શું એ કારણે હીરાની ઉપેક્ષા કરી શકાય? આ જ પ્રમાણે સુદર્શનની પ્રશંસા કરનારા ઓછા અને નિંદા કરનારા વધારે હતા, એટલે એ કારણે શું સુદર્શન પોતાના દૃઢ વિચારનો ત્યાગ કરી શકે ખરો? સંસારમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે બહુમતને વશ થવું. સંસારવ્યવહારની દૃષ્ટિએ આ ઠીક છે. કહ્યું પણ છે કેઃ—"**महाजनो येन गतः स पन्थाः**" બહુમત એ જ મહાજન છે. એટલા માટે સંસારવ્યવહારમાં તો બહુમત પ્રમાણે ચાલવું ઠીક છે, પણ આત્મિક ધર્મમાં બહુમતને સ્થાન નથી. આત્મિક ધર્મમાં તો વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યને જ સ્થાન છે. સંસારના સુધાર-કાર્યમાં બહુમતને સ્થાન આપવામાં આવે છે અને એમ કરવું તે અનુચિત પણ નથી, પરંતુ આત્મ-કલ્યાણને માટે બહુમતને મહત્ત્વ આપવું આવશ્યક નથી.

ગાંધીજીએ પરદેશ જતી વખતે બેચરજી સ્વામી નામના તમારા આ રાજકોટ શહેરમાં એક જૈન સાધુની પાસે માંસ, મદિરા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હતો. જો તેઓ આ પ્રમાણે નિયમ લઈ પરદેશ ગયા ન હોત તો તેઓ આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા હોત કે નહિ એ સંદેહની વાત છે. કેટલાક લોકો નિયમ લેવાની શી જરૂર છે એમ કહે છે, પરંતુ નિયમ લેવામાં કેવી શક્તિ રહેલી છે એ વાતનો ગાંધીજીએ પોતે પણ સ્વીકાર કર્યો છે. ગાંધીજી માંસ, મદિરા અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી વિલાયત ગયા હતા. ત્યાં તેઓ બીમાર થઈ ગયા, તે વખતે ડૉક્ટરોએ તેમને કહ્યું

કે, સ્વસ્થતા મેળવવા માટે તમારે ઈંડાં ખાવાની જરૂર છે. ગાંધીજીએ કહ્યું કે, માંસ ખાવાનો મેં ત્યાગ કર્યો છે. એટલે મારાથી ઈંડાં ખાઈ શકાય નહિ, ત્યારે તે ડૉકટરોએ દલીલો દ્વારા એ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો કે, ઈંડાં એ કાંઈ માંસ નથી. આ પ્રમાણે ત્યાં ઉપસ્થિત ઘણા લોકોએ પણ એવો નિર્ણય આપ્યો કે, ઈંડાંની ગણના માંસમાં થતી નથી. બહુમત ઈંડાં ખાવામાં વાંધો નથી એવો હોવા છતાં ગાંધીજીએ ડૉકટરોને કહ્યું કે, "હું તમારી દલીલોનો જવાબ તો આપી શકતો નથી, પણ મેં જે વ્રત લીધું છે તે મેં તમારી સાક્ષીએ લીધું નથી, પરંતુ મારી તથા મુનિની સાક્ષીએ એ વ્રત લીધું છે, અને તેઓ ઈંડાંને માંસમાં માને છે. તો પછી હું કેવી રીતે માની શકું કે ઈંડાં માંસમાં નથી."

આ જ પ્રમાણે સુદર્શન શેઠ વિચારી રહ્યા હતા કે, બહુમત ભલે ગમે તે કહે પણ હું તો મારા આત્મિક ધર્મમાં દૃઢ રહીશ; પછી ભલેને મને શૂળી ઉપર ચડાવે. શૂળી આપશે તો આ શરીરને આપશે, આ આત્માને તો શૂળી ઉપર કોઈ ચડાવી શકે એમ નથી.

સુદર્શનના હૃદયમાં તો આવો ભાવ હતો, પણ સાથે વ્યવહારસાધનાની પણ આવશ્યકતા રહે છે. એટલા માટે તેણે કહ્યું કે, "હે ! પ્રભો ! જો હું શૂળીની શિક્ષાથી બચી ગયો તો તો મેં જે વ્રતો ધારણ કર્યા છે તે તો છે જ; પણ જો મને શૂળીએ ચડાવવામાં આવે તો અને હું તેનાથી ન બચું તો હું અઢાર પાપનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરું છું." આ પ્રમાણે કહી તેણે બધાં જીવોને ખમાવ્યા. તેણે રાણી પ્રત્યે પોતાના હૃદયમાં દ્વેષ ન રાખ્યો પણ તેનો ઉપકાર માની કહ્યું કે, "હે ! માતા ! એ તારો જ પ્રતાપ છે કે તારી કૃપાએ હું અઢાર પાપોને ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી છોડી શક્યો છું તથા આ શરીરને પરમાત્માને સમર્પિત કરી શક્યો છું. એટલા માટે હું તને હૃદયપૂર્વક ખમાવું છું." સુદર્શને આ પ્રમાણે અઢાર પાપોનો ત્યાગ કર્યો. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીવ' નૃપાલ;
'રામા' તસુ પટરાયની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ.
શ્રી સુવિધિ જિણેસર બંદિએ હો. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સુબુદ્ધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના પ્રાયઃ બધા ધર્મવાળાઓ કરે છે. પ્રાર્થનાનો મહિમા પ્રત્યેક આસ્તિક દર્શનોમાં વર્ણવામાં આવ્યો છે. તથા પરમાત્માની પ્રાર્થનાને આવશ્યક માનવામાં આવી છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ પ્રાર્થનાનો મહિમા ખૂબ બતાવવામાં આવેલ છે. જૈન દર્શન પ્રત્યેક વાતને પૂર્ણ રીતિએ કહે છે. પૂર્ણ પુરુષે કહેલી વાત અપૂર્ણ તો કેમ હોઈ જ શકે ?

એટલા માટે જૈનશાસ્ત્ર પ્રત્યેક વાતને પૂર્ણ રીતિએ જ કહે છે. જેઓ રાગદ્વેષના વિજેતા છે તેઓ જ પૂર્ણ છે. આ પ્રમાણે જૈન દર્શનમાં પરમાત્માની પ્રાર્થના પણ પૂર્ણ રીતિએ બતાવવામાં આવેલ છે.

આ પ્રાર્થના ભગવાન સુબુદ્ધિનાથની કરવામાં આવી છે. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે, ભગવાન સુબુદ્ધિનાથ પણ એક સમયે કર્મોથી ઘેરાએલા હતા. તેમનો આત્મા પણ કર્માધીન હતો. જ્યારે તેઓ કર્મોથી ઘેરાએલા હતા, ત્યારે તેઓમાં અને આપણામાં કાંઈ વિશેષ અંતર ન હતું. પણ જ્યારે તેમણે પોતાની શક્તિ અને પુરુષાર્થદ્વારા કર્મોને નષ્ટ કર્યાં અને તેઓ કર્મવિમુક્ત થઈ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા ત્યારે આપણે તેમની પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમને વંદનીય માનીએ છીએ.

આત્મા જ્યારે પરમાત્માની શુદ્ધ હૃદયે પ્રાર્થના કરવા લાગે છે ત્યારે તેને એવો ભાસ થાય છે કે, મારામાં અને પરમાત્મામાં કાંઈ ભિન્નતા નથી, પણ એકતા જ છે. જ્યારે આત્માની પરમાત્માની સાથે એકતાનતા થાય છે ત્યારે આત્મા એમ સમજે છે કે, હું આત્મા ઉપર આવેલાં કર્માવરણોને ખરાબ સમજતો હતો, પણ હવે મને માલુમ પડ્યું કે, એમાં કર્મનો કાંઈ દોષ નથી. જે પ્રમાણે ચોર ધન ઉપાડી લઈ જશે એવા ભયના કારણે ધન ઉપર ધૂળનું આવરણ આવી જવું સારું સમજાય છે. તે જ પ્રમાણે આત્મારૂપી ધન ઉપર મેં જ કર્મરૂપી આવરણ ઢાંકયું છે. હવે મારે આત્મારૂપી ધન જોઈએ છે, તો કર્મરૂપી આવરણ દૂર કરી લઉં, તો આત્મારૂપી ધન હાથમાં આવશે.

'અષ્ટ ગુણાકર ઉલખ્યો હો, જોતી સ્વરૂપ ભગવંત.'

ભક્તો કહે છે કે, હે! આત્મા! તેં પરમાત્માને આઠ ગુણોદ્વારા ઓળખ્યા છે તો તેમની એવી પ્રાર્થના કર કે, "હે! પ્રભો! તમારા ગુણોને જોઈ મને એવી હિંમત થાય છે કે, એક દિવસ તમારો આત્મા મારા આત્મા જેવો જ કર્મરજથી ઢંકાએલો હતો, પણ તમે તમારા આત્મા ઉપરથી કર્મરજને દૂર કરી આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું; તે જ પ્રમાણે હું પણ મારા આત્મા ઉપરની કર્મરજને દૂર કરી મારા આત્મસ્વરૂપને પ્રગટ કરી શકું તેમ છું."

આત્માની જ્યોતિ પ્રગટાવવા માટે અન્ય દાર્શનિકો જે કાંઈ કહે છે તે જો કે બીજા રૂપમાં છે, છતાં તેને જૈનદષ્ટિએ જોતાં બધી વસ્તુઓ સત્ય જણાશે, અને જૈનદષ્ટિએ જોવામાં ન આવે તો મિથ્યાત્વમાં પરિણત થઈ જશે. એટલા માટે પ્રત્યેક વાત જૈનદષ્ટિએ જોવી જોઈએ. અન્ય દાર્શનિકો કહે છે કેઃ—

किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः
स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ।
मुक्त्यैकं भवबन्धदुःखरचनाविध्वंसकालानलं
स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥

આ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, એક કામને છોડી બાકીનાં બધાં કામો વણિકવૃત્તિનાં છે. વણિકવૃત્તિનો મતલબ એ છે કે, 'આ દે અને આ લે.' જે પ્રમાણે ચાર આનાના વ્યાજ માટે સો રૂપિયા કાઢીને આપી દીધા પણ તે એટલા માટે કે, સો રૂપિયાની સાથે ચાર આના વધારે મળે. આ પ્રમાણે જ્યાં થોડો પણ બદલો લેવાની ઇચ્છા હોય છે તેને વણિકવૃત્તિ કહે છે.

અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે વણિકવૃત્તિ વિનાનું કામ કયું છે? અને વણિકવૃત્તિવાળાં કામો ક્યાં છે? સાધારણરીતે વણિકવૃત્તિવાળાં કામોની ગણના કરવી મુશ્કેલ છે. એક શ્લોકમાં તેનો થોડામાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે, "વેદનું પઠન કરવું એ પણ વણિકવૃત્તિ છે. સ્મૃતિ શાસ્ત્ર–પુરાણ વગેરેનું પઠન કરવું તે પણ વણિકવૃત્તિ છે. કારણ કે વેદ–સ્મૃતિ–પુરાણના પઠનનું ફ્લ સ્વર્ગ બતાવ્યું છે, અને એટલા જ માટે તેમાં વણિકવૃત્તિ છે. કારણ કે સંસારમાં સુખનું બિન્દુ છે તો સ્વર્ગમાં સુખનો સિન્ધુ છે. આ પ્રમાણે બિંદુ માત્ર સુખને છોડી સિંધુ સમાન સુખ લેવા માટે જ કર્મકાંડો–યજ્ઞયાગ એ બધાં ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ બધાં ઉપાયોમાં વણિકવૃત્તિ છે. કેવળ આત્મતત્ત્વ વિચારમાં જ વણિકવૃત્તિ નથી. એટલા માટે આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરો."

આજે પણ લોકો ભણીગણીને મોટી મોટી પદવીઓ મેળવે છે. પણ શા માટે? મોટો પગાર મળે એટલા માટે. જે બે હજાર રૂા. નો પગાર મેળવે છે તે મોટો માણસ મનાય છે, જે ચાર હજાર રૂા. નો પગાર મેળવે છે તે તેનાથી મોટો માણસ ગણાય છે અને જે તેનાથી પણ વધારે પગાર મેળવે છે તે બહુ મોટો માણસ ગણાય છે. આ પ્રમાણે રૂપિયા મોટા કે વિદ્યા મોટી?

ભકતો કહે છે કે, રાગદ્વેષાદિ ભવબંધનોને નષ્ટ કરનાર કાળ અગ્નિની સમાન જે છે તે અમને પસંદ છે. આઠ કર્મોની ઉપાધી નષ્ટ થવાથી જે આત્માનંદ પેદા થાય છે તે જ અમને આરાધ્ય છે બાકી તો બધી વણિકવૃત્તિ હોવાથી ત્યાજ્ય છે.

આત્માનંદને પ્રાપ્ત કરવાની જો વૃત્તિ છે તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો કે:—

"શ્રી સુબુદ્ધિ જિનેશ્વર વન્દિયે રે."

જો કે આ પ્રાર્થના ભગવાન સુબુધિનાથનું નામ લઈ કરવામાં આવી છે પણ વાસ્તવિક રીતે જોવામાં આવે તો આ પ્રાર્થના આત્માનંદની જ છે. આ નમસ્કાર આત્માનંદને જ કરવામાં આવ્યાં છે. તમે લોકો સાંસારિક ઉપાધિમાં પડી જઈ આત્માનંદને ભૂલી રહ્યા છો પણ જો તેને ભૂલી ન જાઓ તો ઘણો જ આનંદ આવે. જો કે સંસારિક લોકોને આત્માનંદને પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ જણાય છે પણ જેમને આત્માનંદ પ્રિય લાગે છે તેમને માટે તો આ વાત સરલ છે અને સાંસારિક વાતો મુશ્કેલ જણાય છે.

'કલ્પતરુ' માસિકપત્ર દ્વારા એવું સાંભળ્યું છે કે, કોઈ માણસની જાંઘનું હાડકું તૂટી ગયું હતું. સર્જન ડૉક્ટરે તે માણસને કહ્યું કે, ઑપરેશન કર્યા વિના આ તૂટેલું હાડકું સાંધી શકાશે નહિ. તે માણસને ઑપરેશનનો બહુ ડર લાગ્યો એટલા માટે તેને આખી રાત ઉંઘ ન આવી. એટલે તે આખી રાત પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતો રહ્યો. સવારે તેને થોડી ઉંઘ આવી ગઈ. ઊઠીને તેણે જોયું કે, તેનું તૂટેલું હાડકું સંધાઈ ગયું છે અને તે થોડા દીવસમાં પહેલાંની માફક બરાબર ચાલવા લાગ્યો. તેણે ડૉકટરોને પગ બતાવ્યો અને બધી હકીકત કહી. ડૉકટર તેનો પગ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ પગમાં હાડકું કોઈ દિવસ તૂટેલું જ નથી એમ લાગે છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના જો સાચી રીતિએ કરવામાં આવે તો આ નાસ્તિકતાપ્રધાન યુગમાં પણ ઘણો ચમત્કાર જોવામાં આવે. આજના ભણેલાગણેલા લોકો જાણે નાસ્તિક થઈ

રહ્યા છે અને તેમને બધે ઠેકાણે ઢોંગ જ જણાય છે. પણ આજે પણ કેટલીક એવી વાતો જોવામાં આવે છે કે જે આસ્તિકતાના પ્રબલ પ્રમાણરૂપે છે. પ્રાર્થનામાં કેવી શક્તિ રહેલી છે એ તો આજે પણ જોવામાં આવે છે. મને પોતાને પણ પ્રાર્થનાની શક્તિનો અનુભવ છે. જો તમે પણ સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો તમને પણ પ્રાર્થનાની શક્તિનો અનુભવ થયા વગર રહેશે નહિ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૬

અનાથી મુનિ આ જ વાત રાજા શ્રેણિકને સમજાવી રહ્યા છે. તેઓ કેવળ રાજાને જ આ વાત કહી રહ્યા નથી પણ બધાને આ વાત કહી રહ્યા છે. જો તેઓ કેવળ રાજાને જ વાત કહે અને બીજાને ન કહે તો તો તેઓ તુચ્છ થઈ જાય. શાસ્ત્રમાં સાધુઓ માટે કહ્યું છે કેઃ—

जहा पुन्नस्स कत्थई तहा तुच्छस्स कत्थई,
जहा तुच्छस्स कत्थइ तहा पुन्नस्स कत्थई ।—શ્રી આચારાંગ સૂત્ર

અર્થાત્—સાધુઓ બધાને સમાન રૂપે ધર્મ સંભળાવે. જે પ્રમાણે કોઈ એક મહાન્‌ને ધર્મ સંભળાવે તે જ પ્રમાણે એક તુચ્છને પણ ધર્મ સંભળાવે; અને આ જ પ્રમાણે એક તુચ્છને જે ધર્મ સંભળાવે તે જ ધર્મ એક મહાન્‌ને પણ સંભળાવે.

આ કથનાનુસાર અનાથી મુનિ આગળ તો રાજા શ્રેણિક અને એક દરિદ્રી બધાં સમાન જ હતાં છતાં તેમણે રાજા શ્રેણિકને સંબોધન કરી આ બધી વાતો કહી છે તેનું કારણ એ છે કે, પાત્ર વિના વસ્તુ ઝીલી શકાતી નથી. જે લોકો વીર છે તેઓ જ આ ઉપદેશને ઝીલી શકે છે. ઢીલી ધોતીના વાણીયા આ ઉપદેશને ઝીલી ન શકે. ઢીલી ધોતીના વાણીયાઓને તો સામાન્ય વાતને છોડવામાં પણ મુશ્કેલી જણાય છે.

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને સાધુઓની વાત સમજાવતાં કહે છે કેઃ—

"હે ! રાજન્‌ ! સાધુપણું લઈને પણ જે વણિક-વૃત્તિનો ત્યાગ કરતો નથી તે અનાથ જ છે. અમે આ પ્રમાણે કરીશું તો લોકો અમને માનશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી બાહ્ય સાધુ-ક્રિયા કરવી એ વણિકવૃત્તિ છે. આ પ્રકારની વણિકવૃત્તિ કરનાર સાધુ થઈને પણ અનાથ જ છે, સનાથ નથી."

"હે ! રાજન્‌ ! જે કર્મબંધનમાં પડેલો છે તે અનાથ છે અને જે કર્મબંધનને તોડે છે તે સનાથ છે. દ્રવ્ય સાધુ કર્મબંધનને તોડી શકતો નથી એટલા માટે તે અનાથ છે. તે મહાવ્રતોનો સ્વીકાર તો કરે છે પણ પ્રમાદના ઉદયથી પ્રમાદને વશ થઈ મહાવ્રતોને જીવનસ્પર્શી બનાવતો નથી. એટલા માટે તે અનાથ છે."

મહાવ્રત અણુવ્રતની અપેક્ષાએ છે એટલા માટે મહાવ્રતને વિષે જે કાંઈ કહેવામાં આવે છે તેની સાથે અણુવ્રતની પણ શિક્ષા આપવામાં આવે છે. તમે સાધુ અને તેમનાં મહાવ્રતો વિષે વિચાર કરો તે પહેલાં તમારાં અણુવ્રતોનો વિચાર કરી જુઓ.

અણુવ્રત અને મહાવ્રતમાં શું અંતર છે એ વાત થોડામાં કહું છું. જે વ્રતોમાં કોઈ પ્રકારની છૂટ છે તે અણુવ્રત છે, અને જે વ્રતોમાં કોઈ પણ પ્રકારની છૂટ નથી તે મહાવ્રત

છે. જૈનશાસ્ત્રમાં પાંચ મહાવ્રત અને યોગદર્શનમાં પાંચ યામ કહેવામાં આવ્યાં છે. પણ બલિહારી તો તેમની છે કે જેઓ પાંચ મહાવ્રતો કે પાંચ યામોનું બરાબર પાલન કરે છે. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ યામો છે. આ જ પ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, કોઈની હિંસા ન કરવી, અસત્ય ન બોલવું, અણદીધેલું ન લેવું, શીલવ્રતનું પાલન કરવું અને કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર મમત્વ ન રાખવું એ પાંચ મહાવ્રતો છે. અણુવ્રતમાં થોડી છૂટ રહે છે. જેમકે અહિંસાનું પાલન કરીશ પણ જે મારો અપરાધ કરશે તેને હું દંડ આપી શકીશ. આ પ્રમાણે અહિંસાપાલનમાં એક છૂટ રાખી એટલા માટે આ વ્રતનું નામ અણુવ્રત છે. આ પ્રકારની છૂટ રાખી જે માણસ અપરાધી સિવાય બીજા કોઈને કષ્ટ આપતો નથી તે માણસ અણુવ્રતનું પાલન કરનાર છે. અણુવ્રત અને મહાવ્રતમાં આ જ અંતર છે કે, અણુવ્રતમાં તો કોઈ પ્રકારની છૂટ રાખવામાં આવે છે, જ્યારે મહાવ્રતોમાં કોઈ પ્રકારની છૂટ રાખવામાં આવતી નથી. યોગદર્શનમાં પાંચ યામોની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, દેશ, જાતિ, કાલ, સમય વગેરેનો કોઈ પણ પ્રકારનો અપવાદ રાખ્યા વિના અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહનું પાલન કરવું એ પાંચ યામોનું પાલન કરવું છે. પાંચ યામોમાં કે પાંચ મહાવ્રતોમાં દેશ, જાતિ, કાળ કે સમય વગેરેનો કોઈ પ્રકારનો અપવાદ રાખવામાં આવતો નથી. અણુવ્રતમાં અમુક અપવાદ રાખવામાં આવે છે. જૈનદર્શનમાં એ જ વિશેષતા છે કે, પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ધર્મનો સ્વીકાર કરી શકે છે અને તેનું પાલન કરી શકે છે.

દેશથી પ્રતિબંધનો અર્થ એ છે કે, હું અમુક દેશમાં તો અહિંસાદિનું પાલન કરીશ પણ અમુક દેશની બહાર અહિંસાદિનું પાલન કરી શકીશ નહિ. આ પ્રકારની છૂટ મહાવ્રતમાં કે પાંચ યામોમાં હોઈ શકતી નથી. આ જ પ્રમાણે અમુક જાતિના જીવોને નહિ મારું એ અપૂર્ણ અહિંસા છે. પણ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, મહાવ્રતોમાં એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય વગેરે કોઈ જાતિના જીવોની હિંસા કરવાની છૂટ હોઈ શકે જ નહિ. જે અહિંસામાં આ પ્રકારની અપૂર્ણતા છે તે અહિંસા અણુવ્રતમાં છે, મહાવ્રતમાં નથી. મહાવ્રતોમાં તો એકેન્દ્રિય આદિ પ્રત્યેક જાતિના જીવોની અહિંસા કરવી, કરાવવી તથા અનુમોદવાની પ્રતિજ્ઞા એકી સાથે કરવામાં આવે છે અને તેનો જ અહિંસામાં સમાવેશ થાય છે.

આજે મહાવ્રતની આ વ્યાખ્યા ન સમજવાને કારણે ઘણી જ ગડબડ થવા પામે છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમે હિંસા તો ન કરીએ પણ બીજાને કહીને કરાવીએ કે હિંસાનો ઉપદેશ આપીએ તો તેમાં શું હરકત છે? ખરી રીતે બીજાએ કરેલી હિંસાને અનુમોદન આપે છે તે સાધુ નથી. સાધુ તો તે છે કે, જે હિંસા કરે નહિ, કરાવે નહિ તથા હિંસાને અનુમોદન પણ આપે નહિ.

દેશમાં, અમુક દેશમાં હિંસા નહિ કરું અને અમુક દેશમાં કરીશ એવી સીમા બાંધવામાં આવે છે તે અણુવ્રતમાં છે. જેમકે દિગ્વ્રતમાં એવી પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે કે, હું અમુક સીમાની બહારની હિંસાનો ત્યાગ કરું છું. આ અણુવ્રત માટે છે. સાધુઓ માટે તો મહાવ્રત છે કે જેનું પાલન બધા દેશમાં સમાનરૂપે કરવું આવશ્યક છે. સાધુને અઢીદ્વીપની બહાર પણ કોઈ લઈ જાય તો પણ તે સાધુ અહિંસાદિ મહાવ્રતોનું પાલન અપવાદ રાખ્યા વિના પૂર્ણરૂપે

કરશે. એમ થઈ ન શકે કે, અઢીદ્વીપમાં તો બીજાં વ્રતો છે અને અઢીદ્વીપની બહાર બીજાં વ્રતો છે. આ પ્રમાણે દેશ કે જાતિની મર્યાદા મહાવ્રતોમાં હોતી નથી.

આ તો દેશ અને જાતિની વાત થઈ. હવે કાળની વાત લઈએ. કાળને માટે એવી છૂટ રાખવામાં આવે કે, 'સુકાળ હોય તો તો હું અહિંસા વ્રતનું પાલન કરીશ પણ દુષ્કાળ કે, આપત્તિકાળ હોય ત્યારે અમારો "આપદ્ધર્મ" જુદો છે.' જેમકે સ્ત્રી કે પુત્રને કોઈ સતાવતું હોય ત્યારે અહિંસાનું પાલન થઈ શકે નહિ, ત્યારે તો આતતાયીને—પીડા આપનારને દંડ આપવામાં આવે. આ પ્રમાણે અહિંસા વ્રતમાં છૂટ રાખવી એ મહાવ્રત નથી. શાસ્ત્ર આ પ્રકારનું વ્રત લેવા માટે અટકાવતું નથી પણ એ પ્રકારનું વ્રત અણુવ્રત છે. મહાવ્રત તો તે છે કે, ભલે ગમે તેવો અપરાધી હોય પણ તેને દંડ આપવામાં ન આવે–તેની હિંસા કરવામાં ન આવે. જે મહાવ્રતોનો સ્વીકાર તો કરે છે પણ અહિંસાનું આ પ્રમાણે પૂર્ણ રીતે પાલન કરતો નથી તે અનાથ જ છે, સનાથ નથી.

કાલની બાદ સમયનો અપવાદ બતાવવામાં આવ્યો છે. મહાવ્રતમાં સમયનો પણ અપવાદ રાખવામાં આવતો નથી. સમયનો અર્થ અવસર છે. જેમકે જાણી જોઈને તો કોઈને માટે નહિ પણ એવી છૂટ રાખવામાં આવે કે, જો મને કોઈ ભયંકર રોગ થાય તે રોગને મટાડવા માટે હિંસાનો આશ્રય લેવો પડે કે મને કોઈ જીવ જોવામાં ન આવે પણ રોગનિવારણ માટે તેની હિંસા થઈ જાય તો છૂટ છે. મહાવ્રતમાં આ પ્રકારની છૂટ રાખી શકાય નહિ. અણુવ્રતમાં આ પ્રકારની છૂટ જાણી જોઈને રાખી શકાય છે. અણુવ્રતમાં (આકુટી બુદ્ધિએ) જાણી જોઈને અને અનાકુટી બુદ્ધિએ હિંસાની છૂટ બતાવવામાં આવેલ છે, પણ મહાવ્રતમાં એવી કોઈ પ્રકારની છૂટ આપવામાં આવેલ નથી. સાધુઓ આવી છૂટ રાખી પણ શકે નહિ. તેઓ તો રાતના સમયે જો ચાલવું પડે છે તો જીવ હોય કે ન હોય પણ ઓઘાદ્વારા જગ્યા પુંજીને જ ચાલી શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, જો સાધુની પાસેથી ઓઘો પાંચ હાથ દૂર રહે તો તેમને માસિક દંડ આવે છે.

મતલબ કે, જે વ્રતોમાં દેશ, કાલ, સમય અને જાતિ વગેરે કોઈ પ્રકારનો અપવાદ રાખવામાં આવતો નથી તે મહાવ્રતો છે. મહાવ્રત સાર્વભૌમ છે, એટલા માટે મહાવ્રતોમાં કોઈ પ્રકારની છૂટ હોઈ શકે નહિ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૬

આ સંસાર વિચિત્ર છે. એટલા માટે કોઈ તો સુદર્શનની પ્રશંસા કરતા હતા તો કોઈ નિંદા. કોઈ તો કહેતા હતા કે, આ તો ધર્મનો ઢોંગ કરતો હતો, તો કોઈ એમ કહેતા હતા કે, આપણે હૃદયની વાત સમજી શકતા નથી તો શા માટે તેની નકામી નિંદા કરી પાપ બાંધવું ? એ પોતાના મોઢે બે ચાર શબ્દો બોલે તો તેની શૂળીએ ચડાવવાની શિક્ષા માફ થઈ શકે એમ છે, અને બધાએ તેને બોલવાનો આગ્રહ પણ કર્યો, છતાં તે બોલતા નથી, તો મૌન રહેવામાં કોઈ સદાશય રહ્યો હશે એમ આપણે સમજવું જોઈએ.

શેઠ તો બધાની પ્રશંસાત્મક કે નિંદાત્મક વાતો શાન્ત ભાવે સાંભળ્યે જતા હતા.

ભલે બધા દેવો એક થઈ જાય પણ સત્ય તત્ત્વને માનનારો પોતાના સત્યધર્મથી ચલિત થતો નથી. જો કે બધા દેવો એક બાજુ થઈ જાય એ અસંભવ છે, અને કદાચિત

એ સંભવિત થઈ જાય તો પણ સત્યધર્મી તો પોતાના સત્યધર્મ ઉપર દૃઢ જ રહે છે. સત્યધર્મી તો એમ જ વિચારે છે કે, જો હું મારા સત્યધર્મ ઉપર દૃઢ રહીશ તો દેવ પણ મારું કાંઈ કરી શકે એમ નથી.

સુદર્શન શેઠે સાગારી સંથારો કર્યો. તેણે કહ્યું કે, "હે ! પ્રભો ! જો હું જીવિત રહ્યો તો તો મારાં પહેલાંના વ્રતો છે જ, પણ જો મેં કાળ કર્યો તો મારે અઢારે પાપોનો ત્યાગ છે." જો કે નિશ્ચયમાં તો તેણે એમ કર્યું, પણ વ્યવહાર રાખવો પણ આવશ્યક છે. વ્યવહાર રાખ્યા વિના કામ ચાલી શકતું નથી. સાધુ, તીર્થંકર અને સિદ્ધ વગેરે બધા વ્યવહારથી જ છે. નિશ્ચયમાં તો **एगे आया** એ કથનાનુસાર બધા સરખા જ છે. તમે વ્યવહારને માટે જ આવ્યા છો, અને તમારી ઉત્પત્તિ અને તમારો લય પણ વ્યવહારથી જ છે. ખાવું–પીવું વગેરે વ્યવહાર માટે જ છે, તો પછી ધર્મમાં વ્યવહારની આવશ્યકતા કેમ ન હોય ? જે ધર્મને માટે વ્યવહારનો લોપ કરે છે અર્થાત્ ધર્મમાં વ્યવહારને સ્થાન આપતો નથી તે ધર્મનો જ લોપ કરે છે એમ કહી શકાય.

સુદર્શને વ્યવહારને માટે જ અઢાર પાપોનો ત્યાગ કર્યો. તેણે કહ્યું કે, જો મારું શરીર શૂળીથી છેદાઈ ગયું તો મારે અઢાર પાપોનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ છે. તેણે આ પ્રમાણે ત્યાગ તો કર્યો, પણ આ ત્યાગ કરવા છતાં પણ જો તેના મનમાં થોડો પણ રાગદ્વેષ રહી જાત તો એ દશામાં તે પોતાના ધ્યેયથી પતિત થઈ જાત. અભયાએ સુદર્શન ઉપર કેવો જુલ્મ ગુજાર્યો હતો ? તે કેવી પાપાત્મા હતી ? જે કોઈ પોતે સચ્ચરિત્રા બની બીજા ઉપર કલંક ચડાવે છે તેથી વધારે કોણ પાપાત્મા હોઈ શકે ? એટલા માટે સુદર્શનના હૃદયમાં અભયા પ્રતિ ક્રોધ આવે એ સ્વાભાવિક હતું. છતાં પણ સુદર્શન જેવો સત્યધર્મી તો એમ જ વિચારતો હતો કે, આ અભયા રાણી તો મારી સાચી માતા છે, કે તેમણે જ મને અઢાર પાપોને ત્યાગ કરવાનો શુભ અવસર આપ્યો છે.

જો તમે પણ આ વાતને બરાબર સમજ્યા હો તો તમારામાં એવો વિચાર સરખો પણ ન આવે કે અમુક માણસનો સત્યાનાશ થઈ જાય તો મને શાન્તિ થાય. જો તમને આવો વિચાર આવ્યો, તો તમે એમ નક્કી સમજજો કે, તમે સત્યધર્મને કે અરિહંત દેવને હજી સમજી શક્યા નથી. તમારામાં તો એવી ભાવના હોવી જોઈએ કે, "હે ! પ્રભો ! હે ! શાન્તિનાથ ભગવાન ! આપે એક કબુતરની રક્ષા માટે જેવી રીતે શરીરનું સમર્પણ કર્યું હતું, તે જ પ્રમાણે હું પણ બીજાના કલ્યાણ માટે મારા શરીરને સમર્પિત કરી શકું એવી શક્તિ મારામાં આવે." પણ તમે લોકો મહાજન છો, એટલા માટે એમ વિચારતા હશો કે, જો અમે એમ કહીએ તો અમારો સંસાર–વ્યવહાર કેમ ચાલી શકે ! પણ જો એવો વિચાર તમને થાય તો એમાં વિચારશીલતાનો શું અંશ છે, તેનો ઊંડો વિચાર કરો.

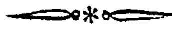
સુદર્શન કહે છે કે, "હે ! પ્રભો ! મારા હૃદયમાં કોઈના પ્રતિ રાગદ્વેષ નથી. લોકો ભલે એમ સમજે કે મને શૂળીએ ચડાવવામાં આવે છે પણ હું તો એમ સમજું છું કે, મારો આત્મા પોતાના આત્મતત્ત્વમાં મળી રહ્યો છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શને ધ્યાન ધર્યું. ધ્યાનમાં તે નવકારમંત્ર જ જપતો હતો. સાધારણ રીતે નવકારમંત્ર તો ઘણા લોકોને યાદ હશે અને તેનો જાપ કરતા હશે; પરંતુ નવકારમંત્ર જપવામાં ભાવનું અંતર રહે છે. એટલા માટે નવકારમંત્રને ભાવપૂર્વક

જપવો જોઈએ. જો હૃદયમાં નવકારમંત્રના મહિમાનું સ્થાન હોય, તો પછી તે માણસ કષ્ટને કષ્ટ માનતો નથી, પરંતુ એ કષ્ટ સમયને નવકારમંત્રના મહિમાનો સમય માને છે. જે નવકારમંત્ર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખે છે તેનામાં દૃઢતા આવ્યા વગર રહેતી નથી. નિષ્કામ થઈ પરમાત્માની દૃઢતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો અવશ્ય આત્મકલ્યાણ થાય.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૦ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દૃઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય;
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય.
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા શીતલનાથનું નામ જપવાથી શું લાભ થાય છે એ અત્રે જોવાનું છે. આત્મા જે ઉપાધિઓને કારણે સંતપ્ત થઈ રહ્યો છે તે ઉપાધિઓને ભગવાન શીતલનાથની પ્રાર્થના શાન્ત કરી શીતલતા આપે છે. ઉપાધિઓને શાન્ત કરી શીતલતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પરમાત્મા શીતલનાથની પ્રાર્થના એ એક અમોઘ ઉપાય છે. પણ એ ઉપાયને કામમાં લેતાં પહેલાં પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

રોગી જ્યાંસુધી પોતાના રોગને જાણતો નથી ત્યાંસુધી તેને દવા ઉપર વિશ્વાસ પેદા થતો નથી. એટલા માટે દવા લીધા પહેલાં રોગીએ પોતાના રોગને જાણી લેવો આવશ્યક છે. રોગ જાણી લીધા બાદ દવા લેવાની ભાવના પેદા થાય છે, અને વૈદ્યોનું કહેવું છે કે, રોગીની ભાવના દવાથી પણ વધારે કામ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે પ્રાર્થના કરનાર પોતાનું સ્વરૂપ જાણી લેશે અને ઉપાધિઓથી મુક્ત થવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશે, ત્યારે પ્રાર્થનામાં તેને અજબ શક્તિ જણાશે. એટલા માટે સર્વપ્રથમ આત્માને કઈ કઈ ઉપાધિઓએ ઘેરી લીધેલ છે એ જાણીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો ભાવ પેદા કરવો જોઈએ અને પછી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

પ્રાર્થના કરવા માટે તમારા સુષુપ્ત ભાવો જાગ્રત થાય એ દૃષ્ટિએ તમને હમેશાં પ્રાર્થના વિષયક થોડું ઘણું સંભળાવવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે સૂર્યોદય થવાથી કમળો વિકસિત થાય છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ પ્રાર્થના વિષે સાંભળી આત્માને જાગ્રત કરો. આત્માને જાગ્રત કરી જો પરમાત્માની પ્રાર્થના ભાવપૂર્વક કરશો તો આત્માની બધી ઉપાધિઓ મટી જશે અને તમારો આત્મા શાન્તિ અને શીતલતા પ્રાપ્ત કરશે.

તમે કદાચ એમ કહેશો કે, અમે જાગ્રત કેવી રીતે થઈએ? જ્યારે અમે જાગતા છીએ ત્યારે જ તો અમે તમારી સામે બેઠા છીએ; આનો ઉત્તર એ છે કે, આ જાગ્રતિ તો દ્રવ્ય જાગ્રતિ છે. હું દ્રવ્ય ઊંઘ ઉડાડવાની વાત કહેતો નથી, પણ ભાવ નિદ્રા ઉડાડવાની

વાત કરી રહ્યો છું. દ્રવ્ય ઊંઘ ઉડાડવી તો સરલ છે પણ ભાવ નિદ્રા ઉડાડવી તો બહુ જ મુશ્કેલ છે. એટલા માટે ભાવ નિદ્રા ઉડાડી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો. કહ્યું છે કેઃ—

' देवो भुत्वा देवं यजेत् '

અનેક તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે કે, ઈશ્વર થઈને ઈશ્વરને ભજો. તમે કહેશો કે, જો અમે પોતે જ પરમાત્મા બની જઈએ તો પછી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની અમને શી જરૂર? પણ આ કથનનો એવો અર્થ છે કે, પ્રભુમય થઈને પ્રભુને ભજો. વિકાર ન રાખો. જે ક્રોધી હોય છે તે ક્રોધને જાગ્રત કરવા માટે ક્રોધીને ભજે છે. કામી પુરુષ કામવાસનાને જાગ્રત કરવા માટે કામદેવને ભજે છે. પણ જે કામક્રોધનો નાશ કરવા ચાહે છે તે તો કામક્રોધના વિજેતા દેવને જ ભજશે. લોભી માણસ લોભી દેવની જ પ્રાર્થના કરશે પણ જે લોભનો નાશ કરવા ચાહે છે તે તો લોભરહિત દેવને જ ભજશે. એટલા માટે તમે જો કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરેથી મુક્ત થવા ચાહો છો તો તમે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરેથી વિમુક્ત થએલા વીતરાગ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો. અને તેમની પ્રાર્થના પણ પોતાના અઢાર પ્રકારના દોષોને દૂર કરવા માટે જ કરો. પરમાત્માની પ્રાર્થના દોષમુક્ત થવાની ભાવનાએ કરશો તો પ્રાર્થના-પ્રબોધથી તમારા આત્મામાં અપૂર્વ પ્રકાશ આવશે.

તમે કહેશો કે પ્રભુમય કેવી રીતે બનવું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યારે આત્મા ભાવનિક્ષેપ ઉપર જાય છે અને શબ્દાદિ ત્રણ નયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે આત્માની સ્થિતિ વિષે શાસ્ત્ર કહે છે કે, તે વખતે આત્મા જેનો ઉપયોગ કરે છે, આત્મા તે જ કહેવાય છે. અર્થાત્ પરમાત્મામાં ઉપયોગ રાખી આત્મા પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો આત્મા આ ભવમાં નહિ તો બીજા ભવમાં પરમાત્મામય બની જાય.

તુજ દર્શન મુજ વાલ હો લાલ, દર્શન શુદ્ધ પવિત્ર હો વાલેસર;
દર્શન શબ્દ નયે કરે રે લાલ, સંગ્રહ એવંભૂત રે વાલેસર.

આ કડીમાં કહ્યું છે કે, હે! પ્રભો! તારું દર્શન મને પ્રિય છે. કેવળ આંખોથી જોવું એ જ દર્શન નથી પરંતુ હૃદયને એકાગ્ર કરી વિવેકપૂર્વક તારામાં ઉપયોગ લગાવવો એ જ તારું દર્શન છે. આ પ્રમાણે તારું દર્શન કરવાથી તું મને બહુ પ્રિય લાગે છે.

મેં અન્ય દેવોને પણ જોયા છે તેમનું દર્શન મને પ્રિય લાગતું નથી. કારણ કે, તે દેવો બધા દર્શકોને દર્શક જ રાખે છે. તે પોતે તો ઈશ્વર રહે છે અને જે તેમનું દર્શન કરે છે, તેમને તો દર્શક જ રાખે છે. દર્શકને પોતાના જેવો બનાવી દેવો એ ગુણ તો તારામાં જ છે, પણ તારું દર્શન શબ્દનયથી કરવું જોઈએ. જે શબ્દનયથી તારું દર્શન કરે છે તેનો સંગ્રહનય એવંભૂતમાં પહોંચી જાય છે.

સંગ્રહ નયમાં જે વસ્તુ હોય છે તે જ વસ્તુ પૂર્ણ થઈ એવંભૂતમાં જાય છે. જે વસ્તુ સંગ્રહ નયમાં નથી તે એવંભૂતમાં પણ જતી નથી. જેમકે સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ માટીમાં ઘડો છે, પણ જો સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ માટીમાં ઘડો ન હોય તો લાખો ઉપાય કરવા છતાં પણ માટીમાંથી ઘડો બની શકતો નથી. સંગ્રહનયથી માટીમાં ઘડો છે ત્યારે જ કર્ત્તા અને નિમિત્તના સહકારથી ઘડો બને છે. આ ઉદાહરણ પ્રમાણે બધાના આત્મા સમાન છે. સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ મારો આત્મા પણ " હે! પ્રભુ! તારા જ સમાન છે. પણ જે પ્રમાણે જ્યાંસુધી

માટીનો ઘડો બનતો નથી ત્યાંસુધી માટી પગ તળે કચડાય છે—કોઈના માથા ઉપર ચડી શકતી નથી, તે જ પ્રમાણે સંગ્રહનયમાં જ રહેવાના કારણે હું પણ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરી રહ્યો છું. હવે મને માલુમ પડયું કે, જો હું શબ્દનયથી તારું દર્શન એક વાર પણ કરી લઉં તો હું સંગ્રહનયમાંથી એવંભૂત નયમાં પહોંચી જાઉં અર્થાત્ હું તારા જ જેવો બની જાઉં."

મતલબ કે, ભક્ત કહે છે કે, "હે! પ્રભો! મારા આત્માને ઉન્નત બનાવવામાં તું જ અમોઘ સાધનભૂત છો; તારા સિવાય બીજો કોઈ નથી. એટલા માટે હું તારી પ્રાર્થના કરું છું."

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૭

આ જ વાત અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, "હે! રાજન્! જે લોકો વિપુલ સંપત્તિ પામીને પણ અહીં તહીં રખડે છે તે લોકો ભાનભૂલેલા છે. જે અવસર, માટીને ચાક ઉપર ચડાવી ઘડો બનાવવાનો હોય, તે જ અવસરે જો માટીને ચાક ઉપરથી ઉતારી ફેંકી દેવામાં આવે તો એ અવસર કેવો ગુમાવ્યો કહેવાય? આ જ પ્રમાણે મનુષ્યજન્મ અને નિર્ગ્રન્થધર્મ પ્રાપ્ત થવા છતાં જેઓ દુઃખ પામે છે, તેઓ કેવો સુઅવસર ગુમાવે છે? ઊંચી સ્થિતિએ જઈ આ કેવું નીચે પડવા જેવું છે? આવા નીચે પડનારા લોકો ઉપર જ્ઞાનીજનો કરુણા કરે છે." તમે કોઈને નીચે પડતા જુઓ તો તેમના ઉપર તમને કરુણા આવશે, પણ બીજાઓ ઉપર કરુણા કરતાં પહેલાં પોતા ઉપર કરુણા કરવાની જરૂર છે. સર્વપ્રથમ પોતાના આત્મા ઉપર જ કરુણા કરવી જોઈએ.

आउत्तया जस्स य नत्थि कोई, इरियाए भासाए तहेसणाए ।
आयाणनिक्खेवदुगुंच्छणाए, न वीरजायं अणुजाइ मग्गं ॥४०॥

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે! રાજન્! હવે હું જુદા પ્રકારની અનાથતાનો વિચાર કરું છું. જેઓ નિર્ગ્રન્થધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ પતિત થઈ જાય છે તે લોકોની હવે હું વાત સમજાવું છું. આ વાત સમજાવવાનું કારણ એ છે કે, એક માણસ તો બીજાને પતિત થતો જોઈ સાહસહીન થઈ જાય છે અને બીજો માણસ, બીજાને પતિત થતો જોઈ વધારે સાહસી બને છે."

મેં એક પુસ્તકમાં જોયું છે કે, આ પંચમકાળની વિષમતા જોઈ અજ્ઞાનીઓ તો ડરી જઈ પડી જાય છે, પણ જ્ઞાનીજનો તો તેમને જોઈ નવો વિચાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે, "આ પંચમ આરો તો છે જ. આ પંચમ આરામાં વિષમતા હોય તો એમાં આશ્ચર્યની વાત શું છે! આ પંચમ આરાની વિષમતાથી બચવા માટે અમારે દૃઢ રહેવું જોઈએ."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીજનો તો વધારે દૃઢ થાય છે પણ અજ્ઞાની લોકો પંચમ આરાની વિષમતા જોઈ ઊલટા શિથિલ થઈ જાય છે. પણ વાસ્તવમાં આ પ્રકારના પતિત થતા લોકોને જોઈ પ્રત્યેકે સાવધાન થવું જોઈએ.

કોઈ માણસ જ્યારે પત્થરની ઠેસથી નીચે પડે છે તો બીજો માણસ તેને પડતો જોઈ પોતે પણ નીચે પડે છે કે વધારે સાવધાન બને છે? સાવધાન જ બને છે, અને તે એમ વિચારે છે કે આ માણસ પત્થરની ઠેસથી નીચે પડી ગયો તો મારે સાવધાન થઈ ચાલવું જોઈએ. આ જ પ્રમાણે સંયમમાં પણ બીજાને પડતા જોઈ પોતાએ સાવધાન બનવું જોઈએ.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે! રાજન્! ઘણા લોકો નિર્ગ્રન્થધર્મનો સ્વીકાર કરે છે પણ મહાવ્રતોનું પાલન થઈ ન શકવાને કારણે પડી જાય છે. આવા લોકો અનાથ જ છે."

મહાવ્રતોમાં કેવી રીતે સ્થિર રહી શકાય એને માટે પાતંજલિ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કેઃ—

'वितर्कबाधने प्रतिपक्षभावनं'

ઉપર્યુક્ત કથનનો સરલ અર્થ એ જ છે કે, વિતર્કોને દૂર કરવા માટે પ્રતિપક્ષી ભાવના કરવી જોઈએ. વિતર્ક શું છે અને પ્રતિપક્ષ ભાવના શું છે એનો વિચાર ઘણો લાંબો છે, એટલે અત્રે એ વિષે સંક્ષેપમાં કહું છું.

'વિતર્ક'નો અર્થ ઊલટો તર્ક થાય છે. જેમકે પાંચ મહાવ્રતોથી વિપરીત હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને લોભ-તૃષ્ણા છે. મહાવ્રતો તો ધારણ કર્યા છે પણ તે વ્રતોથી વિપરીત હિંસાદિનો વિતર્ક આડો આવે તો તે વખતે શું કરવું? એને માટે કહ્યું છે કે એ વિતર્કોને હટાડવા-દૂર કરવા. પણ એ વિતર્કોને કેવી રીતે દૂર કરવાં? એને માટે કહ્યું છે કે, પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વારા એ વિતર્કોને દૂર કરવા.

આ મહાવ્રતો માટે કહેવામાં આવ્યું છે પણ અણુવ્રત વિષે પણ જ્યારે વિતર્કો ઊભાં થાય ત્યારે પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વારા તેને પણ દૂર કરવા એમ સમજવું.

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ મહાવ્રતો છે. અહિંસાનો સામાન્ય અર્થ હિંસા ન કરવી એ થાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, અહિંસા તો કાયરોની છે. પણ વાસ્તવમાં અહિંસા કાયરોની નહિ પણ વીરોની છે. જે સાચો વીર હશે તે જ અહિંસાનું પાલન કરી શકશે. સાચો અહિંસક એવો હોય છે કે તે ઇન્દ્રોને પણ હરાવી શકે છે. તે હમેશાં લડતો જ રહે છે, વિપક્ષનો નાશ જ કરતો રહે છે. કદાચ તમે કહો કે, અહિંસકના હાથમાં તલવાર તો હોતી નથી તો પછી તે કેવી રીતે લડે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે તેમની પાસે તો જીવની રક્ષા કરવાનું સાધન જે રજોહરણ હોય છે, એ રજોહરણ જ અહિંસકની તલવાર છે. આ રજોહરણ પણ એક દ્રવ્ય ચિન્હ છે. અહિંસક પાસે સાચું શસ્ત્ર તો પોતાની ભાવના જ છે. અહિંસાના વિપક્ષને હટાડવાની જે ભાવના છે તે જ અહિંસકનું શસ્ત્ર છે.

મતલબ કે, વિપક્ષને હટાડવા માટે પ્રતિપક્ષી ભાવના કરવી જોઈએ. અહિંસાનો વિતર્ક હિંસા છે. એ હિંસાને હટાડવા માટે હિંસાની પ્રતિપક્ષી ભાવના-અહિંસાને અપનાવવી જોઈએ. અર્થાત્ હિંસાના વિતર્કને અહિંસાદ્વારા દૂર કરવો જોઈએ. હિંસાના વિતર્કને દૂર કરવા માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને મધ્યસ્થ ભાવના ભાવવી જોઈએ. બાલભાષામાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

ગુણીજનોં કો વંદના, અવગુણ જાન મધ્યસ્થ;
દુઃખી દેખ કરુણા કરે, મિત્ર ભાવ સમસ્ત.

આ ચાર ભાવના છે. પહેલી ભાવના પ્રમોદ ભાવના છે. અર્થાત્ ગુણીજનોને જોઈ વંદના કરી પ્રમોદ પામવો. ગુણીજનોના ગુણોનો મતલબ વ્યવહારના ગુણોથી નથી. કારણ કે વ્યવહારના ગુણો જેટલા વધારે તેટલી વધારે ધમાલ થાય છે. વ્યવહારના ગુણોમાં તો સંસારમાં જે ગુણી છે તેથી વિશેષ ગુણી દેવો છે. દેવો ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી છે, પણ તેમને વંદના

કરી શકાય નહિ. ગુણી તો તે લોકો જ છે કે જેઓ ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિનું પાલન કરે છે. આ પ્રમાણે સંયમગુણને ધારણ કરનાર પ્રતિ પ્રમોદભાવના રાખી વંદના કરવી જોઈએ.

બીજી મધ્યસ્થ ભાવના છે. જે ખરાબ છે, જે હિંસક છે તેના પ્રતિ પણ મધ્યસ્થ ભાવના રાખી એમ વિચારવું કે, આ આત્મા હિંસા કરે છે એટલે તે ખરાબ છે પણ જો તે હિંસાનો ત્યાગ કરી અહિંસક બની જાય તો તે પણ મારા માટે વંદનીય–પૂજનીય બની શકે છે. અર્જુનમાલી હિંસક હતો, પણ જ્યારે ભગવાનનો શિષ્ય બની તેણે હિંસાનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે તે પણ વંદનીય બની ગયો અને સુદર્શને તેમને વંદના પણ કરી. શું આવા અવગુણીને વંદના કરવી એ ઉચિત હતું? શેઠે તેને પણ ગુરુ માન્યા એ શું ઠીક હતું? પણ જેઓ ગુણના ગ્રાહક હોય છે તેઓ પહેલાંની વાતો ભૂલી જઈ ગુણોને જ ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે જે લોકો હિંસક છે તેઓ અહિંસક બની જાય એવી જ ભાવના ભાવવી જોઈએ. આમ છતાં જો તેની હિંસા છૂટે નહિ તો તેમના પ્રતિ મધ્યસ્થ ભાવના તો અવશ્ય રાખવી જોઈએ. તેમના પ્રતિ ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. કામદેવને ધર્મથી ચ્યુત કરવા માટે દેવ પિશાચનું રૂપ ધારણ કરી તલવાર લઈ આવ્યો હતો, છતાં કામદેવે તેના ઉપર ક્રોધ ન કર્યો. કામદેવ તો એમ જ વિચારતા હતા કે, "મને પરમાત્મા તરફ પ્રેમભાવ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા માટે આ દેવ આવ્યો છે. આ સિવાય તે દેવ મને 'અપત્થપત્થિયા' અને 'અવાંછનીય'ની વાંછના કરનાર કહે છે તો તે ઠીક જ કહે છે. જે ચીજ અવાંછનીય છે તેની વાંછના ન કરવી જોઈએ. એ દેવ કહે છે તો ઠીક, પણ તેના કથનમાં અંતર કેવળ એટલું જ છે કે, તે ધર્મને અવાંછનીય માને છે અને હું પાપને અવાંછનીય સમજું છું. તે ધર્મને અવાંછનીય સમજે છે તો તેનું કેવું કષ્ટ ભોગવવું પડે છે! એ બિચારામાં એટલું બધું દુઃખ ભરેલું છે કે, તે દુઃખ તેના શરીરમાંથી નીકળી મારી પાસે આવી રહ્યું છે. તે બહુ જ દુઃખી છે. એટલા માટે તેનાં ઉપર કરુણા કરવી જોઈએ. હે! પ્રભો! હું એ જ ચાહું છું કે, તેનું પણ કલ્યાણ થાઓ!"

ઘણીવાર એવું બને છે કે, બીજાઓમાં ખરાબી જોઈ પોતાનામાં પણ ખરાબી થાય તેવું કરવામાં આવે છે અને પોતાનાં જે ગુણો હોય તે પણ છોડી દેવામાં આવે છે. તમે એવું કૃત્ય કરી ન બેસો તેનો ખ્યાલ રાખશો. મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રમાંથી એ જ શિક્ષા મળે છે કે, દુર્ગુણોને સદ્‌ગુણોદ્વારા જીતી લેવા. સુદર્શન શેઠે અર્જુનમાલીને પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વરા જ જીત્યો હતો. ભાવની વાત જુદી છે પણ ઉપરનો શ્રમ તો અર્જુનમાલીને જ વધારે પડયો હતો; છતાં પણ વિજય તો સુદર્શનનો જ થયો. કામદેવને ધર્મચ્યુત કરવા માટે દેવને કેટલાં બધાં કષ્ટો સહન કરવાં પડયાં હતાં. તેને પિશાચરૂપ પણ ધારણ કરવું પડયું હતું. જેને જોવા માત્રથી ઘૃણા પેદા થાય એવું ઘૃણિત રૂપ પણ તેને ધારણ કરવું પડયું હતું. તેણે આસુરી પ્રકૃતિ અનુસાર બિભત્સ રૂપ ધારણ કર્યું હતું પણ જ્યારે આસુરી પ્રકૃતિ સામે દૈવી પ્રકૃતિ પ્રગટ થઈ ત્યારે દેવ પણ પરાજિત થઈ ભાગી ગયો. દૈવી પ્રકૃતિના પ્રાગટયથી આસુરી પ્રકૃતિ પણ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. એટલા માટે હિંસાની સામે અહિંસાની ભાવના ભાવવી જોઈએ.

ત્રીજી કરુણા ભાવના છે. જે લોકોમાં કરુણા–ભાવના હોય છે તેઓ એમ કદાપિ વિચાર પણ ન કરે કે; "બીજો મરે છે તો ભલે મરે, અમે તો મોજમઝા માણીશું. કરુણા ભાવનાવાળો

તો બીજાના હિત માટે પોતાના શરીરનો પણ ભોગ આપી દે છે. તે બીજાને દુઃખી જોઈ પોતે દુઃખી થાય છે. અનુકંપાનો અર્થ જ એ છે કે:—**अनुकूलं कम्पनं चेष्टनम् इति अनुकम्पा** અર્થાત્-બીજાને જે દુઃખ છે તે મને જ દુઃખ છે. આ પ્રકારની ભાવના ભાવવી એ જ અનુકંપા છે.

તમે લોકો અહિંસક કહેવડાવીને પણ જો ઘરના લોકો કે પોતાના નોકરો ઉપર કરુણા ન રાખો તો તે શું ઠીક કહેવાય ? કોઈ નોકર બીમાર હોય છતાં તેની પાસેથી કામ લેવું અથવા તેનો પગાર કાપી નાંખવો એ શું અહિંસકને શોભે ખરું ? અંગ્રેજ લોકો પણ પોતાના બીમાર નોકરોની સારસંભાળ રાખે છે અને અસ્વસ્થ અવસ્થામાં તેમનો પગાર પણ કાપતા નથી, તો પછી તમે લોકો અહિંસક થઈને નોકર મરે કે જીવે એમ ઉપેક્ષા કરી તેની પાસેથી કામ લો અને તેનો પગાર કાપી નાંખો તો શું એવું કામ અહિંસકને શોભે ખરું ?

જેના હૃદયમાં અનુકંપા કે કરુણા છે તે લોકો તો બીજાના દુઃખને પોતાનું દુઃખ માને છે, અને બીજાને દુઃખમુક્ત કરવા માટે પોતાથી શક્ય બધાં પ્રયત્નો કરે છે; પણ તમે લોકો શું કરો છો તેનો વિચાર કરો. માનો કે, તમારી પાસે બે કોટ છે. તમને કેવળ એક જ કોટની જરૂર છે. તમારી પાસે બીજો કોટ વધારાનો છે. હવે એ કોઈ ગરીબ માણસ તમારી સામે કડકડતી ઠંડીથી દુઃખી થઈ રહ્યો હોય તો તમે તમારો બીજો કોટ આપી દેશો ? તમે એમ તો નહિ કહોને કે, મરવાનો હોય તો ભલે મરે ! જો તમે આમ કહો તો શું તમારામાં કરુણા છે ? કરુણાળુ તો તે છે, કે જે બીજાને દુઃખ ન થાય એ માટે પોતે દુઃખ સહન કરે છે. ધન્ય છે ધર્મરુચિ મુનિને, કે જેણે કીડીઓની અનુકંપા કરી પોતે કડવા તુંબડાનું શાક ખાઈ ગયા અને પોતાનો આત્મભોગ આપી કીડીઓની રક્ષા કરી; અને ધન્ય છે ભગવાન નેમિનાથને કે જેમણે પશુઓની રક્ષા માટે રાજીમતિ જેવીનો પણ ત્યાગ કર્યો. તેઓએ તો કરુણા માટે આવો અપૂર્વ ત્યાગ કર્યો, પણ તમારાથી તો ગરીબોની કરુણા માટે ફેન્સી કપડાંઓનો પણ ત્યાગ થઈ શકતો નથી. જે કરુણાળુ હશે તે તો એમ જ વિચારશે કે, મારા કોઈ પણ કામથી બીજાને જરાપણ દુઃખ થવું ન જોઈએ.

ચોથી મૈત્રી ભાવના છે. આ ભાવના પ્રમાણે સંસારના બધા પ્રાણીઓને મિત્ર બનાવવા જોઈએ. તમે લોકો પ્રતિક્રમણમાં તો એ પાઠ હમેશાં બોલો જ છો કે:—**'मित्ती मे सव्वभूएसु'** અર્થાત્—બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ છે. સદ્‌ભાગ્યે તમને આ પાઠ તો યાદ છે પણ કેવળ પાઠનો ઉચ્ચાર કરવામાં જ તેની ઇતિશ્રી ન માનો પણ તે પાઠને જીવનમાં ઉતારી બધા જીવોને મિત્ર બનાવો.

આ પ્રમાણે ઉપર કહેલી ચાર ભાવના ભાવવાથી અહિંસા વિષે પેદા થતાં કુતર્કોનો નાશ થશે અને અહિંસાભાવ પ્રગટ થશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૭

બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ કેવા રીતે રાખી શકાય એ વાત હવે સુદર્શનની કથા ઉપરથી કહું છું. સુદર્શન અભયા જેવી અપકારિણી સાથે પણ મૈત્રીભાવ રાખી શક્યા હતા. સુદર્શન એવો વિચાર કરી શકતા હતા કે, શૂળીએ ચડવાથી મારી સ્ત્રી તથા પુત્રોને હાનિ થશે અને મારું પણ અપમાન થશે, પણ જો હું સાચી હકીકત કહી દઉં તો અભયાને જ

દંડ મળશે અને અમે બચી જઈશું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શન બધી હકીકત કહી શકતા હતા પણ તેમની પાસે વાણિયાશાહીનો હિસાબ ન હતો કે તેઓ એમ કરી બેસે. તેઓ તો એમ જ વિચારતા હતા કે, ગમે તે થાય પણ મારી માતાને તો કષ્ટમાં નહિ જ પાડું.

ઈસી મન્ત્ર કે ધ્યાન શેઠને, તજે પૂર્વ ભવપ્રાણ;
ડિગે દેવ સિંહાસન ઉસસે, મહિમા મંત્રકી જાન. ॥ ધન૦ ૧૦૬ ॥

શીલ, સત્ય અરુ દયા સાધના, લગી મંત્ર કે સાથ;
હિયે હુલસાયે દેવ ગગનમેં, આયે જોડે હાથ. ॥ ધન૦ ૧૦૭ ॥

કાલે કહ્યું હતું કે, સુદર્શન શેઠે સાગારી સંથારો કર્યો, અને જાણે તેમણે જિનમુદ્રા ધ્યાનદ્વારા પ્રગટ કરી હોય એમ લાગતું હતું.

જે શરીર, અરિહંતો, ગણધરો, મોટા મોટા મુનિવરો તથા મોટા મોટા શ્રાવકોને મળ્યું હતું તે જ શરીર તમને પણ મળ્યું છે. ધ્યાનપૂર્વક જુઓ તો તમને જણાશે કે, આ શરીરમાં કેવી સુંદરતા છે! જો આ શરીરનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો પરમાત્મા અને આત્માની એકતા થવામાં વાર ન લાગે. આવું શરીર મળ્યું એ કેટલાં પુણ્યોનું ફળ છે! છતાં આ શરીરનો પરમાત્માની સાથે એકતા કરવામાં સદુપયોગ ન કરો અને નીચ ભાવનાને પોષવામાં તેનો દુરુપયોગ કરો, એ ક્યાંસુધી ઠીક છે? તેનો વિચાર કરો. શું આ શરીર માટે એમ કહેવું ઠીક છે કે, કાલુક કસાઈને મળ્યું હતું તે જ શરીર તમને મળ્યું છે? જો આમ કહેવું ઠીક ન હોય તો પછી એ વાતનો તમે બરાબર ખ્યાલ રાખો કે, આ શરીર ક્યાંક કાલુક કસાઈના શરીર જેવું બની ન જાય! પદ્માસન લગાવી, આંખને નાસિકા ઉપર કેન્દ્રીભૂત કરી ધ્યાન ધરો તો શું આ શરીરમાં જિનમુદ્રા પ્રગટાવી ન શકાય! જો તે શકય છે તો પછી જિનમુદ્રા ન પ્રગટાવતાં રાક્ષસી મુદ્રા પ્રગટાવવામાં આ શરીરનો દુરુપયોગ કરો તો એ કેવી ગંભીર ભૂલ કહેવાય?

શેઠ જિનમુદ્રા ધારણ કરી, જાણે પરમાત્મામય બની ગયા. આ શરીર જ જિનમંદિર છે. તમે બીજાં દેવળોને જોવા કરતાં આ શરીરરૂપી દેવળને જ જુઓ. આ શરીર દેવળમાં જે ચૈતન્યપ્રભુ બેઠા છે તેમને ન ભૂલો પણ તેમની આરાધના કરો.

શેઠ તો પોતાના ધ્યાનમાં મશગૂલ હતા, અને સુભટો શહેરના ચૌટે ચૌટે ફેરવતાં શેઠને તેના ઘરની સામે લાવવામાં આવ્યો અને કહ્યું કે, "શેઠ આ તમારું ઘર આવ્યું છે!" રાજાના સુભટો શેઠને આમ કહેતા હતા પણ શેઠ તો વિચારતા હતા કે, મારું ઘર તો બીજું જ છે.

શેઠને તેના ઘરની સામે ઊભો કરવામાં આવ્યો છતાં શેઠે ઘરની તરફ દૃષ્ટિ પણ ન કરી. લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ કેવો ધર્મઢોંગી છે. તેને પોતાના ઘર તરફ પણ પ્રેમ નથી. કેટલાક લોકો એમ કહેતા હતા કે આવા ધર્મથી તો દૂર રહેવું એ જ સારું; ત્યારે કેટલાક લોકો એમ કહેતા હતા કે, ધન્ય છે મનોરમાને કે જે આવા સમયે પણ ધ્યાનમાં બેઠી છે. લોકોનો ઘોંઘાટ સાંભળી તે સારી રીતે જાણે છે કે મારા પતિ બહાર આવ્યા છે, છતાં પણ જાણે તેના ધ્યાનયજ્ઞમાં આહુતિ હોમવામાં આવી ન હોય તેમ તેનું ધ્યાન વધારે પ્રજ્વલિત બન્યું છે. કોઈ એમ કહેતા હતા કે, શેઠાણીને તો જુઓ કે પતિને શૂળીએ ચડાવવા માટે લઈ જવામાં આવે છે, અને ઘરની સામે પતિ ઉભા છે, છતાં શેઠાણી ઘરની બહાર પણ

નીકળતી નથી. લોકો કહે છે કે, શેઠ-શેઠાણી વચ્ચે બહુ પ્રેમ છે, તો એ પ્રેમ ક્યાં ગયો ? કે આવા મૃત્યુ સમયે પણ પતિને મળવા તે બહાર નીકળતી નથી.

સુદર્શનની આસપાસ લોકો એવી રીતે ઘેરાઈ ગયા હતા કે જાણે સરઘસ બની ગયું ન હોય! થોડીવાર તો સુભટોએ સુદર્શનને તેના મકાન પાસે ઊભા રાખ્યા, પણ જ્યારે શેઠે પોતાના મકાન તરફ દષ્ટિ પણ ન કરી અને શેઠાણી પણ બહાર ન નીકળી ત્યારે સુભટોએ વિચાર્યું કે, અહીં નકામા ઊભા રહેવું ઠીક નથી. એમ કહી તેઓ સુદર્શનને લઈ શૂળી પાસે આવ્યા.

શૂળીને જોઈ લોકો ડરવા લાગ્યા પણ સુદર્શન તો ત્યાં પણ પ્રસન્ન જ રહ્યો. થોડીવાર બાદ મારો આત્મા પરમાત્માને મળશે એ વિચારથી તેનાં રોમેરોમ વિકસિત થતાં હતાં.

સુદર્શનને પ્રસન્ન થતો જોઈ કેટલાક લોકો કહેવા લાગ્યા કે, "હે! પ્રભુ! અમે એમ કહેતા હતા કે, "તું" ક્યાં છે? પણ આજે અમને "તું" આ સુદર્શનમાં સાક્ષાત્ દેખાઈ રહ્યો છે! અમે વિચારતા હતા કે, આ સુદર્શન ભક્ત છે છતાં તેની રક્ષા કેમ થતી નથી! પણ અમને એ તો અત્યારે જણાયું કે, આ બધું અમારી ભાવના દૃઢ કરવા માટે જ થઈ રહ્યું છે અને એટલા જ માટે આવા સમયે પણ સુદર્શન, પરમાત્મા પાસે મારી રક્ષા થાય એમ ચાહતો નથી. આ સુદર્શન તો આવા સંકટના સમયે પણ ભક્તિનું ફલ ચાહતો નથી, પણ અમે તો નાનાં નાનાં કામમાં પણ ફલની આશા રાખીએ છીએ. અને જ્યારે અમારી ફલાશા ફળતી નથી ત્યારે અમે એમ કહેવા લાગીએ છીએ કે પરમાત્માની ભક્તિમાં શું પડ્યું છે! આટલી ભક્તિ કરી છતાં અમને તેનું કાંઈ ફલ મળ્યું નહિ પણ આજે અમે જાણ્યું કે, ભક્તિ કેવી હોય છે!

કૈસે દેખેં નાથહિ ખોરિ,
કામ લોલુપ ભ્રમત મન, પ્રભુ ભક્તિ પરિહરી તોરિ. કૈસે૦
બહુત પ્રીતિ પુજાઇવે, પર પૂજિલે પર થોરિ;
દેત સિખ સિખ્યો ન માનત, મૂઢતા અબ મોરિ. કૈસે૦
કિયે સહિત સનેહ જે, અઘ હૃદય રાખે ચોરિ;
સંગવશ કિયે શુભ્ક સુનાયે, સકલ લોક નિહોરિ. કૈસે૦
કરોં જો કુછ ધરોં સચિ, પચિ સુકૃત શીલ બટોરિ;
પૈઠી ઉર બરબસ દયાનિધિ, દંભ લેત અંજોરિ. કૈસે૦

ભક્ત કહે છે કે, "હે! પ્રભો! હવે મને જણાયું કે, હું તને અપયશ કેવી રીતે આપી શકું! હું અત્યારસુધી કહેતો હતો કે, હું આટલાં બધાં ધર્મકર્મો કરું છું, છતાં પણ મારું કામ પાર પડતું નથી. આ પ્રમાણે કહી હું તને ઉપાલંભ આપતો હતો, પણ સુદર્શન ધર્માત્મા, શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવે છે છતાં પણ તે તને અપયશ આપતો નથી, એ જોઈ મને હર્ષ થાય છે, અને હું પરમાત્માને કેવો અપયશ આપું છું તેનો મને વિચાર આવે છે. હું કેવાં કામો કરું છું અને પરમાત્માને કેવો અપયશ આપું છું એ વિષે જ્યારે હું મારા પોતાના તરફ નજર કરું છું ત્યારે મારી ભૂલ મને જણાઈ આવે છે. મારું કામલોલુપ મન અહીંતહીં ભટકે છે. હું એને સ્થિર રાખી શકતો નથી. એવી અવસ્થામાં ક્યાં તો હું અને

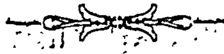
ક્યાં આ તારો સુદર્શન ભક્ત! તારા આ ભક્તને જોઈ મને એવો વિચાર આવે છે કે હું તને ઉપાલંભ કેવી રીતે આપી શકું?"

"હે! પ્રભો! મારામાં પૂજાવવાની પ્રીતિ વધારે રહી છે. પૂજવાની પ્રીતિ રહી નથી. મારી પૂજા થાય એમ જ હું ચાહું છું. હું બીજાની પૂજા કરું એ વાત તો દૂર રહી, પણ જો કોઈ બીજાની પૂજા થતી જોઉં છું તો હું બળીને ખાખ થઈ જાઉં છું. હું બીજાને તો શીખામણ આપું છું પણ હું પોતે જ એ શીખામણને માનતો નથી. હું સ્નેહ અને પ્રેમવશ થઈ મેં જે પાપકર્મો કર્યા છે, એ પાપકર્મોને તો હું હૃદયમાં છુપાવી રાખું છું; પણ થોડું ઘણું સુકૃત કરું છું, તો એ સુકૃતને મોટું રૂપ આપી જગજાહેર કરું છું. એવી અવસ્થામાં હે! પ્રભો! હું તમને ઉપાલંભ કેવી રીતે આપી શકું! આ વાત મને સુદર્શન ભક્તને જોઈ જાણવામાં આવી."

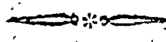
"હે! પ્રભો! હું થોડું ઘણું સુકૃત કરું છું તો છળકપટ તે સુકૃતને છીનવી લઈ જાય છે. હું એટલો બધો દંભ કરું છું કે મેં જે કાંઈ થોડું સુકૃત કર્યું તે પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે સુદર્શન ભક્તને જોઈ મારી ભૂલ મને સમજમાં આવી. અને હું સમજી શકયો કે, પરમાત્માનો ભક્ત તો ત્યારે જ બની શકું કે જ્યારે હું સુદર્શન જેવો બનું."

કેટલાક લોકો સુદર્શનને જોઈ આમ કહેતા હતા તો કેટલાક લોકો સુદર્શનને હસતો જોઈ આ કેવો દિવાનો છે એમ કહેતા હતા.

સુદર્શન બધા લોકોની પ્રશંસાત્મક અને નિંદાત્મક વાતો સાંભળતો હતો. પણ તેને તો કોઈના પ્રતિ રાગ ન હતો તેમ દ્વેષ પણ ન હતો. તે તો પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વારા વિતર્કોને તોડતો જતો હતો. તમે પણ સુદર્શનની માફક પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વારા વિતર્કોને તોડતા જાઓ તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૧ રવિવાર

પ્રાર્થના

ચેતન જાણ કલ્યાણ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે;
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચંચલ થિર કર રે.
શ્રેયાંસ જિણંદ સુમર રે. ॥૧॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના અને પરમાત્માના નામસ્મરણદ્વારા ભક્તોને જે આનંદ મળે છે તે આનંદ જગતના જીવોને પણ મળે એવી ભક્તોને ઇચ્છા રહે છે.

જે પ્રમાણે કોઈ ઉદાર માણસ પોતાને ત્યાં પેદા થતી સારી વસ્તુનો પોતે જ ઉપભોગ કરવા ચાહતો નથી, પણ એ સારી ચીજ બધાને મળે એમ તે ચાહે છે; તે જ પ્રમાણે

ભક્ત પણ ઉદાર થઈને જે વસ્તુ પોતાને સારી લાગી છે, તે વસ્તુ માટે બધા જીવોને આમંત્રિત કરે છે. એ વાત જુદી છે કે, કોઈ તેના આમંત્રણને સ્વીકારે નહિ, પણ તે તો પોતાના તરફથી બધાને આમંત્રિત કરે છે અને કહે છે કેઃ—

ચેતન જાણુ કલ્યાણુ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે;
શાસ્ત્ર પ્રમાણુ પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચંચલ થિર કર રે.

"હે! ભાઈઓ! જો મારું કહેવું માનતા હો તો હું કહું છું કે, બીજાં બધાં કામો છોડી દઈ પરમાત્માનું ભજન કરો, તેમાં વિલંબ ન કરો. તમારી ઇચ્છા પણ કલ્યાણ કરવાની છે, અને આ અવસર પણ કલ્યાણ કરવાનો મળ્યો છે. સાધનો પણ મળ્યાં છે તો પછી વિલંબ શા માટે કરો છો. માટે વિલંબ ન કરતાં ભગવદ્ભજન કરો." ભક્ત લોકો આમ કહે છે અને આપણે પણ જાણીએ છીએ કે, પરમાત્માનું ભજન કલ્યાણકારી હોય છે.

આમ હોવા છતાં પરમાત્માનું ભજન કરવામાં આળસ થાય છે તેનું શું કારણ? એનું કારણ બતાવતાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ ચૈતન્ય–આત્માને, જે કામ કરવાનો અનંતકાળથી અભ્યાસ પડ્યો છે, તે કામ કરવું તો સરલ જણાય છે, પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો અભ્યાસ ન હોવાના કારણે ભગવદ્ભજન કરવામાં તેને આળસ આવે છે. પાણીને નીચી જગ્યાએ લઈ જવું હોય તો કાંઈ મુશ્કેલી જણાતી નથી, પણ જ્યારે પાણીને ઉપર લઈ જવાનું હોય ત્યારે બહુ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આ જ પ્રમાણે આત્માનો અભ્યાસ છે અને તે કારણે કામ–ક્રોધ આદિમાં તો ઉપદેશ વિના જ આત્માની પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે, પણ પરમાત્માનું ભજન કરવામાં ઉપદેશ આપવા છતાં મુશ્કેલીથી પ્રવૃત્તિ થાય છે.

તમે જો ભક્તોના કથનાનુસાર ભગવદ્ભજનનો આનંદ લેવા ચાહતા હો તો કામ–ક્રોધાદિનો ત્યાગ કરો. તેનો ત્યાગ કરવાથી સમ્યક્ દૃષ્ટિ થશે અને પરિણામે સહજ સુખની પ્રાપ્તિ થશે. ઇશ્વરનું ભજન કરવાથી કામ–ક્રોધાદિ નષ્ટ થઈ જશે. જે પ્રમાણે ઘરનો માલિક જાગી જવાથી ઘરમાં પેઠેલો ચોર ભાગી જાય છે, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, હે! ચૈતન્ય! તું જો જાગ્રત થા તો કામ–ક્રોધ વગેરે ચોર ભાગી જાય.

જે કામ–ક્રોધને ભગાડવા ચાહતો હશે તે તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશે જ; અને જે ચાહતો નહિ હોય તે નહિ કરે. કામ–ક્રોધાદિને પણ હૃદયમાં રાખવાં અને પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ લેવો એ બન્ને કાર્યો એક સાથે થઈ શકતાં નથી.

તૂં અવિકાર પિછાન આતમ ગુણ, ભ્રમ જંજાલ ન પર રે;
પુદ્ગલ ચાહ મિટાય વિનયચંદ, તે જિન તૂં ન અવર રે. શ્રે૦

"હે! આત્મા! તું અવિકારી છે. તું તારા ગુણોને જાણ. તું જે ભ્રમને કારણે જંજાળમાં પડી રહ્યો છે એ ભ્રમ જંજાળને તું નષ્ટ કર. પુદ્ગલની ઇચ્છા જ તને ભ્રમ જંજાળમાં પાડી રહી છે. તે ઇચ્છાનો ત્યાગ કર તો તારો વિકાર મટી જાય અને તને સહજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય."

ભક્તોના આ કથનને ધ્યાનમાં લઈ તમે પણ પુદ્ગલોની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરો અને આત્મજ્યોતિ જગાવો, તો તેમાં કલ્યાણ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૪૮

આ જ વાત અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહી રહ્યા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અનાથી મુનિ, રાજા શ્રેણિકને પાત્ર બનાવી, અમને સાધુઓને અમૃત આપી કહે છે કે, "તમે અમૃતનું પાન કરો, વિષપાન ન કરો." તેમનું આ કથન બધાને માટે ગ્રાહ્ય છે. કારણ કે તેમને કોઈના પ્રતિ રાગદ્વેષ નથી, તેમ તેમને કોઈની નિંદા કરવાનું પ્રયોજન નથી. તેઓ તો બધાના નાથ બની કેવળ વસ્તુસ્વરુપ બતાવે છે.

કોઈને વસ્તુસ્વરુપ સમજાવો તો નાથ બનીને સમજાવો, અનાથ બનીને નહિ. હૃદયમાં રાગદ્વેષને જરાપણ સ્થાન ન આપો. જો હૃદયમાં રાગદ્વેષને જરાપણ સ્થાન આપ્યું તો તમે અનાથ જ રહેવાના અને એ અવસ્થામાં બીજાને વસ્તુ–સ્વરુપ શું સમજાવશો ? એટલા માટે સમભાવ રાખી શિક્ષા આપો. જો વિષમભાવ રાખી શિક્ષા આપશો તો શિક્ષા આપનાર અને શિક્ષા સાંભળનાર બન્નેને હાનિ થશે. કદાચિત શિક્ષાને ગ્રહણ કરનાર સમભાવ રાખવાને કારણે શિક્ષાનો લાભ પણ લઈ લે, પણ જેઓ બીજાને વિષમભાવે શિક્ષા આપે છે તેઓને તો અવશ્ય હાનિ થાય જ છે.

અનાથી મુનિ બધાના નાથ બની કહે છે કે, જે માર્ગ પકડી મેં અનાથતાનો ત્યાગ કર્યો છે તે માર્ગે જઈ તમે પાછા અનાથતામાં ન પડો. અને એટલા જ માટે તેઓ બીજા પ્રકારની અનાથતા બતાવે છે કે, "હે ! રાજન્ ! મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરીને પણ કેટલાક કાયર લોકો પ્રમાદવશાત્ મહાવ્રતોને સ્પર્શતા નથી અને એ કારણે તેઓ પાછા અનાથતામાં પડી જાય છે."

મહાવ્રતોમાં સ્થિર કેમ રહી શકાય એ વિષે કાલે થોડું કહ્યું હતું. આજે તે વિષે થોડું વિશેષ કહું છું. જો કે, ગૃહસ્થો મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરતા નથી પણ તેઓ જે અણુવ્રતોનો સ્વીકાર કરે છે એ અણુવ્રતોના આધારે પણ મહાવ્રતોની સિદ્ધિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે મહાવ્રતો જ અણુવ્રતોની સિદ્ધિ કરે છે. અણુવ્રતો ગૃહસ્થોને પોતાને માટે તો લાભપ્રદ છે જ પણ બીજાઓને માટે પણ લાભકારી છે. આ જ પ્રમાણે મહાવ્રતો પણ પોતાના જ માટે નહિ પણ બીજાઓને માટે પણ લાભપ્રદ છે. અણુવ્રત કે મહાવ્રતનું ખંડન કરનાર પોતાની તો હાનિ કરે છે પણ સાથે સાથે બીજાઓની પણ હાનિ કરે છે. એટલા માટે મહાવ્રત શું છે ? અને તેને સ્થિર કેમ રાખી શકાય ? એ વિષે સમજાવવાની જરૂર છે. કેટલાક લોકોને સત્ય સમજવું પણ મુશ્કેલ જણાય છે પણ સત્ય વાતને સમજવાથી અને સત્ય વાતનો સ્વીકાર કરવાથી પણ ઘણો લાભ થાય છે.

રાજા શ્રેણિક સત્ય વાતનો સ્વીકાર કરવામાં સંકોચ કરતો નહિ એટલા માટે અનાથી મુનિની વાતો સમજવામાં તેને વાર લાગી નહિ. અનાથી મુનિ તેને કહે છે કે "હે ! રાજન્ ! જે મહાવ્રતોનું પાલન કરવું કાયરતાને કારણે છોડી દે છે તે અનાથ જ છે."

મહાવ્રતની રક્ષા પ્રતિપક્ષી વસ્તુનો નાશ કરવાથી થાય છે. જે વસ્તુને લીધે એક પક્ષનો નાશ થાય તે પ્રતિપક્ષી વસ્તુ છે. જેમકે બિલાડીને દૂધનું કામ આપવામાં આવે કે કાગડાને દહીંની રક્ષાનું કાર્ય સોંપવામાં આવે તો તે બન્ને વસ્તુને બગાડશે. કારણ કે, બિલાડી દૂધને અને કાગડો દહીંને નષ્ટ કરી નાંખે છે. ઉંદરની રક્ષા બિલાડી દ્વારા કરવામાં આવે તો રક્ષા થઈ શકે નહિ; કારણ કે બિલાડી ઉંદરની પ્રતિપક્ષી છે. આ જ પ્રમાણે મહાવ્રતના જે પ્રતિપક્ષી

કારણો છે તે કારણોથી મહાવ્રતને બચાવતા રહેશો તો જ મહાવ્રતની રક્ષા થઈ શકશે. જૈનદર્શનમાં તો આ વાત વારંવાર કહેવામાં આવી છે, પણ પાતંજલિ યોગદર્શનમાં પણ એમ કહ્યું છે કેઃ

वितर्कबाधने प्रतिपक्षभावना-इत्यादि

આમાં કહ્યું છે કે, મહાવ્રતના પ્રતિપક્ષી હિંસાદિ છે. અહિંસાની વિરુદ્ધ હિંસા, સત્યની વિરુદ્ધ અસત્ય, અસ્તેયની વિરુદ્ધ ચોરી, બ્રહ્મચર્યની વિરુદ્ધ મૈથુન અને અપરિગ્રહની વિરુદ્ધ મમત્વભાવ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, હિંસા કરવાથી અહિંસા મહાવ્રતનો નાશ થાય છે કે, હિંસા કરાવવાથી, કે હિંસાને અનુમોદવાથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પાતંજલિ યોગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, એ ત્રણેય ને અહિંસાના પ્રતિપક્ષી સમજવા જોઈએ. હિંસા કરવાથી, હિંસા કરાવવાથી અને હિંસાને અનુમોદવાથી અહિંસાનો નાશ થાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, પોતે હિંસા કરતો નથી પણ બીજા કોઈને કહેવડાવીને કરાવે તો શું વાંધો છે ? પણ આ વિષે આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે હિંસા કરવાથી અહિંસાનો નાશ થાય છે. હિંસા કરાવવાથી અહિંસાનો નાશ થાય છે અને હિંસાને અનુમોદવાથી પણ અહિંસાનો નાશ થાય છે. કારણ કે એ ત્રણેય અહિંસાના પ્રતિપક્ષી છે.

હવે અહીં એક બીજો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, હિંસા કરવામાં વધારે પાપ છે કે હિંસા કરાવવામાં ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એકાન્તરૂપે આપી ન શકાય, પણ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવાથી જણાશે કે, પોતાની દ્વારા થએલ કોઈ પણ કાર્યમાં જે વિવેક જળવાય છે, તે વિવેક બીજાની દ્વારા કરવામાં આવતાં કાર્યોમાં જળવાતો નથી. આ સિવાય પોતાના હાથે કાર્ય કરવામાં જેટલી મર્યાદા રહે છે તેટલી મર્યાદા બીજાના હાથે થતાં કાર્યોમાં રહી શકતી નથી. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં કોઈવાર કરવાની અપેક્ષાએ 'કરાવવામાં' વધારે પાપ થઈ જાય છે. વળી કોઈવાર પોતાના હાથે કામ કરવામાં વિવેક ન રાખવાને કારણે વધારે પાપ થઈ જાય છે અને કોઈવાર બીજાના હાથે કામ કરાવવામાં વિવેક ન રહેવાને કારણે વિશેષ પાપ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે 'કરવામાં' વધારે પાપ છે કે 'કરાવવામાં' વધારે પાપ છે એ એકાન્તરૂપે કહી શકાય નહિ. પણ વિશેષતઃ લોકો આળસમાં પડી રહેવાને કારણે અને અવિવેકપૂર્વક કામ કરાવવાને કારણે 'કરવાને' બદલે 'કરાવવામાં' વિશેષ પાપ થાય છે. આજે પોતે તો આળસમાં પડ્યા રહે છે અને બીજા પાસે કામ કરાવે છે અને તેથી સંસારમાં આળસ વધવા પામી છે. શાસ્ત્રમાં જે ૭૨ કલા બતાવવામાં આવી છે તે એટલા માટે કે, લોકો આળસમાં ન પડે અને પોતાનું કામ વિવેકપૂર્વક કરી શકે.

મતલબ કે, સાધુ પોતે હિંસા ન કરે પણ બીજા પાસે હિંસા કરાવે તો શો વાંધો છે ? એમ કહેનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે, હિંસા કરવી, હિંસા કરાવવી અને હિંસાને અનુમોદવી એ ત્રણેય અહિંસાના પ્રતિપક્ષી છે અને એ કારણે એ ત્રણેય વર્જ્ય છે.

પાતંજલિ યોગસૂત્રમાં આગળ કહ્યું છે કે, ક્રોધ, લોભ અને મોહને વશ થવાથી હિંસા થાય છે. અહીં જો કે મોહ શબ્દને પાછળ રાખવામાં આવ્યો છે પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જે હિંસાદિ પાપકર્મો છે તે બધા મોહને કારણે જ થાય છે. સત્ વસ્તુને અસત્ અને અસત્ વસ્તુને સત્ માનવી એ મોહ છે. જૈન શાસ્ત્રમાં આને જ મિથ્યાત્વ કહેલ છે.

હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી એમ હિંસાના ત્રણ ભેદ થયા. પછી ક્રોધથી, લોભથી અને મોહથી હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી એમ હિંસાના નવ ભેદ થયાં. ક્રોધ, લોભ અને મોહ પણ ત્રણ પ્રકારના છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. જેનામાં ઉત્કૃષ્ટ ક્રોધ હોય તે ઉત્કૃષ્ટ હિંસા કરે છે. જઘન્ય હોય તો જઘન્ય અને મધ્યમ હોય તો મધ્યમ. આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય ક્રોધ, લોભ કે મોહથી હિંસા કરે છે, કરાવે છે અને અનુમોદે છે. આ પ્રમાણે હિંસાના ૨૭ ભેદ થયા. અને ત્રિવિધ કારણ અને ત્રિવિધ યોગથી એનાં ૮૧ ભેદ થયાં. આ બધાં હિંસાનાં ભેદો દુ:ખ આપનારાં છે. અને અનંત જન્મ-મરણનું દુ:ખ વધારનારાં છે. આ દુ:ખથી બચવા માટે હિંસાની પ્રતિપક્ષી ભાવના ભાવવી જોઈએ. જે, હિંસાની પ્રતિપક્ષી અહિંસા ભાવનાને ભાવતો નથી, તે કોઈવાર હિંસાનું પણ પ્રતિપાદન કરવા લાગે છે. તે પોતે પણ પતિત થાય છે અને બીજાને પણ પતિત કરે છે. આ જ કારણે આવા લોકો અનાથી મુનિના કહેવા પ્રમાણે અનાથ જ છે.

આ તો સાધુઓની મુખ્યતઃ વાત થઈ. હવે શ્રાવકની વાત વિષે વિચાર કરીએ. તમને અણુવ્રતોના વિષે વિતર્કો ઉઠે તો તે વખતે પ્રતિપક્ષી ભાવના ભાવશો તો તમારું પણ કલ્યાણ થશે અને સાથે બીજાઓનું પણ કલ્યાણ કરી શકશો.

મનમાં વિતર્કો પેદા થવાથી હૃદયમાં બહુ ઉદાસીનતા આવી જાય છે; પણ પ્રતિપક્ષી ભાવના ભાવવાથી વિતર્કોનો નાશ થઈ જાય છે અને હૃદયમાં કોઈ જુદું જ તેજ આવી જાય છે. જેમકે મહાભારત યુદ્ધમાં અર્જુનને ઉદાસીનતા આવી ગઈ હતી અને એ ઉદાસીનતાને કારણે તેણે શિથિલ થઈ ધનુષ્ય પણ એક બાજુ મૂકી દીધું હતું, પણ જ્યારે કૃષ્ણે તેને બોધદાયક વચનો સંભળાવ્યાં ત્યારે અર્જુન પૂર્વવત્ તેજસ્વી બની ગયો હતો. આ જ પ્રમાણે જ્યાંસુધી ગૃહસ્થો સાધુઓનાં સદ્દવચનો સાંભળતા નથી ત્યાંસુધી તેઓ ઉદાસીન રહે છે, પણ સાધુઓનાં સદ્દવચનો સાંભળતાં તેમની ઉદાસીનતા મટી જાય છે અને તેઓમાં નવી તેજસ્વિતા આવે છે.

જ્યારે મહાભારત યુદ્ધ થવાનો નિશ્ચય થઈ ગયો ત્યારે કૌરવો બન્ને વિજયપ્રાપ્તિની ભાવના કરવા લાગ્યા. ભાવના તો બન્નેની વિજય પ્રાપ્તિની હતી પણ એકની ભાવના તો સત્યદ્વારા વિજય મેળવવાની હતી, તો બીજાની સત્યને ગુમાવીને પણ વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના હતી.

દુર્યોધને વિચાર્યું કે, જો કૃષ્ણ અમારી બાજુ આવી જાય તો અમારો વિજય અચૂક થાય. કૃષ્ણ બહુ જ નીતિજ્ઞ અને દૂરદર્શી છે. આ જ પ્રમાણે અર્જુન પણ વિચારતો હતો કે, કૃષ્ણ જો અમારી બાજુ આવી જાય તો અમારો વિજય અવશ્ય થાય. દુર્યોધન અને અર્જુન બન્ને કૃષ્ણને પોતાના પક્ષમાં લાવવા ચાહતા હતા, અને એટલા માટે તેઓ બન્ને કૃષ્ણને પોતાના પક્ષમાં આવવા માટે આમંત્રણ દેવા ગયા. તે વખતે કૃષ્ણ સુતા હતા. દુર્યોધને વિચાર્યું કે, કૃષ્ણ સુતા છે એટલે મારે ક્યાં બેસવું? હું રાજા છું અને વિજયાકાંક્ષી છું એટલે પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા માટે પણ કૃષ્ણના મસ્તક આગળ બેસવું ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી દુર્યોધન કૃષ્ણના મસ્તક આગળ ઊભો રહ્યો. પણ અર્જુન દાસભાવ-નમ્રભાવ રાખતો હતો એટલે તેણે વિચાર્યું કે, કૃષ્ણને મારા પક્ષમાં લેવા છે તો તેમના પ્રતિ નમ્રતાનો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી અર્જુન કૃષ્ણના પગ આગળ ઊભો રહ્યો. કૃષ્ણ

યથાસમયે ઉઠયા. મનુષ્ય જ્યારે સુઈને ઉઠે છે ત્યારે તેનું શરીર સ્વાભાવિક રીતે પગ તરફ જાય છે અને તેનું મુખ પણ પગની તરફ જ ફરે છે. આ પ્રમાણે કૃષ્ણ જ્યારે જાગીને ઉઠયા ત્યારે તેનું મુખ અર્જુન તરફ ફર્યું, અને દુર્યોધન કૃષ્ણની પીઠ તરફ રહી ગયો. દુર્યોધન વિચારવા લાગ્યો કે, અર્જુન કૃષ્ણને પહેલાં આમંત્રણ આપી દેશે અને સંભવ છે કે કૃષ્ણ તેનું આમંત્રણ સ્વીકારી લે, માટે મારે આગમનનું કારણ પહેલાં બતાવી દેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી દુર્યોધને કહ્યું કે, "મહારાજ! આપની સેવામાં હું પણ આવ્યો છું. હું પણ આપના મસ્તકની સેવા કરી રહ્યો હતો." દુર્યોધનનો અવાજ સાંભળી કૃષ્ણે તેની તરફ જોયું અને તમે પણ આવ્યા છો? એમ કહ્યું. કૃષ્ણે બન્નેને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. બન્નેએ પોતાના આગમનનો ઉદ્દેશ કહી સંભળાવ્યો. કૃષ્ણે કહ્યું કે, "તમે બન્ને મારે ત્યાં આવ્યા છો એટલે તમને બન્નેને હું સંતુષ્ટ કરવા ચાહું છું. હવે એક બાજુ તો મારી યાદવી સેના છે અને બીજી બાજુ હું એકલો છું. આ બન્નેમાંથી તમે જેને ચાહો તેને પસંદ કરી શકો છો. પણ અર્જુન! તું હમણાં શાન્ત રહે, પહેલાં દુર્યોધનને માંગવા દે. દુર્યોધન પહેલાં માગી લે પછી જે બાકી રહે તેથી તું સંતોષ માનજે."

કૃષ્ણનું કથન સાંભળી દુર્યોધન પ્રસન્ન થયો. અને તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "યુદ્ધમાં તો સેનાની જરૂર રહેશે. યુદ્ધના વખતે એકલા કૃષ્ણ શું કરી શકે? માટે હું યાદવી સેનાને માંગું. યાદવી સેનાદ્વારા હું પાંડવોને પરાજિત કરી શકીશ. મારું ભાગ્ય ચડીયાતું છે અને તેથી જ કૃષ્ણે મારું માન પહેલાં સાચવ્યું છે. આખરે મારા બળનો પ્રભાવ પડયો ખરો!"

આ પ્રમાણે વિચાર કરી દુર્યોધને કહ્યું કે, આપ મને યાદવી સેના આપો. કૃષ્ણે કહ્યું કે, ઠીક. યાદવી સેના તમારા પક્ષમાં યુદ્ધ કરવા આવશે. પછી કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, "તમારા પક્ષમાં તો હવે હું રહ્યો." અર્જુન ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, હું જે ધારતો હતો તે જ થયું. કૃષ્ણે પોતાની યાદવી સેનાને દુર્યોધનની સાથે જવાનો હુકમ કર્યો, અને પછી અર્જુનને કહ્યું કે, "તેં તો મને યાદવી સેના આપી ખરીદી લીધો છે. એટલા માટે હવે હું તારી સાથે છું."

શું તમે પણ ઈશ્વરને ખરીદવા ચાહો છો? જો ખરીદવા ચાહો છો તો તમે બદલામાં શું આપવા ચાહો છો? તમે કઈ વસ્તુનો ત્યાગ કરશો? મીરાંએ કહ્યું છે કેઃ—

માઈ મૈંને ગિરિધર લીનો મોલ,
કોઈ કહે હલકો, કોઈ કહે ભારી, કોઈ કહે અનતોલ; માઈ૦
કોઈ કહે મહંગા, કોઈ કહે સસ્તા, કોઈ કહે અનમોલ. માઈ૦

જેમને પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રેમભાવ હશે તે તો, તે સસ્તા છે કે મોંઘા છે એની ચર્ચામાં ઊતરશે નહિ પણ તેને ખરીદી લેશે. તેમની કીંમત કેટલી દેવી પડે છે એને માટે કહ્યું છે કેઃ—

પાસ ન કોડી રહી મૈંને સુક્રતખુદા કો મોલ લિયા, ઐસા સૌદા કિયા.

જ્યારે પોતાની પાસે કોડી પણ ન હોય ત્યારે પરમાત્માને ખરીદી શકાય છે. અર્જુનના જેવા દાસ બનો ત્યારે જ કૃષ્ણને ખરીદી શકાય છે.

લડાઈના સમયે આ પ્રમાણે એકની આજ્ઞામાં રહેવું એ કાંઈ નાની સૂની વાત નથી. અમે આ પ્રકારની દ્રવ્ય લડાઈને ઠીક માનતા નથી, તેમ ગીતા પણ તેને ઠીક કહેતી નથી. લોકો ગીતાને યુદ્ધનું પુસ્તક કહે છે, પણ અમે તો કહીએ છીએ કે, તેમાં પણ અહિંસાનું જ નિરુપણ છે. ગીતામાં જે યુદ્ધનું વર્ણન છે તે યુદ્ધ તો દૈવી પ્રકૃતિ અને આસુરી પ્રકૃતિનું યુદ્ધ છે. આ વાતની અત્રે ચર્ચા કરવાની નથી. અહીં તો કેવળ એટલું જ કહેવાનું છે કે, એ ભૌતિક યુદ્ધમાં પણ અર્જુને કહ્યું હતું કે, ભલે આખી સેના કે રાજ્ય ચાલ્યું જાય પણ હું કૃષ્ણને તો છોડી શકું નહિ. આ જ પ્રમાણે જો તમે પણ પરમાત્માને તમારા પક્ષમાં લેવા ચાહો તો તમે એવો નિશ્ચય કરો કે, ભલે આખા સંસારની સંપત્તિ ચાલી જાય પણ હું સત્યને છોડીશ નહિ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, **तं सच्चं खु भयवं ।** અર્થાત્ સત્ય એ જ ભગવાન છે.

અર્જુન પણ કૃષ્ણને એમ કહી શકતા હતા કે, હું પણ આમંત્રણ આપવા માટે આવ્યો છું, એટલા માટે અડધી સેના મને પણ મળવી જોઈએ. પણ અર્જુને એમ ન કહ્યું. તેણે તો સેનાનો ત્યાગ કરી કૃષ્ણને જ પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને એ કારણે જ કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું હતું કે, " હે ! અર્જુન ! તું દૈવી સંપત્તિને ભોગવનારો છે. હું એમ વિચારતો હતો કે, સંસારમાં દૈવી સંપત્તિનો કોઈ ભોક્તા છે કે નહિ ? પણ હવે દૈવી સંપત્તિને ભોગવનારો તું મને મળ્યો છે તો હું આખા સંસારને તારી સમક્ષ ઉપસ્થિત કરી શકું છું."

અર્જુન અને કૃષ્ણને નર–નારાયણની જોડી કહેવામાં આવે છે. અર્જુને નરનો પક્ષ લીધો છે, અને કૃષ્ણે નારાયણનો પક્ષ લીધો છે. અને એટલા માટે તેમને નર–નારાયણની જોડી કહેવામાં આવે છે.

ગીતામાં દૈવી સંપત્તિના લક્ષણ તરીકે નિર્ભયતા અને અહિંસાને બતાવવામાં આવેલ છે. આ ઉપરથી ગીતા કોઈને મારવાની શિક્ષા આપનારું પુસ્તક નથી એમ કહેવાય છે. પોતાના આત્માને નિર્મલ બનાવવા માટે દૈવી સંપત્તિનાં ગુણોને અપનાવવા જોઈએ. કેવળ બાહ્ય સ્નાન કરવાથી કાંઈ વળતું નથી; પણ જ્ઞાનયોગ વડે પવિત્ર થવાથી આત્મકલ્યાણ થાય છે. આત્માને ઓળખવાનું ફળ પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે દયાભાવ રાખવો એ છે. જ્યારે તમારામાં જ્ઞાન પ્રગટશે ત્યારે તમે પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા કરશો. કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે, તેં મને ચતુરાઈથી તારા પક્ષમાં લઈ લીધો એટલા જ માટે હું કહું છું કે, તું દૈવી સંપત્તિનો ભોક્તા છે. દૈવી સંપત્તિ આત્માની ઉન્નતિ સાધે છે અને આસુરી પ્રકૃતિ આત્માની અવનતિ કરે છે.

મતલબ કે, આ દૈવી સંપત્તિને અપનાવવી એ ઇશ્વરને જ અપનાવવા જેવું છે. પછી એ ઈશ્વરને ઈશ્વર કહો કે બીજા કોઈ કહો. નામનો ભેદ ભલે રહે, ગુણ જ જોવા જોઈએ. કહ્યું છે કેઃ—

> રામ કહો રહમાન કહો, કાન્હ કહો મહાદેવ રી;
> પારસનાથ કહો કોઇ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમેવ રી.—આનંદઘનજી

રામ કહો, રહેમાન કહો, કૃષ્ણ કહો કે બ્રહ્મા કહો અથવા બીજા કોઈ નામથી કહો. નામનાં ગુણોમાં કાંઈ ભેદ નથી. ગુણ જ જોવા જોઈએ. જો કોઈ આદમી

અલ્લાનું નામ લઈ કોઈના ગળા ઉપર છરી ફેરવે તો શું તે ઠીક કહેવાશે ? એટલા માટે કેવળ નામનો ભેદ ન જુઓ પણ ગુણ જુઓ. પરમાત્માનું નામ લઈ કેવાં કામો કરો છો તેનો વિચાર કરો, અને ખરાબ કામોનો ત્યાગ કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૮

કોઈ વાર આસુરી પ્રકૃતિનો વિજય થતો હોય એવું જણાય છે પણ આસુરી પ્રકૃતિની આખરે કેવી હાર થાય છે એ વાત સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. સુદર્શન સાચો હતો છતાં તેને શૂળીએ ચડાવવા માટે લઈ જવામાં આવ્યો. લોકો સુદર્શનની નિંદા કરતા હતા અને અભયાની પ્રશંસા કરતા હતા. કોઈ એમ કહેતા હતા કે, આ સુદર્શને તો રાણીના શીલને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ હતો પણ રાણી પોતાના શીલમાં દૃઢ રહી એટલે જ તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. આ પ્રમાણે અભયા આસુરી પ્રકૃતિની હતી છતાં પણ તેની પ્રશંસા થતી હતી, અને સુદર્શન દૈવી પ્રકૃતિનો હોવા છતાં તેની નિંદા થઈ રહી હતી. બહુમત તો આસુરી પ્રકૃતિવાળી અભયાના પક્ષમાં જ હતો એ કારણે શું આસુરી પ્રકૃતિવાળાને સારા કહી શકાય ? દુનિયામાં કપટી અને ઠગારા લોકો વધારે હશે પણ એથી શું કપટને સારું કહી શકાય ? ભલે સત્યના પક્ષમાં કોઈ ન પણ હોય; પણ પરમાત્મા તો સત્યની સાથે જ છે. એટલા માટે સત્યને જ માનવું, ખોટાને ન માનવાં.

શૂળીને જોઈ સુદર્શન વિચારતો હતો કે, આ શૂળી મારા નવકાર મંત્રની ઇષ્ટસિદ્ધિ કરવા માટે મને ભેટવા ચાહે છે. હું એમ નથી ચાહતો કે, શૂળી તૂટી જાય અને તેનું સિંહાસન બની જાય પણ એટલું તો અવશ્ય ચાહું છું કે, શૂળીએ ચડવા છતાં પણ મારા હૃદયમાં કોઈના પ્રતિ-રાણીના પ્રતિ-પણ દ્વેષભાવ ન આવે. મારામાં એવી ભાવના પણ ન આવે કે તે અપરાધી છે અને હું નિરપરાધી છું. પહેલાં હું અપરાધી-નિરપરાધીનો ભેદ માનતો હતો પણ હવે તો મારા માટે એ બન્ને સમાન જ છે.

સુભટ શેઠ કો ધરે શૂલી પર, હાહાકાર કા નાદ;
શૂલી સ્થાન પૈ હુઆ સિંહાસન, બજે દુંદુભિ નાદ. ॥ ધન૦ ૧૦૮ ॥
છત્ર ધરે ઔર ચામર વીંજે, વર્ષે કુસુમાધાર;
ધ્વજા ઉડત હૈ વીજયા જયન્તી, સુર બોલે જયકાર. ॥ ધન૦ ૧૦૯ ॥

अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम् ।

આ મહાવાક્ય છે. સિદ્ધિને સાધવા માટે જ્યારે તીવ્ર વૈરાગ્ય પેદા થાય છે ત્યારે આ ભવમાં નહિં તો આવતા ભવમાં અવશ્ય સિદ્ધિ મળે છે. આ વાત સુદર્શન ચરિત્ર ઉપરથી વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. સુદર્શનને પૂર્વ ભવમાં પેટમાં ખીલો ખૂંચી ગયો હતો અને તેનું મૃત્યુ થયું હતું પણ તેનું ધ્યાન તો નવકાર મંત્રમાં જ હતું. તે વખતે તેના સ્થૂલ શરીરની રક્ષા નવકાર મંત્રથી ન થઈ. આ વાતનો સુદર્શનને કાંઈ વિચાર પણ ન આવ્યો. સુદર્શન તો એમ જ વિચારતો હતો કે, મારું આ સ્થૂલ શરીર કોઈ કારણથી જ છૂટે છે. તેનું ધ્યાન તો નવકાર મંત્રમાં જ હતું. અને નવકાર મંત્રનો પૂર્વજન્મથી તેને અભ્યાસ હતો એટલે તેને નવકાર મંત્રનુ ધ્યાન આ જન્મમાં પણ રહ્યું. આ ઉપરથી અદૃશ્ય શક્તિ છૂપી રીતે કેટલું કામ કરે છે તે જણાઈ આવે છે. આજના લોકો કેવળ દૃશ્ય શક્તિને જ જુએ છે પરંતુ અદૃશ્ય શક્તિ

પણ છે એ વાત તેમણે જાણવી જોઈએ. આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ કહે છે કે, કોઈ અદશ્ય શક્તિ અવશ્ય છે પણ તે જોવામાં આવતી નથી. પરંતુ તે અદશ્ય શક્તિ કેવી રીતે દેખી શકાય ! એ તો પૂર્ણ થયે જ જોઈ શકાય છે. તમે અહંકારનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી નાખો તો તમે પણ અદશ્ય શક્તિને જોઈ શકશો. પણ તમારી પૂર્ણતાને તો અહંકાર આવી રહ્યો છે માટે અહંકારને દૂર કરી પૂર્ણતા પ્રગટાવો. સૂર્ય પ્રકાશ શા માટે આપે છે ! પૃથ્વી શા માટે સ્થિર રહે છે અને સમુદ્ર શા માટે મર્યાદા રાખે છે ! આ વિષે વિચાર કરવાથી તમને જણાશે કે, અદશ્ય કોઈ શક્તિ અવશ્ય છે.

તમારે ત્યાં શું ભોજન બન્યું છે તેની તમને ઘણીવાર ખબર હોતી નથી. પણ જ્યારે તમે જમવા બેસો ત્યારે તમારી પ્રકૃતિને અનુકૂલ ભોજન આવે તો તમે પ્રસન્ન થાઓ છો. એટલા માટે ત્યાં પણ કોઈ અદષ્ટ કામ કરે છે કે નહિ ? કરે છે. છતાં તમે રસોઈ જમીને દશ્ય વસ્તુની જ પ્રશંસા કરો છો; અને અદશ્ય શક્તિને ભૂલી જાઓ છો ! જો અન્ન-ઘી વગેરે ન હોત તો શું એ રસોઈ બની શકત ? જે અદશ્ય શક્તિના પ્રતાપથી અન્ન-ઘી આદિ બનેલ છે તેને તો ભૂલી જાઓ છો અને અભિમાનને વશ થઈ દશ્ય વસ્તુની પ્રશંસા કરો છો ! જ્યારે આ પ્રકારના અભિમાનનો ત્યાગ કરશો ત્યારે જ અદશ્ય શક્તિનું ભાન થશે અને પછી તમે આગળ જતાં પૂર્ણ પણ બની શકશો.

સુદર્શન અદશ્ય શક્તિને જાણતો હતો. તેને અદશ્ય શક્તિ ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. પૂર્વ ભવમાં તેનું આયુષ્ય લાંબું ન હતું એટલે દેવોએ તેને બચાવ્યો ન હતો પણ આ ભવમાં તેનું આયુષ્ય બાકી હતું. એટલા માટે સુદર્શનની સત્યશીલની સાધનાએ દેવોનું આસન ચલાયમાન કર્યું. આસન ચલિત થવાથી દેવો વિચારવા લાગ્યા કે, આ શું થયું ? ધ્યાન કરતાં જ્યારે તેમને જણાયું કે, સુદર્શનને શૂળીએ ચડાવવામાં આવ્યો છે. ત્યારે તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, "આ તો બહુ અનર્થ થઈ રહ્યો છે ! જો અમે આ અનર્થને અટકાવીશું નહિ તો અમારું આસન પણ પડી જશે. એટલા માટે શેઠનો વાળ પણ વાંકો થવા દેવો ન જોઈએ. શેઠે પહેલાં પણ ઘણો ત્યાગ કર્યો હતો અને આજે પણ શેઠને કોઈના પ્રતિ ક્રોધ કે કષાય નથી." આ પ્રમાણે વિચાર કરી દેવો સુદર્શનની રક્ષા કરવા માટે તૈયાર થયા.

રાજાના સુભટોએ સુદર્શનને ઉપાડી જેવો શૂળી ઉપર ચડાવ્યો કે તરત જ શૂળીના સ્થાને સિંહાસન બની ગયું. સુભટો એમ વિચારતા હતા કે, અમે શેઠને શૂળી ઉપર ચડાવીએ છીએ અને ધાર્મિક નગરજનો પણ શેઠને શૂળી ઉપર ચડાવતાં જોઈ હાહાકાર કરવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે, " હે ! પ્રભો ! ભલે અમને શૂળી ઉપર ચડાવો પણ આ ધર્માત્મા સુદર્શનને તો બચાવો. જે લોકો સુદર્શનના પ્રતિપક્ષી હતા તેમનું હૃદય પણ પીગળી ગયું. ભક્ત લોકો કહેતા હતા કે, અમે એમ જાણતા હતા કે, હવે તો સુદર્શન શેઠ બોલશે પણ એમને તો પરમાત્મા પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી હજી સુધી કાંઈ બોલતા નથી. ખરેખર ! તેમનામાં પરમાત્મિક શક્તિ જ છે."

સુભટોએ સુદર્શનને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો પણ દેવોએ એ શૂળીને સિંહાસન બનાવી દીધું અને માથે છત્ર પણ કરી દીધું. શૂળીને સ્થાને સિંહાસન થયેલું જોઈ નગરજનો આશ્ચર્યચકિત થયા અને પ્રસન્ન થઈ સુદર્શનનો જય જયકાર કરવા લાગ્યા. હવે આગળ શું થાય છે તેનો આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા શુદી ૧૪ મંગળવાર

પ્રાર્થના

પ્રણમૂં વાસુપૂજ્ય જિનનાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો;
વિષમ વાટ ઘાટ ભયથાનક, પરમાશ્રય સરનો તેરો.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જે પરમાત્માની પ્રાર્થના સાચા અંતઃકરણથી કરે છે, પરમાત્માની પ્રાર્થના ઉપર જે દૃઢ વિશ્વાસ રાખે છે અને જે સકળ સંસારને પ્રાર્થનામય જ જુએ છે તેની ભાવના કેવી હોવી જોઈએ! એ આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે, પ્રાર્થીની ભાવના એવી હોવી જોઈએ કે, આખો સંસાર પોતાને અનુકૂલ રહે કે પ્રતિકૂલ રહે; અથવા સંસારનાં બધાં પદાર્થો સુખદાયી હોય કે દુઃખદાયી હોય, પણ તેણે તો એમ સમજવું જોઈએ કે એ બધાં પદાર્થો પોતાને પરમાત્માની તરફ ધકેલે છે, અને સાથે સાથે પ્રભુમય જીવન વ્યતીત કરવાની શિક્ષા આપે છે.

ભક્ત લોકો કહે છે કે, અમને કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો સરલ માર્ગ કયો છે? તો અમે ઉત્તરમાં એ જ જણાવીશું કે, પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો સરલ માર્ગ પરમાત્માની પ્રાર્થના જ છે. અનન્ય ભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કે ભક્તિ કરવાથી પરમાત્માનો ભેટો થઈ શકે છે. કોઈ કહે કે, એ તો બધું ઠીક પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કઈ રીતિએ કરવી જોઈએ? એ તો બતાવો. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે તેની રીતિ પણ જાણવી જોઈએ. આને માટે ભક્તો કહે છે કે પરમાત્માની પૂર્ણ રીતે પ્રાર્થના કરનારાઓ પોતાનું ચરિત્ર પાછળ મૂકી ગયા છે, અને તેઓ કહી ગયા છે કે, જે માર્ગે અમે ચાલ્યા છીએ તે માર્ગે તમે પણ ચાલ્યા આવો તો અમે જે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી છે તે સ્થિતિને તમે પણ પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કેઃ—

ખલ દલ પ્રબલ દુષ્ટ અતિ દારુણ, જો ચોતરફ કરે ઘેરો;
તદપિ કૃપા તુમ્હારી પ્રભુજી, અરિય ન હોય પ્રકટે ચેરો.

ભક્તો કહે છે કે, "હે! પ્રભો! મને દુષ્ટો દલ-બલથી ચારે તરફ ઘેરી લે અને તલવારથી મારા શરીરનાં ટૂકડે ટૂકડાં પણ કરી નાંખવા ચાહે છતાં પણ મારી ભાવના એ જ રહે કે, આ દુષ્ટ લોકો નથી પણ પરમાત્માની કૃપા પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. મારી આવી ભાવના રહે અને એ ભાવનામાં કોઈ પ્રકારની શિથિલતા ન રહે તો તે દુષ્ટો પણ મારા માટે ભક્ષકને બદલે રક્ષક બની જશે. એટલા માટે હે! પ્રભો! હું એવી ભાવના કરું છું કે, મારી પ્રાર્થના એવી આદર્શ હોવી જોઈએ કે, ભલે મને શત્રુઓ મારવા પણ આવે છતાં મને તો તે વખતે જરાપણ ક્રોધ ન આવે અને શત્રુ પ્રત્યે પણ મિત્રતા રહે."

તમે કહેશો કે, અમે તો એમ સમજતા હતા કે, જ્યારે સંસારનું સુખ વધે ત્યારે પ્રાર્થનાનું બલ વધ્યું છે એમ મનાય. પરંતુ શત્રુને પણ મિત્ર માનવામાં પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું બલ રહેલું છે એમ માનવું એ તો બહુ મુશ્કેલ માર્ગ છે. અને વાસ્તવમાં પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો માર્ગ એવો જ છે. પોતાની વિષયવાસનાને પોષવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ તો કેવળ પ્રાર્થનાનો ઢોંગ છે. જ્યારે પ્રતિકૂલ પદાર્થો અનુકૂલ લાગવા માંડે ત્યારે પ્રતિકૂલ પદાર્થો પણ અનુકૂલ થઈ જશે. અને સાથે સાથે તમારો આત્મા પણ બંધનોમાં સપડાશે નહિ. જ્યારે તમો કોઈ ચોરો વગેરેના ઘેરામાં ઘેરાઈ જાઓ ત્યારે એમ માનો કે, હે ! પ્રભો ! એ લોકો મને, મારી ભૂલ બતાવી તારી તરફ ધકેલી રહ્યા છે. હું તને સમજી શક્યો નથી. એની સજા આપવા માટે એ લોકો તૈયાર થયા છે. જ્યારે તમે આ પ્રકારની ભાવના ભાવશો ત્યારે શું કોઈ માણસ તમારો વૈરી રહી શકે ખરો ? પરંતુ આવી ભાવનાને કેળવવા માટે તેના અભ્યાસની જરુર રહે છે.

ભક્ત કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! જો હું સત્યની રાહ ઉપર હોઉં તો ભલે કોઈ રાજા નારાજ થઈને મને કારાગારની સજા આપી મારી ઉપર ત્રાસ વર્તાવે તોપણ હું તો તેનો ઉપકાર જ માનીશ. હું તો એમ જ વિચારીશ કે, એ રાજાએ મને શાન્તિ જ આપી છે અને મારો ઉપકાર કર્યો છે; તેમજ મારા આત્માની જે દશા હું અત્યાર સુધી સમજી શક્યો નથી એ દશા સમજવાનો એણે મને આ સુઅવસર આપ્યો છે."

પહેલાંના વખતમાં વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે બરાબર અભ્યાસ કરતા ન હતા ત્યારે તેમને ધમકી અને શારીરિક દંડ આપવામાં આવતો. જો કે આમ કરવું એ અત્યારે એક પ્રકારની ભૂલ માનવામાં આવે છે, પણ એમ કરનારાઓનો ઉદ્દેશ તો એ જ રહેતો કે વિદ્યાર્થીઓ બરાબર અભ્યાસ કરે. આ જ પ્રમાણે ભક્ત લોકોને માથે જ્યારે કષ્ટો આવી પડે છે ત્યારે તેઓ એમ કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! આ કષ્ટો મને તારી પ્રાર્થના કરવાનો અભ્યાસ કરાવે છે. આ મોહાદિ કષ્ટોને અત્યાર સુધી હું કષ્ટ રૂપે માનતો હતો પણ હવે મને જણાયું કે, એ કષ્ટો વાસ્તવમાં કષ્ટ રૂપ નથી પણ પ્રાર્થનાનો અભ્યાસ કરવા માટે એક શિક્ષા રૂપ છે." જ્યારે તમે પણ ભક્તોની માફક આવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવતા થશો અને તમારા આત્માને ઉજ્જવળ બનાવશો, ત્યારે રાજા પણ તમને હાથ જોડવા લાગશે.

ભક્ત લોકો કહે છે કે, " હે ! પ્રભો ! ભ્રમને કારણે આ આત્મા ડાકણ-શાકણ વગેરેથી ભયભીત થઈ અહીં તહીં ભટકે છે પણ મને એવો વિશ્વાસ છે કે, આપના શરણે આવવાથી એ કલ્પનાનાં ભૂતો તો ક્ષણભર પણ ઉભા રહી શકશે નહિ અને જો કોઈ દેવ પણ ભયંકર પિશાચ રૂપ ધારણ કરી, હાથમાં તલવાર લઈ, મને ડરાવવા ચાહશે તો પણ તેનાથી ન ડરતાં, હું એમ જ માનીશ કે, એ તો મારી ઉપર ઉપકાર કરે છે, અને મારી પરીક્ષા લઈ રહ્યો છે. "

કોઈ વિદ્યાર્થી, જો તે પોતાનો અભ્યાસ બરાબર કરતો હોય, તો તે પરીક્ષાથી જરા પણ ડરતો નથી, પણ તે તો ઊલટો મારી પરીક્ષા અવશ્ય લો એમ કહે છે; તે જ પ્રમાણે જો કોઈ દેવ પરીક્ષા લે, તો તો ભક્ત એમ જ માને છે કે, " આ મારું શરીર ભલે તે નષ્ટ કરી નાંખે, પણ આવા સમયે જો પરમાત્મા ઉપર મારો વિશ્વાસ દૃઢ રહે અને

દેવને હું મારો ઉપકારી જ માનું, તો જ હું સાચો ભક્ત છું અને ત્યારે જ મને પરમાત્માની ભક્તિનો બરાબર અભ્યાસ છે એવી મને ખાત્રી થાય. ”

આજે તમારી ભાવના પરમાત્માની પ્રાર્થના વિષે ઘણી નબળી બની રહી છે. અને એ જ કારણે પરમાત્માની પ્રાર્થના માટે તમને કષ્ટ સહન કરવું મુશ્કેલ જણાય છે. પરંતુ શું તમને એ ખબર નથી કે દશ–બાર રૂપીયાના પગારદાર સિપાઈઓ પણ રાજાને માટે પોતાનું માથું આપવા તૈયાર થઈ જાય છે? જ્યારે સિપાઈઓ પણ પોતાના રાજાને માટે આટલું આત્મસમર્પણ કરી શકે છે, તો પછી શું તમે લોકો એ સિપાઈઓથી પણ ઊતરતા છો? અને પરમાત્મા કોઈ રાજાથી પણ હલકા છે કે તેમને માટે કષ્ટ સહ્યું ન જાય? યુદ્ધની રણભેરીનો અવાજ કાને પડતાં વીર સિપાઈઓ તો આગળ કૂચકદમ કરે છે! પાછળ પડતા નથી. આ જ પ્રમાણે માથે ગમે તેટલાં કષ્ટો આવી પડે છતાં ભાવના તો પરમાત્માની તરફ જ વધે અને આખો સંસાર લીલામય જણાય તો સમજવું કે અમે પરમાત્માના સાચા ભક્ત છીએ. ભલે પ્રાણ પણ જોખમમાં આવી પડે છતાં તે વખતે પણ પરમાત્માની જ ભાવના ભાવવી જોઈએ.

ભગવાને કહ્યું છે કે, “ હે! મુનિઓ! તમે મરણથી પણ ન ડરો.

जीवनआसमरणभयविमुक्का

અર્થાત્—જીવવાની તો આશા ન કરો અને મરવાનો ભય પણ ન રાખો. આમ કરવાથી જ તમે સંયમનું પાલન કરી શકો છો. ”

ભગવાને સાધુઓ માટે આમ કહ્યું છે તો શું શ્રાવકોમાં એવી દૃઢતા ન હોવી જોઈએ! તમારે પણ વ્રતોનું પાલન કરવા માટે દૃઢ બનવું જ પડશે. કોઈના પ્રતિ દ્વેષ ન કરવો, કોઈના ઉપર ખોટાં કલંકો ન ચડાવવાં એ તો ઠીક છે, પરંતુ સત્ય ઉપર સ્થિર રહેતાં જે જે કષ્ટો માથે પડે તે બધાં કષ્ટોનું સહર્ષ સ્વાગત કરવું એ ભક્તનું પહેલું કર્ત્તવ્ય છે.

આ પ્રમાણે પરમાત્માની ભક્તિ વિષે ભિન્ન ભિન્ન ભક્તોએ ભિન્ન ભિન્ન વાતો કહી છે પરંતુ લક્ષ્ય તો બધાનું એક જ છે; કેવલ શબ્દોમાં જ અંતર છે એટલા માટે કેવળ શબ્દોને ન પકડતાં લક્ષ્યને પકડવું જોઈએ. લક્ષ્યને પકડી પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં આત્માને પરોવો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર–૪૯

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આજ વાત કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, જે કેવળ શબ્દોને જ પકડી રાખે છે અને લક્ષ્યને પકડતો નથી તે નાથ બની શકતો નથી. જે લક્ષ્યને ભૂલતો નથી તે જ નાથ બની શકે છે. જો તમે સનાથ બનવા ચાહો છો, તો લક્ષ્યને હમેશાં દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખો. જો તમે સનાથ બની ન શકો, તો સનાથના સેવક બની રહો તો પણ તમારો બેડો પાર થઈ જશે. જેમકે રેલ્વેના ડબાઓમાં તો પાવર હોતો નથી. પાવર તો રેલ્વેના એન્જીનમાં હોય છે. પણ જ્યારે ડબાઓની સાંકળ એન્જીનને જોડી દેવામાં આવે છે ત્યારે એન્જીનની સાથે ડબાઓ પણ મુકરર સ્થાને પહોંચી જાય છે. આ જ પ્રમાણે તમે જો પોતે સનાથ બની ન શકો, તો પછી સનાથની સાથે તમે તમારો સંબંધ જોડી

દો, તો પણ અનાથી મુનિના સંબંધથી રાજા શ્રેણિકને જેવો લાભ થયો હતો તેવો લાભ તમે પણ મેળવી શકશો.

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, "હે રાજન્! કેવળ સાધુપણું લેવાથી જ કોઈ સનાથ બની જતો નથી પણ જે સાધુપણાની ક્રિયા બરાબર પાળે છે તે જ સનાથ બની શકે છે. અને ક્રિયા પાળતા નથી તેઓ અનાથ જ રહે છે."

જૈનદર્શન મૌલિક છે. અને એટલા જ માટે જૈનદર્શન સાધુતાની રીતિ સ્પષ્ટ બતાવે છે. અનાથી મુનિ સાધુઓનું ઘર બતાવે છે. જે કોઈ સાધુતાની રીતિ દબાવી રાખે છે અને એમ વિચારે છે કે, "જો કોઈ અમારું ઘર, અમારી રીતિનીતિ જાણી જશે તો અમને ઠપકો આપશે" આવા લોકો અનાથ જ છે. જેઓ સત્ય વાતનું પાલન કરે છે અને સત્ય વાતને પ્રકટ પણ કરે છે તેઓ જ સનાથ છે.

અનાથી મુનિએ કહ્યું કે, "હે! રાજન્! જેઓ પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર તો કરી લે છે, પણ તેનું પાલન બરાબર કરતા નથી તેઓ અનાથ છે. જે મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરી લે છે પણ મહાવ્રતોને સ્પર્શતા નથી તેઓ મહાવ્રતોનું પાલન કરતા નથી."

તમે બધા લોકો એમ તો કહો છો કે, પાંચ મહાવ્રતધારી જ અમારા ગુરુ છે. એક જૈન બાળકને પૂછવામાં આવે તો તે પણ એ જ કહેશે. શાસ્ત્રમાં પણ એમ જ કહ્યું છે કે, પાંચ મહાવ્રતધારી જ ગુરુ છે. પછી તે ગુરુ કોઈપણ દેશ કે સમ્પ્રદાયનો કેમ ન હોય? આ પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રતધારીને જ ગુરુ માનો છો તો પાંચ મહાવ્રતધારીનું લક્ષણ પણ જાણવું જોઈએ. પાંચ મહાવ્રતધારીને જાણવાનું શું લક્ષણ છે એ હું એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે, કોઈ માણસે ગાય જોઈ નથી. તે પહેલવહેલાં ગાયને જુએ છે. પણ એ ગાય છે એ તો ગાયનું લક્ષણ જાણે ત્યારે જ કહી શકે. ગાયનું લક્ષણ શીંગડાં કે પૂંછડું છે એમ કોઈ કહે તો એ લક્ષણમાં અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે. કારણ કે શીંગડાં કે પૂંછડું તો ભેંશને પણ હોય છે. એ લક્ષણ તો અનેક પશુઓમાં પણ મળે છે. જો કોઈ કહે કે ગાય કાળી હોય છે તો તેમાં અવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે કારણ કે ગાય સફેદ પણ હોય છે અને પીળી પણ હોય છે. જો કોઈ એમ કહે કે ગાયને ૭ પગ હોય છે તો તેમાં અસંભવ દોષ આવે છે કારણ કે ૭ પગ તો કોઈ પણ પશુઓને હોતાં નથી. આ પ્રમાણે લક્ષણના આ ત્રણ દોષો છે. સાચું લક્ષણ તો તે જ છે કે જેમાં આ ત્રણેયમાંથી એક પણ દોષ ન હોય! જે કેવળ લક્ષ્યમાં જ જાય-બીજામાં ન જાય તે જ લક્ષણ દોષરહિત છે; એટલા માટે ગાયનું લક્ષણ બતાવવા માટે એમ કહેવું પડશે કે, ચાર પગ, શીંગડાં અને પૂંછડું એ બધું ગાયને હોય જ છે પણ જેને ગલકંબલ હોય તે જ ગાય છે. ગલકંબલ-ગાયના ગળે લટકતી ગોદડી-ગાયની સિવાય બીજા પશુઓમાં હોતું નથી એટલા માટે આ નિર્દોષ લક્ષણથી જ ગાયને ઓળખી શકાય છે.

આ જ પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રતધારીને ઓળખવા માટે પણ કોઈ એવું લક્ષણ હોવું જોઈએ કે જે લક્ષણદ્વારા પાંચ મહાવ્રતધારીની ઓળખાણ થઈ શકે. પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર ગુરુપદને પામે છે એ કથનની સાથે કોઈનો મતભેદ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ અત્રે જોવાનું એ છે કે, કેવળ પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે છે તે ગુરુ છે કે પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરે છે તે ગુરુ છે?

જૈનશાસ્ત્ર અને પાતંજલિ યોગ સૂત્ર બંનેમાં એમ કહ્યું છે કે, પ્રતિપક્ષી ભાવનાદ્વારા જે વિતર્કોનો વિનાશ કરે છે તે જ મહાવ્રતોનું પાલન કરી શકે છે. આમ હોવા છતાં પણ કોઈ માણસ હિંસાને તો રોકે નહિ અને એમ કહે કે, હું અહિંસા મહાવ્રતનું પાલન કરૂં છું તો શું એ ઠીક છે? આમ કહેવું એ તો કેવળ મહાવ્રતનું નામ રહ્યું પણ કામ રહ્યું નહિ. આ પ્રમાણે નામથી મહાવ્રતોનું પાલન કરનાર તો ઘણા લોકો મળી આવશે એટલું જ નહિ એવા પણ લોકો મળી આવશે કે જેઓ પ્રકટમાં તો એવી વાતો કરશે કે જે મહાવ્રતોનું પાલન કરનાર સાધુઓથી પણ ચઢિયાતી હશે. જે પ્રમાણે ઈમિટેશન હીરા અસલી હીરાથી પણ વધારે ચમકે છે, તે જ પ્રમાણે મહાવ્રતોનું નામ લેનારા અને મહાવ્રતોનું પાલન ન કરનારાઓ ઉપરથી તો સારી સારી વાતો બતાવશે, પણ જેઓ સાચા પરીક્ષક હોય છે તેમની સામે એ વાતોનું કાંઈ મૂલ્ય અંકાતું નથી. જે પ્રમાણે રત્નોના પરીક્ષક ખરા ઝવેરી આગળ ઈમિટેશન રત્નનું કાંઈ મૂલ્ય અંકાતું નથી.

પાંચ મહાવ્રતધારીની બધા લોકો પરીક્ષા કરી શકતા નથી, એ કારણે આ વિષયમાં કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ ન થાય એ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી શાસ્ત્રમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, ગણી, ગણાવચ્છેદ આદિની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને કહ્યું છે કે, "જેમને માટે આચાર્ય-ઉપાધ્યાયાદિ સાક્ષી આપે કે, એ મહાવ્રતનું પાલન કરે છે તો તેને માનો." એ પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરે છે એ વાતની પરીક્ષા તમે ન કરી શકો તો આચાર્યાદિની આજ્ઞાથી પાંચ મહાવ્રતધારીને ગુરુ તરીકે માનો. જો આચાર્યાદિ આ વિષે કોઈ પ્રકારની ખોટી આજ્ઞા આપે તો તેઓ અપરાધી છે. એઓ તમને પાંચ મહાવ્રતધારીઓની ઓળખાણ કરાવનાર એજન્ટો છે. તમે જ્યારે બજારમાં કોઈ ચીજની પરીક્ષા કરી ખરીદી કરી શકતા નથી ત્યારે તમારા તરફથી દલાલો મારફત તમે ખરીદી કરો છો. જો કોઈ દલાલ ખરાબ ચીજને સારી કહી અપાવે તો તે અપરાધી ગણાય છે. આ જ પ્રમાણે જો આચાર્ય વગેરે કોઈ મહાવ્રતનું પાલન નહિ કરનાર માણસને મહાવ્રતનું પાલન કરનાર બતાવી પૂજાવે છે તો તે આચાર્યાદિ પોતાની જવાબદારી ભૂલે છે અને અપરાધને પાત્ર બને છે. જે પાંચ મહાવ્રતધારી હોય છે તે પોતે હિંસા કરતો નથી, હિંસા કરાવતો નથી અને હિંસા કરનારને અનુમોદન પણ આપતો નથી. તે અસત્ય બોલતો નથી, અસત્ય બોલાવતો નથી અને અસત્ય બોલનારને અનુમોદન આપતો નથી. આ જ પ્રમાણે તે ચોરી, મૈથુન કે પરિગ્રહ પોતે કરતો નથી, કરાવતો નથી કે કરનારને અનુમોદન આપતો નથી.

આજે કહેવામાં આવે છે કે, અમુક સાધુએ શિષ્ય બનાવવા માટે કોઈ છોકરાને ઉઠાવી લીધો; પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે, સાધુઓ આજ્ઞા વિના એક તણખલું પણ લઈ શકતા નથી તો પછી આજ્ઞા વિના શિષ્ય તો બનાવી જ કેમ શકે? જો કોઈ એમ કરે અર્થાત્ ચોરી છૂપીથી કોઈને શિષ્ય બનાવે તો તેને શિષ્યચોરીનો અપરાધ લાગે છે, અને તે નવી દીક્ષાનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનો અપરાધી માનવામાં આવે છે અને તેને આઠમું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

જ્યારે મને વૈરાગ્ય આવ્યો હતો ત્યારે મારા મામાને સાધુઓ ઉપર બહુ નારાજગી પેદા થઈ, તે એટલે સુધી કે તેમણે ઉપાશ્રયે જવાનું પણ છોડી દીધું. એક દિવસ મારા ગુરુ મગનલાલજી મહારાજ ભિક્ષા લેવા માટે નીકળ્યા, ત્યાં રસ્તામાં મારા મામા તેમને મળ્યા. ત્યારે મગનલાલજી મહારાજે તેમને કહ્યું કે, "જડાવચંદજી! આજકાલ તો તમે

ઉપાશ્રયે આવવાનું પણ છોડી દીધું ?" મારા મામાએ જવાબ આપ્યો કે, "અમે કેવી રીતે આવીએ ? તમે અમારા ભાણેજને ભરમાવ્યો છે ! તમે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે, તે કેટલો દુબળો છે ! તેનાથી પાદવિહાર કેવી રીતે થઈ શકશે ? અને તેના માથામાં કેટલાં બધાં ગુમડાં થયાં છે ! એટલે તે કેશલુંચનનું કષ્ટ પણ કેમ સહી શકશે ?" મગનલાલજી મહારાજે કહ્યું કે, "એ બધું ઠીક છે. પણ તમે એ જાણો છો કે, જ્યારે અમે આજ્ઞા વિના એક તણખલું પણ લઈ શકતા નથી તો પછી શું તમારી બધાની આજ્ઞા વિના તમારા ભાણેજને લઈ જશું ?"

મતલબ કે, આજકાલ એમ કહેવામાં આવે છે કે, અમુક સાધુએ અમુક છોકરાને શિષ્ય બનાવવા માટે છુપાવી દીધો. પણ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં સાફ કહ્યું છે કે, "અણુ કે સ્થૂલ, જડ કે ચૈતન્ય કોઈ પણ ચીજ જે આજ્ઞા વિના લેતો નથી તે જ મહાવ્રતોનું પાલન કરનાર છે."

ચોથું બ્રહ્મચર્યવ્રત છે. બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતને માટે કેવલ સ્ત્રીનો ભોગ કરવાની જ મના નથી પણ સ્ત્રીભોગ કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરનારને અનુમોદવો નહિ. મન, વચન અને કાયાથી એમ વિધાન કરેલ છે. એટલું જ નહિ પણ સંસારની સમસ્ત સ્ત્રીઓને-દેવાંગનાઓ અને અપ્સરાઓને માટે પણ એ મારી માતા છે એમ સમજવાનું છે. ભગવાને આ ચોથા મહાવ્રતની રક્ષા માટે નવ વાડ અને દશમો કોટ બતાવેલ છે.

આ જ પ્રમાણે પરિગ્રહ પણ ન રાખવો. કોઈ પણ ચીજ તરફ મમત્વભાવ ન રાખવો. તેમ કોઈ અનાવશ્યક ચીજ પોતાની પાસે ન રાખવી; શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે તેથી વધારે કે જિતાચારમાં કહેલ ચીજથી વધારે કોઈ ચીજ પોતાની પાસે ન રાખવી. કાલાનુસાર અનેક આચાર્યો મળીને જે નિયમ બનાવે છે તેને 'જિતાચાર' કહેવામાં આવે છે અને એ જિતાચાર પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો એ ભગવાનની આજ્ઞામાં જ મનાય છે. એટલા માટે જિતાચારમાં જે ચીજોને રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેથી વધારે કોઈ ચીજ ન રાખવી. જેમકે શાસ્ત્રમાં લાકડીની કાપી વગેરે રાખવાનું કહ્યું નથી પણ જ્યારથી શાસ્ત્રો લિપિબદ્ધ થયાં ત્યારથી જિતાચાર પ્રમાણે તે ચીજ પાસે રાખવાની આવશ્યકતા બતાવવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે જિતાચાર અને શાસ્ત્રમાં કહેલી ચીજ સિવાય કોઈ ચીજ ન રાખવી અને જે જે ચીજો રાખી છે તેના પ્રતિ મમતા ન રાખવી એ સાધુઓનું અપરિગ્રહ વ્રત છે. સાધુ એમ કહી ન શકે કે જ્ઞાનખાતામાં પૈસા આપો. જ્ઞાનને ઉત્તેજન આપો, એટલું તો કહી શકે પણ પૈસા આપો એમ કહી શકે નહિ. પોતાની પાસે બે શાસ્ત્રો છે. એક શાસ્ત્ર તો પોતે કામમાં લે છે પણ બીજું શાસ્ત્ર તેના કામમાં આવતું નથી છતાં કોઈ શિષ્ય કે બીજું કોઈ માંગે અને ન આપે તો એમ સમજવું કે તેને મમત્વ છે. શાસ્ત્રના ભંડારો ભરી રાખવામાં આવે અને કીડાઓ તેનો ઉપયોગ કરે તો એ પણ તેના તરફ મમત્વભાવ છે. અપરિગ્રહ મહાવ્રતને માટે આવો મમત્વભાવ સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! આ પ્રમાણે મહાવ્રતની પ્રતિપક્ષી ભાવનાને જે દૂર કરતો નથી તે મહાવ્રતોનું પાલન કરી શકતો નથી. જે રસગૃદ્ધ છે તે પણ અનાથ જ છે."

મતલબ કે, સંસારની કોઈ પણ વસ્તુ તરફ મમત્વભાવ ન રાખવો અને અનન્યભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી પરમાત્માનો ભેટો કરવો એ જ વાત પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવી છે. સુદર્શન ચરિત્રથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૪૯

દેવો તેને ચામરો ઢોળતાં જયકાર બોલતા હતા. સુદર્શન તે વખતે ત્રિલોકપતિ હોય તેમ સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. તે વખતે શેઠ લોકોને કહી શકતો હતો કે, મારી દઢતા અને રાણીની ચાલાકીનું પરિણામ જુઓ ! પણ જો તે એમ કહે તો તે તેની અપૂર્ણતા જ પ્રગટ થાત. તે તો સિંહાસન ઉપર જાણે પોતે પોસામાં બેઠો હોય તેમ બેસી રહ્યો. સુદર્શન તો પોતાની ભાવનામાં જ દઢ રહ્યો. આ જ પ્રમાણે તમે પણ ભાવનામાં દઢ રહો. કારણ કે બધાં કાર્યોની સફળતાનું મૂળ કારણ ભાવના જ છે.

ધન ધન હૈ યો શેઠ સુદર્શન, શીલવંત સિરતાજ;
ધિક્ ધિક્ હૈ અભયા રાણીકો, નિપટ ગમાઈ લાજ. ॥ ધન૦ ૧૨૦ ॥
જગજન મુખસે યોં કીર્તિ, ગઈ રાયકે પાસ;
દધિવાહન નૃપ આયા દૌડકે, ધર મનમેં હુલ્લાસ. ॥ ધન૦ ૧૨૧ ॥

શેઠનો તો પ્રભુમય બનવાનો સ્વભાવ હતો. એટલા માટે તે તો કાંઈ બોલ્યો નહિ પણ જનતા બોલ્યા વિના ક્યાં રહી શકે એમ હતી ! એટલા માટે જનતા કહેવા લાગી કે, જોયું ! શૂળીનું પણ સિંહાસન બની ગયું. હવે તો તમારો ભ્રમ મટ્યો કે નહિ ? જે લોકો એમ કહેતાં હતા કે આ ધર્માત્મા શેઠને શૂળીએ શું ચડાવો છો, ધર્મને શૂળીએ ચડાવો છો તે લોકો શૂળીને સિંહાસન થએલું જોઈ બહુ જ પ્રસન્ન થયા અને સુદર્શનને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. કોઈ એમ કહેતા હતા કે રાણી કેવી નિર્લજ્જ છે કે જેણે પોતાની લાજ ગુમાવી, શેઠના માથે કલંક ચડાવ્યું પરંતુ સત્ય શું કોઈ દિવસ છૂપું રહી શકે છે ? અમે પણ કહેતા હતા કે, આ શેઠ કેવો મૂઢ છે કે તે એક પણ શબ્દ પોતાના મોઢે બોલતો નથી; પણ આખરે પાપનો ક્ષય અને સત્યનો જય જ થયો.

દુનિયામાં બધા લોકોની પ્રકૃતિ એક સરખી હોતી નથી. વસ્તુ તો એક હોય છે પણ તે વસ્તુ પોતાની પ્રકૃતિની અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં જોવામાં આવે છે. સૂર્ય પ્રકાશ તો સમાન આપે છે પણ કાચનો રંગ જેવો હોય છે, તે પ્રકાશ પણ તેવો જ બની જાય છે. આ જ પ્રમાણે સુદર્શનની ઘટનાને લોકો ભિન્ન ભિન્ન રૂપ આપવા લાગ્યા.

સુદર્શનનો જે જય જયકાર થઈ રહ્યો હતો તે સુદર્શનનો જયકાર ન હતો પણ તેની શુદ્ધ ભાવનાનો જયકાર હતો. ભાવના કે પવિત્રતા સૂક્ષ્મરૂપમાં જોઈ શકાતી નથી પરંતુ જ્યારે તે સ્થૂલરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે જ બધાના જોવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ વસ્તુને બધા લોકો જોઈ શકતા નથી પણ જ્યારે તે સ્થૂલ રૂપમાં આવે છે ત્યારે જ તે જોવામાં આવે છે. આ કથનાનુસાર સુદર્શનની ભાવનાને તો બધા લોકો જોઈ શક્યા ન હતા પરંતુ જ્યારે શૂળીનું સિંહાસન થએલું જોયું ત્યારે લોકો જોવા લાગ્યા અને જયજયકાર કરવા લાગ્યા. બધા લોકો એમ કહેવા લાગ્યા કે, શેઠના હૃદયમાં જરાપણ ખરાબ ભાવના ન હતી. શૂળીનું સિંહાસન બનવાથી આપણને નિશ્ચય થઈ ગયો કે, શેઠની ભાવના કેટલી શુદ્ધ હતી.

ખમો ખમો અપરાધ હમારા, વારંવાર મહાભાગ !
ધર્મ મર્મ નહીં જાના તુમ્હારા, નારી ચાલે લાગ. ॥ ધન૦ ૧૧૨ ॥
સુની બાત જબ મનોરમાને, પુલકિત અંગ ન માય;
પાંચ પુત્ર સંગ પતિદર્શનકો, શીઘ્ર ચલાકર આય. ॥ ધન૦ ૧૧૩ ॥
રાજા પ્રજા મિલ પતિવ્રતા કો, સિંહાસન બૈઠાય;
દંપતિ જોડી દેખ દેવગણુ, મનમેં અતિ હર્ષાય. ॥ ધન૦ ૧૧૪ ॥

બધા લોકો આમ કહી રહ્યા હતા. કેટલાક લોકો રાજા પાસે દોડી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ ! ગજબ થઈ ગયો. રાજાએ પૂછ્યું કે, શું ગજબ થયો ! લોકોથી પ્રસન્નતા હોવાને કારણે બોલી પણ શકાતું ન હતું. લોકોએ રુંધાતા કંઠે એટલું જ કહ્યું કે, શેઠને શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવતા હતા ત્યારે ગજબ થયો. રાજાએ તેમને ધૈર્ય આપી પૂછ્યું કે, શું ગજબ થયો ? શું શૂળી તૂટી થઈ કે બીજું કાંઈ થયું ? લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, શૂળી તૂટી નહિ પણ તેનું સિંહાસન બની ગયું છે અને સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સુદર્શન ઉપર છત્ર શોભી રહ્યું છે અને ચામરો તેને ઢોળાઈ રહ્યાં છે. આ સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે, હવે મારો સંશય દૂર થયો. હું પહેલાંથી જ જાણતો હતો કે, "શેઠ એવા નથી. એ તો રાણીની જ બધી ચાલબાજી છે; પરંતુ શેઠ કાંઈ બોલ્યા નહિ અને રાણીના પક્ષમાં સાક્ષીઓ હતી એટલે નિરુપાયે એ મહાપુરુષને માટે મારે આવો હુકમ કાઢવો પડ્યો; ધિક્કાર છે સંસારના પ્રપંચને કે જેને વશ થઈ મારે આવો અનર્થ કરવો પડ્યો. સારું થયું કે, શેઠની શૂળી તૂટી ગઈ. શેઠની શૂળી શું તૂટી છે, જાણે મારી જ શૂળી તૂટી ગઈ છે. મેં તો મારી તરફથી તો એ મહાપુરુષની હત્યા જ કરી હતી. ધન્ય છે એ મહાત્માઓને કે જે સંસારના પ્રપંચથી પૃથક્ થઈ જંગલમાં રહે છે. હવે હું શેઠ જેવા મહાપુરુષના દર્શન કરું અને તેમની હાથ જોડી ક્ષમા માંગું એ જ ચાહું છું."

રાજા દધિવાહન હાથી–ઘોડા–સિંહાસન વગેરેને ભૂલી જઈ પગપાળો જ શૂળીની જગ્યાએ દોડી ગયો. લોકો સામે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, આ પ્રમાણે અત્રે આનંદ છવાઈ રહ્યો છે. રાજા પણ હર્ષથી તેમને સંકેતદ્વારા એમ કહી રહ્યો છે કે, બહુ સારું થયું. આપણી લાજ પ્રભુએ રાખી છે.

રાજા સુદર્શન શેઠની સામે આવ્યો. રાજાનો વિનય કરવા માટે સુદર્શન સિંહાસન ઉપરથી ઊતરવા લાગ્યો પણ રાજાએ કહ્યું કે, આપ ત્યાં જ બેસી રહો. આપ ત્યાં જ બેસવાને યોગ્ય છો. આ પ્રમાણે જ્યારે રાજા પણ નમ્ર થઈને સુદર્શનની સામે ગયો ત્યારે ન જાણે લોકોના મનમાં કેવાં કેવાં વિચાર આવ્યાં હશે ?

આ બાજુ મનોરમાએ પણ સાંભળ્યું કે, પતિ શૂળીમાંથી ઊગરી ગયા છે અને શૂળીનું સિંહાસન બની ગયું છે. રાજા પણ તેના સન્મુખ માથું નમાવી ક્ષમાપ્રાર્થના કરી રહ્યો છે. પતિની મહિમા થઈ રહી છે. આ સાંભળી મનોરમાને કેટલો બધો હર્ષ થયો હશે એ વાત તો સાચી પતિવ્રતા સ્ત્રી જ જાણી શકે છે. જે કેવળ વિષયલોલુપતાને કારણે જ પતિને પતિ માને છે તે આ વાતને શું જાણે ?

મનોરમા કહેવા લાગી કે, "હે ! પ્રભો ! મારા પતિ એવા જ ઉદારચરિત છે. તેમના રોમમાં પણ ખરાબી નથી. છતાં સંસારમાં તેમની જે નિંદા થઈ રહી હતી, તે નિંદા પણ

આપની કૃપાથી દૂર થઈ.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ પોતાના પુત્રોને કહ્યું કે, પુત્રો! ઉઠો, તમારી ભાવના સફળ થઈ છે. ચાલો, તમારા પિતાને વધાવીને ઘેર લાવીએ!

શેઠ શૂળીના સ્થાને જઈ રહ્યા હતા ત્યારે શેઠાણી બહાર પણ નીકળી ન હતી પણ હવે તેને વધાવવા જઈ રહી છે. આ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાનો જ પ્રતાપ છે.

મનોરમા સખીઓની સાથે શેઠ અને ધર્મનાં મંગલ ગીતો ગાતી બહાર નીકળી. તે વખતે તેમને કેટલી બધી પ્રસન્નતા થતી હશે! તે શેઠની સામે આવી, શેઠને પણ મનોરમા અને પુત્રોને જોઈ કેટલી બધી પ્રસન્નતા થતી હશે! કોઈ ઉપવાસીને અન્ન કેવું પ્રિય લાગે છે એ વાતનો જેમણે ઉપવાસ કર્યો હોય તે જ જાણી શકે છે. આ જ પ્રમાણે શેઠ અને શેઠાણીની પ્રસન્નતાને પણ તે જ જાણી શકે છે કે જેમણે તેમની માફક ભાવ તપ કર્યું હોય; બીજો કોઈ જાણી શકે નહિ. અન્નનો રસ ઉપવાસ કરનારને જ સારો લાગે છે.

શેઠને જોઈ શેઠાણીના હૃદયમાં અને શેઠાણીને જોઈ શેઠના હૃદયમાં કેવો આનંદ થયો હશે. ત્યાં ઉપસ્થિત સ્ત્રીઓ મનોરમાને જોઈ કહેવા લાગી કે, આ સતીએ આપણું મસ્તક ઊંચું રાખ્યું છે, અને આપણા મુખને ઉજ્જવલ બનાવ્યું છે.

આ પ્રમાણે ગુણગાન કરી સ્ત્રીઓએ મનોરમાને આદરપૂર્વક આસન ઉપર બેસાડી પણ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આજે અમારે ત્યાં સીતારામની જોડી પ્રગટ થઈ છે એટલા માટે આ સતીને તો શેઠની પાસે જ બેસાડવી જોઈએ. અર્ધું શરીર તો ઉપર રહે અને અર્ધું શરીર નીચે રહે એ ઠીક નથી.

બધા લોકોએ મળીને મનોરમાને પણ સુદર્શનની પાસે સિંહાસન ઉપર બેસાડી દીધી. શેઠ શેઠાણી, જાણે સીતા–રામની જોડી બેઠી હોય એમ લાગતાં હતાં.

લોકોએ સુદર્શનને કહ્યું કે, ‘અત્યારે અહીં સભા એકઠી થઈ છે એટલા માટે આપ એ બતાવો કે, તમે તમારા કયા નિશ્ચય ઉપર કેવી રીતે દૃઢ રહ્યા અને અમે તમને અત્યાગ્રહ કર્યો છતાં તમે શા માટે બોલ્યા નહિ?’

સુદર્શને જવાબમાં કહ્યું કે, તમે લોકો તથા આ રાજા પણ મને હાથ જોડે છે તે મારા આ હાડને નહિ પણ કોઈ શક્તિવિશેષને હાથ જોડે છે. જે શક્તિને તમે બધા લોકો હાથ જોડો છો એ શક્તિ તમારા બધામાં પણ છે એટલા માટે તમે લોકો એમ ન સમજો કે, હું સિંહાસન ઉપર બેઠો છું પરંતુ એમ સમજો કે, આપણા બધાની શુભ ભાવના જ આ સિંહાસન ઉપર બેઠેલ છે. શરીરની વાત તો જુદી છે પણ આત્માની એકતામાં બધાયનો સમાવેશ છે અને બધા-આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ સમાન જ છે.

આ વાત તમને જલ્દી સમજમાં આવી જાય એટલા માટે આ વાતને સરળ કરીને તમને કહું છું.

એક માણસનું રત્ન ખોવાઈ ગયું. તેને યાદ આવ્યું કે, હું અમુક રસ્તેથી આવ્યો હતો એટલે મારું રત્ન ત્યાં જ ક્યાંય ખોવાઈ ગયું હશે. તે રત્નને શોધવા માટે પાછો ફર્યો. તેને માર્ગમાં અનેક ચીજો જોવામાં આવી પણ તે ચીજો માટે તે એમ કહેવા લાગ્યો કે, એ રત્ન નથી. આ પ્રમાણે માર્ગમાં જે કોઈ ચીજ જોવામાં આવતી તેને માટે તે એમ જ કહેતો કે, એ રત્ન નથી. આ દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો પણ **નેતિ નેતિ** કહે છે અર્થાત્

એમ કહે છે કે, અમે જે વસ્તુની શોધમાં છીએ તે વસ્તુ આ નથી. અમે ચીજને શોધીએ છીએ તે વસ્તુ આ સંસારના પદાર્થથી ભિન્ન છે.

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥

જે દશ્ય ઇન્દ્રિયોદ્વારા જોવા-સાંભળવામાં આવે છે તે ઈશ્વર નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ઈશ્વર નથી. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, આ આત્મા લીલો નથી, પીળો નથી, લાલ નથી, ગંધવાળો નથી, રસવાળો નથી, પરંતુ આ આત્મા એ બધાથી પર છે. પણ આત્માને શોધનાર માર્ગમાં જ ભૂલી જાય છે એ તેની ભૂલ છે.

મો કો કહાં તૂ ઢૂંઢે મૈં તો હરદમ તેરે પાસમેં,
ના મૈં મંદિર ના મૈં મસજિદ ના કાશી કૈલાસમેં;
ના મૈં બૈસૂં અજબ દ્વારિકા મેરી ભેટ વિશ્વાસસે. મો કો૦

તે રત્ન તો જ્યાં પડ્યું હશે ત્યાં જ હશે. તે રત્ન પોતે તો ગતિ કરી શકતું નથી એટલા માટે રત્નને શોધનારે માર્ગમાં પડેલી ચીજોમાં લોભાઈ જવું ન જોઈએ. જો તે માર્ગમાં પડેલી ચીજોમાં લોભાઈ જાય તો શું તે રત્નને પ્રાપ્ત કરી શકે?

તે માણસ રત્નને શોધી રહ્યો હતો એટલામાં જ કોઈએ કહ્યું કે, તું શું શોધે છે! તે રત્ન તો તારા ખીસ્સામાં જ છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તું આત્માને ક્યાં શોધી રહ્યો છે! એ આત્મા તો તારી પાસે જ છે. રૂપ, રસ, ગંધ વગેરે પદાર્થો જે છે તે આત્મા નથી. એ પદાર્થોથી તો ઇન્દ્રિયો જ મોટી છે. ઇન્દ્રિયોથી મન મોટું છે. મનથી બુદ્ધિ મોટી છે અને બુદ્ધિથી જે પર છે તે જ આત્મા છે. એ આત્માને શોધો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

આ પ્રમાણે સુદર્શન ત્યાં ઉપસ્થિત લોકોને કહી રહ્યો છે કે, "ભાઈઓ! તમે એમ ન સમજો કે આ સુદર્શન સિંહાસન ઉપર બેઠો છે, પરંતુ એમ સમજો કે, આપણા બધા લોકોની ભાવના જ સિંહાસન ઉપર બેઠેલ છે."

શ્રાવકોની વીરતા અને તેમના ગુણોને કારણે જ સાધુઓ તેમનો જયજયકાર બોલે છે, અને તેમને ધન્યવાદ આપી તેમનું ચરિત્રચિત્રણ કરે છે. સુદર્શન જો કેવળ ધનવાન જ હોત અને તેનામાં જો શીલનું પાલન કરવા માટે આટલી વીરતા ન હોત તો સાધુઓને તેનું ચરિત્રચિત્રણ કરવાની આવશ્યકતા ન હોય. સાધુઓ તેની જે પ્રશંસા કરે છે તે તેના શીલપાલનના કારણે જ. જો તે કુશીલ હોત તો સાધુઓ તેને માન આપત નહિ પણ ઊલટો તેને ઠપકો આપત. જેમકે શાસ્ત્રમાં રાજીમતિએ રથનેમિને ઠપકો આપતાં કહ્યું છે કે, 'હે! અપયશકામી! તને ધિક્કાર છે, તું સાધુ થઈને વમન કરેલી વસ્તુ પાછી ખાવા ચાહે છે?' આ વીતરાગનાં શાસ્ત્રો છે. એટલા માટે જ્યાંસુધી બુરાઈ રહી ત્યાંસુધી તો તેની નિંદા કરવામાં આવી છે, પરંતુ જ્યારે બુરાઈ ચાલી ગઈ ત્યારે તેની પ્રશંસા કરવામાં પણ વાર લગાડવામાં આવી નથી. રથનેમિએ જ્યારે પોતાના ખરાબ વિચારોનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે શાસ્ત્રકારોએ જ તેમને પુરુષોત્તમ કહ્યા છે; આ વાત સમજીને જ્ઞાન અને ક્રિયાને જીવનમાં અપનાવો.

જય જય સુદર્શન શેઠકી, જય જય હો મનોરમા માત;
ધર્મ તીર્થકી જુદી જાત્રા, પુરજન અતિ હર્ષાત. ॥ ધન૦ ૨૨૫ ॥

સુદર્શન અને મનોરમા ઊંચા સિંહાસન ઉપર બેઠા છે, તેનું કારણ ધન નહિ પરંતુ શીલની એવી દૃઢતા છે કે, પ્રાણ જાય તો ભલે જાય પરંતુ શીલ ન જાય. આ પ્રકારની દૃઢતા રાખવાને કારણે જ તેમને ઉંચું આસન પ્રાપ્ત થયું છે.

લોકો શાન્ત થઈને સુદર્શનને કહેવા લાગ્યા કે, "આપ અમને અમૃત વચનો સંભળાવો." લોકોની આ પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઈ સુદર્શન કહેવા લાગ્યા કે, "ભાઈઓ, તમે મારા આત્માનો અનુભવ મને પૂછો છો પરંતુ તે અનુભવ તો મુંગો છે અને વાણીમાં એવી શક્તિ નથી કે તે અનુભવને વર્ણવી શકે. કેવલજ્ઞાની ભગવાન પોતાના જ્ઞાનમાં જે કાંઈ જુએ છે, તેનો માત્ર અનંતમો ભાગ વાણીમાં આવે છે, પણ જે બુદ્ધિમાન અને જ્ઞાની હોય છે, તેઓ તો કેવલજ્ઞાની દ્વારા વર્ણિત અનંતમા ભાગ ઉપરથી જ તેમના જ્ઞાનની વાતો સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તમે લોકો વડના ઝાડને તમારા ઘરમાં લઈ જઈ શકો નહિ પરંતુ જો વડનું બીજ તમારે ઘેર લઈ જવામાં આવે અને તેને વાવવાની ક્રિયા કરવામાં આવે તો તેવું જ ઝાડ તમારે ત્યાં પણ થઈ શકે છે. આ જ પ્રમાણે વીતરાગની વાણીનો થોડો અંશ પણ તમે તમારે ત્યાં લઈ જાઓ અને તેને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપી તદનુસાર ક્રિયા કરો તો તમને પણ તેવો જ લાભ થશે."

સુદર્શન કહે છે કે, "જે અનુભવ મને થયો છે તે મુંગો છે એટલા માટે હું તેને કાંઈ કહી શકતો નથી છતાં પણ જે કાંઈ હું કહી શકું એમ છું તે ટૂંકામાં કહું છું:"—

જીગરનો યાર જુદો તો, બધો સંસાર જુદો છે,
બધા સંસારથી યે યાર, બેદરકાર જુદો છે.
ગણું ના રાવ રાયાને, ગણું ના આખી દુનિયાને;
પરંતુ જાન આ પર, પ્યારીનો અખત્યાર જુદો છે.
હજારો બોધ મંદિરો, ચહી છે ને તે ભલે છાજે;
અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો, દરબાર બીજો છે.

આ ભક્તોની વાણી છે છતાં અત્યારે એ સુદર્શનના નામે કહેવામાં આવે છે. સુદર્શન કહે છે કે, "જો તમે લોકો એટલું જાણી લો કે હૃદયનો મિત્ર જુદો છે તો તમને આ અકળ સંસાર જ જુદો દેખવા લાગશે. જ્યારે કોઈ માણસ ખોવાયેલા રત્નને શોધવા લાગે છે ત્યારે તે બીજી ચીજો ઉપર લોભાતો નથી, પરંતુ તે પ્રત્યેક ચીજને માટે એમ જ કહે છે કે આ રત્ન નથી. પતિવ્રતાનો પતિ ગૂમ થઈ ગયો હોય તો તે વખતે તેની સામે ભલે સંસારના બધા પુરુષો આવે તો પણ તે પ્રત્યેક માણસને એમ જ કહેશે કે તે મારો પતિ નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રીને તો પોતાનો પતિ મળશે ત્યારે જ સંતોષ થશે. બીજો પુરુષ ગમે તેટલો સુરૂપ હોય અને પોતાનો પતિ ગમે તેટલો કુરૂપ હોય છતાં તે પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિને જ ચાહશે. દમયંતી જ્યારે નલને શોધતી હતી ત્યારે ઈન્દ્ર પણ નલનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તેની સામે આવ્યો, પરંતુ દમયંતી ઈન્દ્રના રૂપ ઉપર પણ મોહિત ન થઈ. તે તો એમ જ કહેતી હતી કે, જે મારા હૃદયની વાત કહી આપે, હું તેને જ મારો પતિ માની શકું. સુલસાને દેવોએ કહ્યું કે, નગરની બહાર ભગવાન મહાવીર આવ્યા છે અને આ પ્રમાણે કહી દેવોએ સમવશરણની રચના પણ બતાવી પણ સુલસાએ કહ્યું કે, મારા એ મહાવીર નથી. દમયંતી પણ એમ જ

કહેતી હતી કે, મારા હૃદયની વાત જે કહી આપે તે જ મારા પતિ છે. કેટલાક લોકોએ હૃદયની વાત કહેવાનો ઢોંગ પણ કર્યો છતાં પણ દમયંતીએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ. તે વખતે જ નલ કુબડાનું રૂપ ધારણ કરી રસોયો બની આવ્યો હતો, તેણે લોકોને કહ્યું કે, જો દમયંતી મારી વાતો સાંભળે તો હું તેના હૃદયની વાત કહી શકું છું. દમયંતીએ તેની વાત સાંભળવાનો સ્વીકાર કર્યો ત્યારે નલે દમયંતીના હૃદયની વાત કહી આપી. દમયંતીએ તે જ વખતે નલનો હાથ પકડી કહ્યું કે, હવે આપ ક્યાં જશો ? નલ કહેવા લાગ્યો કે, હું નલ નથી. હું તો કુબડો છે અને નલ તો સુંદર છે. દમયંતીએ કહ્યું કે, ગમે તે હો પરંતુ હવે તમે છટકી શકો એમ નથી. મારે પુનર્વિવાહ કરવો ન હતો પણ મારે તો મારા પતિને શોધવા હતા. આખરે નલને પોતાનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું જ પડ્યું. આ પ્રમાણે દમયંતીએ પોતાના પતિને માટે ઇન્દ્રને પણ ઠોકર મારી, પણ તેમનો સ્વીકાર ન કર્યો. ”

સુદર્શન કહે છે કે, “મારા પ્રભુ મારા હૃદયમાં હતા તો મેં સંસારની પણ પરવા ન કરી. હું આ રાજાની પ્રજામાંનો એક છું. જ્યારે રાજાએ જ મને ઉચ્ચ આસન આપ્યું છે તો પછી હું હૃદયની વાત ન કહેતાં બહારની વાત કેવી રીતે કહી શકું ? હું તો હૃદયની જ વાત કહીશ.”

સત્ય વાત કહેનાર વક્તા દુર્લભ છે અને શ્રોતા પણ દુર્લભ છે. પણ જે સાચા મહાનુભાવ છે તેઓ તો સત્ય વાતને કહે છે પછી ભલે તે સત્ય વાતને કોઈ સાંભળે કે ન સાંભળે !

સુદર્શન કહે છે કે, “લોકોએ મને એમ પણ કહ્યું હતું કે, ‘ન બોલવાથી તમારી બદનામી થશે અને બોલવાથી રાણીને દંડ મળશે અને તમને કાંઈ નહિ થાય.’ લોકોએ આમ કહ્યું છતાં હું કાંઈ બોલ્યો નહિ કારણકે રાણીની વિરુદ્ધ બોલવા માટે મારું હૃદય ના પાડતું હતું.”

ચાતક તરસથી પીડાતો હોય ત્યારે કોઈ તેને એમ કહે કે, સરોવર પાણીથી ભરેલાં છે તો પછી શા માટે તરસથી પીડાય છે ? પાણી કેમ પી લેતો નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ચાતક કહેશે કે, આકાશમાંથી પડેલા એક જલબિંદુને ઝીલવામાં હું પ્રસન્નતા અનુભવીશ પરંતુ સરોવરનું પાણી પી નહિ શકું; કારણ કે, મારા હૃદયની મિત્રતા આકાશના એ જલબિંદુ સાથે જ છે.

ભક્તો કહે છે કે; ભલે હજારો યુનીવર્સીટીઓ હોય પણ અમારા જેવા મસ્તાનોના ઉસ્તાદ તો બીજા જ છે.

સુદર્શન કહે છે કે, “મારા અનેક હિતચિંતકોએ મને બોલવાનું ઘણું કહ્યું અને હું બોલ્યો નહિ તેથી એ લોકો નારાજ પણ બહુ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, અમે આટ-આટલું કહીએ છીએ છતાં માનતા નથી અને એ રીતે તમે અમારું અપમાન કરી રહ્યા છો પણ વાસ્તવમાં હું તેમનું અપમાન કરતો ન હતો; પરંતુ હૃદયના મિત્રની વાતને કાર્યમાં મૂકી રહ્યો હતો.”

સીતાને સમજાવવામાં અને ધમકાવવામાં કોઈ પ્રકારની ખામી રાખવામાં આવી ન હતી. સીતાને તો ત્યાંસુધી કહેવામાં આવ્યું હતું કે, રામ લક્ષ્મણ તો વનમાં વિચરનારા ભીલ છે અને રાવણ તો સોનાની લંકાના સ્વામી છે. છતાં પણ શું સીતા પ્રલોભનમાં પડી હતી ?

ભલે કોઈ તેના દૃઢ નિશ્ચયથી ખુશ થયા કે નારાજ થયા હોય પણ પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહેવું એમાં જ સીતા પોતાનું કલ્યાણ જોઈ શકી હતી. આ જ પ્રમાણે સુદર્શને એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે, મનોરમા સિવાય બધી સ્ત્રીઓ મારા માટે માતા સમાન છે. તે પણ પોતાના આ નિશ્ચય ઉપર દૃઢ રહ્યો અને મારી માતાને મારા બોલવાથી કષ્ટ થશે એ વિચારથી બધાએ બોલવા માટે અત્યાગ્રહ કર્યો છતાં તે બોલ્યો નહિ.

બધા પ્રકાર તુફાને થઈ ચંચલતા ચૂકે;
હમારા ચિત્તની ચાલો અચલ પ્રકાર જુદો છે.
ઘડીભર બેસ બતલાઉં સિખાઉં પ્રેમનો જાદુ;
અમો જાદુગરોનો ચાર બાજાર જુદો છે.
શિખે જે પ્રેમ પૂરો તો અચલ અભેદ પામે તે;
નથી જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ભેદ યે વ્યવહાર જુદો છે.
ભલે યે માહરા પંથે બધા એ દુઃખને દેખે;
મને સુખસાર લેહીનો કઈ બાજાર જુદો છે.
થયો જે પ્રેમમાં પૂરો થયો તે મુક્ત સર્વેથી;
મહા મસ્તાન જ્ઞાનીના મગજનો તાર જુદો છે.

સુદર્શન કહે છે કે, ભલે મારા માર્ગમાં બધા દુઃખી પણ થઈ જાય પરંતુ જે તમને દુઃખ લાગે છે તે મને સુખનો સાર જણાય છે. જેમકે મને શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવતો હતો ત્યારે તમને તો દુઃખ થઈ રહ્યું હતું પણ મને સુખનો અનુભવ થઈ રહ્યો હતો. મને ત્યારે એમ લાગતું હતું કે, જાણે હું આનંદનો ઉપભોગ કરી રહ્યો છું.

સુદર્શનને વક્તા બનાવી તેમના મુખેથી જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વાતને તમે પણ હૃદયમાં ધારણ કરો. ભગવાને પણ સાધુ–સાધ્વીઓને શ્રાવકનું ઉદાહરણ આપી એમ કહ્યું હતું કે, જ્યારે શ્રાવક થઈને તેમણે વ્રતપાલનમાં આટલી દૃઢતા રાખી તો પછી તમારે કેટલી દૃઢતા રાખવી જોઈએ અને વ્રતપાલનમાં તમારે કેટલા દૃઢ રહેવું જોઈએ ! સુદર્શનના આ આદર્શને તમે પણ તમારા હૃદયમાં ઉતારો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૨ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધરમ જિનેશ્વર મુઝ હિયડે બસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન;
કબહું ન વિસરું હો ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન. ॥ ધરમ૦ ૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માની શુદ્ધ ભાવનાનું સ્વરૂપ જ પ્રાર્થના છે. અર્થાત્ પ્રાર્થના, આત્માની ભાવનાનું જ રૂપ છે. પ્રાર્થના વિષે પ્રાયઃ હું હમેશાં થોડું ઘણું કહ્યા કરું છું, પણ મારા કહેવા માત્રથી જ તમને કાંઈ લાભ થશે નહિ, પરંતુ આત્મલાભ માટે તો તમારે પોતાએ પ્રયત્ન કરવો પડશે. જેમકે વહુને સાસુ એમ તો કહે છે કે, "તું પાણી ભરવા તો જાય છે, પણ સાવધાની રાખજે, ક્યાંય ઘડો ફૂટી ન જાય." સાસુ આમ કહે છે પણ ઘડો ન ફુટે તેની સાવધાની તો વહુએ જ રાખવી પડે છે. આ જ પ્રમાણે પ્રાર્થના વિષે હું તમને વારંવાર કહ્યા કરું છું, પણ તે વિષે સાવધાની તો તમારે જ રાખવી પડશે. એટલા માટે હે ! દેવાનુપ્રિયો ! તમે તમારા આત્માના હિતૈષી બની પ્રાર્થના વિષે પૂરેપૂરી સાવધાની રાખો.

પનિહારી માથા ઉપર ઘડો ઉપાડી ચાલી જાય છે ત્યારે એમ વિચારે કે, હું માથા ઉપર ઘડો ઉપાડી સખીઓની સાથે વાતચીત કરી શકું કે નહિ ? જો તેને પોતાને વાતચીત કરવાની સાથે ઘડાની રક્ષા કરવાની ખાત્રી હોય તો તો તે વાત પણ કરી શકે, પણ જો વાત કરવાની સાથે ઘડાની રક્ષા કરવાની તેને ખાત્રી ન હોય તો પછી તેને વાત કરવાનો અધિકાર પણ નથી. આ જ પ્રમાણે તમે પણ જુઓ કે, તમે સંસારનાં કામો અને પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં એક સાથે ચિત્ત એકાગ્ર કરી શકો છો કે નહિ ? જો એક સાથે બન્ને કામો કરી શકતા નથી તો પછી તમે એમ વિચારો કે, 'હું સંસારની ભાવનામાં જ રહી ન જાઉં અને એ કારણે મારી પ્રાર્થના ઢોંગ જ બની ન જાય ?'

આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે ભાવનાનું સ્વરૂપ જ પ્રાર્થના છે. ભાવના એટલે શું એ સમજવું પણ આવશ્યક છે. ભાવના વિષે પાતંજલિ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

भावना भाव्यस्य विषयान्तरपरिहारेण चेतसि पुनः पुनर्निवेशनम्।
भाव्यं च द्विविधम् ईश्वरस्तत्त्वानि च। तत्त्वानि द्विविधानि जडाजडभेदात्।

અર્થાત્—ભાવ્યની સિવાય બીજે ક્યાંય ચિત્તને જવા ન દેવું તેનું નામ જ ભાવના છે. જો કે, ચિત્તની ચંચલતા હોવાને કારણે ચિત્ત ચોંટતું નથી, છતાં પણ તેને પકડીને એકાગ્ર કરવું અને ભાવ્યમાં જ રાખવું એનું નામ ભાવના છે.

હવે 'ભાવ્ય' એટલે શું એનો અત્રે વિચાર કરીએ. ભાવ્ય બે પ્રકારનું છે. એક તો 'ઈશ્વર' અને બીજું 'તત્ત્વ'. જો ઈશ્વર-વીતરાગમાં જ ભાવના રાખવી છે અને તેમને જ ભાવ્ય બનાવવા છે તો ચિત્તને બીજી જગ્યાએ જવા ન દેતાં તેમનામાં જ એકાગ્ર કરવું

જોઈએ. જે પ્રમાણે પનિહારી ચિત્તને બીજી જગ્યાએ જવા ન દેતાં ઘડાની રક્ષામાં જ પરોવે છે, તે જ પ્રમાણે ચિત્તને બીજી જગ્યાએ જવા ન દેતાં વીતરાગમાં જ પરોવવું જોઈએ.

બીજું ભાવ્ય તત્ત્વ છે. તત્ત્વો બે પ્રકારનાં છે. એક તો 'જડનો ભેદ' જાણવો અને બીજો 'ચૈતન્યનો ભેદ' જાણવો. આ પ્રમાણે જ્યારે જીવ કે અજીવ વિષે તત્ત્વભેદ કરો ત્યારે બીજી જગ્યાએથી ચિત્તને દૂર કરી ચિત્તને તત્ત્વવિચારણામાં એવું એકાગ્ર કરો કે ચિત્ત બીજે જાય જ નહિ. આ પ્રમાણે ઇશ્વર કે તત્ત્વોને ભાવ્ય બનાવી ચિત્તને તેમાં પરોવવું એનું નામ જ ભાવના છે.

આ વાતને બરાબર સમજી તમે એમ વિચારો કે, ભગવાન ધર્મનાથનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું? એને માટે એમ વિચારો કે જે પ્રમાણે રૂપિયાનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ભગવાન ધર્મનાથનું ધ્યાન કરવું. તમે વ્યાપાર કરી રહ્યા હો ત્યારે બીજો કોઈ બીજી જ વાત કહેવા માંડે ત્યારે તમે તેને શું કહેશો? એમ જ કહેશો કે, એ વાત હમણાં રહેવા દ્યો. પછી એ વાત કરજો. તે પૂછે કે એમ કેમ! તો તમે એનો જવાબ એમ આપશો કે, અત્યારે વ્યાપારમાં મન ચોંટેલું છે. આ જ પ્રમાણે વ્યાપારની માફક ભગવાન ધર્મનાથનું ધ્યાન કરવું અર્થાત્ જે પ્રમાણે લોભીનું મન ધનમાં ચોંટેલું હોય છે, જુગારીનું મન જુગારમાં ચોંટેલું હોય છે અને કામીજનોનું મન સ્ત્રીઓમાં ચોંટેલું હોય છે તે જ પ્રમાણે ભગવાન ધર્મનાથના ધ્યાનમાં મન ચોંટાડવું જોઈએ. જે પ્રમાણે લોભી, જુગારી કે કામીજનોનું મન પોતપોતાના પ્રિય વિષયોમાં ચોંટેલું હોય છે તે જ પ્રમાણે ભક્તોએ ભગવાન ધર્મનાથના ધ્યાનમાં મનને એકાગ્ર કરવું જોઈએ. જે પ્રમાણે પનિહારી ઘડાની રક્ષા કરી શકે અને સાથે સાથે વાત પણ કરી શકે એવી ખાત્રી થતી નથી ત્યાંસુધી વાત કરતી નથી તે જ પ્રમાણે તમારી સાધના પણ હજી કાચી-અપૂર્ણ હોવાથી 'હું આ કરી નાંખું-તે કરી નાંખું' એવી ધમાલમાં પડો નહિ પણ મનને સ્થિર કરી ભગવાન ધર્મનાથના ધ્યાનમાં એકાગ્ર કરો. બીજી ધમાલમાં પડી જવાથી અનાથતા કેવી રીતે આવે છે! એ જ વાત અનાથી મુનિ પણ કહી રહ્યા છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૦

અનાથી મુનિ કહે છે કે, મુનિના બે માર્ગો છે. એક સુમતિનો માર્ગ અને બીજો ગુપ્તિનો માર્ગ. જો કે મુનિનું લક્ષ્ય તો ગુપ્તિ જ છે પણ સુમતિ એ લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાનું એક સાધન છે. જે આ સાધનને છોડી દે છે તે આત્માને સાધુતાથી દૂર રાખે છે. સાચી વાત તો એ છે કે, સાધુને પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડનાર એ પાંચ સુમતિઓ જ છે.

સાધુએ સાધુતાનું પાલન કેવી રીતે કરવું જોઈએ એને માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે, જે આત્માને મહાવ્રતોથી દૂર રાખે છે, અને જે રસલોલુપતા રાખે છે તે અનાથ છે. આવો વ્યક્તિ ભિક્ષુ હોવા છતાં જન્મ-મરણથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

પાંચ સુમતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમાં સાધુતાની સમસ્ત ક્રિયાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે; એટલા માટે જે કોઈ સાધુ ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાનભાંડપાત્ર-નિક્ષેપણસમિતિ અને ઉચ્ચારપસ્રવણસમિતિ-આ પાંચ સમિતિઓનું પાલન કરતો નથી તે વીરના માર્ગે જતો નથી પરંતુ અનાથતાના માર્ગે જાય છે.

પહેલી ઈર્યાસમિતિ છે. શ્રી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૪ માં અધ્યયનમાં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. અને તેમાં ઈર્યાસમિતિનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે અને કહ્યું છે કે, સાધુ જ્યારે ચાલવા લાગે ત્યારે એમ જ વિચારે કે, મેં બધાં કામો છોડી દીધાં છે; મારે કેવળ અત્યારે ચાલવાનું જ કામ કરવાનું છે. સાધુએ ચાલતી વખતે મનને એકાગ્ર રાખવું જોઈએ. જે પ્રમાણે પાણીથી ભરેલો ઘડો માથે ઉપાડી પનિહારી ચાલતી વખતે સાવધાની રાખે છે તે જ પ્રમાણે મુનિએ પણ ચાલતી વખતે સાવધાની રાખવાની હોય છે.

માનો કે, એક રાજાનો નોકર રાજના કામ માટે બહાર નીકળ્યો. રાજાએ તેને કહ્યું હતું કે, આ કામ જરૂરી છે એટલે જલ્દી આવજે. તે નોકર રાજાના કામ માટે બહાર નીકળ્યો પણ માર્ગમાં નાટક–ખેલ થઈ રહ્યો હતો. ત્યાં એક નટી હાવભાવથી નાચ કરી રહી હતી. તે ખેલ જોવા ચાહતો હતો. તમે તે વખતે રાજાના નોકરને શી સલાહ આપશો ? એ જ કે, નાટક–ખેલ જોવા ન રોકાતાં માલિકનું કામ પહેલાં કરવું. પણ તે નોકર તો ખેલ જોવા રોકાઈ ગયો, એટલામાં કોઈ હિતૈષી આવ્યો અને તેણે પેલા માણસને કહ્યું કે, તું અહીં કેમ રોકાઈ ગયો ? પહેલાં રાજાનું કામ કરી લે તો રાજા પ્રસન્ન થવાથી આવો ખેલ તો તું તારા ઘેર જ કરાવી શકે છે.

આ જ વાત મુનિના વિષે પણ સમજો. મુનિઓએ સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાનું નામ ભગવાનના સેવકોમાં લખાવ્યું છે. તેમણે કોઈના દબાણથી નહિ પણ પોતાની ઇચ્છાથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું છે. ભગવાને સાધુઓને માટે એવી આજ્ઞા આપી છે કે સાધુઓ માટે લક્ષ્ય તો ત્રણ ગુપ્તિઓ છે પણ પાંચ સમિતિઓ તરફ પણ તેમણે જરાપણ આંખ મીંચામણી ન કરવી. ભગવાને આવી આજ્ઞા આપી છે અને આ આજ્ઞાને કારણે મુનિઓ સમિતિ તથા ગુપ્તિઓનું પાલન કરવા તૈયાર થયા છે; પણ જો અમે મુનિઓ આ આજ્ઞાને ભૂલી જઈ નાટકની માફક સંસારની ધમાલમાં પડી જઈએ તો તમે અમારા હિતૈષી થઈ અમને કેવી હિતસલાહ આપશો ? જો અમે ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન ન રાખીએ તો તમે અમને શું કહેશો ? એ જ કે, " જે પ્રમાણે રાજાનો નોકર ઠેકડાં મારતો ચાલે છે તેમ ઠેકડાં મારતાં કેમ ચાલો છો ? અને અહીં તહીં નજર ફેરવતાં કેમ ચાલો છો ! " શું સાધુ પણ આમ ચાલી શકે ખરા ? " તમે આ પ્રમાણે શું અમને નહિ કહો ? જો કે તમે વિનય અને નમ્રતાની સાથે કહેશો પણ તમે અમારા હિતૈષી હોવાથી તમે અમને એમ જ કહેશો કે, " તમે ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા તૈયાર થયા છો એટલા માટે તમે મનને એકાગ્ર કરી ઈર્યાસમિતિને ધ્યાનમાં રાખી યતનાપૂર્વક ચાલો. "

શેઠ અમરચંદજી સાધુઓની ઈર્યાસમિતિનું એવું ધ્યાન રાખતા હતા કે તેઓ જોતાં જ જાણી લેતા કે, અમુક સાધુ ઈર્યાસમિતિ કે ભાષાસમિતિના જાણકાર કે પાલનહાર છે કે નહિ ? જો તેમની દૃષ્ટિમાં કોઈની ખામી જણાતી તો તેઓ સ્પષ્ટ કહી પણ દેતા હતા. પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ વિહાર કરતાં જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં તેમને મોતાજી મહાસતીજી મળ્યાં. એ મહાસતીજીની ઈર્યાસમિતિ જોઈ પૂજ્યશ્રી ઘણા પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ મહાસતીજી ઈર્યાસમિતિનું બરાબર ધ્યાન રાખે છે.

જેમ સેનાનું ચિહ્ન નિશાન માનવામાં આવે છે તેમ ઈર્યાસમિતિ એ સાધુઓનું ચિહ્ન છે. એટલા માટે સાધુ-સાધ્વીઓએ ઈર્યાસમિતિ વિષે બહુ જ સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે. સાધુ-સાધ્વીઓએ એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, અમે સંસારની ધમાલ જોવામાં કે કોઈની સાથે વાતો કરવામાં ઈર્યાસમિતિની અવહેલના કરી ન નાંખીએ. જો અમે સંસારની આ પ્રકારની ધમાલ જોવામાં ન પડીએ પણ ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં ધ્યાન રાખીએ તો રાજાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી નોકરને જેવો લાભ થાય તેથી અધિક લાભ અમને પણ થાય.

આજે પ્રાયઃ એવું બને છે કે, સાધુઓને કોઈ કાંઈ કહે છે તો તેઓ સામા દબાવવા લાગે છે. કોઈ સાધુને જો એમ કહેવામાં આવે કે, તમારામાં આ ભૂલ છે; તો એ ભૂલને ભૂલ માની જો સાધુ પ્રતિક્રમણ કરી શુદ્ધ થઈ જાય અને ભવિષ્યમાં તેવી ભૂલ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખે તો તે ઠીક છે; પણ જો કોઈ સાધુ એમ કહેવા લાગે કે, અમને સાધુને કહેનાર તમે કોણ છો અને આ પ્રમાણે કહીને નારાજ થઈ જાય તો તેવો સાધુ સુધરી શકતો નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સાધુને જો કોઈ ત્યાગેલા ઘરની પાણી ભરનારી દાસી પણ શિક્ષા આપે તો તેને પણ માનવી, પરંતુ તેની અવહેલના ન કરવી. તું અમને કહેનાર કોણ છે એમ તેને પણ કહી શકાય નહિ.

તમે કહેશો કે, સાધુ જો ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન ન રાખે અને કહેવું ન માને તો એવી દશામાં શું કરવું ? સાધુઓ વિના તો કામ પણ ચાલી શકતું નથી. તેમની આવશ્યકતા તો છે જ. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો તમે તમારા આત્માને શુદ્ધ રાખો અને દઢતા ધારણ કરી રાખો તો સાધુઓએ પણ માર્ગ ઉપર આવવું જ પડશે. તમે કોઈ સાધુને કહો અને તે તમારું કહ્યું ન માને તો તમારે એમ સમજી લેવું જોઈએ કે, એ સાધુઓ ઈર્યા-ભાષા-સમિતિનું પાલન કરનાર નથી પણ અનાથતામાં પડી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે તમે તમારા આત્માને દઢ રાખો તો સાધુઓ માટે સુધરવા સિવાય બીજો એકેય માર્ગ નથી.

બીજી ભાષાસમિતિ છે. બીજાને દુઃખ થાય એવી કટુ અથવા સાવદ્ય ભાષા સાધુ બોલી શકે નહિ. આજે સાધુઓમાં ભાષાનો વિવેક બહુ ઓછો જોવામાં આવે છે. સાધુઓના લેખ જુઓ તો તેમની ભાષાથી એ જાણવું મુશ્કેલ થઈ પડે કે એ લેખ સાધુઓનો હશે કે ગૃહસ્થનો ? કદાચ એમ કહો કે, મુનિનો આશય સારો છે પણ શું ગૃહસ્થનો આશય ખરાબ હોય છે ? પહેલાં ગુપ્તિને જોવી કે સમિતિને ? આશય સારો હોવા છતાં પણ શું ભાષાનું ધ્યાન ન રાખવું ? શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર, શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અને શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં મુનિઓએ કેવી ભાષા બોલવી અને કેવી ભાષા ન બોલવી એ વિષે ઘણો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

સાધુ જો ભાષાસમિતિના જાણકાર હોય તો તેઓ પોતાના સંયમની રક્ષા કરવાની સાથે સંસારનો સુધાર પણ કરી શકે છે. જેમકે કોઈ કહે કે, સાધુ લગ્નપદ્ધતિમાં સુધાર કરી શકે કે નહિ ? સાધારણ રીતે તો લગ્નના વિષે સાધુ એમ જ કહેશે કે લગ્નથી સાધુઓને શું મતલબ ? પણ જાણકાર સાધુ તો લગ્નપદ્ધતિનો સુધાર કરવા માટે તમારી સામે મેઘકુમાર જેવા કોઈનું ચરિત્ર રજુ કરશે કે જે દ્વારા લગ્નપદ્ધતિમાં આવો સુધાર કરી શકાય છે.

મેઘકુમારના ચરિત્રમાં **सरिसवया सरिसतया** વગેરેના ઉલ્લેખદ્વારા લગ્નપદ્ધતિની જે વિધિ બતાવવામાં આવી છે તે વિધિ બતાવીને શું સાધુ લગ્નપદ્ધતિમાં સુધાર ન કરી શકે? લગ્નપદ્ધતિની જ માફક ગર્ભક્રિયાના વિષે પણ સુધાર કરી શકાય છે. એ વિષે પણ કોઈનું ચરિત્ર સામે રજુ કરી બતાવી શકાય છે પણ સાધુએ એ વાત કહેતાં એટલું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, મારે તો મારા સંયમની રક્ષા કરવાની છે એટલા માટે મારી ભાષામાં કોઈ પ્રકારનું દૂષણ ન આવે તેનો મારે ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. હું સંસારના પ્રવાહમાં તણાઈ ન જાઉં પણ સંસારની પાર ચાલ્યો જાઉં એનું મારે સતત ધ્યાન રાખવાનું છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શાસ્ત્ર સાધુને બોલતાં અટકાવતાં નથી પરંતુ વિવેકથી બોલવાનું કહે છે.

ત્રીજી એષણાસમિતિ છે. સાધુઓએ આ સમિતિના પાલન કરવામાં પણ બહુ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એષણાસમિતિમાં તો જેવું મળે તેવું લઈ લેવાનું હોય છે. જેઓએ કેવળ ભક્તિ કરાવવા માટે જ માથું મુંડાવ્યું છે, તેમની વાત તો જુદી છે; પરંતુ જેઓને સાધુતાનું પાલન કરવું છે તેઓએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ભગવાને એષણા સંબંધી જે નિયમો બતાવ્યાં છે તે કાંઈ નકામાં નથી. આત્મા સુખનો ઇચ્છુક છે એટલા માટે તે હમેશાં સુખ જ શોધે છે; પરંતુ સુખની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી, સાધુઓએ એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, ક્યાંય અમે સાધુતાથી ચ્યુત થઈ ન જઈએ.

શાસ્ત્ર એમ તો બહુ ગહન છે, પણ સાથે સાથે તે એવી સરલ અને લાભપ્રદ વાતો સરળતાથી સમજાવે છે કે, જેથી સાધારણ માણસ પણ સમજી શકે છે. જેમ માતા પોતાના બાળકને સમજાવે છે તેમ શાસ્ત્ર પ્રત્યેક વાત સમજાવે છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

सुहसायगस्स समणस्स सायाउलगस्स निगामसाइस्स।
उच्छोलणापहोअस्स दुलहा सुगई तारिसगस्स॥

આ ગાથામાં એમ કહ્યું છે કે, જે કોઈ શ્રમણ 'આમાં સુખ મળે,'—'અહીં સુખ મળે,' એમ સુખની પાછળ જ પડ્યો રહે છે, અને એ માટે એવી પોલીશી કરે છે કે, જેથી લોકોની ભક્તિ પણ ઓછી ન થાય અને સુખનો માર્ગ પણ ખુલ્લો રહે. આવો સુખનો ગવેષી કહેવા લાગે છે કે, 'એષણાસમિતિનું નામ લેવાથી તો ભક્તિ ઓછી થઈ જશે એટલા માટે જે મળે તે નિર્મમત્વ થઈ લઈ લેવું.' ભગવાન કહે છે કે, "આવો શ્રમણ મારા ધર્મની અવહેલના કરનાર છે અને પોતાના સુખનો માર્ગ ખોલે છે, પરંતુ આવો શ્રમણ આ લોકમાં પણ સુંદર પરિણામ લાવી શકતો નથી અને પરલોકમાં પણ સુંદર પરિણામ પામી શકતો નથી."

જેમનો આત્મા પોતાના વશમાં નથી અને જે રસગૃદ્ધ છે તે એષણાસમિતિનો અપલાપ–વિરોધ કરે છે. પરંતુ ઉચિત તો એ છે કે, જો પોતાનાથી એષણાસમિતિનું પાલન થતું ન હોય તો એમ કહી દેવું કે, મારી એ અપૂર્ણતા છે કે હું એષણાસમિતિનું બરાબર પાલન કરી શકતો નથી. આમ કહેવાથી તેની જ અપૂર્ણતા જણાશે પણ સિદ્ધાન્તનું તો પ્રતિપાદન થશે. પરંતુ જે પોતાની અપૂર્ણતા છુપાવી રાખે છે અને એષણા પાખંડ છે એમ કહે છે તે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનની અવલેહના કરે છે. આવા શ્રમણને માટે સદ્‌ગતિ મળવી દુર્લભ છે.

સુખશીલ બની જઈ મોજ માણવી અને મોજ કરવાના કાર્યને પણ ઉજ્જવલ નામ આપવું અને ભાવિક જનોની શ્રદ્ધાનો અનુચિત લાભ લેવો એ સાધુઓનો ધર્મ નથી. સાધુઓનો તો એ ધર્મ છે કે, પ્રત્યેક વાત સ્પષ્ટ કહે કે, શાસ્ત્ર તો આમ કહે છે પણ મારામાં આ અપૂર્ણતા હોવાને કારણે આ વાત મારાથી પાળી શકાતી નથી. જે એષણા-સમિતિનું બરાબર પાલન કરે છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું. જે આ પ્રમાણે એષણાસમિતિનું બરાબર પાલન કરે છે તે જ મહાત્મા સ્વપરનું કલ્યાણ કરી શકે છે. આ પ્રમાણે જે પોતાની અપૂર્ણતાનો સ્પષ્ટ સ્વીકાર કરી લે છે અને શાસ્ત્રની અપૂર્ણતા બતાવતો નથી, તેની શાસ્ત્ર એટલી નિંદા કરતું નથી જેટલી નિંદા શાસ્ત્રની વિરુદ્ધ પ્રતિપાદન કરનારની કરે છે. જે લોકો સંયમનું બરાબર પાલન કરી શકતા નથી પરંતુ પોતાની અપૂર્ણતાનો સ્વીકાર કરે છે તેઓ કોઈ વખતે તો સંયમનું પાલન કરી શકશે અને પોતાની અપૂર્ણતા દૂર કરી શકશે; પરંતુ જે પોતાની અપૂર્ણતાનો સ્વીકાર જ કરતો નથી, તેનો સુધાર થવો બહુ મુશ્કેલ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૦

સુદર્શન કહે છે કે, તમે લોકો મારો આદરસત્કાર કરી રહ્યા છો. મહારાજા પણ નીચે બેઠા છે અને મને ઉપર બેસાડયો છે એ મારા શરીરનો આદર નહિ પણ મારી ભાવનાનો આદર છે. સંસારના લોકો ઠગાઈ રહ્યા છે. હૃદયની વાત તો બીજી હોય છે પણ કરે છે બીજી. લોકો સંસારના મોહક પદાર્થોમાં ફસાઈ જઈ કાંઈનું કાંઈ કરી બેસે છે. એટલા માટે સંસારના મોહક પદાર્થોમાં ન ફસાતાં સ્વામીની આજ્ઞાનું ધ્યાન રાખો તો તમારી ભાવના પણ દૃઢ રહેશે અને તમે પણ આ જ પ્રમાણે આદરપાત્ર બની શકશો.

તુમ તજો જગતકા ખ્યાલ ઇશ્કકા ગાના,
તેરી અલ્પ ઉંમર ખુટ જાય અંત ઉઠ જાના.
મૈં બોલૂં સચ્ચી બાત જૂઠ નહીં માશા;
તૂ સોતા હૈ કિસ નીંદ કૈસી કર આશા.
તુમ સેવો દેવ જિનરાજ ખલકમેં ખાસા,
તેરે જોબન પતંગકા રંગ જુઠ સબ આશા;
અબ ધરો હિયે મેરી સીખ સમઝ યહ સયાના. તેરી૦

જ્યારે સુદર્શને આ આશયનો ઉપદેશ આપ્યો હશે તે વખતે લોકોના હૃદય ઉપર કેવો પ્રભાવ પડ્યો હશે ? ત્યારે લોકોનું હૃદય કેવું ઉલ્લસિત થયું હશે ? ઉપરની કવિતામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'જગતના ખેલને છોડો અને પ્રેમનાં ગાયનોમાં મત્ત થઈ ને જાઓ. તારી આ નાની ઉંમર એમાં જ એળે સમાપ્ત થઈ જશે.'

જે પ્રમાણે રાજાનો નોકર નાટક-ખેલ વગેરે જોવામાં રોકાઈ જઈ રાજાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું ભૂલી રહ્યો હોય અને ત્યારે તેનો કોઈ સન્મિત્ર એમ કહે કે, તું અહીં ઊભો રહીને શું કરે છે ? તારું કર્તવ્ય કેમ બરાબર બજાવતો નથી ? આ જ પ્રમાણે મહાત્મા લોકો પણ તમારા હિતૈષી થઈને તમને કહે છે કે, "હે ! જગજ્જીવો ! જગતના નાટક-ખેલ વગેરે જોવામાં કેમ ભાન ભૂલી રહ્યા છો !" સુદર્શન પણ એ જ કહે છે કે, "આત્માનું ઉત્થાન

કરો. તેને પતિત ન કરો. આ નાની ઉંમરને વ્યર્થ ગુમાવી ન દો. જાગ્રત થાઓ અને સમયનો સદુપયોગ કરો. કેવળ ચાલબાજીથી–ચાલાકીથી આ સંસારમાંથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી એટલા માટે નિદ્રાનો ત્યાગ કરી જાગ્રત થાઓ."

એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે, કોઈ પાગલખાનામાં એકવાર આગ લાગી. તે વખતે દયાળુ લોકો પાગલખાનામાં રહેતા પાગલોને કહેવા લાગ્યા કે, બહાર નીકળો, પણ તે પાગલ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, "તમે લોકો તો થોડીવાર જ દીવાળી ઉજવો છો પણ અમે તો સારી રીતે દીવાળી ઉજવી રહ્યા છીએ. પાગલ તો તમે છો, અમે નથી." આ પ્રમાણે કહીને તે પાગલ લોકો પ્રસન્ન થવા લાગ્યા.

આવા પાગલ લોકોને કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? આ જ પ્રમાણે જે લોકો સંસારનાં કામોમાં પાગલ થઈ રહ્યા છે તેમને પણ કેવી રીતે સમજાવવા ? કેટલાક લોકો કહે છે કે, ધર્મ કે ઇશ્વરની શક્તિ ક્યાં છે ? પણ ધર્મ કે ઇશ્વરની શક્તિ ન જોઈ શકવામાં દોષ કોનો છે, એ કેમ જોતા નથી ? કોઈ માણસ કાન બંધ કરી વાગતાં વાજાંને માટે કહે કે વાજાં ક્યાં વાગે છે ? તો આને માટે બીજો શું કહી શકે ? આ જ પ્રમાણે લોકો પોતાના વિષે જોતા નથી કે પોતે શું કરે છે. ભક્ત લોકો તો પોતાની ભૂલ જોઈને જ એમ કહે છે કેઃ—

હે ! પ્રભુ મેરા હી સબ દોષ.

ભક્તો કહે છે કે, ધર્મ કે ઇશ્વરની શક્તિ જોવામાં આવતી નથી તેમાં ધર્મ કે ઇશ્વરનો દોષ નથી પરંતુ અમારો જ દોષ છે. ભક્તોની માફક તમે પણ તમારી ક્રિયા જુઓ કે, તમે શું કરી રહ્યા છો ? તમારી ક્રિયામાં તમને જે અપૂર્ણતા જણાતી હોય તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો. વેશ અને વચનમાં તો વૈરાગ્ય રાખવામાં આવે અને પાપને હૃદયમાં છુપાવવામાં આવે તો શું તે ઠીક કહેવાય ? આ પ્રમાણે હૃદયની કુટીલતાથી ધર્મ કે પરમાત્માની શક્તિ જોઈ શકાતી નથી. સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રને જો બરાબર ગોઠવી સીધું રાખવામાં આવે તો તે તેની દ્વારા વસ્તુ જોઈ શકાય છે પરંતુ જો તેને જરા આડું રાખવામાં આવે તો વસ્તુ જોઈ શકાતી નથી. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની શક્તિ પણ તેની રીતિ પ્રમાણે જોઈ શકાય છે. જ્યારે સ્થૂલ વસ્તુમાં આડુંઅવળું ચાલી શકતું નથી તો પછી સૂક્ષ્મ વસ્તુમાં તો તે ચાલી જ કેમ શકે ?

સુદર્શને આ પ્રમાણે બધાને ઉપદેશ આપ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, હવે શેઠને સરઘસના આકારમાં ઘેર લઈ જવા જોઈએ. શેઠ વિચારવા લાગ્યા કે, મેં આ લોકોને તો આ પ્રકારનો ઉપદેશ સંભળાવ્યો પણ હવે મારે પોતાએ ઘેર રહેવું જોઈએ કે જંગલમાં જવું જોઈએ. મારી અભયા માતાને જે દુઃખ થયું છે તેનું કારણ મારો ગૃહવાસ જ છે હું જ્યારે પારકે ઘેર જતો હતો ત્યારે તો કપિલા માતાને દુઃખ થયું અને જ્યારે પારકે ઘેર જવાનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાના ઘેર રહ્યો ત્યારે અભયા માતાને કષ્ટ થયું. આ પ્રમાણે બધાં દુઃખો ગૃહવાસને કારણે જ છે. હવે તો જે ધર્મના પ્રતાપથી શૂળીનું સિંહાસન થઈ ગયું તે ધર્મની જ સેવા કરવી.

શેઠ અમરચંદ પીત્તલીયાજી કહેતા હતા કે, "માખણમાં જેટલી વધારે છાશ રહી જાય, તેટલું માખણ વધારે ખરાબ થઈ જશે, પણ છાશમાં જેટલું માખણ વધારે રહી જાય, તેટલી છાશ વધારે સારી રહેશે." આ જ પ્રમાણે સાધુની ભાવના ગૃહસ્થોમાં આવવાથી

ગૃહસ્થોને તો લાભ થશે, પણ ગૃહસ્થની ભાવના સાધુઓમાં જેટલી આવશે, એટલી જ સાધુતામાં ખરાબી આવી જશે. એટલા માટે તમે લોકોએ અમારામાં તમારી ભાવના ભરવી ન જોઈએ.

શાહ ઘરે સબ આયે બધાયે, મોતી ચૌક પુરાય;
દેવ ગયે નિજ સ્થાન રાયજી, બોલે મંગલ વાય. ॥ ધન૦ ૧૧૬ ॥
ધર્મ મંડના પાપ ખંડના, તુમ ચરણે સુપસાય;
હુઈ ન હોવે ઈસિ જગ માંહિ, સબ જન સાખ પુરાય. ॥ ધન૦ ૧૧૭ ॥

શેઠે જો કે પોતાના મનમાં ધર્મની સેવા કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો છતાં શેઠ વ્યવહાર-કુશળ હતા એટલે તેમણે વિચાર્યું કે, જ્યારે આ બધા લોકોની ભાવના એવી છે તો એક-વાર ઘેર જઈ રાજા–પ્રજા વગેરે બધાને સંતોષ આપવો જોઈએ. હું સતર્ક છું, એટલે મને હવે સંસાર બંધનકર્ત્તા થઈ શકશે નહિ.

આજે એમ કહેવામાં આવે છે કે, વૈરાગીને માટે વળી ઉત્સવ શું? પણ તે વિષે શાસ્ત્ર શું કહે છે તે જુઓ. શાસ્ત્રમાં કોઈ વૈરાગીએ એમ કહ્યું નથી કે, અમારા માટે ઉત્સવ કરવામાં આવે કે અમને રાજ્ય આપવામાં આવે. આ તો તેમના માબાપે કે તેમના ધર્મ બંધુઓએ જગતને દીક્ષાનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે કે પોતાની જવાબદારી પૂરી કરવા માટે જ વૈરાગી પાસે એક દિવસ રાજ્ય કરવાની વાત માંગી, કે દીક્ષોત્સવ કરાવ્યો, પણ તેમની માંગણીનો વૈરાગીએ ન તો નિષેધ કર્યો કે ન તેનું સમર્થન કર્યું.

આ જ પ્રમાણે શેઠ પણ તે લોકોની વાતનો નિષેધ કરી ન શક્યા. હવે આગળ શું બને છે તેનો વિચાર હવે પછી કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૩ શનિવાર

પ્રાર્થના

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલસિણગાર હો સુભાગી;
જન્મતાં શાન્તિ કરી નિજ દેશમેં, મૃગી માર નિવાર હો સુભાગી;
શાન્તિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા. ॥ ૧ ॥
—વિનયચંદ્રજી કૃંભટ ચોવીશી

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થના કરનાર વ્યક્તિ પ્રાર્થનાદ્વારા શાન્તિની અભિલાષા કરે એ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે બધા લોકો શાન્તિ ચાહે છે અને એટલા જ માટે ભગવાનને શાન્તિનાથ કહીને ભક્તો તેમની પાસેથી શાન્તિની ચાહના કરે છે. પરંતુ જોવાનું અત્રે એ છે કે, ભક્તો ભગવાન શાન્તિનાથ પાસેથી કેવી શાન્તિ ચાહે છે? એવી કઈ શાન્તિ છે કે જેને માટે ભક્તોએ તન, મન અને વચનની શુદ્ધિ કરવી પડે છે!

સંસારમાં કોઈ તો આધિદૈવિક શાન્તિ ચાહે છે, કોઈ આધિભૌતિક શાન્તિ ચાહે છે અને કોઈ આધ્યાત્મિક શાન્તિ ચાહે છે. પણ ભકતોના હૃદયમાં શાન્તિ વિષે કોઈ જુદા જ પ્રકારની ભાવના હોય છે. તેઓ તો એમ ચાહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ! અમને તો તારી ભક્તિરૂપી જ શાન્તિ મળે. અમે તારી ભક્તિમાં એવા તલ્લીન રહીએ કે જાણે અમે તારી ભક્તિરૂપી શાન્તિનું પાન કરતા હોઈએ.'

અહીં એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, ભગવાનની પાસે શાન્તિની યાચના શા માટે કરવામાં આવે છે? શું પોતાનામાં શાન્તિ નથી કે ભગવાનની પાસે શાન્તિની યાચના કરવામાં આવે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે કોઈ પુરુષના ઘરમાં ધન છે પણ તેને પોતાના ઘરમાં કયાં ધન પડયું છે તેની ખબર નથી એટલે તે બીજાની સહાયતા ચાહે છે. આ જ પ્રમાણે ભક્ત પણ કહે છે કે, "હે ! પ્રભો ! મારામાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ તો છે, પણ તે શક્તિ એવી રીતે દબાઈ ગઈ છે કે મને તે શક્તિની પ્રાપ્તિ થવી તો દૂર રહી પરંતુ તે શક્તિનો પત્તો પણ લાગતો નથી."

કોઈ માણસની આંખમાં જાળું જામી ગયું હોય, તો એ દશામાં પ્રકાશ પોતાની પાસે હોવા છતાં જાળું જામી જવાને કારણે આંખનો પ્રકાશ આચ્છાદિત થઈ જાય છે. જ્યારે કોઈ વૈદ્ય કે હકીમ મળીને એ જાળાંને કાપી નાંખે છે અને આંખ ઉપર આવેલા આવરણને દૂર કરી નાંખે છે ત્યારે તે આંખની જ્યોતિ પાછી ઝળકે છે. આવરણ દૂર થવાથી તેને ગએલી જ્યોતિ પાછી મળતી નથી, પરંતુ જે જ્યોતિ પોતાની પાસે હતી તે જ પ્રગટ થઈ છે; છતાં તે રોગી તો એમ જ માને છે કે, એ વૈદ્યે કે હકીમે મને જ્યોતિ આપી છે. આમ માનવું એ રોગીની નમ્રતા છે. આ જ પ્રમાણે ભક્તજનો પરમાત્માને કહે છે કે, "હે ! પ્રભો ! મારા ગુણો ઉપર આવરણ આવી રહ્યું છે. એ આવરણ આપ જેવા વૈદ્યની કૃપા વિના દૂર થઈ શકે એમ નથી. એટલા માટે આપ મારા ગુણો ઉપર આવેલાં આવરણોને દૂર કરો. વૈદ્યદ્વારા જેમની આંખોનું આવરણ દૂર થયું છે, તે વ્યક્તિ તો આંખોનું આવરણ દૂર થવાથી વિકારી ચીજ પણ જોઈ શકે છે; પરંતુ હે ! પ્રભો ! આપ મને એવી શાન્તિ આપો કે જેથી હું વિકારી ચીજને ન જોઉં પણ અવિકારી ચીજને જ જોઉં.

અનાથી મુનિનો અધિકાર–૫૧

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને પણ આ જ વાત કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, મનુષ્ય પહેલાં તો અનાથતામાં રખડે છે પણ સુયોગથી જ્યારે તે અનાથતામાંથી નીકળવા માટે સાધુ બને છે ત્યારે કોઈ કોઈ એમાંથી એવા કાયર પણ હોય છે કે જેઓ પાછા અનાથતામાં પડી જાય છે. આત્મતત્ત્વને આત્મામાં સ્થિર રાખવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. જો કોઈ આત્મા આત્મતત્ત્વને સ્થિર રાખે તો તે ઘણો જ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આજે વિકારી લોકોને જોઈ, બધાને વિકારી સમજવામાં આવે છે. થોડા સાધુઓને સાધુતાથી પતિત થએલા જોઈ બધા સાધુઓની નિંદા કરવામાં આવે છે, પણ આમ કરવું એ ભૂલ છે. યુનીવર્સીટીની પરીક્ષા દેનારાઓમાંથી શું કોઈ નાપાસ થતા નથી ? ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ પણ થાય છે પણ શું એ કારણે યુનીવર્સીટી બંધ કરી દેવામાં આવે છે ? નહિ. કારણ કે, જે ભણે છે તે ભૂલે પણ છે. આ જ પ્રમાણે સાધુતા પણ ભગવાન અર્હન્તની

એક યુનીવર્સીટી છે. આ શાળામાં ભણનારાઓમાંથી કોઈ ભૂલે પણ છે અને નાપાસ પણ થાય છે પણ શાસ્ત્રો એ ભૂલેલા-નાપાસ થએલાઓને સારા સમજતા નથી; પરંતુ તેમની નિંદા કરે છે. આવી દશામાં એ નાપાસ થએલાઓને કારણે સાધુતાની શાળાની જ નિંદા કરવી કે એ શાળામાં ભણનાર બધા લોકોને ખરાબ કહેવા એ ઠીક કેમ કહી શકાય ? જો કે ભણનાર ભૂલે પણ છે છતાં સાધુઓએ એ તરફ વિશેષ સાવધાની રાખવી જોઈએ. એ તો વ્યવહારની વાત છે, એમાં શું પડયું છે એમ કહેનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે, આપણે હજી વ્યવહારમાં જ છીએ, વીતરાગ થયા નથી. ભગવાન પણ વ્યવહારદ્વારા જ નિશ્ચયમાં ગયા હતા. એટલા માટે વ્યવહારની અવહેલના કરવી ન જોઈએ. વ્યવહારનું પાલન કરી નિશ્ચયમાં જવું એ જ અનાથમાંથી સનાથ બનવા જેવું છે.

અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી ભૂલી જાય એ તો ઠીક છે પરંતુ જો શિક્ષક જ ભૂલી જાય તો તો ગજબ જ થઈ જાય ને ? રોગી તો ભીંત ભૂલે છે પણ ડૉક્ટરોએ તો ભીંત ભૂલવી ન જોઈએ. આ જ પ્રમાણે બીજાઓ ભૂલે તો ભૂલે પણ જેઓએ સાધુ થઈને મહાપુરુષોની નામાવલીમાં પોતાનું નામ નોંધાવ્યું છે તેમણે તો ભૂલવું ન જોઈએ. તેમણે તો ઘણી જ સાવધાની રાખવી જોઈએ, અને સાવધાની રાખવા છતાં કદાચ પોતાનાથી ભૂલ થઈ જાય તો એ ભૂલને ભૂલ માની તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, “ હે ! રાજન્ ! જે લોકો સાધુ થઈને પાછા અનાથતામાં પડી જાય છે તે લોકો વીરના માર્ગે ચાલનારા નથી. ” અનાથી મુનિએ આમ શા માટે કહ્યું ? કેટલાક લોકો તો કહે છે કે, સાધુનો આચાર ગૃહસ્થને ન કહેવો. ગૃહસ્થની સામે સાધુના આચારને કહેવાની શી જરૂર છે ? પણ તમે સાધારણ ગૃહસ્થ નથી પણ શ્રમણોપાસક છો. એટલા માટે તમારે તમારા ઉપાસ્યનું લક્ષણ સમજવું જોઈએ. અનાથી મુનિ રાજાને સંબોધન કરી સમસ્ત સંસારને સમજાવી રહ્યા છે કે, સાધુઓએ ધીર-વીર પુરુષનો માર્ગ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવો જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે, નામ તો ત્યાગીઓમાં લખાવે અને કામ ત્યાગીઓનું ન કરે. જે આમ કરે છે તે ધીર-વીર પુરુષના માર્ગે ચાલનાર નથી પરંતુ કાયરના માર્ગે ચાલનાર છે.

કાયરના માર્ગે ચાલનાર કોણ છે । એને માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે, જે સાધુ થઈને ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન રાખતો નથી તે. ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલવાથી જ સાધુઓ ધીર-વીર પુરુષોના માર્ગે ચાલી શકે છે. ભગવાન તીર્થંકર અને ગણધર મહારાજ જે માર્ગે ચાલ્યા છે તે રાજમાર્ગ છે. જેઓ તેમની માફક ચાલે છે તેઓ તો તેમના માર્ગે ચાલનાર છે, નહિં તો તેઓ તેમના માર્ગે ચાલનાર નથી પણ સંસારના માર્ગે ચાલનાર છે. તમારે એટલું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે “ અમારા ગુરુ ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન રાખનારા હોય છે અને જો ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન ન રાખવા છતાં અમે તેમને માનીએ તો તેમને ભ્રષ્ટ કરનારા અમે જ છીએ. ”

સાધુઓએ દ્રવ્ય અને ભાવથી ઈર્યાસમિતિનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. દ્રવ્ય ઈર્યા જોઈને તો માર્ગ ઉપર ચાલવું અને ભાવ ઈર્યા જોઈને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં ગમન કરવું. આ વીર કે ધીરનો માર્ગ છે. જે ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલતો નથી તે ધીર-વીરના માર્ગે ચાલનાર નથી.

બીજી ભાષાસમિતિ છે. ભાષાસમિતિની શિક્ષા પામી તેની પરીક્ષા આપવી જોઈએ. તમારી સમક્ષ બોલવું એ ભાષાસમિતિની પરીક્ષા આપવા સમાન છે.

આ જ પ્રમાણે ત્રીજી એષણાસમિતિનું અને ચોથી ભંડોપકરણસમિતિનું પણ સાધુઓએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ અને તેનું પાલન કરવું જોઈએ. તેમ જ ભંડોપકરણોને મૂકવા તથા લેવામાં સાવધાની રાખવી જોઈએ. પહેલાં તો સાધુ ધર્મોપકરણોની સિવાય બીજી વસ્તુઓને પોતાની પાસે રાખે જ નહિ પણ જે ધર્મોપકરણો છે તેને પણ મૂકવા તથા લેવામાં ધ્યાન રાખે.

પાંચમી ઉચ્ચારપ્રસ્રવણસમિતિનું પાલન કરવામાં પણ સાધુઓએ સાવધાની રાખવી જોઈએ. મલ-મૂત્રાદિને એવી રીતે પરઠવું જોઈએ કે જેથી લોકો જુગુપ્સા ન કરે. જે આહાર કરે છે તેને નિહાર તો કરવો જ પડે છે પણ નિહાર કેવી રીતે કરવો, ક્યાં કરવો વગેરેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

હું જંગલ જતાં-આવતાં મ્યુનિસીપાલિટીની કચરાની ગાડીઓ જે સામે આવે છે તે જોઉં છું. એ ગાડીઓમાંથી દુર્ગંધ નીકળે છે પણ જરા વિચાર કરો કે, એ દુર્ગંધ એમાં ક્યાંથી આવી ? એ દુર્ગંધ તમારે ત્યાંથી જ આવી છે ને ? તમે લોકોએ ઘેર જે ગંદકી કરી તે જ ગંદકી આ ગાડીમાં આવી. તમે લોકો ગંદકીને સાફ કરનાર લોકોની નિંદા કરો છો, તેમને ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુઓ છો, તેમને હલકા માનો છો અને પોતાને મોટા માનો છો પણ અત્રે વિચારવા જેવી વાત એ છે કે, જે ગંદકીને ફેલાવે છે તે લોકો મોટા અને જે ગંદકીને સાફ કરે છે એ લોકો હલકા એ કેમ બને ?

સાધુઓ માટે શાસ્ત્રમાં સાવધાની આપવામાં આવી છે કે, ' તમે જંગલ જાઓ ત્યારે તમારે કેવી જગ્યા જોવી જોઈએ ? જે ગામમાં તમારે ચોમાસું કરવું છે ત્યાં જંગલ જવાની જગ્યા પહેલાં જોઈ લો અને જો તમને જગ્યા સારી જણાતી ન હોય તો ત્યાં સમિતિનું પાલન થઈ ન શકવાને કારણે ચાતુર્માસ કરવાનો નકાર ભણી દો. આ પ્રમાણે સમિતિની રક્ષા માટે બીજા ગ્રામમાં ચાતુર્માસ કરનાર સાધુ આરાધક છે, પરંતુ શહેરમાં એવી જ ધમાલ ચાલે છે, આ પ્રમાણે કહી જંગલ જવાની ધમાલમાં પડી જાય અને સમિતિના પાલનમાં ઉપેક્ષા કરે તો તે વિરાધક છે.

સાધુઓએ આ પાંચમી સમિતિના પાલન માટે ઘણું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે, સમિતિનું પાલન તો ગ્રામોમાં સાધુ રહીને કરી શકે છે પણ શહેરમાં રહેનારા સાધુઓ સમિતિનું પાલન કેવી રીતે કરી શકે ? એ તો ગ્રામોમાં રહેનારા સાધુઓનો આચાર છે. શહેરમાં રહેનારા સાધુઓનો એવો આચાર હોઈ શકે નહિ. જો આમ કહેવામાં આવે તો તેનો અર્થ એ થયો કે ગ્રામના સાધુઓ માટે જુદું શાસ્ત્ર હોવું જોઈએ અને નગરના સાધુઓ માટે જુદું શાસ્ત્ર હોવું જોઈએ. અથવા કોઈ એમ કહે કે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરે જોવું જોઈએ; તો આનો અર્થ એ થયો કે, મહાવ્રતનું પાલન પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળને જોઈ કરવું જોઈએ. પણ જેઓ આ પ્રકારની છટકવાની બારી જુએ છે તેઓ શાસ્ત્રના માર્ગ ઉપર ચાલનાર નથી અને જે શાસ્ત્રાનુસાર ચાલતા નથી તે ધીર-વીર પુરુષના માર્ગે ચાલનાર નથી. વીર પુરુષના માર્ગે ચાલનાર તો તે છે કે, જે શાસ્ત્રાનુસાર ચાલે છે. કોઈ એમ કહે કે, શાસ્ત્રો તો હજારો વર્ષ પહેલાંના છે અને આ પ્રમાણે કહીને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો આશ્રય લઈ શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ વ્યવહાર કરે તો તે વીરના માર્ગે ચાલનાર નથી. શાસ્ત્રો તો ત્રિકાલજ્ઞદ્વારા કથિત છે. એટલા માટે તેમને આજકાલનું જ્ઞાન ન હતું એમ કહી

શકાય નહિ. આમ છતાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરેનો આશ્રય લઈ જો કોઈ શાસ્ત્રની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તો તે ' यतो भ्रष्टस्ततो भ्रष्टः ' એ કથનાનુસાર તે પતિત થઈ જાય છે.

શહેરોની રચનાથી કોઈ પ્રકારનો લાભ થયો નથી પણ ઊલટી હાનિ થઈ છે. આજે યુરોપના લોકો પણ એમ માનવા લાગ્યા છે કે, ઘણા લોકો એક જગ્યાએ એકત્રિત થઈને રહે એમાં ઘણી હાનિ રહેલી છે. જો શરીરમાં લોહી યથાસ્થાને ન રહેતાં એક જગ્યાએ એકત્રિત થઈ જાય તો શરીરમાં વ્યાધિ પેદા થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે ગ્રામો તૂટી જઈ નગરો વસવા લાગ્યાં છે અને તેથી હાનિ પેદા થવા પામી છે. અત્રે વિચારવા જેવી એક વાત છે કે, શહેરનાં લોકો ગ્રામો ઉપર જીવે છે કે ગામોના લોકો શહેર ઉપર જીવે છે ? દૂધ, ઘી, અન્ન વગેરે ક્યાંથી આવે છે ! જો ગામ ન હોય તો શું શહેરોમાં દૂધ, ઘી વગેરે ચીજો જોઈતા પ્રમાણમાં મળી શકે ખરી ? શહેરોમાં રમકડાંઓ તો ભલે મળી જાય પણ જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ તો ગ્રામોમાંથી જ મળી શકે છે. શહેરોમાં તો ઘી-દૂધની નકલી ચીજો મળી જાય. જેમકે ચરબીનું ઘી ક્યાં મળે છે ? નગરોમાં કે ગ્રામોમાં ? નગરનાં લોકો તો પ્રાયઃ એવી ચીજો પેદા કરે છે કે જે ચીજો જીવનમાં વધારે સંકટ પેદા કરે છે, પણ જીવનને ટકાવવાની ચીજો તો ગ્રામોમાં જ પેદા થાય છે. અન્ન, વસ્ત્ર વગેરે જીવનને માટે આવશ્યક પદાર્થો તો ગ્રામોમાં જ પેદા થાય છે. અને એટલા માટે નગરના લોકોએ ગ્રામોનો ઉપકાર માનવો જોઈએ.

જે લોકો સાધુ થઈને અને સનાથતાના માર્ગે ચડીને પણ 'આ તો શહેર છે' એ પ્રમાણે કહી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરેનો આશ્રય લઈ પાછા અનાથતાની તરફ જાય છે તેમને માટે મહાત્મા લોકો ઠપકો આપતાં કહે છે કેઃ—

चिरंपि से मुण्डरुई भवित्ता, अथिरव्वए तवनियमेहिं भट्ठे।
चिरंपि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥४१॥

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્! જે માથું મુંડાવે છે અને કષ્ટો સહન કરે છે, પણ સમિતિનું પાલન કરતો નથી અને વ્રતોમાં અસ્થિર થઈ તપનિયમોનું પાલન કરતો નથી, તે કષ્ટોને સહન કરવા છતાં પણ પારને પામતો નથી. અર્થાત્ સનાથ બની શકતો નથી."

અત્રે એક પ્રશ્ન થાય છે કે, જ્યારે તે વ્રત તથા તપ-નિયમોમાં અસ્થિર રહે છે તો પછી તે માથું શા માટે મુંડાવે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તે વ્યક્તિ વ્રત-નિયમાદિનું પાલન ન કરીને પણ જગતના લોકોને પોતાની આગળ નમાવવા માટે અને પોતાની મહિમા વધારવા માટે માથું મુંડાવે છે. એ તેની એક પ્રકારની ચાલબાજી છે. આજે એવું જોવામાં આવે છે કે, ચાલબાજી કરનાર દુકાનદાર પોતાની દુકાનનો ભપકો વધારે રાખે છે. પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહ્યા કરતા હતા કે, લોકોને ઠગનાર લોકો "રોટી ખાના શક્કરસે, દુનિયા ઠગના મક્કરસે" એ કહેવત અનુસાર ભપકાથી જનસમાજને ઠગે છે. આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો પોતાનો મહિમા વધારવા માટે માથું મુંડાવે છે અને લોકોને ઠગે છે. આવા લોકો તપ-નિયમોની પણ અવહેલના કરે છે અને કહે છે કે, ઉપવાસ કરવો એ ભૂખે મરવા

જેવું છે, એટલા માટે ઉપવાસ કરવામાં શું પડ્યું છે? આજ પ્રમાણે વ્રત-નિયમોને માટે પણ એમ કહે છે કે વ્રત-નિયમોમાં શું પડ્યું છે? પણ જો તપ-નિયમમાં કાંઈ નથી તો તેઓમાં શું પડ્યું છે? આ પ્રમાણે તેઓ તપ-નિયમોમાં કષ્ટ સહેવાનું હોવાને કારણે તેને વ્યર્થ માને છે, પણ પોતાનો મહિમા વધારવા માટે માથું મુંડાવે છે અને સાધુવેશ ધારણ કરે છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

सुहसायगस्स समणस्स सायाउलगस्स निगामसाइस्स ।
उच्छोलणापहोअस्स दुलहा सुगई तारिसगस्स ॥

ભગવાને કહ્યું છે કે, હે! શિષ્યો! જે નામ તો સાધુનું ધારણ કરે છે, માથું મુંડાવે છે અને આ સાધુવેશદ્વારા ખાનપાન સારું મળશે એમ ધારી સાધુવેશ ધારણ કરે છે તેવા સાધુઓને માટે સુગતિ દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે, **सव्वे जीवा परमाहम्मिया ।** અર્થાત્—સંસારના બધાં જીવો સુખશાતા ચાહે છે તો પછી જો સાધુ સુખશાતાની ઇચ્છા કરે તો તેમની ટીકા શા માટે કરવામાં આવે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, જો તે સાધુ સંયમનું બરાબર પાલન કરે તો તેને અપૂર્વ સુખશાતાની પ્રાપ્તિ થશે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, એક મહિનાનો દીક્ષિત સાધુ, વ્યન્તર દેવતાનું સુખ ઉલ્લંઘી જાય છે અને એક વર્ષનો દીક્ષિત તથા સંયમનું પાલન કરનાર સાધુ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનનું સુખ ઉલ્લંઘી જાય છે. આમ હોવા છતાં પણ જે સાધુ એ સુખને ભૂલી જાય છે અને સંસારની સુખશાતામાં પડી જાય છે તે પોતાની જ હાનિ કરે છે.

કોઈ ડૉકટરે દર્દીને દવા આપી કહ્યું કે, અમુક દિવસ સુધી આ દવાનું સેવન કરવું, અને અમુક અમુક ચીજોની ચરી પાળવી. જો ડૉકટરની સલાહાનુસાર દર્દી નિયમિત દવાનું સેવન કરે અને ખાનપાનની ચરી પાળે તો તેનો રોગ પણ ચાલ્યો જાય છે અને તે સ્વસ્થ થઈ બધી ચીજો ખાવાને યોગ્ય બની જાય છે. પણ જો તે દર્દી દવાનું બરાબર સેવન ન કરે અને ખાનપાનની ચરી ન પાળે તો ડૉકટર તેને માટે શું કહેશે? તે એમ જ કહેશે કે, આ રોગીએ મારી દવાની અવહેલના કરી. આ જ પ્રમાણે મહાત્મા લોકો કહે છે કે, "હે! મુનિઓ! તમે સંયમનું બરાબર સેવન કરો અને કષ્ટોને સહો તો તમને સારું સુખ મળશે, પણ જો સંયમનું બરાબર પાલન નહિ કરો તો ડૉકટરની દવાની માફક સંયમને પણ વ્યર્થ ગુમાવવા જેવું થશે. આ જ કારણે મહાત્માઓ કહે છે કે, "જે સુખશાતાનો ગવેષી છે અર્થાત્ સુખશીલ બનીને જે હાથ પગ ધોવામાં મશગૂલ રહે છે અને સંયમનું પાલન કરતો નથી તે ધર્મરૂપી દવાને વ્યર્થ ગુમાવે છે. હે! સાધુઓ! તમને કોઈએ જબરજસ્તીથી સાધુ બનાવ્યા નથી. ઉચ્ચ ભાવનાથી પ્રેરાઈને તમે સાધુપણું ધારણ કર્યું છે માટે સાધુતાનું બરાબર પાલન કરી તમારું અને જગતનું કલ્યાણ કરો. સંયમના પાલનમાં જ તમારું અને જગતનું કલ્યાણ રહેલું છે."

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૧

રાજા વગેરે બધાએ સુદર્શનને એમ કહ્યું કે, આપ ઘેર પધારો. સુદર્શન સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઊતરવા લાગ્યા. પણ જનતા સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, આપ સિંહાસન ઉપર

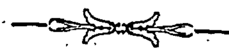
જ બેસી રહો. આપ સિંહાસન ઉપર બેસવાને યોગ્ય છો, તથા શીલનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે પણ આપ સિંહાસન ઉપર બેસી રહો એવી અમારી પ્રાર્થના છે. જનતાની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી સુદર્શન સિંહાસન ઉપર બેસી રહ્યા. રાજા-પ્રજા વગેરે સુદર્શનના સિંહાસનની પાછળ પગપાળા ચાલવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈને ઘણા લોકોની ભાવના બદલી ગઈ હશે. આત્મા અજ્ઞાનતાથી પાપ તો કરી બેસે છે, પણ કોઈ મહાપુરુષના સમાગમથી પોતાનાં બંધનોને તડાતડ તોડી નાંખે છે. જે સુદર્શનની મહિમા દેવોએ પણ ગાઈ છે તે સુદર્શનના સરઘસને જોવા કોણ આવ્યું નહિ હોય? થોડો ઢમ ઢમ અવાજ સાંભળીને પણ સ્ત્રીઓ રસોઈ બનાવવી છોડી દઈને જોવા દોડે છે તો શું સુદર્શનની આવી મહિમા-ઋદ્ધિ જોવા સ્ત્રીઓ દોડી આવી નહિ હોય? ઉતાવળને લઈ સ્ત્રીઓ જેવો તેવો શૃંગાર કરી સુદર્શનને જોવા દોડી આવી. જ્યારે કોઈ તેમનો શૃંગાર જોઈ હસવા લાગતું ત્યારે તે સ્ત્રીઓ એમજ વિચારતી કે આજે હસવાનો-ખુશી થવાનો જ દિવસ છે, માટે જ બધા લોકો આજે હસે છે.

આ પ્રમાણે બધાને પ્રસન્ન કરતું સુદર્શન અને મનોરમાનું સરઘસ તેના ઘરની નજીક આવ્યું. મનોરમા વિચારવા લાગી કે, આ બધા લોકો મારે ત્યાં આવે છે એટલા માટે આ બધા લોકો મારા મહેમાન છે. અને તે કારણે મારે તેમનો આદરસત્કાર કરવો જોઈએ. વાસ્તવમાં ગૃહ ગૃહિણીનું જ હોય છે.

ગૃહ ગૃહિણીનું હોય છે કે પત્થરનું હોય છે? જે અતિથિઓનો સત્કાર કરે, પતિની ઇચ્છાને પાર પાડે અને બધાને પ્રસન્ન રાખે તે જ ગૃહિણી છે. જે ઘરમાં કર્કશા-કજીયાળી સ્ત્રી હોય છે તે ઘર શોભતું નથી. સારી સ્ત્રી, પોતાના પતિની ભાવનામાં વિકાર પેદા કરનારનું મોઢું પણ જોવા ચાહતી નથી. પરંતુ જે પતિની ભાવનાને ઉજ્જવલ રાખે, પતિને પ્રસન્ન રાખે અને પતિગૃહને શોભાવે એવી સ્ત્રી મોટા ભાગ્યથી જ મળે છે.

રાજા તથા નગરજનોનો આદરસત્કાર કરવાના વિચારથી પોતાનું ઘર નજીક આવેલ જાણી મનોરમા સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઊતરી પડી અને આગળથી પોતાને ઘેર જઈ બધું વ્યવસ્થિત કરી રાજાનો તથા બધા નગરજનોનો સત્કાર કરવાની તૈયારી કરવા લાગી અને આ શુભ પ્રસંગને લઈને પોતાના ઘરના ચોકમાં મોતીઓ પુરવા લાગી. હવે સરઘસ કેવી રીતે તેને ઘેર આવે છે અને રાજા સુદર્શનને શું કહે છે, અને સુદર્શન રાજા પાસેથી શું માગે છે તેનો વિચાર આગળ કરવામાં આવશે.

આજે મોરબીના નગરશેઠે મોરબી પધારવાની તથા પોરબંદરના નગરશેઠે પોરબંદર પધારવાની પૂજ્યશ્રીને વિનંતી કરી. તથા રાવસાહેબ શેઠ લક્ષ્મણદાસજી જલગાંવવાળાએ પણ લિખિત વિનંતી કરી કે પૂજ્યશ્રી જલગાંવ પધારી સૂત્રોનો ઉદ્ધાર કરે. આ કાર્યમાં જેટલો ખર્ચ થશે તે હું માથે ઉપાડીશ, અને તે કાર્યને અંગે જેટલી પુંજી રોકવી પડશે તે વગર વ્યાજે રોકીશ તથા સૂત્રોના વેચાણ બાદ જે હાનિ થશે તે હાનિ હું સહી લઈશ અને જો કાંઈ લાભ થશે તો તે લાભ રતલામ મંડળને આપી દઈશ. આ વિનંતી પત્ર નીચે મુજબનો હતો.

વિનંતિ પત્ર

પરમ પૂજ્ય, અનેક ગુણાલંકૃત, શાસ્ત્રવિશારદ, પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિના ધારણહાર, મહાવ્રતોનાં પાલનહાર તથા પ્રાણિમાત્ર ઉપર કરુણાદષ્ટિ રાખનાર શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીની પવિત્ર સેવામાં !

જલગાંવનિવાસી દાસાનુદાસ લક્ષ્મણદાસ ગંભીરમલના તિક્ખુત્તાના પાઠ સાથે ૧૦૦૮ વાર વંદન-નમસ્કાર સ્વીકાર હો. આજે આ દાસ આપની સેવામાં પોતાના હૃદયની ઘણા દિવસોની અભિલાષાને પ્રાર્થનાના રૂપમાં પ્રગટ કરી રહ્યો છે. આ પ્રયત્નમાં ધૃષ્ટતા અને ઉદ્દંડતાનો પણ સંભવ છે પરંતુ જે પ્રમાણે પુત્ર પોતાના શ્રદ્ધાભાજન પિતાની સામે કાંઈ કહેવાની ધૃષ્ટતા કે ઉદ્દંડતા કરે છે. મારી ધૃષ્ટતા અને ઉદ્દંડતા પણ તેવા જ પ્રકારની છે, એટલાં માટે તે સર્વથા ક્ષમ્ય છે.

મહાનુભાવ !

આ દાસને સ્વર્ગીય પૂજ્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીની સેવા કરવાનો સુયોગ પણ પ્રાપ્ત થયો છે, કે જેમને માટે જૈન સંસાર ચિરઋણી છે. આચાર્યશ્રીના ગુણોથી, તેમની પ્રતિભાથી અને તેમની શાસ્ત્રકુશલતાથી બધા લોકો પ્રાયઃ પરિચિત છે. કાઠિયાવાડનિવાસી મારા શ્રાવક ભાઈઓ પણ તેમની સેવાનો લાભ લઈ ચૂક્યા છે એટલે મને વિશ્વાસ છે કે તેઓ પણ મારા આ કથનનું સમર્થન કરશે. એવા મહાન્ આચાર્યશ્રીની સેવા કરવાનું સૌભાગ્ય આ સેવકને પણ પ્રાપ્ત થયું છે અને આચાર્યશ્રીની પણ મારા ઉપર પૂર્ણ કૃપાદષ્ટિ રહી છે; પણ દુર્ભાગ્યવશાત્ મારી એ અભિલાષા કે જેને આપની સમક્ષ નિવેદન કરવા ચાહું છું તે અપૂર્ણ જ રહી. આચાર્યશ્રીએ આપને જ્યારે યુવાચાર્યપદ આપ્યું અને તેઓ સામ્પ્રદાયિક કાર્યથી આંશિક મુક્ત થયા ત્યારે મારી એવી ભાવના હતી કે, હવે થોડા જ સમયમાં આચાર્યશ્રીને અનુનય-વિનય કરી જલગાઁવમાં લઈ જઈશ અને આચાર્યશ્રીની વૃદ્ધાવસ્થાના અન્ત સુધી આચાર્યશ્રીની સેવાનો લાભ લઈશ. હું મારી આ ભાવનાને પ્રગટ પણ કરી શક્યો ન હતો એટલામાં તો આચાર્યશ્રી અસમયમાં જ સ્વર્ગ પધાર્યા. જે મહાપુરુષની આવશ્યકતા આ ભૂતલ ઉપર રહે છે તેમને જ સ્વર્ગીય લોકો પણ પોતાની પાસે રાખવા ચાહે છે. આ જ કારણે કાલધર્મ પામીને આચાર્યશ્રીને સ્વર્ગમાં પધારવું પડ્યું.

આચાર્યશ્રીના સ્વર્ગગમન બાદ આપ આ સમ્પ્રદાયના આચાર્ય થયા. જો કે આપે જલગાઁવમાં ચાતુર્માસ કરી આ સેવક ઉપર કૃપા કરી છે, પણ આ દાસની એ ભાવના તો અપૂર્ણ જ રહી છે કે જે ભાવના સ્વર્ગીય આચાર્યશ્રીના સમયથી હૃદયમાં ઉછળી રહી છે. સદ્‌ભાગ્યે હવે એવો અવસર આવ્યો છે કે જ્યારે મારી તે ભાવના પૂર્ણ થાય.

આપશ્રીનું શરીર હવે વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયું છે. આપશ્રીએ સમ્પ્રદાયનો સમસ્ત કાર્યભાર પણ વિદ્વાન્ અને સુયોગ્ય યુવાચાર્યશ્રી ૧૦૦૭ શ્રી ગણેશીલાલજી મહારાજશ્રીને સોંપી દીધો છે. સામ્પ્રદાયિક કાર્યથી પણ હવે આપ ઘણાખરા નિવૃત્ત થઈ ગયા છો અને આપનું વૃદ્ધત્વ પણ હવે પહેલાંની માફક ઉગ્ર વિહાર કરવા માટે રોકે છે. આપશ્રીનું શરીર હવે કોઈ એક સ્થાને રહી શાન્તિ ચાહે છે. એટલા માટે હું આપને નિવેદન કરું છું કે, આપ જલગાંવ પધારી સદાને માટે ત્યાં જ બિરાજો.

જલગાંવમાં આપના બિરાજવાથી દર્શનાર્થી મારા શ્રાવક ભાઈઓને પણ દરેક પ્રકારે સગવડતા રહેશે. જલગાંવ ભારતના મધ્યમાં છે. એટલા માટે પંજાબ, મદ્રાસ, કલકત્તા તથા સિંધના લોકોને સમાન દૂર પડશે.

જલગાંવનું નામ જ જલગામ છે એટલા માટે ત્યાં ગરમી પણ નથી. શરીરને શાન્તિ મળે એ દષ્ટિએ પણ જલગાંવ ઉપયુક્ત સ્થાન છે.

જ્યારે આપ જલગાંવમાં બિરાજશો ત્યારે સામ્પ્રદાયિકતાને કારણે પેદા થતું દૂષિત વાતાવરણ પણ આપથી દૂર રહેશે. જેથી આપનું સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહેશે. અને જ્યારે સામ્પ્રદાયિક કાર્યથી

આપ નિવૃત્ત થયા છો ત્યારે દૂર રહેવાથી જ આપ તેના ભારથી બચી શકો; અન્યથા એક રીતે નહિ તો બીજી રીતે આપ તે ભારથી બચી ન શકો.

અન્તમાં મારું આપને એ જ નિવેદન છે કે, હવે આપ પણ વૃદ્ધ થયા છો અને હું પણ વૃદ્ધ થયો છું. એટલા માટે આપ જલગાંવમાં બિરાજીને મને તથા દક્ષિણનિવાસી ભાઈઓને આપની સેવાનો લાભ આપવાની કૃપા કરો. આપની દ્વારા ઉત્તર ભારતનો ઘણો ઉપકાર થએલ છે. હવે દક્ષિણ ભારતને પણ પાવન કરો.

મારી એક બીજી પણ પ્રાર્થના છે. આપે અત્યારસુધી જે શાસ્ત્રીય જ્ઞાન સંપાદન કર્યું છે તથા ગ્રન્થાન્વેષણ, ભ્રમણ, વાદવિવાદ તથા વિદ્યાબુદ્ધિદ્વારા જે અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેનો લાભ કોઈ ઉચ્ચ સાહિત્યના નિર્માણદ્વારા જનતાને પણ આપો અને એ પ્રમાણે જૈનશાસ્ત્રોના ઉદ્ધારની સાથે જ જનતાનો ઉપકાર કરો. જો આપ જલગાંવ પધારી શાસ્ત્રોદ્ધારની મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરો તો હું આ કાર્યમાં દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરવાને પણ તૈયાર છું.

બત્રીસ સૂત્રના અનુવાદ તથા પ્રકાશન વગેરેમાં જેટલા રૂપિયા લગાવવા પડશે તેટલા હું લગાવીશ. આ કાર્યમાં લાગેલા રૂપિયાઓનું કાંઈ વ્યાજ ન લેતાં, પ્રકાશિત સાહિત્યના વિક્રયદ્વારા જે આવક થશે તે બાદ કરીને જો હાનિ થશે તો હું તેને સહન કરીશ અને જો બચત રહેશે તો તે હું શ્રી હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડલ-રતલામને ભેટ કરી દઇશ. અર્થાત્ આ કાર્યમાં જેટલી પૂંજી રોકવી પડશે તે વ્યાજ લીધા વિના જ રોકીશ અને જો હાનિ થશે તો હું સહન કરીશ અને જો લાભ થશે તો તે મંડલને આપી દઈશ.

અન્તમાં હું આપને એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે, મારી આંતરિક ભાવનાને પૂર્ણ કરવા માટે અને જૈન જનતાના કલ્યાણને દૃષ્ટિમાં રાખી આપ જલગાંવમાં સ્થાનીયરૂપે બિરાજવાની કૃપા કરો. ઇતિ શુભમ્.

રાજકોટ
(કાઠિયાવાટ)
આસો વદી ૩
સંવત્ ૧૯૯૩

શ્રીમાનના મુખકમલદ્વારા આ પ્રાર્થનાની
સ્વીકૃતિ સાંભળવાને ઉત્સુક
સેવક
લછમણદાસ ગંભીરમલ

આ પ્રમાણે ત્રણ વિનંતીઓ થઈ, જેનો ઉત્તર પૂજ્યશ્રીએ બીજે દિવસે નીચે પ્રમાણે ફરમાવ્યો હતો.

મારી પાસે મોરબી, પોરબંદર અને જામનગરની વિનંતીઓ આવી છે. આ વિનંતીઓમાં જોરદાર વિનંતી શેઠ લક્ષ્મણદાસજી જલગાંવની છે. તે વિનંતી વિવેકભરી છે કે, 'તમે કાઠિયાવાડ છોડીને પધારો ત્યારે જલગાંવ પધારી ત્યાં જ બિરાજો અને સૂત્રોનો ઉદ્ધાર કરો.' તેની પ્રાર્થનાની શક્તિ એવી છે કે, તે જેને ચાહે તેને પોતાની તરફ ખેંચી શકે છે. ધનવાન તો ઘણા લોકો હશે પરંતુ ધનનો સદુપયોગ કરવાની ઉદારતા રાખનાર બહુ ઓછા લોકો હશે. શેઠજીએ શાસ્ત્રના કામ માટે જે ઉદારતા બતાવી છે તે કામ ભલે ગમે ત્યારે થાય અને હું મારા પોતાને માટે કહું છું કે શાસ્ત્રોદ્ધાર કરવા માટે હું સમર્થ નથી પરંતુ એમણે તો વિનંતી કરીને સુકૃત કમાવી લીધું છે. અને પોતાની સાથે ઉત્તરાધિકારીને પણ ઊભો કરી બતાવી આપ્યું છે કે, આ મારો પુત્ર કેવળ મારા ધનનો જ ઉત્તરાધિકારી નથી પણ મારા ધર્મનો પણ ઉત્તરાધિકારી છે. શેઠજીએ તો આ પ્રમાણે ઉદારતા બતાવી છે પણ તમે લોકો એ ઉદારતાનું અનુમોદન તો કરો. સમાજની સ્થિતિ તેના સાહિત્ય ઉપર જ આધાર રાખે છે.

બલ્કિ મેં એક પુસ્તકમાં જોયું છે કે, 'અમારું ભલે બધુંય ચાલ્યું જાય પણ જો અમારી પાસે અમારું સાહિત્ય સુરક્ષિત હશે તો અમે બધુંય કરી શકીશું.' વાસ્તવમાં જે સમાજનું સાહિત્ય સારું છે તે જ સમાજ ઉન્નત બની શકે છે. એટલા માટે તમે લોકો આ કાર્યને અનુમોદન આપી સુકૃતનું ઉપાર્જન કરો.

આ બધી વિનંતીઓનો ઉત્તર આપતાં પહેલાં મેં મારા સન્તો અને ખાસ ખાસ શ્રાવકોની સલાહ લીધી છે. બધાની સલાહ તો એવી છે કે, હજી એક વર્ષ કાઠિયાવાડમાં હું વધારે વિચરું પણ સલાહ બધાની આ હોવા છતાં મારે મારા આત્માનો વિચાર કરવો જ પડે છે. એટલા માટે આગામિ ચાતુર્માસ ક્યાં કરવું એ તો અત્યારે કહી જ શકું નહિ પણ એક વર્ષ કાઠિયાવાડમાં જ વિચરીશ એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવામાં પણ હજી મને વિચાર થાય છે. એટલા માટે અત્યારે તો હું એટલું જ કહું છું કે, જો મારે એક વર્ષ કે તેથી વધારે ઓછું કાઠિયાવાડમાં વધારે રહેવાનું થયું તો તો હું એ રીતિ પ્રમાણે વિહાર કરીશ અને જો જવાનું થયું તો તે પ્રમાણે વિહાર કરીશ. અત્યારે તો હું કોઈની પણ વિનંતીને નિશ્ચિત ઉત્તર આપી શકતો નથી. તમારી બધાની પ્રેમભરી વિનંતી મારા ધ્યાનમાં છે અને શેઠ લક્ષ્મણદાસજીની વિનંતી પણ મારા ધ્યાનમાં છે પણ આજે હું કોઈની પણ વિનંતીનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી શકતો નથી. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવમાં જેવો અવસર હશે તેમ થશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૫ સોમવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો;
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો.

તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાય;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દ કહાય. ॥ સાહબ૦ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે આત્મામાં કેટલી અને કેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ એ અત્રે જોવાનું છે. જ્યાંસુધી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી તે પ્રાર્થના સારી પ્રાર્થના થઈ શકતી નથી એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના યોગ્યતાપૂર્વક કરવી જોઈએ.

યોગ્યતા વિષે આ સમુચ્ચયરૂપે વાત કરવામાં આવી છે. પરંતુ અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે કેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ અને એ યોગ્યતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય? આ વાત વિષે હું ઘણીવાર કહી ચૂક્યો છું. તમે પોતાના કામ માટે બીજાની યોગ્યતા જુઓ છો પણ પોતાની યોગ્યતા જોવામાં ભૂલ કરો છો. વાસ્તવમાં પ્રત્યેક કાર્યમાં પોતાની યોગ્યતા જોવી જોઈએ. યોગ્યતા વિના કરવામાં આવેલું કોઈપણ

કાર્ય બરાબર થતું નથી. ખેડુત બીજને વાવતી વખતે સર્વપ્રથમ બીજની યોગ્યતા જુએ છે. તમે લોકો ગાય ખરીદતી વખતે પણ ગાયની યોગ્યતા જુઓ છો કે નહિ? આ જ પ્રમાણે મુનીમ કે નોકર વગેરેને રાખવા માટે તેની યોગ્યતા જુઓ છો કે નહિ? વ્યવહારમાં જ્યાં મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે છે ત્યાં યોગ્યતા તો જોવામાં જ આવે છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના માટે પણ એમ જોવું જોઈએ કે, હું પરમાત્માની પ્રાર્થના યોગ્ય બનીને કરું છું કે કેવલ લોકોને દેખાડવા માટે જ કરું છું. જો તમે પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા માટે પ્રાર્થના ન કરી તો તે પ્રાર્થના કેવલ ઢોંગરૂપ બની જશે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે જે યોગ્યતા હોવી જોઈએ તે યોગ્યતા તમારામાં રહેલી છે પણ તમે પોતે જ તમારી યોગ્યતાને દબાવી રહ્યા છો. તમે કહેશો કે, યોગ્ય હોવા છતાં પણ પોતાની યોગ્યતા દબાવીને અયોગ્ય કોણ બનવા ચાહે? પણ આ વિષે વધારે શું કહેવામાં આવે! અનેક જગ્યાએ એ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે, નિષ્કારણ પોતાની યોગ્યતાને દબાવી પોતે અયોગ્ય બની જાય છે. આ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે હું તમને પૂછું છું કે, શું સત્ય બોલવા માટે કોઈ ના પાડે છે? શું સત્ય બોલવું એ અપરાધ માનવામાં આવે છે? અને તમે સત્ય બોલવાથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે યોગ્ય બની શકો છો કે નહિ? સત્ય હમેશાં આદરણીય અને આચરણીય છે એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ હોવા છતાં સત્યની શા માટે અવહેલના કરવામાં આવે છે? સત્યને શા માટે છુપાવવામાં આવે છે? કેટલાક લોકો તો ત્યાંસુધી કહે છે કે, સત્ય બોલવાની–સતયુગની વાત રહેવા દો! આ જમાનામાં તો અસત્ય વિના કામ જ ચાલી શકતું નથી. સત્યને અનુસરી જો તમે પ્રામાણિક બનો; જીવનમાં પ્રામાણિકતા રહેવા દો અને કોઈની સાથે વિશ્વાસઘાત ન કરો તો શું તમને કોઈ અપરાધી કહી શકે? નહિ. તો પછી સત્ય, પ્રામાણિકતા આદિ ગુણોને જીવનમાં શા માટે અપનાવતાં નથી? એટલા માટે કે તમે સત્ય અને પ્રામાણિકતાને બદલે અસત્ય અને અપ્રામાણિકતા ઉપર એવો વિશ્વાસ રાખો છો કે જાણે તે વિના તમારું કામ જ ચાલી શકતું ન હોય!

તમે નૈતિક લગ્ન કર્યું છે. છતાં જો તમે પરસ્ત્રીસેવનનું પાપ ન કરો તો શું કોઈ કામ અટકી જાય ખરું? પરસ્ત્રી સેવનનું પાપ કરવું જોઈએ એવું તો કોઈ ધર્મ કે કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી. હા, કોઈ લુચ્ચા–લફંગા માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે એમ કહેતા હોય તો બીજી વાત છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમે સમાજ કે આત્માના કલ્યાણ માટે ધર્મપરિવર્તન કે સમાજપરિવર્તન કરીએ છીએ, પરંતુ તે લોકો એમ શા માટે કહેતા નથી કે અમે સ્વાર્થપૂર્તિ માટે એમ કરીએ છીએ. આત્મકલ્યાણનું ખોટું નામ શા માટે સંડોવવામાં આવે છે! જેમકે, હરિલાલ ગાંધી જે હમણાં અબદુલ્લા ગાંધી બન્યા છે–જે ગાંધીજીના મોટા પુત્ર છે–તે કહે છે કે, મેં આત્મકલ્યાણને માટે ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે પણ એ સમજવામાં આવતું નથી કે દારૂ પીવો એ કયા ઇસ્લામ ધર્મમાં લખ્યું છે? બલ્કિ હદીસો અને કુરાનમાં તો વ્યસનમાત્રની નિંદા કરવામાં આવી છે અને તેને ત્યાજ્ય બતાવવામાં આવેલ છે; તથા શરાબની તો ખૂબ જ નિંદા કરવામાં આવી છે અને તેને સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવવામાં આવેલ છે.

હરિલાલ ગાંધી જે હવે અબ્દુલ્લા ગાંધી બન્યા છે તેમને તેમના માતુશ્રીએ એક પત્ર લખ્યો હતો કે જે પત્ર વાંચીને કઠોર હૃદયનો પણ પીગળી જાય. હરિલાલ ગાંધીએ એ પત્રના જવાબમાં એક વાત તો એ લખી કે હવે હું હરિલાલ રહ્યો નથી પણ અબ્દુલ્લા બન્યો છું અને આ પત્ર હરિલાલના નામે આવ્યો છે એટલા માટે એ પત્ર મારા વિષે નથી. પણ બીજી વાત તેણે એ લખી કે, જો મારા માતાપિતા ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કરતા હોય તો હું શરાબ પીવાનો ત્યાગ કરું. આ ઉત્તર કેવો ઉદ્ધતાઇભિર્યો છે! શું તેનો આ ઉત્તર માતાને દેવાને યોગ્ય છે? પણ જ્યારે આત્મા પતિત થઈ જાય છે ત્યારે તે અવળું જ કામ કરે છે. વાસ્તવમાં તો હરિલાલની માતાના પત્રનો ઉત્તર આપવાને કોઈ સમર્થ નથી. છતાં જો આ પ્રમાણે જે ઉદ્ધતાઈપૂર્ણ ઉત્તર આપે છે તેને શું કહેવું? તે કહે તો એમ છે કે, મેં આત્માનાં કલ્યાણ માટે ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે પણ જો તે વિષે ઊંડા ઊતરી વિચાર કરવામાં આવે તો શરાબ પીવા માટે તથા એ કાર્યમાં પૈસા વગેરેની સુવિધા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તેણે ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હોય એમ જણાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, લોકો ધર્મ કે સમાજપરિવર્તનના નામે પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરે છે અને આત્મકલ્યાણનું નામ લે છે. જો હૃદયપૂર્વક આત્મકલ્યાણ કરવું જ હોય તો મનુષ્ય, કોઈ પણ ધર્મની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર ઊભા રહી પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે. લોકોને ઠગવા માટે આત્મકલ્યાણનું નામ લઈ ધર્મપરિવર્તન કે સમાજ-પરિવર્તન કરવું એ ઠીક નથી. આ વાતથી લોકોને સાવધાન કરવા માટે જ ઉપરનું ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે.

મતલબ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે યોગ્યતા પોતાનામાં છે કે નહિ તે જોવું જોઈએ. યોગ્યતા વિના કોઈપણ કાર્ય બરાબર થતું નથી. જેમકે, છીપમાં પાણીનું ટીપું પડી મોતી બનવાની યોગ્યતા ધરાવે છે પણ જો પાણીને બદલે છીપમાં કાંકરો કે બીજી કોઈ ચીજ પડે તો શું તે મોતી બની શકશે? નહિ. કારણ કે મોતી બનવાની યોગ્યતા પાણીમાં જ છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના માટે પણ યોગ્યતાની આવશ્યકતા રહે છે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો, અને તે માટે અસત્ય, દુરાચાર આદિનો ત્યાગ કરો. આમ કરવાથી પરમાત્માની પ્રાર્થનાને યોગ્ય બની શકશો.

હવે અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, જે પહેલાં દુર્ગુણી હોય તે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી શકે કે નહિ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે:—

> વૈશ્યા ચુગુલ છિનાર જુઆરી, ચોર મહા બટમારો;
> જો ઇત્યાદિ ભજે પ્રભુસ્તવન તો નિવૃત્તે સંસારો.

આ પ્રકારના લોકો પણ પોતાના દુર્વ્યસનોનો ત્યાગ કરી, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી શકે છે પરંતુ પરમાત્માની પ્રાર્થના દુર્ગુણો વધારવા માટે નહિ પણ છોડવા માટે કરવી જોઈએ. જો દુર્ગુણો છોડવાના ઉદ્દેશથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો તમારા દુર્ગુણો ન જાણે ક્યાં ચાલ્યા જશે! જેમકે એક ભાઈ કહેતા હતા કે, જામનગરમાં એક એવા વૈદ્ય છે કે એક માણસને ઘણા દિવસોથી નિદ્રા જ આવતી ન હતી પરંતુ તે વૈદ્યની ત્રણ ગોળીઓ લેવાથી જ તેને નિદ્રા આવી ગઈ અને તેનો નિદ્રા ન આવવાનો રોગ સદાને

માટે ચાલ્યો ગયો. જ્યારે વૈદ્યની દવા પણ રોગને નષ્ટ કરી દે છે તો પછી શું પરમાત્માની પ્રાર્થના દુર્ગુણોને નષ્ટ કરી ન શકે ? જો દવા ઉપર વિશ્વાસ રાખો છો તો પછી પરમાત્માની પ્રાર્થના ઉપર વિશ્વાસ કેમ રાખતા નથી ? જો તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના ઉપર વિશ્વાસ રાખી દુર્ગુણોને નષ્ટ કરવા માટે પ્રાર્થના કરો તો અવશ્ય દુર્ગુણો નષ્ટ થઈ જશે, અને તમે પરમાત્માની પ્રાર્થનાને યોગ્ય બની શકશો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૨

આ જ વાત અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને સમજાવી રહ્યા છે. એ બન્નેનો સંવાદ પણ ઘણો જ મહત્ત્વનો છે. એક બાજુ તો અનગારસિંહ છે તો બીજી બાજુ રાજાસિંહ છે. એક સાધુ છે અને બીજા ગૃહસ્થ છે પણ બન્નેય મહાન્ શક્તિશાળી છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, " હે ! રાજન્ ! કેટલાક લોકો સાધુ થયા પછી પણ અનાથતામાં પડી જાય છે. સંસારમાં પ્રચલિત કહેવત છે કે, ' એક દમડીની ચીજ માટે કોઈએ કીંમતી ચીજને પણ ગુમાવી દીધી. ' આ કહેવત પ્રમાણે તે સાધુઓ પણ દમડીની ચીજ જેવાં સંસારનાં સુખો માટે કીંમતી સંયમને પણ ગુમાવી બેસે છે. "

આ વાત તમે કદાચ સાધુઓને કહી પણ ન શકો પણ અનાથી મુનિ તો સ્પષ્ટ કહે છે કે, " હે ! સાધુઓ ! દમડીની ચીજ જેવાં સાધારણ સંસારનાં સુખો માટે મહાન્ કીંમતી સંયમને ગુમાવો નહિ. "

અનાથી મુનિ આગળ કહે છે કે:—

चिरं पि से मुण्डरुई भवित्ता, अथिरव्वए तवनियमेहिं भट्ठे ।
चिरं पि अप्पाणं किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए ॥ ४१ ॥

" હે ! રાજન્ ! જે વ્રત-નિયમોમાં અસ્થિર છે અને જે તપ-અનુષ્ઠાન આદિ કરતો નથી તે ભલે લાંબા સમય સુધી માથું મુંડાવ્યા કરે, કેશનો લોચ કર્યા કરે, છતાં પણ તે આ સંસારને પાર જઈ શકતો નથી.

કેશનો લોચ કરવાથી કેટલું બધું કષ્ટ થાય છે એને માટે જો તમે તમારા માથાનો એક કેશ ખેંચી અનુભવ કરી જુઓ તો તમને ખબર પડે. આ પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવા છતાં પણ વ્રત-નિયમોનું પાલન ન કરવાથી સંસારને પાર કરી શકાતું નથી.

અત્રે એક પ્રશ્ન થાય છે કે, કેશનો લોચ કરવાથી કષ્ટ પણ થાય છે, અને મસ્તિષ્કની શક્તિને પણ હાનિ પહોંચે છે તો પછી અસ્તરાથી કેશ શા માટે કાપવામાં ન આવે ? હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે બદનાવર નામના ગામમાં મને એક મુસલમાને પણ આવો જ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે, જ્યારે તમારો ધર્મ દયામય છે તો કેશનો લોચ કરવાથી શું હિંસા થતી નથી ? જેમનો લોચ કરવામાં આવે છે તેને આટલું બધું કષ્ટ થાય છે તો પછી કેશલુંચનથી હિંસા કેમ ન થાય ? આ પ્રશ્ન ઉપરથી મેં સામો પ્રશ્ન કર્યો કે, તમે હજામત શા માટે કરાવો છો ? તમે સારા દેખાઓ એટલા જ માટે હજામત કરાવો છો ને ? હજામત કરાવતાં કરાવતાં કોઈ હજામદ્વારા માથામાંથી લોહી પણ નીકળે છે અને કષ્ટ પણ થાય છે, છતાં પોતાના શોખ

પડ્યું છે! આપણે તો પવિત્ર રહેવું છે.' આ પ્રમાણે કહી વિવેકની અવહેલના કરવી એ ઠીક નથી. એટલા માટે વ્યવહારનો ઉચ્છેદ કરવો ન જોઈએ. મનને પણ પવિત્ર રાખો અને વ્યવહારનું પણ પાલન કરો.

મનોરમાએ બધા લોકોનો સત્કાર કર્યો. બધા લોકો સુદર્શનનું ઘર જોઈ પ્રસન્ન થયા. શ્રાવકનું ઘર કેવું હોય છે એને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

'पासादिया दसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा' —શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર

સુદર્શનનું ઘર પણ એવું જ હતું. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આ ઘર કેવું સ્વર્ગ જેવું સુંદર છે! સુદર્શનનું ઘર ભવ્ય અને આકર્ષક હતું, ચિત્તને શાન્તિ આપનારું હતું. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આ ઘરમાં શેઠની પવિત્ર ભાવના વધવા પામી છે અને જે ઘરમાં શેઠ જેવી વિભૂતિ પેદા થઈ છે એ ઘરની માટી પણ પવિત્ર છે. સ્વર્ગથી પણ આ ઘર સુંદર છે.

તમારી દૃષ્ટિએ સ્વર્ગની ભૂમિ સારી છે કે રાજકોટની ભૂમિ? કોઈ ખેડુતને એમ કહો કે, હીરા-માણેક જડેલાં રાજાના મહેલમાં બીજ વાવવામાં આવે તો અન્ન પેદા થઈ શકે ખરું? અને તે બીજ વાવવા માટે રાજાના આવા સુંદર મહેલને પસંદ કરશે ખરો? બીજી બાજુ તેને કાળી માટીનું ખેતર આપવામાં આવે તો તે બીજ વાવવા માટે તે ખેતરને પસંદ કરશે કે નહિ તે પણ પૂછી જુઓ. તે ખેડુત જવાબમાં એમ જ કહેશે કે, હું તો એવી જગ્યા ચાહું છું કે જ્યાં જીવનને ટકાવવાની વસ્તુઓ પેદા થઈ શકે.

તમને કોઈ સારા મહેલમાં રાખવામાં આવે પણ ત્યાં ખેતીથી પેદા થએલ ચીજો આપવામાં ન આવે તો શું તમારું જીવન મહેલની હવા ખાવાથી ટકી શકશે ખરું? નહિ.

આ જ વાત સ્વર્ગની ભૂમિ અને અહીંની ભૂમિ વિષે સમજો. સ્વર્ગની ભૂમિ ધર્મોપાર્જન કરવા માટે ઉપયુક્ત નથી. સ્વર્ગમાં સાધુપણું પાળી શકાતું નથી; જ્યારે અહીં સાધુપણું પાળી શકાય છે એટલા માટે સ્વર્ગની ભૂમિ કરતાં અહીંની ભૂમિ ચડીયાતી છે.

સુદર્શનનું ઘર જોઈ દેવો પણ કહેવા લાગ્યા કે, અમે દેવલોકમાં જે શક્તિ જોતા નથી તે શક્તિ આ ઘરમાં જોવામાં આવે છે. અહીં રહીને ધર્મની આરાધના કરનારા એવા હોય છે કે જેમના પ્રભાવથી અમારું આસન પણ ચલાયમાન થઈ જાય છે. અમને આવા ધર્માત્મા લોકો જ બોધ આપે છે.

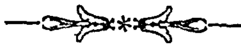
આ પ્રમાણે સુદર્શન અને તેના ઘરની પ્રશંસા કરી દેવો પણ પોતપોતાના સ્થાને ગયા. ત્યારે રાજા સુદર્શનને કહેવા લાગ્યો કે, "હે! શેઠ! તમે ધર્મનું નામ ઉજ્જવલ કર્યું છે. કેટલાક લોકો ધર્મી તરીકેનું નામ તો ધરાવે છે પરંતુ ધર્મનું પાલન કરતા નથી. અને એ કારણે જ લોકો ધર્મની નિંદા કરે છે પણ આપ જેવાનો વ્યવહાર જોઈ, કોઈ ધર્મની નિંદા કરી શકતું નથી."

પોતાને ધાર્મિક કહેવડાવીને પણ ધર્મનું પાલન ન કરનારા લોકો જ ધર્મની નિંદા કરાવે છે, ધર્મને ઉન્નત બનાવવો કે અવનત બનાવવો એ વાત ધાર્મિક પુરુષોના હાથમાં રહેલી છે.

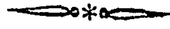
રાજા સુદર્શનને વિનંતી કરતો કહેવા લાગ્યો કે, મારી તલવારમાં જે શક્તિ નથી તે શક્તિ તમારી ભાવનામાં છે. મારી તલવાર તો વૈર બાંધે છે પણ તમારી ભાવના તો વૈરને કાપે છે. આપની દ્વારા જે દિવ્ય કામની સિદ્ધિ થઈ છે તેના ઉપલક્ષ્યમાં આપવા જેવી વસ્તુ ત્રિલોકમાં પણ નથી, તો મારી પાસે એવી વસ્તુ ક્યાંથી હોય? છતાં પણ મારી ભાવનાને આપ પૂરી કરો અને મારા માનની ખાતર હું જે ચીજ આપી શકું એવી ચીજ માંગો.

રાજાનું કથન સાંભળી શેઠ વિચારવા લાગ્યો કે, હવે મારે શું કરવું જોઈએ? હું પોતે તો સંસારનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છું તો પછી હું સંસારની ચીજ કેવી રીતે માંગી શકું? પણ હા, મારે એક ચીજ તો માંગવી જ છે. મેં મારી જીભે તો કાંઈ રાજાને કહ્યું નથી પરંતુ શૂળીનું સિંહાસન થઈ જવાને કારણે મારી અભયા માતાનું બધું પાપ ખુલ્લું થઈ ગયું છે એટલા માટે રાજા ન જાણે તેને શું દંડ આપશે! માટે જ્યારે રાજા પોતે જ મને કાંઈ માંગવાનો અનુરોધ કરી રહ્યા છે તો પછી હું રાજાની પાસે અભયા માતાનું કલ્યાણ જ શા માટે ન માગું?

સુદર્શન આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે. હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૮ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવ તણા દેવ કે,
તરણ તારણ પ્રભૂ તો ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવકે
શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે ભક્ત શું કહે છે? તે કહે છે કે, એક બાજુ તો પરમાત્મા દેવાધિદેવ છે અને બીજી બાજુ દીનદયાળુ છે. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, એ બન્નેય વાતો એક સાથે કેવી રીતે હોઈ શકે? પણ ભક્ત લોકો કહે છે કે, અમને એ જાણી ઘણી પ્રસન્નતા થાય છે કે, પરમાત્મા દેવાધિદેવ હોવા છતાં પણ દીનદયાળુ છે. જે મહાન્ હોવા છતાં નાના લોકોની સાથે પ્રીતિ રાખે છે તે જ જગતનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. મહાન્ થઈને નાના લોકોની અવહેલના કરનાર લોકો તો સંસારમાં ડગલે ને પગલે જોવામાં આવે છે. એમાં કાંઈ વિશેષતા નથી. વિશેષતા તો એમાં છે કે, જે પોતે મહાન્ થઈને પણ નાના લોકો ઉપર કૃપાભાવ રાખે છે. હે! પરમાત્મા! તમે દેવાધિદેવ હોવા છતાં દીનદયાળુ છો.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે પરમાત્મા દીનદયાળુ છે એનું શું પ્રમાણ? કારણ કે પરમાત્મા જોવામાં તો આવતા નથી એટલા માટે એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તો નથી. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પરમાત્માના વિષયમાં લૌકિક પ્રમાણોદ્વારા કોઈ પ્રકારનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. પરમાત્માના વિષે મહાત્મા લોકોનાં વચનો જ પ્રમાણભૂત છે. મહાત્માઓ કહે છે કે, પરમાત્માના શરણે જવાથી દુઃખ મટી જાય છે. અમે ગુરુના મુખેથી એવું જ સાંભળ્યું છે અને અમારો અનુભવ પણ એવો જ છે કે, પરમાત્મા દીનદયાળુ છે. તે દેવાધિદેવ હોવા છતાં દીનદયાળુ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "પરમાત્મા જગજ્જીવોનું ઉત્પત્તિસ્થાન પણ જાણે છે. જીવ સંસારમાં શા માટે જન્મ લે છે, જન્મ લઈને કેવી રીતે તે કષ્ટો ભોગવે છે અને

કર્મબંધનો તોડીને તે કઈ સ્થિતિને પામે છે વગેરે વાતને જાણનાર જગદ્ગુરુ કહેવાય છે. એ જગદ્ગુરુએ પહેલાં પોતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમણે તપ કરી કેવલજ્ઞાનની જે સંપદા પ્રાપ્ત કરી છે તે દ્વારા તેઓ આત્મકલ્યાણ કરવાની સાથે જ જગતનું કલ્યાણ પણ સાધે છે."

જગદ્ગુરુ ભગવાનની અમૃત વાણી સાંભળી વિચારવાન માણસના હૃદયમાં એવો વિચાર આવે છે કે, "હે ! પ્રભો ! આપ તો અમારી ઉપર દયા કરી અમને જાગ્રત કરો છો પણ અમે કેવા છીએ કે આપ અમને જાગ્રત કરો છો છતાં અમે નિદ્રામાં પડયા રહીએ છીએ. આ અમારી કેવી નિર્બળતા છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી, ભક્ત લોકો પોતાની નિર્બળતા પ્રગટ કરી પોતાની નમ્રતા બતાવે છે. સંસારમાં એવા પણ માણસો છે કે જેઓ વિનમ્ર થઈને પોતાની નિર્બળતા ઋજુભાવે પ્રગટ કરી દે છે અને સંસારમાં એવા પણ માણસો છે કે, જેઓ અહંકારને વશ થઈ પોતાના સદ્ગુણોને તો પ્રગટ કરે છે પણ દુર્ગુણોને દબાવી રાખે છે. આ બન્ને પ્રકારના માણસોમાં સારો માણસ તો તે છે કે જે પોતાની નિર્બળતાને પ્રગટ કરે છે પણ જે પોતાના દુર્ગુણોને દબાવી રાખે છે તે તો કાયર છે. સત્પુરુષ તો તે જ છે કે જે પોતાના દુર્ગુણોને પ્રગટ કરી તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઘઉં વીણતી વખતે ઘઉંના દાણાને વીણી બહાર ફેંકી દેવામાં આવતો નથી, પરંતુ ઘઉંમાં રહેલા કાંકરાને વીણી ફેંકી દેવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે વ્યવહારમાં એવી ભૂલ થતી નથી પરંતુ આત્માને વિષે એવા જ પ્રકારની ભૂલ થઈ જાય છે. હૃદયનાં પાપોને છુપાવી બહાર બીજું જ બતાવવું એ આત્માની નિર્બળતા કે કાયરતા છે. જો આત્મા એ કાયરતાને દૂર કરવા ચાહે તો તેણે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કેઃ—

હું અપરાધી અનાદિનો, જનમ જનમ ગુના કિયા ભરપૂર કે,
લૂંટિયા પ્રાણ છઃકાયના, સેવિયા પાપ અઢાર કરૂર કે.

નમ્રતાને ધારણ કરી સરલ હૃદયથી પરમાત્માની એવી પ્રાર્થના કરો કે, "હે ! પ્રભો ! હું અપરાધી છું. હું પોતાનો જ અપરાધી છું. હું દુર્ગુણોને તો દબાવું છું અને સદ્ગુણોને પ્રગટ કરું છું. મને દુર્ગુણો તો પ્રિય લાગે છે અને સદ્ગુણો પ્રિય લાગતા નથી. એટલા માટે હું તમારા શરણે આવ્યો છું. તો શરણાગતની રક્ષા કરો અને મારી આ કાયરતા દૂર કરવા હું ચાહું છું, તો તેમાં મને સહાય કરો. મને ઘણી વાર એવો ભય લાગે છે કે, મારા દુર્ગુણો પ્રગટ થઈ ન જાય તો સારું, નહિ તો મારી પ્રતિષ્ઠા ઉપર પાણી ફરી વળશે. આ ભયને કારણે હું મારી નિર્બળતાને કારણે મારા પાપને દબાવી રાખું છું. મારી આ નિર્બળતાને દૂર કરવા માટે મારે એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, હું પાપને બધાથી તો છુપાવું છું પણ શું પરમાત્માથી પણ પાપને છુપાવી શકીશ ! હું જગતની તો પરવા કરું છું પણ પરમાત્માની પરવા કેમ કરતો નથી ? અને જો મને જગતની પરવા નથી, પરંતુ પરમાત્માની પરવા છે તો પછી પાપને શા માટે દબાવું છું ! અને હૃદયમાં પાપને શા માટે સંગ્રહી રાખું છું ! પણ હે ! પ્રભો ! મને આવો વિચાર આવતો નથી, એ મારી કાયરતા છે. આ મારી કાયરતાને દૂર કરવા માટે જ હું તમારા શરણે આવ્યો છું."

અત્રે એક પ્રશ્ન થાય છે કે, પરમાત્મા જોવામાં આવતા નથી અને જ્યાંસુધી તે જોવામાં આવતા નથી ત્યાંસુધી તેમની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પરમાત્મા છે છતાં લોકો કહે છે કે, તે જોવામાં આવતા નથી. પરંતુ તે કાંઈ સ્થૂલ ચીજ નથી કે તેને ચર્મ

ચક્ષુથી જોઈ શકાય! તેમને તો જે રીતિએ જોઈ શકાય તે રીતિએ જ તમે જોઈ શકો. કદાચિત્ તમે પરમાત્માને જોતા નથી તો તમારા આત્માને તો જુઓ છો ને? સંસારની વસ્તુઓ જેમના હોવાથી પ્રિય લાગે છે તે આત્મા છે, એ તો માનો છો અને તેને જાણો છો. હવે જો તે આત્માને જ જાણી શકતા નથી તો પછી પરમાત્માને કેવી રીતે જાણી શકો?

તમે કદાચ એમ કહો કે અમે આત્માને કેવી રીતે જાણીએ? પણ જે જીભદ્વારા બોલે છે, આંખોદ્વારા જુએ છે. કાનોદ્વારા સાંભળે છે અને જે આ દેહનો દેહી છે તે જ આત્મા છે. એ આત્માના હોવાથી જ સંસારની બધી વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે. એ આત્માને જાણવાથી પરમાત્માને પણ જાણી શકાશે. લોકો પરમાત્માને શોધવા માટે તીર્થ વગેરે સ્થાનોમાં જાય છે, પરંતુ જ્યાંસુધી આત્માનો પત્તો લાગતો નથી ત્યાંસુધી પરમાત્માનો પત્તો લાગી શકતો નથી. અને જ્યારે તમને તમારા આત્માનો પત્તો લાગી જશે ત્યારે તમે જ્યાં બેઠા હશો ત્યાં જ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈ જશે.

મતલબ કે, આત્મામાં એવી કાયરતા છે કે, તે પોતાનાં દુર્ગુણોને દબાવી દુનિયામાં મોટો બનાવા ચાહે છે. આ કાયરતાને દૂર કરવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે અને તેમના શરણે જવામાં આવે છે. રાજાની સહાયતા તે જ ચાહે છે કે જેમની પાછળ શત્રુઓ પડ્યા હોય છે. ધનવાનના શરણે તે જ જાય છે જે ગરીબ છે. આ જ પ્રમાણે આત્મામાં દુર્ગુણોને દબાવવાની નિર્બળતા છે અને એટલા જ માટે આત્મા, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે અને તેમના શરણે જાય છે. આત્મા પોતાની નિર્બળતાને દૂર કરવા માટે જ પરમાત્માના શરણે જાય છે એ ઉપરથી એટલું તો સમજાય છે કે, આત્માને પોતાની નિર્બળતાનું ભાન થયું છે. નિર્બળતાનું ભાન થયા વિના પરમાત્માના શરણે જઈ શકાતું નથી. પોતાની નિર્બળતા સમજીને જ ભક્તજનો કહે છે કેઃ—

કબહું મન વિશ્રામ ન માન્યો,
વિસરી સહજ સુખ જહં તહં ઇન્દ્રિય તાન્યો. કબહું૦
યદપિ વિષય સંગ સહ્યો દુઃસહ દુઃખ વિષમ જાલ અનજાન્યો,
તદપિ ન તજત મૂઢ મમતા વશ જાનત હૂં નહીં જાન્યોઃ કબહું૦

ભક્ત કહે છે કે, "હે! પ્રભો! મારા આત્માની એવી સ્થિતિ થઈ રહી છે કે, મારું મન જરા પણ વિશ્રાંતિને પામતું નથી. મારા મનને ઇન્દ્રિયોના વિષયો જે બાજુ ખેંચે છે તે બાજુ મન ભાગી જાય છે. સ્થિર રહેવામાં મનને જે સહજ સુખ છે તે સુખને મન ભૂલી રહ્યું છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૩

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આ જ વાત કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, જેમણે સનાથ બનવાની ભાવનાથી સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે તેઓ પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ખેંચાઈ જઈ રખડી પડે છે. જો કે આમ બને છે પણ આ દૃશ્યથી જીવને સનાથતા અને અનાથતાનો ભેદ સમજવામાં સરલતા પડે છે. કોઈને સાધુતાથી પતિત થતાં જોઈ જ્ઞાનીઓને એવો વિચાર થાય છે કે, વાસ્તવમાં સાધુતાનું પાલન કરવું મુશ્કેલ છે. આ મુશ્કેલ કામને કાયર લોકો કેવી

રીતે સાધી શકે? પણ એ કાયર લોકોને પતિત થતાં જોઈ મારે તેમની પાસેથી એવી શિક્ષા લેવી જોઈએ કે, એક અનાથતા તો એ છે કે જે અનાથતામાંથી નીકળી હું સાધુ થયો છું અને બીજી અનાથતા એ છે કે, જે અનાથતા સાધુતાથી પતિત થયા બાદ આવે છે. પ્રાર્થનામાં પણ કહ્યું છે કે:—

આદર્યા પિન ન આરાધિયા તેહથી રુલિયો હું અનંત સંસારમાં.

હે! પ્રભો! મેં અનેકવાર વ્રત-નિયમોનો સ્વીકાર તો કર્યો પણ તેનું પાલન ન કર્યું હોય એવું તો ઘણીવાર બન્યું છે.

વ્રત-નિયમો વગેરેનું પાલન ન કરવું અને કેવળ વેશ ધારણ કરવો એ કોના જેવું હોય છે! એને માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે:—

पोल्ले व मुट्ठी जह से असारे, अयन्तिए कूडकहावणे वा ।
राढामणी वेरुलियप्पगासे, अमहग्घए होइ हु जाणयेसु ॥ ४२ ॥

હે! રાજન્! સાધુતા-અસાધુતા તથા સનાથ-અનાથનો ભેદ હું તને સમજાવું છું. અનાથતાનું ભાન થયા બાદ સનાથતાનું જ્ઞાન થવું સરલ છે. જેમકે ખોટા રત્નને ઓળખ્યા બાદ સાચા રત્નની પરીક્ષા કરવી સરલ છે તે જ પ્રમાણે અનાથતાનું ભાન થયા બાદ સનાથતાનું જ્ઞાન થવું સરલ છે. કોઈ માણસ ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરીને કોઈને બતાવે તો જોનાર તો એમ જ સમજશે કે એ મુઠ્ઠીમાં જરૂર કાંઈક હશે. પણ જેણે મુઠ્ઠી ખાલી બંધ કરી છે તે તો સારી રીતે જાણે છે કે, મારી મુઠ્ઠી ખાલી જ છે. આમ જાણવા છતાં પણ તે બીજાને ઠગવા માટે જાણી જોઈને ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરે છે. તે સારી રીતે જાણે છે કે, બીજો માણસ શું જાણશે કે આ ખાલી મુઠ્ઠીમાં કાંઈ નથી! પણ તે ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરનારે એમ વિચારવું જોઈએ કે, હું ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરીને બીજા લોકોને ઠગી રહ્યો છું. એ મારી નિર્બળતા છે.

હે! રાજન્! જે પ્રમાણે ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરી બીજાને ઠગવા એ જેમ ઢોંગી માણસનું કામ છે તે જ પ્રમાણે વ્રત-નિયમો વગેરેનું પાલન ન કરવું અને ઉપરથી સાધુવેશ પહેરી પોતાને સાધુ તરીકે બતાવવું એ પણ ઢોંગીનું કામ છે. સાચો માણસ ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરીને કોઈને ઠગશે નહિ પણ તે તો સ્પષ્ટ એમ જ બતાવશે કે મારી મુઠ્ઠીમાં કાંઈ નથી. આ જ પ્રમાણે જે સાધુતાનું પાલન ન કરી શકે છતાં જો તે ઢોંગી નહિ હોય તો તે સ્પષ્ટ કહી દેશે કે, મારાથી સાધુતાનું પાલન થઈ શકતું નથી. તે ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરી લોકોને ઠગવાનો ઢોંગ કદાપિ કરતો નથી.

અત્રે એક પ્રશ્ન થાય છે કે, સાધુતાનું પાલન ન થવા છતાં પણ ખાલી મુઠ્ઠી બંધ રાખવી સારું છે કે મુઠ્ઠીને ખોલી દેવી સારું છે! અર્થાત્ સાધુતાનો બહારનો દેખાવ રાખવો સારું છે કે, ઉપરનો-બહારનો દેખાવ ન રાખવો એ સારું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કોઈ કુવાને ઢાંકી રાખવો અને લોકો એ કુવો છે એ ન જાણવાને કારણે તેમાં પડી જાય એમ થવા દેવું એ ખરાબ છે. એમ કરવાની અપેક્ષાએ તો કુવાને ખુલ્લો રાખવો એ સારું છે. એમ કરવાથી કોઈ ભ્રમને કારણે કુવામાં પડી જશે નહિ. આ જ પ્રમાણે સાધુતાનું પાલન થતું ન હોય તો સ્પષ્ટ કહી દેવું પણ ઢોંગ ન કરવો. ભગવાને કહ્યું છે કે, લોકો અસાધુની પૂજા કરે અને તેને સાધુ માને તે વિષમકાલ છે.

આજકાલ તો ઇન્દ્રજાળનાં ખેલો બહુ ઓછાં થાય છે પણ પહેલાંના જમાનામાં ઇન્દ્રજાળનાં ખેલો બહુ થતા. એ ખેલોમાં પલવારમાં કાંકરાના રૂપિયા બનાવવામાં આવતાં. જો કે તે ખેલ કરનાર રૂપિયા બનાવીને ફેંકતો જાય છે છતાં તમે તો એમ જાણો જ છો કે એ રૂપિયા કેવળ બતાવવા માટે જ હોય છે. જો વાસ્તવમાં એ રીતે રૂપિયા બની શકતા હોય કે તે બનાવી શકાતા હોય તો તે બજારિયા એક પૈસા માટે ભીખ શા માટે માંગે?

જે પ્રમાણે તે ખેલ કરનાર કૌતુક કરી જગતને ઠગે છે, તે જ પ્રમાણે તે લોકો પણ જગતને ઠગનારા છે કે જે લોકો વાસ્તવમાં સાધુતાનું પાલન કરતા નથી; પણ બહારથી સાધુતાનો ઢોંગ કરે છે. એવા લોકોને કારણે જ યુવાનોને ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધાભાવ ઓછો થતો જાય છે. તે લોકોને કારણે જ આજે લોકોને એમ કહેતા સાંભળવામાં આવે છે કે, 'ધર્મે ઘણો આડંબર ફેલાવ્યો છે અને દુનિયામાં હાહાકાર વર્તાવ્યો છે, એટલા માટે ધર્મની આવશ્યકતા નથી.' આ પ્રમાણે કહેનારા યુવકો આમ કહેવામાં ઘણી ઉતાવળ કરે છે. તેમણે સમજવું જોઈએ કે, જે આડંબર ધર્મના નામે થઈ રહ્યો છે એમાં ધર્મનો શો વાંક છે? કયા ધર્મમાં આડંબર કહ્યો છે? અને જ્યારે તમે આડંબરને જ ભગાવવા ચાહો છો તો પછી તમે એમ શા માટે કહેતા નથી કે અમે અધર્મનો વિરોધ કરીએ છીએ. આડંબર કરવો એવું કોઈ પણ ધર્મમાં કહેલ નથી. એ વાત જુદી છે કે, ધર્મના નામે કોઈ અધર્મ ચલાવતા હોય પણ અત્રે વિચાર કરી જોવો જોઈએ કે એમાં ધર્મનો શો વાંક છે? તમે લોકો આડંબરને દૂર કરવા ચાહો છો પણ આડંબરને કારણે ધર્મને બદનામ શા માટે કરો છો અને ધર્મનો વિરોધ શા માટે કરો છો? આડંબરને કારણે ધર્મનો વિરોધ કરવો એ વાત કેટલી ભૂલભરેલી છે તે એક દૃષ્ટાંતદ્વારા સમજાવું છું:—

એક માણસે એક રીંછની સાથે મિત્રતા બાંધી. બન્ને એક-બીજાના પાકા મિત્ર થઈ ગયા. તે રીંછ એકવાર સુતો હતો ત્યારે તેના શરીર ઉપર બેસતી માખીઓને તે માણસ ઉડાડવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી તે રીંછ જાગ્યો અને તેના મિત્રને કહ્યું કે, હવે તમે સુઈ જાઓ. હું માખીઓને ઉડાડતો રહીશ. તે માણસ સુઈ ગયો, રીંછ માખીઓને ઉડાડવા લાગ્યો. પણ માખીઓનો તો એક જગ્યાએથી ઉડી બીજી જગ્યાએ બેસવાનો સ્વભાવ હોય છે. એટલે માખીઓ સ્વભાવ પ્રમાણે એક જગ્યાએથી ઉડી બીજી જગ્યાએ બેસવા લાગી. રીંછે વિચાર્યું કે, આ માખીઓ બહુ અપરાધ કરે છે માટે એ માખીઓને મારી નાંખવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે માખીઓને મારવા માટે એક મોટી લાકડી ઉપાડી લાવ્યો, પણ તેને એટલું જ્ઞાન ન હતું કે લાકડી વડે માખીઓને મારવા જતાં મિત્રને પણ માર પડશે. રીંછ તો અજ્ઞાન હતો, એટલે તે માખીઓને લાકડી મારવા મિત્ર ઉપર લાકડીનો ઘા કરી બેસતો. જો કે તેનો ઉદ્દેશ મિત્રને મારવાનો ન હતો પણ તેની અજ્ઞાનતાના કારણે તે મિત્રને પણ લાકડી મારી બેસતો.

આડંબરને કારણે ધર્મની અવહેલના ન થાય તેની સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા છે. ઢોંગનો નાશ કરવા ચાહો છો એ તો ઠીક છે, અને શાસ્ત્ર પણ ઢોંગને દૂર કરવાનું જ કહે છે; પરંતુ ઢોંગને દૂર કરવાને નામે જેમ માખીઓને બદલે મિત્રને કષ્ટ સહેવું પડ્યું તેમ ધર્મ કચડાઈ ન જાય તેની સાવધાની રાખવાની જરૂર છે. ધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

धारयति इति धर्मः

જે પતિત થતાં બચાવે છે તે ધર્મ છે; પણ આજે એ ભૂલ થઈ રહી છે કે જે નીચે પાડે છે કે પાછળ હઠાવે છે તેને ધર્મ સમજવામાં આવે છે. **ધી ધારણે** ધાતુ ઉપરથી ધર્મ શબ્દ બન્યો છે. અર્થાત્ નીચે પડતાં જે બચાવે તે ધર્મ છે. જે રાગ-દ્વેષમાં ન પાડે તે ધર્મ છે. એક માણસે લખ્યું છે કે, જો મારું ચાલે તો હું ધર્મને એક બાજુ મૂકી દઉં અને ગરીબોને મહેલોમાં વસાવું; પણ જ્યારે ગરીબોને મહેલોમાં વસાવવામાં આવશે તો અમીરોને ક્યાં વસાવશો! શું તેમને ઝુંપડાઓમાં વસાવશો! આ તો એકને નીચે પાડી બીજાને ઉન્નત બનાવવા જેવું છે. ધર્મ આ પ્રકારનો રાગ-દ્વેષ કરતાં અટકાવે છે.

આજના નવયુવાનોમાં ધર્મ ઉપર દ્વેષ કરવાનું કારણ ધર્મી કહેનારાઓનો ઢોંગ છે. જો ધાર્મિક કહેનારાઓ ધર્મનું બરાબર પાલન કરે અને કોઈના પ્રતિ રાગ-દ્વેષ ન રાખે તો ધર્મની કોઈ નિંદા કરી શકે નહિ તેમ ધર્મનો વિરોધ પણ કોઈ કરી શકે નહિ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૩

નહીં ચીજ જગમેં કોઈ ઐસી, ચરણ ચઢાઉં લાય;
તથાપિ મુઝ પર મેહર કરીને, માંગો તુમ હુલસાય. ॥ધન૦ ૧૧૮॥

રાય તુમ્હારે રહતે રાજમેં, મિલા ધર્મકી સહાય;
ઔર કામના મુઝે ન કુછ ભી, માતા સાતા પાય. ॥ધન૦ ૧૧૯॥

સુને શેઠ કે બૈન સભી જન, અચરજ અધિકો પાય;
શત્રુસે ઐસા ભાવ દિખાયા, મહિમા વરણી ન જાય. ॥ધન૦ ૧૨૦॥

રાજા કહેવા લાગ્યો કે, "હે! શેઠ! મારા જેવા પામર પ્રાણીને આપના ધર્મપાલનથી અપૂર્વ શિક્ષા મળી છે. આપની દ્વારા ધર્મનું મંડન અને પાપનું ખંડન થયું છે. હું રાજધર્મથી બંધાએલો છું એ કારણે એકતરફી સત્ય માનીને મેં આપને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો પણ આપની ભાવનાને ધન્ય છે કે, જે ભાવનાએ શૂળીને પણ સિંહાસન બનાવી દીધું. સંસારમાં ઘણીવાર ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ મિથ્યા દંડ આપવામાં આવે છે. મેં પણ એવું જ કૃત્ય કર્યું છે. જો કે આપની ભાવના ઉચ્ચ છે અને મારા પ્રતિ આપનો કોઈ પ્રકારનો રોષ પણ નથી પણ મને હવે એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે, મેં આપ જેવા નિરપરાધીને શૂળીનો દંડ કેવી રીતે આપી દીધો? મને એવો પણ વિચાર થાય છે કે, આ સંસારમાં અને રાજકાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી ન જાણે મારા હાથે નિરપરાધીઓને કેટલીવાર દંડ અપાયો હશે? પણ હું સંસારમાં ફસાએલ છું એ કારણે જ મારા હાથે આવાં કૃત્યો થવાં સ્વાભાવિક છે, પરંતુ હવે આપની પવિત્ર ભાવનાએ મારો પણ સુધાર કરી નાંખ્યો છે. મારો એવો નિયમ છે કે, જે સારું કામ કરે છે તેને હું પુરસ્કાર આપ્યા કરું છું. આ નિયમાનુસાર તમે પણ મારી પાસે કાંઈક માંગો કે જેથી મારો પશ્ચાત્તાપ પણ થોડો ઓછો થઈ જાય અને મારા હૃદયને પણ થોડી શાન્તિ મળે."

જો સુદર્શન ચાહત તો રાજા પાસેથી ઘણું ધન માંગી શકતો હતો પણ તેણે રાજાને કહ્યું કે, "હું આપની પાસે બીજું કાંઈ ચાહતો નથી પરંતુ એટલું જ ચાહું છું કે, મારી માતાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય. સંસારમાં મનુષ્યથી ભૂલ તો થાય છે પણ પોતાની ભૂલને

ભૂલ માનવી એ કાંઈ ઓછું નથી. હે! રાજન્! તમે રાજા થઈને આટલા માણસોની વચ્ચે તમારી અપૂર્ણતા અને ભૂલનો સ્વીકાર કરો છો એ કાંઈ ઓછા હર્ષની વાત નથી. તમારા જેવો રાજા થવો પણ મુશ્કેલ છે. રાજાની સહાયતાથી જ ધર્મનું પાલન થઈ શકે છે. તમારા રાજ્યમાં અને તમારી રક્ષામાં જ મેં ધર્મનું પાલન કર્યું છે. જો રાજસત્તા, એક દિવસને માટે પણ ન હોય તો ગજબ થઈ જાય. પાણી ન વરસવાથી તો જેમતેમ એક વર્ષ ચલાવી શકાય છે પણ રાજસત્તા વિના એક દિવસ પણ કાઢવો મુશ્કેલ થઈ જાય છે. માટે હે! રાજન્! તમારો મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર છે. તમારી સહાયતાથી જ હું ધર્મનું પાલન કરી શકયો છું.''

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં સાધુઓ ઉપર પણ *પાંચ જણાનો ઉપકાર બતાવવામાં આવ્યો છે. જેમાં સૌથી પહેલો ઉપકાર રાજાનો છે. એટલા માટે સુદર્શન રાજાનો ઉપકાર માને છે. સુદર્શન મનમાં વિચાર કરે છે કે, મેં માતાનો ભેદ ખોલ્યો નથી પરંતુ શૂળીનું સિંહાસન બની જવાને કારણે માતાનો ભેદ ખુલ્લો થઈ ગયો છે. રાજા ક્ષત્રિય છે, એટલે જ્યારે તે માતાની સામે જશે અને માતા તેની સામે જશે ત્યારે માતાનું માથું કેવું નીચું નમી જશે! અને તે વખતે માતા રાજાને શો ઉત્તર આપી શકશે! માટે રાજા પાસેથી માતાના માટે અભય વચન માંગી લેવું જોઈએ. પોતાના સ્વાર્થને ન જોતાં બીજાના હિત માટે માંગવું એ કાંઈ ઓછો ત્યાગ નથી. ધર્મ આ જ વાત શીખવે છે.

સુદર્શને પોતાનો સ્વાર્થ ન જોયો પણ પરાર્થ જોયો. તેણે રાજાને કહ્યું કે, “હે! રાજન્! મારી માતાનો મારી ઉપર ઘણો જ ઉપકાર છે. જો માતા મારી પરીક્ષા ન કરત તો મારી ધર્મપરીક્ષા કેવી રીતે થાત! એટલા માટે આપને એવી પ્રાર્થના છે કે, આપ મારા માટે મારી માતાને કાંઈ ન કહો પણ અભયા માતાને આપ અભયતા આપો. બસ! આપની પાસે હું આ જ વસ્તુ માંગું છું, બીજું કાંઈ માંગતો નથી.”

સુદર્શનની આ માંગણીના જવાબમાં રાજા શું કહે છે તેનો વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

* राया, गाहावई, छक्काय, गण, सरीरे अर्थात् રાજાનો, ગાથાપતિનો, છક્કાયનો, ગણનો તથા શરીરનો–આ પાંચ જણાનો ઉપકાર છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો;
ચૌસઠ ઈન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુરનર આનંદ પાયો રે.
સુજ્ઞાની જીવા, ભજલે રે જિન ઈકવીસવાઁ.

—વિનયચંદ્રજી કૃભટ ચોવીશી

શ્રી નમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં તત્ત્વની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જગતમાં એમ બહુ કહેવામાં આવે છે કે, તત્ત્વનું જ્ઞાન કરો, અને ઘણા લોકોને તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાની જિજ્ઞાસા પણ રહે છે; પણ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શું કરવું પડે છે તે પહેલાં જોવું જોઈએ ! તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે, એ વાતનો વિચાર કરવાથી પણ આત્માને ઘણો આનંદ મળી શકે છે. આજના લોકો તત્ત્વજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે પુસ્તકોના વાચનને પર્યાપ્ત સમજે છે પરંતુ પુસ્તકના વાચનથી જ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે એમ સમજવું એ ભૂલ છે. તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે સાચી જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ.

તત્ત્વજ્ઞાનનું કેટલું મહત્ત્વ છે અને તત્ત્વજ્ઞાનને કેવીરીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એના વિષે ઉપનિષદ્‌માં એક કથા આવેલ છે. તેમાં કહ્યું છે કે, એક મોટો રાજા હતો. દાનના પ્રભાવથી તે રાજાની કીર્તિ ચારે બાજુ ફેલાઈ ગઈ હતી. પોતાની કીર્ત્તિ ફેલાયેલી જોઈ રાજાને એવું અભિમાન આવી ગયું કે, હું કેવો દાની છું. મારા જેવો બીજો કોણ દાની છે?

એક રાત્રે, રાજા મહેલની અગાસીએ સુતો હતો. તે રાત્રીએ હંસરૂપધારી બે ગાંધર્વો નીકળ્યા. એક ગાંધર્વે રાજાને જોઈ બીજા ગાંધર્વને કહ્યું કે, આ રાજા ઘણો જ ધીર–વીર, દાની તથા દયાળુ છે. આના જેવો દાની–દયાળુ બીજો કોઈ નથી. આ સાંભળી બીજા ગાંધર્વે કહ્યું કે, એ રાજા ગમે તેવો હોય પણ તે તત્ત્વજ્ઞાનીના સોમા ભાગનો પણ નથી. તે તત્ત્વજ્ઞાનીની આ રાજા બરાબરી કરી શકે નહિ. મેં અમુક તત્ત્વજ્ઞાનીને જોએલ છે. એ તત્ત્વજ્ઞાનીની આ રાજા બરાબરી કરી શકે નહિ. પે'લા ગાંધર્વે પૂછયું કે, તમે કયા તત્ત્વજ્ઞાનીને જોયા છે? બીજા ગાંધર્વે જવાબ આપ્યો કે, અમુક તત્ત્વજ્ઞાનીને. આ ઉત્તર સાંભળી પે'લા ગાંધર્વે કહ્યું કે, એ તો ગરીબ છે. એ ગરીબ રાજાની સરખામણી કેવી રીતે કરી શકે? બીજાએ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો કે, તમે સંસારના વૈભવને જ બધું માનો છો અને તેથી જ તમે આમ કહી રહ્યા છો; પરંતુ હું સંસારના વૈભવોને તત્ત્વજ્ઞાનની આગળ તુચ્છ માનું છું. તત્ત્વજ્ઞાનની આગળ સંસારના વૈભવો સોગણા નહિ પણ ક્રોડગણા ઊતરતાં છે. એટલા માટે મારી આગળ સંસારના વૈભવોની પ્રશંસા ન કરો. હું જેમની પાસે સંસારના વૈભવો છે તેમને મોટા માનતો નથી પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનીને જ મોટા માનું છું.

આપણા શાસ્ત્રમાં પણ આ જ વાત કહી છે કે, સંસારનાં વૈભવો મોટાં નથી પરંતુ ધર્મ મોટો છે.

देवा वि तं नमस्सन्ति जस्स धम्मे सया मणो ।

અર્થાત્-જેમનામાં ધર્મ છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. વાસ્તવમાં દેવો મોટા છે કે મનુષ્યો ? સાંસારિક વૈભવો અને ભોગવિલાસમાં દેવો ભલે મોટા ગણાતા હોય પરંતુ ધર્મપાલનમાં તો મનુષ્યો જ મોટા છે. દેવો વિલાસ માણી શકે છે પરંતુ ધર્મનું પાલન કરી શકતા નથી. ધર્મનું પાલન તો મનુષ્યો જ કરી શકે છે. એટલા માટે દેવો નહિ પણ મનુષ્યો જ મોટા છે.

એ બે ગાંધર્વો વચ્ચે થતી વાત, રાજાએ સાંભળી. રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, "કોઈ પણ રીતે એ તત્ત્વજ્ઞાનીને નીચે પાડવો જોઈએ. સાંસારિક વૈભવોમાં લલચાવી તેને તત્ત્વજ્ઞાનથી પતિત કરવો અને તત્ત્વજ્ઞાન મોટું નહિ પણ સંસારનાં વૈભવો મોટાં છે એ વાત સિદ્ધ કરવી." આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજા સવારના પહોરમાં દશ હજાર ગાયો અને એક મૂલ્યવાન હાર લઈ રથમાં બેસી તે તત્ત્વજ્ઞાની પાસે ગયો. તત્ત્વજ્ઞાની પાસે જઈ તેણે કહ્યું કે, હું આપને આ બધી ગાયો, આ હાર તથા આ રથ ભેટમાં આપું છું અને આપ મને તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવો, એટલું જ આપની પાસે ચાહું છું. રાજાના આ કથનના ઉત્તરમાં એ તત્ત્વજ્ઞાનીએ રાજાને કહ્યું કે, "હે ! શૂદ્ર ! તું અહીંથી જેમ આવ્યો તેમ પાછો ચાલ્યો જા. તું તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળવાને યોગ્ય નથી."

રાજા ક્ષત્રિય હતો છતાં તે તત્ત્વજ્ઞાનીએ તેને શૂદ્ર કેમ કહ્યો ? આનો ખુલાસો કરતાં શંકરભાષ્યમાં કહ્યું છે કે, જેમના હૃદયમાં તો બીજું હોય છે અને ઉપરથી બીજું કાંઈ કહે છે તથા જે સંસારના વૈભવોના સંતાપથી શોકાકુલ રહે છે તે શૂદ્ર કહેવાય છે.

એ તત્ત્વજ્ઞાનીનું કહેવું સાભળી રાજા ચોંકી ઊઠ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, વાસ્તવમાં તે હંસો ઠીક જ કહેતા હતા. આ તત્ત્વજ્ઞાની તો મારા વૈભવને તુચ્છ માને છે અને મને શૂદ્ર કહે છે. એ આટલો દરિદ્રી હોવા છતાં તેને સંસારના વૈભવો તુચ્છ લાગે છે. એની દૃષ્ટિમાં તો સ્વર્ગ પણ તુચ્છ છે. એને એટલો પણ વિચાર થતો નથી કે, હું આવો તત્ત્વજ્ઞાની થઈને પણ દુઃખી છું. વાસ્તવમાં આ સાચો તત્ત્વજ્ઞાની છે અને તત્ત્વજ્ઞાનીની આગળ સાંસારિક વૈભવો તુચ્છ જ હોય છે.

રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરી તત્ત્વજ્ઞાનીને કહેવા લાગ્યો કે, આપ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. હું આ ગાયો, આ હાર વગેરે આપી આપને તત્ત્વજ્ઞાનથી પતિત કરી એમ બતાવવા ચાહતો હતો કે, તત્ત્વજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સાંસારિક વૈભવો જ મોટાં છે, પણ મારો આ અપરાધ હવે માફ કરો અને મને તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવો. રાજાના આ કથનના ઉત્તરમાં તત્ત્વજ્ઞાનીએ કહ્યું કે, તું જો તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળવા ચાહે છે તો તારા આ વૈભવને દૂર કરી મારી સામે બેસ. હું તને તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવું છું.

આ પ્રાર્થનામાં પણ કહ્યું છે કે:—

> જીવાદિકનો તત્ત્વ હિયે ધર, હેય જ્ઞેય સમજીને રે;
> તીજે ઉપાદેય ઉલખીને, સમકિત નિર્મલ કીજે રે. સુજ્ઞાની૦

આ પ્રાર્થનામાં આ તત્ત્વજ્ઞાન બતાવવામાં આવ્યું છે પણ તમે આ તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા માટે કઈ ચીજનો ત્યાગ કરો છો એ જુઓ. ઉપરથી તો તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરો અને હૃદયમાં

દુનિયાના લોકો મને માન આપે એવી ભાવના કરે તો તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તો સાંસારિક વસ્તુઓનો મોહ છોડી દેવો પડે છે. જેસણે સાંસારિક વસ્તુઓનો મોહ છોડ્યો નથી તે તત્ત્વજ્ઞાનને યોગ્ય બની શકતા નથી. જ્યારે એવું જ્ઞાન થાય કે,

તૂ સો પ્રભુ, પ્રભુ સો તૂ હૈ, દ્વૈત કલ્પના મેટો;
સત્ ચેતન આનંદ 'વિનયચંદ' પરમાતમ પદ ભેટો રે. સુજ્ઞાની૦

આ પ્રમાણે જ્યારે આત્મભાન થાય છે અને સાંસારિક વસ્તુઓનો મોહ છૂટી જાય છે ત્યારે જ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વિના તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરવી એ કોના જેવું છે એને માટે અનાથી મુનિ શું કહે છે તે જુઓ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૪

અનાથી મુનિ કહે છે કે, તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વિના તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરવી એ તો ખાલી મુઠ્ઠીને બંધ કરી બતાવવા સમાન છે. અનાથી મુનિએ આ વિષે અનેક ઉદાહરણ આપી લોકોત્તર વાતને સિદ્ધ કરેલ છે.

અનાથી મુનિએ પહેલું ઉદાહરણ તો ખાલી મુઠ્ઠીનું આપ્યું. બીજું ઉદાહરણ ખોટા સિક્કાનું આપ્યું છે. ખોટા સિક્કાનો કોઈ પોતાની પાસે સંગ્રહ કરતું નથી. આજે કોઈ ખોટા સિક્કાનું પ્રચલન કરે તો તે સરકારનો પણ અપરાધી માનવામાં આવે છે.

એક પુસ્તકમાં ખોટા સિક્કા વિષે એક વાત વાંચવામાં આવી હતી. તેમાં લખ્યું હતું કે, ઔરંગઝેબ બાદશાહ ધર્મમાં બહુ કટ્ટર હતો. તે એમ ચાહતો હતો કે, સંસારના બધા લોકો મુસલમાન થઈ જાય. તેની આ અભિલાષાને કારણે ઐતિહાસિક લોકો એમ લખે છે કે—

'શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત હિન્દ કી'

ઔરંગજેબનો સમય આવો ધર્મઝનૂનનો હતો. એકવાર તેણે વિચાર્યું કે, બધાને મારી-પીટીને પણ મુસલમાન બનાવી દેવા. જો હું આટલું કામ ન કરી શકું અને અલ્લાના ધર્મને ન ફેલાવું તો હું બાદશાહ શું થયો! બાદશાહના મિત્રામાં એક લાલદાસ નામનો બાવો પણ મિત્ર હતો. તે દરબારમાં પણ આવતો-જતો હતો. બાદશાહે વિચાર્યું કે, જો આ બાવો મારી ઇચ્છાનું સમર્થન કરે તો મારી મુરાદ પાર પડી જાય અને બધું કામ પણ થઈ જાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે લાલદાસ બાવાને પૂછ્યું કે, બાવાજી! મારે દુનિયાની બંદગી કરવી જોઈએ કે ખુદાની? બાવાજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એમાં પૂછવા જેવું શું છે! ખુદાની બંદગી કરવી એ જ ઠીક છે. બાદશાહે બાવાજીને ફરી પૂછ્યું કે, એ તો ઠીક પણ બાદશાહે પોતાની પોઝીસન પ્રમાણે ખુદાની બંદગી કરવી જોઈએ ને? બાવાજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એ પણ ઠીક છે. બાદશાહે કહ્યું કે, ખુદાની બંદગી માટે મેં એવો વિચાર કર્યો છે કે, જે લોકો રાજીખુશીથી મુસલમાન થતા નથી તેમને માર મારીને પણ જબરજસ્તીથી 'કલમા' ભણાવી દેવા અને તેમને મુસલમાન બનાવી દેવા. મારો આ વિચાર ઠીક છે કે નહિ?

લાલદાસે ઉત્તર આપ્યો કે, આપને મનમાં જે વિચાર આવ્યો છે તેને દેવદૂતો પણ બદલાવી શકતા નથી તો પછી બીજાઓની તાકાત જ શું? બાદશાહે કહ્યું કે, એ તો ઠીક

છે પણ સૌથી પહેલાં તમારે જ મુસલમાન થવું પડશે ! લાલદાસે ઉત્તર આપ્યો કે, હું તમારાથી ક્યાં દૂર છું. જ્યારે હું તમને સલાહ આપું છું અને તમે જબરજસ્તીથી જ બધાને મુસલમાન બનાવો છો તો પછી હું તેમાંથી કેમ બચી શકું !

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા બાદ લાલદાસ પોતાના સ્થાને ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, બાદશાહને કેવી રીતે સમજાવવા ? આખરે તેણે એક ઉપાય વિચારી લીધો અને એ ઉપાય પ્રમાણે જ કરવા માટે તેણે પોતાના ચેલાને સમજાવી દીધો. બીજે દિવસે લાલદાસ બાદશાહની પાસે બેઠા હતા તે જ વખતે તેનો ચેલો ત્યાં આવ્યો અને લાલદાસને કહ્યું કે, અહીંના શરાફો બહુ જ બદમાશ થઈ ગયા છે. લાલદાસે પૂછ્યું કે કેમ ! ચેલાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આ રૂપિયા લઈ પૈસા લેવા ગયો હતો પરંતુ એ લોકોએ પૈસા ન આપ્યા. લાલદાસે ચેલાને પૂછ્યું કે, એ લોકોએ શું કહ્યું ? ચેલાએ ઉત્તર આપ્યો કે, એ લોકો કહે છે કે, આ રૂપિયા ખોટા છે એટલા માટે અમે તેના પૈસા આપી શકીએ નહિ. એ લોકો એમ પણ કહેતા હતા કે, જો તમે બાવાજીના ચેલા ન હોત તો તમારી ઉપર કેસ કરી તમને દંડ અપાવત. એ તો અમારો ઉપકાર માનો કે, અમે તમારી ઉપર કેસ કરતા નથી. માટે તમે આ ખોટા રૂપિયા લઈ ચૂપચાપ પાછા ચાલ્યા જાઓ.

બાદશાહ આ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે બાવાજીને પૂછ્યું કે શું વાત છે ! બાવાજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, અહીંના શરાફો એવા બદમાશ થઈ ગયા છે કે બાદશાહના સિક્કાને પણ માનતા નથી. આ જુઓ ! મારો ચેલો રૂપિયા લઈને પાછો આવ્યો છે. આ રૂપિયા ઉપર બાદશાહી સિક્કો હોવા છતાં તે લોકો આ રૂપિયા ખોટા છે એમ કહી ફેંકી દે છે.

આલમગીરીનો કાયદો પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે અંગ્રેજોએ પણ એ કાયદાનો ઘણોખરો ભાગ પોતાના કાયદામાં પણ દાખલ કર્યો છે.

બાદશાહે બાવાજી પાસેથી રૂપિયો લઈ જોયો અને કહ્યું કે, આ રૂપિયો તમને કોણે આપ્યો ? શું તમે મારા કાયદાથી વાકેફ નથી ? આ રૂપિયો ખોટો છે અને ખોટા રૂપિયાને ચલાવનારને હું ભારે દંડ આપું છું. તમને તો હું સારી રીતે જાણું છું કે, તમે આ ખોટો રૂપિયો બનાવ્યો નહિ હોય પરંતુ તમને આ રૂપિયો કોણે આપ્યો છે ? લાલદાસે જવાબ આપ્યો કે, આ ખોટો છે તેથી શું થયું ? આ ખોટા રૂપિયા ઉપર બાદશાહી સિક્કો તો છે ને ? બાદશાહે ઉત્તર આપ્યો કે, મારો સિક્કો સાચો હોવો જોઈએ. ખોટો સિક્કો મારા નામનો હોવા છતાં તેને બનાવવો કે ચલાવવો એ અપરાધ છે. બાવાજીએ કહ્યું કે, જો એમ છે તો શું ખુદાના નામે કોઈના ઉપર જુલ્મ ગુજારવો કે કોઈને જબરજસ્તી માર મારીને મુસલમાન બનાવવા એ શું અપરાધ નથી ? શું આમ કરવું તે ખોટા સિક્કો ચલાવવા જેવો અપરાધ નથી ?

બાદશાહ સમજી ગયો. તેણે પૂછ્યું કે, ત્યારે શું કરવું ? લાલદાસે ઉત્તર આપ્યો કે, કોઈ પોતાની મેળે મુસલમાન બને એ વાત જુદી છે નહિ તો ધર્મને માટે બધાને સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. બાદશાહે બાવાજીની આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ પણ ખોટા સિક્કાનું ઉદાહરણ આપી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, જેમની ઉપર તો ચાંદી ચડાવવામાં આવેલ છે અને અંદર તાંબું ભરેલું છે એવા

ખોટા સિક્કાનો સંગ્રહ બુદ્ધિમાન લોકો કરતા નથી. સંસારમાં એવી પદ્ધતિ પ્રચલિત છે કે, જેમની પાસે વધારે સિક્કાઓ હોય છે તે મોટા માણસ માનવામાં આવે છે પણ જો તે સિક્કાઓ સાચા હોય, ખોટા ન હોય તો. આ જ પ્રમાણે જે વ્રત–નિયમોમાં તો અસ્થિર છે પણ ઉપરથી સાધુ બની બેસેલ છે તે ખોટા સિક્કાની સમાન છે. તેમની કોઈ કદર કરતું નથી. સત્પુરુષોની સેવાથી પાપી પણ સુધરી જાય છે પણ તેમની સેવાથી જે સુધરે છે તે સત્પુરુષ છે. ઢોંગીની સેવાથી કાંઈ લાભ થતો નથી.

અનાથી મુનિ આ વિષે ત્રીજું ઉદાહરણ આપે છે. તેઓ કહે છે કે, કાચનો ટૂકડો ગમે તેટલો ચમકતો હોય અને હીરા–પન્નાની માફક જ કેમ દેખાતો ન હોય, છતાં તે રત્ન નથી અને રત્ન જેટલી તેની કીંમત અંકાતી નથી. કોઈ વ્યક્તિ કાચના ટૂકડાને રત્ન કહી બતાવે તો કોઈ અજ્ઞાન માણસ ભલે તેને રત્ન માની લે, પણ જાણકાર માણસ તેને રત્ન માની શકશે નહિ અને રત્ન માની તેનો સંગ્રહ પણ કરશે નહિ.

અનાથી મુનિ આ ત્રણ ઉદાહરણો આપી એમ કહે છે કે, જે પ્રમાણે આ ખાલી મુઠ્ઠી, ખોટો સિક્કો અને કાચનો ટૂકડો અસાર છે, તે જ પ્રમાણે વ્રત–નિયમોના પાલન વિના કેવળ સાધુવેશ અને બહારની ક્રિયા પણ અસાર છે. જે બહાર તો સાધુપણું બતાવે છે અને અંદર કોઈ બીજો જ ભાવ રાખે છે-સાધુપણાને પાળવાનો ભાવ રાખતો નથી–તે પણ અસાર છે.

આ ઉદાહરણોને ચાહો તે દૃષ્ટિએ ઘટાવી શકો છો. દુનિયાને માટે પણ પ્રસિદ્ધિ છે કેઃ–

ઊંચી સી દુકાન, ફીકેસે પકવાન;
પાંચસોં કી પૂંજી પર, પન્દ્રહ સોં કા દિવાલા હૈ ।

અર્થાત્—પૂંજી તો થોડી છે પણ ઉપરનો દેખાવ બહુ બતાવવામાં આવે છે કે જેથી લોકો તેને ધનવાન સમજી પોતાનું ધન સોંપી જાય. આ જ વાત એ સાધુઓને માટે પણ સમજવાની છે કે, જેઓ સાધુપણાની પૂંજી ન હોવા છતાં ઉપરથી ઢોંગ બતાવે છે. જેઓ સાચા તત્ત્વજ્ઞાની હશે તેઓ તો અંદર કાંઈ બીજું રાખી અને ઉપરથી કાંઈ બીજું જ બતાવી કોઈને કદાપિ ઠગવાનો પ્રયત્ન કરશે નહિ.

જો કે, અનાથી મુનિએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે સાધુઓને લક્ષ્યમાં રાખી કહ્યું છે પણ આ વાત બધાને એક સરખી લાગુ પડે છે. તમારે શ્રાવકોએ પણ એ વાતની સાવધાની રાખવી જોઈએ કે અંદર તો કાંઈ બીજું રાખો અને ઉપરથી કાંઈ બીજું ન બતાવો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

मायी मिच्छादिट्ठी अमायी सम्मदिट्ठी ।

અર્થાત્—જે અંદર તો કાંઈ બીજું જ રાખે છે અને ઉપરથી કાંઈ બીજું જ બતાવે છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સમદૃષ્ટિ તો તે છે કે, જે કપટભાવ રાખ્યા વિના અંદર જેવું હોય છે તેવું જ બહાર બતાવે છે.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે શ્રાવક છીએ પણ આખરે અમે ગૃહસ્થ છીએ એટલા માટે જો અમે ઉપરનો ભપકો ન રાખીએ તો અમારું કામ ચાલી શકતું નથી. ઉપરથી તો અમારે 'પોલીસી' રાખવી જ પડે છે. પરંતુ જ્ઞાનીઓ આ વિષે કહે છે કેઃ—

ઉઘરે અન્ત ન હોઈ નિબાહૂ, કાલનેમિ જિમિ રાવણુ રાહૂ.

તુલસીદાસજી કહે છે કે, રાવણ સાધુ બન્યો હતો પરંતુ તે સાધુપણું પાળવા માટે નહિ પણ રામ અને સીતાને ઠગવા માટે. તે એમ વિચારતો હતો કે, આ વેશદ્વારા રામ સીતા ઠગાઈ જશે. કામ કાઢવા માટે જેમ ઠીક લાગે તેમ કરવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ તે સાધુ બન્યો હતો પણ આખરે સાધુ બનવા પાછળ રહેલો બધો ભેદ ખુલ્લો થઈ ગયો. આખરે તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? તેણે ધર્મના નામે ઠગાઈ તો કરી પણ તેની ઠગાઈ શું ચાલી શકી ? નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સમજદાર લોકો ઉપરથી કાંઈ બીજું બતાવતા નથી તેમ કુયુક્તિથી લોકોને ઠગતા પણ નથી. તેઓ તો આત્માને શાન્ત અને સરલ બનાવવામાં જ મશગૂલ રહે છે.

એક યોગીએ યોગસાધના શીખી લીધા બાદ બીજા યોગીને કહ્યું કે, હું કેવો યોગ શીખ્યો છું તેનો ચમત્કાર હમણાં તમને બતાવું છું. ત્યારે બીજા યોગીએ કહ્યું કે, જે યોગ શીખેલો હોય છે તે પોતાના મોઢે એમ કહેતો નથી. તમારા કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે યોગ શીખ્યા નથી. પહેલા યોગીએ કહ્યું કે, જો એમજ તમે માનતા હો તો હું કેવો યોગ શીખ્યો છું તે હમણાં બતાવું છું. આ પ્રમાણે કહીને તેણે સામે આવતાં એક હાથીની તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી, તેને મૂર્છિત કરી દીધો એટલે તે હાથી જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો. ત્યારે પે'લા યોગીએ કહ્યું કે, જોયો, મારા યોગનો પ્રભાવ ? બીજા યોગીએ કહ્યું કે, આમાં શું યોગ છે ? આ કામ તો બીજી રીતે પણ થઈ શકે છે. ત્યાં જ એક બીજો હાથી ઉભો હતો. તે બીજા યોગીની પાસે કોઈ રાસાયનિક વસ્તુ હતી જે રાસાયનિક વસ્તુ હાથીની પૂછડીના વાળને લગાવતાં જ તે હાથી મૂર્છા પામી નીચે પડી ગયો. ત્યારે બીજા યોગીએ પે'લા યોગીને કહ્યું કે, જોયું ! હાથીને મૂર્છિત કરી નીચે પાડવાનું કામ તો રસાયનદ્વારા પણ થઈ શકે છે. સાચો યોગ તો તેમાં છે કે જ્યારે પોતાના માનહાથીને પાડવામાં આવે અને તેનું દમન કરવામાં આવે. આવા ચમત્કારો કરવામાં અને બતાવવામાં યોગની સફળતા રહેલી નથી.

સાધુઓ, આવાં ચમત્કારો બતાવવામાં અને લોકોને ઠગવામાં કદાપિ પ્રવૃત્ત થતા નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે, ચમત્કારને નમસ્કાર થાય છે એટલા માટે ચમત્કાર તો બતાવવો જ જોઈએ પણ સાધુઓએ અહંકાર જીતવાનો ચમત્કાર બતાવવો જોઈએ એમાં જ તેમનું શ્રેય રહેલું છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૪

અભયાએ સુદર્શન ઉપર ખોટું કલંક ચડાવ્યું હતું અને તે સુદર્શનને શૂળીનો દંડ અપાવી એવું અભિમાન કરી રહી હતી કે, મારું કહેવું ન માન્યું તો મેં તેને શૂળીએ ચડાવવાનો દંડ અપાવ્યો. અભયા આ પ્રમાણે અહંકાર કરતી હતી પણ સુદર્શન તો પોતાના અને અભયાના આત્માને સમાન માની રહ્યો હતો. એટલા માટે તે મનમાં એમ વિચારતો હતો કે, આ માતા જે કાંઈ કરી રહી છે તે મારા કલ્યાણને માટે કરી રહી છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની વચ્ચે આ જ અંતર રહેલું છે. કહ્યું છે કે :—

या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

અજ્ઞાની લોકો જેને રાત કહે છે, જ્ઞાનીજનો તેને દિવસ માને છે અને અજ્ઞાની લોકો જેને દિવસ કહે છે, જ્ઞાની જનો તેને રાત સમજે છે.

સંસારમાં જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીનો આ પ્રકારનો ભેદ તો ચાલતો જ રહે છે. આ કથનાનુસાર સુદર્શન પણ અભયાના કૃત્ય વિષે એમજ વિચારતો હતો કે, આ માતા સારું કલ્યાણ કરી રહી છે. પોતાને તત્ત્વજ્ઞાનની અગ્નિમાં હોમીને મારા આત્માને ઉજ્જ્વલ બનાવી રહી છે. આ કારણે જ રાજાએ કાંઈ માંગવાનું કહ્યું તો તેણે 'મારી માતાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય' એ જ માંગ્યું.

આખરે સત્યનો જ વિજય થાય છે એ વાતને લક્ષ્યમાં રાખી સુદર્શનની માફક જો નિરપેક્ષ સત્યનું પાલન કરી ન શકો તો સાપેક્ષ સત્યનું તો અવશ્ય પાલન કરો. જે સંસાર વ્યવહારમાં રહે છે, તેમનીદ્વારા નિરપેક્ષ સત્યનું પાલન થઈ શકતું નથી. નિરપેક્ષ સત્યને તો તેઓ જ પાળી શકે છે કે જેઓ સંસારવ્યવહારના ત્યાગી છે. સંસાર-વ્યવહારમાં રહેનાર અમુક વાત સત્ય છે એમ માને છે અને જાણે છે પણ કાયદાની દૃષ્ટિએ તે વાત સત્યસિદ્ધ થતી નથી. આ પ્રમાણે તે નિરપેક્ષ સત્યની ઉપેક્ષા કરી દે છે અને તેથી તેનીદ્વારા સાપેક્ષ સત્ય જ પાળી શકાય છે. જેમકે રાજા દધિવાહને પશ્ચાત્તાપ કરતાં એમ કહ્યું કે, "હું જાણતો હતો કે, આ રાણીનું જ છળકપટ છે પરંતુ તમે બોલ્યા નહિ અને રાણીના સાક્ષીઓ હતા એટલે સાક્ષીઓના આધારે મારે નિર્ણય આપવો પડયો. સાપેક્ષ સત્યનું પાલન કરવા માટે તમને શૂળીએ ચડાવવાનો દંડ આપવો પડ્યો." આ પ્રમાણે ગૃહસ્થદ્વારા નિરપેક્ષ સત્યનું પાલન થઈ શકતું નથી. પણ આજકાલ તો નિરપેક્ષ સત્યની વાત તો એક બાજુ રહી સાપેક્ષ સત્ય પણ પળાતું નથી. અને સાપેક્ષ સત્યને પણ ઉડાડી દેવામાં આવે છે અને આમ કરવામાં જે કુશળ હોય છે તે હોશીયાર વકીલ-બેરીસ્ટર માનવામાં આવે છે. તમારી ઉપર નિરપેક્ષ સત્યનું પાલન કરવાની જવાબદારી મૂકવામાં આવતી નથી, પરંતુ સાપેક્ષ સત્યનું તો પાલન કરો. સુદર્શન શેઠે તો ગૃહસ્થ હોવા છતાં નિરપેક્ષ સત્યનું પાલન કર્યું હતું તો પછી શું તમે સાપેક્ષ સત્યનું પાલન નહિ કરો ? ભક્ત તુકારામે કહ્યું છે કે:—

'सत्य बोलते ज्ञरी तुका म्हणे तो च हरी.'

અર્થાત્-જ્યાં સત્ય બોલવામાં આવે છે ત્યાં જ ભગવાન છે. એટલા માટે તમે સાપેક્ષ સત્યની અવહેલના ન કરો. સાપેક્ષ સત્યનું પાલન કરતાં કરતાં જ્યારે નિરપેક્ષ સત્યનું પણ પાલન કરવા લાગશો ત્યારે પરમાત્માનો ભેટો થવામાં વાર નહિ લાગે. જો તમે સત્યને ધનથી વિશેષ માનો છો તો ધનને માટે સત્યનો ત્યાગ ન કરો. સાપેક્ષ સત્યને તો ન ભૂલો. સંસારમાં એવા લોકો પણ થાય છે કે જેમણે સત્યને માટે બધાં કષ્ટો તો સહ્યાં પણ સત્યનો ત્યાગ ન કર્યો.

શંકરાચાર્યનું નામ બ્રાહ્મણ સમાજમાં ઘણું ઊંચું માનવામાં આવે છે. તેઓ જગદ્ગુરુ પણ કહેવાય છે. આજે તો લોકો શંકરાચાર્યના શિષ્ય કહેડાવવામાં ગૌરવ માને છે પણ આદ્ય શંકરાચાર્યનાં તત્ત્વોનો કેવી રીતે વિરોધ થયો હતો એ સાંભળો તો દિઙ્મૂઢ થઈ જવાય. આદ્ય શંકરાચાર્યની માતા મૃત્યુ પામી હતી. તેમના તત્ત્વોનો વિરોધ થવાને કારણે બ્રાહ્મણ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, હવે તે ઠેકાણે આવશે. આપણે તેની માતાના મૃતદેહને ઉપાડવા નહિ જઈએ, તો તે આપણી ખુશામત કરશે અને આપણી વાત માનશે એટલા માટે તેની માતા મૃત્યુ પામી એ સારું થયું.

બ્રાહ્મણોનો આ વિચાર સાંભળી આદ્ય શંકરાચાર્યે વિચાર્યું કે, માતાનો મૃતદેહ ઉપાડવા માટે મારે મારા તત્ત્વજ્ઞાનના સત્યને કદાપિ છોડી દેવું ન જોઈએ. આ તો મૃતદેહ છે, એનો

કોઈ પણ રીતે અગ્નિસંસ્કાર કરવાનો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે પોતાની માતાના મૃતદેહનું એક એક અંગ કાપ્યું અને એક એક અંગને લઈ જઈ બાળ્યું. આખો મૃતદેહ તેમના એકલાથી ઉપાડી શકાય એમ ન હતું એટલા માટે તેમણે આમ કર્યું પણ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનના સત્યનો ત્યાગ કર્યો નહિ.

જે લોકો આ પ્રમાણે બીજાના કષ્ટનો લાભ લે છે અને બીજાને કષ્ટમાં પડેલા જોઈ પતિત કરવા ચાહે છે તેઓ શું સત્યનું પાલન કરે છે ખરા?

મતલબ કે, આદ્ય શંકરાચાર્યે પોતાની માતાના મૃતદેહને ઉપાડવા માટે પણ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનો ત્યાગ કર્યો નહિ, તો પછી થોડા પૈસાને માટે સત્યનો ત્યાગ કરવો શું ઉચિત છે? તમારાથી જો નિરપેક્ષ સત્ય અને નિરપેક્ષ દયાનું પાલન થઈ શકતું ન હોય તો સાપેક્ષ સત્ય અને સાપેક્ષ દયાનું તો અવશ્ય પાલન કરો. જે નિરપેક્ષ દયાનું પાલન કરે છે તે તો મેઘરથ અને પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ થએલ શિબિ રાજાની માફક કબુતરની રક્ષા માટે પણ શરીરનું બલિદાન આપી દે છે. તમારાથી જો એટલો ત્યાગ થઈ શકતો ન હોય તો જે અપરાધી નથી તેમને તો ન જ મારો. જે નિરપરાધીઓને પણ મારવા તૈયાર થઈ જાય છે તેઓ નિરપેક્ષ દયાનું પાલન શું કરે?

હું ઘાટકોપરમાં હતો. ત્યાં મેં જીવદયાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તે ઉપદેશનો પ્રભાવ લોકો ઉપર ઘણો જ પડ્યો હતો. તેમાં પ્રેમજીભાઈને તો દયાની લગની એવી લાગી હતી કે, કુરલા અને બાંદરાના કતલખાનાઓમાં જે જીવો મરે છે તેમને કોઈ પણ ઉપાયે બચાવવા. જો કે, કતલખાનાંઓમાં જે જીવો મરે છે તે જીવોને પોતે મારતા નથી પણ જે દયાળુ લોકો હોય છે તેઓ તો બધા ઉપર દયા કરે છે અને એમ વિચારે છે કે, અમને જે પશુઓ દૂધ આપે છે તે પશુઓ આમ શા માટે મારી નાંખવામાં આવે? પ્રેમજીભાઈ અને બીજા ભાઈઓએ મળીને તે માટે ઘાટકોપરમાં એક સંસ્થા સ્થાપિત કરી. પ્રેમજીભાઈ તેના વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ બન્યા હતા. હમણાં તેમનો દેહાન્ત થયો છે કે જેમના સ્મરણમાં ઘાટકોપર વગેરે સ્થાનોમાં તેમનો શોક પણ માનવામાં આવ્યો હતો. અમારે ત્યાં શોક તો માનવામાં આવતો નથી એટલા માટે એમના વિષે એટલું જ કહેવાનું છે કે, તે ભાઈએ જીવદયા માટે આટલો આત્મભોગ આપ્યો હતો તો શું તમે જીવદયા માટે કાંઈ કરી નહિ શકો? જે લોકો અહીંની સંસ્થાઓ જોઈ આવ્યા છે તેઓ કહેતા હતા કે, જો અહીં અનાથાશ્રમ ન હોત તો ન જાણે કેટલા બાળકો મૃત્યુને પામત! જો આ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે, ભારતના મનુષ્યોની કદર કુતરાઓ જેટલી પણ થતી નથી; અંગ્રેજ લોકો પોતાના કુતરાઓને ગાડીમાં બેસાડે છે પણ ભારતના મનુષ્યોને ખાવાનું પણ મળતું નથી. આ વાતનો પૂર્વાપર વિચાર કરી તમે લોકો શ્રીમન્ત બનીને બેસી જ ન રહો પણ ગરીબો ઉપર દયા કરો. જો તમે નિરપેક્ષ દયા રાખી શકો તો તો સારું જ છે નહિ તો સાપેક્ષ દયા રાખો તોપણ કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૧૧ રવિવાર

પ્રાર્થના

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવ કુલકો ટીકો,
રતનકુખ ધારિણી 'સિવાદે', તેહનો નન્દન નીકો;
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન પ્રાણ હમારો છે. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનાનો ભાવ સ્પષ્ટ છે. જે પરમાત્માને સાચા મોહનગારા બનાવી લે છે અને જેમનો પ્રેમભાવ પરમાત્મા પ્રતિ ઉભરાય છે તેમની પ્રાર્થના, સાચી પ્રાર્થના છે. સાચી પ્રાર્થના કેવી હોય છે એને માટે દૃષ્ટિ સમક્ષ કોઈ આદર્શ રાખવો આવશ્યક છે. એટલા માટે સર્વપ્રથમ એ જોવું જોઈએ કે, કોના હૃદયમાંથી આવા શુદ્ધ પ્રેમની ધારા વહે છે અને કોની હૃદય-ગુફામાંથી પ્રેમની ગંગા વહે છે? એને માટે આપણી સામે સતી રાજીમતિનો આદર્શ છે. સતી રાજીમતિને ભગવાન અરિષ્ટનેમિ એવા મોહનગારા લાગ્યા હતા અને તેના હૃદયમાં ભગવાન પ્રતિ એવો વિશુદ્ધ પ્રેમભાવ ઉભરાયો હતો કે જેનું વર્ણન કરવામાં અનેક કવિઓએ પોતપોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો છે અને એ કારણે એવી કહેવત પણ પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે:—

ન હોતે નેમ રાજીમતિ તો ક્યા ગાતે જૈન કે જતિ.

અર્થાત્—જો નેમનાથ–રાજીમતિ ન હોત તો ભક્ત લોકો કોના ગીત ગાત? આનો મતલબ એ થયો કે; ભક્તોને નેમનાથ–રાજીમતિ આનંદ આપનાર છે.

ભક્ત અને ભગવાન વચ્ચે વ્યવહારમાં તો ભેદ હોય છે પણ નિશ્ચયમાં કાંઈ ભેદ હોતો નથી. જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, જે સમયે જેનો જેમાં ઉપયોગ હોય છે તે સમયે શબ્દાદિક નયથી તે તે જ હોય છે, આ કથનાનુસાર જે ભક્ત ભગવાનમાં તલ્લીન બની જાય છે, તેનામાં અને ભગવાનમાં કોઈ પ્રકારનું અંતર રહેતું નથી. એમ શુદ્ધ નયની દૃષ્ટિએ જૈન-દર્શન પણ માને છે. જૈનદર્શન સમુદ્ર સમાન છે. જેમ સમુદ્રમાં બધી નદીઓનો સમાવેશ થાય છે તે જ પ્રમાણે જૈનદર્શનમાં બધાંય નયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મતવાળાઓ તો એક નયને પકડીને બેઠા છે પણ જૈનદર્શન તો બધાંય નયોને માને છે. આ કથનાનુસાર જે એક જ નયને માનતું હોય તે જૈનદર્શન નથી. જૈનદર્શન તો તે જ છે કે જે બધાંય નયોને માનતું હોય.

મતલબ કે, ભક્તોને ભગવાન કેવા પ્રિય લાગવા જોઈએ એ વાતનો આદર્શ ભગવતી રાજીમતિ ઉપસ્થિત કરે છે. રાજીમતિને ભગવાન કેવા મોહનગારા લાગતા હતા, એ વાત ગણધરોએ સિદ્ધાન્તોમાં વર્ણવેલ છે. જો આપણને ગણધરોએ કહેલાં શાસ્ત્રો સર્વોત્કૃષ્ટ જણાતાં હોય તો આપણે એમ વિચારવું જોઈએ કે, સતી રાજીમતિને ભગવાન અરિષ્ટનેમી આવા

પ્રિય લાગતા હતા તો મને કેવા પ્રિય લાગવા જોઈએ! સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે, પશુઓ ઉપર કરુણા કરી અને તેમને છોડાવી ભગવાન લગ્નના તોરણેથી પાછા ફરી ગયા. તેમણે વાર્ષિક દાન આપી દીક્ષા અંગીકાર કરી. જ્યારે આ સમાચાર સતી રાજીમતિએ સાંભળ્યા તે વખતનું વર્ણન કરતાં ગણધરોએ કહ્યું છે કે, રાજીમતિએ જ્યારે એમ સાંભળ્યું કે, ભગવાને દીક્ષા લઈ લીધી છે ત્યારે તે નિરાહાસ–નિરાનન્દ થઈ ગઈ, શોકને કારણે મૂર્છિત થઈ ગઈ અને તેનું ચિત્ત ચિન્તાથી ચંચલિત થઈ ગયું.

સિદ્ધાન્તમાં કહેલી આ વાતનું વિશદ વર્ણન કરવામાં આવે અને તેની સાથે ભક્તોની ભાવનાનો પણ સુમેળ મેળવવામાં આવે તો તો ઘણો જ આનંદ આવે પણ વિસ્તૃત વર્ણન કરવાને માટે સમયની આવશ્યક્તા રહે છે એટલા માટે એ વિષયને વધારે ન વિસ્તારતાં તેનો સંક્ષેપ કરવામાં આવે છે.

રાજીમતિ શોકને કારણે મૂર્છિત થઈ ગઈ અને નિરાહાસ તથા નિરાનંદ થઈ ગઈ, એમ સિદ્ધાન્તમાં શા માટે કહેવામાં આવ્યું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સિદ્ધાન્તમાં ઉપર પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ઉદ્દેશ એવો જણાય છે કે, જ્યાંસુધી સંસારથી ઘૃણા ન થાય તથા સંસારથી મમત્વ ન ઉતરે ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય આવતો નથી. વૈરાગ્ય ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સંસારથી મમત્વ ઓછું થાય છે અને એ કારણે વૈરાગ્ય થવાનું એક કારણ મૂર્છિત થવું એ પણ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, ભગવાનને જ્યારે વિવાહ જ કરવો ન હતો તો પછી તોરણદ્વાર સુધી શા માટે ગયા? તેઓ ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી હતા છતાં શું તેઓ એટલું પણ જાણતા ન હતા! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તેમનો રાજીમતિની સાથે પૂર્વભવનો સંબંધ હતો. એટલા માટે ભગવાન, રાજીમતિને એ બતાવતા માટે આવ્યા હતા કે, આ સંસારનો સંબંધ તુચ્છ છે. જ્યાં સુધી રાજીમતિ આ વાત સમજી શકી ન હતી ત્યાંસુધી તેને વિષયોદ્વારા જ આનંદ મળતો હતો પણ જ્યારે ભગવાને દીક્ષા લઈ લીધી એવું તેણીએ સાંભળ્યું ત્યારે વિષયોમાં આનંદ માનવાનું ચાલ્યું ગયું અને તે શોકથી મૂર્છિત થઈ ગઈ.

રાજીમતિને મૂર્છા કેમ આવી? સાધારણ રીતે સંસારમાં મૂર્છાનો અર્થ જુદો જ કરવામાં આવે છે પણ રાજીમતિને જે મૂર્છા આવી હતી તે જુદા જ પ્રકારની હતી. આ જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ઓગણીસમા અધ્યયનમાં મૃગાપુત્રનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, મૃગાપુત્ર મહેલના ઝરૂખામાં બેઠેલ હતા. તે સમયે તેમણે એક મુનિને જોયા. મુનિને જોતાં જ મૃગાપુત્રને મૂર્છા આવી ગઈ. મૃગાપુત્રને તે વખતે જે મૂર્છા આવી તે જ મૂર્છાને કારણે તેમને જાતિસ્મૃતિનું જ્ઞાન પેદા થયું.

આજે પણ જોવામાં આવે છે કે, મેસ્મેરીઝમવાળો, કોઈ વ્યક્તિને જ્યારે શક્તિવિશેષથી મૂર્છિત કરી દે છે ત્યારે જ તે મૂર્છિત વ્યક્તિ તેના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે. જો તેને મૂર્છિત કરવામાં ન આવે તો તે વ્યક્તિ ઉત્તર આપી શકે નહિ. આ જ વાત મૃગાપુત્રના ચરિત્રથી પણ પ્રકટ થાય છે કે તેમને મૂર્છા આવી અને મૂર્છા આવવાને કારણે તેમને જાતિસ્મૃતિનું જ્ઞાન થયું. આ પ્રમાણે અવસ્થાના પરિવર્તન માટે ઇન્દ્રિયોની નિસ્તબ્ધતા આવશ્યક છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયો કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે તે વખતે તેની શક્તિઓ કેન્દ્રિત થઈ જાય છે.

વેદાન્તમાં કહ્યું છે કે, મનુષ્ય જ્યાંસુધી જાગ્રત હોય છે ત્યાંસુધી તેની શક્તિઓ ઇન્દ્રિયોદ્વારા બહાર નીકળતી રહે છે; કારણ કે ઇન્દ્રિયો પોતાની શક્તિઓદ્વારા તો કાંઈ કામ કરતી હોતી નથી. ઇન્દ્રિયોદ્વારા કામ લેનાર તો બીજો જ કોઈ હોય છે. આંખની આંખ, કાનનો કાન અને આ પ્રમાણે મનનું મન પણ બીજું જ કોઈ હોય છે. ઇન્દ્રિયોદ્વારા તેની શક્તિઓ બહાર નીકળે છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયો કામથી નિવૃત્ત થાય છે અને સુઈ જાય છે તે વખતે તે બધી શક્તિઓ મનમાં કેન્દ્રિત થઈ જાય છે અને ત્યારે મન સ્વપ્ન જુએ છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં સ્વપ્ન વિષયક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, સ્વપ્ન સુતેલો માણસ જોઈ શકતો નથી તેમ જાગ્રત માણસ પણ સ્વપ્ન જોઈ શકતો નથી. પણ જે સુતો-જાગતો અર્થાત્ અર્ધજાગ્રત અને અર્ધસુષુપ્ત મનુષ્ય હોય છે તે જ મનુષ્ય સ્વપ્ન જુએ છે. આ ઉપરથી અત્રે એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, સુષુપ્તિ અને જાગૃતિ એ બંને વાતો એક સાથે કેવી રીતે સંભવી શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ઇન્દ્રિયોથી તો જે સુતો હોય છે અને મનથી જે જાગતો હોય છે તે જ સ્વપ્ન જુએ છે. એ સ્વપ્નમાં જે દશ્ય આ ભવમાં જોયું ન હોય તે દશ્ય પણ જોવામાં આવે છે. સ્વપ્ન પૂર્વજન્મોના સંસ્કારોનો પરિચય પણ આપે છે. સ્વપ્નમાં જે કાંઈ જોવામાં આવે છે તે, આત્માએ આ ભવ કે પૂર્વભવમાં અનુભવ કરેલ હોય છે. આ અનુભવને આત્મા મોહને કારણે ભૂલી ગએલ હોય છે.

શાસ્ત્રમાં મૃગાપુત્ર વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કે, મૂર્છા પામ્યા બાદ તે મોહરહિત થયો. આનો સાધારણ અર્થ એ છે કે, તેને મૂર્છા આવી અને એ મોહરહિત થવાને કારણે તેને જાતિસ્મૃતિનું જ્ઞાન થયું.

આ પ્રમાણે સ્વપ્ન પૂર્વભવના સંસ્કારોનો પરિચય આપનાર હોય છે તે જ પ્રમાણે આવી મૂર્છા પણ જાતિસ્મૃતિનું જ્ઞાન કરાવે છે. જે પ્રમાણે મૃગાપુત્રને મૂર્છા આવી હતી તે જ પ્રમાણે જ્યારે રાજીમતિએ એમ સાંભળ્યું કે, ભગવાને દીક્ષા લઈ લીધી છે, ત્યારે તેને પણ મૂર્છા આવી ગઈ. આ પ્રમાણે રાજીમતિને પહેલાં મૂર્છા આવી અને આખરે તે વિચાર કરતી એ નિશ્ચય ઉપર આવી કે, ભગવાનની માફક મારે પણ દીક્ષા લઈ લેવી જોઈએ.

સિદ્ધાન્તના આ કથન ઉપરથી હવે વિચાર કરો કે, રાજીમતિને જે મૂર્છા આવી તે આખરે કેવી રહી? આખરે એ મૂર્છાને કારણે રાજીમતિએ સંયમ ધારણ કર્યો અને ભગવાન જે માર્ગે ગયા હતા તે જ માર્ગે તે પણ ગઈ અને ભગવાનને એ રીતે સાચા મોહનગારા બનાવ્યા. અને એટલા માટે જ એમ કહેવામાં આવે છે કેઃ—

'શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવનપ્રાણ હમારો છે.'

આ વાતને વાસ્તવિક રીતે કહેવાની અધિકારીણી તો રાજીમતિ જ છે. મૂર્છા આવ્યા બાદ તે કહેવા લાગી કે, હવે મારું ચિત્ત ભગવાનની તરફ ચોંટેલું છે એટલા માટે હવે આ સંસાર મારા માટે આનંદદાયક રહ્યો નથી. તે પહેલાં તો એમ વિચારતી હતી કે, ભગવાન મને શા માટે છોડીને ચાલ્યા ગયા પણ પછી તે વિચારવા લાગી કે, ભગવાન મને છોડી નથી ગયા પણ મને અનંત સંસારસાગરને પાર કરવાનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. એટલા માટે અનંત સાગરને પાર જવાને બદલે સંસારનાં પદાર્થોમાં શા માટે ફસાઈ રહું?

ગીતામાં કહ્યું છે કે, જે કામ એક ઘડાના પાણીથી થઈ શકે છે, શું તે કામ ક્ષીરસાગરના પાણીથી થઈ ન શકે? જરૂર થઈ શકે. આ જ પ્રમાણે વેદાદિનું અધ્યયન કરવું

અને સાંસારિક પદાર્થોમાં આનંદ માનવો એ એક ઘડાના પાણીની સમાન છે અને તત્ત્વજ્ઞાનનો આનંદ સમુદ્રના પાણીની સમાન છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો આવો સમુદ્ર હોવા છતાં ઘડાના પાણીથી કોણ સ્નાન કરશે !

ખડે ઘર તાર લાગ્યો રે, જીવલડારી જ્યોતિ જાગી રે;
પ્રભુજી સે પ્રીતિ લાગી રે, ચેતનિયારી ભ્રમણા ભાંગી રે.
છીલર પાની મ્હારે દાય ન આવે રે, નાહુલે કુણ ન્હાવે રે;
ગંગા જમના ભેટને હૂં તો, જાય મિલૂં દરિયાવ રે. ખડે૦

જેમને ક્ષીર સાગર મળતો હોય તે ગટરના પાણીથી શા માટે નહાય ? શીતલ જલ મળતું હોય તો ગટરનું પાણી કોણ પીશે ?

આ જ પ્રમાણે રાજીમતિ કહે છે કે, મને ક્ષીર સાગરની માફક ભગવાન મળી ગયા છે હવે મને સખિઓ ગટરના પાણીના જેવી ભાવના બતાવે છે પણ એમાં મારું ચિત્ત કેમ ચોંટી શકે ? આ પ્રકારના ઉચ્ચ વિચારથી રાજીમતિએ ક્ષીર સાગર જેવા ભગવાનને જ અપનાવ્યા પણ સંસારની ભાવના રૂપ ગટરથી દૂર રહી.

જે અનંત સાગરમાં રાજીમતિએ ડૂબકી મારી હતી તેમાં જ તમે પણ ડૂબકી મારો તો તમારું કલ્યાણ થઈ જાય. તમે આ સંસારરૂપી ખાડામાં તો અનંતવાર ડૂબ્યા છો એટલા માટે હવે રાજીમતિનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી એવો નિશ્ચય કરો કે:—

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે.

જે પ્રમાણે તારમાં મોતી પરોવવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ભગવાનને તમારા હૃદયમાં પરોવી લો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

જે જીવનના આ ધ્યેયને બરાબર સમજતો નથી, આ ધ્યેયને હૃદયમાં ઉતારતો નથી અને ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને પણ તેને મલિન કરી મૂકે છે, તે લોકોનો પણ જ્ઞાનીજનો પરિચય આપે છે. સાચા-ખોટાનો પરિચય આપવો એ જ્ઞાનીઓનું કામ છે. આ હીરો સાચો છે કે ખોટો એ પારખવાનું કામ ઝવેરીનું છે. ખોટા હીરાને ખોટો કહેવાથી કોઈ માણસ એમ કહે કે, એમ કહેવું એ તો હીરાની નિંદા કરવા બરાબર છે પણ વાસ્તવમાં એ નિંદા નથી પણ સાચી પારખ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, સાચી વાતને બતાવવી એ નિંદા નહિ પણ સત્ શિક્ષા છે. જે સાચો ઝવેરી છે તેણે સાચા-ખોટા હીરાની પારખ કરવી જ જોઈએ. આ જ પ્રમાણે સાધુના પણ પરીક્ષક બની સાચા અને ખોટા સાધુની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૫

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે ! રાજન્ ! સાધુપણું દુનિયાને ઠગવા માટે તથા લોકોને પોતાની આગળ માથું નમાવવા માટે જ નથી. જો સાધુપણું લઈને તેનું બરાબર પાલન કરવામાં ન આવે અને કેવળ લોકોને નમાવવા માટે જ ઉપરથી ઢોંગ કરવામાં આવે તો એ ખાલી મુઠ્ઠી બંધ કરીને બીજાને બતાવવા સમાન છે. કોઈ બીજો માણસ તો ખાલી બંધ કરેલી મુઠ્ઠીને ભલે ભરેલી સમજે પણ મુઠ્ઠી બંધ કરનાર તો સારી રીતે જાણે જ છે કે તે મુઠ્ઠી ખાલી છે. આ જ પ્રમાણે સાધુપણું ન પાળવા છતાં કેવળ લોકોને ઉપરથી સાધુતાનો

ઢોંગ બતાવવાથી ભલે લોકો તેને સાધુ સમજે પણ તે પોતે તો સારી રીતે જાણે જ છે કે, મારામાં સાધુપણું નથી. પછી આ પ્રકારની ઠગાઈ કરવાથી શો લાભ? ધર્મના નામે લોકોને ઠગવાની નીચતાના જેવી નીચતા બીજી કઈ હશે? કહેવત છે કે:—

જીભ સફાઈ કરકે ભાઈ ધર્મી નામ ધરાવે,
પોલી મુટ્ઠી જહા અસારે યોં બતલાવે.

હૃદયમાં જુદું રાખવું અને ઉપરથી બીજું કાંઈ બતાવવું એ એક પ્રકારની ઠગાઈ છે.

આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, તો પછી સાધુપણું ન લેવું એ જ સારું છે શું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, માનો કે, એક માણસ એમ કહે કે, પાઠશાળામાં જનારા કેટલાક લોકો મૂર્ખ પણ હોય છે અથવા મૂર્ખ પણ કહેવાય છે. અમે પાઠશાળામાં જતા જ નથી એટલા માટે અમે મૂર્ખ કહેવાતા નથી. એક માણસ આ પ્રમાણે કહી પાઠશાળામાં જતો જ નથી. બીજો એક માણસ એવો હોય છે કે જે પાઠશાળામાં જાય તો છે પણ પાઠ બરાબર યાદ કરતો નથી એ કારણે તે માસ્તરની સોટીનો માર પણ ખાય છે અને માસ્તર તેને મૂર્ખ પણ કહે છે. અને ત્રીજો માણસ એવો છે કે જે પાઠશાળામાં પણ જાય છે અને અભ્યાસ પણ બરાબર કરે છે. આ ત્રણ પ્રકારના માણસોમાંથી તમે કયા માણસને સારો સમજશો! તમે એમ જ કહેશો કે, પહેલો માણસ પાઠશાળામાં જ જતો નથી તે તો નાલાયક જ છે પરંતુ જે બીજો માણસ, જે પાઠશાળામાં જાય છે પણ અભ્યાસ બરાબર કરતો નથી તે માસ્તરનો માર તો ખાય છે પણ તે કોઈને કોઈ દિવસે સુધરી જશે. અને ત્રીજો માણસ તો સારો જ છે પરંતુ પહેલો માણસ તો બધાથી ખરાબ છે. તે પહેલા માણસ કરતાં બીજો માણસ પણ સારો છે.

સાધુપણા વિષે પણ આ જ વાત સમજો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, એક આરાધકની પાછળ અનેક વિરાધકો પાછળ પડ્યા છે, પણ તે વિરાધકો પણ તેમનાથી તો સારા જ છે કે જેઓ વિરાધક પણ બન્યા નથી. જે વિરાધક છે તેઓ પણ કોઈને કોઈ દિવસે સુધરી શકશે. જે શ્રેષ્ઠ છે તે તો એમ જ વિચારશે કે, હું નિશાળે તો જાઉં જ છું તો પછી અભ્યાસ બરાબર શા માટે ન કરું? પણ જે આ સાધુતાની પાઠશાળામાં જતો જ નથી તે નિશાળે જનારાથી સારો કહી શકાતો નથી.

સંસારના વિષે પણ આ જ વાત સમજો. સંસારમાં એક તો એવા પ્રકારના માણસો હોય છે કે જેઓ 'ધર્મનું નામ પણ ન લો' એમ કહે છે. તે લોકો ધર્મનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેનું પાલન પણ કરતા નથી અને ધર્મનું નામ–નિશાન રાખવા પણ ચાહતા નથી. બીજા પ્રકારના માણસો એવા હોય છે કે જેઓ ધર્મનો સ્વીકાર તો કરે છે પણ તેનું પાલન કરતા નથી. અને ત્રીજા પ્રકારના લોકો એવા હોય છે કે તેઓ ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે અને તેનું પાલન પણ કરે છે. આ પ્રમાણે ત્રણેય પ્રકારના માણસો સંસારમાં છે પણ વિચારવા જેવી વાત તો એ છે કે, જેમણે ધર્મનો સ્વીકાર જ કર્યો નથી તેમને ધર્મની ટીકા કરવાનો શું અધિકાર છે? જે પાઠશાળામાં ગયો નથી તેમ જતો નથી તેને પાઠશાળાની ટીકા કરવાની શી જરૂર છે! આ જ પ્રમાણે જેણે ધર્મનો જ સ્વીકાર કર્યો નથી તે વ્યક્તિ ધર્મની ટીકા કેમ કરી શકે? પણ આજે તો ધર્મ બાપ વિનાના પુત્રની માફક અનાથ થઈ રહ્યો છે તેની રક્ષા કોણ કરે? એટલા માટે જે ચાહે છે તે ધર્મની ટીકા કરવા માંડે છે.

મતલબ કે, જે ધર્મની શિક્ષા જ સ્વીકારતો નથી, પણ ધર્મની ટીકા કરે છે, તે તો અયોગ્ય અને અભવીની સમાન છે. બીજા પ્રકારનો માણસ એવો છે કે, જે ધર્મની શાળામાં જાય છે, ધર્મનો સ્વીકાર પણ કરે છે અને લિંગ પણ ધારણ કરે છે પણ ધર્મનું પાલન કરતો નથી. આવો વ્યક્તિ, જો કે ધર્મનું પાલન કરનારથી મધ્યમ છે પણ જે ધર્મની શાળામાં ભણવા આવ્યો જ નથી તેમ જ આવવા ચાહતો નથી તેના કરતાં તો સારો જ છે. આવા માણસને ધર્મનો સ્વીકાર ન કરનાર કરતાં ખરાબ કહી શકાય નહિ. જેમણે ધર્મનો સ્વીકાર જ કર્યો નથી તે વ્યક્તિ કરતાં ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે પણ પાલન કરી શકતો નથી તે માણસ અપેક્ષાએ સારો કહેવાય છે. ભાવ તો એવો રહેવો જોઈએ કે, મારાથી નિરપવાદ સંયમનું પાલન થઈ શકે, પણ કોઈ વ્યક્તિથી સંયમનું પાલન થઈ શકતું ન હોય તો એમ વિચારવું જોઈએ કે, અનાથી મુનિ એના વિષે પહેલાં જ કહી ગયા છે કે આવા માણસથી સંયમનું પાલન થઈ ન શકે તો એમાં કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી.

અનાથી મુનિ ખોટા રૂપિયાનું ઉદાહરણ આપી એમ કહે છે કે, જે પ્રમાણે ખોટા રૂપિયાનો કોઈ સંગ્રહ કરતું નથી-ખોટાં નાણાં કોઈ શાહુકારની તીજોરીમાં સ્થાન પામતાં નથી; તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોની દૃષ્ટિમાં તે સાધુઓ પણ આદર પામતા નથી કે જે સાધુઓ સાધુપણાનું પાલન કરતા નથી પણ કેવળ ઉપરથી જ સાધુતાનો દેખાવ કરે છે.

આજ કાલ લોકો કહેવા લાગે છે કે, સાધુ-સાધુઓએ એક થઈ જવું જોઈએ! પરંતુ સાધુ-સાધુઓ એક ન થવાનું કારણ શું છે એ બતાવવા માટે હું તમને એક ઉદાહરણ આપી સમજાવું છું. તમારા લોકોમાં જે મદ્ય-માંસ ખાય છે તે જાતિમાં સ્થાન પામતો નથી એવો તમારી જાતિમાં નિયમ છે. તે જ પ્રમાણે માનો કે તમે તમારી જાતિમાં બીજા નિયમો પણ બાંધ્યા છે પરંતુ કોઈ માણસ ઉચ્છૃંખલ થઈ એમ કહે કે, અમારું મન થશે તે ચીજ અમે ખાઈશું અથવા મન ચાહે તેમ કરીશું અથવા સ્વચ્છંદ થઈને જાતિની મર્યાદા તોડે અને જાતિ વિરુદ્ધ કાર્ય કરે તો તે જાતિથી પૃથક્ થઈને મન ચાહે તેવી સ્વચ્છંદતા ચલાવે પણ તે તમારી જાતિમાં સ્થાન પામી ન શકે. પરંતુ જો તે જાતિના નિયમોનું પાલન ન કરે પણ ઊલટો તે નિયમોનો ભંગ કરે અને પછી જાતિમાં આવવાની હઠ પકડે તો શું તેની આ હઠ બરાબર છે?

માનો કે, એક માણસ લીલોતરી ખાય છે અને બીજો માણસ લીલોતરી ખાતો નથી. હવે લીલોતરી ખાનારો લીલોતરીના ત્યાગીને કહે કે, તમે મારી સાથે ખાઓ નહિ તો હું તમને બદનામ કરીશ કે કુસંપ ફેલાવનાર આ જ વ્યક્તિ છે. તો શું આ ભયથી તે ત્યાગી માણસ લીલોતરી ખાનારની સાથે બેસીને ખાશે ખરો? તે તો એમ જ કહેશે કે, હું તારી સાથે ખાવા માટે તૈયાર છું, પણ તારી થાળીમાંથી લીલોતરીને બહાર કાઢી નાંખ. આ ત્યાગીનું આ કથન શું ખોટું છે? અને જ્યાંસુધી તે લીલોતરી બહાર કાઢી ન નાંખે ત્યાંસુધી તેની સાથે ન ખાવું એ પણ શું ખોટું છે?

આ જ વાત સાધુઓને વિષે પણ સમજો. આજે કેટલાક લોકો કહે છે કે, સાધુ સાધુઓમાં પણ એકતા નથી પણ સાધુ-સાધુઓમાં એકતા ન હોવાનું કારણ શું છે તે પણ જુઓ. શું કેવળ વેશને જ સાધુપણું માનવું જોઈએ! કેવળ વેશથી જ સાધુતા આવતી નથી.

સાધુતા તો સાધુતાનું પાલન કરવાથી આવે છે. છતાં કોઈ સાધુ વેશ ધારણ કરી સાધુતાનું પાલન કરતો નથી તો તેને સંભોગીથી વિસંભોગી બનાવ્યા સિવાય બીજું શું કહી શકાય? જેઓ સાધુપણાનું પાલન કરે છે તેઓ સાધુતાનું પાલન ન કરનારને વિસંભોગી જ બનાવી શકે છે. આ સિવાય તેમની પાસે દંડ આપવાનું બીજું કોઈ સાધન નથી. અને જે વ્યક્તિ સાધુતાનું પાલન કરતો નથી તેને સંભોગથી પૃથક્ કરવો એમાં કાંઈ અપરાધ નથી. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના પાંચમા ઠાણામાં કહ્યું છે કે, પાંચ કારણોથી કોઈ સાધુને વિસંભોગી કરવામાં કોઈ દોષ આવતો નથી. આમ હોવા છતાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, સાધુ–સાધુઓમાં એકતા કેમ નથી, ફુટ કેમ છે? તો આમ કહેનારાઓને પૂછવું જોઈએ કે, તેનું શું કારણ છે! અમને પૂછી જુઓ કે અમે તે વિષે શું કહીએ છીએ અને બીજાઓને પણ પૂછી જુઓ કે તેઓ શું કહે છે! તેઓ અમારા માટે અને અમે તેમને માટે શું કારણ બતાવીએ છીએ!

આમ ન કરતાં કોઈ માણસ એમ કહે કે, દેશકાળને જોવો અને સંપ રાખવો પણ અમારે પહેલાં દેશકાળને જોવો કે શાસ્ત્રને જોવું? સિદ્ધાન્ત સ્પષ્ટ કહે છે છતાં જે નિયમોનું પાલન ન કરે તેમને જ્ઞાનીઓ સ્થાન કેમ આપી શકે? જ્યાંસુધી સિદ્ધાન્તના નિયમોનું પાલન ન કરે અને પોતે સુધરે પણ નહિ ત્યાંસુધી તેને સમાનતાનું સ્થાન કેમ મળી શકે?

સાધુઓમાં જાતિનો ભેદ નથી પણ આચારનો ભેદ છે. એક તો સિદ્ધાન્તમાં કહેલા આચારનું પાલન કરે છે અને બીજો આચારનું પાલન કરતો નથી. હવે આ બન્નેમાં ઐક્ય કેમ થઈ શકે અને ભેદભાવ કેમ મટી શકે? અને જો આચારના આ ભેદને જ કાઢી નાંખવામાં આવે તો ગજબ જ થઈ જાય ને? શાસ્ત્રના આચારને ન જોતાં કેવલ બીજાને દૂષણ જ આપવું એ ઠીક કેમ કહેવાય? કદાચ કોઈ કહે કે, શાસ્ત્રો તો હજારો વર્ષ પહેલાનાં છે પણ શાસ્ત્રમાં એવું ખરાબ શું છે કે તેની હજારો વર્ષ પહેલાનાં છે એમ કહી ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે!

તમે લોકો એક રૂપિયો લો છો તે પણ બજાવીને લો છો અને ખોટો રૂપિયો હોય તો લેતા નથી. એટલું જ નહિ પણ શાહુકાર લોકો તો ખોટા રૂપિયાને તે જ વખતે કાપી નાંખે છે.

મતલબ કે, ખોટા રૂપિયાને કોઈ લેતું નથી. આ જ પ્રમાણે કાચ પણ ગમે તેટલો ચમકતો હોય પણ તેને જાણકાર લોકો હીરો માનતા નથી. આ જ વાત સાધુઓને વિષે પણ સમજો. એ વાત બીજી છે કે, આજે જે પ્રમાણે રત્ન અને કાચના પારખનારા ઓછા છે તે પ્રમાણે સાધુ અને અસાધુને પારખનારા પણ ઓછા છે પણ જે સાચા પારખનારા છે તેમની આગળ તો તે સાધુતાનું પાલન ન કરનાર પણ સાધુવેશ રાખનાર પ્રતિષ્ઠાને પામી શકતા નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, જે પ્રમાણે ખોટો રૂપિયો કે કાચનું મૂલ્ય કાંઈ નથી તે જ પ્રમાણે કુશીલલીંગી સાધુની પણ કાંઈ પ્રતિષ્ઠા નથી.

શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારના કુશીલો કહેવામાં આવ્યાં છે જે અવન્દનીય છે. શાસ્ત્રમાં તેમનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જો આ કુશીલોને વંદન–નમસ્કાર કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત આવે છે. કુશીલનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કેઃ—कुत्सितं शीलं यस्य इति कुशीलः।

બજારમાં સડેલી નારંગી અને સારી નારંગી બન્ને પ્રકારની હોય છે. નારંગી તો બન્નેય છે પણ પૈસા આપી ખરીદનાર કેવી નારંગી ખરીદશે ? આકાર–પ્રકાર વગેરેમાં તો સડેલી નારંગી પણ સારી નારંગી જેવી જ હોય છે પણ ખરીદનાર કેવી નારંગી ખરીદશે ? સારી નારંગી ખરીદશે, સડેલી નારંગી ખરીદશે નહિ. આ જ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત કહે છે કે, વેશભૂષા વગેરેમાં કુશીલલિંગી પણ સાધુતા પાળનાર જેવો જ હોય છે પણ જે સાધુતા–અસાધુતાનો પારખનાર હોય છે તે કુશીલલિંગીને આદર આપી શકતો નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, સાધુનું લિંગ–મુહપત્તિ ઓઘો વગેરે–તો ઋષીશ્વરોનું ચિન્હ છે. સાધુતા છે કે નહિ એ વાત તો પછી જણાય છે, પહેલાં તો ચિન્હ જ જોવામાં આવે છે. અને તે દ્વારા જ સાધુની પહેચાન થાય છે કે તે સાધુ છે. સિદ્ધાન્તમાં પણ કહ્યું છે કે:—

'लोगे लिंगपओयणं'

અર્થાત્—લોકમાં લિંગનું પણ પ્રયોજન હોય છે. જો કે નિશ્ચયમાં લિંગની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પણ લોકોમાં તો લિંગની આવશ્યકતા રહે છે. જો લિંગ ન હોય તો મર્યાદા તૂટી જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, આવશ્યકતા તો તળાવના પાણીની છે પણ પાળ વિના પાણી રહી શકતું નથી. તે જ પ્રમાણે આવશ્યકતા તો ધર્મની છે પણ સંસારમાં ધર્મ ચલાવવો છે એટલા માટે લિંગની પણ આવશ્યકતા છે. તળાવની પાળ બાંધવામાં જેવી મહેનત પડે છે તેવી મહેનત તેમાં પાણી લાવવામાં પડતી નથી. પાણીને બાંધવામાં આવે અને પાણી તળાવમાં પણ આવે છતાં જો તળાવના પાણીની આગળ પાળ બાંધવામાં ન આવે તો પાણી ટકી શકતું નથી. જો કોઈ માણસ પાળ તોડવા લાગે તો તેને એમ કહેવામાં નહિ આવે કે તું પાળને હાનિ પહોંચાડે છે પણ એમ કહેવામાં આવશે કે તું પાણીને પણ હાનિ પહોંચાડે છે.

આ જ પ્રમાણે દીક્ષા આપવામાં મહેનત કરવી પડતી નથી. દીક્ષા તો હૃદયમાં જ થાય છે પણ દીક્ષા આપવી અને મુહપત્તિ બાંધવી કે વેશ પહેરવો એ તો દીક્ષાની પાળ બાંધવા સમાન છે. નિશ્ચયમાં તો જે પાઘડી બાંધેલા હોય છે તેવાઓમાં પણ સાધુતા હોઈ શકે છે પણ વેશની પાળ બાંધી ન હોવાને કારણે સાધુતા ટકી શકતી નથી. વેશ પણ કામની વસ્તુ છે અને સાધુતાને ટકાવવામાં તે પણ સહાયક છે. પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ ધ્યાનથી વિચલિત થઈ ગયા હતા પણ જ્યારે તેમણે પોતાના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવ્યો ત્યારે તેમને જણાયું કે, હું તો સાધુ છું અને આ શું કરી રહ્યો છું. આ પ્રમાણે જ્યારે તેમને ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે તેઓ પાછા ધ્યાનમાં સ્થિર થયા. જો મસ્તક મુંડાવેલ ન હોત પણ જો મસ્તક ઉપર મુગટ હોત તો શું તેઓ ધ્યાનમાં પાછા સ્થિર થઈ શક્યા હોત ? આ પ્રમાણે વેશ પણ સાધુતાની પાળ છે અને તેની આવશ્યકતા પણ છે. પરંતુ એ વાતનું ધ્યાન રાખવાની પણ જરૂર છે કે, કેવળ પાળ, પાળ જ રહી ન જાય! જો કોઈ તળાવની પાળ તો બાંધવામાં આવી પણ જો તેમાં પાણી ન આવ્યું તો તે તળાવ ખાલી જ કહેવાશે. તે જ પ્રમાણે કેવળ વેશ જ ધારણ કરવામાં આવે અને સાધુતાનું પાલન કરવામાં ન આવે તો તે ખાલી તળાવના જેવું છે. પાણીની આવશ્યકતા હોવા છતાં પણ પાળની જરૂર રહે છે તેમ સાધુતાની આવશ્યકતાની સાથે લિંગની પણ આવશ્યકતા રહે છે. શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

तहारूवाणं समणाणं निग्गन्थाणं।

આ પ્રમાણે સૌથી પહેલાં લિંગને આવશ્યક બતાવવામાં આવ્યું છે. અત્રે કહેવામાં આવ્યું છે કે સાધુ તથારૂપ હોય. પહેલાં રૂપ જ જોવામાં આવે છે પણ સાધુપણું બાદ જોવામાં આવે છે

આ પ્રમાણે જે રૂપ સાધુઓનો પરિચય કરાવનાર તથા ઋષીશ્વરોના ચિન્હરૂપ છે, તે રૂપને પણ કુશીલલિંગી લોકો આજીવિકાનું સાધન બનાવે છે અને અસંયમી હોવા છતાં પણ પોતાને સાધુ કહેવડાવે છે. અનાથી મુનિ કહે છે કે, આમ કરનાર અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભટકતો રહે છે. જે પાઠશાળામાં ભણવા જતો જ નથી તે તો મૂર્ખ જ છે એટલા માટે તેને માટે તો કાંઈ કહેવાનું જ નથી. માસ્તર તેને જ સજા આપે છે કે જે પાઠશાળામાં જઈને પણ અભ્યાસ બરાબર યાદ કરતો નથી. જો કે તેને માસ્તરે આપેલી સજા ભોગવવી પડે છે પણ તે કોઈ દિવસ હોશીયાર પણ થઈ જાય છે, પણ જે ચતુર વિદ્યાર્થી હોય છે તે તો સજા પામ્યા પહેલાં જ એમ વિચારી લે છે કે હું નિશાળે જાઉં છું તો અભ્યાસ બરાબર શા માટે ન કરું? દંડ શા માટે સહું? આ પ્રમાણે સજા પામ્યા પહેલાં જ નિર્દોષ સંયમનું પાલન કરનાર જ શ્રેષ્ઠ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૫

આ વાતનું જ્વલંત ઉદાહરણ સુદર્શન શેઠનું છે. સુદર્શનનું ચરિત્ર જોઈ સાધુઓએ વિચારવું જોઈએ કે, અમે ઋષીશ્વરોનું ચિન્હ ધારણ કર્યું છે એટલા માટે અમારે સામાન્ય વસ્તુ ઉપર લલચાઈ જવું ન જોઈએ. સુદર્શન જાણતો હતો કે, અભયા સુંદરી છે અને રાજા તેના હાથમાં છે એટલા માટે તે જેટલું ચાહશે તેટલું મને આપી શકશે. છતાં સુદર્શન શેઠ અભયાના પ્રલોભનથી જરાપણ લલચાયો નહિ પણ તેણે અંત સમય સુધી તેને માતા તરીકે જ માની.

સુદર્શને મનને વશ કરી કામવિકારને જીત્યો એ કારણે રાજા પણ તેની સામે બે હાથ જોડી ઊભો રહ્યો. કામવિકારને જીતવો એ કાંઈ ઓછી વીરતા નથી પરંતુ મહાવીરતા છે. એ મહાન્ વીરોનો ધર્મ છે. કાયર લોકો એ ધર્મનું પાલન કરી શકતા નથી.

જે લોકો સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરી વીર તરીકે નામના મેળવે છે તે લોકો પણ સ્ત્રીઓની સામે પરાજિત થઈ જાય છે અને કામના પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે. આથી વિરુદ્ધ જે લોકો કામના પ્રવાહમાં તણાઈ જતા નથી તેઓ ઇન્દ્રને પણ નતમસ્તક બનાવી દે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

देवदाणवगन्धव्वा यक्खरक्खसकिन्नरा।
बम्भयारीं नमसन्ति दुक्करं जं करन्ति तं॥

દેવો જાણે છે કે અમે જંબૂદ્વીપને તો ઉપાડી ફેરવી શકીએ છીએ પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકતા નથી. આ જ કારણે તે દેવો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને નમસ્કાર કરે છે.

રાવણ બહુ વીર હતો. એ વીર રાવણને રામે જીત્યા નહિ પણ કામે જીત્યા. જે આ કામને પણ જીતી લે છે તે શું રાવણથી પણ વધારે વીર નથી!

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય આદિ બધાં, વીરોનાં ધર્મો છે. એ કાયરોનો ધર્મ નથી. તમે લોકો વીર પુરુષોના આદર્શને તમારી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખો.

એક સભાસદ કહતા સુનિયે, શેઠ ગુણોં કી ખાન;
નમ્રભાવ ઔર દયા ભાવસે, સબકા રખતા માન. ॥ ધન૦ ॥ ૧૨૧ ॥
જો અપને કો લઘુ સમઝતા, વહી સબમેં મહાન;
ગુરુતા કી અકડાઈ રખતા, વહ સબમેં નાદાન. ॥ ધન૦ ॥ ૧૨૨ ॥
સ્વારથ રત હો કરે નમ્રતા, વહી કુટિલ કી બાત;
બિના સ્વાર્થ હી કરે નમ્રતા, સજ્જન જન ગુણવાન. ॥ ધન૦ ॥ ૧૨૩ ॥

અમારા ગુણોની કોણ કદર કરશે એમ વિચારવું એ અપૂર્ણતા છે. પોતાનામાં જે ગુણો છે તે ગુણોને બીજાને બતાવવાની શી જરૂર છે! અથવા અમારા ગુણોને કોઈ જાણે એવી ઇચ્છા શા માટે રાખવામાં આવે ? જે બુદ્ધિમાન હોય છે તે આવી ઇચ્છા રાખતો નથી પણ જ્ઞાનીજનોની સાક્ષીથી તે સદ્દગુણોનું પાલન કરતો રહે છે.

સુદર્શને રાજાની પાસે અભયા માતા માટે અભય વચન માંગ્યું. આ સાંભળીને બધા લોકો દિઙમૂઢ થઈ ગયા પણ એક પ્રજાજન ઉઠીને કહેવા લાગ્યો કે, મારામાં એવી શક્તિ નથી કે હું શેઠની પ્રશંસામાં કાંઈ કહી શકું; પણ જે પ્રમાણે કોયલ આમ્રમંજરીનાં ગુણોનું ગાન ન કરી શકવા છતાં પણ કૂજે જ છે, અને મેઘના ગુણોનું વર્ણન ન કરી શકવા છતાં પણ મોર ટહૂકે જ છે, તે જ પ્રમાણે શેઠના વિષે થોડું બોલ્યા વિના મારાથી રહી શકાતું નથી, એટલા માટે એમના વિષે હું થોડું કહું છું.

મેં શેઠમાં બે વાતની ખાસ વિશેષતા જોઈ છે. એક તો દયાની વિશેષતા અને બીજી નમ્રતાની. આ બંને ગુણો મણિ–કાંચનના સુયોગની સમાન છે. સાચુ સોનું–કુન્દન નમ્ર જ હોય છે અને નમ્ર હોવાને કારણે રત્નને પકડી લે છે. આ જ પ્રમાણે દયારૂપી રત્નને તે જ ધારણ કરી શકે છે કે જે નમ્ર હોય છે. અશક્ત થઈને દયાનો આશ્રય લેવો એ વાત બીજી છે પણ દયા–ક્ષમાની શોભા વીરતામાં જ છે. પણ જે પ્રમાણે દાનને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે **दानं दरिद्रस्य** અર્થાત્ દરિદ્રતામાં દાન દેવું તે જ ખરું દાન છે. તે જ પ્રમાણે **पहुस्स खंति** અર્થાત્ ક્ષમાની શોભા ત્યારે જ છે કે જ્યારે શક્તિ હોવા છતાં પણ ક્ષમા કરવામાં આવે. શક્તિ ન હોય એટલે ક્રોધને ક્રિયાત્મક રૂપ ન આપી શકવાને કારણે ક્ષમા આપવી તે ક્ષમા નહિ પણ કાયરતા છે. અરિહંતોને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે **खमासूरा अरिहन्ता** આમ કહેવાનો મતલબ એ જ છે કે, અરિહંતોમાં મેરુને ડોલાવવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ કાનમાં ખીલા ઠોકનારને તથા શરીર ઉપર ધૂળ ઉડાડનારને પણ તેઓ ક્ષમા આપે છે. દંડ આપવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ દંડ આપતા નથી. વેરનો બદલો લેવાની ઇચ્છા હોવા છતાં જે અશક્તિને કારણે ચૂપચાપ બેસી રહે છે અને મનમાં બળ્યા કરે છે તેની ક્ષમા સાચી ક્ષમા નથી પણ કાયરતા છે. આવા કાયરોને ક્ષમાવાન કે વીર કહી શકાય નહિ.

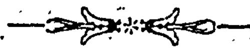
તમે મહાવીરના શિષ્ય છો એટલા માટે તમારામાં કેવી અને કેટલી ક્ષમા હોવી જોઈએ એનો વિચાર કરો. તમારામાં એમ ન થવું જોઈએ કે, મનમાં તો બળ્યા કરો પણ અશક્તિને કારણે ચૂપચાપ બેસી રહો અને પછી તેને ક્ષમાનું નામ આપો.

તે સભાસદ કહેવા લાગ્યો કે, આ શેઠમાં કેટલી દયા અને નમ્રતા છે! જો તેઓ ચાહત તો અભયાને ખૂબ દંડ અપાવી શકત પણ એમનામાં કેવી નમ્રતા છે કે તેઓ હજીસુધી તેને માતા જ કહી રહ્યા છે અને તેમનામાં કેવી દયા છે કે અભયા રાણી માટે જ તેઓ રાજા પાસે અભય વચન માંગી રહ્યા છે. ધન્ય છે! તેમની દયા અને નમ્રતાને!

તમે લોકો પણ સુદર્શનની દયા અને નમ્રતાને અપનાવી મહાજન બનો, કાયર નહિ. મહાજનના માર્ગે ચાલવા માટે અમને સાધુઓ માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

महाजनो येन गतः स पन्थाः

આ પ્રમાણે મહાજનોના માર્ગે ચાલવાનું અમને પણ કહેવા આવ્યું છે. એટલા માટે કાયરતાનો ત્યાગ કરી નમ્રતા અને દયાને ધારણ કરો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૧૪ બુધવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનક 'સિદ્ધારથ', ધન 'ત્રિશલા' દે માત રે પ્રાણી;
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી.
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો સરલ માર્ગ તેમની પ્રાર્થના કરવી એ છે. આ માર્ગ સરલ છે અને બધા મનુષ્યોને માટે ગ્રાહ્ય પણ છે છતાં લોકો આ રાજમાર્ગને છોડી ઊલટે માર્ગે જાય છે. લોકોને ઉન્માર્ગે જતાં અટકાવી સન્માર્ગ ઉપર લાવવા માટે જ જ્ઞાનીજનો ઉપદેશ આપ્યા કરે છે.

વાસ્તવમાં ભગવાન મહાવીરની પ્રાર્થના એ આત્માની જ પ્રાર્થના છે પણ લોકો આત્માને જ ભૂલી બેઠા છે! આત્માને જાણવા છતાં પણ તેને ભૂલી રહ્યા છે એટલા માટે લોકોએ સાવધાન થઈ 'હે! આત્મા! તને આ મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે તો તારે શું કરવું જોઈએ' એનો વિચાર કરવો જોઈએ.

કુંભાર અનેક પ્રકારનાં વાસણો બનાવે છે. જે વાસણોની કારીગરી જોઈ તમે લોકો પ્રસન્ન થાઓ છો. ચિત્રકાર સુંદર ચિત્રો બનાવે છે અને એ જ પ્રમાણે બીજા કારીગરો બીજી વસ્તુઓ બનાવે છે. કડિયો મહેલ બનાવે છે અને મહેલમાં કરેલી પોતાની કારીગરી બતાવી તે ખુશ થાય છે અને કહે છે કે, 'આ મહેલ મેં બનાવ્યો છે.' પણ તે એ જોતો નથી કે, વાસ્તવમાં એ મહેલનો બનાવનાર કોણ છે? કલા જોઈને તે ખુશ તો થાય છે પણ તેનો સાચો કલાકાર કોણ છે, તે કેવો છે! એ જોતાં નથી. જો એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો આત્માનો પત્તો લાગે પણ લોકો ઉપરની વાતો તો જુએ છે પણ તે મહેલનો બનાવનાર કોણ કલાકાર છે એ ભૂલી જાય છે. લોકો ઉપરની કારીગરી જોઈને કારીગરની તો પ્રશંસા કરવા લાગે છે પરંતુ આ શરીર કેવું છે અને તેમાં કેવી કારીગરી કરવામાં આવી છે તે જોતા નથી. આ શરીર જેવું બનેલ છે તેવું શરીર કોઈ બનાવી શકે છે? આંખ, દાંત વગેરેના ડૉક્ટરો તો જુદા જુદા છે પણ શું એવો કોઈ ડૉક્ટર છે જે એક સારી આંખ કે એક સાચો દાંત બનાવી શકે? ભલે ડૉક્ટરો કૃત્રિમ આંખ કે કૃત્રિમ દાંત

બનાવી આપે પણ શું જેવી આંખ આ શરીરમાં છે તેવી બનાવી આપશે ખરા ? જો નહિ તો પછી એનો જરા વિચાર કરો કે, જેમણે આ આંખ, કાન, નાક વગેરે શરીરનાં અવયવો બનાવ્યાં છે તે બનાવનાર કેવો કારીગર હશે ? સ્ત્રીને જોઈ તેની સુંદરતાની તો પ્રશંસા કરવા લાગો છો પણ આ સુંદર શરીર કોણે બનાવ્યું છે તેનો વિચાર કરતા નથી.

જ્યોં કંચન તિહું કાલ કહી જે, ભૂષણુ નામ અનેક રે પ્રાણી;
ત્યોં જગજીવ ચરાચર જોનિ, હે ચેતન ગુણુ એક રે પ્રાણી.

જેમ સોનાનો ઘાટ જોઈ લોકો સોનાને ભૂલી જાય છે તેમ લોકો ઉપરની વાતો જોઈ–સાંભળી આત્માને પણ ભૂલી જાય છે. આ જ મોટી ભૂલ છે.

કોઈ એમ કહે કે, આત્માને ભૂલી જવાની ભૂલ કોણ કરે ? પણ આ વાત કોઈ બીજા ઉપર ન ઘટાવતાં પહેલાં અમારી ઉપર જ ઘટાવું છું: કારણ કે સાધુઓ ઉપર વધારે જવાબદારી છે. અને એટલા જ માટે આત્મા પોતાને કેવી રીતે ભૂલી રહ્યો છે એ વાત સાધુઓ ઉપર જ અનાથી મુનિ પણ ઘટાવી રહ્યા છે. જે આત્માને જાણે છે તેણે પોતાનાં કૃત્યો જોવાં જ જોઈએ. હું શું કરું છું તેનો વિચાર આત્મશોધકને આવવો જ જોઈએ. ક્રિયાથી અરુચિ કે પાસત્થાપણું આવવાથી જ આજે જૈનધર્મ અવનત થઈ રહ્યો છે. માનો કે, તમારો બી. એ. પાસ થએલ પુત્ર પરસ્ત્રીને માટે ગલીઓમાં ભટકતો ફરે તો તેને તમે શું કહેશો ? એ જ કે, હાય ! આ છોકરો કેવો છે ? આ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ કેવલ વિદ્યાને જ મહત્ત્વ આપતા નથી પણ તેની સાથે ક્રિયાને પણ જુએ છે અને ક્રિયાયુક્ત વિદ્યાને જ પ્રશસ્ત ગણે છે. આ પ્રમાણે સાધુઓને માટે પણ કેવલ જ્ઞાનની જ આવશ્યકતા નથી, પણ ક્રિયાની પણ આવશ્યકતા છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૬

અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકની સામે જે ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા અને ગણધરોએ આપણા હિત માટે જે ઉદ્‌ગારોને શાસ્ત્રમાં ગુંથીને રાખ્યા છે એ ઉદ્‌ગારોને સાંભળીને તમે પણ આત્માને પવિત્ર બનાવો. અનાથી મુનિએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે મુનિ ઉપર કહ્યું છે પણ મુનિના સાક્ષીરૂપ તો તમે પણ છો. અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને સાક્ષી બનાવ્યા હતા એટલા માટે તમે સાક્ષીદાર છો પણ કેટલાક લોકો લાલચ લઈને પણ સાક્ષી આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. તમે એવા સાક્ષીદાર ન બનો પણ સાચા સાક્ષીદાર બનો તો તેમાં મુનિઓનું પણ કલ્યાણ છે અને સાથે તમારું પણ કલ્યાણ છે.

वीसं तु पीयं जह कालकूडं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।
एसो वि धम्मो विसओववन्नो, हणाइ वेयाल इवाविवन्नो ॥४४॥

આ ગાથામાં માર્મિક ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. અનાથી મુનિ કહે છે કે, જે અનાથતામાંથી નીકળી સનાથ થવા માટે તૈયાર થયો છે અને જેણે ધર્મનો આધાર લીધો છે છતાં પણ જો તેની વિષયની લાલસા છૂટી નથી પણ વિષયની લાલસાથી જ ધર્મને ધારણ કર્યો છે તો તે જીવનેચ્છુક–જીવવાને ચાહનાર, કાલકૂટ વિષનું પાન કરે એના જેવું કરે છે. જીવિત રહેવા તે ચાહે છે, અને તે માટે તે કાલકૂટ વિષનું પાન કરે છે. આ બન્ને વિરોધી વાતો

છે. આ જ પ્રમાણે ઉપરથી તો ધર્મનો ઉપદેશ આપવો અને અંદરથી વિષયની વાસના રાખે તો આ પણ જીવિત રહેવું અને તે માટે કાલકૂટ વિષનું પાન કરવા સમાન છે.

અનાથી મુનિ આ વિષે એક બીજું ઉદાહરણ આપે છે. માનો કે, એક માણસ શત્રુને આહવા માટે ઘરમાંથી તલવાર લઈને નીકળ્યો. પણ તેને તલવારને ઊલટી પકડી છે અર્થાત્ તલવારને મુઠની બાજુથી ન પકડતાં અણીની બાજુથી પકડી છે. આ પ્રમાણે શસ્ત્રને પકડી જનાર માણસ તમારા જોવામાં આવે તો તમે તેને કેવો કહેશો ? એમ જ કહેશો કે આ કેવો મૂર્ખ છે ! આ શત્રુઓને મારવા જાય છે કે પોતાને જ મારવા જાય છે ?

જે પ્રમાણે જીવિત રહેવાની ઇચ્છા હોવા છતાં કાલકૂટ વિષનું પાન કરનાર અને શત્રુને મારવા નીકળ્યો હોવા છતાં ઊલટું શસ્ત્ર પકડનાર પોતાના જ મૃત્યુનું કારણ બને છે; તે જ પ્રમાણે જે વિષયલાલસાનું પોષણ કરવા માટે જ ધર્મનો ઢોંગ કરે છે તે પણ પોતાનું જ અહિત કરે છે.

અનાથી મુનિ આ વિષે ત્રીજું ઉદાહરણ આપે છે. તે ઉદાહરણ તે સમયની સ્થિતિનું તથા તે વખતના લોકોમાં ફેલાએલા ભ્રમનું દ્યોતક છે. અનાથી મુનિ કહે છે કે, જેમ કોઈ માણસ બીજાનું ભૂત કાઢવા માટે તો જાય છે પરંતુ તે પોતાનું રક્ષણ કરતો નથી એટલે તે ભૂત તેને જ ખાઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે જે બીજાઓને તો અહિંસા, ક્ષમા વગેરેનો ઉપદેશ આપે છે પરંતુ જે પોતે અહિંસાદિનો સ્વીકાર કરીને પણ અહિંસા-ક્ષમા આદિનું પાલન કરતો નથી તેની પણ તેવી જ ગતિ થાય છે. અર્થાત્ ઉપરના ઉદાહરણોમાં કહેવામાં આવેલા ત્રણ માણસો, પોતાની ઇચ્છા બીજી જ હોવા છતાં વિપરીત કામ કરે છે તે જ પ્રમાણે સંયમ લઈને જે સંયમનું પાલન કરતો નથી પણ તેનીદ્વારા આજીવિકા ચલાવે છે, તે પણ વિપરીત કામ કરે છે.

આ દુનિયામાં પોતાનું કલ્યાણ કોણ ચાહતું નથી ? બધા પોતાનું કલ્યાણ ચાહે છે પણ ઘણા લોકો એવા હોય છે કે જેઓ કલ્યાણ ચાહતા છતાં પણ કલ્યાણકારી કામો કરતાં નથી. આવા લોકો તરફ શાસ્ત્રકારો પોતાની અપ્રસન્નતા પ્રગટ કરે છે. કોઈ માણસ જીવિત રહેવાની ઇચ્છા તો રાખે છે પણ જો ઝેર પીતા હોય અને બીજો માણસ આ ઝેર છે માટે એને છોડી દે અને એને બદલે આ દૂધ પી એમ કહે છતાં પેલો માણસ ઝેર પીવાનો કદાગ્રહ કરે તો એને કેવો કહેવો ! આ જ પ્રમાણે જે સાધુતાના નામે વિપરીત માર્ગે ચાલતો હોય તેને કોઈ એમ કહે કે, તમે ધર્મને સારો માનો છો, 'પણ તમે ઊલટે માર્ગે જઈ રહ્યા છો !' આમ કહેવા છતાં જો તે વિપરીત માર્ગ છોડે નહિ અને અમે ગમે તે કરીએ તેમાં તમારે વચમાં પડવાની શી જરૂર છે એમ કહે તો એવા લોકોને માટે એમ જ કહેવામાં આવશે કે, એ લોકો મોહમાં પડયા છે. કદાચિત્ ભૂલ બતાવનાર ભ્રમમાં હોય અને ભ્રમને કારણે તેનાથી ખોટું કહેવાયું હોય તો પણ જે મોહમાં પડેલો નથી તેને ક્રોધ આવશે નહિ, પણ તે નમ્રતાથી સમજાવશે કે, તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો, પણ જે સમજાવવાને બદલે ક્રોધ જ કરે છે તેને માટે એમ સમજવું કે તે પોતાનો માર્ગ ભૂલ્યો છે.

નાસિરુદ્દિન મહમૂદ નામનો એક બાદશાહ થયો છે. તે જો કે ગુલામ ખાનદાનનો હતો પણ કહેવામાં આવે છે કે તે ઉદાર દિલનો હતો. તે એક સારો લેખક હતો અને તેના અક્ષરો

પણ બહુ સુંદર હતા. તે બાદશાહીનો પૈસો વાપરતો ન હતો પણ કુરાન વગેરે પુસ્તકો લખી તે વેચતો હતો અને તેમાંથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો.

એકવાર તેણે પોતાની લખેલી કુરાને શરીફ, ત્યાં આવેલા એક મૌલવીને બતાવી. તે મૌલવીએ કહ્યું કે, અહીં અનુસ્વાર હોવું જોઈએ. આ ભૂલ છે. નાસિરુદ્દીને મૌલવીએ બતાવેલ અનુસ્વાર ઉમેરી દીધો. પણ જ્યારે તે મૌલવી ચાલ્યો ગયો ત્યારે તેણે તે અનુસ્વાર કાઢી નાંખ્યો. તેના સરદારોએ બાદશાહને પૂછયું કે, આપે એમ શા માટે કર્યું? જો તે ખોટું હતું તો તેનો સ્વીકાર કેમ કર્યો. અને જો સાચું હતું તો પહેલાં શા માટે ઉમેર્યું? બાદશાહે કહ્યું કે, જો કે તે ભૂલ ન હતી પણ મૌલવીએ ભૂલ બતાવી એટલે મેં ઉમેર્યું. જો હું એમ ન કરત તો તેના ચિત્તને દુઃખ થાત. તે બહુ દુરથી ચાલીને આવ્યો હતો. જો હું તેની વાત ન માનત તો પછી મને મારી ભૂલ કોણ બતાવત? હું તેનો ઉપકાર માનું છું કે તેણે મને ભૂલ બતાવી. જો હું તેની વાત માનત નહિ તો પછી કોઈ મને શિક્ષા જ આપત નહિ અને એ કારણે હું અપરાધી થઈ જાત.

મતલબ કે, આવા સમયે બાદશાહ પણ પોતાને અવાસ્તવિક શિક્ષા આપનાર ઉપર નારાજ ન થયો પણ તેનો ઉપકાર માન્યો. તો જે મુનિ છે તેઓ જો પોતાને શિક્ષા આપનાર ઉપર નારાજ થાય તો સમજવું કે, એ '**यतो भ्रष्टस्ततो भ्रष्टः**'ની ગણનામાં છે. પણ જો નારાજ ન થાય અને પોતાની સત્ય હકીકત શાન્તિપૂર્વક કહી સમજાવે તો સમજવું કે તે માર્ગ ઉપર છે.

જે પ્રતિજ્ઞા જે રૂપમાં લીધી હોય તે જ રૂપમાં એ પ્રતિજ્ઞાને અન્ત સમય સુધી પાળવી એ જ વીરોનો માર્ગ છે. આથી વિરુદ્ધ જે ગોટાળો ચલાવે છે તે પતિત છે. અનાથી મુનિના કથનાનુસાર વિષયલાલસાને પોષવા માટે ધર્મની સહાયતા લેવી એ જીવનની આશા રાખી વિષનું પાન કરવા બરાબર છે. એટલા માટે મુનિઓએ અનાથી મુનિનો આ ઉપદેશ સાંભળી પોતાના આત્મા વિષે વિચાર કરવો જોઈએ કે, "હું ઉર્ધ્વગામી થવા ચાહું છું પણ જો હું અધોગામી થવાનાં કાર્યો કરું તો ઉર્ધ્વગામી કેમ થઈ શકું? એટલા માટે હે! પ્રભો! મારાથી એવાં કામો ન થાઓ કે જેથી મારો આત્મા અધોગામી બને."

આ તો સાધુની વાત થઈ. પણ તમે લોકો તમારા વિષે પણ જુઓ કે, તમે લોકો સાધુની સેવા કરવા માટે દૂર દૂરથી આવ્યા છો પણ તમારામાં જો સાધુની સેવા, વિષયલાલસાને પોષવાની ભાવનાએ કરવામાં આવી તો તમારું કામ પણ વિપરીત થશે. તમારામાં વિષયની લાલસા ન હોવી જોઈએ, પણ વિષયલાલસાને જીતવા માટે તમારી સાધુની સેવા હોવી જોઈએ. આ પ્રકારની ભાવના રાખીને સાધુની સેવા કરવાથી જ તમે કલ્યાણ સાધી શકો છો. આથી વિરુદ્ધ જો એમ કહેવામાં આવે કે, "અમે તો સાધુઓની પાસે એટલા માટે આવીએ છીએ કે અમને તેઓ ચમત્કાર બતાવે. સાધુઓની પાસે ચમત્કાર તો હોવો જ જોઈએ. જો સાધુ હોવા છતાં તેમનામાં ચમત્કાર નથી તો તો તેમણે ઘર એમ જ છોડયું છે; કારણ કે ચમત્કારને જ નમસ્કાર થાય છે."

સાંસારિક લોકોમાં આ પ્રકારની ભાવના પણ હોય છે પણ સાધુએ શું એવી ભાવના રાખવી જોઈએ?

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, ગ્વાલિકા સતી સુકુમાલિકાને ઘેર ગોચરીને માટે ગઈ. સુકુમાલિકાએ વિચાર્યું કે, આની પાસે કોઈ ચમત્કાર તો હશે જ માટે પહેલાં આહારપાણી આપી દઉં અને પછી ચમત્કાર પૂછીશ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ ગ્વાલિકા સતીને સારી રીતે આહારપાણી વહોરાવ્યાં અને પછી હાથ જોડી તેની પ્રશંસા કરતી કહેવા લાગી કે, "તમે સાધ્વી છો, ગુપ્ત બ્રહ્મચારિણી છો એટલા માટે હું તમારી પાસે મારું દુઃખ દૂર કરવા ચાહું છું. હું કોઈ બીજા પુરુષને ચાહતી નથી. મારા પિતાએ યોગ્ય પતિની સાથે મારો વિવાહ કરાવ્યો હતો પણ તે પણ મને છોડી બહાર ચાલ્યો ગયો; પછી મને એક ભિખારીને આપી દેવામાં આવી હતી, તે પણ મને છોડીને ચાલ્યો ગયો. એટલા માટે તમે એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે, જેથી મારું આ દુઃખ દૂર થઈ જાય."

સુકુમાલિકાનું આ કથન સાંભળી ગ્વાલિકા સતીએ કાનોમાં આંગળી નાંખી સુકુમાલિકાને કહ્યું કે, "આ સંબંધમાં અમને કાંઈ સાંભળવું પણ કલ્પતું નથી તો પછી કાંઈ કહેવું એ કલ્પી જ કેમ શકાય? હા, જો તને સંસાર ખારો લાગતો હોય તો અમે તને ધર્મનો ઉપદેશ સંભળાવી શકીએ." સુકુમાલિકાએ નિરાશ થઈને કહ્યું કે, "ઠીક આપ તેમ કરો." ત્યારે ગ્વાલિકા સતીએ તેને એવો ધર્મોપદેશ સંભળાવ્યો કે જેથી તેની વિષયવાસના મટી ગઈ અને તે કહેવા લાગી કે, પરમાત્માને મૂકીને આ શરીર હવે બીજાને શા માટે સોંપવું?

મતલબ કે, સંસારમાં આવા પણ લોકો હોય છે. તમારે આવી ભાવના રાખવી ન જોઈએ. પણ કદાચિત્ તમો એમ કરવું છોડી ન શકો તો અમારે સાધુઓએ તો એમાંથી બચવું જ જોઈએ. સાથે તમારે પણ એવો વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે, જે ધર્મમાં અનંત શક્તિ છે તે ધર્મની પાસે અમે તુચ્છ સંસારની આશા-લાલસા શા માટે કરીએ? જે મળવું હશે તે તો લાલસા કર્યા વિના પણ મળી જશે. લાલસા ન કરવાથી ફળ ન મળે એ બની જ શકે નહિ. બલ્કિ લાલસા ન કરવાથી તો ફળ અનન્તગણું મળે છે. એટલા માટે અમારે લાલસા રાખવી ન જોઈએ એવો તમે નિશ્ચય કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૬

કોઈએ કોઈ પ્રકારની લાલસા કરવી ન જોઈએ એ જ વાત સુદર્શનની કથાદ્વારા સમજાવું છું. સુદર્શન ધર્મ ઉપર કેવો દૃઢ રહ્યો એ જુઓ. તેનો લૌકિક વ્યવહાર પણ કાંઈ ઓછો ન હતો. તે નગરશેઠ હતો પણ તેણે વ્યવહાર પણ સાધ્યો અને ધર્મ પણ સાધ્યો.

ધર્મના પ્રતાપથી શૂળીને સિંહાસન થએલું જોઈ ઘણા લોકોની ભાવના બદલાઈ ગઈ હશે. બધા લોકો સુદર્શનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ શેઠમાં જે ધર્મભાવના છે, એના પ્રતાપે જ આ શૂળીનું સિંહાસન બની ગયું. આ શેઠ અભયા રાણીની કપટજાળમાં ન ફસાયા પણ જે અભયા રાણીએ તેની સાથે શત્રુતા બાંધી હતી તેની ઉપર પણ આ શેઠની કેવી કરુણા દૃષ્ટિ છે! જો શેઠ ચાહત તો અભયાના શરીરનાં ટૂકડે ટૂકડાં કરાવી શકતા હતા, પણ તેમણે રાજાની પાસે એ જ માંગ્યું કે, અભયાને આપ અભય વચન આપો, તેને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય અને તેના પ્રત્યે દુર્ભાવ પણ ન થાય એ જ હું આપની પાસે માંગું છું.

તમે આ ચરિત્રમાં શું જુઓ છો! સિંહાસન જુઓ છો કે સુદર્શનની ભાવના જુઓ

છો ? શૂળીને તોડીને સિંહાસન તો કોઈ કારીગર પણ બનાવી શકે છે પણ શત્રુને મિત્ર માનવાની ભાવના કોઈ કારીગર બનાવી શકતો નથી. એટલા માટે સુદર્શનની સદ્‌ભાવનાને દૃષ્ટિમાં રાખી એવો વિચાર કરો કે, સુદર્શને તો અપરાધીને પણ ક્ષમા અપાવી તો હું કોઈના ઉપર ખોટું કલંક તો ન ચડાવું ? કોઈ નિરપરાધીને તો ન મારું ? જો મારામાં આટલી પણ સદ્‌ભાવના ન આવી તો પછી સુદર્શનની કથા હમેશાં સાંભળવાથી શો લાભ ? તમે ઉપદેશ સાંભળીને રોવા-કૂટવાની પ્રથા બંધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો એ તો સારું જ કર્યું. એ તો લાભનું કામ થયું પણ કેવળ એટલું જ કહીને રહી ન જાઓ; પણ બીજી જે કાંઈ ખરાબીઓ હોય તેને પણ દૂર કરો. કોઈ રોગીને અનેક રોગ થયા હોય અને તેમાંથી કોઈ એક રોગ શાન્ત થયો હોય એથી ડૉકટરને એવી આશા આવે છે કે આ રોગીના બધા રોગો મટી જશે ! આ જ પ્રમાણે રાજકોટ સંઘે એક કામ તો કર્યું પણ હવે બીજો કયો સુધાર હાથમાં લેવો તેનો વિચાર કરો. આ પ્રમાણે સુધારનું કામ કરવું એ નૌકાને સુધારવા જેવું કામ છે. એક માણસ નૌકામાં બેઠેલી અમુક વ્યક્તિને જ બચાવી રહ્યો છે અને એક માણસ તૂટી ગએલી નૌકાને સુધારી રહેલ છે. તો આ બેમાં કોણ મોટું કહેવાય ? આ જ પ્રમાણે સામાયિક-પૌષધ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયા પણ આત્માનું કલ્યાણ કરનારી છે પણ કેટલાંક એવાં પણ કામો છે કે જે કામો દ્વારા અનેક ગરીબ અને વિધવાઓ દુઃખ પામી રહી છે તે દુઃખ મટાડી શકાય, તેમનું દુઃખ દૂર કરી શકાય. આવાં કોઈ કામો હાથમાં લેવા જોઈએ.

અભયા સુદર્શન ઉપર ખોટું કલંક ચડાવી તેને શૂળીની સજા અપાવી મનમાં પ્રસન્ન થતી હતી અને કહેતી હતી કે, 'મારું કહ્યું ન માનનારને કેવો દંડ મળે છે ! હમણાં જ તેના પ્રાણ નીકળી જશે.' આ પ્રમાણે અભયા મનમાં અભિમાન કરી રહી હતી પણ જ્યારે તેણીએ સાંભળ્યું કે, શૂળીનું સિંહાસન બની ગયું છે અને શેઠ બચી ગયા છે ત્યારે તેના મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો.

પોતાનું પાપ પોતાને જ દબાવે છે. આ કથનાનુસાર રાણીનું પાપ રાણીને જ દબાવવા લાગ્યું. રાણી તે વખતે એમ વિચાર કરી શકતી હતી કે, જે થયું તે થયું, પણ હવે મારે આ સમયે પાપનું પ્રક્ષાલન કરી નાંખવું જોઈએ, અને દુષ્કૃત્ય માટે સુદર્શનની પાસે ક્ષમા માંગી લેવી જોઈએ પણ તેના મનમાં એવી ભાવના પેદા ન થઈ. જો તે એમ કરત તો તેને કોઈ પ્રકારની હાનિ ન થાત પણ તેનું કલ્યાણ જ થાત કારણ કે સુદર્શને તેનાં માટે પહેલેથી જ રાજા પાસેથી અભય વચન માંગી લીધું હતું; પરંતુ તેનામાં એમ કરવાની બુદ્ધિ જ પેદા ન થઈ.

આ કથા તો ભૂતકાળની છે પરંતુ વર્ત્તમાનમાં તમારા વિષે પણ જુઓ કે, તમે શું કરો છો ? લોકો પોતાના પાપને દબાવી રાખે છે અને જ્યારે પાપ પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે પણ પાપનું પ્રક્ષાલન કરવાની ચેષ્ટા કરતા નથી. શું આ અભયાના જેવી ભૂલ થતી નથી ? જે પોતાના પાપને પ્રગટ થયાં પહેલાં જ પોતે નિંદે છે, અને ગર્હે છે તેનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે પણ જે પાપને છેવટ સુધી દબાવી રાખે છે તેની અવદશા કેવી થાય છે એ અભયાના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓઃ—

સુની વાત અભયા હુઈ સભયા, પાપકા યહ પરિણામ;
ગલે ફાંસ લે હજ પ્રાણકો, ગમાયા અપના નામ. ॥ ધન૦ ૧૨૪ ॥

ધાય પ્રાણ લે ભગી મહલમેં, પટના પહુંચી જાય;
વેશ્યા ઘરમેં નીચ ભાવસે, રહ કર ઉદર ભરાય. ॥ ધન૦ ૧૨૫ ॥

રાણીએ જ્યારે એમ સાંભળ્યું કે, સુદર્શનની રક્ષા થઈ છે અને રાજા-પ્રજા બધા લોકો તેનો મહિમા ગાઈ રહ્યા છે ત્યારે તે બહુ ભયભીત થઈ અને વિચારવા લાગી કે, મારા શત્રુનો જયજયકાર થયો છે, એટલા માટે હવે મારી કોણ જાણે કેવી અવદશા થશે ? જે સુદર્શન મહાપાપીને પણ ક્ષમા આપનાર છે તેને પણ અભયા પોતાનો શત્રુ માની રહી છે. આત્મામાં જ્યારે પાપ ભરાઈ જાય છે ત્યારે તે મહાન્ પુણ્યવાનનો પણ લાભ લઈ શકતો નથી પણ ઊલટો પાપનો બંધ કરે છે. આત્મા પોતાની દ્વારા જ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. અનાથી મુનિએ કહ્યું જ છે કેઃ—

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य।
अप्पा मित्तममित्तं य दुप्पट्ठियो सुपट्ठियो ॥

આ જ પ્રમાણે ગીતામાં પણ કહ્યું છે કે, તમારા આત્માદ્વારા જ તમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરો. આત્મા જ શત્રુ કે મિત્ર છે. એટલા માટે તમારા આત્માને જ જુઓ.

અભયાની રક્ષા માટે સુદર્શને પહેલાં જ રાજાની પાસે અભય વચન માંગી લીધું હતું, પરંતુ કદાચિત્ રાજા અભયાને ક્ષમા ન આપત અને અભયાને દંડ ભોગવવો જ પડત તો પણ તે પોતાનું પાપ આ જ જન્મમાં ભોગવી લેત. પણ તેને એવી બુદ્ધિ જ પેદા ન થઈ. તે તો સુદર્શન જેવાને પણ પોતાનો શત્રુ માની રહી હતી. પણ તે એટલું વિચારતી ન હતી કે, તેનો શત્રુ તેનો જ આત્મા છે કે સુદર્શન ! જે સમજદાર વ્યક્તિ હશે તે તો સર્વ પ્રથમ પોતાના આત્માને જ જોશે અને વિચારશે કે, જો પાડોશીના ઘરમાં આગ લાગી છે તો તે પણ મારા જ પાપથી આગ લાગી છે; કારણ કે જ્યારે તેના ઘરમાં આગ લાગી છે તો તે આગ મારા ઘરમાં પણ લાગશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે આગને શાંત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરશે. તમે લોકો દ્રવ્ય આગની વાતને તો જલ્દી સમજી જાઓ છો પણ ભાવ આગને સમજતા નથી. જે આગ સમાજ, દેશ અને જાતિને બાળી રહી છે એ આગને ન ઠારવી એ કેવી ગંભીર ભૂલ છે ! જેમનામાં અનુકંપા હોય છે તે બીજાનાં દુઃખને પોતાનાં જ દુઃખ માને છે. અનુકંપા એટલે શું ? એને માટે કહ્યું છે કે, જે બીજાનાં દુઃખોને જોઈ પોતાનાં દુઃખો માની કાંપી ઉઠે તે અનુકંપાવાળો છે. સમજદાર માણસો આ પ્રમાણે બીજાઓનાં દુઃખોને પોતાનાં દુઃખો માને છે અને તે દુઃખોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

અભયાને ડર લાગ્યો કે, હમણાં રાજા અત્રે આવશે ત્યારે ન જાણે મારી કેવી અવદશા થશે અને એ દશામાં હું તેમને મોઢું કેમ બતાવી શકીશ ? તે ક્ષત્રિયાણી હતી એટલે તેને અપમાનનું દુઃખ મરણના દુઃખ કરતાં વધારે લાગ્યું. અને તેથી અપમાનિત થવાના ભયથી તે ગળે ફાંસો લગાવી મરી ગઈ. જે બીજાને શૂળીએ ચડાવી રહી હતી તે અભયા પોતે જ ગળે ફાંસો લગાવી મરી ગઈ. રાણીની સહાયિકા પંડિતા ધાય વિચારવા લાગી કે, રાણી તો મરી ગઈ છે અને રાજાને બધો ભેદ જાણમાં આવી ગયો છે એટલા માટે ન જાણે હવે મારી કેવી અવદશા થશે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે અવસર જાણી ભાગી અને પટના શહેરમાં ગઈ.

જૈન અને બૌદ્ધ ગ્રન્થોમાં પટનાનું ઘણું વર્ણન મળે છે. તે વખતે પટનાનું નામ પાટલિપુત્ર હતું. પંડિતા ભાગીને તે શહેરમાં ગઈ. તે રૂપવતી તો હતી જ અને એ કારણે રાજાને ત્યાં સ્થાન પણ મળ્યું હતું. એટલે તે એક વૈશ્યાને ઘેર દાસી બનીને રહેવા લાગી અને નીચ વૃત્તિથી પોતાનું પેટ ભરવા લાગી.

રાજા ઘેર આવ્યો. તેણે દાસીને કહ્યું કે, રાણીને બોલાવી લાવો અને તેને કહો કે, જો કે તેણીએ કામ તો ઘણું જ ખરાબ કર્યું છે છતાં તે કોઈ પણ પ્રકારનો ભય ન રાખે, પડેલાને પાટું મારવું ઉચિત નથી.

આજે તો પડેલાને પાટું મારવામાં આવે છે. **उपालम्भो हि पाण्डित्यं** એ કથનાનુસાર અપરાધીની વધારે ભર્ત્સના કરવામાં આવે છે.

રાજાએ દાસીને કહ્યું કે, અભયાને કહો કે તે નિર્ભય રહે. જ્યારે સુદર્શને જ તેને ક્ષમા આપી છે તો પછી મારે તો તેને ક્ષમા આપવી જ જોઈએ.

દાસી રાણીને બોલાવવા માટે મહેલમાં ગઈ. મહેલમાં જઈને જોયું તો રાણી મરેલી પડી છે. દાસી મહેલમાંથી પાછી ફરી રાજા પાસે આવી અને કહ્યું કે, મહારાજ! ગજબ થઈ ગયો. રાણી તો મરી ગઈ છે. રાજાએ પૂછ્યું કે, કેવી રીતે મરી ગઈ? દાસીએ કહ્યું કે, ગળે ફાંસો ખાઈ રાણી મરી ગઈ છે. આ સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે, ધન્ય છે સુદર્શનને કે જેણે મને આવી ઉચ્ચ ભાવનાની શિક્ષા આપી. જો તેણે મને ઉપદેશ આપ્યો ન હોત તો રાણી મરી ગઈ છે તો પણ તેના પ્રતિ ક્રોધ કરત. જે થયું તે થયું. હવે ચાલો રાણીના શબની અન્ત્યેષ્ટિ યોગ્યરીતિએ કરવી જોઈએ. એમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ રાખવો ન જોઈએ.

આજે તો શબ ઉપર પણ લોકો વૈર રાખે છે અને અમે તેને ઉપાડવા નહિ જઈએ એમ કહે છે; પરંતુ રાજાએ એવો કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રાખ્યો પણ રાણીની અન્ત્યેષ્ટિ જે રીતિએ કરવી જોઈએ તે રીતિએ કરી.

સુદર્શને રાણીના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળ્યા. તેણે મનોરમાને કહ્યું કે, હવે મારે સંસારની જાળમાંથી નીકળવું છે અને દીક્ષા લેવી છે.

હવે સુદર્શન કેવી રીતે દીક્ષા લે છે અને આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ બીજા ભાદરવા વદી ૦)) ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી;
પ્રભુ અંતરયામી આપ, મો પર મ્હેર કરીજે હો,
મેટી જે ચિંતા મનતણી, મારા કાટ પુરાકૃત પાપ. ॥ શ્રી૦ ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કૃભટ ચોવીશી

શ્રી આદિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્ત લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થના સરળ રીતિએ કરે છે. સરળ અને સાદી રીતે કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના બધાને અનુકૂલ આવે છે. જેનામાં વધારે યોગ્યતા હોય તે મોટાં કામો કરી શકે છે પણ સાધારણ કામો તો પ્રાયઃ બધાં કરી શકે છે. સંસારમાં પણ જોવામાં આવે છે કે, મોટી મોટી ચીજો મોટા લોકોના જ ઉપયોગમાં આવે છે પણ સાધારણ જનતાના ઉપયોગમાં તો સાધારણ ચીજો જ આવે છે. ઊંચા પ્રકારના પાક-પકવાન કે એના જેવી બીજી ખાદ્ય ચીજો મોટા માણસો જ ખાતા હશે અને કીંમતી પેય પદાર્થો પણ એ એ જ પીતાં હશે; તેમ છતાં સાધારણ ભોજન અને સાધારણ પેય પદાર્થોનો આધાર તે મોટા લોકોએ પણ આખરે લેવો જ પડે છે. પાણી કેવું સાધારણ પેય છે! પણ શું એના વિના કોઈનું કામ ચાલી શકે છે? આ પ્રમાણે જગતનું પોષણ સાધારણ ચીજો દ્વારા જ થાય છે.

પ્રાર્થના વિષે પણ આ જ વાત સમજો. છંદ કે અલંકારયુક્ત કવિતામાં કોઈ મોટા કવિ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી શકે છે પણ સરળ અને સાદી પ્રાર્થના તો પ્રાયઃ બધા લોકો કરી શકે છે. એટલા જ માટે-આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

'શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો!
પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી, પ્રભુ અન્તર્યામી આપ.'

આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે, હે! પ્રભો! હું બે હાથ જોડી અને માથું નમાવી આપને નમન કરું છું. આ કેવી સરળ વાત છે! માથું પણ હયાત છે અને હાથ પણ હયાત છે. પરંતુ કેવળ એ જ કરવાનું બાકી રહે છે કે માથું અને હાથ બીજી બાજુ નમાવવામાં આવે છે તેને ત્યાંથી ફેરવી પરમાત્મા તરફ નમાવવામાં આવે.

જો કે સંસારનું પોષણ સાદી વસ્તુઓદ્વારા જ થાય છે પણ લોકોને સાદી વસ્તુઓથી સંતોષ થતો નથી એવું પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે. લોકો સાદી વસ્તુઓથી સંતોષ માને કે ન માને પણ આખરે તેઓએ સાદી વસ્તુઓનો જ આશ્રય લેવો પડે છે. માછલીને ભલે કોઈ સારી ચીજ મળી જાય પરંતુ તેનું જીવન સાદા પાણી વિના ચાલી શકતું નથી. આ જ પ્રમાણે જો એમ સમજી લેવામાં આવે કે, સાદી પ્રાર્થના વિના અમારું પોષણ થઈ શકતું નથી તો કલ્યાણ થવામાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ જ ન રહે. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥

અર્થાત્-જે કોઈ ઇન્દ્રિયોને રોકીને ધ્યાની તો બની જાય છે, પણ જો તેના મનમાં વિષયની વાસના દોડતી હોય તો તેના માટે સમજવું જોઈએ કે, તે અહંકારથી વિમૂઢ થઈ રહ્યો છે અને મિથ્યાચારી બની રહ્યો છે. તે જે કાંઈ કરે છે તે સંસાર-વ્યવહારના કારણે જ કરે છે. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે અંતરાત્માને પવિત્ર બનાવવાની જરૂર રહે છે.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે અંતરાત્માને પવિત્ર કરવા માટે વ્યવહારની જરૂર છે કે નહિ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ભલે પોતાના માટે વ્યવહારની જરૂર ન પણ હોય છતાં જગતના કલ્યાણને માટે બાહ્ય વ્યવહારની પણ જરૂર રહે છે. કારણ કે, જનતા બાહ્ય વ્યવહારને જ જુએ છે અને બાહ્ય વ્યવહાર જોઈને જ તે અન્તરાત્મા તરફ વળે છે; એટલા માટે બાહ્ય વ્યવહારની પણ જરૂર છે, પરંતુ કેવળ બાહ્ય વ્યવહારમાં જ ન રહી જતાં અન્તરાત્માને પણ પવિત્ર બનાવવો જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર-૫૭

આ જ વાત અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, જેઓ ઘરબાર છોડીને સાધુ થયા છે તેઓ પાછા વિષયના ગુલામ બની જાય એ ઘણા દુઃખની વાત છે. જે ઉપર ચડતો જ નથી તેની વાત તો જુદી છે, પરંતુ જે ઉપર ચડીને પાછો નીચે પડે છે, એના તરફ બધાની નજર પડે છે; એના માટે હાહાકાર મચી જાય છે. આ જ પ્રમાણે જેઓએ ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો નથી તેની વાત તો જુદી છે, પણ ધર્મનો સ્વીકાર કરી જે પાછો ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ પતિત થઈ જાય છે તેને માટે એ ચિંતાનો વિષય છે.

जे लक्खणं सुविणं पउंजमाणे, निमित्तकोऊहलसंपगाढे ।
कुहेडविज्जासवदारजीवी, न गच्छई सरणं तम्मि काले ॥४५॥

જ્યારે કોઈ સંયમ ધારણ કરે છે ત્યારે હું પ્રભુમય જીવન વ્યતીત કરીશ એવો તેનો વિચાર હોય છે; પણ શાસ્ત્રો અને ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરી હોશિયાર થાય ત્યારે મનમાં બીજી ભાવના પેદા થાય તો એ કોના જેવું છે ? તો એને માટે જણાવવાનું કે, માનો કે, કોઈ ખેડુતે પાણીનો એક બંધ બાંધ્યો. બંધ બાંધતી વખતે તો તેની ભાવના એવી હતી કે, હું આ પાણીદ્વારા ખેતરને સીંચી સારી ખેતી પેદા કરી શકીશ, અને જો તે ચાહે તો તે પાણીદ્વારા તે સારી ખેતી પેદા કરી પણ શકે છે. પણ તે મૂર્ખ ખેડુત તે પાણીદ્વારા આકડા કે ધતુરા જેવા ઝેરી વૃક્ષોને સીંચે અને આંબા જેવા મીઠા વૃક્ષને સીંચતો નથી તો તે ઠીક ગણાય ? પાણીનો તો એવો સ્વભાવ હોય છે કે જે વૃક્ષને પાણી સીંચવામાં આવે તે વૃક્ષને પોષણ મળે. પરંતુ જે પાણી સારી ખેતી પેદા કરી શકે છે, તેનો ઉપયોગ એમાં ન કરવો એ પાણીનો દુરુપયોગ તો થયો કહેવાય ને ?

આ જ પ્રમાણે પોતાનું અને જગતનું કલ્યાણ કરવું એ સંયમ લેવાનો ઉદ્દેશ હતો. વાસ્તવમાં સંયમ લીધા બાદ આ જ ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરવાની હોય છે અને વિદ્યાનો ઉપયોગ

પણ એ જ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે થવો જોઈએ. પણ પે'લા મૂર્ખ ખેડુતની માફક કેટલાક લોકો વિદ્યા આદિનો ઉપયોગ ઊલટી રીતિએ કરે છે એટલા માટે અનાથી મુનિ અમને અને તમને સાવધાન કરે છે. ગૃહસ્થો તો સંસારના લોભી હોય જ છે; એટલા માટે તેઓ તો ચમત્કાર જોવા ચાહે જ છે તથા કેટલાક સાધુઓ પણ પોતાના ધ્યેયને ભૂલી જઈ બીજી બાજુ ચાલ્યા જાય છે. એવા લોકોને માટે જ અનાથી મુનિ એ બતાવી રહ્યા છે કે, ધ્યેયને ભૂલી જઈ બીજી બાજુ જનારા સાધુઓ પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કેવી રીતે કરે છે !

કોઈનો હાથ જોઈ એમ કહેવું કે, તું બહુ ભાગ્યશાળી છે. જો હું તારા પૂર્વભવનું અને ભવિષ્યનું વૃત્તાન્ત સંભળાવું છું. આ પ્રમાણે કોઈને ભૂત-ભવિષ્યના વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવવાં; કોઈનાં નાક-કાન આદિ જોઈ લક્ષણ બતાવવાં, કોઈને પદ્મિની, હસ્તિની, ચિત્રણી આદિ સ્ત્રીઓનાં ભેદ બતાવવા અને કોઈને નિમિત્ત બતાવી આમ કરીશ તો આમ થશે એમ લક્ષણ-જ્યોતિષ બતાવવું એ ઉન્માર્ગે જવા જેવું છે અને પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કરવા જેવું છે. ગૃહસ્થો તો એમ ચાહશે જ. દુનિયા ઝૂકે છે કેવળ ઝૂકાવનાર જોઈએ. આ પ્રમાણે લોભી ગૃહસ્થો, આવું ઊલટું કામ કરનાર સાધુને પ્રોત્સાહન આપે છે; પરંતુ સાધુઓએ આવું ઊલટું કામ કરવું એ ઝેરી વૃક્ષને પોષવામાં ગેરઉપયોગ કરવા સમાન, શક્તિનો દુરુપયોગ કરવા જેવું છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, "કોઈ સાધુને નિમિત્ત લક્ષણનું જ્ઞાન હોય તો પછી એનો ઉપયોગ શો ? જો કોઈને આ જ્ઞાનનો લાભ આપે નહિ તો એમનું જ્ઞાન શા કામનું ? વળી જો કોઈ સાધુ નિમિત્ત-લક્ષણ બતાવે તો એમાં વાંધો શું ? બલ્કિ ઉપદેશથી તો કોઈને જૈન પણ બનાવી શકાતા નથી, પરંતુ આ પ્રકારનો ચમત્કાર બતાવીને ઘણાને જૈન બનાવી શકાય છે. એટલા માટે જૈન ધર્મના ઉદ્યોત માટે સાધુ નિમિત્ત-લક્ષણનો ઉપયોગ કરે તો એમાં શું વાંધો છે ? આ સિવાય જે પ્રમાણે પાણીનો ઉપયોગ ખેતીમાં કરવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે લક્ષણશાસ્ત્રનો ઉપયોગ લક્ષણ બતાવવામાં કરવો એમાં શું ખરાબ છે ?"

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાધુઓને લક્ષણાદિનો ઉપયોગ કરવાથી ઘણી હાનિ થાય છે. વળી લક્ષણશાસ્ત્રનો જાણકાર પહેલાં પોતાનાં લક્ષણો જુએ કે, મારામાં જે કામ કરવાનાં લક્ષણો નથી તે કામમાં હું ન પડું, તથા કામનાં જે લક્ષણો છે તે કામ જો ભગવાનની આજ્ઞામાં હોય તો તેમાં હું પડું, અન્યથા નહિ. આ પ્રમાણે સર્વપ્રથમ પોતાનાં લક્ષણો તપાસવાં જોઈએ. અથવા કોઈ વૈરાગી હોય તો તેનાં લક્ષણ જોઈ એ જાણી લેવું જોઈએ કે, આ આદમી ધર્મને આમ કરી પાળી શકશે કે નહિ ? જો તે ધર્મનું પાલન કરી શકે એવો જણાય તો જ તેને દીક્ષા આપે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે તે લક્ષણશાસ્ત્રનો જાણકાર હોય તો તે આયુષ્યના વિષે પણ ઘણું જાણી શકે કે, આનું આયુષ્ય આટલું બાકી છે. જો અવસર આવ્યો હોય અને કોઈ તેને સંથારો કરાવવા માટે કહે તો, આયુષ્ય ઓછું જાણી સંથારો કરાવી શકાય છે; અથવા એમ કહી શકે છે કે આનું આયુષ્ય હજુ બાકી છે, એટલા માટે તે દૃઢ ન રહી શકે એના કરતાં હમણાં સંથારો ન કરાવવો એ સારું છે. આ પ્રમાણે લક્ષણશાસ્ત્રનો ઉપયોગ વિવેક રાખવામાં પણ કરી શકાય છે; પરંતુ લક્ષણશાસ્ત્રનો આવો ઉપયોગ કરવાને બદલે, જો એમ કહે કે; 'તને ધન, સ્ત્રી કે પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે.' તો એ તો જે સંસારને ખરાબ

કહી પોતે જેનો ત્યાગ કર્યો છે, અને સંયમ ધારણ કર્યો છે એ જ સંસારમાં ફરી ફસાઈ જવા જેવું છે.

કોઈ સાધુ લક્ષણનિમિત્તદ્વારા ચમત્કાર બતાવે અને એ ચમત્કારદ્વારા જે ધનની પ્રાપ્તિ થાય તે ધન અમે સંઘના હિતમાં જ વાપરીશું, એમ કોઈ કહે તો તમે તે વિષે શું કહેશો ? એમ જ કહેશો કે જો આમ કરવું એ ઠીક હોય તો તો પછી સટ્ટો, લીલામ અને જુગાર વગેરે રમવામાં શું વાંધો છે ? બસ ! તો પછી એમ જ કહી દેવામાં આવે કે, આજે ચોકાનો દાવ લાગશે માટે તે ઉપર રૂપિયા લગાવો અને જે આવે તે સંઘના હિતમાં ખર્ચ કરી દો. શું આમ કરવું એ યોગ્ય કહેવાશે ? આ જ પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષને માટે પણ એમ કહી શકાય કે, અમે તેમનાં લક્ષણ બતાવીએ છીએ. એમનું જોડું મળી જશે તો એ શ્રાવક–શ્રાવિકા બનશે અને ધર્મનો ઉદ્યોત થશે. આ પ્રમાણે તો બધામાં લાભ બતાવી શકાય છે.

આવા પ્રકારના લોભથી જ યતિસમાજને નીચે પાડવામાં આવ્યો છે, નહિ તો તે સમાજ પણ પંચ મહાવ્રતધારી હતો. પહેલાં સંઘહિતનું નામ લેવામાં આવ્યું અને થોડું સારું લાગ્યું, પણ આખરે તેનું એવું માઠું પરિણામ આવ્યું કે, જે પાંચ મહાવ્રતોના પાલણહાર હતા, તેઓ આજે સંસારનું પાલન કરનારા થઈ રહ્યા છે. કોઈ કહે કે, કપડાંને રક્તથી ભરી દેવામાં આવે અને પછી તેને ધોઈ નાંખવામાં આવે તો શું વાંધો છે ? જે પ્રમાણે આમ કરવું તે ઠીક કહી શકાય નહિ, તે જ પ્રમાણે સંઘહિતના નામે કોઈ અનુચિત કામ કરવું એ પણ ઠીક કહી શકાય નહિ. પહેલાં તો સંઘહિતનું નામ લઈ ધન રાખવામાં આવશે; પણ આખરે આ પદ્ધતિનું પરિણામ કેવું માઠું આવશે તેનો પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

જો આ કાર્ય હિતકર્તા હોત તો શાસ્ત્રમાં આ પ્રકારનાં કાર્યનો નિષેધ કરત નહિ. ગૌતમ સ્વામી મહાન્ લબ્ધિધારી હતા. જો તેઓ પોતાની લબ્ધિનો ઉપયોગ કરત તો એક જ દિવસમાં સકળ સંસારને જૈન બનાવી શકતા હતા. તેમનામાં એવી લબ્ધિ હતી કે, થોડી જ ખીરમાં પોતાનો અંગૂઠો મૂકી રાખે તો એટલી ખીરમાંથી ચક્રવર્તીની આખી સેના પણ જમી શકે અને છતાં તે ખીર તો તેટલી જ રહે. આ પ્રકારની શકિત હોવા છતાં પણ તેમણે એ શક્તિનો ઉપયોગ ન કર્યો, પણ ભિક્ષા લેવા માટે પોતે ગોચરી જતા હતા. શું તેમને સંઘના હિતનો વિચાર થતો ન હતો ? એટલા માટે સંઘહિતના નામે લક્ષણાદિનો ઉપયોગ કરવો અનુચિત છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કોઈ સાધુ લક્ષણ બતાવે, કૌતુહલ બતાવે કે આમ કરવાથી ધન–પુત્રાદિની પ્રાપ્તિ થશે એવું નિમિત્ત બતાવે, તો એ સાધુતાથી પતિત થવા જેવું છે. શાસ્ત્રકાર આવી વિદ્યાને કુત્સિત વિદ્યા કહે છે. આ કુત્સિત વિદ્યાઓદ્વારા પોતાની આજીવિકા ચલાવનારને શાસ્ત્રકારોએ આશ્રવદ્વારદ્વારા આજીવિકા ચલાવનાર તરીકે વર્ણવ્યા છે. આવી વિદ્યા અન્ત સમયે શરણદાત્રી બનતી નથી પરંતુ સંયમમાર્ગનો નાશ કરનારી નીવડે છે. એટલા માટે જે આવી કુત્સિત વિદ્યાદ્વારા આજીવિકા ચલાવે છે તે અનાથ છે એમ સમજવું જોઈએ.

આ કુત્સિતવિદ્યામાંથી બચવા માટે પહેલાં એ જોવું જોઈએ કે નાથ કોણ છે ? અને લક્ષણ, સ્વપ્ન, નિમિત્ત કૌતુહલ આદિનો જાણકાર અને તેનો ઉપયોગ કરનાર સનાથ છે કે અનાથ ? આ વિદ્યા સનાથ બનાવે છે કે અનાથ ? નાથ બનવાનો અર્થ એ છે કે, આત્માને

એવી રીતે સ્વતંત્ર બનાવવો કે તેનામાં કોઈ પ્રકારની ગુલામી જ રહેવા ન પામે. જો આ પ્રકારની વિદ્યાઓથી કોઈ નાથ બની શકતા હોત તો તો એવી વિદ્યાઓમાં દેવતા પૂર્ણ હોય છે. તેઓ વૈક્રિય લબ્ધિથી જે ચાહે તે કરી શકે છે. છતાં તેઓ એથી સનાથ નથી પણ અનાથ છે.

નાથ કેવી રીતે બની શકાય એ વાત અનાથી મુનિ પહેલાં કહી ચૂક્યા છે. તેમણે પહેલાં જ કહી દીધું છે કે, મન્ત્ર અને વિદ્યાના જાણકાર લોકોએ મને સાજો કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં પણ મારો રોગ દૂર થયો નહિ. જો એ વિદ્યાદ્વારા સનાથ બની શકાતું હોત તો પછી મારો રોગ કેમ ચાલ્યો ન જાત!

કોઈ એમ કહે કે, અનાથી મુનિનો રોગ ચાલ્યો ન ગયો તેથી શું થયું? મંત્રવિદ્યા આદિથી રોગ ચાલ્યા પણ જાય છે ને? કદાચ મંત્રવિદ્યા આદિથી રોગ ભલે ચાલ્યા જાય, પરંતુ મન્ત્રાદિથી રોગ ચાલ્યા જવા બાદ એ જ વિચાર આવે છે કે, જે શક્તિ છે તે આનામાં જ છે અને એ જ મારા માટે વંદ્ય-પૂજ્ય છે. એ તો સાધારણ નિયમ છે કે, જે ભાવના ભાવવાથી રોગ ચાલ્યો જાય છે, તે ભાવના પ્રતિ આત્મામાં ગુલામી આવી જાય છે. આ જ કારણે અનાથી મુનિ એમ કહે છે કે, "એ બહુ સારું થયું કે, મારો રોગ જંગમ-મંત્રાદિથી દૂર ન થયો, પણ સંયમની ભાવનાથી મારો રોગ ચાલ્યો ગયો. વળી એ પણ બહુ સારું થયું કે સંયમની ભાવના કરવાથી હું સનાથ-અનાથનો ભેદ પણ સમજી શકયો."

હવે તમે એ વાતનો વિચાર કરો કે, તમારે સાધુની સંગતિ સનાથ બનવા માટે કરવી છે કે અનાથ બનવા માટે? સાધુની સંગતિ સનાથ બનવા માટે જ કરવામાં આવે છે; એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, જે સાધુ થઈને લક્ષણ, સ્વપ્ન, નિમિત્ત, કૌતુહલ આદિ કરે છે અને બતાવે છે, તેને જો નિર્ગ્રન્થ સમજીને, તમો તેના શરણે જશો તો અનાથ જ રહેશો. લોકો લક્ષણાદિદ્વારા રોગો મટાડવા ચાહે છે પરંતુ રોગો પેદા કેમ થાય છે તેનો પહેલાં વિચાર કરો. રોગો અનાથતાથી જ પેદા થાય છે. લક્ષણાદિદ્વારા અનેકવાર રોગો મટાડવામાં આવ્યાં, પણ અનાથતા ન મટી અને તે કારણે રોગો પણ ન મટયાં. એટલા માટે અનાથતામાંથી નીકળી સનાથ બનાવાની ભાવના કરો. સનાથ મટી જ્યારે સનાથ બનશો ત્યારે રોગો પણ સર્વથા ચાલ્યા જશે. જો તમો અનાથી મુનિની માફક એકદમ સનાથ બની ન શકો તો પણ તમારી ભાવના જો સનાથ બનવાની હશે તો કોઈ વખતે તમે પણ સનાથ બની શકશો.

अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम् ।

જો તમે એકદમ મંત્ર, જંત્ર વગેરેની સહાયતા લેવાનો ત્યાગ ન કરી શકો, તો પણ ભાવના તો મંત્ર-જંત્રાદિની સહાયતાનો ત્યાગ કરવાની જ રાખો. કદાચ તમે એમ પણ કહી દ્યો કે, અમારાથી આ ભવમાં તો એવું બની શકે એમ નથી, પરંતુ જે સાધુ થએલ છે તે એમ કહી ન શકે કે, આ ભવમાં તો સાધુપણું પાળી શકીશ નહિ, આવતા ભવમાં એ વિષે જોઈ લેવાશે. જો કોઈ સાધુ થઈને પણ આમ કહે અને લક્ષણ-સ્વપ્ન-નિમિત્તાદિ બતાવવાના ફંદામાં પડે તો તેને મન શાસ્ત્ર પ્રમાણભૂત છે કે લક્ષણાદિ પ્રમાણભૂત છે? તે વિષે વિચાર કરવો જોઈએ.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, સાધુઓમાં પણ ધર્મ ક્યાં છે! જો ધર્મ હોય તો તેમને

રોગ કેમ થાય? પરંતુ જે સાચા મહાત્મા હોય છે તેઓ તો શરીરમાં રોગ રહેવા જ દેવા ચાહે છે. તે રોગને દૂર કરવા ચાહતા નથી.

સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના શરીરમાં જ્યારે રોગો પેદા થયા હતા, ત્યારે તેમણે રોગોને મટાડવાનો ઉપાય ન કરતાં સંયમ ધારણ કર્યો હતો. જો તેઓ ચાહત તો છ ખંડના સ્વામી હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉપાયો કરી શકતા હતા, પણ તેમણે રોગ મટાડવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો; પરંતુ એમ કહ્યું કે, એ રોગો તો મારા મિત્રો છે કે જેઓ મને જાગ્રત કરવા આવ્યા છે. સંયમ લીધા બાદ દેવોએ તેમની પાસે આવી કહ્યું કે, આપના શરીરમાં અનેક રોગો પેદા થવા પામ્યા છે તો આ મારી દવા લો તો આપના રોગો શાન્ત થઈ જશે! આના ઉત્તરમાં સનત્કુમાર ઋષિએ કહ્યું કે, મને બે પ્રકારના રોગો થયા છે. એક તો મને આત્માનો રોગ થયો છે અને બીજો શરીરનો રોગ થયો છે. આત્માને કર્મનો રોગ છે. તું આ બે પ્રકારના રોગોમાંથી કયા રોગને મટાડવા ચાહે છે! કર્મના રોગને મટાડી આત્માને નિરોગ બનાવવા ચાહે છે કે શરીરના રોગને મટાડવા ચાહે છે! દેવે કહ્યું કે, હું કર્મના રોગને તો મટાડી શકું નહિ. હું તો શરીરના રોગને મટાડવા ચાહું છું. ત્યારે ઋષિએ જવાબ આપ્યો કે, એમાં શું છે! શરીરનાં રોગોને તો મેં જ ટકાવી રાખ્યા છે, એટલા જ માટે તે રહેલાં છે, નહિ તો તે ટકી ન શકે. આ પ્રમાણે કહી તેમણે પોતાની એક આંગળી જ્યાં રોગ થયો હતો ત્યાં લગાવી ત્યાં તો તે શરીરનો ભાગ કંચનવર્ણો બની ગયો. ઋષિએ કહ્યું કે, શરીરનાં રોગો તો આ પ્રમાણે દૂર કરી શકાય છે, પરંતુ તે રોગો તો મારા મિત્ર છે, કારણ કે એ રોગરૂપ મિત્રોએ જ મને જાગ્રત કરેલ છે એટલા માટે એ રોગરૂપ મિત્રોને દૂર કરવા ચાહતો નથી. હું આ રોગરૂપ મિત્રોની સહાયતાથી જ કર્મના રોગોને મટાડવા ચાહું છું.

આ પ્રમાણે સાચા મહાત્માઓ રોગને તો મિત્ર માને છે. આ કથનનો એવો અર્થ નથી કે, સ્થવિરકલ્પી સાધુઓ દવા લેતા જ નથી. દવા તો તેઓ લે છે પણ દવાથી પોતાને સનાથ થએલા માનતા નથી. તેઓ સનાથ કેવી રીતે બનવા ચાહે છે એ વાત તમો સુદર્શન મુનિની ચરિત્રકથાદ્વારા સાંભળી રહ્યા છો.

સંસારના લોકો ચમત્કાર જોવા ચાહે છે પણ યંત્ર-મંત્રમાં ચમત્કાર છે તો ભાવનામાં કેટલો બધો ચમત્કાર છે તે જુઓ. ભાવનામાં જંત્ર-મંત્ર કરતાં અનંતગણો ચમત્કાર છે; પરંતુ તે ચમત્કાર ઉપર વિશ્વાસ રહેતો નથી. લોકો સ્વદેશ અને સ્વવિચારને ભૂલી જઈ બીજાઓ ઉપર જ વિશ્વાસ કરી રહ્યા છે; પણ પોતાની ભાવનાને જોતા નથી, અને ડોકટર વિના અમારું કામ ચાલી જ શકતું નથી એમ વિચારે છે.

એક માસ્તરે મને જે હકીકત કહી છે તે સાંભળી ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું. જે માસ્તર કહેતા હતા કે. મારા શરીરમાં બીજા માથા જેવડું મોટું ગુમડું થયું હતું અને મારું શરીર શક્કરની બીમારીથી-મીઠી પેશાબના રોગથી-સુજી ગયું હતું. મરી જવાનો ભય લાગ્યો એટલે ઑપરેશન કરાવવાનું નક્કી થયું, પણ મારી સ્ત્રીને ન જાણે એવી ધૂન આવી કે ઑપરેશન ન કરાવવું અને આ વાતની તેણીએ હઠ પકડી. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, ઑપરેશન કર્યા વિના આ કેમ બચી શકશે! એટલામાં જ આપના એક સાધુ અનાયાસે જ મારા ઘેર આવી ચડ્યા. તેમણે મારો રોગ જોઈ મને ચોખાથી પણ નાની ટીકડી નાગરવેલના પાનમાં

આપી અને કહ્યું કે, ઑપરેશન ન કરાવવું અને આ દવાની એકેક ટીકડી દરરોજ ખાવી. તને શક્કરની બિમારી છે એટલા માટે સાકર ન ખાવી, પરંતુ ગોળ-ઘીનાં બનાવેલા લાડવાં જેટલા ખાઈ શકાય તેટલા ખાવાં અને સાતમા દિવસે પેશાબની પરીક્ષા કરાવવી. આ પ્રમાણે કહી તે સાધુ તો ચાલ્યો ગયો અને મેં તેણે બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે દવા ખાવી શરુ કરી. શક્કરની બિમારીમાં ગોળ ઝેરના જેવું કામ કરે છે અને દાક્તર લોકો મને ગોળ ખાવાની મના પણ કરવા લાગ્યા; પરંતુ મેં તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ અને સાધુના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી ગોળ-ઘી ખાવાનું ચાલુ રાખ્યું. સાતમા દિવસે ત્રણ દાક્તરોએ મારો પેશાબ તપાસ્યો પણ તેમાં જરાપણ શક્કરનો ભાગ તેમના જોવામાં આવ્યો નહિ !

તમે કહેશો કે, કોઈ એવી દવા આપનાર તો મળે ! પણ વિશ્વાસ અને ભાવના રાખો તો ન જાણે કોણ ક્યાંથી આવી મળશે ! વિશ્વાસની શક્તિ ઘણી મોટી છે. તમારી ભાવનાથી કામ કરશો તો તમારી ભાવના ઉપર તમને વિશ્વાસ થશે અને બીજાના આધારે કામ કરશો તો બીજાના ગુલામ બનશો. જ્યારે તમે દાક્તર ઉપર વિશ્વાસ રાખો છો ત્યારે તમારી ભાવના ઉપર જ તમે વિશ્વાસ કેમ રાખતા નથી ? સનત્કુમાર ઋષિએ ઘણા દિવસો સુધી શરીરમાં રોગો રાખ્યા પણ તેઓ પોતાની ભાવના ઉપર જ દૃઢ રહ્યા તો કર્મોને નષ્ટ કરી મુક્ત થઈ ગયા. તમે પણ એવી ભાવના ભાવો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે. હવે આજ વાત તમોને સુદર્શન ચરિત્ર દ્વારાએ કહું છું.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૭

અવસર દેખ શેઠ મન દૃઢ કર, લીને સંયમ ભાર;
ઉગ્રવિહાર વિચરતા આયે, પટના શહર મઝાર. ॥ધન૦ ૧૨૧॥

સુદર્શને વિચાર્યું કે, અભયા માતા પોતાની ભાવનાથી જ મરી છે પણ હવે મારે શું કરવું ? મારે મારી ભાવના સફળ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે મનોરમાને કહ્યું કે, હવે 'આ ઘર અને આ પુત્રોને તમે સંભાળો. હવે હું સંયમને ધારણ કરીશ.'

સુદર્શનનું આ કથન સાંભળી મનોરમા લોકવ્યવહારની અનુસાર ગભરાઈ. તે કહેવા લાગી કે, "આપ હમણાં જ ઉપસર્ગમાંથી બચ્યા છો અને હમણાં જ સંયમને ધારણ કરો છો; હમણાં જ અમને બધાને છોડી ચાલ્યા જાઓ છો ?"

સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે, 'આ સમયે તમે મોહમાં પડી ગયા છો. હું પૂછું છું કે, જ્યારે મને શૂળી ઉપર ચડાવવામાં આવ્યો હતો ત્યારે મા મુખ જોવા કેમ આવ્યા નહતા ?'

મનોરમાએ જવાબ આપ્યો કે, તમારી ઉપર કલંક હતું એટલે હું આપનું મુખ જોવા કેમ આવી શકું ? સુદર્શને કહ્યું કે, 'ત્યારે શું એ કલંક તમે ધોયું ?' મનોરમાએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'એ કલંકને મેં નહિ પણ ધર્મે ધોયું છે.' સુદર્શને કહ્યું કે, 'તો પછી હું એ ધર્મભાવનાનું પોષણ કરવા માટે જાઉં છું તો પછી તમે એ વખતે કાયરતા કેમ બતાવો છો ?'

શેઠે મનોરમાને સમજાવી. શહેરમાં વાયુવેગે ખબર ફેલાઈ ગઈ કે શેઠ દીક્ષાનો અંગીકાર કરે છે. લોકો શેઠની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, આપ અમારા સદ્ભાગ્યે તો

બચ્યા છો અને હવે આપ દીક્ષા લો છો? રાજા કહેવા લાગ્યો કે, હવે આપને કોનો ભય છે કે આપ સંયમ લો છો? જો કે તમારી ઉપર કલંક ચડાવનારને માટે તમે તો અભય-વચન માંગ્યું, છતાં તે તો પોતાના મેળે જ મરી ગઈ. એટલા માટે હવે આપને શો ભય છે! આપ આનંદથી રહો અને લોકોને તમારી છાયામાં રાખો. એટલા માટે તમે અહીં જ રહો અને સંયમને ધારણ ન કરો અને પહેલાંની માફક ઘરમાં રહીને જ ધર્મધ્યાન કરો.

આ પ્રમાણે રાજા અને પ્રજા સુદર્શનને સંયમ ન ધારણ કરવા માટે વિનવવા લાગ્યા. પણ સુદર્શન વૈરાગ્ય ઉપર દૃઢ હતો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, 'તમે લોકો આ શરીરને મોટું માનો છો કે ધર્મને?' બધા લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'ધર્મને મોટો માનીએ છીએ' સુદર્શને કહ્યું કે, 'ત્યારે હું દીક્ષા લઉં છું એથી શું ધર્મની કાંઈ હાનિ થશે! હું દીક્ષા લઈશ તો એથી કાંઈ તમને નુકશાન થવાનું નથી તો પછી તમે લોકો કાયર કેમ બની રહ્યા છો? તમારે તો મને વધારે સહાયતા કરવી જોઈએ.'

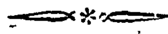
રાજા કે પ્રજામાંથી કોઈ કાંઈ સુદર્શનના કથનના ઉત્તરમાં બોલ્યું નહિ. બધા સુદર્શનનો જયકાર બોલી કહેવા લાગ્યા કે, "આપ જે માર્ગે જઈ રહ્યા છે તે જ માર્ગે જવાથી શૂળીનું સિંહાસન થયું છે. જ્યારે તમને શૂળીએ લઈ જતા હતા ત્યારે લોકો તમારી નિંદા કરતા હતા પણ જે ધર્મના પ્રતાપથી આપ બચ્યા છે તે જ ધર્મની સેવા કરવા માટે આપ જઈ રહ્યા છો, એટલા માટે અમે તમને રોકી શકતા નથી."

રાજાએ ધૂમધામથી દીક્ષા મહોત્સવ ઊજવ્યો અને શેઠે સંયમનો સ્વીકાર કર્યો.

હવે સુદર્શન શેઠ મુનિ થઈને વિચરવા લાગ્યા. આ મુનિ અવસ્થામાં તેમની પાછી કેવી કસોટી કરવામાં આવે છે અને તે કસોટીમાંથી તેઓ કેવી રીતે સફળ થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તું દેવનકો દેવજી,
'જિતશત્રુ' રાજા ને 'વિજયા' રાણીકો, આતમજાત ત્વમેવજી;
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી. ॥ ૧ ॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થના કરનારના મનમાં કેવી ઉત્કૃષ્ટ અને અનન્ય ભાવના હોવી જોઈએ એ આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવ્યું છે. અનન્યનો અર્થ કેવળ એક જ, બીજો નહિ એવો થાય છે. કેવલ પરમાત્માની જ ભક્તિ કરે, બીજાની ભક્તિ ન કરે એ અનન્ય ભક્તિ કહેવાય છે. આ પ્રકારની 'અનન્યતા' ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે બધા પદાર્થોને તપાસતાં તપાસતાં છોડવામાં

આવે. આ પ્રમાણે તપાસતાં જ્યારે કાંઈ બાકી ન રહે ત્યારે સમજવું કે હવે આત્મા વિશ્રાંતિને પામ્યો છે. જ્યાંસુધી આત્માને આવું વિશ્રામસ્થાન ન મળે ત્યાં સુધી એમ જ સમજવું કે, હજી આત્મા સાધક દશામાં જ છે.

હવે તમે લોકો તમારા પોતાના વિષે પણ જુઓ કે, તમે કઈ દશામાં છો ? મારી દૃષ્ટિએ તો હજી આપણે બધા સાધક દશામાં જ છીએ. હજી આપણા માટે એવી સ્થિતિ આવી નથી કે આપણા માટે હવે તપાસવાનું બાકી રહ્યું નથી. એટલા માટે સંસારના પદાર્થોને તપાસતાં જાઓ અને 'એ પ્રભુ નથી, એ પ્રભુ નથી' એમ માની એને છોડતા જાઓ. અને એવો નિશ્ચય કરો કે, "જો કે મેં પરમાત્માને જોયા નથી પરંતુ આગમ અને ગુરુમુખના વચનથી મને એવો વિશ્વાસ થયો છે કે, મારો આત્મા અને પરમાત્મા બન્ને સમાન છે. પણ હું સંસારનાં તુચ્છ પદાર્થો ઉપર મોહિત થઈ રહ્યો છું અને એટલા માટે મારે સંસારનાં પદાર્થો તપાસીને પરમાત્મા કોણ છે એની શોધ કરવી જોઈએ."

આ શરીરમાં જે આત્મા રહે છે તે શરીર નથી પણ શરીરી છે. છતાં આ આત્માને એવો ધ્યાસ (ભાસ) થઈ રહ્યો છે કે, 'હું શરીર જ છું.' આત્માના આ ધ્યાસને દૂર કરવો જોઈએ અને સંસારનાં પદાર્થોને તપાસતાં તપાસતાં પરમાત્માની શોધ કરવી જોઈએ.

તમે એ તો જાણો છો કે, સંસારનાં પદાર્થો ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે. નાકથી ગંધ, જીભથી રસ, આંખથી દશ્ય, કાનથી શબ્દ અને હાથથી સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે. આ પ્રમાણે પદાર્થો ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે, એટલા માટે એ જુઓ કે ઇન્દ્રિયો મોટી છે કે પદાર્થો મોટાં છે ? કાન મૂલ્યવાન છે કે મોતી ? તમે કાનને મૂલ્યવાન માનો છો છતાં જેટલું ધ્યાન મોતીનું રાખવામાં આવે છે તેટલું ધ્યાન કાનનું રાખવામાં આવતું નથી. આ પ્રમાણે સંસારનાં બધાં પદાર્થોથી ઇન્દ્રિયો મોટી છે. હવે ઇન્દ્રિયોને તપાસવી જોઈએ કે એનાથી મોટું કોણ છે ? એને માટે કહ્યું છે કે:—

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોથી મન મોટું છે. મનના સહકાર વિના ઇન્દ્રિયો કાંઈ કરી શકતી નથી. કાન તમને પણ છે અને ગધેડા-કૂતરાને પણ છે. પણ તમારા કાન અને તેમના કાનમાં કાંઈ અંતર છે કે નહિ ? તમારામાં જે માનસિક શક્તિ છે તે માનસિક શક્તિ ગધેડા-કૂતરામાં નથી. કોઈ વાત સાંભળી તમે તે વિષે જેવો અને જેટલો વિચાર કરી શકો છો તેવો અને તેટલો વિચાર ગધેડા-કુતરા કરી શકતા નથી. ગ્રામોફોનની રેકોર્ડ ઉપર કુતરાનો ફોટો જોતાં જાણે તે કુતરો ધ્યાનપૂર્વક ગાયન સાંભળી રહ્યો હોય એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે શબ્દથી કુતરા-સાપ વગેરે પણ મુગ્ધ થઈ જાય છે, પરંતુ આ શબ્દ અમને ફસાવનાર છે કે મુક્ત કરનાર છે, તે તેઓ જાણતા હોતા નથી.

તમારામાં આ પ્રકારની વિચાર કરવાની શક્તિ છે. એટલા માટે જ્યારે પદાર્થોની તરફ ઇન્દ્રિયો ઢળે ત્યારે એમ વિચારવું કે આ પદાર્થો કરતાં તો ઇન્દ્રિયો શ્રેષ્ઠ છે. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયો મોટી જણાય ત્યારે એમ વિચારવું કે, આ ઇન્દ્રિયો કરતાં તો મન મોટું છે. પછી મનની બુદ્ધિની સાથે સમતુલના કરવી કે આ બંનેમાં કોણ મોટું છે ? મન સંકલ્પવિકલ્પ જ કરી શકે છે પણ કોઈ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી શકતું નથી, પરંતુ બુદ્ધિ નિર્ણય કરી શકે છે.

આ દૃષ્ટિએ મન કરતાં બુદ્ધિ મોટી જણાય છે. તમે કેવળ બુદ્ધિની ચપલતા ઉપર જ લલચાઈ ન જાઓ પરંતુ એ જુઓ કે, એ બુદ્ધિથી કોણ મોટું છે ? અને આ બુદ્ધિમાં કોની શક્તિ રહેલી છે ? બુદ્ધિમાં જેની શક્તિ રહેલી છે તે બુદ્ધિથી મોટા આત્મા છે અને તે જ સાચી વિશ્રાંતિનું સ્થાન છે. આ પ્રમાણે પદાર્થોથી ઇન્દ્રિયો મોટી છે, ઇન્દ્રિયોથી મન મોટું છે, મનથી બુદ્ધિ મોટી છે અને બુદ્ધિથી આત્મા મોટો છે. આ વાતને બરાબર સમજી આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજી લો. આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજ્યા બાદ પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજવું મુશ્કેલ લાગશે નહિ.

જો કે, તમે શાસ્ત્ર આદિના પ્રમાણોદ્વારા પદાર્થો કરતાં ઇન્દ્રિયો મોટી છે એ વાત જાણો છો છતાં તમે પદાર્થો ઉપર મુગ્ધ થઈ જાઓ છો અને તેના ભ્રમમાં પડી જાઓ છો. અને તેથી જ હજી તમે સાધક દશામાં છો. એટલા માટે પદાર્થોના પ્રલોભનોમાં ન પડી જાઓ, પણ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતાદ્વારા બુદ્ધિને અંતર્મુખી બનાવો. બહિર્મુખી બનવા ન દો. બુદ્ધિને અંતર્મુખી બનાવવાથી આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજી શકશો અને આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજી લેવાથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજી શકશો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૮

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આ જ વાત કહી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, જે સંસારના પદાર્થોનો ત્યાગ કરી પાછા ઇન્દ્રિયોના મોહમાં પડી જાય છે અને સંસારનાં પદાર્થોમાં મમત્વ-ભાવ રાખે છે તેઓ આ પ્રમાણે સનાથતામાંથી નીકળી પાછા અનાથતામાં જઈ પડે છે.

तमं तमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परीयामुवेइ ।
संधावई नरगतिरिक्खजोणिं, मोणं विराहेत्तु असाहुरूवे ॥ ४६ ॥
उद्देसियं कीयगडं नियागं, न मुचई किंचि अणेसणिज्जं ।
अग्गी-वि-वा सव्वभक्खी भवित्ता, इत्तो चुए गच्छइ कट्टु पावं ॥ ४७ ॥

જે સાધુનો વેશ ધારણ કરીને પણ આત્મગુણમાં રમણ કરતો નથી, તે દ્રવ્યલિંગી, દુરાચારી સાધુ જાણે અંધકારમાંથી અંધકારમાં પ્રવેશ કરે છે અર્થાત્ તે અજ્ઞાનમાંથી અજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરે છે. સંસારનો ત્યાગ કરતી વખતે તેણે જે પદાર્થોની નિંદા કરી મુનિવ્રત ધારણ કર્યું હતું તે જ પદાર્થોમાં તે પાછો લલચાય છે, એ તેની કેવી અજ્ઞાનતા છે ?

અનાથી મુનિ કહે છે કે, આત્મા જ વૈતરણી નદી, કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ, નંદનવન અને કામધેનુ સમાન છે. આ કથન ઉપર ઊંડો વિચાર કરી એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ કે, હે ! આત્મા ! જો તને વૈતરણી નદી મળે તો કેવું દુઃખ થાય ? કૂટશાલ્મલી વૃક્ષની નીચે તને બેસાડવામાં આવે અને ઉપરથી તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ પાંદડાઓ પડે ત્યારે તારી કેવી દશા થાય ! જો આત્માને આ પ્રકારની વેદનાનું ધ્યાન રહે તો શું તેનામાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર રહી શકે ખરો ! હવે આ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

એક આધ્યાત્મિક વિચારવાળો રાજા ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ બેઠો હતો. તે વખતે એક બહુરૂપિયો તેની સામે આવ્યો અને તેણે રાજાને હસાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ રાજા હસ્યો નહિ, પણ પહેલાંની માફક જ ગંભીર થઈને બેસી રહ્યો. જ્યારે તેનું ધ્યાન પૂરું થયું

ત્યારે બહુરૂપિયો તે રાજાને કહેવા લાગ્યો કે, આપને હસાવવાનો મેં આટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છતાં પણ તમે કેમ હસ્યા નહિ? રાજાએ વિચાર્યું કે, હું શા માટે હસ્યો નહિ એ વાત તેને અનુભવ કરાવીને બતાવવી જોઈએ. અનુભવ કરાવ્યા વિના એ વાત એની સમજમાં આવી શકશે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ એક કુવા ઉપર એક તૂટેલી જેવી ખુરશી મુકાવી કે જે જોતાં હમણાં તે ખુરશી તૂટી જશે એવી લાગતી હતી. એ ખુરશી ઉપર પાતળા દોરાથી એક તલવારને લટાવવામાં આવી. પછી બહુરૂપિયાને તે ખુરશી ઉપર બેસાડવામાં આવ્યો અને ઠઠ્ઠામશ્કરી કરનારાઓને કહેવામાં આવ્યું કે, આને હસાવવાનો તમે તનતોડ પ્રયત્ન કરો. મશ્કરાઓએ તે બહુરૂપિયાને હસાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે હસ્યો નહિ. ત્યારે રાજાએ તે બહુરૂપિયાને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે, "તમને હસાવવાનો આટલો બધો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છતાં તમે કેમ હસ્યા નહિ!" બહુરૂપિયાએ જવાબ આપ્યો કે, "હું હસું કેવી રીતે? મારી ઉપર તો તલવાર લટકી રહી હતી, અને તે માથે પડશે એવો ભય હતો ત્યારે બીજી બાજુએથી હમણાં જ કુવામાં પડી જઈશ એવો મને ભય રહ્યા કરતો હતો. એવી દશામાં મને હસવું ક્યાંથી આવે!"

આવો અનુભવ કરાવીને મેં કહ્યું કે, "જ્યારે હું ધ્યાનમાં હતો કે, આ આત્મા જ વૈતરણી નદી અને કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ છે ત્યારે મને હસવું ક્યાંથી આવી શકે!" આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી હરકોઈને મોહ ઉડી જાય છે અને સંસારથી ભય પેદા થવા પામે છે. આ દશામાં સંસારના પદાર્થો કેમ લલચાવી શકે? અને હસવું પણ કેમ આવી શકે?

મતલબ કે, અનાથી મુનિના કથન ઉપર ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો સંસારનાં પદાર્થો બંધનકારક નીવડી ન શકે અને આત્મા મોહમાં પડી શકે નહિ. જો સંસારનાં પદાર્થોની સાથે મોહ કરવામાં આવે તો આત્મા વૈતરણી નદી કે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષરૂપી કુવામાં અને તલવારની ધારની સ્થિતિમાં પડી જાય. જો કે, આ વાતનો વિચાર પ્રત્યેક આત્માએ કરવો જોઈએ પરંતુ જે સાધુ થઈને પણ તે વિષે વિચાર કરતો નથી તેના માટે એમ સમજવું જોઈએ કે, તે અંધકારમાંથી નીકળી અંધકારમાં જઈ રહ્યો છે. ઉપનિષતમાં કહ્યું છે કેઃ—**अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते।** અવિદ્યા એ જ અંધકાર છે. સાધારણ રીતે અવિદ્યાનું વર્ણન ઘણું વિસ્તૃત છે પરંતુ સંક્ષેપમાં જૈનશાસ્ત્ર જેને 'મોહજનિત દશા, કહે છે તે જ અવિદ્યા છે. અનિત્યમાં નિત્ય, નિત્યમાં અનિત્ય, આત્મામાં અનાત્મા, અનાત્મામાં આત્મા, આવો અધ્યાસ કરવો એ જ અવિદ્યા છે. જૈનશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

जीवे अजीवसन्ना अजीवे जीवसन्ना।

અર્થાત્—જીવમાં અજીવસંજ્ઞા અને અજીવમાં જીવસંજ્ઞા રાખવી એ જ મિથ્યાત્વ છે. અને આ મિથ્યાત્વને જ અવિદ્યા કે મોહ પણ કહેવામાં આવે છે. અવિનાશીને નાશવાન અને નાશવાનને અવિનાશી માનવું એ અવિદ્યા છે. આ પ્રકારની અવિદ્યાવાળો અંધકારમાં જ છે. જો કે આ અવિદ્યા છે પણ જે પ્રકૃતિને માનતો નથી કે સંસારને માનતો નથી પણ કેવલ વિદ્યાની જ વાતો કરે છે તે તેથી પણ વધારે અંધકારમાં છે. જે ચૈતન્યને જ માને છે, જડને માનતો નથી, વિદ્યાને જ માને છે, અવિદ્યાને માનતો નથી તે પણ અંધકારમાં છે. જે વિદ્યા અને અવિદ્યાને યથાસ્થાને માની, અવિદ્યાનો ત્યાગ કરે છે તે જ આત્મતત્ત્વને

જાણી શકે છે. એટલા માટે જડ ચૈતન્યનો વિવેક કરી એમ માનવું જોઈએ કે, " હે ! આત્મા ! આ સંસારમાં દુઃખ આપનાર બીજું કોઈ નથી પણ તું પોતે જ પોતાને દુઃખ આપનાર છે." જે આ પ્રમાણે માને તેનું ચિત્ત સંસારમાં ચોંટી શકે ખરું ? જે આ પ્રકારની સંવેદનાનું ધ્યાન રાખે છે તેનું ચિત્ત સંસારમાં જશે નહિ પણ અમૃત ભાવનામાં જ જશે. જે મહાત્માઓ આ વાતને બરાબર સમજે છે તેઓ સંસારનાં પદાર્થોથી લલચાઈ જતા નથી પણ તે પદાર્થોથી વિરક્ત રહે છે. તેઓ કોઈની નિંદામાં પણ પડતા નથી પરંતુ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી આત્માનું કલ્યાણ સાધે છે.

કોઈ માણસને જો ચાબુક મારવામાં આવે તો એક ચાબુક મારીને બીજો ચાબુક મારવા જતાં થોડા સમયનું અંતર તો પડશે જ પરંતુ જો કોઈને વિજળી જ પકડાવી દેવામાં આવે તો શું તેમાં થોડા સમયનું પણ અંતર પડશે ? નહિ. એ વિજળી તો પ્રાણ જાય ત્યાંસુધી દુઃખ જ આપતી રહેશે. આ જ પ્રમાણે અજ્ઞાન પણ સદાને માટે દુઃખ જ આપનાર છે.

હંમેશાંનું દુઃખ કેવા પ્રકારનું હોય છે ! એની વ્યાખ્યા કરતાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, સંસારના લોકો જેને સુખ માને છે, તેને અમે દુઃખ જ માનીએ છીએ. કોઈ બીમાર માણસ કોઈ કુપથ્ય પદાર્થ ખાવામાં આનંદ માને છે પણ ડૉક્ટર તો એને એમ જ કહેશે કે, તું આ શું કરી રહ્યો છે ? એ વસ્તુ તો વધારે દુઃખરૂપ છે. આ રીતે જે પદાર્થના ઉપભોગમાં તે બિમાર માણસ આનંદ માની રહ્યો છે તે જ પદાર્થને ડૉક્ટર દુઃખરૂપ બતાવી રહ્યા છે. તમે આ બન્નેમાંથી કોનું કહેવું સાચું માનશો ? તમે એમ જ કહેશો કે, ડૉક્ટર જે કાંઈ કહે છે તે ઠીક જ કહે છે. આ જ પ્રમાણે સાંસારિક લોકો અજ્ઞાનતાને કારણે જેમાં સુખ માને છે, જ્ઞાનીજનો તેને જ દુઃખરૂપ માને છે.

દુઃખને સુખ કરી માનિયો, ભમિયો કાલ અનંત;
લક્ખ ચોરાસી કી યોનિમેં, ભાખ્યો શ્રી ભગવંત.
મુક્તિરો મારગ દોયલો.

આત્મા સુખને દુઃખ અને દુઃખને સુખ માને છે, એટલા જ માટે ભગવાન અજિતનાથનો માર્ગ મુશ્કેલીભર્યો જણાય છે. આત્મામાં આ જ અપૂર્ણતા છે. દુઃખને સુખ માનવાનું અજ્ઞાન મટી જાય તો ભગવાન અજિતનાથનો માર્ગ સરલ બની જાય.

એક મિત્રે પોતાના મિત્રને કહ્યું કે, " આ સંસાર ઊલટા માર્ગે જઈ રહ્યો છે. સંસાર દુઃખને પણ સુખ માને છે." આ સાંભળી બીજા મિત્રે કહ્યું કે, " તમે ભૂલી રહ્યા છો ? કોઈ દુઃખને સુખ માને ખરા ?" ત્યારે પહેલા મિત્રે કહ્યું કે, " હું ઠીક કહું છું. નૈતિક અને આધ્યાત્મિક બન્ને પ્રકારના જીવનમાં આમ જ થઈ રહ્યું છે." પહેલા મિત્રનું આ કથન સાંભળી બીજા મિત્રે કહ્યું કે, " એ કેવી રીતે બને ?" પહેલા મિત્રે જવાબ આપ્યો કે, "શું તમે એવા લોકો જોતા નથી કે જેઓ એમ કહે છે કે, કાલે ગમે તે થાય પણ આજે તો અમે મોજ ઉડાવીશું. ગાંજો–ભાંગ કે દારૂ પીશું. જે લોકો ગાંજો–ભાંગ કે દારૂ પીએ છે તેઓ શું તેમાં દુઃખ માનીને પીએ છે ! તે લોકો તો તેમાં સુખ માનીને જ પીએ છે, પણ વાસ્તવમાં તેમાં સુખ છે કે દુઃખ ? વેશ્યાગમન, ચોરી વગેરે સુખ માનીને કરવામાં આવે છે

કે દુઃખ માનીને ? જો તેઓ તેમાં દુઃખ માનતા હોય તો પ્રવૃત્તિ જ શા માટે કરે ? તે લોકો જો કે તેમાં સુખ માનીને જ પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ વાસ્તવમાં તે બધામાં દુઃખ છે.

આ પ્રમાણે સંસારમાં જેટલાં ખરાબ કામો છે તે ખરાબ કામો સુખ માનીને જ કરવામાં આવે છે. દુઃખ માનીને કરવામાં આવતાં નથી અને આ રીતે સંસાર દુઃખને પણ સુખ માની રહ્યો છે. લોકો પોતાના પુત્રોને સુધારવા માટે કૉલેજોમાં મોકલે છે પણ ત્યાં કેવી રીતે કુળપરંપરા અને ધર્મનો નાશ થાય છે તે કોણ જુએ છે! જે પાપ લાખો રૂપિયા મળે છતાં કરવામાં આવતું નથી તે પાપ ત્યાં કરવામાં આવે છે. આમ હોવા છતાં પોતાના પુત્રોને ત્યાં એટલા માટે મોકલવામાં આવે છે કે અમારા પુત્રો ભણુશે-ગણુશે તો સુખી થશે. કોઈ કોઈ કૉલેજના વિષે સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં જે અનીતિ થાય છે અને ત્યાં છોકરા-છોકરીઓ જે અનર્થો કરે છે એ સાંભળતાં મોઢામાં આંગળી દબાવી દેવી પડે છે. આ પ્રમાણે નૈતિક-જીવનમાં ખરાબી પેસવા પામી છે. એટલા માટે જ્યાંસુધી નૈતિક-જીવનમાં પલટો કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી આધ્યાત્મિક જીવન આવી જ કેમ શકે ?

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૮

હવે આ જ વાત સુદર્શનના ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છું. તમારા પૂર્વજો કેવા હતા એ વાત સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. જેમના પૂર્વજો સુદર્શનની જેવા થઈ ગયા છે, તે લોકો જો ખરાબ કામો આદરે તો શું તે શરમની વાત નથી ? સુદર્શન સાધુ તો પાછળથી થયા પણ પહેલાં તો તે શેઠ કહેવાતા હતા અને શ્રાવક હતા, પણ તે નામથી જ શેઠ કે શ્રાવક ન રહ્યા પણ નામ પ્રમાણે કામ પણ કરી બતાવ્યું. તમે સુદર્શનની કથા ઉપરથી જુઓ કે તમારા પૂર્વજો તમારા માટે કેવો આદર્શ ઉપસ્થિત કરી ગયા છે!

દેખ મુનિકો ધાય પંડિતા, મનમેં લાઈ રોષ;
હરિણી વેશ્યા કરી સમીક્ષા, બહકાઈ ભર જોષ. ॥ ધન૦ ૧૨૭ ॥

સુદર્શન શેઠે સંસારયાત્રાને પૂર્ણ કરી, જીવનસાધના કરવા માટે સંયમને ધારણ કર્યો. સુદર્શનના અત્યાર સુધીના ચરિત્રના આદર્શને તમારી સમક્ષ એટલા માટે ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો છે કે, જો તમે મુનિ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી ન શકો તો પણ તેમનું ચરિત્ર તમને જે સદ્બોધ આપે છે તે સદ્બોધને તમે પણ તમારી યોગ્યતાનુસાર અપનાવો. બજારમાં રત્ન પણ હોય છે અને સામાન્ય ચીજો પણ છે. પરંતુ લોકો તો પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર જ ચીજો ખરીદે છે. આ જ પ્રમાણે સુદર્શન શેઠના ચરિત્રમાંથી તમે જે સદ્બોધ તમારા જીવનમાં ઉતારી શકો તે સદ્બોધને તમે અવશ્ય અપનાવો.

સુદર્શન આગલા ભવમાં સુભગ નામનો એક બાળક હતો, જે જિનદાસ શેઠને ત્યાં નોકર હતો અને જંગલમાં ગાયો ચરાવતો હતો. એક મહાત્માના સમાગમથી તે નવકાર મંત્રનો એવો રસિક બન્યો હતો કે પેટમાં ખીલો ખૂંચી જવા છતાં પણ નવકાર મંત્રનું ધ્યાન ન ભૂલ્યો પરંતુ તેના ઉપર દૃઢ રહ્યો હતો.

સુભગની નવકારમંત્ર ઉપરની આવી દૃઢ ભાવનાને કારણે જ તેનો જીવ સુદર્શન શેઠ તરીકે જન્મ પામ્યો હતો, જન્મ પામીને તે કેવી શિક્ષાને પામ્યા અને તેમણે કેવી ઉચ્ચ ભાવના કેળવી હતી. તે વાતની સમજ તેઓ કપિલા અને અભયાના ફંદામાંથી કેવી રીતે

બચી ગયા તે ઉપરથી પડે છે. કોઈ માણુસ આવા સંયોગોમાં ન પડવાથી તો બચી શકે છે પણુ આ સ્થિતિમાં ફસાયા છતાં કુશળતાપૂર્વક બચી જવું એ બહુ જ મુશ્કેલ છે; પણુ સુદર્શન શેઠ આવાં કપરાં પ્રસંગોમાંથી પણુ સદાચરણુ અને દૃઢ વિશ્વાસથી કુશળતાપૂર્વક બચી ગયા.

સુદર્શન શેઠ મુનિ થયા. તેઓ પાંચ સમિતિ અને ત્રણુ ગુપ્તિઓનું બરાબર પાલન કરતા હતા. શાન્ત, દાન્ત અને ગંભીર બની પુર-પાટણુ વિચરતા હતા. તેમની શાન્તિ એવી હતી કે ઇન્દ્ર પણુ પોતાનું ઇન્દ્રાસન છોડીને તેની ઇચ્છા કરે.

જે પંડિતા અભયા રાણીની સહાયિકા હતી તે રાણીના મૃત્યુ પછી રાજમહેલમાંથી ભાગી પટના શહેરમાં આવી વસેલી છે અને પટનામાં એક વેશ્યાની સહાયિકા બની રહેલ છે. સુદર્શન મુનિ વિચરતાં વિચરતાં એક દિન પટના નગરીમાં આવ્યા અને ત્યાં ગોચરી લેવા માટે નીકળ્યા. પંડિતા દૂરથી મુનિને ઓળખી ગઈ અને કહેવા લાગી કે, 'આ તો હવે સાધુ બની ગયો છે. એણે જ મને દુઃખ આપ્યું છે. આને જ કારણે રાણીને મરવું પડયું અને મારે રાજાનું ઘર છોડી અહીં આવવું પડયું. હું એને ભ્રષ્ટ કરું તો જ મારું નામ પંડિતા."

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે જે વૈશ્યાને ત્યાં નોકર તરીકે રહી હતી તે હરિણી વૈશ્યાને પંડિતા ભરમાવી કહેવા લાગી કે, "તમે કહો છો કે, હું બહુ જ હોશિયાર છું; અને મનુષ્ય જ શું પણુ દેવોને પણુ વિચલિત કરી શકું છું! મારી સમજમાં તો આ તમારો ખોટો ડોળ છે. અને જો તમારો એ ખોટો ડોળ ન હોય તો હું તમને એક પુરુષ બતાવું છું. જો તમે એને વિચલિત કરી દો તો તો હું તમને હોશિયાર માનું. જુઓ! તે સાધુ જઈ રહ્યો છે, તે સાધુને તમે તો જાણુતા નથી પણુ હું એને સારી રીતે જાણું છું. તે બહુ જ સુંદર છે. જો તમે કેવલ કપડાંમાં જ સુંદરતા માનતા નથી, પરંતુ જે પ્રમાણે ઝવેરી ધૂળમાં પડેલા રત્નને પણુ રત્ન જ માને છે, તે જ પ્રમાણે તમે પણુ પુરુષની પરીક્ષા કરનારા છો, તો મને ખાત્રી છે કે તમે પણુ તેને સુંદર જ કહેશો. હું તો કહું છું કે તે બહુ જ સુંદર છે પણુ સાથે સાથે તે અભિમાની પણુ બહુ છે; એ એવો અભિમાની છે કે, તે સ્ત્રીઓને તો તુચ્છ જ સમજે છે."

હરિણીએ પંડિતાને પૂછ્યું કે, તને આ બધી વાતની ખબર ક્યાંથી પડી? પંડિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે એ તો તમે જાણો જ છો કે, હું અહીં જન્મેલ નથી; તેમ અહીં ઉછરેલ નથી. હું તો બહારથી આવીને તમારે ત્યાં રહેવા લાગી છું. મારી ચતુરાઈ વગેરે ગુણોથી તમે જાણી શકો છો કે, હું કોઈ મોટા ઘેર રહેલ છું.

હરિણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હા, હું એ તો જાણું છું કે, તું કોઈ મોટા ઘરમાં રહેલ છો અને એ જ કારણે જ તારો બધા કરતાં વધારે આદર કરું છું.

પંડિતાએ કહ્યું કે, એ જ કારણે હું એને જાણું છું અને સાચી વાત તો એ છે કે એના કારણે જ મારે રાજ્યનો ત્યાગ કરવો પડયો છે.

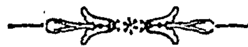
હરિણીએ કહ્યું કે, તું બધી વાત સ્પષ્ટરૂપે કહે. પંડિતાએ રાણીનું સિંહાસન થયું એ વાત ન કહી પરંતુ એટલું જ કહ્યું કે, આ પ્રમાણે મારી રાણીને પણુ આના કારણે જ મરવું પડયું. રાણીને માટે એને ફસાવવા મારે દલાલી કરવી પડી હતી પણુ તેણે કોઈપણુ

પ્રકારે માન્યું નહિ અને પરિણામે રાણીને મરવું પડયું અને હવે તો તે એમ કહે છે કે, "હવે તો હું સાધુ થઈ ગયો છું એટલે કોઈ સ્ત્રી મને હવે શું કરી શકે એમ છે? આવો તે અભિમાની છે. જો તમે તમારામાં શક્તિ સમજતા હો તો એને ભ્રષ્ટ કરી જુઓ તો તમને ખરી માનું!"

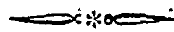
પંડિતાનું કથન સાંભળી હરિણીને અહંકાર આવ્યો. તે કહેવા લાગી કે, તારી માલિક રાણી હતી પણ અમે તો વેશ્યા છીએ. અમારી આગળ એની શું શક્તિ છે તે અમારા ફંદામાંથી નીકળી જાય?

પંડિતાએ કહ્યું કે, હું પણ જોઉં છું કે તમારામાં કેવી શક્તિ છે?

પંડિતાની વાત સાંભળી હરિણીને જોશ આવ્યો. તેણીએ સુદર્શનને ભ્રષ્ટ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર યથાવસરે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિતસું ગુણ ગાસ્યાં;
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે શબ્દ ગુંજાસ્યાં. ॥ રાજ૦ ૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભો! આજે હું તમારા ગુણગાન કરીશ. ભક્તોના આ કથનમાં જે 'આજ' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે 'આજ' શબ્દનો કહેવાનો શો મતલબ છે એ અત્રે જોવાનું છે. જેમના હૃદયમાં પરમાત્માની પ્રીતિ પ્રગટ થઈ છે તેઓ આથી વિશેષ શું કહી શકે? તેમના હૃદયમાં પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ પ્રગટ થઈ છે, એટલા માટે તેઓ એ જ કહે છે કે, 'હે! પ્રભો! હું આજે આપનાં ગુણગાન કરીશ; ભલે કોઈ પ્રસન્ન થાઓ કે નારાજ થાઓ પણ હું તો આપના ગુણગાન આજે અવશ્ય કરીશ. કોઈની પ્રસન્નતા કે નારાજગીની હું પરવા કરીશ નહિ. આંબામાં મંજરી આવ્યા બાદ કોયલ કોઈની નિંદા-પ્રશંસાની પરવા કરતી નથી અને બોલ્યા વિના રહેતી નથી. કેતકીની સુગંધથી જ્યારે વન સુવાસિત બની જાય છે ત્યારે ભમરો ગુંજારવ કર્યા વિના રહેતો નથી. આ જ પ્રમાણે "હે! પ્રભો! જ્યારે મારા હૃદયમાં આપની ભક્તિ પ્રગટ થઈ છે ત્યારે હું આપના ગુણગાન કર્યા વિના કેમ રહી શકું? હું આપના ગુણગાન એ જ રીતિએ કરીશ, એમાં જ મારું હિત માનીશ અને મારું ચિત્ત પણ એમાં જ પરોવીશ. કેવળ લોકોને બતાવવા માટે જ ઉપરથી ગુણગાન નહિ કરું."

ભક્ત લોકો તો પરમાત્માની પ્રાર્થના આ પ્રમાણે કરે છે. હવે તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમે જે હમણાં પ્રાર્થના કરી તે ઉપરથી કરી છે કે હૃદયથી કરી છે? આ વાતનો નિર્ણય તો તમે પોતે જ કરી શકો છો.

તમે કહેશો કે, "ગુણગાન તો એમના કરવા જોઈએ કે જેમણે આપણી ઉપર કોઈ પ્રકારનો ઉપકાર કર્યો હોય! જેમણે અમારી ઉપર કાંઈ ઉપકાર જ કર્યો નથી કે જે અમારા માટે કાંઈ કરતા જ નથી તેમના ગુણગાન કરવા માટે હૃદય ચાહતું નથી. હા, ઉપરથી ભલે તેના ગુણગાન કરવામાં આવે પણ હૃદય એમ કરવા માટે ચાહતું નથી. તમે ભગવાનના ગુણગાન કરવા માટે કહો છો પરંતુ ભગવાને અમારા માટે શું કર્યું છે કે અમે તેમના ગુણગાન કરીએ! અમને ખાવા માટે અન્ન અને પહેરવા માટે કપડાં પણ મળતાં નથી! અમારું જીવન પણ અપમાનપૂર્ણ રીતિએ ચાલી રહ્યું છે એવી અવસ્થામાં અમે ભગવાનના ગુણગાન કરીએ તો કેવી રીતે? હા, જેમના દિવસો સુખમાં પસાર થાય છે, પરમાત્માની કૃપાએ વસ્ત્ર-અન્ન પૂરતાં પ્રમાણમાં મળેલ છે અને જેમને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી તેમને પરમાત્માનાં ગુણગાન કરવાનું કહેવામાં આવે તો તે ઠીક પણ કહેવાય પણ અમને પરમાત્માનાં ગુણગાન કરવાનું કહેવામાં આવે એ ક્યાંસુધી ઠીક છે?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, 'તું ભૂલી રહ્યો છે! તને એ વાતની ખબર નથી કે, તારા ઉપર પરમાત્માનો કેટલો ઉપકાર છે! અમારો સમાગમ કરત તો પરમાત્માએ તને શું આપેલ છે અને તેમનો તારી ઉપર કેટલો ઉપકાર છે તેની તને ખબર પડત. પરમાત્માએ તને શું શું આપેલ છે એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે તું એ જો કે, તું સંસારનાં પદાર્થોને શ્રેષ્ઠ માને છે કે તારા આ શરીરને શ્રેષ્ઠ માને છે! સંસારનાં બધાં પદાર્થો એક બાજુ હોય અને બીજી બાજુ આ મનુષ્ય શરીર હોય તો પણ એ બધાં પદાર્થો કરતાં આ મનુષ્ય શરીર શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. સંસારનાં પદાર્થોમાં રત્ન શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે પણ એ રત્નની કીંમત આંકનાર કોણ છે! રત્નની કીંમત મનુષ્ય જ આંકે છે, વાંદરો રત્નની કીંમત આંકી શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે બીજી જે કોઈ કીંમતી વસ્તુ માનવામાં આવે છે તે બધી ચીજો મનુષ્ય શરીરથી ઊતરતી છે. છતાં તમે એ વાતને ભૂલી રહ્યા છો અને જેમણે આ મનુષ્ય શરીર આપેલ છે તેમને માટે એમ કહી રહ્યા છો કે, એમનો અમારી ઉપર શો ઉપકાર છે! અને અમે તેમના ગુણગાન શા માટે કરીએ? પણ તમે એ વાતનો વિચાર કરો કે, તમને એમની કૃપાથી જ આ શરીર મળ્યું છે અને એટલા માટે તમે પરમાત્માના ગુણગાન કરો. આ શરીર પરમાત્માનું ભજન અને આત્માનું કલ્યાણ કરવાનું સાધન છે. સંસારના બધાં પદાર્થો કરતાં આ શરીર વધારે મૂલ્યવાન છે તો એ મૂલ્યવાન શરીરને કેમ ભૂલી રહ્યા છો?'

હવે એક બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે, શું આ શરીર પરમાત્માએ આપેલ છે! જૈન શાસ્ત્રાનુસાર તો જે કાંઈ થાય છે તે પોતપોતાના કર્મના અનુસાર જ થાય છે તો પછી આ શરીર મળવામાં પરમાત્માએ શું કર્યું છે કે તેમના ગુણગાન કરવામાં આવે?

જેમણે જૈનધર્મ અને સ્યાદ્વાદનો વિચાર કર્યો હશે તેમને આ પ્રકારની શંકા કદાપિ ન થાય. આ પ્રકારની શંકા તેમને જ થઈ શકે કે જેમણે જૈનધર્મ અને સ્યાદ્વાદને બરાબર સમજ્યો ન હોય! પરમાત્માએ આ શરીર કેવી રીતે આપ્યું છે એ સમજવાની જરૂર છે. કુંભાર ઘડો બનાવે છે પણ એકલો કુંભાર ઘડો બનાવી શકતો નથી. તેને ચાક-દંડ વગેરેની સહાયતા લેવી જ પડે છે. જો કે કુંભાર ઘડો બનાવે છે પણ ચાક, દંડ

વગેરેની સહાયતાથી બનાવે છે એટલા માટે જો કુંભારમાં નમ્રતા હશે તો તે એમ જ કહેશે કે, ઘડો બનાવવામાં ચાક-દંડ વગેરે સહાયભૂત છે. જો તે ન હોય તો હું કાંઈ કરી શકું નહિ.

તમે લખો છો પણ કલમ ખડીયાંની સહાયતાથી લખો છો, અને એ કારણે લોકો લેખકની એટલી પ્રશંસા કરતા નથી જેટલી પ્રશંસા કલમની કરે છે અને અમુક માણસની કલમ આવી છે એમ પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. તમે લોકો પણ કલમનો ઉપકાર માનો છો અને એ કારણે તમે કલમને ઠોકર મારતા નથી પણ તેની પૂજા કરો છો.

આ પ્રમાણે જ્યારે ચાક-દંડ કે કલમ જેવી વસ્તુઓનો પણ ઉપકાર માનવામાં આવે છે તો પછી પરમાત્માનો ઉપકાર કેમ ન હોય? જો કે આ શરીરનો કર્તા આત્મા છે પરંતુ જો પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે સહાયક ન હોય તો આત્મા આ શરીર બનાવી શકે નહિ. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, "જીવ જ્યારે શુદ્ધિને પામે છે ત્યારે જ તે મનુષ્યજન્મને પ્રાપ્ત થાય છે." આ પ્રમાણે જીવને મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થવાનું કારણ શુદ્ધિ છે અને શુદ્ધિનું કારણ પરમાત્મા છે. પરમાત્માની ભક્તિથી જ શુદ્ધિ થાય છે અને શુદ્ધિથી જ મનુષ્યજન્મ મળે છે. આ પ્રમાણે આ મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ થવામાં પરમાત્માનો પણ ઉપકાર છે અને એ જ કારણે પરમાત્માનાં ગુણગાન કરતાં ભક્તજનો કહે છે કે:—

સાધન ધામ વિવિધ દુર્લભ, તન મોહિ કૃપા કરી દીનો;
પ્રભુ તુમ બહુત અનુગ્રહ કીનો.
કોટિન મુખ કહિ જાત, ન પ્રભુકે એક એક ઉપકાર;
તદપિ નાથ માંગ હૂં કછુ ઔર હુ દીજે પરમ ઉદાર. પ્રભુ૦
વિષયવારિ મન મીન ભિન્ન, નહીં હોત કબહું પલ એક;
તાતે વિપત્તિ સહો અતિ નાના, જનમત જોનિ અનેક. પ્રભુ૦

જે પ્રમાણે કુંભાર ચાકની સહાયતાથી ઘડો બનાવી શકે છે, લેખક કલમદ્વારા લખી શકે છે તથા ક્ષત્રિય તલવારદ્વારા વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને એ કારણે કુંભાર ચાકનાં, લેખક કલમનાં તથા ક્ષત્રિય તલવારનાં ગુણગાન કરે છે; તે જ પ્રમાણે ભક્તો પરમાત્માનાં ગુણગાન કરે છે અને કહે છે કે, "હે! પ્રભો! આપે સાધનાનું ધામ અને દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવું આ મનુષ્ય શરીર મને આપ્યું છે એ તમે મને ઘણું આપ્યું છે." જે ભિખારી હોય છે તેઓ તો બહુ મળ્યું હોવા છતાં એમ જ કહે છે કે, "મને કાંઈ આપ્યું નહિ પણ સંતોષી માણસ તો થોડાને પણ ઘણું માને છે." એટલા માટે હું એમ માનું છું કે, આપે મને આ શરીર આપી મારી ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. આપના એ ઉપકારનું વર્ણન અને આપના ગુણોનું કીર્ત્તન, કરોડો જીભ હોય તો પણ કરી શકું નહિ. આ જીભ પણ તમે જ આપેલી છે; એટલા માટે તમે આપેલી આ જીભદ્વારા તમારાં ગુણગાન સમાપ્ત કેમ થઈ શકે, અને મેં તમારાં ગુણગાન કર્યાં એ હું કેવી રીતે સમજી શકું? જો કે, તમે મને આ મનુષ્યશરીર આપી ઘણું આપ્યું છે પણ તમે ઉદાર છો એટલે તમારી પાસે થોડું વધારે માંગું છું. તમારી પાસે હું એટલું જ વધારે ચાહું છું કે, જે પ્રમાણે માછલી પાણીમાં તલ્લીન રહે છે, તેમ મારું મન પણ વિષયોમાં તલ્લીન રહે છે. માછલી પાણીમાંથી બહાર નીકળવામાં દુઃખ માને છે તે જ પ્રમાણે મારું મન પણ વિષયોમાંથી બહાર નીકળવામાં દુઃખ માને છે. મારું મન

વિષયોમાંથી બહાર નીકળી જાય એ જ હું વધારે ચાહું છું. મારું મન વિષયોમાં તલ્લીન બની ગયું છે અને એ જ કારણે હું દુઃખ પામી રહ્યો છું, અને આ સંસારમાં જન્મ–મરણરૂપ અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો ભોગવી રહ્યો છું; નહિ તો હું અજર–અમર છું તો પછી જન્મમરણની સાથે મારે શો સંબંધ ? પરંતુ મારું મન વિષયોમાં તલ્લીન રહે છે એ જ કારણે હું જન્મમરણનાં ફેરાં ફરું છું. એટલા માટે હે ! પ્રભો ! હું આપને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે, મારું મન કોઈ પણ ઉપાયે વિષયોમાંથી બહાર નીકળે. વિષયોમાં મન કેવી રીતે ફસાઈ જાય છે અને શા માટે વિષયોમાંથી બહાર નીકળવા ચાહતું નથી, એ વાત અનાથી મુનિના ચરિત્રદ્વારા સમજો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૫૯

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે ! રાજન્ ! કુશીલ લોકો સાધુ બને છે, તે વખતે તેમની ભાવના એવી હોતી નથી કે, અમે પેટ ભરવા માટે સાધુ બનીએ છીએ. તે વખતે તેઓ એમ વિચાર રાખે છે કે, પેટ તો કાગડા–કુતરાઓ પણ ભરે છે. અમે કાંઈ પેટ ભરવા માટે સાધુ થયા નથી; પરંતુ સ્વ–પરના કાર્યો સાધવા માટે જ અમે સાધુ થયા છીએ. કારણ કે, **साधयन्ति स्व-परकार्याणीति साधवः** અર્થાત્–જે સ્વપરનું કાર્ય સાધે છે તે જ સાધુ છે. આ પ્રમાણે સાધુ થયા તે વખતે તો એવી ઉચ્ચ ભાવના હતી; પરંતુ સાધુ થયા બાદ કેટલાક લોકો એ ઉચ્ચ ભાવનાને ભૂલી જાય છે અને ઉદ્દેશિક, ક્રીતકૃત, નિત્યપિંડ તથા અનૈષણિક આહાર ખાવા લાગે છે. સાધુઓને માટે કહ્યું છે કેઃ—

पिण्डं सिज्जं च वत्थं च चउत्थं पायमेव य ।
अकप्पनीयं न इच्छिज्जा पड़िगाहिज्ज कप्पियं ॥—દશવૈકાલિકસૂત્ર

સાધુઓએ અકલ્પનીય આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે લેવાં તો દૂર રહ્યા પણ તેની ઇચ્છા પણ કરવી ન જોઈએ. અમે અકલ્પનીય આહારાદિ નહિ લઈએ એવી ઇચ્છાથી સાધુ થાય છે પણ બાદ રસગૃદ્ધ થઈ જીભની લોલુપતામાં પડી જાય છે. એટલા માટે છઃકાયની હિંસાથી જે આહાર તેમના માટે જ બનાવવામાં આવેલો હોય છે તેને પણ ખાઈ જાય છે. તેમને કોઈ કહે કે, આ આહાર અકલ્પનીય છે તો તેઓ કહેવા લાગે છે કે, કલ્પ–અકલ્પની વાત ન કરો. કલ્પ–અકલ્પ જોવાની જરૂર નથી, કેવળ ભાવ શુદ્ધ હોવા જોઈએ. આ પ્રમાણે કહી તે લોકો કલ્પની વાતને જ ઉડાડી મૂકે છે પણ એમ કરવું એ જૈનશાસ્ત્રની વિરુદ્ધ છે. સૂયગડાંગ સૂત્રની અનુસાર બૌદ્ધ લોકોમાં ભલે એવું ચાલી શકતું હોય પણ જૈનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એ પદ્ધતિ કદાપિ માન્ય નથી. જૈનશાસ્ત્ર આહાર વિષયક કલ્પ–અકલ્પનો ઘણો વિવેક બતાવે છે. છતાં પણ જે કલ્પ–અકલ્પનો વિચાર રાખતો નથી તે એવા જેવું જ કામ કરે છે; જેવું કામ પાણીમાં રહેનારી માછલી પાણીથી સંતોષ માનતી નથી અને અન્ય વસ્તુના પ્રલોભનમાં પડી જઈ માંસની સાથે કાંટો ખાઈ જાય છે અને તડફડી મરી જાય છે. જ્યારે માછલી માંસ ઉપર લોભાઈ જાય છે ત્યારે તો તેને કાંટાનું ભાન હોતું નથી. જો તેને એ ભાન થઈ જાય કે આ માંસની પાછળ કાંટો લાગેલો છે તો તો તે કદાચ માંસને જ ન ખાય; પરંતુ તે કાંટાને જાણતી હોતી નથી. એ કારણે અજ્ઞાનતાને વશ થઈ કાંટામાં ફસાઈ જાય છે પણ અસાધુ લોકો આવા કર્મમાં દોષ છે એમ જાણવા છતાં પણ એવો આહાર

ખાઈ જાય છે. રસગૃદ્ધિને એવા અકલ્પનીય આહારને પણ છોડતા નથી. આવા અસાધુ લોકોને માછલી કરતાં પણ વધારે અજ્ઞાની કહી શકાય.

ભગવાને દૂષિત-અકલ્પનીય વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, મકાન વગેરે લેવાનો નિષેધ કર્યો છે. ભગવાને આ પ્રમાણે નિષેધ કરી શું સાધુઓને અંતરાય આપી છે ? અન્તરાય આપી નથી, પરંતુ તેમણે સાધુઓના કલ્યાણ માટે જ એમ કર્યું છે. આમ હોવા છતાં જે લોકો એમ કહે છે કે, એમાં શું છે! સાધુઓને કલ્પ-અકલ્પ જોવાની શી જરૂર છે? જેમણે બનાવ્યું હશે તે જ દોષી બનશે! આ પ્રમાણે જે કહે છે તેઓ ભૂલ કરે છે. જો અકલ્પનીય વસ્તુ લેવામાં દોષ લાગતો ન હોય તો ભગવાન કદાપિ એનો નિષેધ કરત નહિ. સાધુઓએ હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી એ ત્રણેય વાતોનો ત્યાગ કર્યો છે. સાધુઓને જ્યારે આ પ્રકારનો આહાર લેવામાં દોષ લાગતો ન હોત તો સાધુઓ હાથથી આહાર કેમ બનાવત નહિ! હાથે રસોઈ બનાવવામાં તો હિંસા થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે, અને બધાં આસ્તિક દર્શનો પણ આમ જ કહે છે કે રસોઈ બનાવવામાં હિંસા થાય છે; પણ જ્યારે હાથથી રસોઈ કરવામાં હિંસા થાય છે તો શું તમારા માટે બીજા લોકો કરે છે એમાં હિંસા થતી નથી? પાતંજલિ યોગદર્શનમાં સાધુઓ માટે હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી એ ત્રણેયનો ત્યાગ કરવાનું બતાવવામાં આવ્યું છે. એવી દશામાં પોતે હિંસા ન કરે અને બીજાની પાસે કરાવે તો શું પાપ નહિ થાય? કદાચ કોઈ ઉદ્દેશિક આહાર માટે એમ કહે કે, અમે આહાર બનાવ્યો નથી અને બીજાઓની પાસે પણ બનાવ્યો નથી; પણ જે આહાર તમને ઉદ્દેશીને બનાવવામાં આવ્યો છે અને જે આહારને તમે લીધો છે શું તે આહાર બનાવવાની હિંસાનું અનુમોદન સાધુને નહિ લાગે? જો હિંસાનું અનુમોદન લાગે તો પછી અહિંસા મહાવ્રત કે જેમાં હિંસા કરવી-કરાવવી કે અનુમોદવી એ ત્રણેયનો ત્યાગ કર્યો છે તે અહિંસા મહાવ્રતનું પૂરું પાલન ક્યાં થયું? એથી અહિંસા મહાવ્રતને દૂષણ લાગે છે. એટલા જ માટે સાધુઓને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે અને એ જ કારણે ઉદ્દેશિક આહાર લેવાનો પણ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

હવે ક્રીતકૃત અર્થાત્ સીધી વેચાતી લીધેલી ચીજ લેવાના વિષે જોવાનું છે. કોઈ કહે કે, મુનિએ કર્યું પણ નથી, કરાવ્યું પણ નથી, અને અનુમોદ્યું પણ નથી તેમ ખરીદ્યું પણ નથી; પરંતુ મુનિને માટે ખરીદી લાવવામાં આવ્યું તો તેમાં શું વાંધો છે? આના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, મુનિઓએ એવો આહાર વગેરે પણ ન લેવો કારણ કે બનાવનારે પૈસાને માટે બનાવેલ છે અને સાધુને માટે પૈસા આપી ખરીદવામાં આવે તો એના બનાવવામાં સાધુનો પણ ભાગ થયો. રેલ્વે તમારા માટે ચાલતી નથી પણ પૈસાને માટે ચાલે છે; પણ જ્યારે પૈસા આપીને બેઠા ત્યારે તેના પાપમાં ભાગીદાર બન્યા કે નહિ?

લોકો સીધી સાદી ચીજ કહીને ન લેવા યોગ્ય ચીજોને પણ અપનાવી લે છે. પરંતુ જો સામાન્ય વસ્તુમાં પાપ ન હોત, અને જો તે વસ્તુ લેવામાં પાપ ન હોત તો ભગવાન સાધુને માટે આ પ્રમાણે નિષેધ ન કરત. બીજા લોકો સામાન્ય વસ્તુના ભુલાવવામાં પડી જાય તો તે વાત જુદી છે, પરંતુ જૈન થઈને તમે સીધી સાદી ચીજના ભુલાવવામાં પડી ગયા તો એ ઘણા આશ્ચર્યની વાત કહેવાય?

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે પરંપરાથી એમ જ કરતા આવ્યા છીએ. પણ કોઈ પેઢી દર પેઢીથી રોગ ચાલ્યો આવતો હોય તો શું તે રોગ દૂર કરી ન શકાય? પણ ભારતના લોકો સીધી સાદી વસ્તુના લોભમાં એવા પડી ગયા છે કે કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, જો અશુચિને સારી રીતે પેક કરી સુંદર શીશીમાં ભારતીયોને આપવામાં આવે તો ભારતીયો એ ચીજને પણ ખાઈ જાય. જે ચીજની બનાવટમાં તમે સાક્ષીભૂત નથી એ ચીજને ખાઈ જવી એ અજાણીતી વસ્તુને ખાવા સમાન છે, અને અજાણીતી વસ્તુને ખાવી તેની મના છે.

મતલબ કે, ઉદ્દેશિક હોય કે ખરીદેલું હોય એ બન્નેય સમાન છે. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, જો ઉદ્દેશિક કે ખરીદેલી ચીજ લેવામાં ન આવે પણ નિત્ય આમંત્રિત થઈ આહાર-પાણી લેવામાં આવે તો શું વાંધો છે? આના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, નિત્ય પિંડ લેવું એ પણ સાધુઓને માટે પાપ છે. નિત્યપિંડ લેવું એ અહિંસાની ઘાત કરવા બરાબર છે. એ તો તમે જાણો છો કે, કોઈ માણસ તમારે ત્યાં આવે અને ભોજન કરવાનો સ્વીકાર કરે ત્યારે જ તમે તેને માટે ભોજન બનાવો છો પણ જો કોઈ માણસ પહેલાંથી જ ભોજન કરવાની ના પાડે તો તમે તેને માટે ભોજન શા માટે બનાવો! આ જ પ્રમાણે જો સાધુ હમેશાં આવે કે તમારું આમંત્રણ હમેશાં સ્વીકારે તો તેમના માટે ભોજન બને પણ જો તેઓ પહેલેથી જ એમ કહી દે કે, અમે રોજરોજ આવી શકીએ નહિ. અમને રોજરોજ એક જગ્યાએથી ભોજન લેવું કલ્પતું નથી તો પછી ગૃહસ્થો સાધુઓ માટે શા માટે બનાવે? એટલા જ માટે સાધુઓ પહેલેથી જ કોઈને ત્યાં ભિક્ષા માટે જવાનો કાંઈ નિયમ રાખતા નથી. અમુક દિસે અમુક જગ્યાએ જવું અથવા બીજે ત્રીજે કે ચોથે દિવસે ભિક્ષા લેવા માટે નિયમિત જવાથી પણ આજે સાધુ આવશે એમ માલુમ પડી જાય છે. એ કારણે સાધુને ઉદ્દેશિક, નિત્યપિંડ આદિનું પાપ લાગી જાય છે. જો સાધુ ક્યારે, કયે દિવસે ભિક્ષા માટે આવશે એ વાતની ખબર જ પાડવા ન દે તો જ આ પાપથી બચી શકાય છે.

કદાચ કોઈ કહે કે, સાધુઓને માટે અહારપાણી, મકાન વગેરે બનાવવામાં આવતાં ન હોય પણ પાત્રો તો ગૃહસ્થો વાપરતા નથી. તે તો સાધુઓના જ કામમાં આવે છે. એટલા માટે પાત્રો લેવામાં તો સાધુઓને દોષ લાગે છે કે નહિ? પરંતુ આના માટે પહેલાં એ જુઓ કે, પાત્ર બનાવનારે પાત્રો શા માટે બનાવ્યાં છે? લોકોએ પૈસાના માટે જ પાત્રો બનાવ્યાં છે અને સાધુઓ પાસે પૈસા તો હોતા નથી. જો સાધુ પૈસા આપી પાત્રો ખરીદે તો તો તેમને દોષ લાગે, અથવા સાધુઓને માટે પૈસા આપી પાત્રો ખરીદવામાં આવે તો તો તેમને દોષ લાગે પરંતુ વૈરાગીને માટે પાત્રો લાવવામાં આવ્યા, અને તેમાંથી બચેલા પાત્રો સાધુઓએ પણ લીધાં તો એમાં સાધુઓને કાંઈ દોષ લાગી શકે નહિ.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે! રાજન્! જે કુશીલ સાધુ હોય છે તે આહારાદિના દોષોનો વિચાર છોડી દે છે. જે પ્રમાણે અગ્નિ સર્વભક્ષી છે અર્થાત્ અગ્નિમાં જે કાંઈ નાંખવામાં આવે છે તેને અગ્નિ ખાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે તે કુશીલ ભિક્ષુ પણ સર્વભક્ષી બની જાય છે, તે કલ્પ-અકલ્પનો કાંઈ વિચાર કરતો નથી અને જો કોઈ કલ્પ–અકલ્પના વિષે કાંઈ કહે છે તો તેને ઊલટું સમજાવી દે છે. આવો કુશીલ માણસ ભલે થોડા દિવસ સુધી આનંદ માને પણ આખરે તે કટુ પાપફલને પામે છે.

અનાથીમુનિ કહે છે કે, જે લોકો સાધુ થઈને પણ પાછા અનાથ બની જાય છે તેઓ અનાથ તો બને જ છે પણ આ રીતે તેઓ પતિત પણ બને છે. તે લોકો પોતાની સાધુતાની કીંમત જાણતા નથી. અનાથી મુનિ સાધુઓને કહે છે કે, સાધુતામાં દોષ લાગવો અને પછી દોષને દોષ ન માનવો, એ સાધુતાથી પતિત થવા જેવું છે. એટલા માટે સાધુતાના પાલન વિષે સાવધાન રહો. અરિહન્તની આજ્ઞામાં ચાલનારને માટે કોઈ વાતની અપૂર્ણતા રહેતી નથી. કદાચ કોઈ વખતે કોઈ પ્રકારની અપૂર્ણતા જણાય તો એમ વિચારવું કે મારે તો પરિષહો સહીને પણ અરિહન્તની આજ્ઞાનું આરાધન કરવું છે. ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતાં અંગારા મૂકવામાં આવ્યા હતાં. છતાં શું તેમણે એમ વિચાર્યું હતું કે, હું ભગવાનના શરણે આવ્યો છતાં મારા મસ્તક ઉપર અંગારાં મૂકવામાં આવે છે. તો પછી ભગવાનની આજ્ઞા માનવાનું ફલ શું મળ્યું ? જો ગજસુકુમારમુનિ આમ વિચારત તો ગજબ જ થઈ જાત ! ભગવાન નેમિનાથે ગજસુકુમાર મુનિની મુક્તિ થયા બાદ કૃષ્ણના કથનના જવાબમાં કહ્યું હતું કે, "ગજસુકુમાર મુનિને એક પુરુષ સહાયક મળ્યો હતો. જ્યારે ભગવાને પણ આમ કહ્યું. ત્યારે ગજસુકુમાર મુનિની ભાવના કેવી રહી હશે ? આ વાતને ધ્યાનમાં રાખી કોઈ વાતની અપૂર્ણતા જણાય તો એમ વિચારો કે, મારે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવું છે. કોઈવાર આહાર ન મળે તો એમ વિચારવું કે આજે મને આહારપાણી મળ્યાં નથી અને મને બહુ ક્ષુધા–પિપાસા લાગી છે; પરંતુ આ પ્રકારની ક્ષુધાવેદનીય ઘણીવાર મેં સહન કરી છે. એટલા માટે એવા સમયે વેદનાને સમતાપૂર્વક સહેવી અને ભગવાનનું ભજન કરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી કષ્ટના સમયે ઉચ્ચ ભાવના ભાવવામાં આવે તો તે વખતે કદાચિત્ આ શરીર પડી પણ જાય તોપણ આત્માનું તો કલ્યાણ જ થઈ જાય. આ પ્રમાણે દૃઢ રહી જે ધર્મનું પાલન કરે છે, તેને કોઈ પ્રકારની અપૂર્ણતા જણાતી જ નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

देवा वि तं नमस्सन्ति, जस्स धम्मे सया मणो ।

જ્યારે દૃઢધર્મીને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે તો એવા દૃઢધર્મીને કઈ વાતની ખામી રહી શકે ? એટલા માટે જે પ્રમાણે સુદર્શન મુનિએ દૃઢતાપૂર્વક ધર્મનું પાલન કર્યું અને ધર્મને માટે જે કષ્ટો માથે પડયાં તે કષ્ટો સમતાપૂર્વક સહ્યાં તે જ પ્રમાણે તમે ધર્મનું પાલન કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫૯

કલાકુશલ જબ હી તુમ જાનું, ઈસસે વિલસો ભોગ;
ઐસા નર નહીં ઈસ દુનિયામેં, રૂપ કલા ગુન જોગ. ધન૦ ॥૧૨૮॥

બની કપટ શ્રાવિકા વેશ્યા, મુનિ ભિક્ષા કો આયા;
અન્દર લે કે તીન દિવસ તક, નાનાવિધ લલચાયા. ધન૦ ॥૧૨૯॥

ધ્યાન ધ્રુવ જબ રહ્યા મુનીશ્વર, વેશ્યા તજ અભિમાન;
વંદન કર મુનિજીકો છોડે, વનમેં ઠાયા ધ્યાન ધન૦ ॥૧૩૦॥

સુદર્શન મુનિ ધ્યાનમાં તલ્લીન રહેતા હતા. તેઓ શહેરની બહાર જ ઉતરતા હતા. શહેરમાં તો કેવળ ભિક્ષાને માટે જ આવતા હતા. પંડિતાએ મુનિને આવતા જોયા અને વેશ્યાને ભરમાવી. એટલા જ માટે એમ કહ્યું છે કેઃ—

दुःसंगः सर्वथा त्याज्यः कामक्रोधलोभमोहस्मृतिनाशः सर्वनाश:
कारणत्वात् तरङ्गाइताऽपि मे संगात् समुद्रायन्ति ।

જો તરંગ જેવડો પણ ક્રોધ, માન, કામ, લોભ, મોહ કે સ્મૃતિનાશ હોય તો તે દુઃસંગથી સમુદ્ર જેવડો થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે એક ચીનગારીથી ભયંકર આગ ફાટી નીકળે છે તે જ પ્રમાણે કુસંગથી ક્રોધાદિ વધવા પામે છે. હરિણી વેશ્યા હતી. તેનામાં જે દુર્ગુણો હતાં તે સાધુસંતોને કાંઈ પતિત કરવા માટે નહિ પણ પૈસા કમાવવા માટે જ હતાં; પૂરંતુ પંડિતાની સંગતિથી તેના તરંગ જેવા દુર્ગુણો પણ સમુદ્ર જેવડાં થઈ ગયાં. એટલા માટે દુઃસંગ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. આ વાતને ભક્તજનો મોઢું ફાડીને વારંવાર કહે છે કેઃ–

તજો રે મન પ્રભુ વિમુખનકો સંગ;
જિનકે સંગ તે કુમતિ ઊપજે હોત ભજનમેં ભંગ. તજો૦

કાગહિ કાહ કપૂર ચુગાયે મરકટ ભૂષણ અંગ;
દૂધ પિલાયે હોત કાહ રે વિષ નહીં તજત ભુજંગ. તજો૦

ભક્ત લોકો કહે છે કે, "જો તમે ભગવાનની ભક્તિના રસિક છો તો દુઃસંગનો સર્વથા ત્યાગ કરો." શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—**वाइवावं कुदंसणवज्जणा ।**

અર્થાત્—જે લોકો સમકિતથી ભ્રષ્ટ થયા છે અને બીજા દર્શનમાં પડી ગયા છે તેમના સંગનો ત્યાગ કરો; નહિ તો તમારા ગુણો પણ ભ્રષ્ટ થઈ જશે; જેમકે હરિણીમાં સાધુને પતિત કરવાની ભાવના ન હતી પણ પંડિતાના સંગને કારણે તે એવું દુષ્કૃત્ય કરવાને માટે પણ તૈયાર થઈ ગઈ.

પંડિતાએ હરિણીને ખૂબ જોશ આપ્યો એટલે તે કહેવા લાગી કે, "હું વેશ્યા છું એટલે એને પતિત કરવો એ શું મારે માટે મુશ્કેલ કામ છે? હું એને પતિત કરું તો જ મારું નામ હરિણી." આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી હરિણી વિચારવા લાગી કે, સાધુને મારે ઘેર કેવી રીતે લાવવા? સાધુ લોકો વેશ્યાને ત્યાં ગોચરી આવતા નથી અને આ સાધુ તો નગરની બહાર રહે છે. એટલા માટે તેને ઘેર કેવી રીતે લાવવા! કારણ કે તેને ઘેર તેડી લાવ્યા વિના ઇચ્છિત કામ પાર પડી શકે એમ નથી. આખરે તેણીએ એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તે શ્રાવિકા બની, તેણીએ શ્રાવિકા જેવો બાહ્ય દેખાવ કરવો પણ શીખી લીધો. શ્રાવિકાનો ઢોંગ કરી હરિણી, જ્યારે મુનિ ગોચરી માટે બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમની સામે આવી, બે હાથ જોડી કહેવા લાગી કે, "આજે મારા સદ્ભાગ્ય છે કે આપના દર્શન થયા. હવે આપ મારે ત્યાં ગોચરી માટે પધારો. મારો એવો નિયમ છે કે, મહાત્માઓના દર્શન થયા બાદ તેમને દાન આપ્યા વિના ખાવું નહિ. એટલા માટે આપ મારે ત્યાં પધારો. આપના થોડા કષ્ટથી હું તરી જઈશ. કોઈ મારા ઘરને વેશ્યાનું ઘર કહે તોપણ તમે તેનું ન માનશો. હું પહેલાં વેશ્યા હતી પરંતુ હવે હું વેશ્યા નથી પણ શ્રાવિકા છું."

મહાત્મા લોકો પવિત્ર હોય છે. તેઓ આવા કપટને જાણતા નથી; પણ જેમનો આત્મા બલવાન હોય છે તેઓ ક્યાંય પણ ઠગાતા નથી. જે તેમને ઠગવા ચાહે છે તે પોતે ભલે ઠગાઈ જાય; પણ તે મહાત્માઓ ઠગાતા નથી.

વેશ્યાનું કપટ ન જાણતાં મહાત્મા સુદર્શન તેના ઘેર ભિક્ષાર્થે ગયા; પણ જેવા તે ઘરમાં ગયા કે તરત જ પાછળથી ઘરનાં દ્વાર બંધ થઈ ગયાં. દ્વાર બંધ થઈ જવાથી મહાત્મા સમજી ગયા કે, અહીં કપટ છે, પણ તેઓ ગભરાયા નહિ, કિન્તુ ત્યાં યોગ્ય સ્થાન જોઈ ધ્યાનમાં એવી રીતે બેસી ગયા કે જાણે તેમણે ઈશ્વરભજનનું કવચ પહેર્યું હોય અને એ કારણે તેમને કોઈ પ્રકારનો ભય રહ્યો ન હોય! મુનિને આ પ્રમાણે ધ્યાનારૂઢ થએલા જોઈ વેશ્યા કહેવા લાગી કે, "ઠીક છે, તેમનું ધ્યાન ત્યાંસુધી જ સુરક્ષિત છે જ્યાંસુધી મેં મારું ચરિત્ર બતાવ્યું નથી. જ્યારે હું મારું ચરિત્ર બતાવીશ, ત્યારે ન જાણે તેમનું ધ્યાન ક્યાંય ચાલ્યું જશે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે શૃંગાર સજી ગાવા-બજાવવાનો સામાન લઈ મહાત્માનું ધ્યાન ચલિત કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. તે નાચરંગ-હાવભાવ દ્વારા એવો પ્રયત્ન કરતી હતી કે જે પ્રયત્ન દ્વારા દેવતા પણ ડગી જાય. સમુદ્રને તરવો, વિષને પચાવવું અને શસ્ત્રનો આઘાત સહેવો તો સરલ કહી શકાય, પણ સ્ત્રીઓના ચંચલ નેત્રથી બચવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. એક યોગીને માટે સાંભળ્યું છે કે, તે ૨૦ તોલા વિષ ખાઈને પચાવી ગયો અને દાક્તરો તે જોતા જ રહી ગયા. આ જ પ્રમાણે મોટરને રોકનાર, પત્થરને તોડનાર એવા યોગીઓ તો ઘણા જોવામાં આવ્યા હશે, પરંતુ એવા લોકો બહુ જ ઓછા જોવામાં આવ્યા હશે કે, જે હરિણી જેવી વેશ્યાના ચરિત્રથી પણ ડગ્યા ન હોય અને જેમ જેમ તે પોતાનું ચરિત્ર બતાવતી જાય તેમ તેમ ધ્યાન વધતું જાય!

હરિણી નાચરંગ બતાવતી થાકી ગઈ પણ મહાત્મા ધ્યાનથી વિચલિત ન થયા. ત્યારે હરિણી પંડિતાને કહેવા લાગી કે, આ તો જાણે પત્થર જેવો છે? પંડિતાએ કહ્યું કે, 'મેં તો એના વિષે પહેલેથી જ કહ્યું હતું. એ તો તમે જ કહેતા હતા કે, એ રાણી હતી પણ હું તો વેશ્યા છું એટલે એને હું વિચલિત કરીશ.' વેશ્યાએ કહ્યું કે, ઠીક છે. આ હજી અહીં જ બેઠો છે તો શું થયું પણ કડકડતી ભૂખ લાગશે ત્યારે તે ગભરાશે અને તે સમયે મારું કહ્યું માનશે જ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી વેશ્યા ભોજન કરી પાછી મહાત્માને વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. તે મહાત્માને કહેવા લાગી કે, આગળ જે થવાનું હશે તે તો આગળ જોવાઈ જશે, પણ આ પટ્રસ ભોજન જે તૈયાર છે તેનું આપ ભોજન કરો.

જો વેશ્યાનું કહેવું માની મુનિ ભોજન કરી લેત તો તો તેઓ પતિત થઈ જાત; પણ તે મહાત્મા પરમાત્માના ધ્યાનમાં એવા બેઠા હતા કે તેમને ભોજન કરવાનો ખ્યાલ જ ન હતો. આજનો સંસાર ખાવાના લોભથી જ ડૂબ્યો છે. લોકો સુધારો કરવા માટે કહે છે કે, "અમારે આ સુધાર કરવો છે પણ તેમને એ પ્રશ્ન પૂછો કે, તેઓએ પોતાની જીભને પણ વશમાં કરેલ છે? જીભને વશ ન કરવાને કારણે ભલે ગમે તે થાય પણ અમારે તો લાડવાઓ જોઈએ એ કામ તો થઈ જાય છે. તે મહાત્મા આવ્યા હતા તો ભોજનને જ માટે પણ તેમને પહેલાં ધર્મનું પાલન કરવું હતું. ભોજનને માટે ધર્મને જવા દેવા ચાહતા ન હતા.

તેઓ ધર્મની રક્ષા માટે જ ભોજન ચાહતા હતા. એટલા માટે જ્યારે ધર્મ જતો હોય તે વખતે ભોજનની અપેક્ષા રાખી શકે નહિ, તેમ ભોજનને માટે ધર્મને જવા પણ દઈ શકે નહિ."

હરિણી વેશ્યાએ સુદર્શનમુનિને ત્રણ દિવસ સુધી અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ પરિષહો આપ્યાં. આખરે તે એમ વિચારવા લાગી કે, જે થયું તે થયું પણ હવે હું આ મહાત્માને કષ્ટ આપીશ નહિ. એ તો સારું થયું કે હું એમને મારે ઘેર તેડી લાવી. મારું પાપ ખૂબ વધી રહ્યું હતું તે પાપ આ મહાત્માના પ્રતાપથી ધોવાઈ જશે. હું તેમને ઘેર લાવવા માટે નકલી શ્રાવિકા બની હતી પણ હવે હું સાચી શ્રાવિકા જ બનીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી વેશ્યાએ મુનિની ક્ષમાપના માંગી અને કહેવા લાગી કે, આ મહાત્માની કૃપાથી જ હવે હું એ સમજી શકી છું કે, હું જેને સુખ માનું છું એ સાંસારિક સુખોની આગળ પણ કોઈ સુખ છે. મેં ત્રણ દિવસ સુધી આ મહાત્માને અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો આપ્યાં અને આ મહાત્મા ત્રણ દિવસ સુધી ભૂખ્યા રહ્યા છતાં તેઓ સાંસારિક પદાર્થોમાં લલચાયા નહિ અને પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા તો પછી એમ કેમ કહી શકાય કે, "આ સાંસારિક સુખોની આગળ કોઈ વિશેષ સુખ નથી?" એટલા માટે હવે હું આ મહાત્માને કષ્ટ આપીશ નહિ; પરંતુ અત્યાર સુધી તો હું નકલી શ્રાવિકા હતી, પરંતુ હવે સાચી શ્રાવિકા બની જીવન વ્યતીત કરીશ." આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ મુનિ પાસે ક્ષમાપના માંગી અને તેમને છોડી મૂકયા.

મુનિ વિચારવા લાગ્યા કે, આ વેશ્યા તો સુધરી ગઈ પણ મારો આત્મા સુધર્યો કે નહિ? મુનિને એવું અભિમાન ન થયું કે, મેં વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી એટલે મારે કાંઈ કરવાનું હવે બાકી નથી. તેઓ તો એમ જ વિચારતા હતા કે, જ્યારે વેશ્યા પણ સુધરી ગઈ તો શું મારો આત્મા સુધરશે નહિ?

આજે મારા આત્મામાં કેવી નિર્બળતા છે કે, મારે ભિક્ષાન્ન માટે નગરમાં આવવું પડે છે અને આ વેશ્યા જેવાના ભ્રમમાં પડવું પડે છે. જો હું જંગલમાં જ રહું તો શું ત્યાં મને ભિક્ષાન્ન મળી ન શકે? અને કદાચિત્ ન પણ મળે તો નહિ પણ હવે મારે નગરમાં ભિક્ષાન્ન માટે જવું ન જોઈએ; પરંતુ જંગલમાં જ રહેવું જોઈએ. આ શરીર પણ શું કામનું છે? આ માતા આ શરીરથી સુધરી નથી પણ આત્માથી જ સુધરી છે. આ શરીરે તો વધારે તેને ભ્રમમાં નાંખી હતી. એટલા માટે જંગલમાં રહેવાથી શરીર જાય તો ભલે જાય પણ આત્માને જાગ્રત કરવો.

> **અભયા વ્યન્તરી આય મુનિ કો, બહુત કિયા ઉપસર્ગ;**
> **પ્રતિકૂલ અનુકૂલ રીતિસે, અહો કર્મકા વર્ગ. ॥ ધન૦ ॥ ૧૩૧ ॥**

સુદર્શન મુનિ વેશ્યાના ઘરમાંથી નીકળી જંગલમાં ગયા અને ત્યાં ધ્યાનરૂઢ થઈ બેસી ગયા. અભયા રાણી જો કે દુર્ધ્યાનમાં મરી હતી છતાં મરતી વખતે તેને પોતાના દુષ્કૃત્ય વિષે થોડો પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો હતો કે, "હું કપિલાના ફંદામાં ક્યાં પડી કે નિર્દોષ ઉપર પણ કલંક ચડાવવું પડ્યું." આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ થવાને કારણે તે મરીને વ્યંતરી અર્થાત્ જંગલમાં રહેનારી દેવી થઈ. વ્યંતરી થવાથી તેણીને પોતાના પુનર્જન્મની વાત યાદ આવી

કે, "હું રાજાની રાણી હતી અને આમ કરવાથી મારી આવી ગતિ થઈ છે. જો મને મારા આ કૃત્યને વિષે પશ્ચાત્તાપ થયો ન હોત તો ન જાણે મારી કેવી ગતિ થાત!"

જે જંગલમાં મુનિએ ધ્યાન લગાવ્યું હતું તે જ જંગલમાં તે વ્યંતરી પણ રહેતી હતી. તેણીએ મુનિને જોયા. તે વિચારવા લાગી કે, આ તો તે જ છે કે જેને વિચલિત કરવાનો મેં પૂર્વભવમાં પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતાં જે વિચલિત થયો ન હતો. તે વખતે તો હું માનવી હતી પણ હવે તો હું વ્યન્તરી છું. હવે તો મારી પાસે એવી શકિત પણ છે કે હું નાનું-મોટું, સુંદર કે ભયંકર જેવું ચાહું તેવું રૂપ બનાવી શકું છું. એટલા માટે મારી એ શક્તિથી તે કેમ વિચલિત થઈ નહિ શકે?

વ્યન્તરીએ મુનિને વિચલિત કરવાનો વિચાર કર્યો. મુનિને આ વાતની કાંઈ ખબર નથી. તેઓ તો ધ્યાનમાં જ બેઠા છે અને પરમાત્માનું જ સ્મરણ કરે છે. મુનિને આ પ્રકારના ઉપસર્ગો સહેવાં પડે એ સારું છે કે ખરાબ? મુનિને જંગલમાં વધારે દિવસ રહેવું નથી કારણ કે, જંગલમાં અન્નપાણી વિના વધારે દિવસ શરીર પણ ટકી ન શકે એટલા માટે આ વ્યન્તરી તેમને માટે એવી સહાયિકા થઈ પડી જે પ્રમાણે ગજસુકુમાર મુનિને માટે સોમલ સહાયક થયો હતો. સોમલે જો કે મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતા અંગારા મૂકયા હતા—જે ઉપસર્ગ કર્યો હતો પણ મુનિએ તેને ઉપસર્ગ માન્યો ન હતો પણ તે ઉપસર્ગને સહાયતા માની હતી; કારણ કે તેમણે પરમાત્માની સાથે એકાંગી પ્રીતિ બાંધી હતી. તમે પણ પરમાત્માની સાથે એવી એકાંગી પ્રીતિ બાંધો અને પરમાત્માને દુઃખ-નિકંદન સમજી તેમની પ્રાર્થના કરો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિણેશ્વર સાહિબાજી, 'મેઘરથ' નૃપનો નંદ;
'સુમંગલા' માતા તણો, તનય સદા સુખકંદ.
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી. ॥ પ્રભુ૦ ॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના એ આધ્યાત્મિક વિષય છે, આધિભૌતિક વિષય નથી. આજે ઘણા લોકો તેને ભ્રમ, વહેમ કે ઉપયોગમાં ન આવે એવો અવ્યાવહારિક વિષય સમજે છે; પણ આધ્યાત્મિક વિષય જેટલો ઉપયોગી, હિતકારી અને સરલ છે તેટલો બીજો કોઈ પદાર્થ ઉપયોગી, હિતકારી કે સરલ નથી. આ ઉપરથી પ્રશ્ન એ થાય છે કે જ્યારે આધ્યાત્મિક વિષય એવો ઉપયોગી છે તો પછી એ વિષે બે મત કેમ છે? એક તો આધ્યાત્મિક વિષયને ઉપયોગી અને બીજો અનુપયોગી કેમ કહે છે?

આધ્યાત્મિકતાને અનુપયોગી અને અવ્યાવહારિક કહેવાનું કારણ એ છે કે, કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે જે આધ્યાત્મિકતાને પ્રાપ્ત થાય છે તેને માટે બાહ્ય ક્રિયાની જરૂર જ રહેતી નથી. આ કથન ઉપરથી જ એમ કહેવામાં આવે છે કે, આધ્યાત્મિક વિષય અવ્યાવહારિક છે. ઊંચી સ્થિતિએ પહોંચ્યા બાદની વાત જુદી છે પરંતુ તે પહેલાં જ આધ્યાત્મિકતાના નામે વ્યવહારનો ત્યાગ કરવાથી જ લોકોને આધ્યાત્મિકતા તરફ અરુચિ પેદા થઈ છે અને યુવક લોકો તો આધ્યાત્મિકતાથી કંટાળી ગયા છે. જે લોકો આધ્યાત્મિકતાને નામે વ્યવહારની જરૂર જોતા નથી અને એ કારણે જે લોકો આધ્યાત્મિકતાથી કંટાળી ગયા છે એ લોકોને જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તમે લોકો ભૂલ કરી રહ્યા છો. આધ્યાત્મિકતાના નામે વ્યવહારને છોડી દેવો પણ અનુચિત છે અને આધ્યાત્મિકતાને અવ્યાવહારિક માની તેનાથી કંટાળી જવું એ પણ અનુચિત છે બલ્કિ આધ્યાત્મિકતાથી વિમુખ રહેવાને કારણે જ હાનિ પેદા થઈ છે અને થઈ રહી છે.

પ્રાર્થના પણ આધ્યાત્મિક વિષય છે. કેટલાક લોકો પ્રાર્થનાને પણ ભ્રમરૂપ માને છે પણ વાસ્તવમાં આત્માને ઉન્નત કરવામાં પ્રાર્થના સહાયક છે. આત્મા પ્રાર્થનાદ્વારા કેવી રીતે ઉન્નત થઈ શકે છે અને ઉન્નત થવા માટે આત્માએ કેવી રીતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. એના સીધા સાદા સરલ ઉપાયો આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવેલ છે. એ ઉપાયો એવા સરલ છે કે તે ઉપાયોને બધા લોકો આચરી શકે છે.

ભમરાને કેતકી ઉપર એકનિષ્ઠા પ્રીતિ હોય છે. તેની એકનિષ્ઠા પ્રીતિ કેમ હોય છે? એને માટે એમ કહી શકાય કે એમાં સુગંધ છે. પરંતુ જેમાં સુગંધ છે તે કેતકીની સાથે પ્રીતિ બાંધવાનું ભમરાને કોણે શીખવ્યું!

ભમરો ફુલને પહેલાં સાક્ષાત્ જોતો નથી પરંતુ ગંધથી જ તે એ વાતનો નિર્ણય કરી લે છે કે, આ બાજુએથી ગંધ આવે છે એટલા માટે આ બાજુ નજદીક કે દૂર ફુલ હોવું જ જોઈએ. પહેલાં તો તે ભ્રમમાં રહે છે પણ જ્યારે તેને સુગંધ આવે છે ત્યારે તે તેની સહાયતાથી ભ્રમણ કરતો કરતો ફુલને મળી જાય છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મારૂપ કેતકીની સુગંધને આધારે તમે લોકો પણ આગળ ચાલવા માંડો તો તમને પણ પરમાત્માનો ભેટો થઈ જશે અને એ રીતે તમારી પ્રાર્થના પણ સરળ થઈ જશે.

તમે કહેશો કે, પરમાત્માની ગંધ કેવી હોય છે! જ્ઞાનીજનો એના ઉત્તરમાં કહે છે કે, "તમે લોકો નજદીકની વાત પણ ભૂલી રહ્યા છો! જો તમે પરમાત્માની સાથે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ બાંધો તો તમને તેમની સુગંધ અવશ્ય આવે. ભ્રમર સુગંધની સાથે એકનિષ્ઠાથી પ્રીતિ બાંધે છે એટલા માટે જ્યારે તે સુગંધની તપાસ કરે છે ત્યારે વચમાં દુર્ગંધ પણ આવે છે પરંતુ તે દુર્ગંધની તરફ જતો નથી પણ સુગંધની તરફ જ જાય છે. કિંતુ પરમાત્માના વિષે લોકોની એ ભૂલ થઈ રહી છે કે, લોકો પરમાત્મારૂપી સુગંધની શોધમાં નીકળવા છતાં પણ વિષયરૂપ દુર્ગંધને ગ્રહણ કરવા ચાલ્યા જાય છે, આ જ મોટી ખરાબી છે. એટલા માટે તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમારો આત્મા કેવી રીતે વિષયમાં પડી જઈ સાચા સિદ્ધાંતને ભૂલી રહ્યો છે અને સાચા સિદ્ધાંતને નષ્ટ કરી કેવી રીતે ખરાબીમાં પડી રહ્યો છે? તમને આત્માની સુગંધ તો આવે છે કારણ કે, આત્મા તો તમારા સમીપ જ છે. વાસ્તવમાં આ આત્મા જ

પરમાત્માની સુગંધ છે. એ સુગંધનો આધાર લઈ તમે આગળ વધતા જાઓ તો પરમાત્માનો ભેટો અવશ્ય થશે."

તમે કહેશો કે, આત્મા નજદીક કેવી રીતે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આંખથી જોવું, કાનથી સાંભળવું, નાકથી સૂંઘવું અને જીભથી રસ લેવો, એ બધું કોણ કરે છે? ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિષયોને ગ્રહણ કરનાર કોણ છે? તમે રૂપને જોઈ મુગ્ધ બની જાઓ છો પરંતુ રૂપને જોનાર કોણ છે! કેવળ બાહ્ય દેખાવ ઉપર જ લોભાઈ ન જાઓ પરંતુ એ જુઓ કે, રૂપને જોનાર કોણ છે? પતંગ દીપકના રૂપમાં અંજાઈ જઈ તેમાં જ બળી મરે છે પણ પોતાના આત્માને જોતો નથી. તે જ પ્રમાણે તમે પણ તમારી શક્તિને બાહ્ય આડંબરમાં વેડફી રહ્યા છો પણ એ શક્તિનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો તે ભૂલી રહ્યા છો! જે શક્તિ પરમાત્માની સાથે ભેટો કરાવવા સમર્થ છે તે શક્તિને તમે આત્માના ગુણને નષ્ટ કરવામાં વેડફી રહ્યા છો. તમે ઇન્દ્રિયોદ્વારા જે પદાર્થો જુઓ છો તે પદાર્થોનો નિર્ણય તમારી બુદ્ધિ કરે છે. એ બુદ્ધિમાં કોની શક્તિ રહેલી છે એ જુઓ અને તેને જાણો અને એ બુદ્ધિને બહિર્મુખી ન બનાવતાં અંતર્મુખી બનાવો તો તમે પરમાત્માને પણ ભેટી શકશો.

સંસારમાં જે કાંઈ સુધાર કે કુધાર થાય છે એ બધું આત્માની શક્તિથી જ થાય છે. આત્મા અજ્ઞાનતાને કારણે પોતાની શક્તિનો આત્મસુધાર કરવામાં સદુપયોગ કરવાને બદલે આત્માને બગાડવામાં દુરુપયોગ કરે છે. આજે જે લડાઈ, ઝગડા, ઝેર–વેર કે કલેશ–કંકાસ ફેલવા પામ્યા છે તે આત્માની ભૂલથી જ ફેલવા પામ્યા છે. લોકો ક્રિયાનો ત્યાગ કરી પુરુષાર્થહીન બની રહ્યા છે. લોકો પોતે શ્રમ ન કરતાં બીજાના શ્રમ ઉપર જીવવા અને મોજ કરવા ચાહે છે; અને આ જ કારણે સંસારમાં લડાઈ-ઝગડા થવા પામે છે. પણ પોતે શ્રમ ન કરવો અને બીજાના શ્રમ ઉપર જીવિત રહેવાની અને મોજ માણવાની વાત ક્યાંથી આવી છે! આત્માની ભૂલથી જ ને? આત્મા ભૂલથી વિષયોમાં પડી રહ્યો છે અને તેથી જ આ વિષમતા પેદા થવા પામી છે. વિષય–પોષણ માટે પૈસા ન હોય તો અનીતિથી પૈસા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે પણ વિષયોનું પોષણ તો કરવામાં જ આવે છે. આત્મામાં આ સ્થિતિ ક્યાંથી પેદા થઈ? જો આ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે, આત્મા અધ્યાત્મિકતાને ભૂલી જવાથી જ આ વિષમ સ્થિતિ ઉભી થવા પામી છે. જે થયું તે થયું પણ હજી જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણી ચેતો તો પણ તમે કલ્યાણ કરી શકો છો. કહેવત છે કે,

જો ગઈ સો ગઈ અબ રાખ રહી કો.

જે થયું તે થયું. હજી પણ આત્માની શક્તિ તમારા હાથમાં જ છે. એટલા માટે જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણી આત્માની શક્તિનો આત્મસુધાર કરવામાં સદુપયોગ કરો તો ધીમેધીમે તમે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકશો કે જે દ્વારા પરમાત્માનો ભેટો થઈ શકશે. આત્મા પરમાત્માનો ભેટો કરી શકે એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે ભક્તજનો વારંવાર એમ કહે છે કે, "હે જીવો! પરમાત્માનું ભજન કરો અને જે પ્રમાણે ભમરો કેતકી પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમભાવ રાખે છે તેવો અનન્ય પ્રેમભાવ પરમાત્મા પ્રત્યે રાખો."

ભમરો ફુલની સુગંધ લે છે પણ શું તે ફુલને કે ફુલની એક પાંખડીને પણ તોડવાની ઇચ્છા કરે છે! તે ફુલને તોડવા કે બગાડવા ચાહતો નથી. ભમરાના આ કાર્યનું ઉદાહરણ આપી ભગવાને મુનિઓને માટે કહ્યું છે કે:—

जहा दुम्मस्स पुप्फेसु भमरो आवियइ रसं ।
न य पुप्फं किलामेइ सो य पिणेई अप्पयं ॥ —શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્ર

અર્થાત્–હે ! મુનિઓ ! તમે પણ ભ્રમરવૃત્તિ ધારણ કરો અને ભ્રમરની માફક એવી રીતે યતનાપૂર્વક કામ કરો કે જેથી કોઈને કષ્ટ ન થાય. આમ કરવામાં જ તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

આજ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગમાં પણ એમ કહ્યું છે કે, પરમાત્માની સાથે ભ્રમરના જેવી પ્રીતિ બાંધવી જોઈએ. કેટલાક લોકો કહે છે કે, "શું પરમાત્મા અમારું કાંઈ કામ કરી દે છે કે અમે તેમની પ્રાર્થના કે તેમને નમસ્કાર કરીએ ?" પણ આ પ્રકારની ઇચ્છા કરવી એ શું ભમરો ફુલને ચૂંટે કે બગાડે એના જેવું કૃત્ય નથી ? કવિ આનંદઘનજી કહે છે કેઃ—

ચિત્ત પ્રસન્ને પૂજન ફલ કહ્યો, પૂજન અખંડિત એહ;
કપટ રહિત થઈ આતમ અરપણા, આનંદઘન પદ રેહ.

જે ફુલમાંથી સીધી રીતે સુગંધ મળે છે એ ફુલને ભમરો તોડવાની ઇચ્છા કરે ખરો ! જો નહિ તો પછી તમે પરમાત્માના વિષે એમ કેમ કહો છો કે, પરમાત્માએ અમને શું આપ્યું કે અમે તેમની પ્રાર્થના કરીએ !" કવિ આનંદઘનજી કહે છે કે, પરમાત્મા અખંડ પૂજ્ય છે; એટલા માટે સંસારની કોઈપણ કામનાથી તેમને ખંડિત કરવા ન જોઈએ. "બીજા દર્શનવાળા સ્વાર્થી લોકો તો પરમાત્માને સંસારની ધમાલમાં ઊતારે છે પણ જ્ઞાનીજનો એમ કરતા નથી. તેઓ તો એમ જ કહે છે કે, "પરમાત્મા અખંડિત છે. એટલા માટે એ અખંડિત પૂજ્યની પૂજા–સેવા કરવાથી અમને ઉલ્લાસ આવશે અને અમારો આત્મા પરમાત્મા બની જશે. જે પ્રમાણે ભમરો પુષ્પને અખંડિત રાખીને જ તેની સુગંધ લે છે તે જ પ્રમાણે અમે લોકો પણ પરમાત્માને અખંડિત રાખીને જ તેમની પૂજા–સેવા કરીએ છીએ. આમ કરવાથી અમને તેમની શક્તિરૂપ સુગંધ મળશે કે જે સુગંધથી અમારો આત્મા પણ સુવાસિત બનશે અને અમારું કલ્યાણ થશે."

ભક્તજનોની માફક તમે લોકો પણ પરમાત્માને અખંડિત માનો; તેમને સંસારની કોઈપણ ભાવનામાં ઉતારો નહિ.

તમે લોકો 'તિકખુત્તો' નો જે પાઠ બોલો છો તેમાં કહો છો કેઃ—

आयाहिणं पयाहिणं देइयं चेइयं

આમાં આવેલા 'ચેઇય' શબ્દનો અર્થ કરતાં મલયગિરિ આચાર્ય કહે છેઃ—

'सुप्रसन्नमनहेतु-त्वादिति चैत्य'

અર્થાત્—મનને પ્રસન્ન કરવાનું જે કારણ છે તે ચૈત્ય છે. જે મનને પ્રસન્ન કરવાનું લૌકિક કારણ છે તે લૌકિક ચૈત્ય છે અને જે લોકોત્તર મનપ્રસન્ન કરવાનું કારણ છે તે લોકોત્તર ચૈત્ય છે. મુનિને પણ તમે ચૈત્ય માનો છો પણ મુનિ તમારા માટે શું કરે છે કે તમે તેમને ચૈત્ય કહો છો ? તેઓ તમારું શું કામ કરે છે ! શું તેઓ તમારા માટે કાંઈ બનાવી આપે છે કે તમને આંકફરકનો સટ્ટો બતાવે છે ? તેઓ આવું કાંઈ કરી દેતા નથી; એટલા જ માટે તેઓ તમારા માટે ચૈત્યરૂપ છે. સંસારમાં એવા પણ લોકો હશે કે જેઓ

વેશ્યાને પણ ચૈત્યરૂપ માનતા હશે. એવા લોકોની વાત જ જુદી છે પણ તમે મુનિઓને કે પરમાત્માને સંસારની ભાવનામાં ઘસેડો નહિ. જે પ્રમાણે ભમરો ફુલની તરફ જ દોડે છે, બીજી બાજુ દોડતો નથી. તે જ પ્રમાણે તમે પણ પરમાત્માની તરફ જ દોડો, આડી અવળી બાજુ દોડો નહિ.

જે 'અહંપદ' કે 'તત્ત્વમસિ' દ્વારા આત્માને જાગ્રત કરે છે અને એમ વિચારે છે કે, હું જ પરમાત્મા છું– જો હું ઉપાધિઓને મટાડી દઉં તો પરમાત્મા અને મારામાં કાંઈ અંતર ન રહે; આ પ્રમાણે વિચાર કરી જે આગળ વધતો જાય છે તે આત્મા અવશ્ય પરમાત્મામય બની જાય છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૦

અનાથી મુનિ પણ આ જ વાત કહે કે, આત્મા જો પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઈ અન્તર્મુખી બની જાય તો તે સનાથ બની જાય. કેટલાક લોકો આત્માના નાથ બનવા માટે તૈયાર તો થઈ જાય છે પણ પાછા સંસારની ભાવનાને કારણે પતિત થઈ જાય છે. જો ભમરો પુષ્પની સુગંધ જ લે પણ જો તેના ઉપર અધિક મુગ્ધ બની ન જાય તો તો તે સુગંધનો લાભ લઈ શકે છે પણ જો તે ફુલ ઉપર અધિક મુગ્ધ બની જાય તો કોઈ વખતે તે કમલના બીડાવાના સાથે પોતે પણ અંદર બીડાઈ જાય છે અને કોઈ વખતે તો હાથીના મુખમાં પણ કમલની સાથે ચાલ્યો જાય છે. આ જ પ્રમાણે જો સાધુ જે ભાવનાથી સાધુ થયો છે તે જ ભાવના ઉપર સ્થિર રહે તો તો તે આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે છે પણ કોઈ કોઈ સાધુ પોતાની મૂળ ઉચ્ચ ભાવનાને ભૂલી જાય છે અને ઉદ્દેશિક, ક્રીતકૃત આદિ અકલ્પનીય આહાર પણ ખાવા લાગે છે અને પોતાની આ ખરાબીને છુપાવવા માટે આધ્યાત્મિકતાનું પણ નામ લે છે. આ પ્રમાણે તેઓ પાછા સંસારભાવનામાં ફસાઈ જઈ અનાથ બની જાય છે.

न तं अरी कंठछेत्ता करेइ, जं से करे अप्पणिया दुरप्पया ।
से नाहिइ मच्चुमुहं तु पत्ते, पच्छाणुतावेण दयाविहूणो ॥ ४८ ॥

જે પ્રમાણે કમલ ઉપર મુગ્ધ થઈ જવાથી ભમરો હાથીના મુખનો ગ્રાસ બની જાય છે. આ તેની પોતાની જ ભૂલ છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા પોતાની ભૂલથી જ પોતાનું એવું અહિત કરે છે. જેવું અહિત શિરોચ્છેદ કરનાર વૈરી પણ કરતો નથી.

દુનિયામાં શિરોચ્છેદ કરનાર મોટો વૈરી માનવામાં આવે છે પણ અનાથી મુનિ કહે છે કે, પોતાનો જ આત્મા જેવું અહિત પોતાનું કરી બેસે છે તેવું અહિત શિરોચ્છેદ કરનાર દુશ્મન પણ કરી શકતો નથી. કંઠનો છેદ કરનાર દુશ્મન તો તે જ શરીરને નષ્ટ કરે છે કે જે શરીર કોઈ દિવસે નષ્ટ થવાનું જ હતું. પરંતુ તે વૈરી નરક કે નિગોદમાં આ આત્માને મોકલવાને સમર્થ નથી. બલ્કિ એવો દુશ્મન જ્યારે કંઠને છેદતો હોય ત્યારે તેના ઉપર ક્રોધ કરવામાં ન આવે તો તે વૈરી મુગતિ અપાવવામાં સહાયક પણ બની શકે છે. આ પ્રમાણે ગળું કાપનાર વૈરી એવી હાનિ કરતો નથી, જેવી હાનિ પોતાનો દુરાત્મા કરે છે.

લોકોને નરકનો ભય લાગે છે પણ નરક આવ્યું ક્યાંથી? નરક તો દૂર રહ્યું પરંતુ કસાઈખાનું આવ્યું ક્યાંથી? નરક કે કસાઈખાનાને દુરાત્મા જ પેદા કરે છે. દુરાત્મા જ કપાય છે અને દુરાત્મા જ કપાવે છે. ભગવાને ત્રણ પ્રકારનાં પુદ્ગલો કહ્યા છે. જે પુદ્ગલોને આત્માએ જ ખરાબ બનાવ્યાં છે, પુદ્ગલ તો પોતાના રૂપમાં જ રહે છે પણ દુરાત્મા એને પણ ખરાબ કરી દે છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, તમે ખીર ખાધી તે ખીર ખાધા પહેલાં સ્વાદ, રૂપ, ગંધ વગેરેમાં કેવી હતી અને પેટમાં પચાવ્યા બાદ તે કેવી બની જાય છે! આ પુદ્ગલોને પોતે આત્માએ જ ખરાબ કરેલ છે કે નહિ? ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે, સવા લાખની કીંમતનાં કપડાં હોય છે પણ એકવાર પહેરવાથી તે પણ નિર્માલ્ય-નકામાં થઈ જાય છે. તે કપડાંને નિર્માલ્ય બનાવનાર કોણ છે?" આ પ્રમાણે પુદ્ગલોને ખરાબ કરનાર આ આત્મા જ છે. આત્મા જ પુદ્ગલોને શસ્ત્રરૂપે બનાવે છે. દુરાત્મા જ તલવાર બનાવે છે. જો આત્મા દુરાત્મા ન હોય તો તે તલવારને પણ ફુલની છડી બનાવી શકે છે.

તમને જે ઇન્દ્રિયો મળી છે તે આત્માના કલ્યાણ માટે જ મળી છે. અનંતાનંત પુણ્યનો સંચય થવાથી એક એક ઇન્દ્રિય મળી છે. પણ આ પ્રમાણે પુણ્યસંચયથી મળેલી ઇન્દ્રિયોને દુરાત્મા ક્યાં ક્યાં વેડફી રહ્યો છે. સાધુ પણ જો સાધુપણાથી પતિત થાય અને ઇન્દ્રિયોને વેડફી દે તો તે પણ દુરાત્મા જ છે. દુરાત્મા સંસારમાં તો આનંદ માને છે પરંતુ જ્યારે તે મૃત્યુના મુખમાં સપડાય છે ત્યારે તેને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે; તે વખતે લક્ષણ, જ્યોતિષ, મંત્ર વગેરે કાંઈ કામમાં આવતાં નથી. જેણે અહિંસાનો નાશ કર્યો છે અને દયાને ગુમાવી દીધી છે તે જ્યારે મોતના મુખમાં સપડાય છે ત્યારે તેને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

મહમ્મૂદ ગજનવી માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેણે ૧૭ વાર ભારતને લૂંટયું હતું અને અનેક લોકોને ઘણું કષ્ટ આપી, ઘણું ધન લઈ ગયો હતો; પણ જ્યારે તે મરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે પોતાની સામે એ બધાં ધનનો ઢગલો કરાવ્યો અને તે ધનના ઢગલાને જોઈ-જોઈને ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રોવા લાગ્યો. તે શા માટે રોતો હતો તે વિષે નિશ્ચયપૂર્વક તો કાંઈ કહી શકાય નહિ પણ સંભવ છે કે તે એ વિચારથી રોતો હોય કે, "હું લોકોને કેટલું કષ્ટ આપીને ધન સંગ્રહીને લાવ્યો છું અને આજે એ ધન અહીં જ પડયું રહે છે. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ થવાથી તે રોયો હોય એવો સંભવ છે."

આ જ પ્રમાણે દુરાત્મા પણ જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં સપડાય છે ત્યારે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગે છે. તમે પણ તમારા માટે એમ વિચારો કે, અમે ગરીબોને દુઃખ આપી પૈસા એકઠા કરીશું તો તે પૈસા અમારી સાથે નહિ આવે પણ જ્યારે અમે મૃત્યુના મુખમાં સપડાઈશું ત્યારે અમારે એનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે. આ તો તમારા માટે એમ કહ્યું પરંતુ મારે પોતાએ પણ મારા વિષે વિચારવું જોઈએ કે, "હે! આત્મા! જો તું બીજાઓને ખુશ કરવામાં અને લોકોને પોતાની આગળ નમાવવામાં જ રહી ગયો, કેવળ ખાલી વાહવાહ કરાવી અને સ્વ-પરની કાંઈ દયા ન કરી તો આખરે તારે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે."

અનાથી મુનિ આ પ્રમાણે શિક્ષા આપી એમ કહે છે કે, 'આખરે તારા કામમાં તારો આત્મા જ આવશે; બીજો કોઈ તારા કામમાં આવશે નહિ. એટલા માટે જે સત્ય હોય, જે ભગવાનની આજ્ઞામાં હોય અને જેથી સ્વપરની દયા થાય તે જ કામ કર; બીજાં કામો ન કર.'

જો અનાથી મુનિની આ શિક્ષાને જીવનમાં ઉતારવામાં આવે તો આત્મા અવશ્ય પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. જો તમે દયા અને પરમાત્માની આજ્ઞાને બરાબર જાણી લો તો તમે બધુંય જાણી લીધું છે, પછી વધારે જાણવાનું કાંઈ બાકી રહેતું નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી એ જ બધાં શાસ્ત્રોનો સાર છે."

કોઈ માણસ હજાર-બે હજાર વર્ષનું જૂનું લખેલું શાસ્ત્ર બતાવીને તમને કહે કે, ભગવાન વીતરાગ ફુલની માળા પહેરી બેઠા હતા તો શું તમે તેની વાત માની લેશો ? તમે એમ જ કહેશો કે, એવું કોઈ વિકારીએ લખ્યું હશે ! ભગવાન વીતરાગ આ પ્રમાણે સંસારની ભાવનામાં પડી ન શકે. આ જ પ્રમાણે કોઈ એમ કહે કે, મુનિઓએ ઓછામાં ઓછા પાંચ રૂપિયા તો પોતાની પાસે રાખવા જ જોઈએ. કારણ કે, કોઈ વખતે રૂપિયા હોય તો કામમાં આવે; તો શું તમે તેનું કહેવું માનશો ? કદાચ કોઈ એમ પણ કહે કે, 'આ મુનિ તો આધ્યાત્મિકતામાં ખૂબ આગળ વધેલા છે એટલા માટે પાંચ રૂપિયા પોતાની પાસે રાખે તો કાંઈ વાંધો નહિ'—આમ કહેવા છતાં પણ તમે એ વાત માની શકો નહિ. તમે તો એમ જ કહેશો કે, એમ કરવું એ ભગવાનની આજ્ઞામાં નથી. તમે આ જ વાતને ભગવાનની બધી આજ્ઞાઓ માટે જોતા જાઓ અને એ આજ્ઞા ઉપર જ દૃઢ રહો. ધ્વજાની માફક તમે ફરી ન જાઓ. નહિ તો તમારે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને જે ઉપદેશ આપી રહ્યા છે તે ઉપદેશ એક રીતે તો મુનિઓને માટે ઉપાલંભરૂપ છે; પણ આ ઉપાલંભ પ્રેમને કારણે જ આપવામાં આવે છે. કોઈ સજ્જન માણસ કોઈ બીજાને ઉપાલંભ આપવા માટે જશે નહિ પણ જે આત્મીય હશે તે જ ઉપાલંભ આપશે. આત્મીય સિવાય બીજો કોઈ હશે તો તેને માટે એમ જ કહેશે કે, તેની સાથે મારે શું લેવા-દેવા ! આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ પણ અમને મુનિઓને પ્રેમને કારણે જ આ ઉપાલંભ આપે છે અને કહે છે કે, 'તમે કયા કામને માટે સાધુપણું લીધું છે અને કયું કામ કરી રહ્યા છો ? તમારું અને અમારું ધ્યેય એક જ છે છતાં તમે સંસારભાવનાને કારણે અમારાથી જુદા પડી ન જાઓ.

જૈનધર્મની દૃષ્ટિ પ્રેમની છે. તેનો ઉદ્દેશ કોઈ પણ આત્માને કષ્ટ ન આપવું એ છે. એનું લક્ષ્ય **मित्ति मे सव्वभूएसु**—અર્થાત્ બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ છે. બધા પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રીભાવ રાખવો એ જૈનધર્મનું ધ્યેય છે. સુદર્શને પણ આ જ મૈત્રીભાવનાને હૃદયમાં ઉતારી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું હતું.

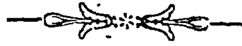
સુદર્શન ચરિત્ર—૬૦

સુદર્શનની સાથે અભયાએ કેવો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો છતાં સુદર્શને તો અભયાને માટે એમ જ કહ્યું હતું કે, એ મારી માતા છે. આ મૈત્રીભાવનાને કારણે જ સુદર્શને આત્મવિકાસ એટલો બધો સાધ્યો કે તેમણે હરિણી વેશ્યાનો પણ સુધાર કરી દીધો. વેશ્યાને સુધારવી એ કેટલું મુશ્કેલ કામ છે ! પણ તે મુનિએ વેશ્યાને જ નહિ પરંતુ જે આસુરી ભાવનાથી ભરેલી હતી તે અભયાને પણ સુધારી દીધી; તેનું પણ કલ્યાણ કરી દીધું. સુદર્શન મુનિએ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા જતાં અનેકોનું કલ્યાણ કરી દીધું.

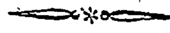
વ્યંતરીએ સુદર્શનને જોયા. સુદર્શન મુનિને જોતાં જ તેને જાતિસ્મૃતિ જ્ઞાન થયું. તે વિચારવા લાગી કે, તેના ઉપર પહેલાં મને પ્યાર હતો. પહેલાં તો તે મારી ઇચ્છાનો શિકાર ન થયો. પણ હવે જે જાળ બિછાવું છું તેમાં તો જરૂર ફસાઈ જશે. કારણ કે, એ મનુષ્ય છે અને હું દેવી છું. એટલે દૈવી શક્તિ આગળ માનવી શક્તિ શું કરી શકે ?

આજના લોકો કહે છે કે, અમુક પુરુષ કે અમુક સ્ત્રીને ભૂત કે ચૂડેલ વળગેલ છે પરંતુ તે ભૂત–ચૂડેલ એક થપ્પડ મારતાં ભાગી જાય છે. આ કઈ જાતનાં ભૂત–ચૂડેલ છે ? કદાચ કોઈ કહે કે, આ સંસાર વિચિત્ર છે. જ્યારે આ સંસાર વિચિત્ર છે તો શું પરમાત્માની શક્તિ નથી ? ધર્મની શક્તિ નથી ? જો છે તો પછી વહેમ કેમ છે ? એક નાનામાં નાના દેવમાં પણ કરોડ ચક્રીનું બલ હોય છે; તો પછી શું એ એક થપ્પડ મારવાથી ભાગી જઈ શકે ? જો દેવ હશે તો તો તે આમ ભાગી જઈ શકે નહિ પરંતુ આ વાતને જાણવા છતાં પણ લોકોનો વહેમ દૂર થતો નથી.

વ્યંતરી સુદર્શન મુનિને ધ્યાનમાંથી વિચલિત કરવા માટે તેની પાસે ગઈ. પણ સુદર્શન તો પોતાના ધ્યાનમાં જ મસ્ત હતા વ્યંતરી સુદર્શનને ધ્યાનમાંથી વિચલિત કરવા માટે પ્રયત્નો કરે છે. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૬ બુધવાર

પ્રાર્થના

પદ્મપ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારન હારો,
જદપિ ધીવર ભીલ કસાઈ, અતિ પાપીષ્ટ જમારો;
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈ ભવનિધિ પારો. પદ્મ૦

—વિનયચંદ્રજી કૃંભટ ચોવીશી

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્તોએ પરમાત્માના નામનો મહિમા બતાવ્યો છે. આત્માની ઉન્નતિ સાધવાનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન તરીકે ભક્તોએ પરમાત્માનું નામસંકીર્તન બતાવેલ છે. એક દૃષ્ટિએ જુઓ તો પરમાત્માનાં નામો અનંત છે અને બીજી દૃષ્ટિએ જુઓ તો તેમનું કાંઈ નામ જ નથી; કારણ કે તે નામ અને રૂપથી પર છે. પરંતુ આત્મા અપૂર્ણ છે અને આત્માએ અપૂર્ણતામાંથી પૂર્ણતામાં જવું છે એટલા માટે તેને નામના આધારની આવશ્યકતા રહે છે.

પરમાત્માના નામમાં શું ગુણ રહેલો છે અને પરમાત્માનું નામ લેનારને કયા ગુણનો લાભ થાય છે એ વાતને પૂરી રીતે બતાવવા માટે સમયની વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે, એટલા માટે સંક્ષેપમાં એ વિષે એટલું જ કહેવાનું છે કે, પરમાત્માનું સાચા હૃદયથી નામ લેવામાં આવે તો બધાં કામો પાર પડે છે. જે પતિતથી પતિત છે તે પણ પરમાત્માનું નામ લઈ પાવન બની શકે છે. બધાં દાર્શનિકો એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે, પરમાત્માનું

નામ પતિતપાવન છે. જો વાત કેવળ ઉપરથી કહેવામાં આવેલી ન હોય પણ હૃદયથી કહેવામાં આવી હોય તો પરમાત્માનું નામ પતિતપાવન છે તો પછી પતિતો તરફ ઘૃણા કેમ કરી શકાય ? હા, પતિતોને એવું આશ્વાસન તો આપી શકાય કે, ભાઈ! તમારે હવે ગભરાવાની જરૂર નથી. તમે પરમાત્માના નામની છાયામાં આવી જાઓ તો તમે પણ પાવન થઈ શકો છો. આ પ્રમાણે પતિતોને આશ્વાસન તો આપી શકાય પણ તેમના તરફ ઘૃણાભાવ તો બતાવી ન શકાય. પરમાત્માનું નામ જો સાચા હૃદયથી લેવામાં ન આવે પણ કેવળ લોકોને બતાવવા માટે જ પરમાત્માનું નામ લેવામાં આવતું હોય તો તો એ વાત જુદી છે નહિ તો પરમાત્માના નામમાં સારામાં સારી શક્તિ રહેલી છે.

પરમાત્માના નામમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે, પરંતુ પરમાત્માનું નામ લઈ શું કરવું ? અને પરમાત્માનું નામ કયા ઉદ્દેશે લેવું એ પણ જુઓ. ભમરો પહેલાં ફુલને જોતો નથી કિન્તુ તેની સુગંધથી જ ફુલનો પત્તો મેળવે છે અને એ સુગંધના આધારે જ ફુલની પાસે પહોંચી શકે છે. ફુલની પાસે પહોંચવા છતાં પણ તે ફુલને તોડતો નથી પણ તેની સુગંધ લઈ તૃપ્ત થાય છે. આ જ પ્રમાણે ભક્તો સંસારમાં ફેલાએલી પરમાત્માની શક્તિને પરમાત્મારૂપ ફુલની સુગંધ માની તેના આધારે પરમાત્માની સમીપ પહોંચે છે, છતાં તેઓ એમ ચાહતા નથી કે, હે ! પ્રભો ! તારી શક્તિ મને આપે તો હું આમ કરું, તેમ કરું; પણ તેઓ પરમાત્મા પ્રત્યે એ જ પ્રાર્થના કરે છે કે, હે ! પ્રભો ! મારામાં એવી શક્તિ પ્રગટે કે, જે પ્રમાણે ભમરો ફુલની સુગંધમાં મસ્ત રહે છે તે જ પ્રમાણે હું પણ તારા નામનું સંકીર્તન કરવામાં મસ્ત રહું.'

સાચા ભક્તો પરમાત્મા પાસે આ જ ચાહે છે. બીજી બાજુ કેટલાક લોકો એવા પણ હોય છે કે જેઓ એમ કહે છે કે, અમે પરમાત્માનું નામ લેતાં લેતાં દુર્બલ થઈ ગયા છતાં પણ અમારી ઉન્નતિ ન થઈ. તમે તો પરમાત્માના નામમાં બધી શક્તિઓ હોવાનું કહો છો પણ પરમાત્માનું નામ લેનારાઓમાં અને ધર્મને નામે જેવો ઢોંગ ચાલે છે તેવો ઢોંગ બીજે કયાંય ચાલતો નથી. તો પછી અમે પરમાત્માના વિષે આપની કહેલી વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ કરી શકીએ ? અને જ્યારે અમારું હૃદય જ ધર્મ કે પરમાત્માના નામ વિષે આટલું વિરુદ્ધ છે ત્યારે અમને પરમાત્માનું નામસંકીર્તન કરવા માટે જ ઉપદેશ આપવો એ તો બળતા હૃદયમાં ઘી હોમવા સમાન છે.

જે લોકો આ પ્રમાણે કહે છે તે લોકોને એટલું જ કહેવાનું છે કે, "તમે જે ખરાબીને માટે કહી રહ્યા છો તે ખરાબી પરમાત્માના નામથી થવા પામી નથી પરંતુ તે ખરાબી સ્વાર્થી અને ઢોંગી લોકોને કારણે જ પેદા થવા પામી છે." તે લોકો પ્રગટમાં તો પરમાત્માનું નામ લે છે પણ તેઓ શા માટે પરમાત્માનું નામ લે છે તે જુઓ. કહેવત છે કે:—

રામ નામ સબ કોઇ કહે, ઠગ ઠાકુર ઔર ચોર,
ધ્રુવ પ્રહ્લાદ જાસેં તરે, વોહ નામ કુછ ઔર.

સાધારણ રીતે ચોર પણ પરમાત્માનું નામ લે છે પણ શા માટે ! એટલા માટે કે, ઘરના લોકો તો ઘસઘસાટ સૂતા રહે અને હું સારીરીતે ચોરી કરી શકું. દુકાનદારો દુકાન ખોલતી વખતે પરમાત્માનું નામ લે છે પરંતુ શા માટે ? એટલા માટે કે ' હે ! પરમાત્મા !

એવો આંખનો આંધળો અને માલતુજાર મોકલ કે જેથી અમને ખૂબ માલ મળી જાય ! આ પ્રમાણે અનેક લોકો પરમાત્માનું નામ લે છે પણ પોતપોતાના સ્વાર્થની ખાતર. આવા સ્વાર્થી લોકોના કારણે જ પરમાત્માના નામસ્મરણ વિષે ઊલટી વાતો કરવામાં આવે છે પરંતુ સાચા ભક્તજનો પરમાત્માનું નામ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે લેતા નથી પરંતુ એટલા માટે લે છે કેઃ—

'પાપ પરાલ કો પૂંજ બન્યો અતિ માન હુ મેરુ અપારો;
સો તુમ નામ હુતાશન સેતી સહજહિં પ્રજ્વલત સારો.'

સાચા ભક્તજનો પોતાનાં પાપોને નષ્ટ કરવા માટે પરમાત્માનું નામ લે છે. તેઓ પોતાના પાપોનું પોષણ કરવા માટે પરમાત્માનું નામ લેતા નથી. પાપનું પોષણ કરવા માટે પરમાત્માનું નામ લેનારની કે ધર્મનો ઢોંગ કરનારની બધા લોકોએ નિંદા કરેલ છે. તુલસીદાસજીએ એવું નિંદ્ય કામ કરનારને ઉપાલંભ આપતાં કહ્યું છે કેઃ—

જે જન્મે કલિકાલ કરાલા, કરતબ વાયસ મેષ મરાલા;
વંચક ભક્ત કહાઈ રામ કે, કિંકર કંચન કોહ કામ કે.

તુલસીદાસજી કહે છે કે, કલિયુગમાં એવા ઠગ લોકો જન્મ્યા છે કે જેઓ કામો તો કાગડાનાં કરે છે પણ વેશ તો હંસનો રાખે છે. તે ઠગ લોકો પોતાને ભગવાનના ભક્ત કહેવડાવે છે પરંતુ વાસ્તવમાં તેઓ કનક-કામિની અને કામક્રોધના દાસ હોય છે.

મતલબ કે, આવા લોકોને કારણે જ પરમાત્માના નામ વિષે વિસંવાદ થવા પામ્યો છે પણ એમાં પરમાત્માના નામનો શો દોષ ? એ દોષ તો નામ લેનારાઓનો છે કે જેઓ ઉપરથી તો પરમાત્માનું નામ લે છે પણ હૃદયમાં કોઈ બીજા જ પ્રકારનો ભાવ રાખે છે. પરમાત્માનું નામ પાપનું પોષણ કરવા માટે લેવાનું સમર્થન કોઈ પણ કરતું નથી. જે પાપનું પોષણ કરવામાં પરમાત્માના નામનો દુરુપયોગ કરે છે તેની બધા લોકો નિંદા કરે છે. જે શાસ્ત્રો ઉપર તમારો, અમારો અને બધા આસ્તિકોનો વિશ્વાસ છે તે શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો પણ આ વિષે આપી શકાય એમ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર-૬૧

અનાથી મુનિ પણ રાજા શ્રેણિકની સામે એવા લોકોની નિંદા કરી રહ્યા છે કે જેઓ પરમાત્માના નામે કે ધર્મના નામે ખરાબ કામો કરે છે અને ખરાબ કામો કરવા છતાં પણ સંસારમાં પોતાને સાધુ કહેવડાવે છે. સંસારમાં સારા અને ખરાબ એમ બંનેય પ્રકારના લોકો હોય છે. હજારો વર્ષ પહેલાં પણ એવા લોકો હતા કે જેઓ સાધુતાના નામે અસાધુતાનાં કામો કરતા હતા. પણ એવા કાયર લોકોને કારણે સાધુ માત્રની નિંદા કરવી કે સાધુ માત્રને ખરાબ કહેવા એ અનુચિત છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ સંસાર સાધુઓને કારણે જ શાંતિ ભોગવી રહ્યો છે. જ્યારે સાધુઓ આ સંસારમાં નહિ હોય ત્યારે આ પૃથ્વી લાલ ગોળાની માફક તપીને લાલચોળ થઈ જશે અને તે વખતે આ પૃથ્વી ઉપર રહેવું બહુ મુશ્કેલ થઈ જશે. ભગવાને કહ્યું છે કે, આ પંચમકાલના અંતમાં જ્યાંસુધી એક પણ સાધુ-સાધ્વી કે શ્રાવક-શ્રાવિકા રહેશે ત્યાંસુધી શાંતિ રહેશે. આ પ્રમાણે ધર્મને કારણે જ શાંતિ મળી રહી છે. ધર્મને નામે ઢોંગ ચલાવનાર લોકોને કારણે ધર્મની નિંદા કરવી એ ઉચિત નથી.

સાધુતાના નામે અસાધુતાનાં કામો કરનાર લોકોનું વર્ણન કરતાં અનાથી મુનિ કહે છે કેઃ—

निरट्ठिया नग्गरुई उ तस्स, जे उत्तमट्ठं विवज्जासमेइ ।
इमे वि से नत्थि परे वि लोए, दुहओ वि से झिज्झइ तत्थ लोए ॥ ४९ ॥

હે ! રાજન્ ! જે ઉત્તમાર્થનો વિપરીતાર્થ કરે છે, જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને જે વિપરીત સમજે છે અને તેના પ્રતિ અરુચિ રાખે છે, તેનો વેશ પહેરવો કે ઉઘાડે પગે ચાલવું, કેશલુંચન કરવું વગેરે બધાં કષ્ટો વ્યર્થ જાય છે; કારણ કે, તેણે જે ઉત્તમઅર્થથી વેશ લીધો હોય છે તે ઉત્તમ અર્થને જ નષ્ટ કરે છે અને એટલા જ માટે તેનાં બધાં કષ્ટો વ્યર્થ જાય છે. તેનો આ લોક પણ વ્યર્થ જાય છે અને પરલોક પણ વ્યર્થ જાય છે. તે આ લોક અને પરલોક બંનેમાં દુઃખ પામે છે.

સાધુવેશ ધારણ કરીને પણ અસાધુતાનું કામ કરનાર લોકોને માટે હું જ આમ કહું છું એમ નથી પરંતુ શાસ્ત્ર પણ એમ જ કહે છે. અને શાસ્ત્રમાં કહેલી એ વાત પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરની પરંપરાના બધા લોકો એમ માનતા આવ્યા છે. બધા લોકો એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે જે ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરે છે તેનો વેશ ધારણ કરવો કે કષ્ટોને સહેવાં એ બધું નકામું છે.

ઉત્તમાર્થ એટલે શું એ વિષે હવે વિચાર કરીએ. ઉત્તમાર્થનો અર્થ સમજમાં આવવાથી સ્થૂલતામાંથી સૂક્ષ્મમાં જઈ શકાય છે અને ભૌતિકતામાંથી આધ્યાત્મિકતામાં જઈ શકાય છે. સાધારણ રીતે આ ભૌતિક સંસારને વ્યર્થ કહેવામાં આવે છે પણ ભૌતિકતા અને આધ્યાત્મિકતા વચ્ચે સંબંધ રહેલો છે અર્થાત્ ભૌતિક સંસાર અને આધ્યાત્મિક સંસાર પરસ્પર સંબંધિત હોવાથી ભૌતિક સંસાર વ્યર્થ નથી.

આજના કેટલાક લોકોએ આધ્યાત્મિકતાને એક એવી ચીજ સમજી લીધી છે કે જે સમજમાં આવી શકતી ન હોય. અર્થાત્ જે વાત સમજવામાં ન આવે તેનું નામ આધ્યાત્મિકતા આપી દીધું છે. એકવાર યુનિવર્સીટીના છાત્રોએ પોતાના પ્રોફેસરને પૂછ્યું કે, આધ્યાત્મિકતા કોને કહેવાય ? ત્યારે પ્રોફેસરે જવાબ આપ્યો કે, મોહન અને સોહન વાત કરતા હોય તેમાં મોહનની વાત સોહન ન સમજે અને સોહનની વાત મોહન ન સમજે એનું જ નામ આધ્યાત્મિકતા છે. આ પ્રમાણે જે સમજવામાં ન આવે તેને આધ્યાત્મવાદ માનવામાં આવે છે પણ એમ માનવું એ ભૂલ છે. આધ્યાત્મવાદ ઘણો જ સરલ છે. જે બધાની સમજમાં આવી શકે છે. ભૌતિકવાદ અને આધ્યાત્મવાદનો જો કે પરસ્પર સંબંધ છે, પરંતુ ભૌતિકવાદને ધ્યેય બનાવવું ન જોઈએ; કારણ કે એને ધ્યેય બનાવવાથી જ આ બધી ગડબડ ઊભી થવા પામી છે. ભૌતિકવાદની સહાયતા લીધા વિના આધ્યાત્મિકવાદને સમજી પણ શકાતો નથી. ઉદાહરણ તરીકે તમે આત્માને શરીરદ્વારા જ જાણી શકો છો. શરીર વિના આત્માને ઓળખી શકતા નથી. આ પ્રમાણે આધ્યાત્મવાદનો પરિચય કરાવનાર ભૌતિકવાદ જ છે પણ કેવળ ભૌતિકવાદને જ પકડી ન બેસતાં આધ્યાત્મવાદને આધારે ભૌતિકવાદ છે કે ભૌતિકવાદને આધારે આધ્યાત્મવાદ છે એ જોવું જોઈએ. સ્થૂલના આધારે સૂક્ષ્મ છે કે સૂક્ષ્મના આધારે સ્થૂલ છે ! કોણ કોના આધારે રહેલ છે ! તે જોવું જોઈએ. જે જોઈ શકાય છે, જેને રૂપ, રંગ, વજન આદિ છે તે સ્થૂલ કહેવાય છે અને જે જોઈ શકાતું નથી તથા જેને રૂપ, રંગ, વજન આદિ નથી તે સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. આ સંસાર આ બન્નેમાંથી કોના આધારે ટકી રહ્યો છે ? આના માટે તમે તમારું શરીર જ જુઓ.

તમારા શરીરના બે ભાગ છે. એક તો સ્થૂલ ભાગ છે અને બીજો સૂક્ષ્મ ભાગ છે. રક્ત-માંસ વગેરે જે જોઈ શકાય છે તે સ્થૂલ ભાગ છે અને જે શ્વાસ જોવામાં આવતો નથી તે સૂક્ષ્મ ભાગ છે. હવે એ જુઓ કે, આ શરીર સ્થૂલ ભાગના આધારે ટકી રહ્યું છે કે સૂક્ષ્મ ભાગના આધારે ? શ્વાસના આધારે રક્ત-માંસાદિ શરીર છે કે રક્ત-માંસાદિ શરીરના આધારે શ્વાસ છે ? તમે લોકો એ વાતને સારી રીતે જાણો છો અને કહો પણ છો કે:—

'જીવને શ્વાસ તણી સગાઈ, ઘરમાં ઘડી ન રાખે ભાઈ.'

આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી આ શરીરમાં શ્વાસ હોય છે ત્યાંસુધી આ શરીરને ભાઈ પણ ઘરમાં રાખવા દે છે પણ શ્વાસ નીકળી જતાં ભાઈ પણ કહેવા લાગે છે કે, આ શરીરને જલ્દી બહાર કાઢો. આ પ્રમાણે સંસારમાં શ્વાસની જ સગાઈ છે અને એ શ્વાસ સૂક્ષ્મ છે.

શાસ્ત્રો શ્વાસને સૂક્ષ્મ કહી અટકી જતાં નથી પરંતુ એમ કહે છે કે, આ સૂક્ષ્મ શ્વાસ પણ સ્વતંત્ર નથી. એ શ્વાસ પ્રાણ છે પણ તે પ્રાણીનો પ્રાણ છે. એટલા માટે એ જુઓ કે, એ શ્વાસ પ્રાણને ધારણ કરનાર પ્રાણી કોણ છે ? આ શ્વાસ પ્રાણને શક્તિ આપનાર કોણ છે ? કોઈ એમ કહે છે કે હું ચાહું તો શ્વાસને જલ્દી જલ્દી લઈ શકું છું; અને હું ચાહું તો શ્વાસને રોકી પણ શકું છું. આ પ્રમાણે શ્વાસને જલ્દી લેનાર અને રોકનાર કોણ છે ? શ્વાસમાં જેની શક્તિ છે અને જે જલ્દી શ્વાસને લઈ શકે છે, તથા રોકી શકે છે તે જ આત્મા છે અને તે પણ સૂક્ષ્મ છે. તે શ્વાસથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે, તે જોવામાં આવતો નથી. જો તે જોવામાં આવી શકતો હોત તો તે નાશવાન થઈ જાત. જે જોવામાં આવે છે તે તો નાશવાન છે. આ ઉપરથી તમે એવો વિશ્વાસ કરો કે, આત્માની ઉપસ્થિતિમાં જ બધું છે; અને આ સૂક્ષ્મ આત્માના રહેવાથી જ આ સ્થૂલ શરીર ટકેલું છે. સૂક્ષ્મ આત્માના અભાવમાં આ સ્થૂલ શરીર પણ ટકી શકતું નથી પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. આત્માના રહેવાથી તો આ શરીર સો વર્ષ સુધી ટકી રહે છે પરંતુ આત્મા ન રહેવાથી આ શરીર થોડા દિવસ પણ ટકી શકતું નથી. આ શરીર જેનું કાર્ય છે તે કારણભૂત આત્માને જુઓ અને એમ માનો કે, સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ બન્નેની આવશ્યકતા છે પણ ધ્યેય સ્થૂલનું નહિ પણ સૂક્ષ્મનું જ છે; કારણ કે સ્થૂલના આધારે સૂક્ષ્મ નથી પરંતુ સૂક્ષ્મના આધારે સ્થૂલ છે. આ પ્રમાણે આધ્યાત્મવાદને સમજવો એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી.

જે આત્માના રહેવાથી જ સ્થૂલ સંસાર ચાલી રહ્યો છે એ આત્માને ઓળખવો એ જ ઉત્તમ અર્થ છે. જે ઇન્દ્રિયોના મોહમાં પડી જાય છે અને આત્માને ભૂલી જાય છે તે ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરે છે. કહેવત છે કે, ગયા તો કમાવા પણ પોતાની પૂંજી ગુમાવી આવ્યા. અથવા કરવા ગયા સીધું તો થઈ ગયું ઊલટું. આમ કરવું તે વિપરીત કૃત્ય છે. વિપરીત કૃત્ય કરવું એટલે ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરવો. આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! મુનિઓ ! તમે ઉત્તમાર્થને પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધુવ્રત ધારણ કર્યું પણ તમે સંસારની ઝંઝટમાં પડી જઈ એ ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરી રહ્યા છો. શું તમે સાધુપણું ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરવા માટે લીધું છે ?"

કોઈ પણ સાધુને એમ પૂછવામાં આવે કે, શું તમે ભોગોપભોગ માટે સાધુપણું લીધું છે ? તો શું કોઈ સાધુ એમ કહેશે ખરા કે, અમે ભોગોપભોગ માટે સાધુપણું લીધું છે ! કોઈ એમ તો કદાચ કહેશે કે, અમારાથી સાધુપણું પાળી શકાતું નથી પરંતુ એમ તો કોઈ નહિ

કહે કે, અમે સાધુપણું ભોગોપભોગ માટે ધારણ કર્યું છે. આમ હોવા છતાં પણ કેટલાક લોકો અંદરખાનેથી તો ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરે છે અને ઉપરથી આ ઉત્તમાર્થને સાધવાનો ઢોંગ કરે છે. આવા લોકો આ લોકના પણ રહેતા નથી અને પરલોકના પણ રહેતા નથી. તમે કહેશો કે, એ લોકો આ લોકના કેમ રહેતા નથી ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ગૃહસ્થ લોકો આ સંસારને જે પ્રમાણે સાધી શકે છે તે પ્રમાણે તે સાધુવેશધારી તો સાધી શકતો નથી. જેમકે, તમે લોકો તમારા શોખ માટે પીત્તળનાં કે ચાંદીનાં વાસણો પણ રાખી શકો છો પરંતુ તે એવાં વાસણો રાખી શકતો નથી. તે તો લાકડાનાં, માટીનાં કે તુંબડાનાં જ વાસણો રાખી શકે છે. છતાં પીત્તળનાં કે ચાંદીના વાસણો પ્રત્યે મમત્વ રાખે તો તેનો આ લોક પણ ક્યાં રહ્યો ? તેનો આ લોકનો શોખ પણ પૂરો ન થયો અને તેનો પરલોકનો શોખ પણ પૂરો ન થયો. બલ્કિ એનું કાર્ય તો એના જેવું થયું કે, કોઈ ભીલડી જંગલમાં હાથીના મસ્તકમાંથી નીકળેલું મોતી પામીને પણ તેને કાંકરો માની ફેંકી દે અથવા કોઈને જંગલમાં બાવના ચંદનનું લાકડું મળ્યું પણ તે ચંદનના લાકડાને બાળીને ભોજન બનાવે તો એ જેમ ભયંકર ભૂલ ગણાય છે તેમ જે ઉત્તમાર્થને પામીને પણ સંસારનાં કામોમાં તેને નષ્ટ કરી દે છે તે સાધુ પણ એવી જ ભયંકર ભૂલ કરે છે. તે સાધુ ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરી આ લોકને પણ ગુમાવે છે અને પરલોકને પણ ગુમાવે છે. તમે લોકો ઇચ્છાનુસાર રંગીન કપડાં પહેરી શકો છો પરંતુ સાધુ તો સફેદ જ પહેરી શકે છે, છતાં એ તે સફેદને પણ સજાવે અર્થાત્ તેની દ્વારા પોતાનો શોખ પૂરો કરવા ચાહે અને સંસારની મોજ માણવા ચાહે તો તેણે ઉત્તમાર્થને પણ નષ્ટ કર્યો અને છતાં તેનો સંસારનો શોખ પણ પૂરો ન થયો. આ પ્રમાણે જ્યારે તે ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરી દે છે, ત્યારે તેનો આ લોક અને પરલોક બન્ને બગડે છે. એ તો એના જેવું બને છે કે:—

ન ખુદા હી મિલા ન વિશાલે સનમ;
ન ઇધર કે રહે ન ઉધર કે સનમ.

તેણે તો સાધુપણું પણ પાળ્યું નહિ અને આ લોકનો પણ રહ્યો નહિ. આ પ્રકારના કાર્યથી સાધુ લોકો દૂર રહે એવી સાવચેતી આપવા માટે જ અનાથી મુનિ આમ કહે છે. તેમને કોઈના પ્રતિ દ્વેષ નથી; પણ તેઓ સાધુઓનું હિત દૃષ્ટિમાં રાખી તેમને કહે છે કે, 'હે ! મુનિઓ ! તમે આવો ઉત્તમ અર્થ પ્રાપ્ત કરીને પણ જો પાછા સંસારની ઝંઝટોમાં પડી જશો તો તમે ત્યાં ક્યાંયના નહિ રહો.'

આ તો સાધુઓની વાત થઈ; પણ તમે લોકો પણ તમારા વિષે જુઓ કે, તમે પણ ઉત્તમાર્થને નષ્ટ તો નથી કરતા ને ? કોઈ સાધુ જો ઉત્તમાર્થને નષ્ટ કરવા લાગે તો તેમને માટે તો તમે એમ કહેવા લાગશો કે, એ બહુ જ ખરાબ કરે છે; પણ તમે તમારા શ્રાવકપણા વિષે પણ જુઓ કે, તેમાં તો કાંઈ ખરાબી પેસી ગઈ નથી ને ? જો તમે તમારા શ્રાવકવ્રતમાં દૃઢ રહો તો પછી તમારી સામે કોઈ સાધુ આ પ્રકારનો ઢોંગ ચલાવી શકે નહિ પણ તમે લોકો કેવળ બીજાઓને જ જુઓ છો, પોતાને જોતા નથી કે, અમે શ્રાવક થઈને પણ શું કરી રહ્યા છીએ અને ઉત્તમાર્થને કેવી રીતે નષ્ટ કરી રહ્યા છીએ ! તમે શ્રાવકો જો ચરબી લાગેલાં કપડાં ન પહેરો તો શું તમારા શ્રાવકપણામાં કાંઈ ખામી આવી જાય ! જો નહિ તો પછી તમે તમારા માટે એમ શા માટે વિચારતા નથી કે, અમે તુચ્છ

ખાન-પાન તથા પહેરવેશમાં ઉત્તમાર્થને કેવી રીતે નષ્ટ કરી રહ્યા છીએ ! એક ભાઈએ મને કહ્યું હતું કે, અહીં શાહુકારોને ત્યાં વિવાહમાં ચારસો-પાંચસો રૂપીયાના રેશમી કપડાં લાવવામાં આવે છે. હું એમ નથી કહેતો કે તમે લોકો ગરીબોને ભિખારી બનાવો પણ તમારી આ રૂઢિને કારણે ગરીબોને કેવી રીતે તણાવવું પડે છે એ જુઓ. જો તમે આ પ્રકારની રૂઢિઓને મટાડી દો તો શું ગરીબો ઉપર દયા ન થાય ? આ જ પ્રમાણે વરવિક્રય વિષે પણ વિચારો. મને એમ કહેવામાં આવે છે કે, અહીં કોઈ એકાદ-બે માણસો વરના પૈસા લેતા હશે પરંતુ તેમને કારણે આખા રાજકોટને બદનામ કેમ કરવામાં આવે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, અહીં જો એક-બે ઘરમાં જ આગ લાગી હોય તો શું એમ ન કહેવાય કે, રાજકોટમાં આગ લાગી છે ! શું એમ કહેવું એ અપમાનજનક છે ! આને કોઈ અપમાન માની શકે નહિ પણ હિત જ માને. આ જ પ્રમાણે ભલે એક જ માણસ વરવિક્રય કરતા હોય પણ એને કારણે આખા શહેરને ઉપાલંભ મળતો હોય તો તેમાં અપમાન નથી. જો કોઈ વરવિક્રય જ કરતું ન હોય તો રાજકોટમાં કોઈ વરના પૈસા લેતું નથી એમ ન કહેવાત ? બલ્કિ રાજકોટનું ઉદાહરણ લઈ બીજે સ્થળે પણ એમ કહી શકાત કે, રાજકોટમાં કોઈ વરવિક્રય કરતું નથી. આ જ પ્રમાણે રેશમી કપડાં કેવી રીતે બને છે અને તે ઉત્તમાર્થને કેવી રીતે નષ્ટ કરે છે એનો ઊંડો વિચાર કરી તેનો પણ ત્યાગ કરો.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૧

અભયા વ્યંતરી દેવી થઈ પણ વાસ્તવમાં તેનું પતન થયું. જે કામ મનુષ્ય કરી શકે છે તે કામ દેવો પણ કરી શકતા નથી; બલ્કિ દેવદેવી તો મનુષ્યના દાસ છે. દેવદેવી મનુષ્યનાં હાડકાં-ચામડાનાં દાસ નથી પણ મનુષ્યોનાં ગુણોના દાસ છે. અને આ જ કારણે આઠમા દેવલોકના દેવો પણ એમ ચાહે છે કે, 'અમે જ્યારે દેવલોકમાંથી ચવીએ ત્યારે શ્રાવકના ઘરમાં જન્મીએ. શ્રાવકના ઘરમાં જન્મવાથી અમને સહજ જ ધર્મની પ્રાપ્તિ થશે.'

શ્રાવકને ઘેર જન્મેલાને ધર્મની પ્રાપ્તિ સહજ જ કેમ થાય છે ! એ વાત પ્રત્યક્ષ જ જણાય છે. આજે પણ કોઈ શ્રાવકને ત્યાં જન્મેલાને લાખો રૂપિયા આપી માંસ-મદિરા ખાવાનું કહેવામાં આવે તો પણ માંસ-મદિરાને ખાશે નહિ. કોઈ કુસંગમાં પડી ગયો હોય અને તેનો આચાર વિચાર બગડી ગયો હોય તો તે વાત જુદી છે બાકી જે શ્રાવક કુસંગમાં પડ્યો નથી તે તો એવા અભક્ષ્યનો સ્પર્શ પણ નહિ કરે. તમારે રૂપિયાની અત્યાવશ્યકતા પણ હોય એ અવસ્થામાં તમને કોઈ હજાર રૂપિયા આપીને કીડી મારવાનું કહે તો તમે એવું પાપ કરવા માટે તૈયાર ન થાઓ. આ કુલપરંપરાનો જ પ્રતાપ છે. પણ આજે આ પ્રકારની કુલપરંપરાને કુરૂઢિઓનો રોગ લાગુ પડી ગયો છે. પરંતુ આઠમા દેવલોકના દેવો પણ એમ ચાહે છે કે અમે શ્રાવકના ઘેર જન્મીએ પણ જેમના ઘરમાં ધર્મ નથી એવા ચક્રવર્તીને ત્યાં પણ અમારો જન્મ ન થાય. જે લોકો આ મનુષ્યજન્મની મહત્તા સમજે છે તે લોકો તો મનુષ્યજન્મની પ્રશંસા કરે છે અને કોઈ એવા પણ લોકો હોય છે કે જેઓ મનુષ્યની નિંદા પણ કરે છે. આ વિષે કુરાનમાં કહ્યું છે કે, ખુદાએ ફરિસ્તાઓને મનુષ્યોની બંદગી કરવાનું કહ્યું પણ એક ફરિસ્તાએ ખુદાનો આ હુકમ માન્યો નહિ. તેણે ખુદાને કહ્યું કે, "અમે પાક છીએ અને ઈન્સાન નાપાક છે. તે ખાકમાંથી બનેલો છે." આ પ્રમાણે કહી

તેણે ખુદાનો હુકમ માન્યો નહિ. ત્યારે ખુદાએ તેને ધમકાવ્યો અને તે શેતાન બની ગયો. આ કથનનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, ધર્મનું મહત્ત્વ જાણનાર દેવો પણ મનુષ્યને નમસ્કાર કરે છે. જે ધર્મનું મહત્ત્વ જાણે છે તે દેવો પણ મનુષ્યજન્મની પ્રશંસા કરે છે પરંતુ જે દેવો ધર્મનું મહત્ત્વ જાણતા નથી તેઓ મનુષ્યજન્મની નિંદા કરે છે. જે ધર્મને સમજીને ધર્મને કારણે મનુષ્યોને માથું નમાવે છે તેને તો શાસ્ત્ર પણ દેવ કહે છે પણ જે ધર્મનું મહત્ત્વ જાણતો નથી પણ ધર્મનો દ્રોહ કરે છે, શાસ્ત્ર તેને પિશાચ કહે છે.

આ પ્રમાણે અભયાનું પતન થયું. તે વ્યન્તરી થઈ, પિશાચિની થઈ. તેણીએ સુદર્શન મુનિને ધ્યાનમાંથી વિચલિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને એને માટે તેણીએ વિચાર્યું કે, પહેલાં 'મીઠા વિષ'ની જેવો અનુકૂલ પરિષહ આપવો.

કટુ વિષથી બચવું તો સરલ છે પણ મીઠા વિષથી બચવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. એટલા માટે વ્યન્તરીએ અનુકૂલ પરિષહ આપવા માટે એક સુંદર સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કર્યું. અને સુદર્શનની પાસે જઈ તે નમ્રતાપૂર્વક કહેવા લાગી કે, 'તમારું તપ ફળ્યું છે. તમે જે સુખને માટે તપઃસાધના કરો છો તે સુખ આપવા માટે હું તમારી સામે હાજર થઈ છું, માટે તમે મારો સ્વીકાર કરો.

આ પ્રમાણે કહીને વ્યન્તરી સ્ત્રીઓના હાવભાવ બતાવવા લાગી અને સુદર્શનને ડગાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી; પણ સુદર્શન તો પહેલાંની માફક જ ધ્યાનમાં અડોલ રહ્યા. સુદર્શન મુનિ ધ્યાનમાં વિચારતા હતા કે, આ માતા સત્ય કહી રહી છે. મારી તપઃસાધના ત્યારે જ સફળ થાય કે જ્યારે હું કામ-ક્રોધને જીતી લઉં. જ્યાંસુધી હું કામ-ક્રોધને જીતી ન શકું, ત્યાંસુધી મારી તપઃસાધના સફળ થઈ કહેવાય નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં સુદર્શન મુનિ ધ્યાનમાં વધારે મશગૂલ થઈ ગયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, "મેં ગ્રામ નગરનો તો ત્યાગ કર્યો છે પણ આ જંગલમાં પણ મારી પરીક્ષા થવાની બાકી છે. મારી પરીક્ષાનો સાચો સમય તો આ જ છે. આ માતા મારી કાંઈ હાનિ કરતી નથી તેમ કરી પણ ન શકે. હાનિ કે લાભ તો પોતાનો આત્મા જ કરી શકે છે. જ્યારે હું મારા આત્માને જ પતિત થવા નહિ દઉં તો પછી આ માતા મારું શું કરી શકશે ? હું જંગલમાં રહેવા લાગ્યો છું પણ મારે એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, કેવલ અરણ્યવાસથી કાંઈ થઈ શકતું નથી. જે કાંઈ થાય છે તે આત્મતત્ત્વને જાણવાથી જ થાય છે. જંગલમાં રહેવા છતાં પણ જો આત્મતત્ત્વને ન જાણ્યું તો જંગલમાં રહેવું નકામું છે."

અભયા વ્યન્તરી હાવભાવ બતાવતી હતી પણ જ્યારે તેણીએ જોયું કે, તે મુનિ તો અડોલ ધ્યાનમાં બેઠા હતા. આ જોઈ વ્યન્તરી કહેવા લાગી કે, 'આ કેવો પત્થર જેવો છે! તે તો મારા સામું જોતો પણ નથી અને એ રીતે તે મારા રૂપયૌવનનું પણ અપમાન કરે છે. આમ તે સીધી રીતે નહિ માને એને તો બીજી જ રીતે મનાવવો પડશે.'

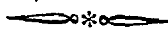
આ પ્રમાણે વિચાર કરી વ્યન્તરીએ ભયંકર પિશાચિનીનું રૂપ ધારણ કર્યું. તે હાથમાં તલવાર લઈ અને જીભને બહાર કાઢી સુદર્શન મુનિને કહેવા લાગી કે, હે ! અપથ્યપ્રાર્થી ! તું આ ખોટો ઢોંગ કરી બેઠો છે અને મારી સામે જોતો પણ નથી. કાં તો તું મારા પગમાં પડ અને હું કહું તેમ કર નહિ તો આ મારી તાતી તલવાર જોઈ લે.

વ્યંતરીનું રાક્ષસી રૂપ જોઈને અને તેનું કઠોર કથન સાંભળીને પણ સુદર્શન મુનિ ધ્યાનમાંથી જરાપણ વિચલિત થયા પણ પહેલાંની માફક જ ધ્યાનમગ્ન થઈ બેસી રહ્યા. તે મનમાં વિચારતા હતા કે, માતા પહેલાં તે રૂપમાં પરીક્ષા કરતી હતી પણ હવે તે આ રૂપમાં મારી પરીક્ષા કરી રહી છે. પહેલાં તેણીએ રાગની પરીક્ષા કરી હતી હવે તે દ્વેષની પરીક્ષા કરી રહી છે. પણ જ્યારે હું રાગની પરીક્ષામાંથી પસાર થઈ ગયો છું તો પછી દ્વેષની પરીક્ષામાંથી પસાર થઈ જવું શું મુશ્કેલ છે! જ્યારે સ્ત્રીઓના નેત્રરૂપ સાગરમાંથી નીકળી ગયો તો આ દ્વેષરૂપ ખાડામાંથી નીકળવું શું મુશ્કેલ છે? તેના નેત્રોની તીક્ષ્ણ ધારમાંથી બચવું પહેલાં જેટલું મુશ્કેલ હતું તેટલું તલવારની ધારમાંથી બચવું મુશ્કેલ નથી. એટલા માટે માતાના પ્રયત્નોથી હું પતિત થઈ શકું એમ નથી. આ માતાની મારા ઉપર કેવી કૃપા છે! આ માતા મારા કલ્યાણને માટે જ કેટલો બધો પ્રયત્ન કરી રહી છે અને તે માટે તેને કેવું કેવું રૂપ ધારણ કરવું પડે છે. જો હું આ પરીક્ષામાં નાપાસ થઈ જાઉં તો એમાં મારું પણ અપમાન છે અને આ માતાનું પણ અપમાન છે.

સુદર્શન મુનિ આ પ્રમાણે ઉજ્જવલ વિચાર કરી આત્માને ઉજ્જવલ બનાવી રહ્યા હતા. વ્યંતરી આખરે પ્રયત્ન કરતી થાકી ગઈ. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૭ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વરકો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી;
સુગણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાસ, પૂરો આસ હમારી.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનાની કડીઓ સરલ છે એટલા માટે કેવલ તેના ભાવને હૃદયમાં ઉતારવાની જ જરૂર છે. આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવેલા ભાવો અનેક પ્રકારે હૃદયમાં ઉતારી શકાય છે. જેમની જેવી ભાવના હશે તે તે રીતે આ પ્રાર્થનાના ભાવોને પોતાના હૃદયમાં ઉતારી શકે છે. છતાં હું મારી પોતાની ભાવના પ્રમાણે આ પ્રાર્થનાના ભાવોને તમારી સમક્ષ પ્રગટ કરું છું. જો મારી ભાવના પ્રમાણે કહેવામાં આવેલા ભાવો તમારી ભાવના સાથે મળી જાય તો તો એ ભાવોને તમે તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપો. આ વિષે કોઈના ઉપર બળજબરી કરી શકાય નહિ. જે વાતને જે રૂપમાં જાણી છે તે વાતને તે જ રૂપમાં બીજાની સામે પણ મૂકવી એ ધર્મ છે. પછી આ વાતને સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે એ પોતપોતાની મરજી ઉપર

આધાર રાખે છે. આ વિષે કોઇના ઉપર કોઈ પ્રકારની બળજબરી કરવી ઉચિત નથી. પ્રત્યેક વ્યક્તિ સ્વતંત્રરૂપે આ વિષે વિચાર કરી શકે છે. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ, પૂરો આશ હમારી

અર્થાત્—હે! પ્રભો! અમારી આશા પૂર્ણ કરો. શું પરમાત્મા આશા પૂરી કરે છે? આ વિષયની ચર્ચા અત્રે કરતો નથી પણ અત્યારે એ વિષે કેવળ એટલું જ કહું છું કે, પ્રત્યેક વસ્તુને સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિએ જુઓ. સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિએ જોવાથી જ પ્રત્યેક વસ્તુ બરાબર જોઈ શકાય છે. નહિ તો કોઈ પણ વસ્તુ બરાબર જાણી કે જોઈ શકાતી નથી. પરમાત્માના કર્તૃત્વ વિષે પણ એમ જ સમજો અને જુઓ કે, પરમાત્મા આશા કેવી રીતે પૂર્ણ કરે છે!

પરમાત્મા પૂર્ણ છે. જે અપૂર્ણ છે તે જ પરમાત્માની પાસે આશા પૂરી કરવાની પ્રાર્થના કરે છે પરંતુ પહેલાં એ જોઈ લેવું જોઈએ કે; આપણી આશા શી છે? પોતાની ઇચ્છાનુસાર વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી એ જ આશાની પૂર્તિ થઈ ગણાય છે પરંતુ પરમાત્મા પાસે એવી આશાની પૂર્તિ કરાવવી ઠીક છે કે નહિ તેનો પહેલાં વિચાર કરો. કોઈ સાંસારિક આશા પૂરી કરવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી ઠીક છે કે નહિ તેનો પણ વિચાર કરો. માનો કે, કોઈ માણસ પરમાત્મા પાસે પુત્ર વિષયક આશા પૂરી કરાવવા ચાહે છે પણ તે માણસ પરમાત્મા પાસેથી આ આશા વિવાહ કર્યા બાદ પૂરી કરાવવા ચાહે છે કે પહેલાં? જો તે વિવાહ કર્યા પહેલાં જ પુત્ર વિષયક આશા પૂરી કરાવવા ચાહતો હોય તો તો તે મૂર્ખ જ કહેવાશે. એટલા માટે પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે સર્વપ્રથમ તે વિવાહ કરશે અને વિવાહ કર્યા બાદ પુત્રવિષયક તેની આશા પૂરી ન થાય તો પરમાત્મા પાસે પુત્રવિષયક લાલસા પૂરી કરવા માટે પ્રાર્થના કરશે. આવી પ્રાર્થના કરનાર માણસ શું પરમાત્માને ઓળખી શકયો છે? શું આવી આશા પરમાત્મા પાસે પૂરી કરાવવી યોગ્ય છે? આ પ્રકારની આશા તો જીવ અનાદિ કાળથી કરતો આવ્યો છે પણ આવી આશા કરવાથી આત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ બાંધી શકાતો નથી. આ તો મોહજનિત વ્યવહાર છે.

આ ઉપરથી કદાચ તમે એવો પ્રશ્ન કરશો કે, ત્યારે અમારે પરમાત્મા પાસે કઈ આશાની પૂર્તિ કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભક્તજનો કહે છે કે:—

મમ હૃદય ભવન પ્રભુ તોરા, તહં આય બસે બહુ ચોરા;
અતિ કઠિન કરહિં બલ જોરા, માન હિં નહીં વિનય નિહોરા.

"હે! પ્રભો! મારી આશા એવી છે કે જે આશાને તારા સિવાય બીજો કોઈ પૂરી કરી શકે એમ નથી. એટલા માટે હું તારા શરણે આવ્યો છું. મારી આશાને તું જ પૂરી કરી શકે એમ છે. પુત્રની આશા તો સ્ત્રી પણ પૂરી કરી શકે છે એટલા માટે એવી આશા તારી પાસે શા માટે કરું? હું તો તારી પાસે એવી આશા કરું છું કે જે આશાને બીજો કોઈ પૂરી કરી શકે એમ નથી. મેં તારું સ્વરૂપ જાણી તને મારા હૃદયમંદિરમાં વસાવ્યા છે અને મારા હૃદયને હું તારું મંદિર સમજવા લાગ્યો છું પણ જ્યારે મેં મારું હૃદય તપાસ્યું ત્યારે મને ઘણું જ દુઃખ થયું. મેં જોયું કે, મારા હૃદયમાં અનેક ચોરો ઘુસી બેસી ગયા છે. તેઓને બહાર કાઢવા બહુ જ મુશ્કેલ જણાય છે કારણ કે તેઓ મારો વિનય પણ માનતા નથી તેમ મારી આજ્ઞા પણ માનતા નથી."

તમ લોભ મોહ અહંકારા, મદ ક્રોધ મોહ રિપુ મારા;
અતિ કરહિં ઉપદ્રવ નાથા, મર્દહિં મોહિં જાનિ અનાથા.

"હે ! પ્રભો ! મારા હૃદયમાં ઘુસી ગએલા ચોરોને તો આપ જાણો જ છો છતાં હું આપને તેમનાં નામ બતાવું છું. એ ચોરોમાં એક તો તમ છે કે જેને અજ્ઞાન પણ કહેવામાં આવે છે. તે અનેક ગુણોનો નાશ કરી નાંખે છે. આ સિવાય મોહ, લોભ, અહંકાર વગેરે પણ ચોરો છે કે જે મારા હૃદયમાં ઘુસી બેસી ગયા છે. મેં એ ચોરોને ખૂબ પ્રાર્થના કરી અને ખૂબ ધમકાવ્યા છતાં તેઓ મારું કહ્યું માનતા નથી. એટલું જ નહિ મને અનાથ સમજીને કચડી નાંખે છે એટલા માટે હે ! પ્રભો ! તું મારા હૃદય તરફ નજર કર કે જેથી તારી નજર પડતાં જ તે ચોરોભાગી જાય."

ભક્તજનો પરમાત્માને આ પ્રકારની આશા પૂરી કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે. હવે તમે તમારા વિષે વિચાર કરો કે, તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કઈ આશાએ કરો છો ? અને પરમાત્મા પાસે કઈ આશા પૂરી કરાવવા ચાહો છો ? આ જ પ્રમાણે સાધુઓની પાસે તમે કઈ ભાવનાએ જાઓ છો ? શાસ્ત્ર કહે છે કે, સાધુની પાસે જતાં પહેલાં ઘરમાંથી નીકળતી વખતે 'નિસ્સહી નિસ્સહી' કરીને અર્થાત્ સંસાર વ્યવહારનો નિષેધ કરી રવાના થવાય છે. ત્યાર બાદ રસ્તામાં જતાં આવતાં જે ક્રિયા થાય છે તેનો નિષેધ કરવા માટે સાધુના સ્થાને પહોંચી, ફરી 'નિસ્સહી નિસ્સહી' કરી, સાંસારિક કામની ભાવનાનો નિષેધ કરવામાં આવે છે. અને ત્રીજી વાર સાધુઓની સમીપ જઈ 'નિસ્સહી–નિસ્સહી' કરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે, અત્યાર સુધી હું ગમનાગમનમાં હતો પણ હવે ગમનાગમન આદિ સંસારનાં સમસ્ત કામોનો નિષેધ કરું છું. આ પ્રમાણે સાધુઓની પાસે સંસારનાં બધાં કામોનો નિષેધ કરી અવાય છે, આજે આ 'નિસ્સહી–નિસ્સહી' કરવાનો ઉદ્દેશ સમજનારા ઘણા ઓછા લોકો હશે પણ શાસ્ત્ર તો સ્પષ્ટ કહે છે કે, સાધુઓની પાસે સંસારની કોઈ પણ ભાવના લઈને જવું ન જોઈએ.

હવે સાધુઓની પાસે જઈ શું કરવું જોઈએ ? એને માટે કહ્યું છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી. પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરવી ? એને માટે મેં પહેલાં ભક્તોનું કથન સંભળાવ્યું છે કે જેમાં તેઓ કહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ! મારા હૃદયમંદિરમાં ઘણા ચોરો ઘુસી ગયા છે. તારી કૃપાથી એ ચોરો ભાગી જાય એ જ મારી આશા છે અને આ આશાને પૂરી કરવા માટે હું તારી પ્રાર્થના કરું છું.'

જે તળાવને કાગડા–બગલા આદિ નીચ પક્ષીઓએ ઘેરી લીધું હોય તે તળાવ ઉપર રાજહંસ શું ઉતરે ખરો ? તમારું ઘર ગંદુ હોય તો શું ત્યાં કોઈ રાજાને લાવો ખરા ! આ જ પ્રમાણે આપણા હૃદયને ભગવાનનું મંદિર બનાવવું હોય તો આપણું હૃદય કેવું સ્વચ્છ હોવું જોઈએ એ જુઓ. જ્યારે આપણું હૃદય ગંદુ હોય ત્યારે શું તેમાં પરમાત્માને વસાવી શકાય ખરા ! નહિ. એટલા જ માટે ભક્તો કહે છે કે, "હે ! પ્રભો ! મારા હૃદયમાં કામ–ક્રોધાદિ ચોર ઘુસી ગયા છે. આ ચોરો મારા હૃદયમાંથી નીકળી જાય એ જ તારી પાસેથી હું આશા કરું છું અને આશાની પૂર્તિ કરવા માટે આપની પ્રાર્થના કરું છું."

જ્યાંસુધી હૃદયમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિ છે ત્યાંસુધી આત્મા અનાથ જ છે. જ્યાંસુધી આત્મા એ કામાદિથી પરાજિત થતો રહે છે ત્યાંસુધી તે નાથ નહિ પણ અનાથ જ છે. જ્યારે તે બધાને પરાજિત કરી દે ત્યારે જ તે સનાથ બની શકે. આ કામ–ક્રોધાદિ ચોરો વિનવણી કે ધમકીથી જ્યારે માનતા નથી ત્યારે જ ભકતો પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે, "હે! પ્રભો! મને મારી એટલી બધી ચિંતા નથી; જેટલી આપના બિરુદની ચિંતા છે કે, તમે મારા નાથ છો છતાં મને આ ચોરો હરાવી રહ્યા છે! તારી એવી કૃપા થાય કે તારા કૃપાકટાક્ષથી જ એ ચોરો ભાગી જાય."

તમે કહેશો કે, આ પ્રકારનો ઉપદેશ તો સાધુઓને માટે જ હોવો જોઈએ. અમે તો ગૃહસ્થ છીએ. અમારી પાછળ તો અનેક ઉપાધિઓ વળગેલી છે. પરંતુ આને માટે પહેલાં જ કહી દેવામાં આવ્યું છે કે, સાધુઓના સ્થાને સંસારની ઉપાધિઓનો નિષેધ કરીને જવું જોઈએ. કદાચ તમે એમ કહો કે, અમે સંસારની ભાવના પૂરી કરાવવા માટે તથા સંસારની ઉપાધિઓ વધારવા માટે આવીએ છીએ. તો તો તમને એમ જ કહેવું પડશે કે, એ કામની પૂર્તિ માટે સાધુઓ પાસે તમારું જવું વ્યર્થ છે. જો તમે સંસારની ભાવના લઈ સન્ત–સતીઓની પાસે આવો છો તો તમે સન્ત–સતીઓનો અપરાધ કરો છો. સાચા સાધુ–સન્ત તો તે છે કે જેઓ સંસારની ઉપાધિઓથી મુક્ત અને આત્મભાવનાથી યુક્ત છે. આવા સાધુ–સન્તોને સંસારની ભાવનામાં ઘસેડવા એ તેમનો અપરાધ કરવા જેવું છે કે નહિ? અનાથી મુનિએ એમ કહ્યું છે કે, જે હાનિ ગળું કાપનાર વૈરી પણ કરતો નથી તે હાનિ દુરાત્મા પોતાની કરે છે. તો પછી સાધુઓના આત્માને દુરાત્મા બનાવવો એ તેમનો અપરાધ નહિ તો બીજું શું? આમ હોવા છતાં કદાચ તમે ન માનો તો અમારે સાધુઓએ તો એ વાતનો વિચાર કરવો જ જોઈએ કે, અમે પોતાના આત્માને દુરાત્મા કેમ બનાવીએ? ગળું કાપનાર વૈરી પણ અમારી એટલી હાનિ કરી શકતા નથી જેટલી હાનિ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને નષ્ટ કરનાર કુસંગ કરે છે; એટલા માટે અમારે તો એવા કુસંગથી બચવું જ જોઈએ.

હવે તમે કદાચ એમ કહેશો કે, ત્યારે અમારે શું કરવું જોઈએ! અમારામાં જે સંસાર ભાવના છે તેને કેવી રીતે મટાડવી જોઈએ? શું એ માટે અમારે સાધુ થઈ જવું જોઈએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તમે સાધુ ન થઈ શકો તોપણ જો તમે આધ્યાત્મિકતાને સમજી લો તો સંસારની ઉપાધિને કારણે જે વૈર વધી રહ્યું છે તથા જે ભૂલો થઈ રહી છે તે વૈર અને ભૂલો બહુ જ ઓછી થઈ જશે. તમે સંસારની ઉપાધિઓનો ત્યાગ ન પણ કરી શકો તોપણ આધ્યાત્મિકતાની સહાયતાથી તેમાં થનારી ત્રુટીઓ તો દૂર કરી દેવી જોઈએ. દામબલ કરતાં રામબલ વધારે ચડિયાતું છે. રામબલની સહાયતાથી ત્રિલોકનું બળ મળી શકે છે. આવા રામબલને સંસારની ભાવનામાં જ ગુમાવી ન દો. પણ એ રામબલને કામ–ક્રોધાદિને જીતવામાં કરો તો તેમાં કલ્યાણ છે. કવિ આનંદઘનજી કહે છે કે:—

'જે તુમ જીત્યા તે મુઝ જીત્યા, પુરુષ કિસો મુઝ નામ'

હે! પ્રભો! હું આપનો ભક્ત કહેવાઉં છું છતાં આપે જે કામ ક્રોધાદિ શત્રુઓને જીત્યા છે એ શત્રુઓ આપથી પરાજિત થઈ મને જ–તમારા ભક્તને જ–હરાવી રહ્યા છે તો પછી હું તમારો કયાં રહ્યો?

સાંભળ્યું છે કે, મેવાડમાં ભીલોનું જોર ઘણું વધવા પામ્યું હતું અને તેઓ જ્યાં ત્યાં લૂંટ ચલાવતા હતા, તે વખતે રાણા ફતેહસિંહ હતા. તેમણે માનસિંહ અને સરદારસિંહને ભીલોનું દમન કરવા માટે નિયુક્ત કર્યા. તેઓએ ભીલોને એવા દબાવ્યા કે, ભીલ લોકો તેમનું નામ સાંભળતાં જ કંપી ઉઠતા. એમની એવી ધાક પડી હતી કે, ચોરો તેમનું નામ સાંભળતાં જ ભાગી જતા.

આ જ પ્રમાણે જો તમે પરમાત્માના ભક્ત છો તો તો કામ-ક્રોધ વગેરે તમને જીતી શકે જ નહિ. અને જો કામ-ક્રોધાદિથી તમે પરાજિત થઈ ગયા તો પછી એમ કહેવું જ પડશે કે, તમે પરમાત્માના સાચા ભક્ત બન્યા નથી.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૨

અનાથી મુનિ પણ રાજા શ્રેણિકને એ જ વાત કહી રહ્યા છે કેઃ—

एमेव हु छंदकुसीलरूवे, मग्गं विराहित्तु जिणुत्तमाणं ।
कुररी वि वा भोगरसाणुगिद्धा, निरट्ठसोया परियावमेइ ॥ ५० ॥

"હે રાજન્ ! હું અનાથતાનું રૂપ બતાવું છું. કેટલાક લોકો અનાથતામાંથી નીકળવા માટે સાધુપણું તો ધારણ કરે છે પણ સંસારભાવના તેમને પાછા સંસારભાવનામાં ઘસેડી લઈ જાય છે. મેં જે કાંઈ કહ્યું છે તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, જે સ્વચ્છંદતાનો ત્યાગ કરતો નથી અને ભગવાનની આજ્ઞામાં વિચરતો નથી તે કુશીલ છે અને એવો કુશીલ ઉત્તમ જિનમાર્ગની વિરાધના કરે છે." કુશીલ કોને કહેવાય ! એને માટે કહ્યું છે કેઃ—

कुत्सितं शीलं यस्य इति कुशीलः ।

જે સાધુતાનું પાલન કરતો નથી પણ કેવળ સાધુનો વેશ જ ધારણ કરી રાખે છે તે કુશીલ છે. એવો કુશીલ જિનમાર્ગની વિરાધના કરનાર હોય છે.

મેં પહેલાં કહ્યું હતું કે, બજારમાં તમે કેળા-નારંગી ખરીદવા ગયા. તમે જોયું કે, કેળાં નારંગી આકાર પ્રકારમાં ઉપરથી તો સારાં છે પરંતુ અંદરથી ખરાબ છે. તો શું તમે એવાં કેળાં-નારંગીને ખરીદશો ? નહિ. શા માટે નહિ ? કેળાં-નારંગીનો આકાર પ્રકાર તો સારાં કેળાં-નારંગી જેવો જ છે છતાં તે કેળાં-નારંગી ન ખરીદવાનું શું કારણ ? આના ઉત્તરમાં તમે એમ જ કહેશો કે, અમારે કેવળ આકાર કે રૂપરંગ જ જોવાં નથી પરંતુ તેની સાથે એ જોવાનું છે કે, તેમાં જીવનદાયક અને શરીરને પોષક તત્ત્વો છે કે નહિ ? જેમાં જીવનદાયક તત્ત્વો જણાશે તે જ નારંગી કે કેળાં અમે ખરીદવા ચાહિએ છીએ.

તમે બે પૈસાની નારંગી કે બે પૈસાનાં કેળાં લેવા માટે તો આટલું જુઓ છો પણ જેમની સાથે આત્માના કલ્યાણ-અકલ્યાણનો સંબંધ રહેલો છે તે સાધુઓ માટે એ નથી જોતા કે, અમે જેમને સાધુ માની રહ્યા છીએ તેમનામાં અમારા આત્માનું કલ્યાણ કરવાનાં ગુણો છે કે નહિ ? સાધુઓના વિષે પણ તમારે કેવળ ઉપરનો વેશ જ જોવો ન જોઈએ કિન્તુ અંદરના ગુણો પણ જોવા જોઈએ. જેમની સંગતિ કરવાથી તમારા આત્મામાં રહેલી સાધુતા જાગ્રત થાય તે સાધુઓની સંગતિ છે પરંતુ જે સંગતિથી સાધુતાની હાનિ થાય તે અસાધુઓની સંગતિ છે. આ પ્રમાણે આત્માનાં ગુણોની હાનિ કરનારાઓને માનવાથી અને

તેમને વંદન–નમસ્કાર કરવાથી કેવી હાનિ થાય છે તે વિષે 'સંબોધ સત્તરી' નામક ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કેઃ—

पासत्थं वन्दमाणस्स, नैव कित्ती न निज्जरा होइ ।
होई कायकिलेसो, अन्नाणं कम्मं बन्धई ॥

આ ગાથા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પહેલાં પણ પાસત્થા લોકોનું જોર હતું અને તે વખતે પણ તેમની વિરુદ્ધ આંદોલન કરવામાં આવતું હતું. જે સાધુને વેશ ધારણ કરે છે અને પાંચ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર પણ કરે છે પણ તેનું જે સાધુ પાલન કરતા નથી તે 'પાસત્થા' કહેવાય છે. આવા પાસત્થા સાધુને વંદન–નમસ્કાર કરવા તે શોભાસ્પદ નથી એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે. કદાચ કાઈ કહે કે, પાસત્થા સાધુને વંદન–નમસ્કાર કરવામાં શોભા ન હોય તો શું વાંધો છે ? સંસારમાં અનેક કામો એવાં પણ કરવામાં આવે છે જે શોભનીય હોતાં નથી. આ જ પ્રમાણે પાસત્થા સાધુઓને વંદન નમસ્કાર કરવામાં શોભા ન હોય તો શું વાંધો છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ ગાથામાં જ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે, પાસત્થા સાધુને વંદન–નમસ્કાર કરવાથી જરા પણ નિર્જરા થતી નથી. આ ઉપરથી કાઈ એમ પણ કહે કે, સંસારમાં અનેક કામો એવાં પણ હોય છે કે જેમના કરવાથી નિર્જરા થતી નથી. આ જ પ્રમાણે જો પાસત્થા સાધુને વંદન કરવાથી નિર્જરા થતી ન હોય તો શું વાંધો છે ? તો આના ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે, એમ કરવાથી કાયાને વ્યર્થ કષ્ટ જ થાય છે. કાઈ આ ઉપરથી એમ પણ કહે કે, અમે લોકો કાયાને ક્લેશ થાય એવાં અનેક કામો કરીએ છીએ; તો એ જ પ્રકારનું આ એક કામ વધારે થાય તો શું વાંધો છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ ગાથામાં કહ્યું છે કે, એમ કરવાથી અજ્ઞાનકર્મ બંધાય છે. તે પાસત્થા સાધુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વિરાધના કરે છે એટલા માટે તેને વંદન કરવું એ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વિરાધનામાં સહાયતા આપવા બરાબર છે અને તે કારણે અજ્ઞાનકર્મ બંધાય છે. ભગવાને નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

जे भिक्खू पासत्थं वन्दइ वन्दन्तं वा साइज्जइ
एवं जाव संसत्तं वन्दइ वन्दन्तं वा साइज्जइ ।

ભગવાને આ કાંઈ કાઈના દ્વેષથી કહ્યું નથી પરંતુ તમારા કલ્યાણને માટે જ કહ્યું છે. જ્યારે તમે એમ કહેશો કે, 'અમે કેવળ હાડ-ચામડાના જ પૂજારી નથી પણ ગુણના પૂજારી છીએ. તમારો અમારી સાથેનો સંબંધ ભગવાનની આજ્ઞા માનવાને લીધે જ છે. જો તમે ભગવાનની આજ્ઞા માનતા ન હો તો પછી અમારો તમારી સાથેનો સંબંધ શું રહી શકે!' આ પ્રમાણે જ્યારે તમે કહેશો ત્યારે તે પાસત્થા સાધુ પણ ઠેકાણે આવશે અને ત્યારે ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતાં પહેલાં તેમને વિચાર કરવો પડશે. પણ જો તમે તેના પાસત્થાપણાના સહાયક થઈ ગયા અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વિરાધનામાં તમે સહાયતા આપી તો એ તો પાસત્થાપણાને પોષણ આપવા જેવું અને પાસત્થા સાધુને વધારે બગાડવા જેવું છે કે નહિ ?

ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સાધુઓને માટે અનાથી મુનિ એક પક્ષીનું ઉદાહરણ આપે છે. મહાપુરુષોની એવી ધારણા હોય છે કે, લૌકિક ઉદાહરણ આપી કહેવામાં આવેલી વાત જલ્દી સમજવામાં આવી જાય છે.

કુરરી પક્ષીને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, જ્યાં તે પાણીના સરોવરોની બહુલતા હોય છે ત્યાં આ પક્ષી રહે છે. તે કાળા રંગનું હોય છે, તે માછલીનું માંસ ખાય છે. તે આખો દિવસ માછલીના માંસના લોભમાં જ રહે છે અને માંસાદિ ખાઈને પણ તે પક્ષી શાન્ત રહેતું નથી પણ તે રોયા જ કરે છે.

આ કારણે કુરરી નામના પક્ષીનું ઉદાહરણ આપી તેઓ કહે છે કે, તે અસાધુઓ કુરરી પક્ષીની માફક ભોગોપભોગોમાં ગૃદ્ધિ રાખે છે અને એ કારણે તેઓ કષ્ટોને પામે છે.

ભગવાન અનાથી મુનિએ કુરરી પક્ષીનું ઉદાહરણ શા માટે આપ્યું છે તેનો વિશેષ વિચાર તો યથાસમયે કરવામાં આવશે પણ આપણે એ સમજવું જોઈએ કે, મહાત્મા લોકોએ પશુ–પક્ષીનું ઉદાહરણ આપી જે નિયમ સિંધુને માટે હોય છે તે જ નિયમ એક જલબિંદુને માટે હોય છે, એ બતાવ્યું છે. આ જ પ્રમાણે જે ઉપદેશ સાધુઓના માટે હોય છે તે જ ઉપદેશ પોતપોતાની યોગ્યતાનુસાર બધાએ સમજવો જોઈએ. તમારે એ પણ સમજવું જોઈએ કે પશુ–પક્ષીઓ જ નહિ પરંતુ આ આખા સંસારની દરેક વસ્તુઓ કાંઈને કાંઈ શિક્ષા આપે છે; અને સંસારનાં સારાં કે ખરાબ દરેક પદાર્થો કોઈને કોઈ પ્રકારે આત્માનું ઉત્થાન કરવામાં સહાયક હોય જ છે. આ વાત બતાવવા માટે જ અનાથી મુનિએ કુરરી પક્ષીનું ઉદાહરણ આપી કહ્યું છે કે, જે પ્રમાણે કુરરી પક્ષી માંસની ગૃદ્ધિને કારણે દુઃખ પામે છે તે જ પ્રમાણે જે સાધુ થઈને પણ સંસારભાવનામાં ગૃદ્ધિ રાખે છે તે પણ દુઃખને પામે છે.

જે પ્રમાણે સડેલી નારંગી પોતાની હાનિ તો કરે જ છે પણ સાથે સાથે જે તેની સંગતિ કરે છે તેની પણ હાનિ કરે છે; આ જ પ્રમાણે જે જિનાજ્ઞાનો લોપ કરે છે તે પોતાની હાનિ તો કરે જ છે પણ જે તેનો સંગ કરે છે તેની પણ હાનિ કરે છે.

કદાચ કોઈ કહે કે, અનાથી મુનિને કુશીલો ઉપર દ્વેષ હતો એ કારણે જ તેમણે આ પ્રમાણે તેમની વિરુદ્ધમાં કહ્યું છે, પણ આમ સમજવું એ ભૂલ છે. અનાથી મુનિને તો તે કુશીલો ઉપર પણ પ્રેમભાવ છે અને એ કારણે જ તેઓ આમ કહી રહ્યા છે. પિતા પોતાના પુત્રને કડક શિક્ષા પણ આપે છે પણ એ કારણે પિતાને પુત્રના શત્રુ કહી શકાય નહિ. પિતા પુત્રને કડક શિક્ષા આપીને એમ જ ચાહે છે કે, મારો પુત્ર ખરાબ રસ્તે ન જાય. જો કોઈ પિતાનો પુત્ર ખરાબ રસ્તે જાય તો તેથી પિતાને પણ દુઃખ થાય છે. એટલા જ માટે પિતા પુત્રને કડક શિક્ષા આપે છે અને એ રીતે તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ પણ સાધુઓને શિક્ષા આપે છે. રાજીમતિએ રથનેમિને કહ્યું હતું કે, 'હે ! અપયશકામી ! તારા માટે મરણ એ જ શ્રેયસ્કર છે.' રાજીમતિએ આમ કહ્યું હતું તો શું રાજીમતિને રથનેમિ ઉપર કોઈ પ્રકારનો દ્વેષ હતો ? ડૉક્ટર રોગીને ચીરો લગાવે છે તો તે રોગીનો પ્રેમ કરે છે કે દ્વેષ કરે છે ? ડૉક્ટર કહે છે કે, હું દર્દને ચીરું છું પણ દર્દી ઉપર તો મારો કરુણાભાવ જ છે. આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ પણ સાધુઓ ઉપર કરુણા રાખીને જ આ પ્રમાણે શિક્ષા આપે છે. તેમને કોઈના પ્રતિ દ્વેષભાવ નથી. તેઓ તો સાધુઓના આત્માને શાન્તિ મળે એ જ શુભાશયથી આમ કહે છે. જો સાધુઓ અનાથી મુનિની શિક્ષા માને તો તેમનું પોતાનું પણ કલ્યાણ થાય અને સાથે સાથે તમારા લોકોનું પણ કલ્યાણ થાય.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૨

સુદર્શન મુનિ ઉપસર્ગો–પરિષહોને કેવી રીતે સહન કરે છે તે જુઓ. ઉપસર્ગો–પરિષહો સહેવાં એમાં તો સાધુતાની કસોટી રહેલી છે. સાધુઓ અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ ગમે તેવા સંજોગોમાં ગભરાતા નથી પરંતુ સમતાપૂર્વક ઉપસર્ગ–પરિષહોને સહે છે અને સાધુતાની રક્ષા કરે છે.

અભયા વ્યન્તરી આય મુનિ કો, બહુત કિયા ઉપસર્ગ;
પ્રતિકૂલ અનુકૂલ રીતિસે, અહો કર્મકા વર્ગ. ॥ ધન૦ ૧૩૨ ॥
સમ્યક્ સહન કિયા મુનિજીને, ધરતા શુકલ ધ્યાન;
ક્ષપક શ્રેણિકો ઉલ્લંઘ કર, પાયા કેવલ જ્ઞાન. ॥ ધન૦ ૧૩૩ ॥

અભયા વ્યંતરીએ સુદર્શનને અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ એમ બંને પ્રકારના અનેક ઉપસર્ગો આપ્યાં પણ સુદર્શને એ બધાં ઉપસર્ગોને સમતા અને દઢતાપૂર્વક સહ્યાં. કોઈ તો અનુકૂલ ઉપસર્ગ સહીને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગથી વિચલિત થઈ જાય છે અને કોઈ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગ સહીને અનુકૂલ ઉપસર્ગથી વિચલિત થઈ જાય છે, પણ સુદર્શન મુનિ અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ એમ બંને પ્રકારનાં ઉપસર્ગો દઢતાપૂર્વક સહેતા રહ્યા. શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં ભગવાને વૃક્ષનું ઉદાહરણ આપી કહ્યું છે કે, જે પ્રમાણે વૃક્ષ અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ એમ બંને પ્રકારની સ્થિતિને સમાનરૂપે સહન કરીને સ્થિર ઉભું રહે છે, વિચલિત થતું નથી; તેજ પ્રમાણે મુનિઓએ પણ અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ બંને પ્રકારનાં ઉપસર્ગો સહેવાં જોઈએ.

અભયાદ્વારા આપવામાં આવેલાં ઉપસર્ગોને સહેતી વખતે સુદર્શન મુનિની ભાવના કેવી રહી હશે એ કોણ કહી શકે ! છાન્દોગ્યોપનિષત્‌માં એક શ્રુતિ આવી છે. એ શ્રુતિનો અર્થ જો જૈનદષ્ટિએ કરવામાં આવે તો તેનો ઘણો સારો અર્થ થઈ શકે. બીજી દષ્ટિએ કરવામાં આવેલ એ શ્રુતિનો અર્થ મેં જોએલ છે પણ મારી દષ્ટિમાં એ અર્થ બરાબર બંધ બેસતો નથી. તેનો અર્થ તો જૈનદષ્ટિએ જ બંધ બેસી શકે છે. તે શ્રુતિ નીચે પ્રમાણે છે :—

अथ एष सम्प्रसादो अस्माच्छरीरात् समुत्थाय परं ज्योतिरूपं सम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत एष आत्मेति होवाच ॥

એક પુરુષે કોઈ મહાત્માને આત્માનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. જૈનદષ્ટિએ આત્મા તેને જ કહેવામાં આવે છે જે શબ્દાદિ નયથી પોતાનામાં જ તલ્લીન હોય. જે શરીરાદિના અધ્યાસમાં હોય તેને નિશ્ચય નયની દષ્ટિએ આત્મા કહી શકાતો નથી. આ જ પ્રમાણે ઉપનિષત્‌માં ગુરુએ શિષ્યના પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું કે, 'હું શરીર નથી એમ માનીને શરીરના અધ્યાસનો ત્યાગ કરે અને પોતાને શરીરથી પૃથક્ માની પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે.' તે આત્મા છે. આ જ પ્રમાણે જૈનગ્રન્થોમાં પણ કહ્યું છે કે:—

अट्ठकम्मं पासबद्धो जीवो संसारचारए ठाई ।
अट्ठकम्मपासमुक्को आया शिवमन्दिरं ठाई ॥

અર્થાત્—જે આઠ પ્રકારના કર્મના પાશથી મુક્ત છે અને જે શિવમંદિરને પ્રાપ્ત થાય છે, નિશ્ચયમાં તે જ આત્મા છે.

મતલબ કે, જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, શરીરનો અધ્યાસ છોડી જે પોતાના રૂપમાં આવે છે અને ઉન્નતિ કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે તે જ શિવ છે અને તે જ આત્મા છે. મારી

સમજમાં ઉપનિષત્‌માં જે શ્રુતિ કહી છે તેનો અર્થ પણ એ જ છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વાતને સ્યાદ્‌વાદની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે ત્યારે જ તેનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવી શકે છે.

અભયા વ્યન્તરીના કાર્યને પણ સ્યાદ્‌વાદની દૃષ્ટિએ જુઓ. અભયાના કાર્ય વિષે સુદર્શન મુનિ એમ વિચારતા હતા કે, આ માતા મારા ઉત્થાનમાં સહાયિકા થઈ રહી છે. જે પ્રમાણે ગજસુકુમાર મુનિએ પોતાના મસ્તક ઉપર ધગધગતાં અંગારાં મૂકનારને પણ પોતાનો સહાયક માન્યો હતો તે જ પ્રમાણે આ મુનિ પણ અભયાને પોતાના ઉત્થાનમાં સહાયિકા માની રહ્યા છે. મારી જન્મદાત્રી, મારું પાલન–પોષણ કરનારી અને મને નવ માસ સુધી ઉદરમાં રાખનારી માતા કરતાં પણ આ માતાતુલ્યનો ઉપકાર વધારે છે. આ માતાતુલ્યના જ ઉપકારને કારણે શૂળીનું સિંહાસન બન્યું છે અને આ જ માતાએ મને આત્મોન્નતિ સાધવાનો આ અમૂલ્ય અવસર આપ્યો છે. અહીં પણ આ માતા મારા કલ્યાણ માટે જ પ્રયત્ન કરી રહી છે. વાસ્તવમાં આ માતાતુલ્યનો મારી ઉપર પૂર્ણ કૃપાભાવ છે.

આ પ્રમાણે અભયા વ્યન્તરી સુદર્શન મુનિને જેમ જેમ કષ્ટો આપતી જતી હતી તેમ તેમ સુદર્શનની ભાવના ઉન્નત બનતી જતી હતી. આખરે સુદર્શન મુનિ શુભ ભાવના ભાવતાં બારમા ગુણસ્થાને ચઢી જઈ મોહનીય કર્મને સંપૂર્ણ નષ્ટ કરી તેરમા ગુણસ્થાને પહોંચી ગયા અને ત્યાં તેમને નિરાબાધ અનંત કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. તે મુનિને એમ તો કેવલજ્ઞાન થવામાં ન જાણે કેટલો સમય લાગત પણ અભયાની કૃપાથી થોડા જ સમયમાં તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું. ભગવાન નેમિનાથે કૃષ્ણના પૂછવાથી તેમને કહ્યું હતું કે, હે ! કૃષ્ણ ! જો તમે વૃદ્ધને ઈંટો ઉપડાવવામાં સહાયતા આપત નહિ તો તેને કેટલાં ચક્કર લગાવવા પડત ? તમારી કૃપાથી તેને ચક્કર ખાવાં મટી ગયાં. આ જ પ્રમાણે ગજસુકુમાર મુનિને ન જાણે કેટલાં ચક્કર ખાવાં પડત પણ એક પુરુષની સહાયતાથી તેમના ચક્કર મટી ગયાં.

આ જ પ્રમાણે સુદર્શન મુનિ પણ વિચારતા હતા કે, મારું આત્મકલ્યાણ સાધવામાં મને ન જાણે કેટલો સમય લાગત પણ આ માતાએ મારા કાર્યમાં મને ઘણી સહાયતા આપી છે એટલે આ માતાનો મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર છે. આ માતાની કૃપાથી જ ઘણા લાંબા દિવસે થઈ શકનારું કામ થોડા જ સમયમાં થઈ ગયું છે. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

'तीव्रसंवेगात् आसनसिद्धिः'

અર્થાત્—તીવ્ર સંવેગથી–વૈરાગ્યથી જ સિદ્ધિ જલ્દી થાય છે. આ કથનાનુસાર સુદર્શન મુનિએ પણ તીવ્ર સંવેગ વધાર્યો તો તેમને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

આ પ્રમાણે અભયા વ્યન્તરીએ સુદર્શન મુનિને અનેક પ્રકારનાં અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો આપ્યાં પણ સુદર્શને પોતાના આત્માને ધ્યાનમાં એવો પરોવ્યો કે પરિણામે તેમણે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને કેવલચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી લીધી. સુદર્શન મુનિને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ તેમાં તમારા પુણ્યનો પણ કાંઈ ભાગ છે કે નહિ અને તેથી તમને પણ કાંઈ લાભ છે કે નહિ ! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, લવણસમુદ્રના પાણીમાં જે તરંગો ઉઠે છે તેની એક લહેર પણ જંબૂદ્વીપ ઉપર પડે તો આખા જંબૂદ્વીપને પણ તાણી લઈ જઈ શકે. પણ જંબૂદ્વીપમાં અરિહન્ત, કેવલી, સાધુ, શ્રાવક–શ્રાવિકા, સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને ભદ્ર પ્રકૃતિના સૌમ્ય જે લોકો રહે છે તેમના પુણ્ય પ્રતાપથી લવણસમુદ્રનું પાણી મર્યાદા ઉલ્લંઘતું નથી. આ

પ્રમાણે તમારું પુણ્ય ત્યાં પણ કામ કરે છે કે નહિ! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, ઇષ્ટ ગંધ, ઇષ્ટ રૂપ અને ઇષ્ટ રસ આદિ પોતાના પુણ્ય પ્રતાપથી જ મળે છે. હવે વિચારો કે, ક્યાં તો આંબાનો રસ અને ક્યાં તમે! પણ ત્યાં પણ તમારું પુણ્ય કામ કરે છે કે નહિ? આ પ્રમાણે જે કાંઈ થાય છે તે બધું પોતાના આત્માદ્વારા જ થાય છે અને એટલા જ માટે એમ કહ્યું છે કે:—

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य।
अप्पा मित्तममित्तं च दुप्पट्ठियो सुप्पट्ठियो ॥

સુદર્શન મુનિને જે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી તેમને પોતાને તો લાભ થયો પણ સાથે સાથે આપણા બધાને પણ લાભ જ થયો છે. આ લાભ લેવામાં હૃદયનું આકર્ષણ જોઈએ. જેનામાં આકર્ષણ શક્તિ છે તે જ લાભ લઈ શકે છે. જેમકે લોઢું તો છે પણ ચુંબક જ આકર્ષિત કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે જેનામાં આકર્ષણ શક્તિ છે અને જેમનો ઉપાદાન આત્મા સારો છે, તેમને પણ સુદર્શન મુનિને કેવલજ્ઞાન પેદા થવાથી લાભ થવાનો જ.

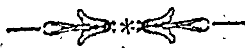
સુદર્શન મુનિને કેવલજ્ઞાન થયું છે એ વાત દેવોના જાણવામાં આવી. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, અમે પોતે તો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરંતુ ગુણોની ઉપાસના કરવી એ પણ ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ છે એટલા માટે અમારે સુદર્શન મુનિની પાસે જઈ કેવલજ્ઞાનની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

આયે દેવતા મહોત્સવ કરને, કરતે જયજયકાર;
દેવે દેશના પ્રભુ સુદર્શન, ભવી જીવકે હિતકાર. ॥ ધન૦ ૧૩૪॥

સુદર્શન મુનિ પહેલાં તો શેઠ કહેવાતા હતા પછી મુનિ થયા અને હવે કેવલી થયા. તેમણે બધી તૃષ્ણાનો નાશ કરી અને કામ–ક્રોધાદિને જીતીને સંસારની બધી પ્રભા–કાન્તિથી આત્માને ઉજ્જવલ બનાવી લીધો. જે આત્માને ઉજ્જવલ બનાવે છે તે બધી કુદરતનો સ્વામી જ બની જાય છે.

દેવો સુદર્શન પ્રભુની પાસે ઉપસ્થિત થઈ કેવલજ્ઞાનની મહિમા ગાવા લાગ્યા કે, "હે! નાથ! આપનો સદા જય જય થાઓ. હે! પ્રભો! અમે આપનો જયકાર એટલા માટે કરીએ છીએ કે, જે વિકારોને આપે જીતી લીધા છે તે વિકારોને જગતના જીવો પણ જીતી લે. તે વિકારો અમને પણ જીતી રહ્યા છે. અમે પણ એ વિકારોને જીતી લઈએ. જો કે એમ કરવાથી એ વિકારો ઉપર અમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, પણ અમારો વિજય થાઓ એમ કહેવું એ અભિમાનનું કારણ છે, એટલા માટે અમે અમારા વિકાર-વિજયને પણ તમારો જ વિજય માનીએ છીએ અને એમ કહીએ છીએ કે, આપનો જય થાઓ. આપ જેવા મહાપુરુષો જ અમારું કલ્યાણ કરો છો."

સુદર્શન ભગવાન દેવોનું આ કથન સાંભળી વિચારવા લાગ્યા કે, આ દેવો આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહ્યા છે તો મારા હૃદયમાં શું છે તે તેમને બતાવવું જોઈએ. હવે તે મહાપુરુષ કેવી રીતે ઉપદેશ આપે છે અને શું કહે છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો શુદી ૧૨ મંગળવાર

પ્રાર્થના

ચેતન જાણ કલ્યાણ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે,
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુગુન, મન ચંચલ થિર કર રે;
શ્રેયાંસ જિણંદ સુમર રે. ॥ ૧ ॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. પ્રાર્થનાની કડિઓમાં એવો આદેશ કરવામાં આવ્યો છે કે, "હે! આત્મા! તું શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના કર." આ આદેશની પ્રાર્થનામાં પુનરુક્તિ પણ કરવામાં આવી છે. મહાપુરુષોદ્વારા કરવામાં આવેલી આ પ્રકારની પુનરુક્તિમાં ઘણું રહસ્ય રહેલું છે. મહાપુરુષો મતલબ વિના કે કારણ વિના એક શબ્દ પણ વધારે બોલતા નથી. પરંતુ જનસમાજને શિક્ષા આપવા માટે તેઓ એક જ વાતને વારંવાર કહે છે અને માતા જેમ પોતાના બાળકને સરળ ભાષામાં શિક્ષા આપે છે, તેમ સરળ ભાષામાં શિક્ષા આપે છે. આ જ પ્રમાણે આ પ્રાર્થનામાં 'હે! આત્મા! પરમાત્માનું તું સ્મરણ કર.' એ વાતને વારંવાર કહેવામાં આવી છે.

મહાપુરુષોદ્વારા કરવામાં આવેલા આ આદેશનો શો અર્થ છે એ તો કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાની જ કહી શકે! એક જ શબ્દના અનેક અર્થ થાય છે. એટલા માટે આ આદેશમાં રહેલા પૂર્ણ રહસ્યને કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાની જ પ્રગટ કરી શકે છતાં એ વિષે હું થોડુંક કહું છું. જે કાંઈ સમજવામાં આવે છે તેનો બહુ જ થોડો ભાગ કહેવામાં આવે છે. આ કથનાનુસાર હું જે કાંઈ સમજ્યો છું અને સમજેલી વાત જેટલા અંશમાં કહી શકાય તેટલા અંશમાં કહું છું.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે એટલા માટે પહેલાં તો એ જોવાનું છે કે, આત્મા પણ ચૈતન્ય છે અને પરમાત્મા પણ ચૈતન્ય છે તો એવી દશામાં ચૈતન્યનું ભજન ચૈતન્ય શા માટે અને કેવી રીતે કરે? એમ કહી શકાય કે, ચૈતન્ય ઉપર જડનો ઉપકાર જોવામાં આવે છે, પણ ચૈતન્ય ઉપર ચૈતન્યનો ઉપકાર જોવામાં આવતો નથી. કોઈ કોઈને ત્યાં માંગવા માટે જાય છે તો તે યાચક પણ જડ વસ્તુ જ માંગે છે અને દાતા પણ જડ વસ્તુ જ આપે છે. ભિક્ષુક પણ જડ જ માંગે છે અને દાતા પણ જડ જ આપે છે. જો ચૈતન્ય ચૈતન્ય કહીને જ રહી જાય તો તો બસ કેવળ એ વાત જ રહી. શું લેવું અને શું દેવું! શ્રેયાંસકુમારે ભગવાનને શેરડીનો જે રસ આપ્યો હતો તે પણ જડ હતો. ચંદનબાળાએ પણ ભગવાન મહાવીરને જે અડદનાં બાકળાં આપ્યાં હતાં તે પણ જડ હતાં. સાધુ લોકો પણ અચિત્ત અર્થાત્ જડ વસ્તુ જ લે છે. જો ચૈતન્ય વસ્તુ હોય તો તેઓ અકલ્પતીય સચિત્ત લેતા નથી. આ પ્રમાણે ચૈતન્ય ઉપર જડનો ઉપકાર છે. આવી દશામાં જડનો ઉપકાર ન માનતાં અને જડની પ્રાર્થના ન કરતાં ચૈતન્ય પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરવામાં આવે છે?

આ ભૌતિકવાદના જમાનામાં આ પ્રકારની ઘણી ચર્ચા થાય છે. કેટલાક લોકો એમ પણ કહેવા લાગે છે કે, ભગવાનનું સ્મરણ કરવાથી શું મળે છે? પૈસાનું સ્મરણ કરો એમ કહેવામાં આવે તોપણ ઠીક છે. આ જ પ્રકારની અનેક દલીલો આપી એમ કહેવામાં આવે છે કે, ચૈતન્ય ઉપર જડનો તો ઉપકાર છે પણ ચૈતન્ય ઉપર ચૈતન્યનો શો ઉપકાર છે! એટલા માટે ચૈતન્ય પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરવી જોઈએ?

આ પ્રકારનાં પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવા માટે સર્વપ્રથમ એ જોવું જોઈએ કે, ચૈતન્ય ઉપર ચૈતન્યનો ઉપકાર થઈ શકે છે કે નહિ અથવા ચૈતન્ય ઉપર જડનો જ ઉપકાર છે કે શું? આને માટે જ્ઞાનીજનો એમ કહે છે કે, ચૈતન્ય ઉપર ચૈતન્યનો જ ઉપકાર છે અને એટલા જ માટે ચૈતન્ય પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા માટે કહેવામાં આવે છે. જે લોકો જડના ચક્કરમાં પડી જઈ ચૈતન્ય ઉપર જડનો જ ઉપકાર છે એમ કહે છે તે લોકો જરા ઊંડા ઊતરી વિચાર કરશે તો તેમને જણાશે કે, જેટલાં ઉદાહરણો જડના ઉપકારના વિષયમાં મળી શકે છે તેથી પણ વધારે અને સારાં ઉદાહરણો ચૈતન્યના ઉપકારના વિષયમાં પણ મળી શકે છે. એટલું જ નહિ પણ એવા ઉદાહરણો પણ મળે છે કે, જેમાં ચૈતન્યને મહાન્ અને જડને તુચ્છ માનવામાં આવેલ છે અને ચૈતન્યના ઉપકારની આગળ જડનો ઉપકાર છોડી દેવામાં આવ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે કોઈ માણસ કોર્ટના કોઈ કિસ્સામાં ફસાઈ ગયો. તે વકીલની પાસે ગયો અને તેને કહ્યું કે, આપ એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જેથી હું આ કિસ્સામાંથી ઉગરી જાઉં. હું સાચો છું. મેં અપરાધ કર્યો નથી છતાં તેમાં હું ફસાઈ ગયો છું એટલા માટે તમે મારી સહાયતા કરો. હવે તે વખતે તે વકીલ જડ વસ્તુ આપશે કે બુદ્ધિ આપશે?

નાનપણમાં મને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતો કે, અક્કલ મોટી કે ભેંશ? તે વખતે તો બાળક હતો પણ અત્યારે બાળક નથી; એટલે આજે બચપણથી પણ વધારે ભૂલ થવી ન જોઈએ. આ કારણે જ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે:—

તૂ અવિકાર વિચાર આતમ ગુણ, મોહ જંજાળમાં ન પડ રે;
પુદ્ગલ ચાહ મિટાય વિનયચંદ, તે જિન તૂ ન અવર રે.

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તું પુદ્ગલની લાલસામાં પડી રહ્યો છે એટલા જ માટે તું એમ કહે છે કે, ચૈતન્ય ઉપર જડનો ઉપકાર છે. દાતા જડ વસ્તુ જ આપે છે અને યાચક પણ જડ જ લે છે આ પ્રત્યક્ષ વાત જોઈને જડ વસ્તુને જ પકડી ન બેસો અને ચૈતન્ય ઉપર કેવલ જડનો જ ઉપકાર છે એમ માની ન બેસો. સંસારનું કામ જડથી જ ચાલતું નથી. તે મુકદ્દમામાંથી તે માણસને બચાવવા માટે વકીલે પાંચ દશ રૂપિયા આપી દીધા હોત તો તે ઠીક કહેવાત? આથી વિરુદ્ધ બીજા વકીલે તેને એવી બુદ્ધિ આપી કે તે મુકદ્દમામાંથી બચી ગયો તો તમે આ બંનેમાંથી કોને ઠીક સમજશો? પાંચ રૂપિયા લેવા ઠીક સમજશો કે બુદ્ધિ લેવાનું ઠીક સમજશો? એટલું જ નહિ બુદ્ધિને માટે તો લોકો વકીલને ફી આપે છે. આ પ્રમાણે ચૈતન્યને માટે જડ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો પડે છે. માસ્તર ભણાવે છે એટલા માટે તેને પગાર આપવો પડે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનને માટે પુદ્ગલનો ત્યાગ તો કરવો જ પડે છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા વિષે પણ જુઓ કે, પરમાત્મા માટે શેનો ત્યાગ કરવો પડે છે? પરમાત્મા માટે પણ પુદ્ગલોનો ત્યાગ તો કરવો જ પડે છે. પુદ્ગલોના ધ્યાસમાં

પડી જઈ પરમાત્માને ભૂલી જવા એ ઠીક નથી. એમ કરવાથી કામ પણ ચાલી શકતું નથી. તમે આ વિષે વિચાર કરશો તો તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે, ચૈતન્ય ઉપર ચૈતન્યનો જ ઉપકાર છે અને એટલા જ માટે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા માટે જ્ઞાનીજનો કહ્યા કરે છે. માટે પુદ્‌ગલોનો ધ્યાસ છોડો અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરો અને પરમાત્મા સાથે એવી પ્રીતિ બાંધો કે જેમ લોભી માણસ રૂપિયા સાથે પ્રીતિ બાંધે છે.

હવે અત્રે એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, પરમાત્મા તો અવિકારી છે અને આપણે વિકારી છીએ. એવી દશામાં આપણે વિકારી એ અવિકારી પરમાત્માની સેવા કેવી રીતે કરી શકીએ ? મોટા મોટા આચાર્યોને પણ આવો વિચાર આવ્યો છે અને તેમણે પણ કહ્યું છે કે :—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ ! स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।
बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥

હે ! પ્રભો ! તું જ્યાં પદાર્પણ કરે છે તે પાદપીઠની ઇન્દ્ર પણ પૂજા કરે છે તો પછી હું બુદ્ધિહીન તારી પ્રાર્થના કરવાને કેમ સમર્થ બની શકું ! પણ તારી ભક્તિવશાત્ જાણે હું પાગલ થઈ ગયો હોઉં તેમ પાગલ થઈને હું તારી પ્રાર્થના કરવાને માટે ઉદ્યત થયો છું. કોઈ મને એમ કહે કે, તું બુદ્ધિહીન છો તો પછી પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરે છે ? તો આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું એ જ કહીશ કે, જે પ્રમાણે જલમાં પડેલા ચન્દ્રના બિંબને બાલક પકડી શકતો નથી છતાં તેને પકડવાનો પ્રયત્ન તો કરે જ છે અને પોતાના પ્રયત્નમાં આનંદ માને છે, આ જ પ્રમાણે પરમાત્માના ગુણોનું હું પૂરીરીતે વર્ણન કરી શકતો નથી છતાં પણ નિર્લજ્જ થઈને તેમના ગુણોનું વર્ણન કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરું છું. હું પોતાની બુદ્ધિને જુદી રાખીને બાલભાવથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

આ પ્રમાણે પરમાત્માની સન્મુખ પોતાની શક્તિનો વિચાર કરી પૂર્વાચાર્યો પણ પહેલાં તો અસમંજસમાં પડી ગયા હતા પણ આખરે તેઓએ જે માર્ગ પકડ્યો છે તે માર્ગને તમે પણ પકડો: આચાર્યનો કહેવાનો આશય એ જ છે કે, પરમાત્માની ભક્તિમાં પોતાની પૂર્ણ શક્તિને સમર્પિત કરી દેવી. પરમાત્માની ભક્તિ કરવામાં પોતાની અક્કલ ન દોડાવવી તથા એમ પણ વિચાર ન કરવો કે મારામાં ઓછી બુદ્ધિ છે અથવા હું વિકારી છું. આ પ્રકારનો વિચાર દૂર કરી જે પ્રમાણે આચાર્યે બાલભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો અને પછી જુઓ કે, તેમાં કેવો આનંદ આવે છે ! આ પ્રકારની પ્રાર્થના તમે જો પંદર દિવસ જ કરી જુઓ તો તમને ઘણો જ આનંદ મળશે અને એ આનંદની અનુભૂતિ તમે પોતે જ કરી શકશો. પરમાત્માની ભક્તિ સ્વ–પ્રમાણથી જ સિદ્ધ છે. એને માટે કોઈ બીજા પ્રમાણની આવશ્યકતા નથી. જેમ દીપકને જોવા માટે બીજા દીપકની આવશ્યકતા રહેતી નથી કારણ કે તે દીપક તો સ્વ–પ્રમાણથી જ સિદ્ધ છે. એટલા માટે બુદ્ધિને શાન્ત કરી અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, પરમાત્માની ભક્તિમાં તલ્લીન થાઓ અને પછી જુઓ કે તેમાં કેવો આનંદ આવે છે !

ભક્તિના માર્ગ ઉપર દરેક વ્યક્તિ ચાલી શકે છે. એ માર્ગે જવામાં બાલક કે વૃદ્ધ, સશક્ત કે અશક્ત, સ્ત્રી કે પુરુષ વગેરેમાંથી કોઈને પ્રતિબંધ નથી. જે કોઈ ચાહે તે ભક્તિના માર્ગે જઈ શકે છે અને પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૩

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહી રહ્યા છે કે, હે! રાજન્! હવે હું તને એ બતાવું છું કે મેં સાધુના આચારની આ બધી વાતો તને શા માટે સંભળાવી છે? તમે પણ એમ વિચાર કરો કે, અનાથી મુનિએ રાજાની સમક્ષ સાધુઓના આચાર વિષયક વર્ણન શા માટે કર્યું છે? જો તમે એમ કહેતા હો કે, અમને સાધુઓના આચારથી શું મતલબ! તો આ તમારી ભૂલ છે. બલ્કિ જે સાધુ હશે તે તો પોતાનો આચાર પહેલાં બતાવશે. જે સાધુતાનું પાલન કરતો ન હોય તે ભલે એમ વિચારે કે, જો હું સાધુઓનો આચાર ગૃહસ્થોને બતાવીશ તો ગૃહસ્થો મારા કાર્યની ટીકા કરશે પણ જે સાધુતાનું પાલન કરતા હશે તે મુનિઓ તો સાધુઓનો આચાર પહેલાં જ બતાવશે. તેમ કરવામાં તેમનો પોતાનો પણ લાભ છે અને સાથે સાથે તમારો પણ લાભ છે.

सोच्चाण मेहावि सुभासियं इमं, अणुसासणं नाणगुणोववेयं।
मग्गं कुसीलाण जहाय सव्वं, महानियंठाण वए पहेणं ॥५१॥

'હે! મેધાવી! હે! બુદ્ધિમાન રાજા! આ સુભાષિત કે જેનું મેં તારી સામે વર્ણન કર્યું છે તે સાંભળી તું તે વિષે વિચાર કર. આ સુભાષિત અનુશાસન અર્થાત્ શિક્ષારૂપ છે અને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનાં ગુણોથી યુક્ત છે. આ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી સુસંસ્કૃત એવી શિક્ષાને સાંભળી તું કુશીલોનો માર્ગ છોડી દઈ મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ.'

અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને જે કાંઈ કહ્યું છે તે ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, જાણે રાજા શ્રેણિક સાધુ થતો હોય પણ તે સાધુ થતો નથી છતાં મુનિએ તેને આમ કહ્યું છે તો તેનો શો ઉદ્દેશ છે તે અત્રે જોવાનું છે.

રાજા શ્રેણિકને મુનિએ મેધાવી કહ્યા છે. આ ઉપરથી એમ પ્રગટ થાય છે કે, આ સુભાષિત–શિક્ષા બુદ્ધિમાનને જ આપવી જોઈએ, બુદ્ધિહીનને નહિ. પણ આજે તો શ્રેણિક જેવા બુદ્ધિમાન લોકો નથી એટલે શું આ શિક્ષા કોઈને આપવી ન જોઈએ?

બુદ્ધિમાન માણસો બે પ્રકારના માનવામાં આવે છે. એક તો તે બુદ્ધિમાન છે કે જે કોઈ વાતને સાંભળી તે જ સમયે સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી લે છે અને બીજો તે બુદ્ધિમાન છે કે જે તુરત જ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી શકતો નથી પણ તેનો પ્રયત્ન તો તે બાજુ જ હોય છે. જેમકે એક તો માસ્તર હોય છે અને બીજો છાત્ર હોય છે. એ બન્નેમાંથી કોને બુદ્ધિમાન કહેવાય? જો બન્નેમાં બુદ્ધિ ન હોય તો એક માસ્તર અને બીજો છાત્ર હોય એ બની જ ન શકે અને જો બન્ને સમાન બુદ્ધિવાળા હોય તો પછી એકને માસ્તર અને બીજાને છાત્ર બનવાની જરૂર પણ રહેતી નથી. માસ્તર અને છાત્ર બન્નેમાં બુદ્ધિ તો છે પણ એકમાં વધારે છે અને બીજામાં ઓછી છે પણ જેનામાં બુદ્ધિ ઓછી છે તે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ચેષ્ટા કરે છે અને બીજો તેને બુદ્ધિ આપે છે. આ પ્રમાણે જે છાત્રમાં બુદ્ધિ ઓછી છે તે પણ બુદ્ધિમાન જ છે; કારણ કે, તે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની ચેષ્ટા કરે છે. આ જ પ્રમાણે જે બુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે પણ બુદ્ધિમાન જ છે અને જેનામાં બુદ્ધિ છે તે તો પહેલેથી બુદ્ધિમાન છે જ. તમે જો કોઈ વાતનો નિર્ણય તાત્કાલિક કરી ન શકો તો પણ

સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની ઇચ્છા તો રાખો જ. આ પ્રકારની ઇચ્છા રાખવાથી તમે બુદ્ધિહીન નહિ પણ બુદ્ધિમાન જ કહેવાશો.

અમે તમને જે કાંઈ સંભળાવીએ છીએ તે એમ સમજીને જ સંભળાવીએ છીએ કે, તમે સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટાવો. આમ છતાં કોઈ અમારું કહેવું ન સાંભળે કે ન માને તો તે તેમની ઇચ્છા. પણ એ કારણે અમારે દુઃખ માનવું ન જોઈએ. અમને એવો પણ વિચાર થવો ન જોઈએ કે, અમે તો કહીએ છીએ પણ આ લોકો તો કાંઈ સાંભળતા જ નથી. જો અમને આ પ્રકારનો વિચાર થયો તો એ પોતાના જ્ઞાનને પોતે હલકું બનાવવા જેવું છે. એટલા માટે 'અમારું કહેવું કોઈ સાંભળતું કે માનતું નથી' એ વિચારથી અમને દુઃખ થવું ન જોઈએ પણ એ વાતનો વિચાર તો અવશ્ય કરવો જોઈએ કે, આ શિક્ષા બુદ્ધિમાનને જ આપવી, બુદ્ધિહીનને નહિ. બુદ્ધિહીનને શિક્ષા આપવાથી કાંઈ લાભ થઈ શકતો નથી. ખેડુત પણ બીજ વાવતાં પહેલાં એ જોઈ લે છે કે આ ભૂમિ ઉપજાઉ છે કે નહિ? ભલે તે ભૂમિમાં અન્ન કે વૃક્ષ ઉગેલું ન હોય છતાં તે એ તો જુએ જ છે કે, અહીં ઘાસ ઉગેલું છે કે નહિ! જો ઘાસ ઉગેલ હોય તો તો ખેડુતને એટલી તો આશા રહે છે કે, આ ભૂમિ ઉપર વાવેલું બીજ તો નિરર્થક નહિ જાય, પણ જો ત્યાં ઘાસ પણ ઉગ્યું ન હોય તો એવી નકામી ભૂમિ ઉપર બીજ વાવીને શું લાભ થાય? આ જ પ્રમાણે આ ધર્મશિક્ષા સંભળાવવા માટે અમારે પરિષદ્ જોવી જોઈએ કે આ પરિષદ્ કેવી છે! શ્રી નંદીસૂત્રમાં ત્રણ પ્રકારના શ્રોતા બતાવવામાં આવેલ છે. એક તો 'જાણિયા', બીજા 'અજાણિયા' અને ત્રીજા 'દુહેડા' શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, જાણિયા અને અજાણિયા શ્રોતા આગળ તો ઉપદેશ આપવો પણ 'દુહેડા'—અર્ધદગ્ધ શ્રોતા આગળ તો ચૂપ રહેવું એ જ સારું છે.

જાણિયા અને અજાણિયા શ્રોતા આગળ કેવો ઉપદેશ આપવો અને દુહેડા–અર્ધદગ્ધ શ્રોતા આગળ કેવી રીતે ચૂપ રહેવું એ પણ શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. જાણિયા શ્રોતા તે છે કે, જેઓ થોડું કહેવામાં જ ઘણું સમજી જાય. જે પ્રમાણે પાણીમાં પડેલું તેલનું બિંદુ ફેલાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જે થોડું સાંભળીને વધારે સમજી જાય છે તે જાણિયા શ્રોતા છે. બીજા અજાણિયા નામના શ્રોતા છે અર્થાત્ જેમનામાં આ પ્રકારની બુદ્ધિ હોતી નથી. જાણિયા શ્રોતા તો તેઓ છે કે જેઓ થોડું ઘણું જાણે છે, અને અજાણિયા શ્રોતા તે છે કે, જેઓ કાંઈ પણ જાણતા નથી. જાણિયા શ્રોતા અને અજાણિયા શ્રોતાને કેવો ઉપદેશ આપવો એનો પણ વિચાર કરવાની જરૂર છે. જો અજાણિયા શ્રોતાઓની આગળ જ્ઞાનચર્ચાની મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવે તો એ લોકો એ વાતને કેમ સમજી શકે? એટલા માટે અજાણિયા શ્રોતાઓને એવી સરલ શિક્ષા આપવી જોઈએ કે જેથી બાળક પણ એ સરલ શિક્ષાને સમજી શકે. જાણિયા શ્રોતાઓની આગળ કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરવામાં આવે તો તેઓ તો તર્ક કે દલીલોદ્વારા નિર્ણય કરી શકે, પણ અજાણિયા શ્રોતાઓ તત્ત્વજ્ઞાનને સમજી ન શકવાને કારણે ઊલટા ગડબડમાં પડી જાય. એટલા માટે 'અજાણિયા' શ્રોતા અને 'જાણિયા' શ્રોતાઓની આગળ કેવો ઉપદેશ આપવો તેનો પણ ખ્યાલ રાખવાની જરૂર રહે છે. અજાણિયા પરિષદ્ની સામે એવું ચરિત્રચિત્રણ કરવું ન જોઈએ કે જેથી તેમનું પોતાનું ચરિત્ર નષ્ટ થઈ જાય અથવા તેમના ગાર્હસ્થ્ય જીવનમાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી

ઉભી થઈ જાય ! સાધુઓનું વ્યાખ્યાન સાંભળી કોઈ સ્ત્રી એમ કહેવા લાગે કે, "હું તો હવે ચૂલો સળગાવીશ નહિ, ઘંટી ફેરવીશ નહિ, બાળકને દૂધ પીવડાવીશ નહિ અને ઘરનાં કામો પણ કરીશ નહિ કારણ કે એ બધામાં પાપ છે." સ્ત્રીનું આ કથન સાંભળી તમે લોકો શું કહેશો ? એ જ કહેશો કે, મહારાજ! આપનું વ્યાખ્યાન સાંભળી અમારી સ્ત્રી બગડી ગઈ. એ સ્ત્રીને જો એમ કહેવામાં આવે કે, તારે જો કામ જ કરવું નથી તો તું દીક્ષા લઈ લે. તો એને માટે તો તે એમ કહે છે કે, મારે દીક્ષા તો લેવી નથી પણ હું ઘરનું કામ કરીશ નહિ. ત્યારે તેને એમ જ કહી શકાય કે, તું સર્વપ્રથમ સ્થૂલ હિંસાનો ત્યાગ કર તથા ક્રોધ કલેશનો ત્યાગ કર. જો સ્થૂલ હિંસાનો ત્યાગ કરીશ તોપણ તને ધર્મ જ થશે. જો તું ઘરમાં શાન્તિથી રહીશ અને ઘરમાં કલેશકંકાસ નહિ કરે તો તારા ઘરના લોકો એમ કહેશે કે, મહારાજ! આપનું વ્યાખ્યાન સાંભળી તે સુધરી ગઈ. આ પ્રમાણે ઘરના વ્યવહારથી જ સાધુઓને પ્રશંસા પણ મળી શકે છે અને બદનામી પણ મળી શકે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, અજાણિયા શ્રોતાઓની આગળ એવી શિક્ષા આપવી ન જોઈએ કે જેને તેઓ સમજી શકે નહિ અને ઊલટા ગડબડમાં પડી જાય. બાળક અને સ્ત્રીઓના મગજમાં એવી વાત ઘુસેડવી ન જોઈએ કે જેથી તેમનામાં વધારે ખરાબી આવી જાય અથવા ભયમુક્ત થવાને બદલે વધારે ભયગ્રસ્ત થઈ જાય. બાળક અને સ્ત્રીઓની સામે ભૂત-ચૂડેલની વાતો કરવામાં આવે તો તેઓ એમ વિશ્વાસ કરવા લાગશે કે, ભૂત-ચૂડેલ હોય છે. કારણ કે તે દિવસે શાસ્ત્રમાં પણ ભૂત-ચૂડેલની વાત નીકળી હતી. આ પ્રમાણે ભૂત-ચૂડેલની વાતો કરવાથી બાળક અને સ્ત્રીઓમાં વધારે ભય પેદા થવા પામે છે. તેમની સામે તો એવી વાત મૂકવી જોઈએ કે, નવકાર મંત્રમાં એવી શક્તિ હોય છે કે, તે ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનથી પણ ચડિયાતી છે અને તેનો જાપ કરવાથી કોઈ પ્રકારનો ભય પણ રહેતો નથી. ગાંધીજીએ લખ્યું છે કે, 'મારી ધાયમાતાએ મને એવી શિક્ષા આપી હતી કે, રામનું નામ જપવાથી ભૂત આદિનો ભય લાગતો નથી. મારી ધાયમાતાની આ શિક્ષાને કારણે મને કોઈ દિવસ ભૂત-પ્રેતનો ભય લાગ્યો નથી.' હવે તમે એ વિચારી લો કે, નવકારમંત્ર મોટો છે કે રામનામ મોટું છે. તમે એમ કહેશો કે, નવકારમંત્ર મોટો છે. પણ એવો વિશ્વાસ છે કે નહિ ? આજે કોઈ સાઠ વર્ષના વૃદ્ધને એમ કહેવામાં આવે કે, તમે રાતના સ્મશાનમાં ચાલ્યા જાઓ. તો શું તે વૃદ્ધ જઈ શકશે ? આથી વિરુદ્ધ જાપાનના બાળકો વિષે એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, પાંચ વર્ષના બાળકના હાથમાં પણ તલવાર કે બંદુક આપી સ્મશાનમાં જવાનું કહેવામાં આવે છે તો તે પણ સ્મશાનમાં ચાલ્યો જાય છે. આ પ્રમાણે આપણે ત્યાં આવો વિશ્વાસ નથી પણ હૃદયમાં ભય ઘૂસેલો છે. એટલા માટે તેમને એવી શિક્ષા આપવી ન જોઈએ કે જેથી તેમને વધારે ભય થાય; પણ તેમને એવી શિક્ષા આપવી જોઈએ કે જેથી તેમનો ભય દૂર થાય!

આ જમાનામાં જાણિયા પરિષદ્ ઓછી છે અને અજાણિયા પરિષદ્ વધારે છે. એટલા માટે અમારે ઉપદેશ આપવામાં સાવધાની રાખવી જોઈએ.

કદાચ કોઈ કહે કે, અમુક બાઈનું અમુક કામ તે દેવીની પાસે જવાથી પૂરું થઈ ગયું. પણ જ્યારે દેવીમાં શક્તિ છે તો શું નવકારમંત્રમાં શક્તિ નથી ? નવકારમંત્રમાં કેવી શક્તિ છે એને માટે કહ્યું છે કે:—

કૃષ્ણ ભૂજંગકો ઘાલ્યો રે ઘટમેં, દિયો મારણકો હાર;
નાગ પીઠ ભઈ ફૂલકી માલા, મન્ત્ર જપ્યો નવકાર.

નવકારમંત્રની શક્તિનાં આવાં અનેક દાખલાઓ પણ મળે છે. કદાચ કોઈ કહે કે, આ દાખલાઓ તો જુનાં છે અને નવાં દાખલાઓ આની વિરુદ્ધના પણ મળે છે. પરંતુ આ વિષે હું મારા અનુભવની વાત કહું છું કે, હું નાનપણમાં ભૂતપ્રેત આદિથી બહુ ભય પામતો હતો પણ જ્યારથી નવકારમંત્રથી ભૂત ભાગી જાય છે એવી મારામાં દઢતા આવી ત્યારથી મારો ભૂતપ્રેતનો ભય ઓછો થઈ ગયો. તમે પણ નવકારમંત્ર ઉપર દઢ વિશ્વાસ રાખો તો પછી ભૂતપ્રેત વગેરે કોઈનો ભય રહેવા ન પામે.

આ વિષે સાધ્વીઓ ઉપર વધારે જવાબદારી રહેલી છે. કારણ કે, સ્ત્રીઓનું આવવું-જવું તેમને ત્યાં વધારે હોય છે. સ્ત્રીઓને એવી ભાવના હોવી ન જોઈએ, તેમ તેમને એવી શિક્ષા પણ મળવી ન જોઈએ કે, આજે કાળી ચૌદશ છે એટલે આ મંત્રનો જાપ કરવાથી આમ થશે અથવા આ મંત્રનો જાપ કરીશું તો આમ થશે.

કેટલાક લોકો સાધુ થઈને પણ આ પ્રકારની શિક્ષા આપે છે. એટલા જ માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે! રાજા! તું મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ. મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે એક તો શ્રદ્ધારૂપે ચાલી શકાય છે અને બીજું સ્પર્શનારૂપે ચાલી શકાય છે. સ્પર્શનારૂપે તેમના માર્ગે ચાલી ન શકાય તો તે વાત જુદી છે પણ જે શ્રદ્ધારૂપે પણ ચાલતો નથી તે પતિત થઈ જાય છે. શું તમે કોઈ નિર્ગ્રન્થને જંત્ર-મંત્ર બતાવતા સાંભળ્યા કે જોયા છે? સાચા નિર્ગ્રન્થો જંત્રમંત્રમાં પડતા નથી; તો પછી જંત્રમંત્રમાં પડવું એ કુશીલોના માર્ગે ચાલવા જેવું નથી શું? તમે પણ આ વાતનો વિશ્વાસ રાખી કુશીલોના માર્ગે ન ચાલો પણ મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૩

કેવલી ભગવાનની વાણી અમોઘ હોય છે. સુદર્શન કેવલી ભગવાન દેવોને ઉપદેશ આપતાં કહેવા લાગ્યા કે, તમે મને અને હું તમને જોઈ રહ્યો છું પણ કેવળ ઉપરથી જ જોઈને અટકી ન જાઓ; પરંતુ અંદરથી એ જુઓ કે, તમે લોકો કોનો ઉત્સવ ઉજવી રહ્યા છો અને કોનો જયકાર બોલી રહ્યા છો.

એક માણસ જે ઊંચે બેઠેલ છે તે જલ્દી અને દૂર જોઈ શકે છે પણ તેનો આધાર તો નીચેનો જ હોય છે. જો તેને નીચેનો આધાર ન હોય તો તે ઉપરથી પડી જાય. આ જ પ્રમાણે તમે લોકો મારો જયકાર તો બોલો છો પણ મારી નીચે કોનો પાયો રહેલો છે તે જુઓ.

સુદર્શન મુનિના ઉપદેશનો સાર, આખા જગતને એક કરવાની ભાવના છે. આજના યુવકો તો કેવલ ત્રણ જ સમ્પ્રદાયોને એક કરવા ચાહે છે પરંતુ અમે તો સકળ સંસારને એક કરવા ચાહિએ છીએ. શાસ્ત્રમાં વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે કે, સમસ્ત જીવોને પોતાના આત્માની સમાન માનો, પણ આ કથનનો વાસ્તવિક અર્થ શું છે તેને ગંભીરતાપૂર્વક વિચારવાની જરૂર છે. જ્યારે બધા જીવોને સમાન માનવાનું કહેવામાં આવ્યું છે તો પછી શું મનુષ્ય મનુષ્ય પણ એક થઈ શકે નહિ! શાસ્ત્ર એમ કહેતું નથી કે કર્મ-વિભાગને જ મટાડી

દો. શાસ્ત્ર તો કહે છે કે, પગની જગ્યાએ પગ રહેશે અને મસ્તકની જગ્યાએ મસ્તક રહેશે. શરીરને તો પગ, નાક, કાન, મસ્તક વગેરે બધાની આવશ્યકતા રહે છે છતાં પગ તો પગની જગ્યાએ જ રહેશે અને મસ્તક, મસ્તકની જગ્યાએ જ રહેશે. બધાં અંગોને સમાન માનવાનો એ અર્થ નથી કે, પગ અને મસ્તકને એક કરી દો. બધાં અંગો યથાસ્થાને ભિન્ન તો રહેશે જ, પણ સાથે સાથે શરીર એક હોવાથી અભિન્ન પણ થઈ શકે છે. અંગની દૃષ્ટિએ તો ભિન્નતા છે પણ શરીરની દૃષ્ટિએ અભિન્નતા છે. આ પ્રકારનો વિવેક રાખીને જો સુધાર કરવામાં આવશે તો તો ઠીક છે નહિ તો સુધાર થવાને બદલે ઊલટો વિગ્રહ થશે.

સુદર્શન ભગવાન કહે છે કે, તમે આ શરીરને આદર આપી રહ્યા નથી પણ ગુણોને આદર આપી રહ્યા છો અને તે ગુણો આત્માનાં છે; એટલા માટે જે આત્માનાં ગુણો છે એ આત્માને તમે ભૂલી ન જાઓ.

સંસારમાં જે કાંઈ પ્રિય લાગે છે તે આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. તે એટલે સુધી કે પરમાત્મા પણ આત્માને માટે પ્રિય લાગે છે, એટલા માટે આત્માને ભૂલી ન જાઓ. કાલે કહ્યું હતું કે,

'દેખ સખી યહ બ્રહ્મ બિરાજત, યાકી ગતિ સબ યાહી કો સોહે.'

આત્મા જ બ્રહ્મ છે. એ વાતની સાક્ષી માટે ભગવતી સૂત્રનું પ્રમાણ આપું છું. ભગવતી સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'હે ! ભગવન્! જીવનાં કેટલાં નામ છે?' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, 'હે ! ગૌતમ ! જીવનાં વિષ્ણુ, કર્ત્તા, વિકર્ત્તા, પારંગત આદિ અનેક નામો છે. એ બધાં નામોમાં ઉપાધિકૃત ભેદો તો છે પરંતુ ઉપાધિ મટી જવાથી બધાં નામો એક જ છે.'

આ પ્રમાણે આત્માને માટે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, હે ! સખી ! આ આત્મા જ બ્રહ્મ છે. એને બગાડ નહિ. કોઈ મંદિરના પત્થરને તોડવા લાગે તો એ દેવની અવજ્ઞા માનવામાં આવશે, પણ કોઈ દેવળની તો રક્ષા કરે પણ દેવને બગાડે તો શું એ દેવની અવજ્ઞા થઈ નહિ ગણાય ? આ શરીર દેવળ છે અને એ દેવળમાં રહેનાર આત્મા દેવ છે. આ વાત કેવળ જૈનો જ કહેતા નથી પરંતુ વેદાન્તીઓ પણ એમ જ કહે છે. તેઓ પણ એમ કહે છે કેઃ—

देहो देवालयः प्रोक्तो, जीवो देवः सनातनः ।
त्यजेत् अज्ञाननिर्माल्यं, सोऽहंभावेन पूजयेत् ॥

આ દેહ તે આત્મદેવનું મંદિર છે, જે તેની અંદર રહે છે. એ આત્મદેવની અવજ્ઞા કરવી શું ઉચિત છે ? તમે આડકતરી રીતે તો ગમે તે કહો, પણ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે, આ દેહમાં રહેનાર દેવનો જ દ્રોહ કરવામાં આવે છે. કોઈ મૃત સ્ત્રીને ખરાબ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવતી નથી. આ જ પ્રમાણે કોઈ મૃત શરીરને મારવામાં આવતું નથી. જે કાંઈ ખરાબ કામ કરવામાં આવે છે તે જીવિતની સાથે જ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એ આત્મદેવને જ બગાડવાનો—ભ્રષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

જીવની દશા જીવને માટે જ શોભા આપે છે. એની દશા કોઈ જડ પદાર્થમાં શોભા આપી શકે નહિ. એ જીવ એકમાં તો એક છે અને અનેકમાં અનેક છે. આ વાત સાધારણ રીતે સમજમાં આવી શકશે નહિ પણ કોઈ મહાપુરુષના શરણે જઈ સમજવામાં આવે તો સમજમાં આવી શકે !

જગતમાં શબ્દોનો પાર નથી, પરંતુ-એ શબ્દોનું એ શબ્દોને સાંભળવાનું-સ્થાન તો કાન જ છે. હવે એ જુઓ કે શબ્દો મોટાં કે કાન મોટાં? આ જ પ્રમાણે આંખ પણ બધાં રૂપોનું આયતન છે. આંખની વિના રૂપ નકામું છે. આ પ્રમાણે સંસારનાં બધાં પદાર્થોનું આયતન અર્થાત્ રહેવાનું સ્થાન તો ઇન્દ્રિયો છે, પણ એ જુઓ કે આંખમાં, નાકમાં, કાનમાં અને એ બધી ઇન્દ્રિયોમાં કોણ છે? એ બધી ઇન્દ્રિયોમાં આત્મા જ છે ને? આ પ્રમાણે આત્મા એક પણ છે અને અનેક પણ છે. એકમાં તો એક છે અને અનેકમાં તે અનેક છે. ભગવતી સૂત્રમાં સોમલના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, 'હું એક પણ છું અને અનેક પણ છું. આંખ, કાન, નાક વગેરેમાં જો આત્મા ન હોય તો શું એ બધી ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનું કામ કરી શકે ખરી? જોકે આંખ, કાન, નાક આદિ ઇન્દ્રિયો ભિન્ન ભિન્ન છે પણ એ બધી એક જ આત્માની સત્તા છે. આ પ્રમાણે આત્મા એક પણ છે અને અનેક પણ છે. જો આત્મા પોતાના રૂપને સમજે તો પોતાના રૂપમાં જ આવી શકે છે અને જ્યારે તે પોતાને ભૂલી જઈ મોહમાં પડી જાય છે ત્યારે તે પોતે જ ચક્કરમાં પડી જાય છે. આ પ્રમાણે આત્મા જ્યારે પોતાનો વિચાર કરે છે ત્યારે તે પોતાના રૂપમાં જ આવી જાય છે અને જ્યારે પોતાને ભૂલી જાય છે ત્યારે મોહમાં પડી જાય છે.

આત્મા પોતાને ભૂલી જઈ મોહમાં કેવી રીતે પડી જાય છે! તો એને માટે એમ માનો કે, કોઈ સ્ત્રી તમારી સામે આવી તે વખતે આત્મા પોતાને મોટો માને છે કે રમણીને મોટી માને છે. બલ્કિ કેટલાકો તો રાવણની જેવા એવા હોય છે કે, જેઓ રમણીની પાછળ પોતાનું સર્વસ્વ-પોતાનાં પ્રાણ સુદ્ધાં પણ સમર્પણ કરી દે છે. શું આજે પણ મોટા મોટા રાજાઓ અને ગોસાઈઓ એક એક રંડીની પાછળ બરબાદ થયા નથી?

આ પ્રમાણે આ આત્મા-બ્રહ્મ પોતાની મેળે જ પોતાના રૂપમાં આવે છે અને પોતાની મેળે જ પોતાને ભૂલી જઈ મોહમાં પડી જાય છે. એટલા જ માટે કવિ આનંદઘનજી કહે કે, 'હે! અવધૂત! આયતન અર્થાત્ મઠમાં શું પડી રહ્યો છે! તારા ઘટને કેમ જોતો નથી? એ ઘટમાં કોણ છે એ જો.'

જ્ઞાનમાં પણ આત્મા જ છે અને અજ્ઞાનમાં પણ આત્મા જ છે. આજે જો તમારામાં અજ્ઞાન પણ હોય તો તેને પણ તમારું સહાયક માનો. અપૂર્ણતા જ પૂર્ણતા આપનાર છે. ન જાણવું કે ઓછું જાણવું એ અપૂર્ણ જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન છે, પણ એની દ્વારા જ પૂર્ણતા અર્થાત્ જ્ઞાનમાં જાઓ.

સુદર્શન ભગવાન આગળ કહેવા લાગ્યા કે, "હે! દેવો! તમે લોકો જે મહિમા ગાઈ રહ્યા છો તે મહિમા શરીરનો નહિ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંયમનો છે. એ ઉત્કૃષ્ટ સંયમ બધા આત્મામાં રહેલો છે એટલા માટે તેને ભૂલી ન જાઓ."

જૈનધર્મ કહે છે કે, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ હોવાથી જ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર આવે છે. એમ બનતું નથી કે, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ તો ન હોય અને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પેદા થઈ જાય. જો ઉત્કૃષ્ટ સંયમ પહેલાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પેદા થઈ જાય તો ગજબ થઈ જાય ને! એ દશામાં સંસાર જ પતિત થઈ જાય. એટલા માટે પહેલાં મોહ નષ્ટ થાય છે ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પેદા થાય છે. મોહ નષ્ટ થયાં પહેલાં જ્ઞાન પેદા થવાથી સંસાર પતિત થઈ જાય. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે,

તમારે ધન જોઈએ છે. તમારો ધનનો મોહ છૂટ્યો નથી છતાં તમને અવધિજ્ઞાન પેદા થઈ જાય તો તમે આ સંસારમાં અનેકોને સાફ કરી નાંખો. આ તો એના જેવી વાત બને કે, બિલાડીને પાંખ આવી ગઈ. બિલાડીને જો પાંખ આવી જાય તો તે કોઈ પણ પક્ષીને ન છોડે. આ જ પ્રમાણે જો તમને ધનનો મોહ છૂટ્યા પહેલાં જ અવધિજ્ઞાન આદિ પેદા થઈ જાય તો તમે પણ સંસારને પલટાવી દો. બિલાડીને પાંખો આવતી નથી એ જ સારું છે. પાંખ ન આવવાના કારણે જ પક્ષીઓની પણ રક્ષા થાય છે અને બિલાડી પણ ઘણા પાપથી બચી જાય છે. આ જ પ્રમાણે મોહ છૂટ્યા પહેલાં જ્ઞાન થતું નથી એ પણ સારું જ છે.

મતલબ કે, પૂર્ણ ચારિત્ર થયા બાદ જ પૂર્ણ જ્ઞાન પેદા થાય છે; પહેલાં થતું નથી. કોઈ કોઈના વિષે એમ કહે કે, તે આધ્યાત્મજ્ઞાની છે તો તેને એમ કહેવું કે, જો આધ્યાત્મજ્ઞાની હશે તેનામાં ચારિત્રપણું પણ સરસ હશે; તે ચારિત્રની અવગણના કરશે નહિ.

સુદર્શન ભગવાન કહે છે કે, હે ! દેવો ! તમે જે ગુણોની મહિમા ગાઓ છો તે ગુણો તમારા આત્મામાં પણ છે. એ વાત સદા ખ્યાલમાં રાખો.

તમે પણ આ વાતને સમજીને આ પ્રકારના ચારિત્રને નમસ્કાર કરશો તો આ ભવમાં નહિ તો અન્ય ભવમાં એ પ્રકારનું ચારિત્ર અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. ગુણોનો સત્કાર કરવો એ સારું જ છે. પણ જે ગુણોની ઘૃણા કરે છે તે ઘૃણા કરનારમાં તે ગુણો છે. કોઈ ક્ષમાની નિંદા કરે છે, તો ક્ષમાશીલ કહે છે કે, તે નિંદા કરનારમાં પણ ક્ષમાનો ગુણ છે, જે કોઈ દિવસે અવશ્ય પ્રગટ થશે. કોઈ શીલની નિંદા કરે છે તો જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ શીલનિંદકમાં પણ શીલનો ગુણ છે. તેનામાં રહેલો તે શીલનો ગુણ પણ કોઈ ને કોઈ દિવસે અવશ્ય પ્રગટ થશે.

એવાં અનેક ઉદાહરણો મળે છે કે, જે પાપીઓએ ધર્મની ઘણી નિંદા કરી હોય છે તે પાપીઓ પણ ધર્માત્મા બની ગયા છે. ભગવાન પાર્શ્વનાથની સાથે કમઠે કેવું વૈર વાળ્યું હતું અને કેવો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો ! પરંતુ આખરે તે કમઠ જ ભગવાન પાર્શ્વનાથના ગુણગાન કરવાથી સુધરી ગયો કે નહિ ? ગોશાલાએ પણ ભગવાન મહાવીરની સાથે કેવો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો ! તેણે ભગવાનના બે શિષ્યોને પણ બાળી નાંખ્યા હતા અને ભગવાન ઉપર પણ તેજોલેશ્યા ફેંકી હતી. તે ગોશાલક માટે પણ ભગવાને કહ્યું છે કે, તે ગોશાળો પણ અનેક ભવની પશ્ચાત્ મારા આત્માની સમાન બની જશે. આ પ્રમાણે જે ગુણોની નિંદા કરે છે તેમનામાં પણ તે ગુણો હોય છે, જે કોઈ ને કોઈ દિવસે પ્રગટ થાય જ છે. જ્ઞાનીજનો આ પ્રમાણે નિંદા કરનારાઓથી ગભરાતા નથી, પરંતુ તેમને પોતાના સહાયક માને છે.

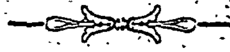
અભયાએ સુદર્શન મુનિને વિચલિત કરવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે શેઠ જ્યારે વિચલિત ન થયા ત્યારે તે બહુ ક્રુદ્ધ થઈ; છતાં શેઠ તો એમ જ વિચારતા હતા કે, આ માતાતુલ્ય ક્રોધ કરતી નથી પરંતુ મારા ચારિત્રને ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે. આ માતા મારા ચારિત્રરૂપી અગ્નિ ઉપર ઘી હોમે છે. અને મારા ચારિત્રાગ્નિને સતેજ બનાવી રાખે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો તો અવગુણમાં પણ ગુણોનું જ દર્શન કરે છે.

ભગવાન સુદર્શને પોતાના ઉપદેશમાં કહ્યું છે કે, જે ગુણોને કારણે તમે લોકો મહિમા ગાઈ રહ્યા છો તે ગુણો તમારામાં પણ છે કારણ કે મારો અને તમારો આત્મા સમાન છે.

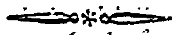
ભગવાનનો આ ઉપદેશ સાંભળી અભયા વિચારવા લાગી કે, મેં આવા પ્રભુને પણ કષ્ટ આપ્યું! તેમને પહેલાં પણ શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ અપાવ્યો અને હવે મુનિ થયા બાદ અહીં પણ કષ્ટો આપ્યાં. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે કહેવા લાગી કે, 'હે! પ્રભો! મારા જેવી પાપિણીને આપ ક્ષમા આપો. મેં બહુ પાપ કર્યું છે. મારા પાપને માફ કરો. હું આપના શરણે આવી છું.'

ભૂલો તો તમારાથી પણ થઈ હશે અને પૂર્વભવમાં તો ન જાણે તમે કેવી કેવી ભૂલો કરી હશે! ન જાણે ક્યાં ક્યાં પાપો કર્યા હશે? અભયાની માફક તમે પણ તમારાં દુષ્કૃત્યો માટે પશ્ચાત્તાપ કરો. ભૂતકાળમાં કરેલાં પાપોને દબાવો કે છુપાવો નહિ. ભક્ત કહે છે કે, 'હું કેવો છું કે હું ઇચ્છાપૂર્વક જે પાપ કૃત્યો કરું છું તે પાપોને તો હું દબાવું છું–છુપાવું છું અને કોઈના કહેવાથી જે થોડું ઘણું સુકૃત કરું છું તેને ચારે બાજુ કહેતો ફરું છું.'

તમે આ પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી પોતાનાં દુષ્કૃત્યો માટે પશ્ચાત્તાપ કરો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૨ રવિવાર

પ્રાર્થના

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલસિણગાર હો, સુભાગી,
જન્મતાં શાંતિ થઈ નિજ દેશયેં, મૃગી માર નિવાર હો, સુભાગી;
શાન્તિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન શાન્તિનાથ પણ શાન્ત છે અને આત્મા પણ શાન્ત છે; એટલા જ માટે આત્મા ભગવાન શાન્તિનાથની પ્રાર્થના કરે છે. આ વિષે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો અતુલ શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય.

અત્રે એક પ્રશ્ન થાય છે કે, જ્યારે હું શાન્ત છું તો પછી મારી પાછળ આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક દુઃખો કેમ વળગેલાં છે? મારી પાછળ આ પ્રકારની અશાન્તિ કેમ વળગેલી છે? મને રોગ પણ થાય છે અને મારે દુઃખો પણ સહન કરવાં પડે છે. જો હું શાન્ત છું તો પછી મને રોગ અને દુઃખ કેમ થાય છે? બીજી બાજુ શાસ્ત્ર પણ એમ કહે છે કે, ભગવાન અને ભગવાનનો ધર્મ મંગલમય છે. આ કથનાનુસાર મારામાં પણ મંગલતા હોવી જોઈએ. જ્યારે હું પણ મંગલમય છું, મારામાં પણ મંગલતા છે તો પછી મારું અમંગલ કેમ થાય છે અને મને રોગો અને દુઃખો કેમ સતાવે છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, ભગવાન શાન્ત અને મંગલમય છે પણ તું તારા વિષે એ જો કે, તું પોતે શાન્ત અને મંગલમય બન્યો છે કે નહિ? તું પોતે કામવાસનાથી અશાન્ત અને અમંગલ તો બન્યો નથી ને? જો તું કામવાસનાથી ઘેરાઈ ગયો તો તો તું એ કામવાસનાની માફક અશાન્ત અને અમંગલ બની જઈશ. જો કે તું વાસ્તવિકરીતે શાન્ત અને મંગલમય છે પરંતુ કામવાસનાથી ઘેરાઈ જવાને કારણે અશાન્ત અને અમંગલમય બની રહ્યો છે! માટે શાન્ત અને મંગલમય બનવા માટે તું કામવાસનાનો ત્યાગ કર. તું પરમાત્માનાં વિષે તો એમ જુએ છે કે પરમાત્મા અને તેમનો ધર્મ મંગલમય હોવા છતાં પણ અમંગલમય કેમ છે પણ એમ શા માટે જોતો નથી કે, જે અશાન્તિ અને અમંગલતા છે તે કામવાસનામાંથી આવી છે કે પરમાત્મામાંથી?

આ વિષે ઘણું કહી શકાય એમ છે પરંતુ તમે લોકો સમજદાર હોવાથી સંક્ષેપમાં એટલું જ કહું છું કે, તમે બીજી કોઈ વાત ન જોતાં એટલું જ જુઓ કે તમે પ્રભુમય છો કે પ્રભુથી જુદા છો? 'પ્રભુ સત્યં, શિવં અને સુન્દરં છે.' તે પ્રભુ સત્ય છે, શિવ છે અને સુંદર છે. સત્ કલ્યાણકારી–મંગળકારી હોવા છતાં સુંદર છે. હવે તમે એ જુઓ કે, તું કેવો છે? કદાચ કોઈ કહે કે, હું અસત્ છું; કારણ કે સત્ તો ત્રિકાલમાં એક સરખું જ રહે છે પરંતુ હું તો ક્ષણભંગુર છું. આ જ પ્રમાણે મારી પાછળ અનેક અમંગળ વાતો વળગેલી છે એટલા માટે હું અમંગળ છું. આ પ્રમાણે હું સુંદર પણ નથી; કારણ કે મારી પાછળ અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ વળગેલી છે કે જે ઉપાધિઓને કારણે હું અસુંદર બની રહ્યો છું. આ પ્રમાણે કોઈ ભલે કહે પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ તારું મૂલ સ્વરૂપ નથી. તું તારા મૂળ સ્વરૂપને જો કે તું કેવો છે? સોનાનો ઘાટ ગમે તેવો હોય પરંતુ સોનું તો સોનું જ રહે છે. આ જ પ્રમાણે તારી પાછળ ઉપાધિઓ વળગેલી છે એ કારણે જ તું આવો થઈ રહ્યો છે પરંતુ તારું મૂળ સ્વરૂપ વાસ્તવમાં આવું નથી. તારું મૂલ સ્વરૂપ તો 'સત્યં શિવં સુંદરં' જ છે. તારું મૂલ સ્વરૂપ સમજવા માટે તું પુદ્ગલ અને આત્માનો ભેદ કરી જો. આ પ્રકારના ભેદવિજ્ઞાન વિના મૂલ સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી. તું પોતાને ક્ષણભંગુર અને એ કારણે અસત્ માને છે પરંતુ વાસ્તવમાં ક્ષણભંગુર તું નથી પણ પુદ્ગલ છે. આત્મા ક્ષણભંગુર નથી પણ પુદ્ગલ ક્ષણભંગુર છે. પુદ્ગલને કારણે આત્મા ક્ષણભંગુર બની શકે નહિ. પુદ્ગલ અને આત્મા ભિન્ન ભિન્ન છે. પુદ્ગલ અને આત્માની ભિન્નતાને માટે એ જુઓ કે, જ્યારે શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે શું શરીર હાલી–ચાલી શકે છે? આંખ, કાન, નાક વગેરે ઇન્દ્રિયો જોઈ, સાંભળી કે સૂંઘી શકે છે? આત્મા વિના શરીર હાલી–ચાલી શકતું નથી તેમ ઇન્દ્રિયો કાંઈ કામ કરી શકતી નથી. આ શરીરને આ રૂપ અને આ સંસ્થાનમાં લાવનાર આત્મા જ છે. આત્માના ચાલ્યા ગયા બાદ શરીર નિશ્ચેતન–મડદું બની જાય છે.

જે શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જવાથી નિશ્ચેતન બની ગયું એવાં અનેક મડદાં શરીરોને તમે બાળ્યાં હશે છતાં શું તમને એવું જ્ઞાન પ્રગટ્યું કે, આત્મા જુદો છે અને શરીર કે પુદ્ગલ જુદું છે? ગોંડલ સમ્પ્રદાયની બાલબ્રહ્મચારિણી સતી પાર્વતીજી પોરબંદરમાં આજે કાલધર્મને પામ્યા એ તો તમે સાંભળ્યું જ છે. તેમણે તો અનેક જીવોને ધર્મોપદેશ આપ્યો હશે અને પોતાના આત્માનું પણ કલ્યાણ કર્યું હશે એટલા માટે તેમનું મૃત્યુ તો મહોત્સવરૂપ છે, ચિન્તનીય

નથી. તેમનું મૃત્યુ ચિન્તનીય છે કે જેમણે આત્માના કલ્યાણનાં કામો કર્યાં નથી પણ અકલ્યાણનાં કામો કર્યાં છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે શરીરમાંથી આત્મા ચાલ્યો જાય છે ત્યારે શું શરીરને રાખી શકાય છે! જો નિશ્ચેતન શરીરને રાખવામાં આવે તો શરીર ગંધાવા માંડશે અને તેમાં કીડા પડી જશે. શરીરનું સડી જવું અને તેમાં કીડાનું પડવું એ જ બતાવે છે કે, આ શરીરમાં જે કોઈ હતું તે બીજો કોઈ હતો અને આ શરીર પણ તેનાથી બીજું છે; પણ લોકો શરીર–પુદ્‌ગલને જ આત્મા સમજી બેઠા છે એ જ મોટી ભૂલ છે. હું પુદ્‌ગલ છું એવી લોકોમાં શ્રદ્ધા બેસી ગઈ છે અને પછી જેવી શ્રદ્ધા હોય છે તેવું જ બની જાય છે. કહ્યું પણ છે કેઃ—

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव ।

અર્થાત્—પુરુષ શ્રદ્ધામય છે. જે જેવી શ્રદ્ધા કરે છે તે તેવો જ બની જાય છે. આ જ કારણે પુરુષ આત્માના મૂલ સ્વરૂપને ભૂલી જઈ એમ માનવા લાગે છે કે, હું અસત્, અમંગલ અને અસુંદર છું. જો આત્મા પોતાના મૂલ સ્વરૂપને સમજીને પછી ભગવાન શાન્તિનાથનું સ્મરણ કરે તો શાન્ત પણ થઈ જાય અને તેની બધી ઇચ્છા પણ પૂર્ણ થઈ જાય. ભગવાનનું સ્મરણ કરવાથી કોઈ પ્રકારની ઉપાધિ બાકી ન રહે.

કોઈ એમ કહે કે, "ભગવાન શાન્તિનાથનું નામસ્મરણ કરવાથી શાન્તિ મળે છે પરંતુ અનેકવાર એવું બને છે કે, ભગવાન શાન્તિનાથનું નામસ્મરણ કરવા છતાં પણ રોગ શાન્ત થતો નથી. આવી દશામાં ભગવાન શાન્તિનાથના નામસ્મરણ કરવાથી શાન્તિ મળે છે એ કથન ઉપર વિશ્વાસ કેમ બેસી શકે? આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો એમ પણ કહેશે કે, આ પ્રાર્થનામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ભગવાન શાન્તિનાથનું નામ જપવાથી બધી આશાઓ પૂરી થઈ જાય છે. પણ અમે નામ જપતાં જપતાં ઘરડાં થઈ ગયા છતાં અમારી આશા પૂરી ન થઈ. તો પછી ભગવાન શાન્તિનાથના નામસ્મરણથી આશા પૂરી થાય છે એ વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ બેસી શકે?"

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, માનો કે કોઈ માણસે બીજા માણસને એમ કહ્યું કે, સાયકલદ્વારા બે ચાર મિનિટમાં જ અહીંથી સ્ટેશને જઈ શકાય છે. જે માણસને આમ કહેવામાં આવ્યું તે માણસ સાયકલ ચલાવવી જાણતો ન હતો, છતાં તે સાયકલ ઉપર બેસી ચાલવા ગયો, પણ તે નીચે પડી ગયો અને તેના હાથે તથા પગે સખ્ત ચોટ લાગી. એટલે તે પે'લા માણસને કહેવા લાગ્યો કે, તમે મને ખોટું કહ્યું કે બે ચાર મિનિટમાં સાયકલદ્વારા સ્ટેશને પહોંચી શકાય છે. હવે તમે એ વિચાર કરી જુઓ કે, પે'લા માણસે જે કાંઈ કહ્યું હતું તે ખોટું હતું કે ઠીક હતું? તે માણસનું કહેવું તો બરાબર હતું કે, બે–ચાર મિનિટમાં અર્થાત્ જલ્દી સાયકલદ્વારા સ્ટેશને પહોંચી શકાય છે, પણ ત્યારે કે જ્યારે સાયકલ બરાબર ચલાવતાં આવડતી હોય. જો સાયકલ ઉપર ચડતાં જ આવડતું ન હોય તો સ્ટેશને પહોંચવાને બદલે હાથ–પગ ભાંગે તો એમાં આશ્ચર્યની વાત શી છે? સાયકલ તો સ્ટેશને પહોંચવાનું એક સાધન છે. આ સાધનનો જે ઉપયોગ કરતાં જાણે છે તે જ સ્ટેશને જલ્દી પહોંચી શકે છે.

ભગવાન શાન્તિનાથના નામસ્મરણ વિષે પણ આ જ ઉદાહરણ લાગુ પડે છે. શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાન શાન્તિનાથનું નામ એક સાધન છે; પણ આ સાધનનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતિએ કરવો જોઈએ. જ્યારે સાયકલ ચલાવવામાં પણ બરાબર ખ્યાલ રાખવાની જરૂર રહે છે તો પછી ભગવાનના નામમાં ખ્યાલ રાખવાની જરૂર ન હોય? ભગવાન શાન્તિનાથનું નામ મંગલમય અને શાન્તિ આપનારું છે; પણ જો નામસ્મરણ બરાબર રીતિએ કરવામાં આવે તો. જે કોઈ પરમાત્માનું નામસ્મરણ યોગ્ય રીતિએ કરે છે તેને શાન્તિ અને મંગલતાની પ્રાપ્તિ થાય જ છે.

એક કબુતરની રક્ષા માટે પોતાના શરીરનું બલિદાન આપવાનો સમય મેઘરથ રાજા માટે માંગલિક હતો કે અમાંગલિક? કોઈ સાધારણ રાજા હોય તો જુદી વાત હતી. પણ મેઘરથ રાજા તો પ્રજાને સુખ આપનાર અને ન્યાયનિપુણ રાજા હતો. ધર્મનો તે સેવક હતો. છતાં એક કબુતરને માટે રાજાના શરીરનું બલિદાન આપવું પડે! તે વખતે રાણી, પ્રધાન અને પ્રજા વગેરે લોકો દુઃખી થઈ રહ્યા હતા. પ્રધાને રાજાને અનેક રીતે સમજાવ્યા અને વિનવ્યા કે, અલ્પને માટે મહાનની હાનિ કરવી એમાં શું બુદ્ધિમતા છે? એમ કરવું એ તો મૂર્ખતા છે. આ એક કબુતરને માટે આપ શરીરનો ભોગ ન આપો. આપના જે શરીરથી પ્રજાનું પાલન થાય છે તે આ પ્રમાણે નષ્ટ થઈ જાય એમ અમે ચાહતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રધાનોએ રાજાને ઘણા સમજાવ્યા પણ રાજા વાણિયો ન હતો કે એમ માની જાય. તેણે પ્રધાનોને કહ્યું કે, 'હે! પ્રધાનો! હું અલ્પ માટે મહાનનો ત્યાગ કરતો નથી પણ મહાનને માટે થોડો ત્યાગ કરું છું. તમે સમજો છો કે, હું કબુતરની રક્ષા માટે શરીર આપું છું પણ વાસ્તવમાં હું ધર્મને માટે શરીરનું બલિદાન આપી રહ્યો છું. તમે એ તો સારી રીતે જાણો જ છો કે, આ શરીર નાશવાન છે તો પછી એ નાશવાન શરીરનું પોતાના હાથે જ દાન કરી દેવું શું ખોટું છે?'

આ પ્રમાણે અપૂર્વ ત્યાગ કરનાર જ તીર્થંકર કે મહાપુરુષ થાય છે. આ ઉદાહરણ ઉપરથી તમે એ જુઓ કે તમે શાન્તિનાથ ભગવાનને જપો છો કે તેમના નામની ખરીદી કરો છો! 'જો મારું માથું દુઃખવું બંધ થઈ જાય તો હું શાન્તિનાથ ભગવાનની શક્તિ જાણું'—આ પ્રમાણે કહેવું એ ભગવાનનું નામસ્મરણ નથી પરંતુ તેમના નામની ખરીદી છે. શાન્તિનાથ ભગવાનનું નામસ્મરણ સાચું તો તે છે કે, જ્યારે ભગવાનને માટે તન, ધન અને પ્રાણ સમર્પિત કરી દેવામાં આવે. અર્થાત્ તન, ધન અને પ્રાણનો મોહ છોડી દેવામાં આવે. જો કે તમારાથી મોહ એકદમ છૂટવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ ધીરે ધીરે મોહને છોડતા જાઓ અને આગળ વધતા જાઓ તો શાન્તિનાથ ભગવાનને જાણી શકશો. સાચું નામસ્મરણ કરતાં જો માથે કષ્ટો પડે તો પણ એમ માનો કે, એ કષ્ટો નથી પડતાં પણ મહાન્ કર્મોની નિર્જરા થઈ રહી છે. એમ થવું ન જોઈએ કે, ઉપવાસ કરો અને ભૂખ લાગે ત્યારે ખાઈ લો. આ જ પ્રમાણે નામ તો જપો અને ધર્મ પણ કરો, પરંતુ માથે કષ્ટો પડે ત્યારે નામ જપવાનું અને ધર્મ કરવાનું છોડી દો. પરમાત્માનું નામ જપતાં કષ્ટો પડે તો એમ વિચારો કે, એ કષ્ટો મને ઉન્નતિના માર્ગે લઈ જાય છે. જો આત્મા કષ્ટોને પણ મંગળ બનાવી લે અને એમ વિચારે કે, આત્મા મંગલમય છે તો કષ્ટો તેને કષ્ટરૂપ જણાય જ નહિ. આ પ્રમાણે જે યોગ્ય રીતિએ પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરે છે તેને અમંગલ કે અશાન્તિ થતી જ

નથી. સંસારમાં જેને અમંગલ કે અશાન્તિ કહેવામાં આવે છે તેને પણ ભગવાનની ભક્ત શાન્તિ અને મંગલરૂપ બનાવી લે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૪

અનાથી મુનિ પણ આ જ વાત કહે છે. તેઓ કહે છે કે, હું પોતે જ શાન્તિને પામ્યો ન હતો એટલે ભાઈ, બહેન, માતાપિતા વગેરે કોઈને પણ શાન્તિ આપી શકયો ન હતો. મને શાન્તિ ન મળવાનું કારણ એ જ હતું કે, મને રોગ બીજો હતો અને ઉપાય બીજો કરવામાં આવતો હતો.

તમે શરીરના છો કે શરીર તમારું છે? જો તમે એમ માનતા હો કે, અમે શરીરના નથી અને શરીર અમારું નથી તો તો ઠીક જ છે પણ જો એમ માનતા હો કે, અમે શરીરના નથી પણ શરીર અમારું છે તો પણ ઘણુંખરું કામ થઈ જાય. એ દશામાં એમ થવું ન જોઈએ કે શરીર રોગી હોવાથી પોતાને રોગી માનો અને શરીર સ્વસ્થ હોવાથી પોતાને સ્વસ્થ માનો. જો શરીર રોગી હોવાથી પોતાને રોગી અને શરીર સ્વસ્થ થવાથી પોતાને સ્વસ્થ માનવામાં આવે તો તમે શરીરના થયા કે શરીર તમારું થયું?

અનાથી મુનિ કહે છે કે, જ્યાંસુધી હું શરીરને પોતાનું માની રહ્યો હતો ત્યાંસુધી હું દુઃખ ભોગવતો રહ્યો; પણ જ્યારે હું શરીર અને આત્માને પૃથક્ માનવા લાગ્યો અને હું શરીર નથી પણ શરીર મારું છે એમ સમજવા લાગ્યો ત્યારે શરીરના રોગો ચાલ્યા ગયા. જો તમે શરીરને આધીન થઈ જશો તો ઘણું દુઃખ પામશો પણ જો શરીરને પોતાને આધીન કરી લેશો તો એ દશામાં તમારું ખાવું, પીવું, દેખવું, સાંભળવું વગેરે જુદા જ પ્રકારનું થઈ જશે અને ત્યારે દુઃખ પણ નહિ થાય; તથા ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ આજે જે ન ખાવા યોગ્ય ખાવામાં આવે છે, ન જોવા યોગ્ય જોવામાં આવે છે અને ન સાંભળવા યોગ્ય સાંભળવામાં આવે છે તે ખાવામાં, જોવામાં કે સાંભળવામાં આવશે નહિ. જેમકે, સિનેમા–નાટક જોવા કે સાંભળવા યોગ્ય નથી. સીનેમા–નાટકને જોનાર ઘરનો કે ઘાટનો રહેતો નથી. સીનેમાની નટી જેવી તેની સ્ત્રી હોતી નથી એટલે સીનેમા જોયા બાદ ઘરની સ્ત્રી તેને રાક્ષસી જેવી લાગે છે અને સીનેમાની નટી તેને મળતી નથી એટલા માટે તે એકેય બાજુનો રહેતો નથી. આ પ્રમાણે શરીરને આધીન બની જવાથી તો ન જોવા યોગ્યને પણ જોવાનું બને છે, પણ જો શરીર પોતાને આધીન હોય તો એમ થતું નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે! રાજન્! જે સાધુ થઈને પણ શરીરનો ગુલામ બની જાય છે તે અનાથ જ છે, તે કુશીલ છે. હે! રાજન્! તું એ કુશીલોનો માર્ગ છોડી દઈ મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ. તું એમ ન સમજ કે, 'મને જે શિક્ષા આપવામાં આવી છે તે સાધુઓને માટે જ હિતકારી છે. તું આ શિક્ષાને પોતાના હિત માટે પણ માન અને કુશીલોનો માર્ગ છોડી દે તો તેમાં તારું કલ્યાણ રહેલું છે.'

કોઈ કુશીલોને તો છોડી દે પણ તેમનો માર્ગ છોડે નહિ તો એથી કાંઈ લાભ થતો નથી. લાભ તો ત્યારે થાય કે જ્યારે કુશીલોનો માર્ગ છોડી દેવામાં આવે. જે વસ્તુ જે કામ માટે મળી છે તે વસ્તુનો વિપરીત કામમાં ઉપયોગ કરવો એ કુશીલોનો માર્ગ છે અને જે એમ કરે છે તે કુશીલ છે. જેમકે કપડાં લજ્જા ઢાંકવા માટે પહેરવામાં આવે છે પણ જો

કપડાં પહેરી બીજાની લજ્જા લૂંટવામાં આવે તો તે કુશીલપણું છે. પૃથ્વી બધાને આધાર આપે છે પણ પૃથ્વીનો આધાર લઈ બીજાને આધાર રહિત કરે છે તે કુશીલ છે. જે ભોજન-પાણી તમારી ભૂખ-તરસ મટાડે છે તે ભોજન-પાણી ખાઈ-પીને બીજાને ભોજન-પાણીથી વંચિત રાખવામાં આવે, બીજાનું ભોજન-પાણી ઝૂંટવી લેવામાં આવે તો એ કુશીલપણું છે. આ પ્રમાણે જે વસ્તુ જે કામને માટે મળી છે તે વસ્તુનો ગેરઉપયોગ કરવો એ કુશીલપણું છે. આ જ પ્રમાણે જે વેશને ઇન્દ્ર પણ નમસ્કાર કરે છે અને જે વેશ સંયમનું પાલન કરવા માટે છે તે વેશને ધારણ કરી વિપરીત કામ કરવું તે પણ કુશીલપણું છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! કુશીલોનો તો ત્યાગ કરવો જ પણ સાથે સાથે તેમના માર્ગનો પણ ત્યાગ કરવો; અર્થાત્ જે કારણે તે કુશીલ કહેવાય છે તે કારણનો પણ ત્યાગ કરવો, એ અવગુણોનો પણ ત્યાગ કરવો. જો કે, સાધુ અને ગૃહસ્થ બન્નેના માર્ગો જુદા જુદા છે પણ ગૃહસ્થોમાં જે કુશીલનો માર્ગ હોય તે ગૃહસ્થોએ છોડવો જોઈએ અને સાધુઓમાં જે કુશીલનો માર્ગ હોય તે સાધુઓએ છોડવો જોઈએ. હે ! રાજન્ ! જો તું કુશીલોનો માર્ગ છોડીશ નહિ તો પછી તું કુશીલોની ઘૃણા પણ કરી શકીશ નહિ અને તેમનો સંગ પણ છોડી શકીશ નહિ."

અનાથી મુનિ કહે છે કે હે ! રાજન્ ! તું રાજા છે. તું પ્રજાની રક્ષા માટે રાજા થયો છે. જે રાજા થઈને ગરીબોના ધન-પ્રાણનું હરણ કરે છે અને ગરીબ પ્રજાને દુઃખો આપે છે તે કુશીલ છે. જે આ પ્રકારનો કુશીલ રાજા છે તે ગરીબ પ્રજાની રક્ષાથી વિમુખ થઈ તેમનું ધન હરી લે છે. જે લોકો રાજાને રાજા માને છે અને તેમને નમન કરે છે તે રાજા ઉપર પ્રજાની રક્ષાનો ભાર રહેલો છે. જે રાજા પોતાની આ જવાબદારીને સંભાળતો નથી તે કુશીલોના માર્ગ ઉપર છે એમ સમજવું જોઈએ."

ભવભૂતિ કવિએ રામના મુખે એમ કહેવડાવ્યું છે કે, "હે ! લક્ષ્મણ ! હું નામનો જ રાજા નથી, પણ સાચો રાજા છું. મારી ઉપર પ્રજાની રક્ષાનો ભાર રહેલો છે એટલા માટે પ્રજાના હિતને કારણે જો મારે સીતાનો ત્યાગ કરવો પડે તો હું સીતાનો ત્યાગ પણ કરી શકું છું એટલું જ નહિ પણ પ્રજાના હિત માટે તારા જેવા સાચા ભાઈનો પણ ત્યાગ કરવો પડે તો તારો પણ ત્યાગ કરી શકું છું."

આવા રાજાને કોણ ન ચાહે ? અને આવા રાજા હોય તો સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન પણ કેમ ઉપસ્થિત થાય ? પણ રાજાઓ પોતાની જવાબદારી ભૂલી રહ્યા છે અને કુશીલોના માર્ગે જઈ રહ્યા છે અને તે જ કારણે સ્વરાજ્ય પણ માંગવામાં આવે છે તથા કાળા વાવટા બતાવી તે રાજાઓને ધિક્કારવામાં પણ આવે છે.

આ તો રાજાઓની વાત થઈ. હવે તમે તમારા વિષે પણ જુઓ કે, તમારા માટે કયો કુશીલોનો માર્ગ છે કે જે ત્યાજ્ય છે ? તમે વિવાહના સમયે કઈ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને અત્યારે ક્યાં જઈ રહ્યા છો તે જુઓ. શું તમે પિતાની સાથે યોગ્ય પુત્ર જેવો, માતાની સાથે યોગ્ય સંતાન જેવો, ભાઈ-બ્હેનની સાથે યોગ્ય ભાઈ જેવો, સ્ત્રીની સાથે યોગ્ય પતિ જેવો અને નોકરની સાથે યોગ્ય સ્વામી જેવો વ્યવહાર રાખો છો ? જો નહિ તો શું તમે કુશીલોના માર્ગ ઉપર નથી ? તમે ધનવાન બન્યા છો પણ જે ગરીબોના ધનથી તમે

ધનવાન બન્યા છો તે ગરીબોનું તમે ધ્યાન રાખો છો? કલમ–ખડીયાની તમે પૂજા કરો છો, પણ શા માટે? કલમ–ખડીયાની પૂજા કરી જો કલમ–ખડીયાથી વિપરીત કામ કરવામાં આવે તો શું તે કામ કુશીલોના માર્ગ ઉપર ચાલવા જેવું નથી? તમે ભારતીય છો, આ જ ભારતમાં તમે જન્મ્યા છો, ઉછર્યા છો અને અહીંના જ પરમાણુઓથી તમારું શરીર બન્યું છે. છતાં જો તમે અહીંના ખાન–પાન તથા અહીંની રહેણીકરણીને પસંદ ન કરો અને તમે વિદેશોનાં ખાનપાન તથા રહેણીકરણીને અપનાવી ભારતને કલંકિત કરો તો શું એ કુશીલોના માર્ગે જવા જેવું કૃત્ય છે કે નહિ?

હવે સાધુઓની વાત કહું છું. સાધુની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ–

साधयन्ति स्व-परकार्याणि इति साधवः

અર્થાત્—જે પોતાનું અને બીજાનું કલ્યાણ સાધે છે, તે સાધુ છે. આમ હોવા છતાં જે સાધુઓ સાધુતાથી વિપરીત જઈ કુશીલોના માર્ગે ચાલે છે તેઓ બીજા લોકોને સાચો માર્ગ કેવી રીતે બતાવી શકે? એટલા માટે અનાથી મુનિ શ્રેણિક રાજાને કહે છે કે, હે! રાજન્! તું કુશીલોનો માર્ગ છોડી દઈ મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ.

તમે કહો છો કે, અમે મહાનિર્ગ્રન્થના ભક્તો છીએ, પણ જેઓ મહાનિર્ગ્રન્થ ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય હશે તેઓ કુશીલોના માર્ગ ઉપર ચાલશે નહિ પણ ભગવાન મહાવીરના માર્ગ ઉપર જ ચાલશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૪

સુદર્શને નિષ્કામ થઈ વિશ્વાસપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી હતી તો શૂળીનું પણ સિંહાસન થઈ ગયું અને સાથે સાથે અભયાએ કે જેણે અનેક કષ્ટો આપ્યાં હતાં તે પણ વ્યન્તરીના ભવમાં સુધરી ગઈ.

સુલટ ગઈ અભયા વ્યંતરી ભી, પાઈ સમ્યક્ જ્ઞાન;
છુરી છેદને ગઈ પારસકો, કનકરૂપ હુઈ જાન. ॥ધન૦ ૨૩૫॥
હાથ જોડ વંદના કર બોલે, ધન્ય ધર્મ અવતાર;
ખમો ખમો અપરાધ હમારા, મૈં દુર્ભાગિન નાર. ॥ધન૦ ૨૩૬॥

અભયા વ્યન્તરી હાથ જોડી સુદર્શન ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, "હે! પ્રભો! મને ક્ષમા કરો. હું આપના શરણે આવી છું." સંસારમાં હાથ તો જોડવામાં આવે છે પરંતુ જે વિરોધ રાખે છે તેના હાથ જોડવા કોઈ જુદા જ પ્રકારના હોય છે. જેમકે રાણા પ્રતાપને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે, અકબરે તેને કહેવડાવ્યું હતું કે, 'જો તે મને નમસ્કાર કરતો હોય તો હું મારા રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ આપવાને માટે તૈયાર છું.' આમ કહેવડાવ્યા છતાં રાણાએ માથું ન નમાવ્યું. આ પ્રમાણે વિરોધીઓની સામે માથું નમાવવું બહુ જ મુશ્કેલ હોય છે. અભયા પહેલાં તો ક્ષત્રિયાણી હતી અને વ્યન્તરી હોવાથી તે આસુરી શક્તિવાળી હતી એટલે તે સુદર્શન ભગવાનની આગળ માથું નમાવે એવી ક્યાં હતી? પણ તે પણ સુદર્શન ભગવાનને હાથ જોડી નમસ્કાર કરવા લાગી. આ બધો તેમની અદૃશ્ય શક્તિનો જ પ્રતાપ હતો.

પરમાત્માને નમસ્કાર તો તમે પણ કરતા હશો પણ ઉપરથી નમસ્કાર કરો છો કે હૃદયથી નમસ્કાર કરો છો ? આ આત્મા સંસારના પદાર્થોમાં ફસાઈ રહ્યો છે એ કારણે તે પરમાત્માને સાચી રીતે નમસ્કાર કરતો નથી. જો આત્મા એક વાર પણ સાચા હૃદયથી પરમાત્માને નમસ્કાર કરે તો તેનું કલ્યાણ થઈ જાય. પરમાત્માને સાચા હૃદયથી નમસ્કાર કરવાનો એ જ અર્થ છે કે, પરમાત્માને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દેવું. પોતાની શક્તિને ખરાબ કામોમાં ન લગાડવી એ જ પરમાત્માને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા બરાબર છે; અને પોતાની શક્તિને ખરાબ કામોમાં વાપરવી એ પરમાત્મા સાથે વૈર કરવા બરાબર છે.

જે પ્રમાણે કૈકેયીએ જંગલમાં જઈ રામની પાસે ક્ષમાપ્રાર્થના કરી હતી તે જ પ્રમાણે વ્યન્તરી પણ સુદર્શન ભગવાનને ક્ષમાપ્રાર્થના કરવા લાગી કેઃ—

મુનિવર તુમકો મેરી લાજ,
અધમ ઉધારન વિરદ તિહારો શ્રવણ સુની હૈ અવાજ;
હૂં તો અધમ પુરાતન કહિયે પાર લગાઓ જહાજ. મુનિ૦

આ કવિતા એવી છે કે તેનો જ્યાં ઉપયોગ કરવા ચાહો ત્યાં કરી શકાય છે; કૈકેયીએ રામને કહ્યું હતું કે, 'રઘુવર તુમકો મેરી લાજ.' આ જ પ્રમાણે ભક્તો પણ ભગવાનને કહે છે કે, 'પ્રભુજી તુમકો મેરી લાજ.' તે જ પ્રમાણે વ્યન્તરી કહે છે કે, 'હે ! મુનિવર ! તુમકો મેરી લાજ.' તમે પણ પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરો કે, 'હે ! પ્રભો ! તમે અમારી લાજ રાખો.' હું વ્યાખ્યાન સંભળાવું છું તે વખતે મને જે ભાવ આવે છે તે ભાવ જો સદાને માટે ટકી જાય તો મારું કલ્યાણ થઈ જાય.

સ્મશાનમાં અને કાર્યના અન્તમાં જે વિચાર આવે છે તે વિચાર થોડી વાર પણ ટકી શકતા નથી. જો તે વિચાર ટકી જાય તો કલ્યાણ થવામાં વાર ન લાગે. એટલા માટે વ્યાખ્યાન સાંભળતી વખતે જે વિચાર આવે તે વિચારને ટકાવી રાખો અને અભક્ષ્ય–અનીતિથી બચતા રહો તો કલ્યાણ થવામાં વાર ન લાગે.

અભયા સુદર્શન મુનિને પ્રાર્થના કરે છે કે, હે ! પ્રભો ! મને ક્ષમા કરો. હું મારાં પૂર્વ પાપોને યાદ કરું તો હું આપને કાંઈ કહી શકું નહિ. પરંતુ હું આપની સિવાય બીજા કોની પાસે જાઉં ! એટલા માટે હું આપના જ શરણે આવી છું."

ભગવાન સુદર્શનના ઉપદેશ–ઔષધની અસર અભયા વ્યન્તરીને થઈ અને તેથી તેનો મિથ્યાત્વ તાવ ઉતરી જતાં તે કહેવા લાગી કે, "હે ! પ્રભો ! મને ક્ષમા કરો. મેં ઘણું જ પાપ કર્યું છે, અને આપ જેવા મહાપુરુષને ઘણું જ કષ્ટ આપ્યું છે. હવે હું આપના શરણે આવી છું."

અભયાનું આ કથન સાંભળી ભગવાન સુદર્શન ત્યાં ઉપસ્થિત દેવોને કહેવા લાગ્યા કે, "મારી પ્રાર્થના કરવાની અધિકારીણી તમારાં બધાં કરતાં આ પહેલી છે. ધર્મને કારણે મને જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે તે અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાં આ માતા મારી પરમ સહાયિકા છે."

આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન સુદર્શને પોતાનો અને અભયાનો બધો હાલ સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવ્યો અને પછી કહ્યું કે, આખરે હું એવા વિચાર પર આવ્યો કે, જે ધર્મના પ્રતાપથી શૂળીનું સિંહાસન બની ગયું છે એ ધર્મની સેવા હવે હું કરીશ. આ પ્રમાણે વિચાર

કરી હું મુનિ થયો. મુનિ થયા બાદ પણ આ અભયા માતાની સહાયિકા પંડિતાએ પણ મારી ધર્મપરીક્ષા કરી મને સહાયતા આપી છે. આ માતા જે પહેલાં અભયા રાણી હતી પણ શૂળી ઉપરથી બચી જવાને કારણે જે ગળે ફાંસો ખાઈ વ્યન્તરી થઈ છે, તેણીએ પણ મારા ઉપર આ જંગલમાં ઉપકાર કર્યો છે. મને આ ઉન્નત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવામાં જેટલી સહાયતાની આવશ્યક્તા હતી તે બધી સહાયતા આ માતા તુલ્યે મને આપી છે. આ પ્રમાણે આ બધો મહિમા અને દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આ માતા તુલ્ય જ મારી સહાયિકા છે. એટલા માટે તમારા કરતાં આ માતા તુલ્ય જ મારી પ્રાર્થના કરવાની સર્વપ્રથમ અધિકારીણી છે.

ભગવાનનું આ કથન સાંભળી અભયા કહેવા લાગી કે, 'હે ! પ્રભો ! મેં તો આપને પહેલાં પણ અનેક કષ્ટો આપ્યાં હતાં, અને આ જંગલમાં પણ મુનિ થવા છતાં તમને ઘણાં કષ્ટો આપ્યાં છે છતાં તમે મને ઉપકારિણી કહી મારી પ્રશંસા કેમ કરી રહ્યા છો ?' આ પ્રમાણે કહી અભયા દીનતા પ્રગટ કરવા લાગી.

દેવો ભગવાન સુદર્શનને કહેવા લાગ્યા કે, આપ જે કહો છો તે પણ ઠીક છે અને આ વ્યન્તરી જે કહે છે તે પણ ઠીક છે. અમને તો તમારી વાતમાંથી એક તત્ત્વ જાણવા મળ્યું છે કે, પારસને છેદવા માટે જે છરી ગઈ હતી તે છરી પારસના સ્પર્શથી પોતે જ સોનાની બની ગઈ. આ જ પ્રમાણે આ વ્યન્તરીના હાલ બન્યા છે. એટલા માટે આપને પણ ધન્ય છે અને તેને પણ ધન્ય છે. અમે તો તમારા બન્નેના ગુણો ગાઈએ છીએ.

નીચોમેં અતિ નીચ કર્મ મૈં, કીના પાતિક પૂર;
દિયા દુઃખ મૈંને મહામુનિકો, અરે ! અરે ! કર્મ ક્રૂર. ॥ ધન૦ ૧૩૭ ॥

આ પ્રમાણે અભયા વ્યન્તરી, ભગવાન સુદર્શનની સમક્ષ ક્ષમાપ્રાર્થના કરી રહી છે. ઘણા વર્ષોથી પડેલા ઘાસના ઢગલાને બાળવામાં અગ્નિને કેટલી વાર લાગે ? અગ્નિને એ વાતનો વિચાર હોતો નથી કે આ ઘાસનો ઢગલો આટલાં વર્ષોથી અત્રે પડેલો છે એટલા માટે એને બાળવામાં પણ એટલો જ સમય લગાડવો જોઈએ. પણ તે તો થોડી જ વારમાં ઢગલાને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખે છે. આ જ પ્રમાણે અનંતકાળના સંસ્કારો અને અનંત ભવનાં પાપોના સંસ્કારો પણ આવા મહાત્માના શરણે જવાથી થોડીવારમાં જ ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. મહાપુરુષો ઉપર ખોટું આળ ચડાવવું એ કાંઈ ઓછું પાપ નથી. ગૌહત્યા, બ્રાહ્મણહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાલહત્યાથી પણ આ પાપ ભયંકર છે. વિશ્વાસઘાતનું પાપ એથી પણ વધારે છે. અભયાએ પણ વિશ્વાસઘાત કરી એવું ભયંકર પાપ કર્યું હતું પણ કહ્યું છે કેઃ—

ગો બ્રાહ્મણ પ્રમદા બાલક કી, મોટી હત્યાચારો;
તેનો કરણહાર પ્રભુ ભજ ને, પાવે ભવનિધિ પારો. પદ્મ૦

કપટરહિત થઈ પરમાત્માના શરણે જવામાં આવે તો એવાં મહાપાપો પણ નષ્ટ થઈ જાય છે.

વ્યન્તરી કહે છે કે, "હે ! પ્રભો ! મેં સાંભળ્યું છે અને પ્રત્યક્ષથી જોઉં છું કે, આપ અધમ ઉદ્ધારક છો. અને તેથી જ તમે આ દેવોને એમ કરી રહ્યા છો કે, 'આ માતા-તુલ્યે મને કેવલજ્ઞાન જલ્દી પ્રાપ્ત કરવાની સહાયતા આપી છે.' આ પ્રમાણે તમે મારા દુષ્કૃત્યને પણ સહાયતારૂપે માની રહ્યા છો. આપ અધમોદ્ધારક છો એ કારણે જ તમે મારા

દુષ્કૃત્યોને પણ સારાં માની રહ્યા છો. હવે હું આપના શરણે આવી છું. આપ મારો અપરાધ માફ કરો અને મારો ઉદ્ધાર કરો."

આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરવાથી પાપ નષ્ટ થઈ જાય છે. પાપોને નષ્ટ કરવા માટે ભગવાન તો કેવલ નિમિત્તરૂપ જ છે. સાચી રીતે પાપોને નષ્ટ કરનાર તો પોતાનો પશ્ચાત્તાપ જ છે.

મંગલ ગાવે દેવી દેવતા, મુનિગુણ અપરંપાર;
મહાપાતકી સુધરી વ્યંતરી, પાઇ સમકિત સાર. ॥ ધન૦ ૧૩૮ ॥

વ્યન્તરીનો પશ્ચાત્તાપ જોઈ દેવો કહેવા લાગ્યા કે, આ પોતાનાં પાપ માટે કેવો પશ્ચાત્તાપ કરી રહી છે! આપણે દેવ છીએ, આપણું સ્થાન આ વ્યન્તરી કરતાં ઊંચું છે, છતાં પણ જો આપણામાં પાપ દબાએલું રહ્યું તો મહાન્ હાનિ થશે. એટલા માટે આપણે પણ પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ.

ઉપરથી ભલે ગમે તેવાં સુંદર કપડાં પહેરવામાં આવ્યાં હોય પણ કપડાંની નીચે પણ બીમારી–ખરાબી હોય છે. એટલા માટે એમ સમજવું ન જોઈએ કે અમે સાધુ કે શ્રાવક છીએ એટલે નિષ્પાપ છીએ, પણ પોતાનામાં જે કાંઈ પાપ હોય તેને પ્રગટ કરી પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ. જો પાપને દબાવી રાખવામાં આવે તો પાપથી ભયંકર હાનિ થશે. જ્યારે નીચ અને આસુરી શક્તિવાળી વ્યન્તરી પણ પોતાનાં પાપોનો આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરી રહી છે તો પછી વિવેકશક્તિને ધારણ કરનાર મનુષ્યોએ પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કેટલો કરવો જોઈએ તેનો વિચાર કરો. તમે તમારા વિષે વિચાર કરો કે, તમે હમેશાં વ્યાખ્યાન સાંભળો છો છતાં જો તમે પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ ન કરો તો ક્યારે પશ્ચાત્તાપ કરશો? જો રોગને અમૃતથી પણ ન ધોયું તો પછી ક્યારે ધોશો? સાબુ મળવા છતાં પણ જો કપડાંને સાફ ન કર્યાં તો પછી ક્યારે સાફ કરશો? દેવો તો વ્યન્તરીને પશ્ચાત્તાપ કરતી જોઈ પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા, તેમ તમે પણ તમારા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરો. તમારે પણ પાપોની આલોચના કરી પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ.

કેટલાક લોકો, પોતાનાં પાપ પ્રકટ થઈ જશે તો દુનિયા ખરાબ કહેશે એ વિચારથી પોતાનાં પાપ છુપાવી રાખે છે. પરંતુ પાપોને છુપાવી ભલે થોડા દિવસને માટે દુનિયામાં સારા કહેવાઓ પણ એમ કરવાથી તો અનંતકાળ સુધી ખરાબ બન્યા રહેશો, અને પાપને પ્રકટ કરવાથી દુનિયા તમને ભલે ગમે તે કહે પરંતુ પરમાત્મા તમને ખરાબ નહિ કહે. પાપને પ્રકટ કરવાથી આત્મા ગમે તેવો હોય પણ તે પવિત્ર બની જાય છે. પરમાત્માની સમક્ષ ગમે તેવો પાપી પોતાનાં પાપો રજુ કરી પવિત્ર બની શકે છે. એટલા જ માટે ભક્તજનો કહે છે કે:—

પ્રભુજી મેરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો,
એક લોહા પૂજામેં રાખત એક ઘર બધિક છુરો;
પારસ તામેં ભેદ ન રાખત કંચન કરત ખરો. પ્રભુ૦
એક નદિયા એક નાર કહાવત મૈલો નીર ભરો;
દોય મિલ એક રૂપ ભયે તબ સુરસરિ નામ પરો. પ્રભુ૦

એક તો તે લોઢું છે કે જે પૂજામાં રાખવામાં આવે છે, અને એક તે લોઢું છે કે જે કસાઈના છરાના રૂપમાં છે. જો કસાઈના છરામાં રહેલું લોઢું જો પારસને સ્પર્શે નહિ તો

એ દશામાં તો તે લોઢું જ રહેશે. પણ જો તે લોઢું પારસનો સ્પર્શ કરી લે તો, પારસ તે લોઢામાં અને પૂજામાં રાખવામાં આવતા લોઢામાં કાંઈ ભેદભાવ ન રાખતાં તેને સોનું બનાવી દેશે. પારસને માટે તો લોઢાની દૃષ્ટિએ બન્ને સમાન જ છે. આ જ પ્રમાણે પાપ ન રહેવાથી આત્માની દૃષ્ટિએ બધા સમાન જ છે. ભગવાન મહાવીર ક્ષત્રિય હતા અને હરિકેશી મુનિ ચાંડાલને ત્યાં જન્મ્યા હતા છતાં સિદ્ધ થયા બાદ તેમનામાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ ન રહ્યો.

ગંગા અને ગટરમાં કેટલું બધું અંતર હોય છે? પણ ગંગા એ ગટરને પણ પોતાનામાં મેળવી લે છે. જે પ્રમાણે ખુલ્લી પડેલી ગટર એટલી બદબૂ મારતી નથી જેટલી બદબૂ બંધ પડેલી ગટર મારે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રકટ કરેલાં પાપોની અપેક્ષા દબાએલાં પાપો અધિક હાનિ કરે છે, એટલા માટે પાપોને ન દબાવતાં પ્રકટ કરી પશ્ચાત્તાપ કરો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

અભયા વ્યન્તરીની વાતને વધારે ન વિસ્તારતાં એટલું જ કહું છું કે, તે પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરી સમકિતધારિણી બની ગઈ. હવે સુદર્શન ભગવાનનું શું થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી યથાવસરે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના

કુંથુ જિનરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઇ દેવ તો જૈસો;
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહિયે, હમારી બાંહ દઢ ગહિયે. ॥ કુંથુ૦ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના આત્માએ કઈ રીતિએ કરવી જોઈએ એ વાત હું વારંવાર કહું છું, છતાં આ વાત જ એવી છે કે તેનો પાર આવે એમ નથી. પક્ષીઓ પોતાની પાંખોદ્વારા આકાશમાં ગમે તેટલા ઊંચા ઉડે પણ તેઓ અનન્ત આકાશનો પાર પામી શકતા નથી. છતાં જ્યાંસુધી તેમનામાં ચેતના હોય છે ત્યાંસુધી તેઓ આકાશમાં વિચરતા જ રહે છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો પાર નથી છતાં પોતાની શક્તિ અનુસાર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં જ રહેવી જોઈએ.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી શો લાભ થાય છે તે અત્રે જોવાનું છે. આને માટે શાસ્ત્રકારો અને યોગાભ્યાસીઓ એમ કહે છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પાતંજલિ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

वीतरागविषयचित्तं वा योगसिद्धिः

અર્થાત્—વીતરાગમાં ચિત્ત એકાગ્ર કરવાથી—વીતરાગનું ધ્યાન ધરવાથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે. પ્રાર્થના વિષે પણ એમ જ સમજો. પાતંજલિ યોગશાસ્ત્રમાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે જ વાત જૈનશાસ્ત્રમાં ખરી રીતે જોતાં હૂબહૂ મળે છે. જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, આપણા

દેવ વીતરાગ જ છે. સરાગી આપણા દેવ નથી એટલા માટે વીતરાગનું ધ્યાન ધરવું. પાતંજલિ યોગસૂત્ર પણ વીતરાગનું ધ્યાન ધરવા વિષે કહે છે. વીતરાગનું ધ્યાન ધરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે બધું ભૂલી જઈ વીતરાગનું જ ધ્યાન ધરવું. આ તો પ્રાર્થના કરવાથી અર્થાત્ વીતરાગનું ધ્યાન ધરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એની વાત થઈ. પણ વીતરાગનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવું જોઈએ એ વાત અત્રે જોવાની છે. કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, રાગીનું ચિત્ત રાગીમાં તો ચોંટી શકે પણ રાગીનું ચિત્ત વીતરાગમાં કેવી રીતે ચોંટી શકે ? જે કાઈ અમારી સાથે પ્રીતિ બાંધે છે તેની સાથે અમે પણ પ્રીતિપૂર્વક વ્યવહાર કરીએ છીએ, પણ જે વીતરાગ છે અને જે અમારા જેવા રાગીઓની સાથે પ્રીતિ જ બાંધતા નથી તેમની સાથે અમે કેવી રીતે પ્રીતિ બાંધીએ ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, રાગીઓની સાથે પ્રીતિ તો અનન્તકાળથી બાંધતા આવ્યા છો પણ તેમની સાથે પ્રીતિ બાંધવાથી કાંઈ લાભ થયો નથી. સંસારમાં એ પ્રકારની પ્રીતિ તો બાંધવામાં આવે જ છે. એવી પ્રીતિ તો કીડી–મકોડા આદિ નાના જીવો પણ બાંધે છે. એટલા માટે મનુષ્યો એવી પ્રીતિ બાંધે એમાં આશ્ચર્યની વાત શું છે. સ્ત્રી–પુરુષનું પરસ્પર આકર્ષણ આ જ પ્રકારની પ્રીતિથી થાય છે. આ પ્રકારની રાગપૂર્ણ પ્રીતિ તો સંસારના લોકો કરે જ છે અને તું પણ અનંતકાળથી એવી પ્રીતિ કરતો આવ્યો છો, પણ હે ! ભવ્ય પુરુષ ! એ પ્રકારની પ્રીતિ કામની પણ નથી. જે રાગથી તું બીજાઓની સાથે પ્રીતિ બાંધે છે તે રાગને વશ થવાથી વીતરાગની સાથે પ્રીતિ બાંધી શકાતી નથી. પરમપુરુષ વીતરાગની સાથે પણ પ્રીતિ બાંધી શકાય છે, પણ ત્યારે કે જ્યારે તું આ પ્રકારના રાગમાંથી ચિત્તને પાછું ખેંચી લે.

પાતંજલિ યોગદર્શન વિષે જૈનદૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો બધાં તત્ત્વો આ એક જ સૂત્રમાં ગતાર્થ થઈ જાય છે. પાતંજલિ યોગદર્શન અને જૈનસિદ્ધાન્ત બન્ને વીતરાગનું ધ્યાન ધરવું એમ કહે છે. પણ વીતરાગનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવું અને વીતરાગની સાથે પ્રીતિ કેવી રીતે બાંધવી એને માટે કહ્યું છે કેઃ—

પ્રીતિ અનાદિ પર થકી, જે તોડે હો નર જોડે એહ;
પરમ પુરુષથી રાગતા, એક તત્ત્વતા હો રાખી ગુણગેહ.

મહાપુરુષો કહે છે કે, હે ! જીવો ! તમે અનાદિ કાળથી આત્માને ભૂલી જઈ પુદ્ગલોની સાથે પ્રીતિ કરો છો. પુદ્ગલોની સાથેની આ અનાદિની પ્રીતિ જેટલા દરજ્જે તોડવામાં આવશે તેટલા દરજ્જે પરમાત્મા સાથેની પ્રીતિ વધવા પામશે.

આ સંસારમાં એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી જે સદાને માટે ટકી રહે. આને માટે તમે તમારા શરીરને જ જુઓ. તમારા મસ્તક ઉપર જે કાળા વાળ ઉગેલા હતાં અને જે તમને ગમતા હતા તે પણ સફેદ થઈ ગયા. આ પ્રમાણે આ સંસાર નાશવાન્ અર્થાત્ પરિવર્તનશીલ છે. તે નવપુરાતનધર્મવાળો છે, તેનો સ્વભાવ જ એવો છે. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જે સંસારનો આવો સ્વભાવ છે તે સંસાર સાથે પ્રીતિ ન બાંધો પણ પરમપુરુષની સાથે પ્રીતિ બાંધો. આ સંસારની સાથે પ્ર ત બાંધવાથી તું તે પરમપુરુષની સાથે પ્રીતિ બાંધી શકીશ નહિ. જો તું સંસારના આ સ્વભાવને સમજી લઈશ તો પછી તેની સાથેની પ્રીતિ છોડવામાં તને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી જણાશે નહિ અને સંસારની વસ્તુ દૂર થવાથી તને કોઈ પ્રકારનું

દુઃખ પણ થશે નહિ. જે સંસારના આ સ્વભાવને જાણતો નથી તે તો શરીરને રોગી કે દુઃખી થવાથી રુદન કરે છે પરંતુ જે સંસારના સ્વભાવનો જાણકાર–જ્ઞાની છે તેને એવા સમયે પણ દુઃખ થતું નથી પણ પ્રસન્નતા થાય છે. જ્ઞાનીજનો સંસારને એમ કહે છે કે, "તું તારા સ્વભાવને છોડતો નથી તો પછી અમે અમારો સ્વભાવ કેમ છોડી દઈએ? તું પરિવર્તનશીલ છે. એ તારો સ્વભાવ જ છે પણ અમારો સ્વભાવ એવો નથી."

સંસારનો પરિવર્તનશીલ સ્વભાવ જોઈને પુદ્‌ગલો સાથેની પ્રીતિ તમે જેમ જેમ તોડતા જશો તેમ તેમ પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ વધતી જશે. એટલા માટે સંસાર સાથેની પ્રીતિ તોડી નાંખી અનન્યભાવે પરમપુરુષ પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ કરો.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે, એક બાજુ તો તમે રાગનો ત્યાગ કરવાનું કહો છો અને બીજી બાજુ પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ–રાગ બાંધવાનું કહો છો તો એ બન્ને વાત કેમ બની શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કામરાગ, સ્નેહરાગ અને દૃષ્ટિરાગ એ ત્રણ પ્રકારના રાગો ત્યાજ્ય છે, પરંતુ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ સાથેનો રાગ ત્યાજ્ય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

धम्मेण रागेण अट्ठिमिज्जापेमाणुरागरत्ता ।

આ પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ બાંધવી ત્યાજ્ય નથી. કામરાગ, સ્નેહરાગ અને દૃષ્ટિરાગ અપ્રશસ્ત છે અને ધર્મરાગ પ્રશસ્ત છે. પહેલાં અશુભમાંથી નીકળી શુભમાં જવાય છે, બાદ પોતાના સ્વરૂપમાં અવાય છે. આ જ યોગ્ય માર્ગ છે.

કદાચ કોઈ કહે કે, અમે પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ બાંધીએ અને એ પ્રીતિના ચિન્હ સ્વરૂપ અમે જે વસ્તુ ખાઈએ–પીઈએ અને પહેરીએ તે પરમાત્માને અર્પણ કરીએ તો એમાં પરમાત્મા સાથેની પ્રીતિ પ્રગટ થાય છે કે નહિ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વિવેકદૃષ્ટિએ એ જોવું જોઈએ કે, અમે પરમાત્માની સાથે જે પ્રીતિ પ્રગટ કરીએ છીએ તે પ્રીતિ પરમાત્માની પ્રભુતા વધારવાના ઉદ્દેશથી કરીએ છીએ કે ઘટાડવાના ઉદ્દેશથી? પ્રત્યેકની સાથે તેની યોગ્યતાનુસાર પ્રીતિ કરવી જોઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, તમે લોકો સાધુઓની ભક્તિ કરો છો પણ સાધુઓ પ્રત્યેની પ્રીતિ પ્રગટ કરવા માટે જો તમે તેમના ગળામાં તમારી મોતીની માળા પહેરાવી દો તો શું તે ઠીક કહેવાશે? શું એમ કરવાથી ભક્તિ કે પ્રીતિ પ્રગટ થશે? એ ભક્તિ કે પ્રીતિ નથી એ તો તમે જાણો જ છો. એટલા માટે જે વસ્તુથી સાધુના ચારિત્રમાં દોષ ન લાગે તેવી વસ્તુ સાધુઓને સમર્પણ કરવી એમાં જ સાધુઓની ભક્તિ રહેલી છે; પણ જે વસ્તુ આપવાથી સાધુના ચારિત્રમાં દોષ લાગે તે વસ્તુ સાધુઓને આપવી એમાં સાધુઓની ભક્તિ રહેલી નથી. એમ કરવું એ તો અજ્ઞાન છે.

ભગવાન વીતરાગની ભક્તિ વિષે પણ એમ જ સમજો. પરમાત્માની ભક્તિ કરવા માટે વિકારો અને અહંકારનો ત્યાગ કરી દીનભાવે તેમની પ્રાર્થના કરો. પરમાત્મા અહંકારથી દૂર રહે છે અને નમ્રતાની સમીપ રહે છે એટલા માટે વિનમ્ર બની પરમાત્માની સાથે હૃદયપૂર્વક જેમ જેમ પ્રીતિ બાંધતા જશો તેમ તેમ પરમાત્માની સમીપ તમે જતા જશો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર–૯૫

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને એ જ વાત કહી રહ્યા છે કે, "હે! રાજન્! તું કુશીલોના માર્ગનો ત્યાગ કરી મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ." મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલવાથી શો લાભ થશે તેને માટે અનાથી મુનિ કહે છે કેઃ—

चरित्तमायारगुणन्निए तओ, अणुत्तरं संजमं पालिया णं।
निरासवे संखवियाण कम्मं, उवेइ ठाणं विउलुत्तमं धुवं ॥५२॥

અર્થાત્—હે ! રાજન્ ! જે કુશીલોના માર્ગનો ત્યાગ કરી ભગવાનની આજ્ઞામાં વિચરનારો હશે તે ચારિત્રના આચારગુણોથી યુક્ત હશે.

ચારિત્ર, આચાર અને ગુણ કોને કહેવાં એ અત્રે જોવાનું છે. જે વસ્તુ જે આચારનું પાલન કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે આચારનું પાલન કરવાથી જ તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે કોઈ ચારિત્રપ્રાપ્તિનું કહે તો ભગવાન કહે છે કે, પંચવિધ આચારનું પાલન કરવાથી જ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય; આ પાંચ પ્રકારના આચારોનું પાલન કરવાથી જ અનુત્તર ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. **आचरति इति आचारः** અર્થાત્–જેનું આચરણ કરવામાં આવે અથવા જેને રચનાત્મક કાર્ય કહી શકાય તે આચાર કહેવાય છે. જેમકે જ્ઞાનાચાર અર્થાત્ જે જ્ઞાન છે તેને જ્ઞાનાચાર પ્રમાણે આચરણમાં ઉતારવું. ભલે થોડું જ જ્ઞાન હોય, પણ જેટલું જ્ઞાન હોય તે જ્ઞાન પ્રમાણે વ્યવહાર કરનાર જ્ઞાનાચારનો પાલક છે—આરાધક છે. પરંતુ જેમનામાં જ્ઞાન તો ઘણું છે, કિન્તુ જ્ઞાનાચાર પ્રમાણે તેનું આચરણ કરતો નથી તેને ભગવાન આરાધક નહિ પણ વિરાધક કહે છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાને ત્રણ પ્રકારની આરાધના બતાવી છે. જ્ઞાનની આરાધના, દર્શનની આરાધના અને ચારિત્રની આરાધના. આ આરાધનાનાં ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને કનિષ્ટ એમ બીજા ત્રણ ભેદ કરવામાં આવ્યા છે. કોઈને ભલે કનિષ્ટ જ્ઞાન હોય છતાં જો તે જ્ઞાનાનુસાર જ્ઞાનનું બહુમાન કરે તો તે જ્ઞાનનો આરાધક છે, પરંતુ કોઈને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન પણ હોય છતાં જો તે જ્ઞાનાનુસાર જ્ઞાનનું બહુમાન કરતો ન હોય તો તે વિરાધક છે.

ચારિત્રમાં જ્ઞાન અને દર્શન બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મતલબ કે, જે ચારિત્રના આચારમાં સહાયતા આપનાર જ્ઞાનાદિ ગુણોની સાથે ઉત્કૃષ્ટ સંયમનું પાલન કરે છે તે જ કુશીલોના માર્ગથી અળગો છે; તે જ મહાનિર્ગ્રન્થના એ મહામાર્ગ ઉપર ચાલનારો છે અને તે જ વિપુલ, ઉત્તમ અને ધ્રુવ મોક્ષસ્થાનને પહોંચાડે છે. ચારિત્રનું ફલ આ જ છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે, **संजमेण अज्जो ! किं फलं?** અર્થાત્–હે ! આર્ય ! સંયમનું શું ફળ છે? આ જ પ્રમાણે **तवेण अज्जो ! किं फलं?** અર્થાત્–હે ! આર્ય ! તપનું શું ફળ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે,

संजमेण अज्जो ! अनास्त्रवफलं, तवेण अज्जो ! वोदानफलं।

અર્થાત્–હે ! આર્ય ! સંયમનું ફળ અનાશ્રવ છે અને તપનું ફળ પૂર્વકર્મોને નષ્ટ કરવાં એ છે.

જ્યારે સંયમદ્વારા નવાં કર્મો બંધાતાં અટકી જાય છે અને તપદ્વારા પહેલાંનાં કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે તો પછી મોક્ષ સિવાય બીજું બાકી શું રહે? એ દશામાં મોક્ષ જ મળે છે અને ભગવાને પણ મુક્તિનો આ જ માર્ગ પ્રરૂપ્યો છે. આ પ્રમાણે સંયમથી મુક્તિ જ મળવી જોઈએ. પરંતુ સાધુઓ સ્વર્ગમાં પણ જાય છે તેનું શું કારણ? પહેલાના શ્રાવકોએ

આ પ્રશ્ન સ્થવિરોની સામે મૂક્યો અને પૂછ્યું કે, જ્યારે તપ અને સંયમનું ફળ મોક્ષ છે તો પછી સાધુઓ કયા કારણે સ્વર્ગમાં જાય છે? સ્થવિરોએ આ પ્રશ્ન વિષે ઘણો વિચાર કર્યો છે અને કોઈએ કાંઈ તથા કોઈએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો છે પણ બધાનો સાર એ જ છે કે, સંયમમાં ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમનું ફળ તો મોક્ષ જ છે, પણ જ્યારે સંયમમાં ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમ હોતો નથી ત્યારે સ્વર્ગમાં-દેવભૂમિમાં વિશ્રામ કરીને મોક્ષે જાય છે.

માનો કે, બે માણસો મુંબાઈ જવા માટે નીકળ્યા. એકની પાસે ચાલાક ઘોડો હતો. એટલે તે માર્ગમાં ક્યાંય રોકાયા વિના સીધો મુંબઈ પહોંચી ગયો. પણ બીજાની પાસે એવો ચાલાક ઘોડો ન હતો, એટલે તે માર્ગમાં વિસામો લેતો લેતો મુંબઈ પહોંચ્યો; અર્થાત્ માર્ગમાં તેને વિશ્રામ લેવો પડ્યો. શક્તિ ન હોવાને કારણે માર્ગમાં વિશ્રામ લેવો જ પડે છે. છતાં તે બીજો પથિક પણ મુંબઈનો જ હતો.

આ જ પ્રમાણે ભગવાનનો માર્ગ તો મુક્તિનો જ છે અને ભગવાનનો ઉપદેશ પણ મુક્તિનો જ છે. તેમણે સ્વર્ગને માટે ઉપદેશ આપ્યો નથી; છતાં સાધુઓ સીધા મોક્ષે ન જતાં સ્વર્ગમાં પણ એ કારણે જાય છે કે, તેમનામાં સરાગતા રહી જાય છે; વીતરાગતા આવી હોતી નથી. સરાગતા રહેવાથી શુભ યોગ અને શુભ બંધ થાય છે જેથી તેઓ સ્વર્ગે જાય છે. આ પ્રમાણે સંયમના ફળથી સ્વર્ગે નહિ પણ રાગના રહેવાથી સ્વર્ગે જાય છે; તેમ છતાં આ રાગ અવનતિ કરનારો નહિ પણ ઉન્નતિ કરનારો જ છે.

જ્યારે સાધનમાં અંતર પડી જાય છે ત્યારે સિદ્ધિમાં પણ અંતર પડી જ જાય છે. જેમકે પાતંજલિ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કે, વીતરાગનું ધ્યાન કરવાથી યોગની સિદ્ધિ થાય છે. આમ કહ્યું છે પણ બધા લોકો એકદમ એમ કરી શકતા નથી. એટલા માટે વીતરાગના ધ્યાનના પણ તે જ પ્રમાણે ભેદોપભેદ કરવામાં આવ્યા છે; જે પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રમાં ચારિત્રના આરાધનાદિ ૮૧ ભેદ કરવામાં આવ્યા છે. જે કોઈ જે ભેદથી સાધનનો ઉપયોગ કરે છે તેની સિદ્ધિમાં પણ તેવું જ અંતર પડી જાય છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે! રાજન્! જ્યારે આત્મા કુશીલોનો માર્ગ છોડી દઈ ઉત્કૃષ્ટ સંયમનું પાલન કરે છે ત્યારે તેનામાં જરાપણ આશ્રવ રહેતો નથી. ઈર્યાવહી ક્રિયા પણ તેરમા ગુણસ્થાન સુધી જ રહે છે, ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચ્યા બાદ તે ક્રિયા પણ છૂટી જાય છે અને તેથી તે અત્યુત્તમ (વિપુલ ઉત્તમ) અને ધ્રુવ સ્થાન મુક્તિને પામે છે અર્થાત્ તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બની જાય છે.

મુક્તિને વિપુલ, ઉત્તમ અને ધ્રુવ કહેવામાં આવી છે તેનું શું કારણ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મુક્તિનું ક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજનનું અનાદિ કાળથી છે અને આ સંસાર પણ અનાદિ કાળથી છે. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, સિદ્ધિ અને સંસારમાં પહેલાં કોણ છે અને પછી કોણ છે? પ્રશ્ન કરનાર એમ કહે કે, જે મુક્ત થયા છે તેઓ આ સંસારમાંથી જ મુક્ત થયા છે એટલા માટે પહેલાં સંસાર છે અને પછી મુક્તિ છે. પરંતુ આને માટે શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે, સંસાર અને મુક્તિ એ બન્ને અનાદિ કાળથી છે અને એ કારણે એમાં આગળ પાછળનો કાંઈ ક્રમ નથી.

કહેવાનું એ છે કે, તે મુક્તિનું સ્થાન ૪૫ લાખ યોજનનું જ છે અને અનન્ત જીવો એ મોક્ષસ્થાને ગયા છે, જાય છે અને જશે છતાં તે સ્થાન નાનું પડતું નથી. તે સ્થાન નાનું કેમ પડતું નથી તો એને માટે એમ સમજો કે, કોઈ એક મકાનમાં એક દીપકનો પ્રકાશ છે પણ જો તે જ મકાનમાં દશ, પચાસ કે હજારો દીપકનો પ્રકાશ કરવામાં આવે તો શું એ અધિક દીપકના પ્રકાશને જગ્યાની સંકડાશ પડશે ખરી? વધારે દીપકના પ્રકાશને સંકડાશ પડી શકે નહિ એટલું જ નહિ પણ સૂર્યના પ્રકાશને પણ એ મકાનમાં જરાપણ સંકડાશ પડી શકે નહિ. આ જ વાત મુક્તિના સ્થાન વિષે પણ સમજો. ૪૫ લાખ યોજનનું સ્થાન હોવા છતાં ગમે તેટલા સિદ્ધો થાય તોપણ તેમને સ્થાનની સંકડાશ પડી શકે નહિ અને એ જ કારણે એ સ્થાનને વિપુલ કહેવામાં આવ્યું છે.

અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને એમ કહ્યું છે કે, હે! રાજન્! કુશીલોનો માર્ગ છોડી તું મહાનિર્ગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ. પણ અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, રાજા સાધુ ન હતો તેમ તે સાધુ થતો ન હતો છતાં તેને આમ કેમ કહેવામાં આવ્યું? તેને આ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવાથી શો લાભ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો આ ઉપદેશ કેવળ સાધુઓને માટે જ ઉપયોગી અને ગૃહસ્થોને માટે ઉપયોગી ન હોત તો અનાથી મુનિ રાજાને આ ઉપદેશ કદાપિ સંભળાવત નહિ. આ ઉપદેશ સાધુઓ અને ગૃહસ્થો બધાને માટે સમાન ઉપયોગી છે. જે મોક્ષે જવાની ઇચ્છા રાખે છે તે મોક્ષનું ભલે થોડું જ સાધન કરી શકે પણ તેનું સાધન ઠીક હોવું જોઈએ, ઊલટું હોવું ન જોઈએ. જેમકે બરાબર રીતે પકડવામાં આવેલા શસ્ત્રદ્વારા તો રક્ષા થઈ શકે છે પણ જો તે જ શસ્ત્રને ઊલટું પકડવામાં આવે તો તે જ શસ્ત્ર સ્વઘાતક બની જાય છે. આ જ પ્રમાણે મોક્ષને માટે ભલે થોડો પરાક્રમ કરવામાં આવે પણ તે પરાક્રમ ઊલટો હોવો ન જોઈએ પણ ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર હોવો જોઈએ. એમ કરવાથી આજે તમે જે સ્થિતિએ છો તેથી આગળ વધી શકશો પણ પાછા પડશો નહિ. એટલા માટે તમારે પણ વિચારવું જોઈએ કે, અમે કુશીલોના માર્ગે ન ચાલીએ પણ તે માર્ગનો ત્યાગ કરીએ તો અમારો ગૃહસ્થાશ્રમ સુધરી જશે, બગડશે નહિ.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, જો અમે કુશીલોનો માર્ગ છોડી દઈએ તો અમારે ભૂખ્યા જ મરવું પડે. અમે ગૃહસ્થ છીએ અને આજનો જમાનો એવો છે કે જે 'પોલીસી' કરે છે તે જ પોતાનું પેટ ભરી શકે છે. સીધા ઝાડને બધા તોડી નાંખે છે પણ વાંકા ઝાડને કોઈ કાપતું નથી. એટલા માટે આ જમાનામાં તો કુશીલોનો માર્ગ કેમ છોડી શકાય? કહેવત પણ છે કેઃ—"રોટી ખાની શક્કર સે, દુનિયા ઠગની મક્કર સે." આ જમાનો જ કપટનો છે એટલા માટે કપટ વિના અમારું ભરણપોષણ કેમ થઈ શકે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્ર કહે છે કે, તમે લોકો જો વિવેક રાખશો તો તમને આવો વિચાર જ નહિ આવે. જો તમે અદ્રશ્ય શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખો અને ધર્મના બળને માનો તો પછી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન જ ઉભો નહિ થાય. સંસારનું કામ સરળતાથી જ ચાલી શકે છે; ઉદાહરણ તરીકે પાંચ અને પાંચ દશ થાય છે. આ વાત સરલ છે પરંતુ કોઈ એમ કહે કે, આજના જમાનામાં સરલ વાતથી કામ ચાલી શકતું નથી એટલા માટે પાંચ અને પાંચ દશ ન બતાવતાં અગ્યાર બતાવવામાં આવે તો શું તે ઠીક કહેવાય? શું આ પ્રકારની વાતથી કામ ચાલી શકે છે? નિશાળમાં શું આવી શિક્ષા આપવામાં આવે

છે? સંસારનો વ્યવહાર સાચા ગણિતથી જ ચાલે છે. ખોટા ગણિતથી ચાલતો નથી. જ્યોતિષના ગણિતમાં થોડી પણ ભૂલ થઈ જાય તો હિસાબ જ ખોટો થઈ જાય. સંસારમાં ભલે અસત્યનો વ્યવહાર પણ થતો હોય છતાં સંસારનું કામ અસત્ય ગણિત કે અસત્ય કામથી જ ચાલે છે એમ કહી શકાય નહિ. આ જ પ્રમાણે સંસારનું કામ પણ કુશીલોના માર્ગે ચાલવાથી જ ચાલી શકે છે એમ માનવું એ પણ ભૂલ છે. ભગવાન કહે છે કે, સંસાર વ્યવહાર સત્ય અને સરલતાથી જ ચાલી શકે છે. આજે તમે સત્ય અને સરલતાના વ્યવહારમાં ભલે કષ્ટો માનતાં હો પણ સત્ય અને સરલતાના વ્યવહારથી તમારો આત્મા કોઈ દિવસ હાનિમાં પડી શકતો નથી. આથી ઊલટું સત્ય અને સરલતાના વ્યવહારથી જ આત્મા પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૯૫

સુદર્શનના ચરિત્રમાં પણ આ જ વાત બતાવવામાં આવી છે. અભયાએ અસત્ય અને અસરલતાનો વ્યવહાર કર્યો તો આખરે તેને પશ્ચાતાપ કરવો જ પડયો. બીજી બાજુ સુદર્શને સત્ય અને સરલતાનો જ વ્યવહાર કર્યો તો તેમણે પોતાના આત્માનું તો કલ્યાણ કર્યું પણ સાથે સાથે અભયાનો પણ આત્મસુધાર કર્યો. આ પ્રમાણે સત્ય અને સરલતામાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. સત્ય અને સરલતાથી આત્મબલ વધે છે અને આત્મબલની સમાન બીજું કોઈ બલ નથી. સુદર્શનના આત્મબલના પ્રતાપથી શૂળીનું સિંહાસન બની ગયું હતું. અને એ જ ભવમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકી હતી. એટલા માટે સત્ય અને સરલતાની નિંદા અને કૂડકપટની પ્રશંસા ન કરો. દુનિયામાં ભલે કૂટકપટનો ફેલાવો થઈ રહ્યો હોય છતાં કોઈ પણ ધર્મના ગ્રન્થમાં એમ કહેલું નથી કે કૂડકપટ કરવું એ ધર્મ છે અથવા કૂડકપટ કરવું જોઈએ. બધાં ધર્મશાસ્ત્રોએ અને નીતિકારોએ કૂડકપટની નિંદા જ કરેલ છે છતાં જે જેવું કરે છે તે તેવું ફળ પામે છે.

અભયાએ રાણીના ભવમાં તથા વ્યન્તરીના ભવમાં મહાત્મા સુદર્શનને ઘણું કષ્ટ આપ્યું હતું છતાં એ મહાત્માને ધન્ય છે કે તેમણે બધાં કષ્ટોને સમતાપૂર્વક સહન કર્યા અને કષ્ટ આપનાર અભયાને પણ પવિત્ર કરી દીધી. એટલા જ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે, વીતરાગમાં ચિત્ત એકાગ્ર કરવાથી ન જાણે કયા વખતે શું થઈ જાય છે? એ વાત જ નિર્વચનીય છે.

વ્યન્તરી કહે છે કે, મેં અનેક પાપો કર્યાં છે પણ હવે હું આપના શરણે આવી છું.

દીન કો દયાલુ દાની દૂસરો ન કોઈ,
તૂ દયાલુ દીન હૌ તૂ દાની હૌ ભિખારી;
હૌ પ્રસિદ્ધ પાતકી તૂ પાપપૂંજહારી. દીન૦
નાથ તૂ અનાથ કો અનાથ કૌન મોસોં,
મો સમાન આરત નાહિં આરતહાર તોસોં. દીન૦

આ વાત જે તમને સંભળાવું છું તે તમારા માટે પણ છે અને મારા આત્મા માટે પણ છે. અભયા પણ આ પ્રકારની પ્રાર્થનાથી સુધરી ગઈ તો આપણે કેમ સુધરી નહિ શકીએ? અભયા મહાપાતકિની હતી પણ તેણીએ પાપ છુપાવ્યું નહિ તો તે પવિત્ર બની

ગઈ. આ ઉપરથી તમે તમારા વિષે જુઓ કે, તમે શું કરો છો? સાધુ–સાધ્વી કે શ્રાવક–શ્રાવિકા કોઈએ પણ પોતાનું પાપ દબાવી કે છુપાવી રાખવું ન જોઈએ કારણ કે, દબાએલું–છુપાવેલું પાપ ભયંકર હાનિ કરનારું હોય છે. તમે અભયાના જેવું ભયંકર પાપ કર્યું નહિ હોય પરંતુ સાધારણ પાપ તો કર્યું જ હશે. એ સાધારણ પાપને પણ દબાવી ન રાખો કિન્તુ પ્રગટ કરી દો.

માનો કે, કોઈ માણસને ભાલું લાગ્યું અને તેની અણી શરીરમાં ખૂંચી ગઈ પરંતુ તે માણસે ઑપરેશન કરાવી તે અણી કઢાવી લીધી. જ્યારે બીજા માણસને જોકે કાંટો જ પગમાં લાગ્યો હતો પરંતુ તેણે તે કાંટાને બહાર કઢાવ્યો નહિ પણ દબાવી રાખ્યો. હવે આ બેમાંથી હાનિ અને કષ્ટ કોને વધારે થશે? આ વાતનો ઊંડો વિચાર કરી, ભલે સાધારણ જ પાપ હોય તે પાપને પણ દબાવી ન રાખો. કારણ કે, દબાવી રાખેલું સાધારણ પાપ ભયંકર પાપથી પણ વધારે હાનિ કરનારું નીવડે છે.

આમ નગર પુર પાટન વિચરત, કિયા ધર્મ ઉદ્ધાર;
ભવ્ય જીવકો તાર મુનિજી, પહુંચે મોક્ષ મંઝાર રે. ।। ધન૦ ૧૩૯ ।।

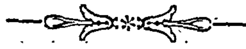
ભગવાન સુદર્શને જે અંતિમ દેશના આપી હતી તેને દેવોએ હર્ષપૂર્વક સાંભળી. આ દેશના સાંભળવાથી સૌથી વધારે લાભ તો અભયાને થયો. તે જેવી પાપિણી હતી તેવી જ ધર્મિણી બની ગઈ. શાસ્ત્રમાં એવાં અનેક ઉદાહરણો મળે છે કે જેમાં દુરાત્માઓ પણ ઉપદેશ સાંભળ્યા બાદ સુઆત્મા બની ગયા હોય. પ્રભવ ચોર જંબુકુમારને ત્યાં ચોરી કરવા માટે ગયો હતો પણ સુધર્યા બાદ તે જ મહાત્મા બની ગયો. ચિલાયતી ચોરે પોતાના શેઠની સાથે જ અન્યાય કર્યો હતો અને તેની કન્યાનું માથું કાપી લઈ જઈ રહ્યો હતો. માર્ગમાં તેને મુનિ મળ્યા. તેણે મુનિને કહ્યું કે, મને સારો અને જલ્દી કલ્યાણ થાય એવો માર્ગ બતાવો. નહિ તો મારા હાથમાં આ તલવાર છે તે દ્વારા તમારું માથું ઉડાવી દઈશ. મુનિએ કહ્યું કે, હું તને બહુ જ સરલ માર્ગ બતાવું છું, કે જે માર્ગે જવાથી તારું કલ્યાણ જલ્દી થઈ શકે. ચિલાયતીએ કહ્યું કે, મને બહુ જ જિજ્ઞાસા છે એટલા માટે મને જલ્દી કલ્યાણનો માર્ગ બતાવો. મુનિએ કહ્યું કે, કલ્યાણ કરવાનો સરલ માર્ગ તો એ જ છે કે, મન જેમ કહે તેમ ન કરવું, અર્થાત્ મનના કહ્યા પ્રમાણે ન ચાલવું. ચિલાયતીએ કહ્યું કે, ઠીક હવે હું એ જ પ્રમાણે કરીશ. મુનિ તો ઉપદેશ આપી ચાલ્યા ગયા પણ ચિલાયતી ત્યાં જ ધ્યાનસ્થ થઇ ઉભો રહ્યો. જ્યારે મન બીજે ક્યાંય ચાલ્યું જતું ત્યારે ચિલાયતી મનને કાબુમાં રોકી રાખતો અને તેને કહેતો કે, હવે હું તારા બતાવેલ માર્ગે ચાલનાર નથી. તેના શરીર ઉપર લોહીની જે ધાર ચાલી હતી તેના ઉપર કીડીઓ ચોંટી ગઈ છતાં તે પોતાના ધ્યાનમાંથી વિચલિત ન થયો; સ્થિર જ રહ્યો અને એ પ્રમાણે તેણે આત્માનું કલ્યાણ સાધી લીધું.

મતલબ કે, મહાત્માઓના સંગથી ઘોર પાપી પણ પવિત્ર થઈ ગયા છે. એનાં અનેક ઉદાહરણો પણ શાસ્ત્રોમાં ઉલ્લિખિત છે. અભયા વ્યન્તરી પણ મહાપાતકિની હતી પણ ભગવાન સુદર્શનના પ્રતાપથી તે પણ સુધરી ગઈ. અભયા તો સુધરી ગઈ પણ તમે તમારું જુઓ. તમે પણ કપટનો ત્યાગ કરી પવિત્ર બનો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, **मायीं मिच्छादिट्ठी अमायी सम्मदिट्ठी** અર્થાત્–કપટ કરનારો જ પાપી છે અને સરળતા રાખનારો જ સમદૃષ્ટિ છે એટલા માટે છળકપટનો ત્યાગ કરી સરળ બનો.

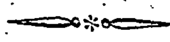
ભગવાન સુદર્શને વિચાર્યું કે, હજી મારું આયુષ્ય બાકી છે એટલા માટે જગતનું કલ્યાણ કરવું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શન ભગવાન ગ્રામ-નગર, પુર-પાટણમાં વિચરવા લાગ્યા અને જનતાને ધર્મનો ઉપદેશ આપી તેમનું કલ્યાણ કરવા લાગ્યા. મહાપુરુષોનો એ તો સ્વભાવ જ હોય છે કે, તેઓ પોતાના શરીરનો ઉપયોગ બીજાઓના કલ્યાણમાં જ કરે છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાન સુદર્શન પણ જનપદમાં વિચરતાં જનતાને ધર્મનો ઉપદેશ દેવા લાગ્યા. તેમના ધર્મોપદેશનો પ્રભાવ જનતા ઉપર કેવો પડતો હશે અને તેમના ઉપદેશથી જનતાનું કેવું કલ્યાણ થતું હશે એ કોણ કહી શકે?

આપણે પણ આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે પોતાની શક્તિ ભગવાન સુદર્શનને અનન્ય ભાવે સમર્પી દેવી જોઈએ અર્થાત્ આ સંસાર ઉપર જે મોહ છે તે પરમાત્માને સોંપી દેવો જોઈએ; એમ કરવાથી અપૂર્વ શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે અને આત્માનું કલ્યાણ પણ થશે. કેવલી થયા બાદ મોક્ષે જવામાં-મુક્ત થવામાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રહેતો નથી છતાં પણ કેવલી ભગવાન વિહાર કરે છે. તેઓ જે વિહાર કરે છે તે પરોપકાર કરવા માટે જ કરે છે. પરોપકાર કરવા માટે જ સાધુઓ કોઈ પ્રકારના બંધનમાં રહેતા નથી પણ જનપદમાં વિચરે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ તમારી શક્તિનો પરોપકારમાં ઉપયોગ કરો.

ભગવાન સુદર્શન તેરમા ગુણસ્થાનનું ઉલ્લંઘન કરી ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચી મોક્ષે ગયા અને સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા. આ જ માર્ગે અનંત જીવો મોક્ષે ગયા છે. મોક્ષે જવાનો આ જ માર્ગ છે. તમે પણ આ માર્ગને અપનાવો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૬ બુધવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો;
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો.
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાય;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દ કહાય. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો માર્ગ ઘણો જ વિકટ છે છતાં એ માર્ગે આત્મા જેટલો જેટલો આગળ વધે છે તેટલો તેટલો આત્માને અધિક આનંદ મળે છે.

આત્માનું સ્વરૂપ જાણવું એ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું સાચું રહસ્ય છે. આત્મા, અજ્ઞાનને કારણે પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે અને એમ માનવા લાગ્યો છે કે, હું બહાર જે કાંઈ જોઈ રહ્યો છું તે જ હું છું; પણ આત્મા એટલું વિચારતો નથી કે, તે બહાર જે કાંઈ દશ્યરૂપે જોઈ રહ્યો છે તે તો તુચ્છ છે. તેનું સ્વરૂપ આ દશ્ય પદાર્થોથી તદ્દન જુદું જ છે. આત્મ-સ્વરૂપ સમજવા માટે જ્ઞાનીજનો આત્માને સંબોધીને કહે છે કે:—

ચેતન ભજ તૂ અરહનાથને તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા.

"હે! ચૈતન્ય આત્મા! અત્યાર સુધી પરમાત્માને ભૂલી જઈ તેં ગંભીર ભૂલ કરી છે. હવે અમારી વાતને ધ્યાનમાં લઈ તારી થએલી ભૂલ સુધારી લે અને પરમાત્માનું ભજન કર; કારણ કે, ભગવાન અરહનાથ ત્રિભુવનના સ્વામી છે. તારે તો એ ત્રિભુવનના સ્વામી અરહનાથની જ મુલાકાત કરવી જોઈએ. તારું અને તેમનું સ્વરૂપ એક જ છે એટલા માટે તારે તેમને જ મળવું જોઈએ. તું પોતે જ પોતાનો કર્ત્તા છે અને બહારના બધા પદાર્થો તારા સહાયક છે. તું તો એ બધા પદાર્થો પાસેથી કામ લેનાર સ્વામી છો. છતાં તું આ વાતને ભૂલી જઈ સ્વામી હોવા છતાં તે પદાર્થોને વશ થઈ રહ્યો છે અને એ પદાર્થોની–સાધનોની સાથે અહીંતહીં ભટકી રહ્યો છે. માટે તું અજ્ઞાનને દૂર કરી જરા જો કે તારાં આ સાધનો તને કઈ બાજુ લઈ જઈ રહ્યાં છે? વાસ્તવમાં તારે કઈ બાજુ જવું જોઈએ અને તારાં આ સાધનો તને કઈ બાજુ લઈ જઈ રહ્યાં છે તે તું બરાબર જો. આમ બરાબર જોવાથી જ તું પોતાના સ્વરૂપને સમજી ભવિષ્યની ગતિ માટે દિશા પરિવર્તન કરી શકીશ."

આત્મા કોને આધીન થઈ કેવી રીતે કઈ બાજુ જઈ રહ્યો છે એ બતાવવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ એક સુંદર કલ્પના કરી છે. તેમની કલ્પના એવી છે કે, એક રથ છે, તેને ઘોડાઓ જોડવામાં આવેલ છે. ઘોડાઓની લગામ સારથીના હાથમાં છે, તે રથનો માલિક રથમાં બેઠેલ છે અને રથને સારથી ચલાવી રહ્યો છે. જો રથમાં બેઠેલો રથનો માલિક સાવધાન હશે તો તે સારથીને એમ જ કહેશે કે, મારે અમુક જગ્યાએ જવું છે માટે રથને તે બાજુ જ હંકારજે. રથના સ્વામીએ આ પ્રમાણે સાવધાન રહેવું જ જોઈએ. સારથીનો પણ એ જ ધર્મ છે કે, રથીની સૂચનાનુસાર રથને ચલાવે અને ઘોડાઓને લગામદ્વારા કાબુમાં રાખી યથેષ્ટ સ્થાને રથને લઈ જાય. આ પ્રમાણે જો રથી સાવધાન હશે, જો સારથી રથીની સૂચનાનુસાર રથને ચલાવતો હશે, જો લગામદ્વારા ઘોડાઓને સારથી કાબુમાં રાખતો હશે અને ઘોડાઓ જો જાતવંત હશે તો તો રથીને યથાસ્થાને લઈ જવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી આવી શકશે નહિ. આથી વિપરીત જો રથનો સ્વામી અસાવધાન હોય, જો સારથી સ્વચ્છંદ હોય અને મરજી મુજબ રથને ચલાવતો હોય, જો ઘોડાઓની લગામ બરોબર કાબુમાં રાખવામાં આવતી ન હોય અને ઘોડાઓ પણ અડીયલ ટટ્ટુ હોય તો તે રથ અને તેની સાથે જ સારથી તથા તેનો માલિક યથેષ્ટ સ્થાને પહોંચવાને બદલે રસ્તામાં જ પડી જાય.

આ ઉદાહરણ આત્માને પણ લાગુ પડે છે. આત્મા પણ એક રથી છે કે જે આ શરીરરૂપી રથમાં બેઠેલો છે. ઉપનિષત્‌માં કહ્યું છે કેઃ—

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च।
बुद्धिन्तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च॥
इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान्।
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः॥

અર્થાત્—હે! બુદ્ધિમાનો! આ શરીર એક રથની સમાન છે. આ શરીરમાં બેઠેલો આત્મા આ શરીરનો રથી છે. નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ–વિવેક એ આ શરીરરૂપી રથનો સારથિ છે. મન એ આ શરીરરૂપી રથમાં જોડેલા ઘોડાઓની લગામ છે અને ઇન્દ્રિયો આ શરીર-

રૂપી રથના ઘોડાઓ છે. જે પ્રમાણે લગામના ઈશારાથી ઘોડાઓ દોડે છે તે જ પ્રમાણે આ શરીરરથમાં જોડવામાં આવેલા ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓ પણ મનરૂપી લગામના ઇશારાથી દોડે છે પણ ઇન્દ્રિયો સ્વચ્છંદ થઈને જે જે વિષયોની તરફ દોડવા લાગે છે તે માર્ગ ઇન્દ્રિયોનો છે, આત્મારૂપી રથીનો તે માર્ગ નથી. આત્મારૂપી રથી વિષયોના માર્ગે જવા ચાહતો નથી પણ મનરૂપી લગામ ઢીલી અને ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓ સ્વચ્છંદ છે એટલા માટે એમ થવું સ્વાભાવિક છે.

ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓ મનરૂપી લગામથી વશ છે અને એ મનરૂપી લગામને કાબુમાં રાખનાર બુદ્ધિ સારથિ છે. એ બુદ્ધિ આત્મારૂપી રથીનો સારથિ છે. એટલા માટે બુદ્ધિને આત્માધીન રાખવી જોઈએ. જો રથી સાવધાન હોય તો તે સારથિને પોતાને અધીન રાખી શકે છે અને એમ કહી શકે છે કે, 'હે ! સારથિ ! મારે અમુક જગ્યાએ જવું છે માટે રથને તે રસ્તે હંકારજે, ઊલટે માર્ગે હંકારીશ નહિ.' જે આત્મા-રથી આ પ્રમાણે સાવધાન હોય, અને બુદ્ધિ-સારથિને પોતાની અધીનતામાં રાખે તો આ શરીરરૂપી રથની સહાયતાથી આત્મા યથેષ્ટ સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અર્થાત્ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

આત્માને આ શરીરરૂપી રથ મળ્યો છે. એટલા માટે એ રથને કઈ દિશામાં લઈ જવો જોઈએ એનો તમે વિચાર કરો. આને માટે સર્વપ્રથમ એ વિચારો કે તમારે દુર્ગતિ જોઈએ કે સદ્ગતિ ? દુર્ગતિ તો કોઈ પણ ચાહતું નથી. બધા એમ જ કહેશે કે, અમારે સદ્ગતિ જ જોઈએ, પણ તમો સદ્ગતિ તો ચાહો છો પરંતુ તમે શું કરી રહ્યા છો અને તમારો રથ કઈ બાજુ જઈ રહ્યો છે તેનો વિચાર કરો. તમારો આત્મા અસાવધાન, બુદ્ધિ પાગલ, મન ઇન્દ્રિયોને અધીન અને ઇન્દ્રિયો સ્વચ્છંદ તો થઈ રહી નથી ને ? જો એમ હોય તો એ દશામાં સદ્ગતિ કેમ મળી શકે ? જ્યારે આત્માને સાવધાન કરો, બુદ્ધિને નિશ્ચયાત્મક અને આત્માને સ્વાધીન કરો અને ઇન્દ્રિયોને સ્વચ્છંદ ન બનાવતાં મનને વશ કરો ત્યારે જ સદ્-ગતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે; અર્થાત્ આત્મા પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે.

તમે 'નમોત્થુણં' નો પાઠ બોલતાં ભગવાનને માટે એમ કહો છો કે, ભગવાન ધર્મના સારથિ છે. જ્યારે ભગવાનને સારથિ બનાવવામાં આવે ત્યારે આત્માનું કલ્યાણ થવામાં કાંઈ સંદેહ હોઈ શકે ખરો ! અર્જુને કૃષ્ણને કહ્યું હતું કે, હે ! કૃષ્ણ ! આપ મારા સારથિ છો એટલે મારી હાર કેમ થઈ શકે ? આ જ પ્રમાણે જ્યારે ભગવાન સારથિ હોય ત્યારે દુર્ગતિ કેમ થઈ શકે ? પણ સદ્ગતિ કે મુક્તિ ત્યારે જ મળી શકે કે, જ્યારે ભગવાનને સારથિ બનાવવામાં આવે અર્થાત્ બુદ્ધિ ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવામાં આવે. જે પ્રમાણે વાસુ-દેવનો ગરુડધ્વજ રથ પ્રસિદ્ધ છે તે જ પ્રમાણે આ મનુષ્ય શરીરરૂપી પ્રસિદ્ધ રથ આત્માને મળ્યો છે. આ રથના સારથિ ભગવાનને બનાવવામાં આવે અર્થાત્ જે સારથિનું કામ કરી રહી છે તે બુદ્ધિને અત્યારથી ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવામાં આવે તો કલ્યાણ થવામાં શું વિલંબ લાગે ખરો ? અને આવું મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ જો આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં ન આવે તો પછી કલ્યાણ ક્યારે થઈ શકશે ?

આ સમ્પ્રદાયમાં રઘુનાથજી મહારાજ નામના એક તેજસ્વી મહાત્મા થઈ ગયા છે. તે તપસ્વી હતા. એકવાર જોધપુરમાં રઘુનાથજી મહારાજે ત્યાંના સીંઘીજીને કહ્યું કે, "સીંઘીજી !

ધર્મધ્યાન કાંઈ કરો છો કે નહિ ?" સીંઘીજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, "મહારાજ! પહેલાનાં ભવમાં ખૂબ ધર્મધ્યાન કરી આવ્યા છીએ એટલે જ આ ભવમાં જાગીર મળી છે, ઊંચું કુળ મળ્યું છે અને સારા ઘરની સ્ત્રી પણ મળી છે. તેથી અત્યારે તો આગળના ભવમાં ધર્મધ્યાન કરેલું છે તેનો ઉપભોગ કરીએ છીએ. એટલે હમણાં ધર્મધ્યાન કરવાની શી જરૂર છે ?" ત્યારે રઘુનાથજી મહારાજે કહ્યું કે, "એ તો ઠીક છે કે તમે પહેલાં ધર્મધ્યાન કર્યું છે એનું ફલ અત્યારે મળી રહ્યું છે અને તે બધા જોઈ રહ્યા છે પણ જો હવે ધર્મકરણી ન કરી અને મરીને કુતરા થયા તો આ મકાનમાં આવવા દેશે ?" સીંઘીજીએ જવાબ આપ્યો કે, "ના, એ દશામાં તો આવવા નહિ દે." ત્યારે રઘુનાથજી મહારાજે કહ્યું કે, "અમે એટલા જ માટે ધર્મધ્યાન કરવાનું કહીએ છીએ. પહેલાં ધર્મધ્યાન કર્યું એનું ફળ તો અત્યારે ભોગવી રહ્યા છો, પરંતુ ભવિષ્ય માટે પણ કાંઈક સારી કરણી કરો. આ મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે છતાં ધર્મધ્યાન ન કર્યું તો શું પછી કૂતરા કે બિલાડીના ભવમાં ધર્મધ્યાન થઈ શકશે ?"

આ જ વાત તમે તમારા વિષે પણ સમજો. જો આ મનુષ્યજન્મ પામીને પણ આત્માનું કલ્યાણ ન કર્યું તો પછી ક્યારે કરશો ! એટલા માટે આ મનુષ્યશરીરદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૬

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આ જ વાત કહી રહ્યા છે કે, "હે ! રાજન્ ! કુશીલોનો માર્ગ છોડી મહાનિગ્રન્થોના માર્ગે ચાલ."

જો કે રાજા શ્રેણિક સાધુ થતો ન હતો પણ તે મુક્તિનો અભિલાષી તો હતો જ. આત્માને મુક્તિધામમાં પહોંચ્યા વિના શાન્તિ મળી શક્તિ નથી; એટલા માટે બધાએ મુક્તિની જ અભિલાષા રાખવી જોઈએ. કદાચિત્ આ ભવમાં જ તમે મુક્ત થઈ ન શકો તોપણ જો મુક્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રહે અને મુક્તિ તરફ જ ગતિ કરવામાં આવે તો મુક્તિ આ ભવમાં નહિ તો અન્યભવમાં મળશે જ. બલ્કિ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાથી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી એમ જ કહેવાશે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—**चलमाणे चलिये कडमाणे कडे** અર્થાત્—જે કાર્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે તે કાર્યને પૂરું થએલું સમજો અને જેણે ચાલવા માંડયું છે તેને પહોંચેલો સમજો.

માનો કે, એક માણસ મુંબઈ ગયો છે અને બીજો માણસ મુંબઈ જવા માટે રવાના થયો છે. જે પહેલો ગયો છે તે તો મુંબઈ પહોંચી ગયો છે પણ બીજો માણસ જે હજી ઘરમાંથી નીકળ્યો જ છે તેને માટે મુંબઈ હજી દૂર છે છતાં કોઈ એ બન્ને કયાં ગયા એમ પૂછે તો એ બન્નેને માટે એમ જ કહેવાશે કે તેઓ મુંબઈ ગયા છે. અર્થાત્ જે જ્યાં જવા માટે નીકળ્યો તે તરફ પ્રસ્થાન કરનારને માટે એમ જ કહેવામાં આવશે કે તે યથાસ્થાને પગ મૂકી રહ્યો છે. આ જ પ્રમાણે એક માણસ મુંબઈથી રાજકોટ આવવા માટે નીકળ્યો છે. હજી તે મુંબઈમાં જ છે છતાં તાત્વિક દૃષ્ટિએ તો તેને માટે તો રાજકોટ જ સમીપ કહેવાશે.

શુકલપક્ષની બીજને દિવસે પ્રકાશ ઓછો થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષની બીજને દિવસે પ્રકાશ વધારે થાય છે છતાં એકને શુકલપક્ષ અને બીજાને કૃષ્ણપક્ષ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે, એકમાં પ્રકાશની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે અને તે પ્રકાશની સન્મુખ છે અને બીજામાં પ્રકાશ

વધારે હોવા છતાં પ્રકાશની હાનિ થઈ રહી છે અને તે પ્રકાશથી ઉન્મુખ છે. શુકલપક્ષમાં બીજને દિવસે પ્રકાશ ઓછો હોય છે પણ તે ક્રમશઃ વધતો હોય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં બીજને દિવસે પ્રકાશ વધારે હોય છે પણ તે ક્રમશઃ ઓછો થતો જાય છે.

અનાથી મુનિ આ જ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી એમ કહે છે કે, ભલે એક જ પગલું ભરો પણ તે મહાનિર્ગ્રન્થના માર્ગે જ ભરો. આ પ્રમાણે ભલે મહાનિર્ગ્રન્થના માર્ગે એક જ પગલું ભરવામાં આવે છતાં તમારા માટે એમ જ કહેવામાં આવશે કે તમે મુક્તિના માર્ગે જ ચાલી રહ્યા છો!

અનાથી મુનિએ આ વાત જો કે બધાને માટે કહી છે પણ તમારા લોકોની અપેક્ષાએ અમારા-સાધુઓ-ઉપર એ વાતની વધારે જવાબદારી રહેલ છે; કારણ કે અમે ધર્મને માટે જ શિરોમુંડન કરાવ્યું છે અને તમારો અને અમારો જે સંબંધ છે તે સંબંધ પણ ધર્મને કારણે જ છે, છતાં બને છે એવું કે, કોઈ કોઈ સાધુઓ અને ગૃહસ્થોનો સંબંધ સંસારને માટે બની જાય છે. એટલા માટે સાધુઓએ આ વિષે વિશેષ સાવધાની રાખવાની જરૂર છે.

અનાથી મુનિએ જે કાંઈ કહ્યું છે તેનો સાર એ જ છે કે, જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેને જીવનમાં ઉતારવાં. કેટલાક લોકો તો કેવળ જ્ઞાનને જ માને છે અને કેટલાક લોકો કેવળ ક્રિયાને જ માને છે; પણ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, જ્ઞાન અને ક્રિયાના સમન્વયની આવશ્યકતા છે. બન્નેનો સમન્વય થાય તો જ કલ્યાણ થઈ શકે. જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા આંધળી છે અને ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જે પંગુ-લંગડો હોય છે તે જોઈ તો શકે છે પણ ચાલી શકતો નથી પરંતુ જે આંધળો હોય છે તે ચાલી તો શકે છે પણ જોઈ શકતો નથી. પણ જો બન્ને એકબીજાની સહાયતાથી કામ કરે તો બન્ને ચાલી પણ શકે છે અને યથેષ્ટ સ્થાને પહોંચી શકે છે. આ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે, એક સંઘે જંગલમાં પડાવ નાંખ્યો. એ સંઘની સાથે એક લંગડો અને એક આંધળો હતો. રાતના સમયે સંઘના બીજા લોકો તો ઉઠીને ચાલ્યા ગયા પણ તે લંગડો અને આંધળો એ બન્ને રહી ગયા. કેવલ એ બે જ માણસો હતા. અને તે સ્થાન જંગલ હોવાથી ભયાનક હતું. સવારે ઉઠીને લંગડાએ જોયું કે, આ બધા લોકો ચાલ્યા ગયા છે અને કેવળ અમે બે જ જણા અહીં રહ્યા છીએ. તે લંગડાએ આંધળાને બધી હકીકત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે હવે શું કરવું! જો આપણે અહીં જ રહીશું તો જંગલના જાનવરો આપણને ફાડી ખાશે. હું સાથીઓ જે માર્ગે ગયા છે તે માર્ગ તો જોઈ શકું છું પણ લંગડો હોવાથી ચાલી શકતો નથી ત્યારે આંધળો કહેવા લાગ્યો કે, હું ચાલી તો શકું છું પણ જોઈ શકતો નથી.

તે વખતે જો તેઓ બન્ને સંપી ન જાય તો તેઓ બન્ને ત્યાં જ રહી જાય અને જંગલી પશુઓ તેમને ફાડી ખાય; પણ બન્નેએ સંપીને એવો વિચાર કર્યો કે, આપણામાં એકને ચાલવાની શક્તિ છે અને એકને જોવાની શક્તિ છે. એટલા માટે આ બન્ને શક્તિનો સમન્વય કરી આપણે જંગલમાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી આંધળાએ લંગડાને પોતાની કાંધે બેસાડી દીધો અને લંગડો તેને માર્ગ બતાવવા લાગ્યો. લંગડો માર્ગ બતાવતો જતો હતો અને આંધળો ચાલતો જતો હતો. બન્નેને એક જ સ્થાને જવાનું હતું એટલા માટે બન્ને પોતપોતાની શક્તિનો સમન્વય કરી યથેષ્ટ સ્થાને પહોંચી ગયા.

જ્ઞાન અને ક્રિયા વિષે પણ એમજ સમજો. કોઈ કહે છે કે, જ્ઞાન હોય તો પછી ક્રિયાની શી જરૂર છે અને કોઈ એમ કહે છે કે, બડબડ કરવાથી અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાથી શો લાભ છે? આપણે તો ક્રિયા જ કરવી. જો કે લક્ષ્ય તો બન્નેનું આત્મકલ્યાણ સાધવાનું છે, પણ બન્નેમાં કુસંપ હોવાથી—કેવલ એક એક શકિત હોવાને કારણે–બન્નેમાંથી કોઈ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. લક્ષ્ય તો ત્યારે જ સિદ્ધ થઈ શકે કે જ્યારે બન્નેની શકિતઓનું એકીકરણ–સમન્વય કરવામાં આવે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે જ્ઞાન ક્રિયાનું ખંડન કરે છે તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન છે અને જ્ઞાન વિનાની જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે પણ નકામી છે, લાભ તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે જ્ઞાનની સાથે ક્રિયા કરવામાં આવે.

વ્યવહારમાં પણ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેની આવશ્યકતા રહે છે. જેમકે કોઈ માણસ કહે કે, સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. પરંતુ સ્વતંત્રતા કેવળ જ્ઞાનથી કે કેવળ ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને હોય તો જ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ શકે. જેમકે કડકડતી ભૂખ લાગી છે અને ભોજન કરવું છે પરંતુ ભોજન કેવી રીતે કરવું એનું પણ જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનપૂર્વક ભોજન કરવાથી જ ભૂખ મટી શકે છે. ભોજન મુખથી જ કરી શકાય છે, કાનદ્વારા ખાઈ શકાતું નથી. આ જ્ઞાન હોય તો જ ભોજન કરી શકાય છે.

તમે લોકો એ તો જાણો જ છો કે, મુખદ્વારા ભોજન થાય છે. એનું જ્ઞાન તો બધાને હોય છે પરંતુ સાથે સાથે જે ભોજન કરવામાં આવે છે તે પથ્ય છે કે અપથ્ય તેનું પણ જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે. જો અપથ્ય ભોજન કરવામાં આવે તો લોકો પરિણામે રોગી અને દુઃખી થતાં જોવામાં નથી આવતાં? આ પ્રમાણે વ્યવહારમાં પણ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેયની આવશ્યકતા રહે છે, એકથી કામ ચાલી શકતું નથી. જ્ઞાન વિનાની કરવામાં આવેલી ક્રિયા હાનિપ્રદ નીવડે છે. સાથે સાથે ક્રિયાવિહીન જ્ઞાન પણ પોપટીયું જ જ્ઞાન છે. ઉદાહરણને માટે એક માણસે એક પોપટને એમ શીખડાવ્યું કે, 'બિલાડી આવે ત્યારે ડરતા રહેવું.' પોપટ તો 'બિલાડી આવે ત્યારે ડરતા રહેવું' એમ રટતો રહ્યો. એકવાર બિલાડી આવી અને તે પોપટને પંજામાં પકડી પણ લીધો પણ તે તો એમ જ રટતો રહ્યો કે, બિલાડી આવે ત્યારે ડરતા રહેવું. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, 'અરે! મૂર્ખ પોપટ! બિલાડી ક્યારે આવશે અને તું ક્યારે ડરતો રહીશ?' આ પ્રમાણે તે પોપટને 'બિલાડી આવે ત્યારે ડરતા રહેવું' એ જ્ઞાન તો હતું પરંતુ તે જ્ઞાન સક્રિય—ક્રિયાત્મક ન હોવાને કારણે તે જ્ઞાન કોઈ કામનું રહ્યું નહિ, નિષ્ફળ નીવડ્યું.

આજની શિક્ષા પણ પોપટીયા શિક્ષણના જેવી બની રહી છે. જે વસ્તુ ઉપર પોતાનો અધિકાર નથી તે વસ્તુને પોતાની માનવી અને જે વસ્તુ પોતે બનાવી શકતા નથી એ વસ્તુ મેળવીને અભિમાન કરવું અને જીવનને પરતંત્ર બનાવવું એ પોપટીયું જ્ઞાન છે. ઉદાહરણ તરીકે જે પાઘડી તમે પહેરો છો તે પાઘડી બનાવવામાં તમે શું કર્યું છે? શું તમે તે પાઘડીને વણી કે રંગી છે? તમે જે ધોતીયું પહેરો છો અને તે પહેરીને અભિમાન કરો છો તે ધોતીયાને તમે કોઈ દિવસ બનાવ્યું છે? જો નહિ તો પછી તેને પહેરવામાં અભિમાન કેમ કરી શકો અને પોતાની કેમ માની શકો?

આજે સાંભળ્યું છે કે, હમણાં એક એવું મશીન નીકળ્યું છે કે જે એક હાથ લાંબો કરવાથી કોટની એક બાંય પહેરાવી દે છે અને બીજો હાથ લાંબો કરવાથી બીજી બાંય પહેરાવી દે છે. આ પ્રમાણે મશીન કોટ પહેરાવી દે છે. માનો કે એ પ્રમાણે કોઈ ધોતીયું પહેરાવી દે એવું મશીન નીકળે અને તે મશીન ધોતીયું પહેરાવી પણ આપે તો તે સ્થિતિમાં લજ્જા બચાવવાનું કામ તમારા હાથમાં રહ્યું કે, પરતંત્ર રહ્યું ? મશીન ધોતીયું પહેરાવી આપે પછી ધોતીયું પહેરવાની તમે તકલીફ જ શા માટે લો ? પણ જો બજારમાં ધોતીયું ખુલ્લી જાય તો એ દશામાં તમે શું કરશો ? આ પ્રમાણે જે વસ્તુને લીધે તમે પરતંત્ર છો, તે વસ્તુ મેળવીને અભિમાન કરવાની શી જરૂર છે ! આવા ખોટા અભિમાનને કારણે જ લોકો પરાધીન અને પતિત બન્યાં છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, શ્રેણિક રાજાના પુત્રે અને પાલિત શ્રાવકના પુત્રે ૭૨ કલાનું શિક્ષણ લીધું હતું. કદાચ શ્રેણિકના પુત્રે રાજ્ય કરવા માટે ૭૨ કલા શીખી હોય એમ કહેતા હો તો શું પાલિતના પુત્રને રાજ્ય કરવું હતું કે તેને ૭૨ કલાઓ શીખડાવવામાં આવી ? પાલિત શ્રાવક હતો અને નિર્ગ્રન્થપ્રવચનનો જાણકાર હતો. છતાં તેણે પોતાના પુત્રને રાજાના પુત્રની માફક ૭૨ કલાઓ શીખડાવી હતી. મારી સમજમાં તો એમ કરવાનું કારણ કદાચ એ હશે કે, જીવનને પરતંત્ર ન બનાવવું; પણ સ્વતંત્ર બનાવવું. પરતંત્ર બનવાથી જીવન દુઃખી બની જાય છે. સુખી જીવન તો સ્વતંત્ર બનવાથી જ બને છે. જીવનના ઉપયોગને માટે જે વસ્તુ આવશ્યક છે તે વસ્તુ કઈ છે કે જેનો સમાવેશ ૭૨ કલાઓમાં થતો નથી ? ઘર, વસ્ત્ર, ભોજન બનાવવું આદિ બધાં કાર્યો ૭૨ કલામાં અન્તર્ગત થાય છે. આજે એ ચીજોનો ઉપયોગ તો કરવામાં આવે છે પણ તે ચીજોને કેમ બનાવવી એ ન જાણવાને કારણે જ જીવન પરતંત્ર બની રહ્યું છે; જીવન પરતંત્ર હોવા છતાં લોકો ખોટું અભિમાન કરે છે અને એ અભિમાનને કારણે જ લોકો પતિત થઈ રહ્યા છે.

કદાચ કોઈ કહે કે, અમે પુણ્યવાન છીએ અને અમારી સાથે પુણ્ય કમાવી લાવ્યા છીએ એટલા માટે અમે તૈયાર વસ્તુ ખાઈએ છીએ, પહેરીએ છીએ અને આનંદ માણીએ છીએ. પણ જે લોકો પરતંત્રતા ભોગવે છે તે લોકો પુણ્યવાન છે કે જેમનું જીવન પરતંત્ર નથી, પણ સ્વતંત્ર છે તે લોકો પુણ્યવાન છે ? પરતંત્રતા ભોગવવી અને પોતાને પુણ્યવાન માની અભિમાન કરવું એ ભૂલ છે. જેમકે મારા હાથે ઑપરેશન કરવામાં આવ્યું છે, એ મારા હાથથી પાત્ર ઉપડતું નથી અને મારા માટે સાધુઓ ગોચરી લઈ આવે છે. જો તૈયાર ખાઈ લેવું એ જ પુણ્યતા છે તો તો હું સાધુઓએ લાવેલી ગોચરી ખાઈને એમ કહી શકું કે હું તૈયાર ખાનારો તો પુણ્યવાન છું અને તમે ગોચરી લાવનારા પાપી છો. બીમાર થવાથી સાધુઓ મારું મલમૂત્ર પણ પરઠવી આવે છે, એટલા માટે હું તેમને કહું કે હું પુણ્યવાન છું અને તમે પાપી છો તો શું આ મારું કથન ઉચિત કહી શકાય ખરું ?

લોકો સમ્યગ્જ્ઞાનની વાતો તો કરે છે પણ આજે તેઓ સમ્યગ્ જ્ઞાનથી કેવી રીતે દૂર જઈ રહ્યા છે તે જોતા નથી. પોતાની અશક્તતાને કારણે બીજાઓની સહાયતા લઈને સહાયતા આપનારાઓને પાપી બનાવવા અને પોતાને પુણ્યવાન કહેવડાવવા એ કોઈપણ દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી. મારા માટે ઉચિત તો એ છે કે, પોતાની અશક્તતાને કારણે મુનિઓ પાસેથી હું જે

કાર્ય લઉં છું તેને માટે હું તેમને ધન્યવાદ આપું અને પોતાને માટે એવો પશ્ચાત્તાપ કરું કે, મારામાં આ પ્રકારની અશકતતા ક્યાંથી આવી ગઈ? મારે મુનિઓને એમ કહેવું જોઈએ કે, તમે લોકો મારા જેવા અશક્તની આ પ્રમાણે સહાયતા કરી ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરી રહ્યા છો અને ભગવાનની સમીપ જઈ રહ્યા છો. હું તો પોતાનું કામ કરવામાં પણ અશક્ત છું એટલે મને મારી અશકતતાને માટે ખેદ છે.

આ પ્રમાણે પોતાની અશક્તતાને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો તો ઠીક છે પણ ખોટું અભિમાન કરવું અને બીજાને ખરાબ બનાવવા એ કોઈપણ રીતે ઠીક નથી. તમે લોકો એમ વિચારો છો કે, અમે તૈયાર ખાઈએ–પહેરીએ છીએ એટલા માટે અમે પુણ્યવાન છીએ પરંતુ પરાધીનતા વહોરવી એ શું પુણ્યતા છે? તમે લોકો બીજાઓનું બનાવેલું ભોજન ખાઓ છો પરંતુ રસોયો એમ કહી દે કે, હું રસોઈ નહિ બનાવું તો તમે શું કરશો? તમે એમ કહેશો કે અમારી સ્ત્રી ભોજન બનાવી લેશે! પણ માનો કે, તમારી સ્ત્રી પણ બિમાર પડી ગઈ હોય અને એ દશામાં પોતાને ભોજન બનાવતાં આવડતું ન હોય તો કેટલી મુશ્કેલી સહેવી પડે? કદાચ તમે કહો કે આખરે હોટલ તો છે ને? પણ હોટલની બોટલ ફોડવા છતાં પણ આખરે પરતંત્ર જ રહ્યા ને?

જે લોકો પાયખાનામાં શૌચ જાય છે તે લોકો પોતાને 'મોટા' માને છે અને જે લોકો અશુચિ સાફ કરે છે તેમને 'નીચ' માને છે. તે લોકો અશુચિ સાફ કરતા હોવાને કારણે 'નીચ' કહેવાય છે. જો માતા પોતાના પુત્રની અશુચિ સાફ કરે નહિ અને તેને અશુચિમાં જ રહેવા દે તો કેવી મુશ્કેલી પડે! તો પછી જે અશુચિ સાફ કરે છે તેમને 'નીચ' કહેવા અને પોતે અશુચિ ફેલાવવા છતાં પોતાને 'ઉચ્ચ' માનવા એ કેવી ભૂલ છે! જેમને તમે નીચ કહો છો તે ભંગીઓ જો ચાહે તો તમો સૌને એક જ દિવસમાં સંકટમાં મૂકી શકે છે. જો તેઓ એક દિવસ પણ અશુચિ સાફ ન કરે તો કેવી મુશ્કેલી ઉભી થાય? ઉદયપુરને વિષે એમ સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં ભંગીઓને ચાંદી પહેરવાની મના કરવામાં આવી હતી. આ કારણને લીધે ભંગીઓએ ઝાડુ કાઢવાનું બંધ કરી દીધું. આખરે બધાએ ઠેકાણે આવવું પડયું અને ભંગીઓને ચાંદી પહેરવાની છૂટ આપવી પડી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. જે ક્રિયારહિત જ્ઞાન છે તે પોપટીયું જ્ઞાન છે અને ક્રિયાનો ત્યાગ કરી પરતંત્રતા ભોગવવી એ સમ્યગ્જ્ઞાન નથી. એ વાત બીજી છે કે, આજે તમે તમારા જીવન સંબંધી બધાં કામો તમારા હાથે કરી શકતાં નથી તો પણ તેનું અભિમાન તો છોડો. અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી પણ ઘણો ખરો લાભ થશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૯

સુદર્શનની કથા પૂરી થઈ ગઈ. હવે એ કથાનો ઉપસંહાર કરવાનો છે. આ ચરિત્ર કથામાંની કઈ વાતો ઉપર તમારું ધ્યાન ખેંચવાનું છે તે અત્રે બતાવવું છે.

સૌથી પહેલાં અર્હદ્દાસી અને જિનદાસને જુઓ કે બન્ને પતિ–પત્નીનાં નિયમોનું કેવી રીતે પાલન કરતા હતા. તેમને ત્યાં રહેતો સુભગ દાસ કેવી રીતે સેવા કરતો હતો અને સુભગની સાથે જિનદાસ અને અર્હદ્દાસી કેવો પ્રેમપૂર્વક વ્યવહાર રાખતા હતાં.

તમારે સેવક પણ જોઈએ અને સંતાન પણ જોઈએ. પણ કેવાં જોઈએ ? જવાબમાં બધા એમ જ કહેશે કે સારાં સંતાન અને સારા સેવકો જોઈએ. પરંતુ તમે પોતે કેવા છો ! તેનો વિચાર કરો. જ્યારે તમે પોતે જ સારા નહિ હો તો પછી સંતાનો સારાં ક્યાંથી થાય ? 'મૂળ જો સારું હશે તો ફળ મીઠાં આવશે.' એ લોકોક્તિ અનુસાર માતાપિતા સારાં હોય તો સંતાનો પણ સારાં થઈ શકે. પોતે સારાં ન હોય તો સંતાનો સારાં ક્યાંથી થઈ શકે ?

સુભગ સેવક જ તેમને ત્યાં સુદર્શન નામનો પુત્ર થયો. પુત્ર કોને કહેવો ! એની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, **पुनातीति पुत्रः** અર્થાત્—જે પોતાની રહેણીકરણીથી માતાપિતાને તથા વંશકુળને પવિત્ર બનાવે તે જ પુત્ર છે. નીતિમાં પણ કહ્યું છે કે:—

परिवर्त्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥

અર્થાત્—આ પરિવર્ત્તનશીલ સંસારમાં બધા જન્મે છે અને મરે છે પણ તેમનું જન્મવું જ સાર્થક છે કે જે પોતાના કુલવંશને પવિત્ર બનાવે છે.

સુદર્શને પોતાના કુલને કેવું પવિત્ર બનાવ્યું હતું તે જુઓ. કેટલાક લોકો વૃદ્ધ થવા છતાં પણ સંસારવ્યવહારમાં જ ફસાઇ જઈ આખરે મરી જાય છે; પણ જિનદાસે સુદર્શનને યોગ્ય સમજી તેના ઉપર સંસારવ્યવહારનો ભાર સોંપી દીધો અને પોતે તથા અર્હદ્દાસીએ આત્માનું કલ્યાણ સાધ્યું. જિનદાસ તથા અર્હદ્દાસીનું આ કાર્ય પણ અનુકરણીય છે. જે લોકો અન્ત સમય સુધી સંસારવ્યવહારમાં જ ફસાએલા રહે છે તેઓ પોતાનું તો અહિત કરે જ છે પણ સંતાનોનું પણ અહિત કરે છે. તેઓ સંતાનોની સામે એવો ખરાબ આદર્શ મૂકી જાય છે કે જેથી સંતાનોનું પણ અહિત થાય છે.

સુદર્શને કપિલની સાથે મિત્રતા બાંધી હતી. મિત્રતા કેવી હોવી જોઈએ એ પણ સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. સાચા મિત્ર વચ્ચે છૂપી વાત પણ છુપાવવામાં આવતી નથી અને તેની સાથે ખાનપાનાદિમાં પણ કોઈ પ્રકારનો ભેદ રાખવામાં આવતો નથી. આ જ પ્રમાણે સંકટના સમયે મિત્રની સહાયતા કરવા માટે મિત્રોએ હમેશાં તૈયાર રહેવું જોઈએ એ પણ બોધપાઠ આ ચરિત્રકથામાંથી મળે છે. નીતિમાં જે છ પ્રકારની મિત્રતા બતાવવામાં આવી છે તેમાંની ઉત્તમ મિત્રતા તો સુદર્શનની મિત્રતા જેવી જ હોય છે.

સુદર્શનની મિત્રતા જોવાની સાથે ત્રિયાચરિત્રથી કેટલા સાવધાન રહેવું જોઈએ અને કદાચ ત્રિયાચરિત્રના ફંદામાં ફસાઈ જવાય તો તેમાંથી કેવી રીતે બચવું જોઈએ એ પણ જુઓ. સુદર્શન કપિલાના ફંદામાં ફસાઈ ગયો હતો ત્યારે તેણે કપિલાને સ્પષ્ટ કહી દીધું હતું કે, હું મારી સ્ત્રીના સિવાય બીજા કોઈને માટે પુરુષ નથી. આ પ્રમાણે ત્રિયાચરિત્રના પંજામાં સપડાયા છતાં તે નિષ્કલંક બહાર નીકળી ગયો હતો. તેનું આ કાર્ય પણ અનુકરણીય છે.

અભયા રાણી હતી છતાં કપિલાના કુસંગમાંથી તે કેવી બની ગઈ હતી ! કપિલાએ તેને મશ્કરીમાં જ ખરાબ કામોમાં કેવી રીતે ફસાવી દીધી હતી ? અભયા ભલે ગમે તેવી હોય પણ જો તે કપિલાના કુસંગમાં પડી ન હોત તો તે સુદર્શનને ફસાવવા માટે તૈયાર ન થાત અને આગળની ઘટના પણ ઘટત નહિ. આ વાતને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી કુસંગતિથી હમેશાં બચવું જોઈએ. સાપ અને વીંછીના સંગથી એટલી હાનિ થતી નથી જેટલી હાનિ કુસંગથી થાય છે. અભયાની જે દુર્ગતિ થઈ તે કુસંગના કારણે જ થઈ હતી.

કદાચ અનાયાસ જ કુસંગમાં ફસાઈ જવું પડે કે પડી જવાય તો ત્યારે પોતાની ઉપર કુસંગનો પ્રભાવ પડવા દેવો ન જોઈએ. જેમકે સુદર્શન અભયાના કુસંગમાં ફસાઈ ગયા હતા પરંતુ કુસંગમાં ન પડવાને કારણે તેઓ કુસંગમાંથી બચી ગયા અને પરિણામે શૂળીનું સિંહાસન થઈ ગયું.

સુદર્શન શેઠ તો અભયાના પંજામાંથી બચી ગયા પણ એ ઉપરથી શિક્ષા એ લેવાની છે કે, કુસંગથી હમેશાં બચતાં રહેવું જોઈએ. કપિલાના કુસંગથી અભયાનું કેટલું બધું અધ:પતન થયું હતું તે આગળ કહી દેવામાં આવ્યું છે.

અભયાએ સુદર્શનને પતિત કરવાની જાળ બિછાવી હતી પણ સુદર્શન અભયાના કૃત્યથી વધારે સાવધાન થઈ ગયા. તેમના ઉપર કુસંગનો પ્રભાવ તો ન જ પડયો પણ તેમણે એમ વિચાર્યું કે, આ બધાં અનર્થો ઘરમાં રહેવાને કારણે જ થાય છે એટલા માટે ઘરનો જ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે ઘરનો પણ ત્યાગ કર્યો અને સાધુ બની ગયા. સાધુ થયા બાદ પણ અભયાની સહાયિકા પંડિતાએ મુનિને વિચલિત કરવા માટે હરિણી વેશ્યાને ભંભેરી. હરિણી શ્રાવિકા બની સુદર્શનને પોતાના ઘેર તેડી આવી અને સુદર્શન પણ માતા ઉપર બાળક જેમ વિશ્વાસ રાખે છે તેમ તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેની સાથે ગયા. જેમનામાં કપટ હોતું નથી તેમને સંદેહ પણ હોતો નથી અને તેઓ કોઈ કપટમાં ફસાઈ જતા પણ નથી.

હરિણીએ મુનિને અનુકૂલ–પ્રતિકૂલ અનેક ઉપસર્ગો આપી વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ મુનિ વિચલિત થયા નહિ. આખરે તેણીએ મુનિને જવા દીધા. મુનિ તો ચાલ્યા ગયા પરંતુ એ વેશ્યાનું પાછળથી શું થયું તે અત્રે જોવાનું છે.

હરિણી વેશ્યા કહે પંડિતા, મુનિ ગુણ અપરંપાર;
દંભ મોહ અબ હટા હૈ મેરા, પાઇ તત્ત્વકા સાર.
અબ મૈં ઐસા શ્રૃંગાર સજૂંગી, તજ ગહનોંકા ભાર;
સોના ચાંદી હીરા મોતી, જિસકા નહીં આધાર.
કજ્જલ ટીકી પાન તજૂંગી, મહંદી પ્રેમ ચડાય;
સચ્ચા પ્રેમ ચઢા કે તન પર, દિલ મુનિજી મેં લગાય.
જગતારક જિસ માર્ગ સે ગયે હૈં, લૂંગી ધૂલ ઉઠાય;
તન પર મલકર પાવન બનકર, સજંગી મેરી કાય.
મુનિ વિરહ મેં આંસૂ બહાઉં, યે હી મુક્તાહાર;
ઐસી સજીલી બનકે રંગીલી, પાઉં ભવોદધિ પાર.

મુનિ હરિણીને ત્યાંથી નીકળી ચાલ્યા ગયા. હરિણી તેમની તરફ જોતી જ રહી તે મનમાં વિચારતી હતી કે, આ કેવા મહાત્મા છે જે મારી આંખોના કટાક્ષથી પણ ડગ્યા નહિ. હું અત્યાર સુધી મોહને કારણે એવો ગર્વ કરતી હતી કે, મારી આંખોના કટાક્ષની સામે કોણ ઊભો રહી શકે એમ છે! પણ આજે હું સમજી ગઇ કે, જેમના હૃદયમાં પરમાત્માનો વાસ છે તે અપ્સરાથી ડગી શકે નહિ પણ આ મુનિના પ્રતાપથી મને આ વાત સમજવામાં આવી શકી છે.

હરિણીએ પંડિતાને બોલાવી. પંડિતા તેની સામે આવી અને કહેવા લાગી કે, આખરે તમે હારી ગયાને ? વેશ્યાએ જવાબ આપ્યો કે, હા, હવે હું એ મુનિના પ્રતાપથી દુર્ગુણોથી

હારી ગઈ છું. જો મુનિ આવ્યા ન હોત તો હું દુર્ગુણોથી હારી ન જાત. મેં અત્યાર સુધી તો દુર્ગુણોની સેવા કરી છે પણ હવેથી હું સદ્ગુણોની સેવા કરીશ. આ બધો પ્રતાપ તે મુનિનો જ છે.

હરિણી આ પ્રમાણે પંડિતાને કહે છે હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવાં તણા દેવ કે;
તરણતારણ પ્રભૂ મો ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કે. ॥ શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ આત્માને અનેક ભાવોની પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા છે. હજી આત્મા છદ્મસ્થ હોવાને કારણે તેનું કામ એક જ ભાવનાની પ્રાર્થનાથી ચાલી શકતું નથી. છદ્મસ્થની ભાવના બદલાયા જ કરે છે એટલા જ માટે ભક્તો વિધવિધ ભાવનાથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે.

ભગવાન મુનિસુવ્રતનું નામ તો તમે લોકો જાણો જ છો. 'લોગસ્સ'ના પાઠમાં ભગવાન મુનિસુવ્રતનું નામ આવે જ છે. શાસ્ત્રમાં ભગવાન મુનિસુવ્રતનું ચરિત્ર ઓછું મળે છે; પણ તીર્થંકર મહાપુરુષને માટે જેટલી સત્કલ્પના કરવામાં આવે તે બધી સત્કલ્પનાઓ ભગવાન અર્હન્તને લાગુ પડે છે. ભક્તજનો ભગવાન મુનિસુવ્રતની પ્રાર્થના કરતાં કહે છે કે:—

હું અપરાધી અનાદિ કો, જનમ જનમ ગુના કિયા ભરપૂર કે;
લૂટિયા પ્રાણ છકાયના, સેવિયાં પાપ અઢારહ ક્રૂર કે. શ્રી મુનિ૦
પૂર્વ અશુભ કર કર્ત્તવ્યતા, તેહને પ્રભુ તૂમ ન વિચાર કે;
અધમ ઉધારણ બિરુદ છે, સરન આયો અબ કીજીએ સાર કે. શ્રી મુનિ૦

ભક્તજનોએ આ પ્રમાણે મુનિસુવ્રત ભગવાનની સમક્ષ આત્મનિંદા કરી છે અને પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી છે. આ પ્રમાણે આલોચના કરી તેઓ સંસારનાં આઘાતો સહેવાં માટે દૃઢ થઈ રહ્યા છે. જેમકે કોઈ માણસ વ્યાયામશાળામાં જઈ કસરત કરી શરીરને દૃઢ બનાવે છે, મુદ્ગલ ફેરવી હાથને મજબૂત બનાવે છે અને બીજાનાં આઘાતો સહન કરી પોતાના શરીરને આઘાતો સહેવાને યોગ્ય બનાવે છે. તે માણસ વ્યાયામશાળામાં તો આઘાતો સહન કરવાની 'પ્રેક્ટીસ' પાડે છે, પણ વ્યાયામશાળામાંથી બહાર નીકળી જો તે બીજાઓનાં આઘાતો સહી ન શકે તો તેને માટે એમ જ કહી શકાય કે, તેણે બરાબર રીતે વ્યાયામ કરી

નથી. જો તેણે બરાબર રીતે વ્યાયામ કરી હોત તો તેનું શરીર બીજાઓનાં આઘાતો સહી શકે એવું બની શક્યું હોત.

આ વિષે મહાભારતમાં આવેલું આ ઉદાહરણ ભાવિકજનો માટે ઘણું જ ઉપયોગી છે. દુર્યોધનને યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, "હે! દુર્યોધન! જો તારું શરીર વજ્રનું બની જાય તો ભીમની ગદા તો શું, ઇન્દ્રનું વજ્ર પણ તારા શરીરની હાનિ કરી શકે નહિ. તારા શરીરને વજ્ર જેવું બનાવવાનો ઉપાય એ છે કે, તું એકવાર તારી ગુણવતી સતી માતાની દૃષ્ટિમાં નીકળી જા. તારા શરીર ઉપર તારી માતાની દૃષ્ટિ પડવાથી તારું શરીર વજ્ર જેવું બની જશે."

આ ક્ષાત્રધર્મનું ઉદાહરણ છે. ક્ષત્રિયો કાયરતા લાવી આગળ પાછળનો વિચાર કરતા નથી કિંતુ વીરતાનાં જ કામો કરે છે. તેઓ કાયરતાના પંથ ઉપર પગલું પણ ભરતા નથી પણ વીરતાના માર્ગે જ આગળ ધપતા જાય છે. દુર્યોધનને શરીર વજ્રમય બનાવવાનો ઉપાય બતાવતી વખતે યુધિષ્ઠિરને એવો વિચાર સરખો પણ ન આવ્યો કે, જો આનું શરીર વજ્રમય બની જશે તો મારા ભાઈઓનું શું થશે અને યુદ્ધનું પરિણામ કેવું આવશે? વીર લોકો આવી આડી અવળી વાતો કરતા નથી; તેઓ તો વીરતાની જ વાતો કરે છે.

યુધિષ્ઠિરે બતાવેલો ઉપાય જાણી દુર્યોધન ત્યાંથી રવાના થયો અને પોતાની માતા ગાંધારી પાસે આવી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. ગાંધારીએ બધી વાત સાંભળી દુર્યોધનને કહ્યું કે, "જેમની તારી ઉપર આટલી બધી કૃપા છે તે યુધિષ્ઠિરનો તું દ્રોહ કર નહિ." પણ દુર્યોધને ગાંધારીનું કહ્યું ન માન્યું અને એમ જ કહ્યું કે, "હું જેમ કહું છું તે પ્રમાણે તું કરી દે. તું તો મારા શરીરને જોઈ વજ્રમય જ બનાવી દે."

માતાનું હૃદય કોઈ જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. તે પોતાના પુત્રના અવગુણો જોતી નથી પણ તેનું કલ્યાણ જ જુએ છે.

ગાંધારીએ દુર્યોધનની ઇચ્છાનુસાર શરીર ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાની અનુમતિ આપી. જો કે યુધિષ્ઠિરે શરીરને વજ્રમય બનાવવાનો જે ઉપાય બતાવ્યો હતો તેમાં નગ્ન થઈ નીકળવાની શરત કરી હતી પણ દુર્યોધનને માર્ગમાં કૃષ્ણે નગ્ન થઈ ન નીકળવાની સલાહ આપી હતી. એ સલાહાનુસાર તેણે પોતાના ગુપ્તાંગને કોપીનદ્વારા ઢાંકી દીધું અને તે માતાની દૃષ્ટિમાંથી પસાર થયો.

દુર્યોધન પોતાની માતાની દૃષ્ટિમાંથી નીકળ્યો. તેની માતાની દૃષ્ટિ શરીરના જે ભાગ ઉપર પડી, શરીરનો તે ભાગ વજ્રમય બની ગયો. પણ જે ભાગ કોપીનદ્વારા ઢંકાએલો હતો તે તેવો જ રહી ગયો, અર્થાત્ તે ભાગ વજ્રમય બની શક્યો નહિ.

ગદાયુદ્ધના સમયે ભીમ દુર્યોધનના શરીર ઉપર ગદાનો પ્રહાર કરતો હતો પણ દુર્યોધનના શરીર ઉપર તેની કશી અસર પડતી ન હતી. ત્યારે કૃષ્ણે ભીમને કહ્યું કે, તમારી પ્રતિજ્ઞા દુર્યોધનની જાંઘ તોડવાની છે તો પછી તમે તેના શરીરના બીજા ભાગ ઉપર પ્રહાર કેમ કરો છો? ભીમ કૃષ્ણની આજ્ઞા માનતો હતો એટલે તેણે દુર્યોધનની જાંઘ ઉપર ગદાનો પ્રહાર કર્યો. શરીરનો તે ભાગ તો પહેલેથી જ કોમલ હતો એટલે ગદાનો પ્રહાર થતાં જ જાંઘ તૂટી ગઈ અને દુર્યોધન નીચે ઢળી પડ્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભગવાનની પ્રાર્થના ગાંધારીની દૃષ્ટિ જેવી છે. પ્રાર્થનાની દૃષ્ટિમાં નીકળેલાને જગતનો કોઈ પણ આઘાત લાગી શકતો નથી. પરંતુ શરત એ છે કે,

પરમાત્માની સાથે તેણે કોઈ પ્રકારનો પડદો રાખવો ન જોઈએ. તેમની સમક્ષ નગ્ન સત્ય રજુ કરી દેવું જોઈએ અને પોતાનાં અવગુણો પણ પ્રગટ કરી દેવાં જોઈએ; અર્થાત્ તેમની સમક્ષ સાચા હૃદયથી આલોચના કે આત્મનિંદા કરવી જોઈએ. પરમાત્માની પ્રાર્થના આ પ્રમાણે કરવાથી સંસારનો કોઈ પણ આઘાત પ્રાર્થીને લાગી શકતો નથી.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે કોઈ પ્રકારનો પડદો રાખ્યો છે કે નહિ તેનો સાક્ષી કોણ છે? એની સાક્ષીમાં બીજું કોણ હોય? એની સાક્ષી તો આત્મા જ આપી શકે. પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મામાં એવી શકિતનો સંચાર થવો જોઈએ કે પછી સંસારનાં આઘાતો સહેવામાં કોઇપ્રકારનું કષ્ટ ન થાય. પોતાનામાં એવી શકિત આવી છે કે નહિ એ વાતનો નિર્ણય તે જ કરી શકે છે કે જેણે પોતાનું નગ્ન સ્વરૂપ પરમાત્માની સમક્ષ પ્રગટ કરી દીધું હોય. જેમકે તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી અહીંથી બહાર નીકળ્યા. બહાર તમને કોઈએ ગાળો ભાંડી. જો ગાળો સાંભળી તમને ગાળો ભાંડનાર ઉપર ક્રોધ થાય તો એમ સમજવું કે, તમે હજી પરમાત્મા સમક્ષ તમારું નગ્નસ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું નથી. તમે તેમની આગળ કોઈ વાતનો પડદો રાખો છો. આ પ્રકારનો પડદો પરમાત્માની આગળ રાખવો ન જોઈએ એ બતાવવા માટે ભકતજનો કહે છે કે:—

પુરુષ વચન અતિ કઠિન શ્રવણુ સુનિ, તેહિ પાવક ન દહોંગો;
વિગત માન સમ શીતલ મન પર, ગુણ અવગુણ ન ગહોંગો.

ભક્તો કહે છે કે, 'હે! પ્રભો! અમારામાં એવી શક્તિ આવે કે અમે કઠોરમાં કઠોર વચનબાણો પણ સહી શકીએ. બસ! અમે આપની પાસે એ જ ચાહિએ છીએ.'

વચનનો આઘાત કાંઈ ઓછો હોતો નથી. બાણોથી વધારે વચનનો આઘાત હોય છે. શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે, શસ્ત્રનો આઘાત સહેવો તો સરલ છે પરંતુ વચનનો આઘાત સહેવો બહુ જ મુશ્કેલ છે. શસ્ત્રનો ઘા તો મટી પણ શકે છે પણ વચનનો ઘા મટવો બહુ જ મુશ્કેલ હોય છે.

ભક્તો કહે છે કે, "હે! પ્રભો! અમોએ જો આપની સમક્ષ નગ્ન સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું હોય અને આપની સાચા હૃદયથી પ્રાર્થના કરી હોય તો કઠોર વચનબાણો પણ અમારી સામે, જે પ્રમાણે સમુદ્રમાં પડેલી આગ શાન્ત થઈ જાય છે તે પ્રમાણે શાન્ત થઈ જાય. જો અમારો આત્મા સમુદ્ર સમાન ગંભીર બની જાય અને અમારું મન શાન્ત થઈ જાય તો વચનાગ્નિ પણ પોતાની મેળે જ શાન્ત થઈ જશે. અમારું કાંઈ નુકશાન કરી શકશે નહિ."

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં જો કોઈ પ્રકારની કચાશ ન રહે તો એ દશામાં વચનાગ્નિ અવશ્ય શાન્ત થઈ જાય; પણ જો કચાશ રહે તો દુર્યોધનની જે હાલત થઈ તે જ હાલત થાય. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં કોઈ પ્રકારની કચાશ રાખવી ન જોઈએ.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી લોકો એમ ચાહે છે કે, અમને કોઈ ગાળો જ ભાંડે નહિ પણ અમે એમ કહીએ છીએ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી એવી શક્તિ આવે કે જેથી બીજાઓએ આપેલી ગાળો શાન્ત થઈ જાય અર્થાત્ અસર જ ન કરે. આ પ્રમાણે પર-

માત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આ પ્રકારની સમજનું જ અંતર રહેલું છે. આ સમજને ફેરવવાની જરૂર છે.

ભગવાન મહાવીરને ગોવાળે રાંઢવાથી (દોરડાંથી) માર મારી કહ્યું હતું કે, તેં જ મારા બળદોને ચોર્યા છે. મારા બળદો ક્યાં છે તે બતાવ. આમ કહેવા છતાં જ્યારે ભગવાન બોલતા ન હતા ત્યારે ગોવાળનો ક્રોધ વધતો જતો હતો. કથાનકમાં કહ્યું છે કે, તે વખતે ઇન્દ્રનું આસન ડોલાયમાન થયું. ઇન્દ્ર ત્યાં આવ્યા અને ક્રોધે ભરાઈ તે ગોવાળને કહેવા લાગ્યા કે, "હે! દુષ્ટાત્મા! જે સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર છે અને જેમણે રાજ્યનો તૃણવત્ ત્યાગ કર્યો છે તેઓએ શું તારા બળદો ચોર્યા હશે? તું જોતો નથી કે આ કોણ મહાત્મા છે કે તેમને તું ફટકા મારી રહ્યો છે! મને તારા ઉપર એવો ક્રોધ આવે છે કે તારા શરીરને આ વજ્રથી વીંધી નાંખું?"

તે વખતે ભગવાન ગોવાળ અને ઇન્દ્રની વચ્ચે પડ્યા અને ઇન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે, "ઇન્દ્ર! તું આ શું કરે છે? તું આને મારી ભક્તિ કરવાને કારણે જ દંડ આપે છે ને? પણ મારી ભક્તિ મારા ગુણોને અપનાવવાથી થઈ શકે કે દુર્ગુણોને અપનાવવાથી? આને દંડ આપવાને શું હું સમર્થ ન હતો? પરંતુ જો હું એને દંડ આપત તો શું તું મારો ભક્ત રહી શકત? તું ક્ષમાને કારણે જ મારો ભક્ત થયો છે ને? તો પછી મારી ભક્તિ કરવા માટે તું ક્ષમાથી વિપરીત કામ શા માટે કરી રહ્યો છે! આ ગોવાળ તો અજ્ઞાન છે પણ તું તો એનાથી પણ વધારે અજ્ઞાનતાનું કામ કરે છે. આ ગોવાળ મારા વિશ્વાસે બળદોને છોડી ગયો હતો પણ એ શું જાણે કે હું બળદોની ખબર રાખીશ કે નહિ? તે ગોવાળે પાછા આવી બળદો કયાં ગયા એમ મને પૂછ્યું અને જ્યારે મેં તેના પ્રશ્નનો જવાબ ન આપ્યો ત્યારે તેને એવી શંકા પડી કે તેના બળદોને મેં જ ચોર્યા છે. આ પ્રમાણે એ તો અજ્ઞાન છે! પણ તું તો અજ્ઞાન નથી. તું તો જ્ઞાની છો છતાં મારી ભક્તિને નામે તું મારા ગુણોથી વિપરીત કામ કેમ કરી રહ્યો છે? તારે મારી ભક્તિ કરવા માટે મારાં લક્ષણ જોવાં જોઈએ કે તેનાં લક્ષણ જોવાં જોઈએ? એને દંડ આપવા માટે હું સશક્ત નથી એમ તો નથી. મેં બાલપણમાં જ મેરુને ડોલાવ્યો હતો તો હવે મારામાં શું એ શક્તિ નથી? શક્તિ છે છતાં મેં તેને દંડ એટલા માટે આપ્યો નહિ કે મારી તેના ઉપર અનન્ત કૃપા છે. એટલા માટે તું એને કોઈ પ્રકારનો દંડ આપવાનો વિચાર છોડી દે."

ભગવાન મહાવીર સાચા ક્ષત્રિય હતા. તેમનામાં બ્રાહ્મણત્વનો ગુણ પણ હતો અને ક્ષાત્રત્વનો ગુણ પણ હતો. તેઓ જાણતા હતા કે કેવળ મસ્તિષ્ક શક્તિથી જ કામ ચાલી શકતું નથી પણ તેની સાથે ક્ષત્રિયોચિત વીરતાની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

ભગવાનની અમૃત વાણી સાંભળી ઇન્દ્ર તો શાન્ત થયો જ પણ તે ગોવાળ પણ બોધ પામ્યો. તે ગોવાળ વિચારવા લાગ્યો કે, "મેં તેમને માર માર્યો છે છતાં તેઓ મારો પક્ષ ખેંચી રહ્યા છે અને મને બચાવી રહ્યા છે. ધન્ય છે એ મહા પ્રભુને! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ગોવાળ ભગવાનના પગે પડ્યો. કહેવત છે કે, 'સાંભરના તળાવમાં ભલે હાડકું પડે કે પત્થર પડે, પણ તે બધું મીઠું જ બની જાય છે.' આ જ પ્રમાણે ભલે કોઈ પ્રેમ કરીને ભગવાનને ભેટે કે ક્રોધ કરીને ભગવાનને ભેટે પણ ભગવાન તો એમને બધાને સમાન જ માને છે અને જે તેમને ભેટે છે તેમને બધાને પોતાના જેવા જ બનાવી દે છે."

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે વચનબાણોને સહેવાની શક્તિ આવી જાય ત્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના સાચી કરી છે એમ માનવું. જેણે બરાબર વ્યાયામ કરી હશે તે બીજાઓની મુક્કીઓથી ડરી જશે નહિ પણ તે મુક્કી મારનારને એમજ કહેશે કે, તું મને ગમે તેટલી મુક્કીઓ માર, મને તારી મુક્કીઓ કાંઈ જણાતી જ નથી. આ જ પ્રમાણે સંસારની ગમે તેટલી આપત્તિઓ માથે તૂટી પડે તોપણ તે આપત્તિઓથી ન ગભરાઓ, ત્યારે જ એમ માનવું કે હવે મારામાં પ્રાર્થનાનું સાચું બળ આવ્યું છે.

ગાળો ભાંડનારો તો 'તું લુચ્ચો છે, દુષ્ટ છે' વગેરે અપશબ્દો કહેશે પણ જેમણે પરમાત્માની સાચા હૃદયથી પ્રાર્થના કરી હશે તે તો આ પ્રકારની ગાળો સાંભળી એમ જ વિચારશે કે, "એ મને ખોટું શું કહે છે! હું પોતે પણ પરમાત્માને એમ જ કહું છું કે, 'હું અનાદિ કાળથી અપરાધી છું–દુષ્ટ છું.' જો હું પરમાત્માને આ પ્રકારની વાત હૃદયથી કહું છું તો પછી જે મને દુષ્ટ કહે છે, તેના ઉપર હું ક્રોધ કેમ કરી શકું? બલ્કિ એ તો મને મારાં પાપો પ્રકટ કરવામાં સહાયતા કરે છે."

કોઈ ગાળો ભાંડે તો ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરવો જોઈએ, પણ આવો ઉન્નત વિચાર તો ત્યારે જ આવી શકે કે જ્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરવામાં આવી હોય; નહિ તો સ્ત્રીઓ જેમ ઉપરથી ગીત ગાય છે તેમ પ્રાર્થના પણ ઉપરની બની જશે. સ્ત્રીઓ ગાય છે કે:—

વાને કેસર ઉડ રહી, કસ્તૂરીકો અન્ત ન પાર.

જો કે કસ્તૂરી કે કેસરની જગ્યાએ ધૂળ ઉડી રહી હોય તો પણ સ્ત્રીઓ તો એમ જ કહેશે કે, ધૂળનું કાંઈ ગીત ગાઈ શકાય? એટલા માટે ધૂળને બદલે કસ્તૂરીનું ગીત ખોટું બતાવવા માટે તેઓ ગાય છે. આ પ્રકારના ખોટા ગીતની માફક પરમાત્માની ખોટી પ્રાર્થના કરી હોય તો તે વાત જુદી છે. પણ જો પરમાત્માની પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરવામાં આવી હોય તો તો કોઈએ ગાળો ભાંડી હોય તોપણ ગાળો ભાંડનાર ઉપર ક્રોધ આવશે નહિ. જે સાચા ભક્તો છે તેઓ તો પોતાના માટે એમ કહે છે કે:—

મો સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી,
તુમસે મૈં કાહ છિપાઉં, દયાનિધિ! તુમ હો અન્તર્યામી. મો સમ૦
ભર ભર ઉદર વિષયરસ, પીવત જૈસે શૂકરગ્રામી,
જો તન દીન તાહિ, બિસરાયો ઐસો નમકહરામી. મો સમ૦

ભક્તો કહે છે કે, 'હે! પ્રભો! અમારા જેવા કુટિલ, દુષ્ટ અને કામી કોણ હશે? બીજા લોકો તો અજ્ઞાન હોવાને કારણે પાપ કરતાં જ હશે પણ અમે જાણતાં છતાં પાપ કરીએ છીએ અને સાથે સાથે તારા ભક્તો પણ કહેવાઈએ છીએ."

આ પ્રમાણે સાચા ભક્તો જ્યારે પોતાને ખરાબ કહે છે તો પછી ગાળો ભાંડનાર ઉપર ક્રોધ કેમ કરી શકે! જો તમે પણ પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરતા હશો તો અહીં હો કે બહાર હો, બધેય ઠેકાણે તમે તેને યાદ જ કરતા રહેશો. કોઈ પણ સમયે તેને તમે ભૂલી જશો નહિ. પરમાત્મા 'સત્યં શિવં સુંદરમ્' છે, એટલા માટે જે તેમના ભક્તો છે તેઓ ગાળોને તો શું. ધગધગતાં અંગારાને પણ 'સત્યં શિવં સુન્દરમ્' બનાવી લેશે.

આ કથનની પુષ્ટિ માટે હું શાસ્ત્રનું પણ પ્રમાણ આપું છું. હું મારા કથનને પ્રમાણભૂત કહેતો નથી પરંતુ શાસ્ત્રના વચનને પ્રમાણભૂત કહું છું. મારા જે કથનની પુષ્ટિ શાસ્ત્રના પ્રમાણથી થઈ શકે તેને તો ઠીક માનો અને જેની પુષ્ટિ થઈ ન શકે તેને ઠીક ન માનો. જો આ વાતનો વિચાર નહિ રાખો તો ધ્વજની માફક તમે અસ્થિર જ રહેશો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૭

અનાથી મુનિના કથનનો ઉપસંહાર કરતાં ગણધર મહારાજ કહે છે કેઃ—

एवुग्गदंते वि महातवोधणे, महामुणी महापइन्ने महायसे ।
महानियण्ठिज्जमिणं महासुयं, से कहेई महया वित्थरेणं ॥ ५३ ॥

નિર્ગ્રન્થોનું કલ્યાણ કરનાર આ મહાસૂત્ર શાસ્ત્રમાં તો મહાપુરુષોએ પોતાના કલ્યાણ માટે થોડામાં જ ગૂંથ્યું છે, પણ ગણધર મહારાજ કહે છે કે, આ નિર્ગ્રન્થોનું કલ્યાણ કરનારી મહાકથાને મહામુનિ અનાથીએ લાંબા વિસ્તારથી મહારાજા શ્રેણિકને સંભળાવી હતી.

તમે કહેશો કે, જ્યારે આ કથા, નિર્ગ્રન્થોનું કલ્યાણ કરનારી છે તો પછી આ કથા સાધુઓ અંદર જ કેમ કરી લેતા નથી? ગૃહસ્થોની સામે આ કથા શા માટે કહેવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, અનાથી મુનિએ આ કથા નિર્ગ્રન્થોની સામે કહી નથી પરંતુ રાજા શ્રેણિકની સામે કહી છે એટલે શાસ્ત્ર પ્રમાણ મળે છે કે આ કથા ગૃહસ્થોની આગળ કહેવામાં કાંઈપણ વાંધો નથી. બીજું જે વાત નિર્ગ્રન્થોને માટે હિતકારી છે તે વાત તમોને પણ હિતકારી જ હશે. નિર્ગ્રન્થોનો અને તમારો આત્મા સમાન જ છે. નિર્ગ્રન્થો જે મુક્તિ ચાહે છે તે જ મુક્તિ તમે પણ ચાહો છો. બધાને માટે એક જ મુક્તિ છે. આ સિવાય જે દવા રાજાના રોગને મટાડે છે તે દવા ગરીબોના રોગને કેમ મટાડે નહિ? જે સૂર્ય રાજાના મહેલ ઉપર પ્રકાશ પાથરે છે તે જ સૂર્ય ગરીબોના ઝૂંપડા ઉપર પણ પ્રકાશ પાથરે છે. સૂર્ય તો રાજાના મહેલ અને ભંગીના ઝૂંપડા ઉપર સમાનરૂપે પ્રકાશ આપે છે, પછી તો એ પ્રકાશનો જે લાભ લેવા ચાહે તે લઈ શકે છે. એ જ પ્રમાણે આ મહાસૂત્ર પણ બધાને માટે સમાન હિતકારી છે. જો કોઈ પાપી આ મહાસૂત્રનો લાભ લેવા ચાહે તો તેને પણ લાભ મળી શકે છે અને કોઈ નિર્ગ્રન્થ તેનો લાભ લેવા ચાહે તો તે પણ લાભ મેળવી શકે છે.

આ મહાકથા કોણે કહી હતી અને કોણે સાંભળી હતી એ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે, આ મહાકથા કહેનાર મહાઉગ્ર, દાન્ત, તપોધની, મહાપ્રજ્ઞાવાન અને મહાન યશસ્વી મુનિ છે.

ઉગ્રનો અર્થ વીર થાય છે. તે મુનિ પણ વીર હતા, કોઈને મારવામાં વીર ન હતા પણ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવામાં વીર હતા. અર્થાત્ કર્મશત્રુઓને જીતવામાં વીર હતા.

જ્યારે કોઈ વીરપુરુષ હાથમાં હથિયાર લઈ શત્રુઓને દમન કરવા બહાર નીકળે છે ત્યારે કોઈ તેને એમ કહે કે, તારી સ્ત્રી રુવે છે, તારો છોકરો બિમાર છે અથવા આવી જ બીજી વાતો કહે તો શું તે વીરપુરુષ તેની આવી વાતો સાંભળી પાછો ફરશે? તે વખતે તેને આવી વાતો ગમશે નહિ. તેના મનમાં તો શત્રુઓનું દમન કરવું એની જ ધૂન હશે. તે

કાયરતાપૂર્ણ વાતો સાંભળવાને માટે પણ તૈયાર નહિ હોય. જે સાચો વીર હશે તે આડી-અવળી વાતોપર ધ્યાન પણ નહિ આપે. તેના મનમાં એક જ ધૂન હોય કે, **देहं पातयामि वा कार्यं साधयामि** અર્થાત્ કાં તો મરી જાઉં અથવા કામ પૂરું કરી આવું. સાધુઓ પણ આવા જ ધર્મવીર હોય છે. સાધુઓ સાધુતાનો સ્વીકાર કરી એમ વિચાર કરતા નથી કે 'કદાચિત્ સાધુતાનું પાલન થઈ ન શકે અને સંસારમાં જવું પડે તો તે વખતે સંસારમાં કેવી રીતે ભરણપોષણ થશે? એટલા માટે જંત્ર મંત્ર શીખી લેવાં અને જ્યોતિષ જાણી લેવું જેથી સંસારમાં ભરણપોષણ તો થઈ શકે.' સાચા સાધુઓને આવો વિચાર પેદા થતો જ નથી. તેઓ તો **जीवआसमरणभयविमुक्का** અર્થાત્-જીવનની આશા અને મરણનો ભય પણ રાખતા નથી. તેઓ તો સાધુતામાં જ મસ્ત રહે છે અને કર્મશત્રુઓને જીતવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે.

અનાથી મુનિ પણ ઉગ્ર હતા. જેમને માતાપિતા, ભાઈબહેન, પત્ની વગેરે પરિવાર-જનો હોય, જેમની પાસે વિપુલ ધનસંપત્તિ હોય અને જે મરણ પથારીએથી ઉઠયો હોય તેની ઇચ્છા કઈ હોય? એવી દશામાં ભોગોપભોગ કરવાની ઇચ્છા કોની ન હોય? કદાચિત્ સાધુ બનવાનો કોઈ પ્રસંગ પણ તેની સામે આવે તો પણ એકવાર એવો વિચાર તો આવી શકે કે, હજી એક બે વર્ષ તો મોજમઝા માણી લઉં, પછી સાધુ થવા વિષે જોવાઈ જશે. પણ અનાથી મુનિ એવા ઉગ્ર હતા કે તેમણે શરીરનો રોગ શાન્ત થતાં જ પોતાના પરિવાર-જનોને એમ કહ્યું કે, હવે મને દીક્ષા અંગીકાર કરવાની આજ્ઞા આપો અને કુટુંબીજનોની આજ્ઞા લઈ તેમણે દીક્ષા પણ લઈ લીધી. અનાથી મુનિ એવા ઉગ્ર હતા. ધનસંપત્તિ અને પરિવારનો આ પ્રમાણે ત્યાગ કરી દેવો અને પછી તે તરફ જોવું પણ નહિ એ શું ઓછી વીરતા છે?

ઉગ્ર સાધુનું લક્ષણ શું છે? એ બતાવવા માટે કહ્યું છે કે, અનાથી મુનિ ઇન્દ્રિયોને જીતનાર હતા. ઇન્દ્રિયો અને નોઇન્દ્રિય-મનને પોતાના વશમાં રાખનાર હતા. ઉગ્રપુરુષ જ ઇન્દ્રિયોને વશ થતો નથી. ઇન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખનાર જ દાન્ત છે. અનાથી મુનિ દાન્ત હતા.

ક્ષત્રિયોને હાથની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આખા શરીરનો સ્પર્શ કરી શકે અને આખા શરીરને તપાસી શકે એ સુવિધા માત્ર હાથને જ પ્રાપ્ત થએલ છે અને હાથ જ એ યોગ્યતા ધરાવે છે. શરીરનું પાલન કરનાર પણ હાથ જ છે. કમાણીની દૃષ્ટિએ તથા ખાવા-પીવાનું કાર્ય કરવાની દૃષ્ટિએ હાથ જ શરીરનું પાલન કરે છે. લખવું, વાંચવું કે બીજું કોઈ કામ કરવું એ હાથ દ્વારા જ બની શકે છે. જો હાથ ન હોય તો કાંઈ કામ થઈ શકતું નથી. હાથ શરીરના કોઈપણ ભાગની ઘૃણા કરતો નથી. તે મુખને પણ સાફ કરે છે અને પગને પણ સાફ કરે. ક્ષત્રિયોને માટે પણ હાથની ઉપમા આપવામાં આવી છે. ક્ષત્રિયો પણ બધાનું પાલન કરે છે અને કોઈની ઘૃણા કરતા નથી. તેઓ બ્રાહ્મણોનું પણ પાલન કરે છે અને ભંગીઓનું પણ પાલન કરે છે. તેઓ બધાની તપાસ રાખે છે. જે પ્રમાણે હાથ આખા શરીરને પોતાના વશમાં રાખે છે તે જ પ્રમાણે ક્ષત્રિયો પણ બધાને પોતાના વશમાં રાખે છે. વીરતા ક્ષત્રિયોમાં હોય છે.

જે પ્રમાણે ક્ષત્રિયો બધાનું પાલન કરવાની સાથે બધાને પોતાના વશમાં રાખે છે તે જ પ્રમાણે સાધુઓ પણ બધી ઇન્દ્રિયોનું પાલન કરવાની સાથે તે ઇન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખે છે.

અનાથી મુનિ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારા મહાતપસ્વી હતા. ઇન્દ્રિયો અને કષાયોને જીતવાને કારણે જ તેઓ તપસ્વી હતા. સાચું તપ કરોડ ભવનાં કર્મોને પણ ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે. કેવલ ઉપવાસ કરવાં એ જ તપ નથી. ઉપવાસ એ તો તપનું એક અંગ છે. ભગવાને બાહ્ય અને અભ્યન્તર એમ તપના બાર પ્રકાર બતાવેલ છે. તપોમહિમા સમજવાથી ઘણો લાભ થઈ શકે છે, ગણધર મહારાજ કહે છે કે આવા મહાતપસ્વી અને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર દાન્ત મહામુનિએ આ મહાકથા સંભળાવેલ છે. હવે આ મહાકથાનો સાંભળનાર કોણ છે તે બાબતનો વિચાર હવે પછી કરવામાં આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૭

મહામુનિનો પ્રતાપ કેવો હોય છે એ વાત સુદર્શન મુનિના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. હરિણી વેશ્યા પંડિતાની વાતોથી ભરમાઈ ગઈ અને મુનિને વિચલિત કરવાનો નિશ્ચય કરી, તે મુનિને વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. જ્યારે મુનિ તો સામા તેણીને તારવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. હરિણીનો પ્રયત્ન તો નિષ્ફળ નીવડ્યો પણ મુનિનો પ્રયત્ન સફળ નીવડ્યો. હરિણી ઉપર મુનિની અદૃશ્ય શક્તિનો પ્રભાવ પડ્યો.

પંડિતા હરિણી પાસે આવી કહેવા લાગી કે, તમને તમારા પ્રયત્નમાં સફળતા મળી કે કેમ ? હરિણીએ જવાબ આપ્યો કે, હા, મને મારા પ્રયત્નમાં સફળતા મળી. પંડિતાએ ફરી પૂછ્યું કે, શું તમે મુનિને ભ્રષ્ટ કર્યા ? હરિણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, અરે ! એ તું શું બોલી રહી છે ? શું મુનિઓ કોઈ દિવસ ભ્રષ્ટ થઈ શકે ? શું સૂર્ય કોઈ દિવસ અંધકાર આપી શકે ? આ જ પ્રમાણે કોઈ દિવસ મુનિ ભ્રષ્ટ થઈ શકે ખરા ? મારા જેવી પાપિણીનો ઉદ્ધાર તો એવા મુનિઓ અવશ્ય કરે છે પણ ભ્રષ્ટ થઈ શકતા નથી. પંડિતાએ પૂછ્યું કે, શું તમારો ઉદ્ધાર થયો ? હરિણી આંખમાંથી આંસુઓ પાડતી કહેવા લાગી કે, હા, મારો ઉદ્ધાર થયો. મને હવે મારા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મારા જેવી પાપિણી બીજી કોણ હશે અને મુનિ જેવા બીજા ઉપકારી કોણ હશે ? મુનિ ઉપર ફેંકેલાં મારાં કામબાણો તો નકામાં ગયાં પણ મુનિનો પ્રભાવ મારા ઉપર અવશ્ય પડ્યો. હું તેમનો મહિમા શું વર્ણવું ? હું ગાયિકા છું અને ગાયનો ગાઈ પણ શકું છું. છતાં એ મુનિનો મહિમા વર્ણવવામાં સમર્થ થઈ ન શકી. હું અત્યાર સુધી શેતાનના રાજ્યમાં હતી પરંતુ મુનિની કૃપાથી હવે પરમાત્માના રાજ્યમાં આવી શકી છું. હવે હું દંભ અને મોહના રાજ્યમાંથી બહાર નીકળી આવી છું.

પંડિતા કહેવા લાગી કે, તમે શું કહી રહ્યા છો ? તમે તમારું જીવન વેશ્યાવૃત્તિમાં વ્યતીત કર્યું છે તો હવે શું શૃંગાર સજી લોકોનું ચિત્તરંજન નહિ કરો ? આ વાતને તમે બરાબર વિચારી જુઓ.

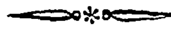
હરિણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હવે હું જુદા જ પ્રકારનો શૃંગાર સજીશ અને કોઈ બીજાનું ચિત્તરંજન નહિ કરતાં મુનિનું જ ચિત્તરંજન કરીશ. મેં એ મુનિને મારા હૃદયમાં ધારણ કરી લીધા છે. એ મુનિ મને ભલે તુચ્છ માને પરંતુ હું તો તેમને મારા પ્રભુ માનું છું. હવે

હું તેમને માટે જ એવો શ્રૃંગાર સજીશ કે એ શ્રૃંગારમાં શેતાન-સોના-ચાંદીને સ્થાન નહિ હોય. હવે હું સાચા પ્રેમનું આભૂષણ, લજ્જાનાં કપડાં, શીલનું અંજન અને બધા જીવો આત્મા સમાન લાગે એવી મેંદી ધારણ કરીશ. જે માર્ગે એ જગતારક મુનિ ગયા છે એ માર્ગની ધૂળને મારા શરીરને માટે ચંદન સમાન ગણી ચોપડીશ. એ મહાત્માના સ્મરણમાં જે આંસુઓ મારી આંખમાંથી ટપકશે તે જ આંસુઓ મારો મુક્તાહાર બનશે. હવે હું મુનિનું ચિત્તરંજન કરવા માટે શ્રૃંગાર સજીશ, બીજા કોઈને માટે નહિ.

પંડિતાએ કહ્યું કે, " એવું જીવન તો સાધ્વીઓનું હોય છે. વેશ્યાનું જીવન એવું હોઈ શકે નહિ." હરિણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, " લોકો મને હવે વેશ્યા કહે કે ન કહે પણ હવે હું વેશ્યા નથી." હવે હરિણી પંડિતાને પણ પોતાના રંગથી કેવી રીતે રંગી લે છે એનો વિચાર હવે પછી યથાસમયે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૯ શનિવાર

પ્રાર્થના

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો,
ચૌસઠ ઇન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો;
સુજ્ઞાની જીવા ભજ લો રે જિન ઇક્વીસવાં. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી નમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે જ્ઞાનીજનો સંબોધન કરી વારંવાર કહે છે. આ સંબોધન કોના માટે છે? કોઈ વ્યક્તિવિશેષને માટે આ સંબોધન નથી પણ અભેદ સંબોધન છે. એટલા માટે જે પોતાને માટે માને એને જ માટે એ સંબોધન છે. જ્ઞાનીજનો વારંવાર સંબોધન કરી કહે છે કે, ' હે ! સુજ્ઞાનીઓ ! પરમાત્માનું ભજન કરો.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે આ પ્રમાણે વારંવાર શા માટે કહેવામાં આવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આજે સંસારમાં અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ વધી રહી છે. એ ઉપાધિઓને જોઈ જ્ઞાનીઓએ એક એવો માર્ગ શોધી કાઢ્યો છે કે જે દ્વારા આત્મા સંસારની ઉપાધિમાંથી નીકળી કલ્યાણ સાધી શકે છે. આજે સંસારમાં પઠન-પાઠન આદિની ઊલટી ક્રિયા વધી રહી છે અને એ ક્રિયાને કારણે બુદ્ધિવાદ એટલો ફેલાવા પામ્યો છે કે, બુદ્ધિના પ્રપંચમાં પડી જઈ આત્મા અનેક સારાં તત્ત્વોને પણ ભૂલી રહ્યો છે. વળી તે બીજાંને ભૂલ્યો છે એટલું જ નહિ પણ પોતાને પણ ભૂલી રહ્યો છે! આજના લોકો જડવિજ્ઞાનમાં પડી જઈ ત્યાંસુધી કહેવા લાગ્યા છે કે, આત્મા જ નથી. આ પ્રમાણે આજના જડવિજ્ઞાને અનેક ઉપાધિઓને જન્મ આપ્યો છે. આ કારણે જ્ઞાનીજનો એમ કહે છે કે, સંસારમાં તો એવાં તોફાનો ચાલ્યાં જ કરે છે. તમે તો નિશ્ચલ થઈ પરમાત્માનું ભજન કરો. આ ઉપાધિના

સમયે બીજું કાંઈ કરી શકતા ન હો તો પરમાત્માનું ભજન તો બરાબર કરી શકો છો. જ્યારે પ્રચંડ વાવાઝોડું ચડી આવ્યું હોય ત્યારે આંખોમાં ધૂળ ઘુસી જશે એ કારણે શાસ્ત્ર-વાચન આદિ કાર્ય કરી ન શકો, પણ આત્મા તો કલ્યાણ કરવા માટે ત્યારે પણ સ્વતંત્ર છે. જો તે વખતે પણ તમે આત્માનો વિચાર કરો તો તે વાવાઝોડું પણ તમારા માટે અનુકૂલ જ બની જશે. આ જ પ્રમાણે આ ઉપાધિપૂર્ણ જમાનામાં બીજું કાંઈ કરી ન શકો તોપણ પરમાત્માને અવશ્ય ભજો તો બધાં તર્કવિતર્કો સ્વતઃ શાન્ત થઈ જશે અને સંસારની ઉપાધિ તમોને કાંઈ હાનિ કરી શકશે નહિ. પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા જો આત્મા ઉપરનું આવરણ દૂર કરી દેવામાં આવે તો આત્મા પણ પરમાત્માની માફક પ્રકાશમાન થઈ જશે. જો કે આ કામ બીજી રીતે પણ કરી શકાય છે પરંતુ પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા આ કામને કરવું બહુ જ સરલ છે એટલા માટે પરમાત્માનું ભજન કરો.

જે પ્રમાણે આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે પાતંજલિ યોગદર્શનમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે. જો કે, પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે અષ્ટાંગ યોગની વિધિ બતાવવામાં આવી છે પણ જે વખતે દુનિયામાં તોફાનનું વાવાઝોડું ચડયું હોય તે વખતે પ્રાણાયામ આદિ યોગ સાધવા માટે કયાં બેસશો ? એટલા માટે એક એવો સરલ ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે; જે યોગસાધના જેટલું જ ફળ આપશે. જે પ્રમાણે સમુદ્રમાં તોફાન ચડયું હોય કે નદીમાં પૂર આવ્યું હોય ત્યારે નૌકાનો આધાર લેવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે સંસારમાં તોફાન ચડે ત્યારે જ્ઞાનીજનોએ આત્માને બચાવવા માટે એક સરળ ઉપાય વિચાર્યો છે. એ ઉપાય બતાવતાં પાતંજલિ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કે:—

ईश्वरपरिधानाद्वा । અર્થાત્—યોગસાધના કરી ન શકો તો ઇશ્વરપરિધાનદ્વારા પણ યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સિદ્ધિ તો એક હોય છે પણ તેનાં સાધનો અનેક હોય છે. બીજાં સાધનોનો ઉપયોગ સંસારમાં તોફાન ચડયું હોય ત્યારે કરી શકો કે ન કરી શકો પણ ઇશ્વરપરિધાન તો પ્રત્યેક સમયે કરી શકો છો.

પરિધાનનો સાધારણ અર્થ ધારણ કરવું અને વિશેષ અર્થ અનન્ય અને નિષ્કામ-ભક્તિથી ધારણ કરવું એ થાય છે. કોઈ પણ પ્રકારની પૌદ્ગલિક વાંછા ન રાખી, તન, મન અને ધનને પરમાત્માને સમર્પણ કરી દેવું એ પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ અથવા ઇશ્વરપરિધાન છે. બધા ઉપાયોને છોડી દઈ જો ઇશ્વર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવામાં આવે તો જે સિદ્ધિ બીજા ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તે જ સિદ્ધિ ઇશ્વરની ભક્તિથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. બલ્કે બીજા ઉપાયોથી તો સિદ્ધિમાં વિલંબ પણ થાય છે પણ આ ઉપાયથી તો ક્ષણભરમાં જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવો જ્ઞાનીઓનો આત્મવિશ્વાસ છે.

હવે અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, ઇશ્વરને સર્વસ્વ સમર્પણ કેવી રીતે કરવું ? ઇશ્વરને તન, મન, ધન કેવી રીતે સમર્પણ કરવું ? શું આજે જ જે કાંઈ હોય તે બધાનો ત્યાગ કરી દેવો અને સાધુ બની જવું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભક્તજનો કહે છે કે, ઇશ્વરની ભક્તિ હોવાની સાથે આ સંસાર રહે તો તો ભલે રહે, પણ જો ધન કે ઇશ્વરની ભક્તિમાંથી કોઈ એકને છોડવાનો સમય આવે તો તે વખતે તન-ધન ભલે ચાલ્યાં જાય પણ ઇશ્વરની ભક્તિ તો રહેવી જ જોઈએ. તન, ધન, પ્રાણ સ્ત્રી આદિ સંસારનાં બધાં પદાર્થો જ્યાંસુધી ઇશ્વરની

ભક્તિમાં બાધક નથી ત્યાંસુધી તો ભલે રહે; પણ જો તે ઇશ્વરની ભક્તિમાં બાધક થતાં હોય તો એને માટે ભક્ત કહે છે કે, 'હું આ બધા સાથેની પ્રીતિનો ત્યાગ તો કરી શકું છું પરંતુ પરમાત્માની પ્રીતિનો ત્યાગ કરી શકું નહિ.' આ પ્રમાણે દૃઢ વિચાર રાખવો એ જ તન–ધન–પ્રાણને ઇશ્વરને સમર્પણ કરવા બરાબર છે. જે કોઈ ઇશ્વરની ભક્તિ વિષે આટલો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી, તે ઇશ્વરની ભક્તિ ભલે ઉપરછલી કરી શકે, પણ સાચી ભક્તિ કરી શકતો નથી. જેમને ઇશ્વરની સાચી ભક્તિ કરવી છે તેમણે તો આ પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવો જ પડશે. પુરુષાર્થ વિના કોઈ પણ કામ થઈ શકતું નથી તો પછી પરમાત્માની ભક્તિમાં પરમ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા હોય એમાં કહેવું જ શું?

કોઈ એમ કહે કે, જો અમે ઇશ્વરની ભક્તિની સામે સંસારનાં પદાર્થોને તુચ્છ સમજીએ તો અમારો સંસારવ્યવહાર કેમ ચાલી શકે? પણ આ પ્રકારનો સંદેહ વ્યર્થ છે. તમે લોકો બેન્કમાં રૂપિયા જમા કરાવ્યા બાદ શું એ રૂપિયાને માટે ચિંતા કરો છો? ઘરનો વીમો ઉતરાવ્યા બાદ શું એવી ચિંતા રહે છે કે, અમારું ઘર બળી જશે તો અમને હાનિ થશે? જો નહિ તો પછી પરમાત્માને જે સમર્પણ કરી દેવામાં આવ્યું છે એ તન–ધનને માટે કોઈ પ્રકારની ચિંતા કે કોઈ પ્રકારનો સંદેહ કરવાની શી જરૂર? તન–ધન પરમાત્માને સમર્પણ કરી દેવું એ વીમો ઉતરાવવા જેવું છે. જ્યારે તમે સર્વસ્વનો વીમો પરમાત્મા પાસે ઉતરાવ્યો છે તો પછી અમારો સંસારવ્યવહાર કેમ ચાલશે એવી ચિંતા જ કરવાની શી જરૂર?

હવે અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, ઇશ્વર કોણ છે? ભિન્ન ભિન્ન દાર્શનિકો ઇશ્વરનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન માને છે. પણ જૈનદર્શન કહે છે કે, જેમનામાં અઢાર દોષોમાંનો એક પણ દોષ ન હોય તે જ ઇશ્વર છે. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, શું આ કથનનું સમર્થન કોઈ બીજાં શાસ્ત્રો કરે છે, તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પાતંજલિ યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કેઃ—

क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः ।

અર્થાત્—જે ક્લેશ, કર્મ, વિપાક તથા આશય આદિથી રહિત છે તે પુરુષવિશેષ જ ઇશ્વર છે.

જો કે ઇશ્વરનું જે સ્વરૂપ ઉપર બતાવવામાં આવ્યું છે તે પૂરી રીતે તો સિદ્ધોમાં જ ઘટે છે પણ ભગવાન અર્હન્તમાં પણ તે ગુણ હોય છે. એ કયા ગુણો છે અને ભગવાન્ અર્હન્તમાં એ ગુણો કેવી રીતે ઘટે છે એ વિષે હવે વિચાર કરીએ.

પહેલાં ક્લેશ છે. જેમનામાં એ ક્લેશ ન હોય તે ઇશ્વર છે. આત્માને જે દ્વારા સંતાપ થાય છે તે અવિદ્યા–ક્લેશ છે. આત્માને વધારે ક્લેશ અવિદ્યાથી થાય છે. દુઃખને સુખ, આત્માને અનાત્મા, અનિત્યને નિત્ય અને અશૌચને શૌચ માનવું એ અવિદ્યા છે. આ અવિદ્યાને જૈનશાસ્ત્ર 'મિથ્યાત્વ'ના નામથી ઓળખે છે. એ મિથ્યાત્વ જ ક્લેશનું કારણ છે. જેમનામાં તે મિથ્યાત્વ નથી તે ઇશ્વર છે. આપણે અઢાર દોષોનું વર્ણન કરતાં કહીએ છીએ કે ભગવાનમાં મિથ્યાત્વ નથી. મિથ્યાત્વ કહો કે અવિદ્યા કહો એ એક જ વાત છે. આત્માને અવિદ્યાને કારણે જ બધાં દુઃખો વળગેલાં છે. શારીરિક, માનસિક, આધિભૌતિક, આધિદૈવિક કે આધ્યાત્મિક ક્લેશ અવિદ્યાને લીધે જ પેદા થવા પામે છે. અવિદ્યાને કારણે ક્લેશ કેવી રીતે પેદા થાય છે અને વિદ્યાને કારણે એ ક્લેશ કેવી રીતે મટી જાય છે એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું.

પણ વધારે ભૂલ કરે છે. કારણ કે તે પુદ્‌ગલોનો સ્વભાવ જાણવા છતાં પણ પુદ્‌ગલોના પ્રલોભનમાં પડે છે. જો આત્મા પરમાત્માની ભક્તિમાં રહે, તો શું તેનું ભરણપોષણ નહિ થાય ? તેનું ભરણપોષણ તો અવશ્ય થઈ શકે અને તે પણ સારી રીતે. પણ પોતાની કાયરતાને કારણે પોતે એમ સમજી રહ્યો છે કે મારું ભરણપોષણ થઈ નહિ શકે. જેનામાં આ પ્રકારની કાયરતા નહિ હોય પણ વીરતા હશે તે જ પરમાત્માની ભક્તિ કરી શકે છે અને પરમાત્માને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી શકે છે. જ્યારે દશ રૂપિયાનો પગારદાર સિપાઈ પણ રાજાની રક્ષા માટે પોતાના પ્રાણનો પણ ભોગ આપી શકે છે તો પછી શું પરમાત્માની ભક્તિ કરનાર અને પરમાત્માને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરનાર પુદ્‌ગલોના પ્રલોભનનો પણ ભોગ આપી નહિ શકે ? પણ કાયરતા અને તૃષ્ણાએ તમારી સ્થિતિને કઢંગી બનાવી દીધી છે. જો કાયરતા દૂર કરી અને તૃષ્ણાને જીતી પરમાત્માની ભક્તિ કરો તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૮

રાજા શ્રેણિકને ઉપદેશ આપનાર મુનિ કેવા હતા એ વિષે કાલે થોડું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અમે અનાથી મુનિનું વર્ણન કરીએ, પણ જે ગુણોને કારણે અમે અનાથી મુનિનું વર્ણન કરીએ છીએ તે ગુણોને અમે અપનાવીએ નહિ, તો અમારું એ ગુણવર્ણન કેવળ ચારણ ભાટ જેવું પ્રશંસાત્મક જ બની જશે. વીર લોકો જ્યારે લડાઈ કરવા માટે બહાર નીકળે છે ત્યારે તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે ચારણ–ભાટો શૌર્યગીતો ગાઈને તેમની પ્રશંસા કરે છે. ચારણ–ભાટ કેવળ વીરતાની પ્રશંસા જ કરે છે, પણ લડાઈ તો તે વીરલોકો જ કરે છે. વીરતાની પ્રશંસા સાંભળી વીર લોકોને જ જોશ આવે છે, કાયર લોકોને જોશ પણ આવતો નથી. આ જ પ્રમાણે અમે મહાત્માઓના તે ગુણોનું વર્ણન કરીએ પણ તેમનાં ગુણોને જીવનમાં ન ઉતારીએ તો એ ચારણ–ભાટોની માફક વીરોની પ્રશંસા કરવા જેવું ગણાય. એટલા માટે અમારે તેમના ગુણોને પણ જીવનમાં ઉતારવાં જોઈએ.

તે અનાથી મુનિ ઉગ્ર અને તપોધની હતા. તમારી દૃષ્ટિએ તપ મોટું છે કે સંસારની ધનસંપત્તિ મોટી છે ? તમે તપને જ મોટું માનો છો એ તમારા સંસ્કારોનો જ પ્રતાપ છે. વાસ્તવમાં તપનું ધન જ સાચું ધન છે. માનો કે એક ધનીક માણસ લાખો રૂપિયાનું ઝવેરાત લઈ જતો હતો. રસ્તામાં તેને બે માણસો મળ્યા. તે બેમાં એક માણસ સંસારના ધનને જ મોટું માનતો હતો અને બીજો તપોધનને મોટું માનતો હતો. જે સંસારના ધનને જ મોટું માનતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, પાપ કર્યા વિના તો ધન આવતું નથી. પેહેલા માણસની પાસે આટલું બધું ધન છે તો તલવાર કે છરીના એક ઘાથી જ તે ધન મારું કરી શકું એમ છું. તો આ અવસર શા માટે ગુમાવું ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે માણસ જેની પાસે ધન હતું તેને મારી નાંખવા માટે તૈયાર થયો. આ જોઈ તપોધની માણસે ધનવાન માણસને કહ્યું કે, આ સંસારના ધનની સંગતિનું જ પરિણામ છે, કે તેની દાનત બગડી છે અને તને મારવાને માટે પણ તે ધનલોલુપી તૈયાર થયો છે. એટલા માટે જે ધને આ માણસની દાનત બગાડી છે એ ધનનો જ ત્યાગ કેમ કરી દેતો નથી ? તપોધનીના ઉપદેશથી તે ધનિક માણસ સમજી ગયો અને પોતાની પાસેનું બધું ઝવેરાત વગેરે તે મારવા આવનાર ધનલોલુપીની સામે મૂકી દીધું.

તે ધનલોલુપી માણસ ઝવેરાત વગેરે ધન લેવા તૈયાર થયો ત્યારે તે તપોધની મહાત્મા તેને કહેવા લાગ્યા કે, શું તું આ ધન લઈ હવે અમર બની જઈશ? જ્યારે આ ધન આ માણસની પાસે હતું ત્યારે તો તારી દાનત બગડી. હવે તારી પાસે આ ધન છે તો બીજાની દાનત બગડશે. માટે તું ધન પ્રત્યેની મમતા આટલી કેમ રાખે છે? તપોધનીના ઉપદેશથી તેના મનમાં અસર થઈ અને તેણે પણ ધન ઉપરની મમતા ઉતારી નાંખી. હવે કોઈ પ્રકારનો ઝઘડો રહી શકે? ઝઘડો તો ત્યાંસુધી જ હતો કે જ્યાંસુધી ધનને લેવા–દેવાની ખેંચાતાણી હતી. આ પ્રમાણે સંસારનાં પદાર્થરૂપી ધન કરતાં તપોધન ચઢીયાતું છે.

તપોધન શ્રેષ્ઠ ધન છે એ વાત તો ઠીક, પણ તપ શું છે એ અત્રે જોવાનું છે. અનશન પણ એક તપ છે પરંતુ કેવળ અનશન જ તપ નથી છતાં અનશન તપનું મહત્ત્વ કાંઈ ઓછું નથી. મહાભારતમાં પણ કહ્યું છે કે:—**तपो न अनशनात् परम्** અર્થાત્–અનશન–કાંઈ ન ખાવું–જેવું બીજું તપ નથી. પણ અનશન તપમાં જ તપની સમાપ્તિ થતી નથી. ભગવાને બાર પ્રકારનાં તપ વર્ણવ્યાં છે. તેમાં પહેલું તપ અનશન તપ છે. બીજું ઊણોદરી તપ છે. ત્રીજું ભિક્ષાચરી (વૃત્તિસંક્ષેપ) તપ છે. ચોથું રસપરિત્યાગ તપ છે. પાંચમું કાયાક્લેશ અને છઠ્ઠું પ્રતિસંલીનતા તપ છે. આ છ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ છે. સાતમું પ્રાયશ્ચિત્ત, આઠમું વિનય, નવમું વૈયાવૃત્ત્ય, દશમું સ્વાધ્યાય, અગ્યારમું ધ્યાન અને બારમું કાયોત્સર્ગ આ છ પ્રકારનાં આભ્યન્તર તપ છે.

જીવનમાં તપની બહુ આવશ્યકતા છે. તપ વિના એક શ્વાસ પણ સુખપૂર્વક લઈ શકાતો નથી. પહેલા અનશન તપની વ્યાપકતા તો એવી છે કે, અમેરિકાના લોકો પણ એ તપ વિષે એમ કહેવા લાગ્યા છે કે, બધી દવાઓમાં શ્રેષ્ઠ દવા અનશન છે. જે રોગોને મટાડવા માટે મોટા મોટા દાક્તરોએ પણ હાથ ધોઈ નાંખ્યા હતા એવા મહાન્ રોગો પણ ઉપવાસ દ્વારા મટાડવામાં આવેલ છે. અનશનના વિષે મારો પણ સ્વાનુભવ છે કે, ઉપવાસ દ્વારા રોગ મટી જાય છે. જેમને આ વાત વિષે અનુભવ નથી તેઓ તો કદાચ આ વાત માની ન શકે કે ઉપવાસદ્વારા આટલો લાભ થાય છે પણ જેમને અનુભવ છે તેઓ તો ઉપવાસદ્વારા લાભ થાય છે એ વાતને તો અવશ્ય માનશે. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

विषया विनिवर्त्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते ॥

લોકમાન્ય તિલક વિદ્વાન હતા. પણ વિદ્વતા જુદી વસ્તુ છે અને અનુભવ પણ જુદી વસ્તુ છે. એટલા માટે તેમણે ગીતાના આ શ્લોકનો અર્થ એવો લખ્યો છે કે, ઉપવાસથી વિષયો તો છૂટી જાય છે પણ તેની વાસના છૂટી જતી નથી. એટલા માટે ઉપવાસ કરવો એ એક રીતે આત્માનો ઘાત કરવા બરાબર છે. લોકમાન્યના આ અર્થ ઉપરથી એ વાત પ્રગટ થાય છે કે, તેમને ઉપવાસ વિષે અનુભવ નહિ હોય અને તેમણે કોઈ દિવસ એકાદશીનો પણ ઉપવાસ કર્યો હોય કે ન પણ કર્યો હોય! આથી વિરુદ્ધ ગાંધીજી ઉપવાસના અનુભવી છે. તેમણે એકવીશ એકવીશ દિવસના ઉપવાસ કર્યા છે અને બીજા થોડા થોડા ઉપવાસો પણ આત્મશુદ્ધિ કે અન્ય કારણોને અંગે કર્યા છે. એટલા માટે તેઓ ઉપવાસના અનુભવી હોવાને કારણે તેમણે ગીતાના આ શ્લોકનો અર્થ એવો કર્યો છે કે, શરીરની બાહ્ય શુદ્ધિને માટે ઉપવાસ ઘણો સારો ઉપાય છે. જે પ્રમાણે જંગલી ઘોડાઓને

જ્યારે પકડી લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે ઘોડાઓ બહુ તોફાન કરે છે પરંતુ જ્યારે તે ઘોડાઓને બે ત્રણ દિવસ ભૂખ્યા રાખવામાં આવે છે ત્યારે તે વશમાં આવી જાય છે. આ જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓને વશમાં કરવા માટે ઉપવાસની આવશ્યકતા રહે છે. વિધવા સ્ત્રી અને સાધુ બ્રહ્મચારી આદિ લોકો ઉપવાસની સહાયતાથી જ પોતાના નિયમોનું પાલન કરે છે પણ એટલું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, ઉપવાસો બાહ્ય વિષયોને જ મટાડે છે. વાસનાને મટાડતા નથી; એટલા માટે ઉપવાસની સાથે જ વિષયોની વાસનાને મટાડવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જો કે અનશન તપ સારું છે છતાં બળજબરીથી કોઈની પાસે અનશન તપ કરાવી ન શકાય. તમે ઉપવાસ કરો અને તમારી સાથે જ તમારા નોકરો તથા પશુઓને પણ ઉપવાસ કરાવો–તેમને પણ ખાવા ન આપો–તો તમને ભત્તપાનવિચ્છેદનો અતિચાર લાગશે. **उप–समीपे वसति इति उपवासः** અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની સમીપ વસવું એ જ ઉપવાસ છે. કોઈને બળજબરીથી ભૂખ્યા રાખવા એ ઉપવાસ નથી. જૈનકુળમાં તો ઉપવાસો એવા પ્રચલિત છે કે, સંવત્સરીને દિવસે નાના બાળકો પણ ઉપવાસ કરે છે.

અનશનની બાદ ઊણોદરી તપ છે. ઉપવાસને વિષે તો કોઈ પ્રકારનો મતભેદ પણ હોઈ શકે પણ ઊણોદરી તપને વિષે તો કોઈ પ્રકારનો મતભેદ હોઈ જ ન શકે. અલ્પાહારની બધા લોકો પ્રશંસા કરે છે અને બધા તેમાં લાભ માને છે. વધારે ખાવાની ઇચ્છા હોવા છતાં ઓછું ખાવું પણ વધારે ન ખાવું એ ઊણોદરી તપ છે.

આ પ્રમાણે ૭ પ્રકારનાં તપ તો બાહ્ય શુદ્ધિને માટે છે, પણ આન્તરિક શુદ્ધિને માટે આન્તરિક તપ કરવું જોઈએ.

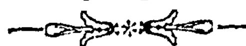
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિને જીતવાનું કામ આભ્યંતર તપદ્વારા જ થઈ શકે છે. અનાથી મુનિ આ પ્રકારનાં તપના ધણી હતા. એટલા માટે તેમને તપોધની કહ્યા છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬૮

તપ–ત્યાગનો પ્રભાવ હરિણી વેશ્યા ઉપર પણ પડયો. તે વેશ્યા પણ સુદર્શન મુનિના તપ–ત્યાગના પ્રભાવથી સુધરી ગઈ. તે પોતે તો સુધરી પણ પોતાની સાથે પંડિતાને પણ સુધારી દીધી. એક સુધરે છે તો બીજાને પણ સુધારે છે અને એક બગડે તો બીજાને પણ બગાડે છે.

હરિણી પંડિતાને કહ્યું કે, મેં દંભ અને મોહને જીતી લીધા છે. પંડિતાએ કહ્યું કે, જ્યારે એમ છે તો પછી તમે શ્રૃંગાર કેવો સજશો અને વેશ્યાવૃત્તિ કેવી રીતે ચલાવશો ? હરિણી વેશ્યાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હવે હું એવો શ્રૃંગાર સજી ન શકું કે જે કામી કુતરાઓને પસંદ પડે. કુતરાઓ તો મૃત શરીરને ચૂંથે છે, જીવતું શરીર તેમને ગમતું નથી. અત્યાર સુધી આ શરીર મરેલું હતું એટલા જ માટે કામી કુતરાઓ એને ચૂંથતા હતા પણ હવે હું જીવિત છું અને જાગ્રત છું એટલે એ કામી કુતરાઓ આ શરીરથી દૂર જ ભાગશે. આ કારણે હું એવો શ્રૃંગાર સજીશ નહિ કે જે કામી કુતરાઓને પસંદ પડે પણ એવો શ્રૃંગાર સજીશ કે જે શ્રૃંગારની દેવો પણ સેવા કરે. હવે હું કામીજનોનું ચિત્તરંજન નહિ કરું પણ મુનિનું ચિત્તરંજન કરીશ.

હરિણી વેશ્યાએ પંડિતાને આ પ્રમાણે કહ્યું. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ આસો વદી ૧૩ બુધવાર

પ્રાર્થના

ધન ધન જનક 'સિધારથ' રાજા, ધન 'ત્રિશલા' દે માત રે પ્રાણી,
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'વર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી;
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો સરલ માર્ગ બતાવવામાં આવ્યો છે. પરમાત્માને મળવાની જેમની ઇચ્છા છે એને માટે જ્ઞાનીજનોએ સરળ અને સુંદર માર્ગ બતાવ્યો છે. તેઓ કહે છે કે, પરમાત્માને મળવા માટે પરમાત્માની જ પ્રાર્થના કરો. પરમાત્માની પ્રાર્થના એ પરમાત્માને મળવાનો સુંદર અને સરળ માર્ગ છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી શું લાભ થાય છે, તો એને માટે કહ્યું છે કે:—

तत: प्रत्येकचेतनाऽधिगमोऽप्यन्तरायाभावश्च ।

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી સૌથી મોટો લાભ તો એ થાય છે કે, પ્રત્યેક આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. વિષયભોગના પદાર્થો અર્થાત્ બુદ્ધિકલ્પિત પદાર્થોથી આત્મા અળગો થઈ જાય છે અને પ્રત્યેક આત્માનો બોધ થઈ જાય છે. આત્મા જ્યારે બહાર જોવામાં જ રહી જાય છે ત્યારે તેને પ્રત્યેક આત્માનો બોધ થતો નથી. જો કે આત્મા દૃષ્ટા છે પણ તે દૃષ્ટાભાવમાંથી નીકળી દૃશ્યભાવમાં ચાલ્યો ગયો છે અને તેથી જ તે ગોથાં ખાઈ રહ્યો છે, અને સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી તે દૃશ્યભાવમાંથી નીકળી દૃષ્ટાભાવને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઇન્દ્રિયોદ્વારા ગ્રહીત વિષયો અર્થાત્ જોવામાં, સાંભળવામાં, સુંઘવામાં, ચાખવામાં અને સ્પર્શ કરવામાં જે આવે છે તે પદાર્થો દૃશ્ય છે અને આ આત્મા તેનો દૃષ્ટા છે. દૃષ્ટાને જ આ દૃશ્ય પદાર્થોનું ભાન થાય છે. દૃષ્ટાને માટે જ આ પદાર્થો દૃશ્ય છે. જો દૃષ્ટા–આત્મા જ ન હોય તો આ પદાર્થો દૃશ્ય કોના થશે ? એટલા માટે જ્યાંસુધી દૃષ્ટા આત્મા છે ત્યાંસુધી જ આ દૃશ્ય પદાર્થો જોવામાં આવે છે. પણ દૃષ્ટા આત્માથી એ ભૂલ થાય છે કે, તે પોતાને જ ભૂલી જાય છે અને જે દૃશ્યને તે જુએ છે, તે જ પોતે બની જાય છે. દૃશ્યમાં જ તે મશગૂલ બની જાય છે. કોઈ સારું ગાયન સાંભળી તે એટલો બધો મુગ્ધ બની જાય છે કે તે પોતાનું જ ભાન ભૂલી જાય છે. પરંતુ એમ ભાન ભૂલી જવાથી આત્માને કેવા પ્રકારની હાનિ થાય છે! એ વાત જ્ઞાનીઓએ અનેક ઉદાહરણો આપી સમજાવી છે. હરણ જ્યારે ગાયન ઉપર મુગ્ધ બની જાય છે ત્યારે તે પોતાનાં પ્રાણ જ ગુમાવી બેસે છે. તેને એટલું ભાન નથી કે આ ગાયન મને ફસાવનાર છે અને મારા પ્રાણ લેનાર છે. પતંગીયું દીપકના રૂપ ઉપર મુગ્ધ બની જઈ તેમાં પડી મરી જાય છે. તે એટલું જાણતો નથી કે આ દૃશ્યમાં પડી જઈ

હું પોતાનો જ નાશ કરી રહ્યો છું. આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક વિષયનાં પદાર્થો વિષે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે અને એ ઉદાહરણોદ્વારા બતાવવામાં આવ્યું છે કે વિષયોના પદાર્થોમાં પડી જવાથી અને દશ્યની આગળ દષ્ટાને ભૂલી જવાથી આત્માને કેટલી બધી હાનિ થાય છે !

મતલબ કે, આ પ્રમાણે આત્મા દશ્યમાં પડી જાય છે અને હું 'દષ્ટા' છું એ ભૂલી જાય છે. આ ભૂલને કારણે તે પોતે પણ દશ્ય બની જાય છે અને એ જ કારણે મહા અનર્થ પેદા થાય છે. દુનિયામાં જેટલા ઝગડાઓ છે એ બધાં આ ભૂલને લીધે જ પેદા થવા પામ્યાં છે. લોકો કહે છે કે અમારું ધન ચોરાઈ ગયું અને એમ કહી તેઓ રુદન કરે છે. તેઓ એટલું જાણતા નથી કે જો ધન પોતાનું જ હોત તો તે ચોરાઈ કેમ જઈ શકે? અને જે ચોરાઈ ગયું તે પોતાનું કેમ હોઈ શકે? આ વાત ન જાણવાને કારણે જ તેઓ રુવે છે અને કહે છે કે, અમારું ધન ચોરાઈ ગયું. આત્મા જ્યારે પોતાને જ ભૂલી જાય છે અને હું દષ્ટા છું એવું તેને ભાન રહેતું નથી ત્યારે તે દશ્ય ઉપર આસક્ત બની જાય છે, અને એ આસક્તિને કારણે તે દુઃખ પામે છે.

હવે અત્રે એ પ્રશ્ન થાય છે કે, જ્યારે આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલી ગયો છે અને પોતે દ્રષ્ટા હોવા છતાં દશ્યમાં આસક્ત બની ગયો છે તો હવે તેને શું કરવું? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પરમાત્માને ભજો તો દશ્યમાંથી નીકળી પાછા દ્રષ્ટારૂપ બની જશો. પોતાના આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવો એને જ આત્મબોધ કે આત્મસાક્ષાત્કાર કહેવામાં આવે છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી હું રૂપ, રસ આદિ દશ્યરૂપ નથી એવું ભાન થાય છે અને એ ભાન થવાથી જ આત્મા પોતાનું ગુમાવેલું રાજ્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરી લે છે. અર્થાત્ તે પાછો દશ્યમાંથી નીકળી દ્રષ્ટા બની જાય છે.

પરમાત્માને મળવાનો આ જ સરલ માર્ગ છે. પછી તો જે આ માર્ગને અપનાવે છે તે જ આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને આત્મલાભ મેળવી શકે છે.

પ્રત્યેક આત્માનો બોધ કે સાક્ષાત્કાર થવાથી આત્મા સંસારનાં પદાર્થો પોતાનાં નથી એમ માને છે. આ ભાવના પેદા થવાથી આત્માને કેટલો લાભ થાય છે અને એ ભાવના કેટલી ઉચ્ચ છે એને માટે ગજસુકુમાર વગેરે મુનિનું ચરિત્ર જુઓ.

ગજસુકુમાર મુનિને આ જ ઉચ્ચ ભાવનાએ મોક્ષ અપાવ્યું હતું. મસ્તક ઉપર ધગધગતાં અંગારાં મૂકવામાં આવ્યાં છતાં તેઓ એમ જ વિચારતા હતા કે, મારા મસ્તક ઉપર જે અંગારાં મૂકવામાં આવ્યાં છે તે મારાં નથી અને હું તેનો નથી. કારણ કે, જે મારું છે તે મને બાળી શકે નહિ. પાંચસો મુનિઓને ઘાણીમાં પીલાવવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તે મુનિઓ એમ વિચારતા હતા કે, રક્ત, માંસ આદિ જે દશ્ય છે તે ઘાણીમાં પીલાય છે, અમે તો દ્રષ્ટા છીએ એટલે અમે પીલાઈ શકીએ નહિ. આ ઉચ્ચ ભાવનાને ારણે એ મહાપુરુષોએ તત્કાલ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું અને આત્મકલ્યાણ સાધી લીધું.

શાસ્ત્રમાં આવાં બીજાં અનેક ઉદાહરણો છે. પછી તો જેવી તેમની ભાવના અને શક્તિ હશે તે તેવું કરશે, પરંતુ શ્રદ્ધા તો એ જ હોવી જોઈએ કે, " જે પદાર્થો જોવામાં આવે છે તે દશ્ય છે અને હું એ બધાનો દ્રષ્ટા છું." આ પ્રકારની શ્રદ્ધા હોવાથી ભેદવિજ્ઞાન જાગ્રત થશે અને પરિણામે કલ્યાણ થશે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના અને પરમાત્માના ધ્યાનથી આત્મસાક્ષાત્કાર–આત્મબોધ તો થશે જ પણ સાથે સાથે જે અંતરાય જોવામાં આવે છે તે અંતરાય પણ નષ્ટ થઈ જશે.

અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, ધ્યાન તો પરમાત્માનું કરવામાં આવે છે અને સાક્ષાત્કાર તો આત્માનો થાય છે. આ તો એના જેવી વાત થઈ કે ધ્યાન તો આંબાનું કરવામાં આવ્યું અને દર્શન થયું લીંબુનું ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાથી જ ઈશ્વરનો પણ સાક્ષાત્કાર થશે. પરમાત્મા આત્માથી અળગો નથી. એટલા માટે આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાથી એમ જ માનવામાં આવશે કે, પરમાત્માનો જ સાક્ષાત્કાર થઈ રહ્યો છે. આ વાત ઉપર નિષ્ઠા રાખો અને એમ વિચારો કે, ' જે પ્રમાણે પરમાત્મા અવિનાશી છે તે જ પ્રમાણે હું પણ અવિનાશી છું, જે પ્રમાણે તે અનન્ત છે તે જ પ્રમાણે હું પણ અનન્ત છું અને જે પ્રમાણે તે ચૈતન્ય છે તે જ પ્રમાણે હું પણ ચૈતન્ય છું. ' આ પ્રમાણે વિચાર કરી જો તમે તન–મનથી ઉપાધિરહિત બની જાઓ તો તમારો આત્મા દ્રષ્ટા બની જશે અને આત્માનો તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર જલ્દી થશે.

મતલબ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આત્મામાં જાગૃતિ આવશે અને આત્મામાં જાગૃતિ આવવાથી બધાં વિઘ્નો મટી જશે, અને જે વિઘ્નો અંતરાય રૂપ હતાં તે જ વિઘ્નો સહાયક બની જશે. કેવી રીતે એ વિઘ્નો સહાયક બની જશે તે એક નાના ઐતિહાસિક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

શિવાજીમાં હિંદુધર્મની રક્ષા કરવાની અને ભારતને મુસલમાનોથી બચાવવાની તીવ્ર ભાવના હતી. આ ભાવનાને કારણે શિવાજીએ શું શું કર્યું એ વાત કહેવાનો અત્રે અવકાશ નથી તેમ જરૂર નથી. અહીં તો કેવળ એટલું જ બતાવવાનું છે કે, તીવ્ર ભાવના હોવાના કારણે વિઘ્નો પણ કેવી રીતે સહાયક બની જાય છે !

શિવાજીએ એક વાર કિલ્લા ઉપર ચડાઈ કરી. એ કિલ્લાની રક્ષા માટે બાદશાહના તરફથી દેશપાંડે નામનો એક સરદાર નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. શિવાજી તે કિલ્લાને જીતી ન શક્યા અને થાકી ગયા. દેશપાંડે વીર અને ચતુર હતો એટલે શિવાજી કિલ્લાને જીતી ન શક્યા. શિવાજી વિચારવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું ? આખરે તેઓ એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે, આ વીરના હાથે મરી જવું એ જ સારું છે. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી તેઓ એકલા જ રાતના વખતે કિલ્લામાં ઘુસી ગયા. દેશપાંડેને ખબર પડી કે, શિવાજી કિલ્લામાં આવ્યા છે. તે હાથમાં તલવાર લઈ શિવાજી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, તમે મને ઠગવા આવ્યા છો પણ તમારાથી હું ઠગાઈ જાઉં તેમ નથી એટલા માટે તમે પાછા ચાલ્યા જાઓ. કાલે સંગ્રામમાં મળજો. શિવાજીએ દેશપાંડેને કહ્યું કે, હું તમને ઠગવા માટે આવ્યો નથી પણ તમારા હાથે મૃત્યુ પામું એટલા માટે આવ્યો છું. તમે આ તલવારથી મારો શિરોચ્છેદ કરી નાંખો. દેશપાંડે પૂછ્યું કે એમ કેમ ? શિવાજીએ જવાબ આપ્યો કે, હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે મારા સ્વાર્થ માટે નહિ પરંતુ હિંદુધર્મ અને હિંદુજાતિની રક્ષા માટે કરી રહ્યો છું; પણ તમારા કારણે મારું તે કાર્ય અટકી રહ્યું છે એટલા માટે મેં વિચાર્યું કે, તમારા જેવા વીરના હાથે મારું મૃત્યુ થાય તો મારું કામ પૂરું થયું સમજું.

દેશપાંડે ક્ષત્રિય ન હતો પણ બ્રાહ્મણ હતો; છતાં તે વીર હતો. વીર ઉપર કોઈ વાતની અસર જલ્દી પડે છે. આ કારણે શિવાજીની વાત સાંભળી દેશપાંડેનું દિલ પીગળી ગયું અને

તે શિવાજીના પગે પડી કહેવા લાગ્યો કે, હું કેવળ સ્વાર્થને માટે જ તમારા આ કાર્યમાં બાધક થઈ રહ્યો હતો. તમે તો દેશધર્મને માટે આટલું કરી રહ્યા છો અને હું દેશધર્મને માટે કાંઈ કરતો નથી. ઊલટો જે દેશધર્મનું કામ કરે છે તેમાં પણ બાધા ઉભી કરું છું. વાસ્તવમાં ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ તમે જ છો. એટલા માટે હવેથી હું તમારી સાથે જ છું અને જે માર્ગ તમારો છે, તે જ માર્ગ મારો પણ છે.

કહેવાનું અત્રે એ છે કે, શિવાજીની સામે કેવું વિઘ્ન હતું ? પરંતુ જ્યારે શિવાજીએ દૃઢતા રાખી અને તેઓ પ્રાણ આપવા માટે તૈયાર થઈ ગયા ત્યારે દેશપાંડે તેમનો સેવક બની ગયો અને તે એવો સેવક બન્યો કે શિવાજીની રક્ષા કરવામાં જ તેણે પોતાના પ્રાણ આપી દીધા. આ જ પ્રમાણે જે વિઘ્નો તમારી સામે દેખાય છે, તે વિઘ્નો વિકારરહિત પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી શાન્ત થઈ જશે અને તમારા સેવક બની જશે. આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી વિઘ્નો પણ દૂર થઈ જશે અને આત્માનું ભાન પણ થશે. આત્મા કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે જ્ઞાનીજનોએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ સરલ માર્ગ બતાવ્યો છે. આ માર્ગને પકડી આગળ વધતા જાઓ તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬૯

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આ જ વાત કરી રહ્યા છે કે, 'દૃષ્ટા બનો.' આ વાતને વીર લોકો જ સમજી શકે છે અને તેને જીવનમાં ઉતારી શકે છે. જે દૃશ્ય અને દૃષ્ટાનો ભેદ સમજી આત્માને દૃષ્ટારૂપ બનાવે છે તે જ વીર છે. તમે પણ તમારામાં આવી વીરતા પ્રગટાવો અને કાયરતા ઉપર વિજય મેળવો. આવી વીરતા ધારણ કર્યા વિના આત્મકલ્યાણ સાધી શકાતું નથી.

મહામુનિ અનાથીએ રાજા શ્રેણિકની સમક્ષ અનાથતાનું વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક કર્યું તે સાંભળી રાજા શ્રેણિક ઉપર તેનો કેવો પ્રભાવ પડ્યો તેનું વર્ણન કરતાં ગણધર સ્વામી કહે છે કેઃ—

तुट्ठो य सेणियो राया, इणमुदाहु कयंजली ।
अनाहयं जहाभूयं, सुट्ठु मे उवदेसियं ॥५४॥

અનાથી મુનિદ્વારા સનાથ-અનાથની વ્યાખ્યા સાંભળી રાજા શ્રેણિક ઘણો જ સંતુષ્ઠ થયો. આ વર્ણનદ્વારા એ બતાવવાનું છે કે, રાજા શ્રેણિક પહેલાં બીજું વિચારતો હતો અને આ કથન સાંભળ્યા પછી બીજું વિચારવા લાગ્યો. તે વીર હતો, એટલે આ કથા સાંભળી તેણે અનાથી મુનિને હાથ જોડ્યા. તે વાણિયો ન હતો કે સાધારણ વાત માટે પણ હાથ જોડવા માંડે. તે તો ક્ષત્રિય હતો. ક્ષત્રિયોને હાથ જોડાવવા સરલ નથી, બહુ જ મુશ્કેલ હોય છે. એટલા માટે મોટા મોટા રાજા-મહારાજાઓ પણ તેને હાથ જોડાવી શક્યા ન હતા. દેવો પણ તેને વિચલિત કરી શક્યા ન હતા. વીર ક્ષત્રિયો લોભ કે સંકટમાં પડી જઈ કોઈને હાથ જોડતા નથી. રાણા પ્રતાપને બાદશાહ અકબરે રાજ્યનો મોટો ભાગ આપવાનું પ્રલોભન આપ્યું તોપણ રાણા પ્રતાપે અકબરને હાથ જોડ્યા નહિ. આ પ્રમાણે ક્ષત્રિયોને હાથ જોડાવવા સરલ નથી; પણ જ્યારે તેમનું હૃદય પલટી જાય છે ત્યારે ભક્તિવશ થઈ હાથ જોડવામાં ક્ષત્રિયો વાર પણ લગાડતા નથી.

રાજા શ્રેણિક સંતુષ્ટ થયો અને બે હાથ જોડી મુનિને કહેવા લાગ્યો કે, આપે મને અનાથતાનું સ્વરૂપ બહુ જ સારી રીતે સમજાવ્યું.

રાજા જ્યાંસુધી અનાથતાનો ભાવ સમજ્યો ન હતો ત્યાંસુધી તે એમ જ માનતો હતો કે, જેને દુનિયાની સંપત્તિ અધિક મળી હોય તે સનાથ છે અને જે દુનિયાની સંપત્તિથી રહિત છે તે અનાથ છે. રાજા શ્રેણિક તો એમ સમજતો જ હતો પણ તમે લોકો પણ એમ જ સમજો છો ને ! તમે અનાથાલયો ખોલ્યાં છે અને તેમાં, જેમને કોઈ ખાવા-પીવાનું આપનાર નથી, જેમની શિક્ષાનો કોઈ પ્રબંધ કરનાર નથી, એવાઓને અનાથ માનવામાં આવે છે, અને એવા અનાથોને જ રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે રાજાની પહેલી સમજમાં અને તમારી સમજમાં શું અંતર રહ્યું ?

રાજા શ્રેણિક એને જ અનાથ માનતો હતો કે જેની પાસે સંસારની સંપત્તિ નથી; અને તેને જ સનાથ સમજતો હતો કે જેની પાસે સંસારની વધારે સંપત્તિ છે. તે પોતાને સનાથ માનતો હતો અને તેનું કારણ એ હતું કે, તેની પાસે સંસારની સંપત્તિ અધિક હતી. પોતાને સનાથ માનતો હોવાના કારણે જ તેણે અનાથી મુનિને એમ કહ્યું હતું કે, તમે આ ભર-જુવાનીમાં આવા સુંદર અને સ્વરૂપવાન હોવા છતાં સાધુ કેમ થયા ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં મુનિએ કહ્યું કે, હું અનાથ હતો એ કારણે સાધુ થયો. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, તમારા જેવા આવા સ્વસ્થ અને સુંદર શરીરવાળા અનાથ હોય એ કેમ બની શકે ? ખેર ! હું આ વિષે વધારે વિવાદમાં ન પડતાં આપને એટલું જ કહું છું કે, 'આપ અનાથ છો તો હું આપનો નાથ બનું છું. જ્યારે હું રાજા તમારો નાથ બનું છું, તો પછી તમારે બીજું શું જોઈએ ! તમે મારી સાથે ચાલો અને ભોગોપભોગ કરો. આ મનુષ્યજન્મને આમ ખરાબ ન કરો. મારા રાજ્યમાં આવા સ્વસ્થ સુંદર શરીરવાળા લોકો આ પ્રમાણે જીવન ખરાબ કરે એ હું જોઈ શકું નહિ.'

શ્રેણિકે આ પ્રમાણે જે કાંઈ કહ્યું હતું તેનું કારણ એ જ હતું કે, તે સનાથ-અનાથનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણતો ન હતો. જેની પાસે સંસારની વધારે સંપત્તિ હોય તે સનાથ છે એ તેનું અજ્ઞાન હતું. છતાં તે જેને સુધારો સમજતો હતો તે સુધારો કરવા માટે પણ તૈયાર થયો હતો. આજે પણ જગતમાં એને જ સુધારો માનવામાં આવે છે કે કોઈને પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિથી દુઃખી રહેવા ન દેવો. રાજા પણ આ જ સુધારો કરવા માટે તૈયાર થયો હતો અને મુનિને ભોગસામગ્રી આદિ આપી તેમનું દુઃખ મટાડવા ચાહતો હતો. આથી વધારે તો તે કરી પણ શું શકતો હતો ? આત્માને ઉપર ચડાવવાનું આ પહેલું પગથિયું છે. કોઈને દુઃખી જોઈ તેનું દુઃખ મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નીતિના પહેલા પગથિએ ચડીને જ આત્મા આગળ વધી શકે છે.

રાજા તો આ પ્રમાણે મુનિનું દુઃખ મટાડવા માટે તૈયાર થઈ નીતિનું પહેલું પગથિયું ચડી ગયો હતો. પણ તમે તમારા માટે જુઓ કે, તમે આ ચરિત્ર તો સાંભળો છો પરંતુ તમે આ પ્રકારનું પહેલું પગથિયું ચડી ગયા છો કે નહિ અને તમે પણ કોઈને દુઃખી જોઈ તેનું દુઃખ દૂર કરો છો કે નહિ ? કદાચ તમે એમ કહો કે, રાજા જે દુઃખ મટાડવા માટે તૈયાર થયો હતો તે દુઃખ મટાડવું એ તો સંસારનું કામ છે પણ હું તમને પૂછું છું કે, શું તમે સંસારમાં નથી ? તમે પણ સંસારમાં જ બેઠા છો. છતાં જેમની કમાણીથી તમે

ધનવાન બન્યા છો એ ગરીબોનો વિચાર ન કરો અને તેમને દુઃખમાં જોઈ તમારું હૃદય પીગળે નહિ તો એ દશામાં એમ કેમ કહી શકાય કે તમે આ કથા સાંભળવાને પાત્ર બન્યા છો?

દક્ષિણ પ્રાંત વિષે સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં દુષ્કાલને કારણે નવ આનામાં સાત ગાયો વેચવામાં આવી છે. સાત ગાયોની શું નવ આના કીંમત છે! પણ ખરીદનારો મફત લેવા ચાહતો નહિ હોય એટલે તેણે આ નામની કીંમત આપી હશે. સાથે એવું પણ સાંભળ્યું છે કે, પાંચ હજાર પશુઓને કસાઈઓ લઈ ગયા છે, કે જેઓ તેમની કત્લ કરશે. તમે લોકો ગાયોની આવી દુર્દશા જોઈ જો સારાં ખાનપાનમાં, ઓઢવા-પહેરવામાં તથા નાટક-સિનેમા જોવામાં જ રહો તો શું એમ કહેવાય કે તમે તમારા ધનનો સદુપયોગ કરો છો? અને શું તમે સનાથ-અનાથનો ભેદ સમજવાના પાત્ર બન્યા છો?

રાજા શ્રેણિકનું પ્રાથમિક કાર્ય કેવું હતું તે જુઓ. તે મુનિને કહેતો હતો કે, હું કોઈને દુઃખી જોઈ શકતો નથી. બીજાઓને દુઃખી જોઈને હું સુખોપભોગ કરું એ મારાથી બની શકતું નથી. રાજા શ્રેણિક આ પ્રકારનો વિચાર કરતો હતો, અને જેમનામાં આ પ્રકારનો વિચાર છે તે જ માણસ આ સનાથ-અનાથના ઉપદેશનો પાત્ર બની શકે છે.

મુનિએ જ્યારે તેને એમ કહ્યું કે, હું અનાથ હતો એટલે મેં દીક્ષા લીધી. ત્યારે તેણે હસીને કહ્યું કે, એમ છે તો હું તમારો નાથ બનું છું. પણ જ્યારે મુનિએ તેને માટે એમ કહ્યું કે, તું પોતે પણ અનાથ છે તો પછી બીજાનો નાથ કેમ બની શકે? આ સાંભળી તેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તે વીર હતો, એટલા માટે તે મુનિનું કથન સાંભળી ચૂપ બેસી ન રહ્યો પણ તેણે નિર્ણય કરાવવા ચાહ્યું અને મુનિને કહ્યું કે, હું રાજા છું, મારી પાસે આટલી બધી સંપત્તિ છે અને હું આજ્ઞાનો ઈશ્વર છું તો પછી હું અનાથ કેની રીતે છું? શું તમારું આ કથન ખોટું નથી?

રાજાએ આ વાત કોઈ બીજાને કહી હોત તો સંભવ છે કે તે નારાજ થઈ જાત પણ આ મુનિ તો ક્ષમાના ભંડારસમા હતા, એટલા માટે રાજાના કથનના જવાબમાં તેમણે એમ કહ્યું કે, "હે! રાજન્! આમ કહેવામાં તારો દોષ નથી પરંતુ તારા અજ્ઞાનનો જ દોષ છે. તું સનાથ અને અનાથનું સ્વરૂપ જાણતો નથી, એટલા જ માટે તું આ પ્રમાણે કહે છે."

આ પ્રમાણે કહી મુનિએ રાજાને સનાથ-અનાથનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું. ત્યારે રાજા હાથ જોડી મુનિની ક્ષમા માંગવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, મેં આપને અનુચિત વાત કહી આપનો અપરાધ કર્યો છે. આપ મારા એ ઘોર અપરાધને ક્ષમા કરો.

સુદર્શન-ચરિત્ર—૬૯

સુદર્શન મુનિને વિચલિત કરવાનો જેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો તે હરિણી વેશ્યા પણ સુધરી ગઈ અને પંડિતાને કહેવા લાગી કે, હું મુનિથી હારી ગઈ. જો હું મુનિદ્વારા પરાજિત થઈ ન હોત અને મારો વિચાર બદલ્યો ન હોત, તો ન જાણે મારી કેવી ગતિ થાત! એ તો બહુ સારું થયું કે, તેં મને મુનિને વિચલિત કરવાનું કહ્યું અને મેં મુનિને વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મેં મુનિને વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે મુનિ પારસમણિની સમાન હોવાથી લોઢા જેવી મને પણ તેમણે સોનાની માફક પવિત્ર બનાવી દીધી. હવે તો હું એ મુનિની શિષ્યા બની ગઈ છું. એટલા માટે જે માર્ગ તેમનો છે તે જ માર્ગ મારો પણ છે.

હરિણીનો પહેરવેશ તો હજી વેશ્યાના જેવો જ છે પણ તેની ભાવના બદલી ગઈ છે એટલા માટે તે પોતાને માટે એમ કહે છે કે હવે હું મુનિની શિષ્યા બની ગઈ છું.

હરિણીનું આ કથન સાંભળી પંડિતા તેને કહેવા લાગી કે, તમે આ શું કહી રહ્યાં છો ? તમારા પૂર્વ પરિચિત પુરુષો જ્યારે અહીં આવશે અને અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભનો આપી તમને કામવાસનાની પૂર્ત્તિનું સાધન બનાવવા ચાહશે ત્યારે તમે શું કરશો તેનો વિચાર કરો !

પંડિતાના આ કથનના ઉત્તરમાં હરિણીએ કહ્યું કે, હવે હું જાગ્રત છું. હવે હું દૃષ્ટા છું, દૃશ્ય રહી નથી. એટલા માટે હવે હું એ લોકોના વિષયભોગનું સાધન બની શકું એમ નથી. હવે મારો આ શ્રૃંગાર અને આ કપડાં નહિ રહે પરંતુ કેવલ લજ્જાની રક્ષા માટે આ શરીર ઉપર કપડાં રહેશે અને ભોજન પણ શરીરની રક્ષા માટે જ હશે, રસાસ્વાદ માટે નહિ. આ શરીરની સહાયતા જ્યાંસુધી આવશ્યક છે ત્યાંસુધી તેને રાખી શકું છું, નહિ તો તેનો પણ ત્યાગ કરી શકું છું. મારા માટે હવેથી લજ્જા ઢાંકવા માટે વસ્ત્ર અને શરીર ટકાવવા માટે ભોજન સિવાય બીજું ખાવું-પહેરવું હરામ છે. હવેથી હું સોના-હીરાનો આ શ્રૃંગાર પણ પહેરીશ નહિ. મુનિએ મને જુદા જ પ્રકારનો શ્રૃંગાર પહેરાવી દીધો છે.

પંડિતા હરિણીનું કથન સાંભળી કહેવા લાગી કે, જેની મેં દલાલી કરી હતી તે વેશ્યા પણ સુધરી ગઈ તો પછી હવે હું પણ સુધર્યા વિના કેમ રહી શકું ? તે હરિણીને કહેવા લાગી કે, હવે તમારો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ છે. તમે મારા માટે આદર્શ-અરીસાની સમાન છો; એટલા માટે તમે જે કરશો તે હું પણ કરીશ.

આ પ્રમાણે હરિણીની સાથે જ પંડિતા પણ પૂરી પંડિતા બની ગઈ. જે લોકો મુનિની સાથે દ્રોહ કરનારા હતા, તે લોકો પણ સુધરી જઈ કલ્યાણના માર્ગે ચડી ગયા અને વહેલા કે મોડા મોક્ષે જશે તો પછી જે લોકો મુનિની સાથે પ્રીતિ રાખતા હતા તે મનોરમા વગેરે પણ આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષે કેમ નહિ જાય ?

આ પ્રમાણે તે બધા લોકોએ આત્માનું કલ્યાણ કર્યું પણ તમે તમારા વિષે વિચારો કે તમે શું કરો છો ? તમે સંસાર-સંબંધમાં બદ્ધ થએલા છો અને જો સ્વ-સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી શકતા ન હો તો પણ જો પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરો તો પણ તેમાં કલ્યાણ છે. મહાત્મા સુદર્શનનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી આગળ વધતા જાઓ તો તમે પણ તમારા આત્માનું કલ્યાણ કરી શકશો.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૧ રવિવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિતસું ગુણ ગાસ્યાં;
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે શબ્દ ગુંજાસ્યાં. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન સંભવનાથની પ્રાર્થનાદ્વારા આત્માને શું વિશેષ લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે એ વાત આ પ્રાર્થનામાં બતાવવામાં આવી છે.

લક્ષ્યબિંદુ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને જ પ્રત્યેક કાર્ય કરવું જોઈએ. લક્ષ્યનો નિર્ધાર કર્યા વિના અર્થાત્ અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવેલું કોઈ પણ કાર્ય લાભપ્રદ નીવડતું નથી. લક્ષ્યપૂર્વક કાર્ય કરવું એ જ ન્યાયમાર્ગ છે. ભગવાન સંભવનાથની પ્રાર્થના વિષે પણ એ જોવું આવશ્યક છે કે, પ્રાર્થનાદ્વારા આત્માને ક્યા વિશેષ લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે!

જ્ઞાનીજનોનું કથન છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના આત્માને પરમાત્માની સાથે સંલગ્ન કરી—એકતાર કરી—કરવી જોઈએ અને પરમાત્માનાં ગુણોને હૃદયમાં ઉતારવાં જોઈએ. આ રીતે પ્રાર્થના કરવામાં બાલજીવોનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે. પરંતુ હમેશાં બાલબુદ્ધિથી જ પ્રાર્થના કરતાં રહેવું ન જોઈએ. જેમ જેમ બુદ્ધિનો વિકાસ થતો જાય તેમ તેમ તત્ત્વો ઉપર પણ વિચાર કરવો જોઈએ. બુદ્ધિના વિકાસની સાથે જ તાત્ત્વિક વિકાસ પણ કરવો જોઈએ. અને તાત્ત્વિક વિકાસની સાથે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. હમેશાં બાળક જ બન્યા રહેવું ન જોઈએ. જ્ઞાનીઓનું એવું કથન છે કે, બાળજીવો માટે પ્રાર્થના એ જ આગળ વધવાનો માર્ગ છે, પરંતુ બુદ્ધિના વિકાસની સાથે જ પ્રાર્થનાનો વિકાસ કરવો જોઈએ અને આગળ વધવું જોઈએ. આ કથનાનુસાર ભગવાન સંભવનાથની પ્રાર્થના પણ તાત્ત્વિક વિચારની સાથે કરવી જોઈએ. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કેઃ—

આ જ મારા સંભવ જિન કે, હિતચિત્તસે ગુણ ગાસ્યાં.

અર્થાત્—આજે હું ભગવાન સંભવનાથની પ્રાર્થનામાં ચિત્ત લગાડી અને તેમાં મારું હિત માની પ્રાર્થના કરીશ. ઉપલક દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો આ એક સાધારણ પ્રતિજ્ઞા છે અને બીજી દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તે ઉપદેશ પણ છે. આપણે જો આ પ્રાર્થનાને પ્રતિજ્ઞારૂપ સમજતા હોઈએ તો આ પ્રતિજ્ઞાને પૂરી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને જો તેને ઉપદેશરૂપ માનતા હોઈએ તો આ ઉપદેશને હૃદયમાં ઉતારવો જોઈએ.

જ્ઞાનીઓએ ભગવાન સંભવનાથના ચરિત્ર ઉપર ઘણો પ્રકાશ પાડ્યો છે. જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સમર્થ એવા જ્ઞાનીઓએ ભગવાનનાં ગુણો ઉપર પ્રકાશ પાડી તે ગુણોને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપ્યું છે. તેઓએ ભગવાન સંભવનાથનાં ગુણો ઉપર કેવી રીતે પ્રકાશ પાડ્યો

છે એ બધાનું વર્ણન કરવાને માટે તો હું સમર્થ નથી પણ ભગવાન સંભવનાથનું નામ સંભવનાથ કેમ પડયું એ વિષે બરાબર વિચાર કરવામાં આવે તો એ વિચાર સંસારવ્યવહારને માટે અને આત્મકલ્યાણને માટે પણ લાભપ્રદ નીવડી શકે એમ છે.

ભગવાન સંભવનાથનું નામ સંભવનાથ કેમ પડયું એને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે; જે સમયે ભગવાન સંભવનાથ ગર્ભમાં આવ્યા તે પહેલાં દેશમાં મહાન્ દુષ્કાળ પડયો હતો. દુષ્કાળના સમયે સંસારમાં કેવી વિષમતા ફેલાવા પામે છે અને લોકોની સ્થિતિ કેવી કઢંગી બની જાય છે એ વાત કહી કહેવાય એવી નથી! દુકાળના વખતે માતા પણ પોતાનાં સંતાનોને ભૂલી જાય છે એટલું જ નહિ પણ પોતાનાં સંતાનોને પણ મારી ખાઈ જાય છે. આથી વિશેષ વિષમતા અને લોકોની ભયંકર સ્થિતિ બીજી કેવી હોય! દુષ્કાળના આવા મુશ્કેલના સમયે લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપવામાં આવે કે પરમાત્માનું ભજન કરવાનું કહેવામાં આવે તો સાધારણ લોકોને તે બહુ જ મુશ્કેલ જણાય છે. એવા સમયે તો લોકોને સુધબુધ જ ઠેકાણે રહેતી નથી તો પછી પરમાત્માનું ભજન તો કેવી રીતે કરી શકે?

ભગવાન સંભવનાથ જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા તે વખતે દુષ્કાળને કારણે દેશની દશા એવી જ વિષમ અને ભયંકર થઈ રહી હતી; પણ ભગવાન જેવા ગર્ભમાં આવ્યા તેવો જ દુર્ભિક્ષને બદલે સુભિક્ષ થઈ ગયો. જ્યાં અન્નોત્પત્તિની જરાપણ સંભાવના ન હતી ત્યાં પણ અન્નોત્પત્તિનો સંભવ થયો અને અન્ન પણ ખૂબ પેદા થયું.

માતાના ગર્ભમાં જ્યારે એક મહાત્મા આવે છે તે વખતમાં અને જ્યારે એક પાપી આવે છે તે વખતમાં કેટલું બધું અંતર હોય છે એ વાત બધા લોકો સારી રીતે જાણે છે. એક ધર્માત્માનો જન્મ થવાથી બધી જગ્યાએ આનંદ પ્રવર્તે છે અને એક પાપીના જન્મવાથી બધી જગ્યાએ દુઃખ પ્રવર્તે છે.

રાજા વિચારવા લાગ્યા કે, 'મારા રાજ્યમાં દુર્ભિક્ષને બદલે સુભિક્ષ થઈ ગયો એ બધો ગર્ભસ્થિત મહાપુરુષનો જ પ્રતાપ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મહારાણીને કહેવા લાગ્યા કે, "હે! મહારાણી! આપણા રાજ્યમાં કેવો દુષ્કાળ હતો! અને એ દુષ્કાળને કારણે રાજ્યમાં કેવો હાહાકાર મચી ગયો હતો. આ દુર્ભિક્ષને કારણે જે થયું તે તો થયું પણ મને એથી એટલું તો જણાયું કે, આ રાજ્ય મારું નથી પરંતુ મેઘરાજાનું છે. જો મેઘરાજા ન પધારે તો કેટલી મુશ્કેલી ઊભી થાય! આ મુશ્કેલીની કલ્પના કરતાં જ મારું અભિમાન ગળી જાય છે. આપણા રાજ્યમાં દુર્ભિક્ષને કારણે મહાન્ હાહાકાર મચી રહ્યો હતો, પરંતુ હવે બધી જગ્યાએ સુભિક્ષ થઈ ગયો છે અને જ્યાં અન્ન ઉત્પન્ન થવાની જરાપણ સંભાવના ન હતી ત્યાં પણ અન્ન પેદા થયું છે! કોઈ મારા પ્રતાપથી આ બધું થયું એમ કહે તો તે વાત ખોટી છે. આ તો કોઈ અલૌકિક શક્તિનો જ પ્રતાપ છે અને મારી સમજમાં તો આ બધો તારો જ પ્રતાપ છે."

રાણી હસી પડી. રાણીને હસતી જોઈ રાજા કહેવા લાગ્યો કે, તારા હસવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે, કે તું આ વિષે કાંઈ નવો જ પ્રકાશ પાડવા ચાહે છે! તારી બુદ્ધિ અને શક્તિ કાંઈ ઓછી નથી. એટલા માટે તું શું કહેવા ચાહે છે તે ખુશીથી કહે. માતૃશક્તિ પ્રબળ હોય છે. માતૃશક્તિની આગળ પિતૃશક્તિ તુચ્છ છે. ગ્રન્થોમાં માતાની શક્તિનું ઘણું જ વર્ણન મળે છે. એટલા માટે હે! રાણી! તું જે કહેવા ચાહે છે તે ખુશીથી કહે.

રાણી કહેવા લાગી કે, "હે ! પ્રભો ! જ્યારે મારા પેટમાં ગર્ભ આવ્યો ત્યારે મારા જોવામાં ચૌદ મહાસ્વપ્નો આવ્યાં. વળી ગર્ભના પ્રતાપથી મારામાં ઘણી જ સારી ભાવનાઓ પેદા થવા લાગી છે. જે પ્રમાણે કાચની હાંડીમાં દીપક જ્યાંસુધી કરવામાં આવતો નથી ત્યાંસુધી તે કાચની હાંડી પ્રકાશિત થતી નથી તે જ પ્રમાણે ગર્ભની શક્તિ જ મારામાં આવી છે અને તેથી જ મારામાં ઉત્તમોત્તમ શુભ ભાવનાઓ પેદા થવા લાગી છે. હું તો આપની સેવિકા અને ધર્મસહાયિકા છું. એટલા માટે આપની અને ગર્ભની શક્તિના પ્રતાપથી જ દુર્ભિક્ષ મટી સુભિક્ષ થયો છે અને જ્યાં જરાપણ અન્નોત્પત્તિની સંભાવના ન હતી ત્યાં અન્ન પેદા થયું છે."

રાણીની વાત સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે, વાસ્તવમાં તમારા ગર્ભમાં રહેલા મહાપુરુષની શક્તિનો જ આ બધો પ્રતાપ છે. એટલા માટે હું એ મહાપુરુષનો જન્મ થયે તેમનું નામ સંભવનાથ જ પાડીશ.

ભગવાન સંભવનાથનું નામ સંભવનાથ કેમ પાડવામાં આવ્યું એ વાતની ચર્ચા આવશ્યક ભાષ્યમાં કરવામાં આવી છે. તમે લોકો લોગસ્સનો પાઠ બોલો છો તેમાં પણ ભગવાન સંભવનાથનું નામ આવે છે અને ત્યાં પણ આ જ અર્થ બતાવવામાં આવ્યો છે.

ભગવાન સંભવનાથનું નામ સંભવનાથ પાડવાનું બીજું કોઈ કારણ પણ હશે પણ અન્નોત્પત્તિનો સંભવ થવો એ મુખ્ય કારણ છે. અન્નનું ઘણું જ મહત્ત્વ છે. હીરા-મોતીથી પણ અન્નની કીંમત વધારે છે. **अद् भक्षणे** એ ધાતુ ઉપરથી 'અન્ન' શબ્દ બન્યો છે; અને **अन् प्राणने** એ ધાતુ ઉપરથી "પ્રાણ' શબ્દ બન્યો છે. અન્ન અને પ્રાણનો પારસ્પરિક ઘનિષ્ટ સંબંધ છે. હીરા-મોતી વિના તો પ્રાણ ટકી શકે છે પણ અન્ન વિના પ્રાણ ટકી શકતા નથી. એટલા જ માટે ભગવાને જે નવ પ્રકારનું પુણ્ય બતાવેલ છે તેમાં અન્નપુણ્યને પ્રથમ સ્થાન આપેલ છે.

અન્ન વિના કેવી ભયંકર સ્થિતિ થાય છે એનું કેટલુંક વર્ણન પટ્ટાવલીમાં પણ મળે છે. તેમાં લખ્યું છે કે, પિતાએ પોતાની પુત્રીને સોનામહોરની ટોપલીના બદલામાં પણ અન્નની ટોપલી આપી નહિ. આ પ્રકારની વિષમ પરિસ્થિતિમાં ધર્મની પણ કેવી દશા થઈ હશે તે કોણ કહી શકે? આવા સમયમાં ધર્મ કોણ કહે અને કોણ સાંભળે. એટલા જ માટે પ્રાર્થના કરતાં તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે:—

> તુલસી તબહિં જાનિયો, રામ ગરીબનિવાજ;
> મોતીકણ મહંગા કિયા, સસ્તા કિયા અનાજ.

લોકો કહે છે કે, અન્નમાં શું છે? પણ જો મોતીની માફક અન્ન પણ મોઘું હોત તો લોકોની દશા કેવી હોત? અને કદાચિત્ મોતીનો ભાવ આજે જે છે તેથી પણ વધારે મોંઘો હોત તો લોકોને શું હાનિ થાત? પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહ્યા કરતા કે, જ્યારે અન્ન સસ્તું હોય અને સોના-ચાંદી વગેરે મોંઘુ હોય ત્યારે તે જમાનો પુણ્યનો માનવામાં આવે છે અને જ્યારે અન્ન મોઘું હોય અને સોના-ચાંદી સસ્તા હોય ત્યારે તે જમાનો પાપનો માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે અન્ન મોતીઓથી વધારે મોંઘુ છે. છતાં અન્નની કીંમત જો મોતીની માફક મોંઘી હોત તો દુનિયામાં હાહાકાર મચી જાત. એટલા માટે અન્ન સસ્તું હોય એ જ જમાનો સારો માનવામાં આવે છે. ઇતિહાસ કહે છે કે, ભારતમાં એક સમયે એક રૂપિયાના

આઠ મણ ચોખા અને એક રૂપિયાનું ત્રીશ શેર ઘી મળતું હતું. તે જમાનો કેવો સારો હશે ! તે જમાનામાં આજની માફક વીજળી, રેડિયો, સાઈકલ, મોટર વગેરે ન હતાં છતાં તે જમાનાના લોકો કેવાં સુખી હશે અને તેમનામાં કેવી શક્તિ હશે એ કોણ કહી શકે ?

આજે લોકો કહે છે કે, જમાનો સુધરી રહ્યો છે પણ જમાનો સુધરી રહ્યો છે કે બગડી રહ્યો છે એનો નિર્ણય કોણ કરે ?

કહેવાનો આશય એ છે કે, અન્ન વિના જીવન નભી શકતું નથી. ભગવાન સંભવનાથ જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે અન્નનો સંભવ થવાને કારણે જ તેમનું નામ સંભવનાથ પડ્યું. જેટલા તીર્થંકરો થયા છે તે બધા દયાળુથી પણ વધારે દયાળુ થયા છે. બધાએ દીક્ષા લીધા પહેલાં એક વર્ષ સુધી હમેશાં ૧૦૮ લાખ સોનામહોરોનું દાન આપ્યું છે અને એ પ્રમાણે પૃથ્વીને સ્વર્ણમયી બનાવ્યા બાદ દીક્ષા લીધી છે. જાણે ભગવાને આ કાર્ય એટલા જ માટે કર્યું ન હોય કે ભવિષ્યની જનતા દયા–દાનમાં પાપ માનવા ન લાગે. આમ હોવા છતાં જો કોઈ માણસ દયા–દાનમાં પાપ માને તો એ તેના મોહનો જ પ્રતાપ છે એમ સમજવું જોઈએ.

ભગવાને દીક્ષા લીધા પહેલાં તો સોનામહોરોનું દાન આપ્યું અને દીક્ષા લીધા બાદ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જનતાને કેવલજ્ઞાનના પ્રકાશનું દાન આપ્યું. તેઓએ જનતાને સદ્બોધ આપ્યો છે કે, "હે ! સંસારના જીવો ! સામાન્ય દુષ્કાળ પડવાને કારણે જ તમારી સ્થિતિ કેવી બની જાય છે તેનો વિચાર કરો કે તમારે આવાં કષ્ટો કેટલીવાર ભોગવવાં પડ્યાં છે ! તમારે ભવિષ્યમાં આવાં કષ્ટો સહન કરવાં ન પડે એ વાત તમારા હાથમાં જ છે."

આ ઉપદેશ ભગવાન સંભવનાથે આપ્યો છે અને આવો જ ઉપદેશ બધા તીર્થંકરોએ આપ્યો છે. ઉપદેશ તો તે જ હોય છે પણ પાત્રનો ભેદ અવશ્ય હોય છે. એક જ કુવાનું પાણી કાંદાના ક્યારામાં જઈ કાંદાના રસરૂપે પરિણમે છે અને શેરડીના ક્યારામાં જઈ શેરડીના રસરૂપે પરિણમે છે. આ જ પ્રમાણે તે પાણી ગુલાબના ક્યારામાં જઈ ગુલાબરૂપે પરિણમે છે. પાણી તો તે જ છે પણ ઉપાદાનના ભેદને કારણે તેમાં પણ ભેદ પડી જાય છે. કુંભારને ત્યાં એક જ ખાડાની માટી આવે છે પણ તે જ માટીનાં જુદા જુદા પ્રકારનાં વાસણો બને છે. ઉપાદાન માટી તો એક જ પ્રકારની છે પરંતુ નિમિત્ત અને કર્ત્તાના ભેદને કારણે તેનાં વાસણોમાં પણ ભેદ પડી જાય છે. આ પ્રમાણે કોઈવાર તો ઉપાદાનના ભેદથી પણ ભેદ પડી જાય છે અને કોઈવાર કર્ત્તા કે નિમિત્તના ભેદથી ભેદ પડી જાય છે. એટલા માટે કેવલ ઉપાદાનને જ ન જોતાં નિમિત્તને પણ સાથે જોવાની જરૂર રહે છે. જૈનદર્શનનું આ જ રહસ્ય છે. કેવલ એક જ વાતને પકડી બેસવું અને બીજી વાતને ભૂલી જવું એ જૈનદર્શનના રહસ્યને ન જાણવાનું અજ્ઞાનપણું બતાવે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૦

મતલબ કે, ઉપદેશ તો એ જ હોય છે પરંતુ પાત્રાનુસાર ઉપદેશ લાભ કરનારો હોય છે. અનાથી મુનિની સામે શ્રેણિક રાજા ઉપદેશને પાત્ર હતો; એટલા માટે મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી તેનો જીવનપલટો થઈ ગયો. રાજા શ્રેણિક પહેલાં તો એમ કહેતો હતો કે, આ આવા સ્વરૂપવાન્, સ્વસ્થ અને ભરયુવાનીમાં હોવા છતાં મુનિ કેમ થયા ? ભોગોનો ઉપભોગ કેમ

કરતા નથી ? પરંતુ મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી જ્યારે તેના હૃદયનો પલટો થઈ ગયો ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે:—

तुब्भे सुलद्धं खु मणुस्सजम्मं, लाभा सुलद्धा य तुमे महेसी ।
तुब्भे सणाहा य सबन्धवा य, जं भे ठिया मग्गे जिणुत्तमाणं ॥ ५५ ॥

રાજા શ્રેણિક, અનાથી મુનિને તેમની દ્વારા પ્રાપ્ત વસ્તુ કેવી રીતે ભેટ ધરે છે એ જુઓ. જે પ્રમાણે કોઈ રાજાએ કોઈ માણસને એક બાગ ભેટમાં આપ્યો. રાજાદ્વારા બાગને ભેટ પામનાર માણસ જો કૃતજ્ઞ હશે તો તે બાગમાં પેદા થતાં ફળફુલને રાજાને ભેટ આપ્યા વગર રહેશે નહિ. આ જ પ્રમાણે ઉપદેશનો પાત્ર જો કૃતજ્ઞ હશે તો તે બોધરૂપી બાગનાં ફળફુલો બોધ આપનાર ગુરુને જે પ્રમાણે રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિને સ્તુતિદ્વારા ભેટ ધરે છે તેમ ભેટ આપ્યા વગર રહેશે નહિ. આમ કરવું એ સુપાત્રનું લક્ષણ છે. ભગવાન મહાવીરે ગોશાલા તથા જમાલિને બોધ આપ્યો હતો. પણ તેઓ કેવા નીવડયા ? આ પ્રમાણે ઉપદેશ તો એક જ પ્રકારનો હોય છે પણ પાત્ર પોતાની યોગ્યતાનુસાર તેને ગ્રહણ કરે છે.

રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિને કહે છે કે, હે ! મુનિ ! આપનો ઉપદેશ સાંભળી મને એ ખાત્રી થઈ છે કે, સુંદર મનુષ્યજન્મ તો તમને જ મળ્યો છે અને તમે જ મનુષ્યજન્મનો લાભ મેળવ્યો છે !

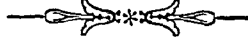
મનુષ્યજન્મ કોનો સુંદર માનવો એ વાતને વ્યવહારદૃષ્ટિએ જુઓ તો પછી નિશ્ચયની-દૃષ્ટિએ પણ તેનો વિચાર કરી શકશો. માનો કે, એક માણસ દેખાવમાં તો સુંદર છે પણ તે એઠો બેઠો એવું કાર્ય કરે છે અથવા એવું લખે છે કે જેથી તેના ઉપર અભિયોગ કરવામાં આવે છે અને તે પોતે તેમાં ફસાય છે. બીજો માણસ દેખાવમાં તો કુરૂપ છે પણ તે એવું કાર્ય કરે છે અથવા એવું લખે છે કે જેથી તેના ઉપરનો અભિયોગ મટાડી દે છે. તમે આ બન્ને માણસમાંથી કોને સારો કહેશો ? કોને સુંદર માનશો ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તમે એમ જ કહેશો કે, જે દેખાવમાં સારો નથી પરંતુ કાર્ય સારું કરે છે તેનો જ મનુષ્ય-જન્મ સફળ છે.

આ જ વાતને નિશ્ચયને વિષે પણ સમજો. આ જ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખી રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિને કહી રહ્યા છે કે, હે ! મુનિ ! આપે જ સુંદર મનુષ્યજન્મને પ્રાપ્ત કર્યો છે અને આપે જ સુંદર મનુષ્યજન્મનો લાભ મેળવ્યો છે.

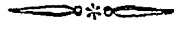
જે માણસ પોતાનો લાભ કરે છે તે જ માણસ બીજાને પણ લાભ પહોંચાડી શકે છે અને જે પોતાનું અહિત કરે છે તે બીજાઓનું પણ અહિત કરે છે. જે બીજાઓનું કલ્યાણ કરવામાં સંલગ્ન રહે છે, તેના પ્રયત્નથી બીજાનું કલ્યાણ થાય કે ન થાય પરંતુ તેનું પોતાનું તો કલ્યાણ અવશ્ય થાય જ છે.

રાજા શ્રેણિકે પહેલાં કહ્યું હતું કે, આપ આ મનુષ્યજન્મનો સાધુજીવનમાં ઉપયોગ કરી હીરાને પત્થરના બદલામાં આપવા જેવું કાર્ય કરી રહ્યા છો; પણ જ્યારે તે મુનિના ઉપ-દેશથી સદ્બોધ પામ્યો ત્યારે તે જ રાજા શ્રેણિક કહેવા લાગ્યો કે, આપનો મનુષ્યજન્મ સુંદર છે અને આપ જ મનુષ્યજન્મનો ખરો લાભ લઈ રહ્યા છો !

રાજા શ્રેણિકની માફક તમે લોકો પણ આ ધર્મકથા સાંભળી હવે સારાં ખાન-પાનમાં જ મનુષ્યજન્મને સફળ ન માનો પરંતુ તેનો સુલાભ લો. તમે તમારા જીવનને બીજાઓનું કલ્યાણ કરવામાં લગાવી દો. તે વખતે તમે જ માનતા થશો કે, અમારું મનુષ્ય જીવન હવે સુંદર અને સફળ છે. આ પ્રમાણે તમે મનુષ્યજીવનની કીંમત સમજો અને કૃતજ્ઞ બનો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકન્દન, વંદન પૂજન જોગજી;
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી અભિનંદન ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થનામાં બતાવેલ ભાવ તો સ્પષ્ટ છે છતાં તે વિષે થોડું કહેવાનું હોવાથી કહું છું.

આ પ્રાર્થનામાં આશા પૂરી કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે, પરંતુ ભગવાનની પાસે કઈ આશા પૂરી કરાવવાની છે એ વાતનો સર્વપ્રથમ નિર્ણય કરવો જોઈએ. 'આશા પૂરી કરો' એ વાત સાધારણ રીતે સરળ અને સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ સાંસારિક લોકોની સાંસારિક કામના વધી ગઈ હોવાને કારણે કઈ આશાની પૂર્તિ કરાવવી એ વાતનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ થઈ રહ્યો છે; પણ મારો આત્મા એમ કહી રહ્યો છે કે, પરમાત્માની પાસે સરળ અને મધુર આશા પૂરી કરાવવી જોઈએ.

મધુર આશા કોને કહેવી એ પણ એક પ્રશ્ન છે. સંસારમાં જે લોકો મોટા ગણાય છે તે લોકો મોટી વસ્તુઓને જ મધુર માને છે; પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તે લોકો જે વસ્તુને મધુર માને છે, વાસ્તવમાં તે વસ્તુ મધુર નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ કહેવાતો મોટો માણસ સો સો રૂપિયાનો એક એક કોળીયો ખાય અને તેને મધુર માને, પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તે મધુર નહિ પણ વિષ છે. મધુર તો તે છે કે જેદ્વારા બધાનું પોષણ થઈ શકે. જેદ્વારા જીવન નભી શકે તે મધુર છે; બાકી તો બધો વિકાર છે. કોઈ તરસ્યા માણસને મોંઘું શરબત પણ પીવડાવવામાં આવે છે પણ વિવેકીજનો કહે છે કે, તે મધુર નથી. મધુર તો પાણી જ છે. આ જ પ્રમાણે જે ભૂખ મટાડે છે તે અન્ન મધુર છે. જે લજ્જાની રક્ષા કરે છે તે વસ્ત્ર મધુર છે. વસ્ત્રો લજ્જાની રક્ષા માટે જ પહેરવામાં આવે છે. એટલા માટે જે લજ્જાની રક્ષા કરે તે જ વસ્ત્ર મધુર છે. બાકી ફેશનેબલ અને ઝીણાં વસ્ત્રો કે જે લજ્જાની રક્ષા કરી શકતાં નથી તે વસ્ત્રો મધુર નથી, પણ વિષ છે.

કહેવાતા મોટા માણસો સાદી વસ્તુને મધુર ન માનતાં મોંઘી ચીજને મધુર માને છે અને એ જ કારણે તેઓએ સંસારને વધારે મુશ્કેલીમાં મૂકી દીધો છે. પરંતુ વિવેકીજનો કહે

છે કે, જે ચીજદ્વારા સાધારણ રીતે બધાનું પોષણ થતું હોય તે જ ચીજ મધુર છે, અને એવી મધુર ચીજની પ્રાપ્તિ માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. મોંઘી ચીજને મધુર માની તેની પ્રાપ્તિ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ તો સંસારને વધારે મુશ્કેલીમાં ઉતારવા જેવું છે. જેમકે, કોઈ માણસ મહાન્ ઋદ્ધિને મધુર માની, તેની પ્રાપ્તિ માટે તે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, પરંતુ તે મહાન્ ઋદ્ધિ મધુર નથી, કારણ કે તે મહાન્ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિમાં અનેક જણાને દબાવવું પડશે. અનેક જણાની ઋદ્ધિ છીનવી લેવાથી જ મહાન્ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને એમ કરવા જતાં અનેક જણને કષ્ટમાં ઉતારવા પડે છે. એટલા માટે મોંઘી ચીજ મધુર નથી અને એવી ચીજની પ્રાપ્તિ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના પણ કરવી ન જોઈએ. આ સિવાય જે વસ્તુમાં જે ગુણ છે તે ગુણ જ મધુરતા છે. જેમકે કોઈ માણસ પાણી પાસેથી ગરમીની આશા રાખે તો પાણી ગરમી ક્યાંથી આપી શકે? પાણીનો ગુણ તો શીતળતા આપવાનો છે. જે પ્રમાણે પાણીનો ગુણ શીતળતા છે તે જ પ્રમાણે ભગવાનનો ગુણ વીતરાગતા છે. એટલા માટે પરમાત્માની પાસે કઈ વસ્તુની આશા કરવી જોઈએ એનો વિચાર કરો. આને માટે આ જ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કેઃ—

જબલગ આવાગમન ન છૂટે, તબલગ યહ અરદાસજી;
સંપત્તિ સહિત જ્ઞાન સમકિત ગુણ, પાઉં દૃઢ વિશ્વાસજી.

હે ! પ્રભો ! બીજા લોકો બીજી કોઈ આશા તો કદાચ પૂરી પણ કરી શકે પરંતુ હું જે તારી પાસેથી આશા કરું છે તે આશા બીજા લોકો પૂરી કરી શકે એમ નથી. જે આશા બીજા લોકો પૂરી કરી શકે એમ નથી તે આશા તું પૂરી કર. મારામાં એ ગુણ પ્રગટાવ કે જેથી મારામાં જ્ઞાન–દર્શન આદિ ગુણો ટકી શકે ! મને એવા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય એ જ મારી આંતરિક આશા છે.

આ પ્રકારની આશાએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી ભલે પ્રાર્થીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય કે મોડી થાય, પણ જો સંસારમાં રહેવું પડે તો તે જરૂર શાન્તિ અને આનંદ-પૂર્વક જ રહેશે.

હવે આપણે એ જોઈએ કે, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા શું છે? આ વિષે હું એટલું જ કહું છું કે, વીતરાગની પ્રાર્થના કરવાથી જે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થશે તે જ્ઞાન સમ્યક્ જ હશે અને જે શ્રદ્ધા હશે તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા જ હશે. કોઈ સારા ડૉક્ટરે આપેલી દવા સારી જ માનવામાં આવે છે, ખરાબ માનવામાં આવતી નથી; તે જ પ્રમાણે વીતરાગ ભગવાનદ્વારા મળેલું જ્ઞાન પણ સમ્યક્ જ હશે; અને જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે તે પણ કલ્યાણકારી અને સમ્યક્ જ હશે. આ કથનદ્વારા હું જ્ઞાનનો નિષેધ કરતો નથી પણ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને પણ પરમાત્માની પાસે મધુર આશા જ રાખવી જોઈએ. તમને આ અવસર અપૂર્વ મળ્યો છે સાથે નિમિત્ત પણ સારું મળ્યું છે. જો તમે આ અપૂર્વ અવસરને ગુમાવી દીધો તો પછી પશ્ચાત્તાપ જ થશે.

તમારો આત્મા જે ઉપાદાન છે તે તો હંમેશાં રહેશે પણ નિમિત્ત મળ્યા વિના ઉપાદાન પણ એમ જ રહી જાય છે. આપણને અત્યારે વીતરાગ ભગવાનનું નિમિત્ત મળ્યું છે; એટલા માટે આ અવસરનો લાભ લઈ આત્માનું કલ્યાણ કરી લેવું જોઈએ. તમારી પાસે પાણી હોય અને છીપનું મુખ પણ ખુલેલું હોય તે વખતે કોઈ માણસ તમને એમ કહે કે, આવા

અવસરને શા માટે ગુમાવો છો ? પાણીને છીપમાં શા માટે રેડી દેતા નથી કે જેથી મોતી બની જાય ! આમ કોઈ કહે તો શું તમે આવા અવસરને ગુમાવો ખરા ! આ જ પ્રમાણે તમારી પાસે આજે જે શક્તિરૂપી પાણી છે તે પરમાત્મારૂપી છીપમાં રેડી દો. પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું આ સારામાં સારું નિમિત્ત છે. જો આ અવસરનો લાભ અત્યારે ન લીધો તો પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો જ બાકી રહેશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર-૭૧

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આ જ વાત કહી રહ્યા છે. રાજા શ્રેણિકનું હૃદય અનાથી મુનિના ઉપદેશથી થોડા જ સમયમાં પલટાઈ ગયું. જ્ઞાની પુરુષનો સમાગમ થતાં આત્મા કેવી રીતે કેવો બની જાય છે એ વાત શ્રેણિક રાજાના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. રાજા શ્રેણિકે સંસારમાં અનેક એવાં કામો પહેલાં કર્યાં હતાં કે જેને લીધે તેણે નરકનું કર્મ બાંધી લીધું હતું છતાં અનાથી મુનિના સમાગમથી તેણે તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી લીધું. આ ઉપરથી તમારે એમ વિચારવું જોઈએ કે, પહેલાંનાં બાંધેલાં કર્મો તો ભોગવવાં જ પડશે, પરંતુ જે સદ્વસ્તુ અત્યારે મળી રહી છે તેને પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યને માટે આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. એમાં ઢીલ કરવી ન જોઈએ.

આ વીસમું અધ્યયન સાધુઓને લક્ષ્ય કરી કહેવામાં આવ્યું જ છે, પણ એ સાધુ-શ્રાવક બધાને માટે સમાન ઉપયોગી અને કલ્યાણકારી છે. આ અધ્યયનમાં એમ કહેવામાં નથી આવ્યું કે સાધુ થવાથી જ કલ્યાણ સાધી શકાય છે. આમાં તો સાધુઓને સાવધાન કરવામાં આવ્યા છે કે, તમે નાથ થઈને પણ થોડા પ્રલોભનમાં પડી જઈ અનાથ બની ન જાઓ. આ પ્રમાણે સાધુઓને સાવધાન કરવાની સાથે એવો અનુરોધ કરવામાં નથી આવ્યો કે, બધાએ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ; પણ એમ કહ્યું છે કે, મહાવ્રતોનો સ્વીકાર થઈ ન શકે તો શ્રદ્ધા તો એવી જ રાખો કે, અમે મહાવ્રતોને પાળનારાઓના ઉપાસક છીએ.

હૃદયપલટો થયા બાદ રાજા શ્રેણિકે અનાથી મુનિને જે કાંઈ કહ્યું તે વાત ગણધરોએ સૂત્રરૂપે ગૂંથી આપણી સામે મૂકી આપણી ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. આ વાતને ધ્યાનમાં રાખી આપણે પણ વિચારવું જોઈએ કે સદ્બોધ આપનાર પ્રતિ કેવી રીતે કૃતજ્ઞ બનવું જોઇએ.

રાજા શ્રેણિક કહે છે કે, હે ! મુનિ ! આ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યજન્મ તમને જ પ્રાપ્ત થયો છે અને તમે જ આ મનુષ્યજન્મને સફળ બનાવ્યો છે. આ કથન વિષે ટીકાકાર કહે છે કે, મુનિના શરીર ઉપર જે સુલક્ષણો હતાં તે સુલક્ષણો જોઈ રાજા વિચારતો હતો કે, આવાં સુલક્ષણોથી યુક્ત હોવા છતાં તે સાધુ શા માટે થયા !

આજે પણ કોઈના શરીરમાં સુલક્ષણો દેખાતાં હોય તો તે તેના ફળરૂપે એ જ જાણવા ચાહે છે કે, મને કેટલી સ્ત્રીઓ મળશે, પુત્રો કેટલાં થશે અને ધનસંપત્તિ કેટલી મળશે ! આ પ્રમાણે આજે ઘણા લોકો પણ સુલક્ષણોને આ જ દૃષ્ટિએ માને છે. મારા શરીરમાં આવાં સુલક્ષણો છે તો હું સંયમ ધારણ કરી શકીશ કે નહિ ! એવું તો કોઈક જ વિચારતો હશે. ગ્રન્થોમાં નાક, કાન વગેરેનાં બત્રીશ લક્ષણો બતાવવામાં આવ્યાં છે. આ સુલક્ષણો હોવાથી લોકો પોતાને ઘણી ઋદ્ધિ મળે એમ ચાહે છે. આ જ મોટી ભૂલ છે. સુલક્ષણોનો પણ કેવો દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે અને તે દ્વારા પણ કેવી રીતે અકલ્યાણ પોતાના હાથે થાય

છે એ વાત બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના શરીરમાં ઘણાં સુંદર લક્ષણો હતાં અને એ સુંદર લક્ષણોને કારણે તે ચક્રવર્તી પણ થયો, પરંતુ તે જ સુલક્ષણોદ્વારા તેણે સાતમી નરકનું પાપ બાંધ્યું. આવી દશામાં તેનાં લક્ષણો કેવાં ઘાતક નીવડયાં ?

માનો કે, એક માણસ સુલક્ષણવાળો છે પણ તે તમને તલવાર લઈ મારવા આવ્યો છે, તો એ વખતે તે માણસ તમને કેવો લાગશે ? તમે એ માણસને માટે એમ જ કહેશો કે આ માણસ કેવો ખરાબ લક્ષણવાળો છે !

તમે તમારા માટે આ વાત જુઓ છો પણ આ જ વાત બીજાઓ માટે પણ જુઓ. જે પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજા લોકોને કષ્ટ આપે છે તે માણસ ભલે સુલક્ષણવાળો પણ હોય છતાં તે સુલક્ષણવાળો મનાતો નથી. સુલક્ષણવાળો તો તે જ છે કે, જે કોઈને પણ કષ્ટ આપતો નથી પરંતુ બધા ઉપર કૃપાભાવ રાખે છે. આ જ કારણે રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિને માટે એમ કહે છે કે, આપનાં લક્ષણો જ સુલક્ષણો છે; બીજાઓ તો ખરાબ લક્ષણવાળા છે.

કોઈ સ્ત્રી એમ વિચારે કે મારા શરીરમાં આવાં સુલક્ષણો છે અને હું આવી સુંદરી છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરનારી સ્ત્રીમાં જો શીલનું લક્ષણ હોય તો તો ઠીક છે, નહિ તો વેસ્યાનાં લક્ષણોને પણ સુંદર સુલક્ષણો કેમ માનવામાં નહિ આવે ?

રાજા કહે છે કે, પહેલાં હું એમ કહેતો હતો કે, તમે આવાં સુલક્ષણોથી યુક્ત શરીરને સંયમમાં કેમ લગાડયું ? આપે સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો પણ હવે હું સમજી શકયો છું કે, આપે આ શરીરને સંયમમાં લગાડી વધારે સુંદર બનાવ્યું છે અને મનુષ્યજન્મને સફળ બનાવ્યું છે.

જે પ્રમાણે રાજા શ્રેણિક પહેલાં કહેતો હતો કે, ' આ ભરયુવાનીમાં તમે સંયમ શા માટે ધારણ કરો છો ! તમે તો ભોગોનો ઉપભોગ કરો અને મોજમજા માણો.' તે જ પ્રમાણે આજના યુવકો પણ કહે છે કે, બીજી વાતો તો તમારી પાસે રાખો. અમને તો એવી વાતો સંભળાવો કે જેથી અમને મજા આવે. વળી તેઓ કહે છે કે, ધર્મની વાત રહેવા દો, અમને તો સમાજ–સુધારની વાત કહો. પણ ધર્મથી સમાજનો સુધાર નહિ થાય એમ સમજવું એ ગંભીર ભૂલ છે.'

રાજા શ્રેણિક પણ પોતે એવો સુંદર હતો કે તેને જોઈ સાધ્વીઓ પણ સંયમનું મહત્વ ભૂલી ગઈ હતી અને તેઓએ એવું નિયાણું બાંધ્યું હતું કે, અમને તપ–સંયમના ફલ સ્વરૂપ આગલા જન્મમાં આવો જ સુંદર પતિ મળે. એવો સુંદર રાજા પણ પોતાનો ગર્વ ભૂલી જઈ મુનિને કહે છે કે, ' આપનું જ શરીર સુંદર છે અને આપે જ મનુષ્યજન્મનો સુંદર લાભ લીધો છે.' રાજાના આ કથનમાં કેવી આત્મદીનતા જણાય છે ! તમે પણ આ વાતનો વિચાર કરી તમારા આત્માને ઉન્નત બનાવો. આત્મા વસ્તુની વાસ્તવિકતા ઉપર વિચાર કરતો નથી એ જ આત્માની ભૂલ થાય છે. વસ્તુનો વાસ્તવિક વિચાર કરી, સમ્યક્ જ્ઞાન સંપાદન કરી જેટલું આગળ વધવામાં આવે તેટલું સારું જ છે.

રાજા કહે છે કે, ' હું ભોગોનો ઉપભોગ કરવો એમાં જ મનુષ્યજન્મને સફળ માનતો હતો પણ હવે હું સમજી શકયો છું કે મનુષ્યજન્મની સાચી સફળતા સંયમ ધારણ કરવામાં જ છે. આપે સંયમને ધારણ કરી મનુષ્યજન્મને સફળ બનાવ્યું છે; અને અનાથતાને દૂર કરી આપ સનાથ બન્યા છો. તમે તમારા પોતાના જ નાથ બન્યા નથી પણ સમસ્ત, ત્રસ અને

સ્થાવર જીવોના પણ નાથ બન્યા છો.' આ પ્રમાણે તમે તમારા પણ નાથ છો અને જગતના પણ નાથ છો. હવે હું સારી રીતે સમજી શકયો છું કે, વાસ્તવમાં હું તો અનાથ જ છું.

જે યોગક્ષેમ કરે તે જ નાથ છે; અર્થાત્ અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવે અને પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુની રક્ષા કરે તે જ નાથ છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, આ વાત તો સંસારવ્યવહારને પણ લાગુ પડે છે. જેમકે કોઈ ભૂખ્યા માણસને કોઈએ રોટલો આપ્યો અને એ રોટલાને ખાવા દોડતા કાગડા–કૂતરાંને ભગાડ્યા.–આ પ્રમાણે તેણે અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવી અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષા કરી; એટલા માટે આમ કરનાર માણસ બીજા માણસનો નાથ થયો કે નહિ?

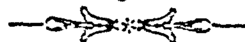
આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, રોટલો આપીને અને રોટલાની રક્ષા કરીને તે બીજા માણસનો નાથ બન્યો કહેવાય નહિ. કારણ કે, જ્યારે તે પોતાનો જ નાથ બન્યો નથી તો પછી બીજાઓનો નાથ કેમ બની શકે? તે માણસે રોટલો આપી દયા કરી છે એમ તો અવશ્ય કહી શકાય પણ એ કારણે એ બીજાનો નાથ બન્યો છે એમ કહી શકાય નહિ. તે માણસે રોટલો આપી તેના શરીરની તે વખતે સહાયતા અવશ્ય કરી છે પણ એ કારણે કાંઈ તે તેનો નાથ બની જતો નથી. તે કાંઈ હમેશાંને માટે તેના શરીરની રક્ષા કરી શકે નહિ તેમ તેના આત્માની પણ કાંઈ રક્ષા કરી શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે યોગ-ક્ષેમ કરે તે નાથ છે; પણ સંસારમાં કોઈ પણ એવો નથી કે જે સ્થાયીરૂપે યોગ-ક્ષેમ કરી શકે. યોગ-ક્ષેમ કરનાર તો સંયમ જ છે. એ કારણે જ રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિને કહે છે કે, "હે! મુનિ! આપ જ સનાથ છો અને આપ તમારા પોતાના પણ નાથ છો અને સંસારના બીજા બધા જીવોના પણ નાથ છો."

અત્રે એ પ્રશ્ન થાય છે કે, મુનિ પોતાના નાથ થયા એ તો ઠીક છે, પરંતુ બીજાના નાથ કેવી રીતે થયા? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, રાજા શ્રેણિક એમ તો ન જાણે કેટલીવાર નરકે જાત પણ અનાથી મુનિ તેના નાથ થયા એ કારણે તેણે તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી લીધું. આ પ્રમાણે મુનિ બીજાના પણ નાથ થયા. સાધારણ રીતે પોતાનું ઉપાદાન સારું હોવું આવશ્યક છે, પણ ઉપાદાનની સાથે નિમિત્ત પણ હોવું જોઈએ; અને નિમિત્તની સાથે જ ઉપાદાનનું હોવું પણ આવશ્યક છે. જો પોતાનું ઉપાદાન સારું ન હોય તો નિમિત્તનું મળવું પણ નકામું નીવડે છે. જેમકે સૂર્ય બધાને પ્રકાશ આપે છે પણ કોઈ આંધળો માણસ કહે કે, મને તો સૂર્ય પ્રકાશ આપતો નથી તો એ માણસને એમ જ કહેવામાં આવે કે એમાં તારા ઉપાદાનનો જ દોષ છે. આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ તો બધાના નાથ છે પણ પોતાનું ઉપાદાન સારું હોવું જોઈએ.

રાજા શ્રેણિક કહે છે કે, "હે! મુનિ! આપ જ સનાથ છો અને આપ જ સબાંધવ છો. જે સહાયતા કરે તે બાંધવ છે. અંત સમય સુધી સહાયતા આપનાર સાચા બાંધવ પણ આપ જ છો. કારણ કે આપે જિનોત્તમ માર્ગને પકડયો છે એટલા માટે તમે જ સનાથ, સબાંધવ અને શરીરનો સુલાભ લેનાર છો."

રાજા શ્રેણિકની ભક્તિ જોઈ તમે પણ પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરો કે, હે! પ્રભો! જે પ્રમાણે રાજાને મુનિ તરફ ભક્તિભાવ પ્રગટ્યો તે જ પ્રમાણે અમને તારા પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થાઓ. આ પ્રમાણે સાચા હૃદયથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશો તો તમારું કલ્યાણ થશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારનહારો,
જદપિ ધીવર ભીલ કસાઈ, અતિ પાપીષ્ટ જમારો;
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુભજ, પાવૈ ભવનિધિ પારો. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી પદ્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માના નામની મહિમા મુખ્યરૂપે ગાવામાં આવી છે. પરમાત્માના નામનું કેટલું માહાત્મ્ય છે એ તો જેમને પરમાત્માના નામ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેઓ જ જાણી શકે છે. જો કે આ વિષે કહેવું બહુ જ મુશ્કેલ છે પરંતુ જ્યારે તે વિષે બોલવાનો સમય આવે છે ત્યારે હૃદયમાં જે ભાવો આવે તે કહેવા જ પડે છે. એટલા માટે એ વિષે થોડામાં કહું છું.

પરમાત્માના નામનું ઘણું માહાત્મ્ય છે પરંતુ પરમાત્માના નામમાં જેમને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તેમને જ પરમાત્માના નામથી લાભ થઈ શકે છે. પરમાત્માનું નામ બીજાં મહાન્ કાર્યોની માફક લાભ પહોંચાડનારું છે. જ્યારે જેવો સમય હોય છે તે વખતે આત્માના કલ્યાણ માટે તેવો જ ઉપાય શોધી લેવામાં આવે છે. જ્યારે સંસારમાં શાન્તિ હોય છે અને ખાવા-પીવા વગેરે વિષે કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ હોતું નથી તેવા સમયે આત્માના કલ્યાણ માટે બીજા ઉપાયો લેવામાં આવે છે. પણ જ્યારે સમય ઉપાધિમય હોય છે અને સંસારમાં અશાન્તિ વધતી જાય છે ત્યારે મહાન્ ઉપાયો કામમાં લેવામાં આવતાં નથી. ત્યારે તો સરલ અને સાધારણ ઉપાયો જ વિચારવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકારના મતે આ પંચમકાળ ઘણો જ દુઃખમય છે. બીજા લોકો પણ આ કાળને કલિયુગ કહે છે અને એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેના ઉપર કલિયુગનો પ્રભાવ પડયો ન હોય ! એટલું જ નહિ પણ ધર્મ ઉપર પણ કલિયુગની અસર પડી છે એમ કહે છે. ધર્મના નામે પણ અનેક ફાંટાઓ પડી ગયા છે. સદ્ગ્રન્થો પ્રાયઃ લુપ્ત થઈ ગયાં છે અને તેને સ્થાને એવાં એવાં ગ્રન્થો રચવામાં આવ્યાં છે કે જેથી સારાં સિદ્ધાન્તોનો પત્તો લાગવો પણ મુશ્કેલ થઈ રહ્યું છે. આ કાલ આવો વિષમ છે. પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, કાળની એ વિષમતાથી ગભરાવવાની જરૂર નથી. એક દૃષ્ટિએ જે સંકટ છે તે જ બીજી દૃષ્ટિએ કલ્યાણનું સાધન પણ છે. એ સંકટમાં પણ કલ્યાણનું કોઈ રહસ્ય છુપાએલું છે. એ સંકટકાળને પણ પોતાને અનુકૂળ બનાવવો એ જ જ્ઞાનનો માર્ગ છે. જ્ઞાન એ સંકટના સમયને પણ પોતાને અનુકૂલ બનાવી દે છે અને તે સંકટકાળ પણ કલ્યાણનું સાધન બની જાય છે.

કોઈ એમ કહે કે, જે સંકટ હોય તેને તો દૂર કરવું જોઈએ. સંકટને પોતાને અનુકૂલ કેમ બનાવી શકાય ? પણ સંકટને દૂર કરવું એ તો એક પ્રકારની દુર્બલતા છે. સાચી વિશેષતા અને વીરતા તો સંકટના સમયે પણ સાર પેદા કરવામાં છે. માનો કે, કોઈ માણસે

એવું રસાયણ બનાવ્યું કે જે રસાયણદ્વારા લોઢાને પણ સોનું બનાવી શકાય. જેની પાસે એવું રસાયણ હશે તે લોઢાને વેચી નહિ નાંખે પણ તે એમ વિચારશે કે, લોઢા ઉપર જ મારા રસાયણની પરીક્ષા થવાની છે અને મારા રસાયણનો ઉપયોગ પણ લોઢામાં જ થવાનો છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો સંકટને પોતાના જ્ઞાનના ઉપયોગ માટે અનુકૂલ અવસરરૂપે માને છે અને એટલા જ માટે તેઓ સંકટને દૂર કરવા ચાહતા નથી પણ જ્ઞાનની સહાયતાથી એ સંકટને પણ પોતાના વિકાસમાં ફેરવી દે છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સંકટો પેદા જ કેમ થાય છે! પણ આમ કહેવું એ ભૂલભરેલું છે. સંકટો તમારા હિત માટે જ પેદા થાય છે. સંકટો પેદા થાય ત્યારે એ જુઓ કે, એ સંકટો પેદા ક્યાંથી થયાં ? આત્માના અશુભ પરિણામથી પાપ પેદા થાય છે અને એ પાપથી સંકટ પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે સંકટ એ આત્માના અશુભ પરિણામોનું જ પરિણામ છે. જ્ઞાનીજનો આ વાતને સારી રીતે સમજે છે અને એટલા માટે તેઓ સંકટોનું સ્વાગત કરે છે અને કહે છે કે:—

સુખ કે માથે શિલા પડો, જો પ્રભુકા છુડાવે સાથ;
બલિહારી વા દુઃખકી, જો પ્રભુસે મિલાવે હાથ.

તે સુખ શા કામનું કે, જે સુખની પથારીમાં સુઈ રહેવાથી પરમાત્મા દૂર જાય છે. અમને તો દુઃખ જ સારું લાગે છે કે જે દુઃખ અમને પરમાત્માની સમીપ લઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાની લોકો સંકટોને પણ મંગળમય બનાવી લે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:— **धम्मो मंगलमुक्किट्ठं ।**

જ્ઞાનીજનો ધર્મને જ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ માને છે પણ જ્યારે ખાવા–પીવાનું સારું મળે ત્યારે ધર્મને મંગળમય માનવો એવો જ્ઞાની લોકોનો સિદ્ધાન્ત નથી; પરંતુ જ્ઞાનીઓ તો એમ કહે છે કે, માથા ઉપર ધગધગતાં અંગારાં મૂકવામાં આવે કે, ઘાણીમાં પીલાવવાનો સમય આવે ત્યારે ધર્મને મંગળમય માનવો. તે વખતે જ્ઞાનીઓ એમ વિચારે છે કે, અગ્નિ કે ઘાણી અજ્ઞાનીઓને નષ્ટ કરી શકે છે, પણ અમને નષ્ટ કરી શકે એમ નથી. અમારા માટે તો અગ્નિ કે ઘાણી મંગલરૂપ અને સહાયક છે. સંસારમાં તમને ધર્મનું બલ વધારે જણાય છે કે, પાપનું બલ! જ્ઞાનીઓ તો એમ કહે છે કે, ધર્મનું બળ જ મોટું છે. ગમે તેટલું પાપ હોય પણ ધર્મ કે પરમાત્માનું સ્મરણ તે પાપને નષ્ટ કરી નાંખે છે. જે પ્રમાણે મેરુપર્વત જેવડા મોટા ઘાસના ગંજને અગ્નિ થોડી જ વારમાં ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે તે જ પ્રમાણે મેરુપર્વત જેવડું મોટું પાપ કર્યું હોય તો પણ જો ધર્મ કે પરમાત્માના નામની સાચા હૃદયથી ઉપાસના કરવામાં આવે તો તે મોટું પાપ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમે શું પાપ કરીએ છીએ ? અમે કોઈને તલવાર મારતા નથી તેમ તેવું બીજું કોઈ પ્રકારનું પાપ પણ કરતા નથી. પણ અમે કાંઈ પાપ કરતા નથી એમ સમજવું એ ભૂલભરેલું છે. પાપ બહુ જ ધીમે પગલે ચાલે છે. એની ચાલ સમજવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. જ્ઞાનીજનો આ વાતને બરાબર જાણે છે એટલા જ માટે તેઓ હંમેશાં કહ્યા કરે છે કે, અમે બહુ પાપી છીએ એટલે અમે બીજાને તો શું કહીએ ? હું મારા પોતા વિષે જ કહું છું કે, જ્યારે હું જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનના આદર્શમાં–અરીસામાં મારા

આત્માને જોઉં છું ત્યારે મને મારા આત્મામાં ઘણી જ અપૂર્ણતા જોવામાં આવે છે. મારા આત્માની માફક શું તમારામાં અપૂર્ણતા નહિ હોય ? તમે પણ જ્ઞાનીઓના જ્ઞાન-અરીસામાં તમારા આત્માને ઉભો રાખી જુઓ કે, આત્મામાં કેવાં કેવાં પાપો ભરેલાં છે ? જ્ઞાનીઓનાં જ્ઞાનથી જ આત્મામાં રહેલાં પાપો જોવામાં આવશે. બાકી ઉપરથી કે પોતાની બુદ્ધિથી પાપને જોવાં બહુ જ મુશ્કેલ છે. જો સૂક્ષ્મરીતિએ આત્માનાં પાપો જોવામાં આવે તો આત્માનું કલ્યાણ થવામાં વાર ન લાગે; પણ લોકો પોતાનાં પાપોને જોતાં નથી પણ પાપોને દબાવી પોતાને ધર્મી બનાવવા ચાહે છે, અને તે માટે છળકપટ પણ કરે છે. આ જ ભૂલ થાય છે. તમે જો આત્માનું સાચું કલ્યાણ કરવા ચાહો છો તો એવો ખોટો ઢોંગ ન કરો પણ પાપના બારીક માર્ગને શોધી કાઢો. હું શું પાપ કરું છું ! એમ માની ન લો. જ્ઞાનીઓએ પાપના બારીક માર્ગને શોધવાનો અને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આત્માની એ ભૂલ થાય છે કે, તે પોતાની પૂજા તો કરાવવા ચાહે છે પણ પોતે બીજાની પૂજા કરવા ચાહતો નથી. બીજાને પોતે જે ઉપદેશ આપે છે એ ઉપદેશ પ્રમાણે પોતે કરવા ચાહતો નથી. આવાં કાર્યો જ ધર્મનાં કામને પણ વગોવે છે. આત્મા જ્યારે ધર્મ કરવા બેસે છે ત્યારે પણ કામલોલુપી મન આ બાજુ-તે બાજુ દોડવા માંડે છે અને એ રીતે તે ધર્મના કાર્યને પણ ગુમાવી દે છે અને ઉલટો પાપ બાંધે છે. જો આ વાતને સમજી લેવામાં આવે અને મનને અહીંતહીં ભટકવા દેવામાં ન આવે તો આત્મા ઘણાં પાપોમાંથી બચી જાય. એટલા માટે પોતાના આત્મામાં પાપનો પ્રવાહ કેવી રીતે આવે છે તેની તપાસ વારંવાર કરવી જોઈએ.

તમે જાદુગરને વાંદરાને નચાવતો જોયો હશે. જાદુગરનો વાંદરો રોટલાના ટૂકડાના લોભથી અને લાકડીના ભયથી જ નાચે છે. તમે લોકો વાંદરાનો નાચ જોઈ હસો છો પણ તમારા આત્માને પૂછો કે, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિને કારણે તે કેવો નાચી રહ્યો છે ? આ વાત વિષે વિચાર કરશો તો તમારામાં શું ખામી છે તેનો ખ્યાલ આવશે અને એ સમજી શકશો કે તમારું કલ્યાણ તમારા જ હાથમાં રહેલું હોવા છતાં તમે સંસારમાં શા માટે ભ્રમણ કરી રહ્યા છો ?

આત્મા જ્યારે સંકટમાં પડે છે ત્યારે જ તે પરમાત્માને શરણે જાય છે. પરમાત્માના શરણે જવામાં સંકટ પણ એક કારણ છે. આ દૃષ્ટિએ પાપના પરિણામે આવતું દુઃખ જ પરમાત્માના શરણે લઈ જનારું છે. પાપનું દુઃખ જ આત્માને પરમાત્માની સન્મુખ કરે છે. તમારામાં પાપ છે એ વાત સમજીને જ તમે અહીં આવ્યા છો; પરંતુ જો તમને ધર્મ અને પરમાત્માના નામ ઉપર અટલ વિશ્વાસ છે તો ભલે ગમે તેટલું પાપ કર્યું હોય તો પણ ગભરાવું ન જોઈએ પણ એવી દૃઢતા રાખવી જોઈએ કે, જે પ્રમાણે હોશિયાર વૈદ્યનાં શરણે જવાથી રોગ ચાલ્યો જ જાય છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા અને ધર્મના શરણે જવાથી પાપ નષ્ટ થઈ જ જાય છે. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું જ છે કેઃ—

પાપ પરાલ કો પૂંજ બન્યો અતિ, માનું મેર આકારો;
તે તુમ નામ હુતાશન સેતી, સહજ હિ પ્રજ્વલત સારો.

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, મનની સહાયતા લીધા વિના મોટામાં મોટું પાપ કે મોટામાં મોટો ધર્મ પણ થઈ શકતો નથી. પાપ કે ધર્મ બન્નેયની બાજુ મનની સહાયતા હોય છે.

પાપમાં મન લગાડવાથી મોટામાં મોટું પાપ થાય છે અને ધર્મમાં મન લગાડવાથી મોટામાં મોટો ધર્મ થાય છે. એટલા માટે મનને પાપની બાજુ જવા ન દેતાં પરમાત્માના નામ-સ્મરણમાં જોડી નામ અને નામીને અભેદ બનાવી દેવા જોઈએ આમ કરવાથી ભલે ગમે તેટલું મોટું પાપ હોય પણ તે એક ક્ષણભરમાં ભસ્મ થઈ જશે; પણ કેવળ ઉપરથી જ નામ ન લેતાં હૃદયમાં નામીનું ધ્યાન પણ હોવું જોઈએ. આમ કરવાથી હૃદયમાં પરમાત્માનાં ગુણોનું ધ્યાન રહે છે અને જ્યારે પરમાત્માનાં ગુણોમાં ધ્યાન રહે છે ત્યારે આત્માનું કલ્યાણ થવામાં વાર પણ કેમ લાગે? પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરી નામ અને નામીને અભેદ બનાવવાથી આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે. પણ એમાં એક શરત એ છે કે, આત્મા અને પરમાત્માની વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો પડદો રાખવો ન જોઈએ, કારણ કે પડદો રાખવાથી આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. પરમાત્માની સમક્ષ નગ્ન સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાથી જ આત્મકલ્યાણ થાય છે. પારસમણિ લોઢાને સોનું બનાવી દે છે પણ ત્યારે કે જ્યારે તેની વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો પડદો ન હોય! જો પારસમણિ અને લોઢાની વચ્ચે પડદો હોય તો એ દશામાં પારસમણિ લોઢાને સોનું કેમ બનાવી શકે? આ જ પ્રમાણે નામ અને નામી વચ્ચે ભેદ રાખવામાં આવે તો પરમાત્માનું નામ પાપને નષ્ટ કેમ કરી શકે? જો નામ અને નામીને અભેદ કરી દેવામાં આવે અને અઢાર ગુણોથી યુક્ત પરમાત્માને ઓળખી હૃદયપૂર્વક તેમની સાથે સંબંધ જોડવામાં આવે તો કલ્યાણ થવામાં વાર ન લાગે. એટલા માટે કેવળ પરમાત્માનું નામ લઈને જ બેસી ન જાઓ પરંતુ નામ અને નામીને અભેદ બનાવો તો અવશ્ય કલ્યાણ થશે. કેવળ નામ લેવાથી કાંઈ થતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે કોઈ પાણી–પાણી કહે પરંતુ જ્યાં સુધી પાણીના ગુણને અપનાવે નહિ ત્યાં સુધી તેની તૃષા છીપાતી નથી. કોઈ માણસ ભોજન–ભોજન કહે પરંતુ જ્યાં સુધી ભોજનનો અર્થ ન સમજે અને તેના ગુણને ન અપનાવે ત્યાં સુધી તેની ભૂખ મટી શકતી નથી. આ જ પ્રમાણે કેવળ નામ લેવાથી જ કાંઈ થતું નથી, પરંતુ નામની સાથે પરમાત્માનાં ગુણોને અપનાવવામાં આવે તો જ કલ્યાણ થઈ શકે છે.

નામ અને નામીને અભેદ માની પરમાત્માનું નામ લેવામાં પણ ઘણો આનંદ આવશે. કોઈ કન્યા, કોઈ પુરુષ સાથે સગાઈ કર્યા પહેલાં તો તેનું નામ બોલે છે પણ તે જ પુરુષનું નામ સગાઈ કર્યા બાદ મુખેથી તો બોલતી નથી પણ નામ સાંભળી તેના હૃદયમાં આનંદ આવે છે! આ જ પ્રમાણે કોઈ પુરુષ પણ સ્ત્રીનું સગાઈ કર્યા પહેલાં નામ લે છે અને સગાઈ કર્યા બાદ મુખેથી તે સ્ત્રીનું નામ લેતો નથી પણ તેનું નામ સાંભળી તેના હૃદયમાં આનંદ આવે છે. આ અંતરનું શું કારણ છે? એ જ કે, નામ અને નામીના સંબંધથી આત્માનો સંબંધ બંધાય છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ આત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ જોડી પરમાત્માનું નામ લો તો તમને પણ ઘણો આનંદ આવશે. જે પ્રમાણે જે પુરુષની સાથે પોતાની સગાઈ થઈ છે તે પુરુષનું નામ સાંભળી કન્યાના હૃદયમાં પ્રેમનો ઉમળકો આવે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માનું નામ સાંભળી હૃદયમાં પ્રેમનો ઉમળકો આવે એવો પ્રેમ પરમાત્માની સાથે બાંધો તો એ દશામાં તમારા હૃદયમાં પણ અપૂર્વ આનંદનો ઉમળકો આવશે.

સીતાએ રામની સાથે સંબંધ જોડ્યો હતો પણ શા માટે? સીતાએ રામની પાછળ વધારે કષ્ટો જ સહ્યાં હતાં છતાં તેમની વચ્ચે કેવો પ્રેમભાવ હતો! જાણે સીતાએ રામની

સાથે કષ્ટો સહન કરવા માટે જ સંબંધ જોડયો ન હોય! સીતાએ તો રામની સાથે કષ્ટો સહેવા માટે સંબંધ જોડયો હતો પણ આજના લોકો રામની સાથે શા માટે સંબંધ જોડે છે એ જુઓ. શું એટલા માટે તો લોકો રામની સાથે સંબંધ જોડતા નથી કે:—

'મને રોટલો આપો રામ, જદિ લઉં તમારું નામ'

આ પ્રકારની સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે પરમાત્માની સાથે સંબંધ જોડો નહિ પણ સીતાએ રામની સાથે જેવો સંબંધ જોડયો હતો તેવો સંબંધ તમે જોડો. સીતા કષ્ટમાં પણ રામને ભૂલી ગઈ ન હતી એવી તેનામાં ધગશ હતી. તમે પણ પરમાત્મા પ્રતિ એવી ધગશ રાખો તો તમારાં બધાં પાપો ભસ્મીભૂત થઈ જશે અને તમને અપૂર્વ આનંદ મળશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૨

રાજા શ્રેણિકને પણ અનાથી મુનિ પ્રતિ એવી જ ધગશ હતી. તે અનાથી મુનિની ગુણપ્રશંસા કરી રહ્યો છે. જે મુનિના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં શ્રેણિક જેવો રાજા પણ થાકી ગયો એ મુનિના ગુણો વર્ણવવામાં આપણે સમર્થ કેમ બની શકીએ? પણ એ વિચારથી આપણે નિરાશ થવું ન જોઈએ; પણ રાજાએ મુનિની પ્રશંસામાં જે શબ્દો કહ્યા છે એ શબ્દોને હૃદયમાં ઉતારી મુનિની સાથે સંબંધ જોડી લેવો જોઈએ. આમ કરવાથી જે પ્રમાણે રાજા શ્રેણિકે પોતાનું કલ્યાણ સાધ્યું તે પ્રમાણે આપણે પણ આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકીએ છીએ. રાજા શ્રેણિક મુનિને કહે છે કે:—

तं सि नाहो अणाहाणं, सव्वभूयाण संजया ! ।
खामेमि ते महाभाग,! इच्छामि अणुसासिउं ॥ ५६ ॥
पुच्छिऊण मए तुब्भं, झाणविग्घो जो कओ ।
निमंतिया य भोगेहिं, तं सव्वं मरिसेहि मे ॥ ५७ ॥

આ ગાથાઓની પહેલાંની ગાથામાં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે જ વર્ણન આ ગાથાઓમાંની પ્રથમ ગાથામાં પણ કરવામાં આવ્યું છે અર્થાત્ પહેલાં વર્ણવવામાં આવેલું વર્ણન જ અત્રે ફરીવાર કહેવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, આમાં પુનરુક્તિ દોષ છે કારણ કે કાવ્યમાં પુનરુક્તિ આવે એ દોષ માનવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કાવ્યમાં પુનરુક્તિ દોષ માનવામાં આવે છે છતાં ગુણાનુવાદ, સ્તુતિ કે નિંદામાં એક જ વાત વારંવાર કહેવામાં દોષ નથી. રાજાએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે સ્તુતિ કે પ્રશંસારૂપે છે. એક જ વાતને વારંવાર કહેવી એ દોષ નહિ પણ ગુણ છે. એટલા જ માટે રાજાએ '**तुब्भे सणाहा य**' ગાથામાં જે કાંઈ કહ્યું છે તે જ '**तं सि नाहो**' એ ગાથામાં ફરીવાર કહેવામાં આવ્યું છે.

રાજા શ્રેણિક કહે છે કે, "હે! મુનિ! જે અવસ્થાને પામી બીજા લોકો મોહમાં પડી જાય છે એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તમે મોહમાં ન પડ્યા પણ જાગ્રત થઈ સંયમમાં સંલગ્ન થઈ ગયા એટલા માટે તમે જ સનાથ છો. તમે અનાથના નાથ છો. સંયમ લીધા પહેલાં તો તમારો આત્મા અનાથ હતો પણ હવે સનાથ છે; અને જે પોતાનો નાથ બની

જાય છે તે બીજાનો પણ નાથ બની જાય છે એટલા માટે તમે અનાથના પણ નાથ છો. આપે પહેલાં મને કહ્યું હતું કે, હું અનાથ હતો એ કારણે મેં દીક્ષા લીધી. હવે આપ દીક્ષિત થઈ સનાથ બની ગયા છો. તમે તમારા આત્માના નાથ બન્યા એટલે બીજા જીવોના પણ નાથ બન્યા છો. તમે પહેલાં તમારી સંપત્તિ વગેરેનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે કે, 'હું પહેલાં આવો શ્રીમંત હતો પણ જ્યારે મારા શરીરમાં રોગ પેદા થયો ત્યારે તે શ્રીમંતાઈ કાંઈ કામમાં ન આવી. આ વર્ણન ઉપરથી હું એ સમજી ગયો કે, આ શ્રીમંતાઈ કાંઈ કામની નથી, ઊલટી તે અનાથતા વધારનારી છે. સાથે સાથે હું એ પણ સમજી શક્યો છું કે, કોઈ વસ્તુ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવાથી આત્મા અનાથ–ગુલામ બની જાય છે. એટલા માટે હું પોતાને અનાથ માનવા લાગ્યો અને મેં માતાપિતા, ધન આદિ ઉપરથી મારો અધિકાર ઉપાડી લીધો. મેં કેવળ મોઢેથી જ અધિકાર ઉપાડી લીધો એમ કહ્યું નહિ પણ હૃદયથી એમ કરી બતાવ્યું. આ પ્રમાણે જ્યારે મેં પરવસ્તુની ગુલામીને છોડી દીધી ત્યારે હું સનાથ બની શક્યો.'

હે! મુનિ! તમારું આ કથન મારી સમજમાં આવી ગયું છે. તમે જ સાચા સનાથ છો તથા બધા પ્રાણીઓના નાથ પણ તમે જ છો એ હું હવે બરાબર જાણી શક્યો છું."

રાજા અને મુનિના આ કથનને બરાબર સમજ્યા છો તો તમે એમ માનો કે, જ્યાંસુધી એક પણ પરમાણુ ઉપર 'આ મારું છે' એવું મમત્વ છે ત્યાંસુધી આત્મા અનાથ જ છે. સંસારનાં બધાં પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ ઉતારી નાંખવામાં આવે ત્યારે જ સનાથ બની શકાય છે.

સંસારનાં બધાં પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ ઉતારી સાધુ બનવું અને એ રીતે અનાથતામાંથી બહાર નીકળવું એ તો ઠીક છે પણ કેટલાક લોકો સાધુ થઈને પાછા અનાથતામાં પડી જાય છે, એ ઠીક નથી. સાધુ થઈને પણ પાછા અનાથતામાં કેવી રીતે પડી જાય છે એ વાત જો કે સાધુઓએ સમજવાની છે પણ તમારે પણ એ વાત સમજવાની જરૂર છે; કારણ કે તમે શ્રાવકો સાધુઓના રક્ષક છો. ભગવાને સાધુઓને તમારા ખોળામાં મૂક્યા છે. જો તમે આ વાત બરાબર સમજીને સાધુઓને આધાર આપશો તો તમે પોતે પણ સનાથ બની જશો. સનાથ મુનિનાં દર્શન કરવાં એ પણ અનાથતાને દૂર કરે છે; તો પછી જ્યારે તમે આ પ્રકારના સનાથ મુનિને આધાર આપશો તો તમારી અનાથતા કેમ નહિ મટે? એટલા માટે આવા સાધુઓને આધાર આપો. આધાર આપવામાં થોડું કષ્ટ તો સહેવું પડે છે પરંતુ કષ્ટો સહન કર્યા વિના કોઈ કામ પણ થઈ શકતું નથી.

અમારે સાધુઓએ પણ વિચારવું જોઈએ કે, અમે સનાથ બનવા માટે સાધુ થયા છીએ કે અનાથ રહેવા માટે? અમે પગરખાંનો ત્યાગ શા માટે કર્યો છે? પગરખાં ન પહેરવાને કારણે પગ પણ બળે છે અને કાંટાઓ પણ લાગે છે, છતાં અમે પગરખાં એટલા માટે પહેરતા નથી કે પગરખાં પહેરવાથી અમે અનાથ બનીએ છીએ. માથે સખ્ત તાપ પડે છે અને એવાં જ બીજાં અનેક કષ્ટો માથે પડવા છતાં છત્રી કે એવાં બીજાં પદાર્થો એટલા માટે પોતાની પાસે રાખતાં નથી કે તે પદાર્થો ઉપર મમત્વ થવાથી અમારો આત્મા અનાથ બને છે. ભગવાને બીજી ચીજો વિષે તો શું, પણ મુનિઓએ પોતાના શરીર ઉપર પણ મમત્વભાવ રાખવો ન જોઈએ ત્યાં સુધી કહ્યું છે. જે વસ્તુ કે જે શરીર ધર્મમાં સહાયતા આપે છે તેની સહાયતા તો લઈ લેવી પણ તેના પ્રતિ મમત્વભાવ ન રાખવો;

તો આપણું કર્ત્તવ્ય શું હોવું જોઈએ અને આપણો વ્યવહાર કેવો હોવો જોઈએ તે જોવાની જરૂર રહે છે.

પરમાત્માએ પોતાનાં સેવકોનાં કર્ત્તવ્યો બતાવી આપ્યાં છે. તેમણે કહ્યું છે કે, જે સાધુ બનીને મારા સેવક બને છે તેમને માટે પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે અને જે શ્રાવક બનીને મારા સેવક બને છે તેમને માટે પાંચ અણુવ્રતોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. ભગવાનના સેવકોનું તો આ કર્ત્તવ્ય છે પણ કોઈ માણસ પોતાને ભગવાનનો સેવક કહેવડાવે અને હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન આદિ અકર્ત્તવ્ય કામો કરે તો શું એમ કરવું ઉચિત છે! જે પોતાને પ્રભુનો સેવક સમજતો હશે તે હમેશાં એ વાતનું ધ્યાન રાખશે કે, 'મારા માટે પરસ્ત્રી માતાસમાન અને પરધન ધૂળસમાન છે. હું અસત્ય કદાપિ બોલી શકું નહિ અને પરમાત્માના સાચા સેવક તરીકે હું મારું કર્ત્તવ્ય કદાપિ ભૂલી શકું નહિ.'

પરમાત્માના સેવકે પોતાના કર્ત્તવ્યપાલનમાં કેવી રીતે દૃઢ રહેવું જોઈએ એ વાતનો વિચાર કરો. પશુપક્ષી પણ જ્યારે પોતાને કોઈના સેવક તરીકે માની લે છે ત્યારે તેઓ પણ પોતાના કર્ત્તવ્યનું પાલન કેવી રીતે કરે છે તે જુઓ. ચન્દ્રે ચકોરને એમ નથી કહ્યું કે, તું મારી સાથે પ્રીતિ બાંધ; પણ ચકોરે ચન્દ્રને સ્વામી માની તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી એટલા માટે તે ચન્દ્રની જ તરફ જ જોતો રહે છે અને જ્યારે ચન્દ્ર અસ્ત પામે છે ત્યારે તે દુઃખી થઈ પડી જાય છે.

તમે જ્યારે પોતાને પરમાત્માના સેવક અને પરમાત્માને સ્વામી તરીકે માનો છો તો ચન્દ્ર અસ્ત પામે છે ત્યારે ચકોર જેમ દુઃખ પામે છે તેમ તમે પણ જ્યારે પરમાત્માની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કામ થઈ રહ્યું જોતા હો ત્યારે દુઃખ પામો છો? જો નહિ તો તમે એક પક્ષીથી પણ ઊતરતા નથી શું? મોરે મેઘની ધ્વનિ સાથે પ્રીતિ બાંધી છે એટલા માટે તે મેઘની ગર્જના સાંભળી બોલ્યા વિના રહેતો નથી. તે જે કોઈ શબ્દને સાંભળે છે તેને મેઘની ગર્જના જ માની બોલ્યા વગર રહેતો નથી. આ જ પ્રમાણે શું તમે પણ સંસારનાં બધાં પદાર્થોને પ્રભુમય માનો છો? જો નહિ તો પછી તમે શું મોરથી પણ ઊતરતા નથી?

ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભો! સામાન્ય જીવ પશુ-પક્ષીઓ પણ પ્રીતિ કર્યા બાદ પોતાના ઇષ્ટને ભૂલી જતા નથી તો પછી અમે તારી સાથે પ્રીતિ બાંધી તને કેમ ભૂલી જઈ શકીએ? તને અમે ભૂલી જઈએ એ અમારી ભૂલ છે. ભક્તોની માફક તમે પણ તમારી ભૂલનો સ્વીકાર કરી પરમાત્મા પ્રતિ તમારું શું કર્ત્તવ્ય છે તેનો વિચાર કરો અને કોઈપણ સમયે પરમાત્માને ભૂલી ન જાઓ પણ હમેશાં તેમની ભક્તિ કર્યા કરો. જૈનશાસ્ત્રો એમ કહેતાં નથી કે તમે માળા લઈ બેસી જાઓ તો જ પરમાત્માની ભક્તિ થઈ શકે. પણ જૈનશાસ્ત્રો પરમાત્માની ક્રિયાત્મક ભક્તિ કરો અર્થાત્ જ્યારે તમે કોઈ કાર્ય કરો ત્યારે પરમાત્માની બતાવેલી મર્યાદાનું ધ્યાન રાખો એમ કહે છે. કદાચ તમારાથી પરમાત્માની મર્યાદા ભૂલી જવાય તો રાયસી-દેવસી—દિવસ કે રાત્રિ સંબંધી પ્રતિક્રમણદ્વારા એ ભૂલને માટે પશ્ચાત્તાપ કરો અને ભવિષ્યમાં એવી ભૂલ ન થાય તેની સાવધાની રાખો. કેવળ માળા હાથમાં લઈ બેસી જવું અને ભગવાને બતાવેલી મર્યાદાનું પાલન ન કરવું એ પરમાત્માની સાચી ભક્તિ નથી. રાજ્યના નોકરો માળા હાથમાં લઈ પોતાના સ્વામીનું નામ જપવા

બેસતા નથી પરંતુ પ્રત્યેક કામમાં પોતાના સ્વામીએ બતાવેલી મર્યાદાનું ધ્યાન રાખે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ પ્રત્યેક કામમાં પરમાત્માએ બતાવેલ મર્યાદાનું ધ્યાન રાખો અને એ મર્યાદાની વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરો. તમે જો પરમાત્માના સેવક બનીને પણ પરમાત્માએ બતાવેલી મર્યાદાનું ધ્યાન ન રાખો અને સત્યને બદલે અસત્યથી ધનોપાર્જન કરો તો તમારું એ કાર્ય અમારા સંયમમાં પણ બાધક નીવડશે. ધનોપાર્જન પવિત્રતાપૂર્વક અર્થાત્ પરમાત્માએ બતાવેલ મર્યાદાપૂર્વક કરવામાં આવ્યું હશે તો તમારું ભોજન અમને સંયમમાં સહાયક નીવડશે નહિ તો 'આહાર તેવો ઓડકાર' એ નીતિ અનુસાર અસત્યદ્વારા પ્રાપ્ત થએલ ધનનું ખરીદેલું ધાન અમારા સંયમમાં પણ બાધક નીવડશે. એટલા માટે પ્રત્યેક સમયે પરમાત્માની બતાવેલી મર્યાદાનું પાલન કરો. મર્યાદાનું પાલન કરતાં જો કોઈ વખતે માથે કષ્ટો તૂટી પડે તો એ કષ્ટોથી ન ગભરાતાં ધૈર્ય રાખો તો કષ્ટના સમયે પણ તમારા હૃદયને પરમાત્માની પ્રીતિનો અપૂર્વ આનંદ આવશે. જેઓ પરમાત્માના પૂર્ણ સેવક હતા તે મહાપુરુષોના ચરિત્ર ઉપરથી પ્રકટ જણાય છે કે, તેઓ મહાન્ કષ્ટો માથે પડવા છતાં પણ ડગ્યા નહિ પરંતુ તે કષ્ટોને પરમાત્મા પ્રત્યે પોતાના હૃદયમાં પ્રીતિ છે કે નહિ તેની કસોટી રૂપે સમજી તેઓએ કષ્ટોને સમતાપૂર્વક સહન કર્યાં. એ વાત તો તમે લોકો સારી રીતે જાણો છો કે, ધૈર્ય રાખવું એ સારું જ છે; તો શું ધૈર્ય સંકટના સમયે નહિ તો સુખના સમયે રાખવું જોઈએ? સુખના સમયે ધૈર્યની શી આવશ્યક્તા છે? ધૈર્યની આવશ્યક્તા તો સંકટના સમયે જ હોય છે. સંકટના સમયે ધૈર્યને ધારણ કરો અને પરમાત્માને ન ભૂલો તો જ પરમાત્મા પ્રત્યે સાચી પ્રીતિ છે એમ કહી શકાય. ધૈર્ય ધારણ કરો અને પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ બાંધો એમ કહેવું એ તો મારું કામ છે, પણ જીવનમાં ઉતારવું એ તમારું કામ છે. જો તમે લોકો આ વાતને સમજી કલ્યાણકારી કાર્ય કરવા લાગો તો પછી તમારું અકલ્યાણ કોઈ કરી શકે નહિ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૩

રાજા શ્રેણિક, અનાથી મુનિના ગુણગ્રામ કરતો કહેવા લાગ્યો કે, હે ! મુનિવર ! આપ જિનોત્તમ માર્ગે ચડી પોતાના નાથ તો બન્યા જ છો પરંતુ સંસારમાં જે જીવો અનાથ છે તેમના પણ નાથ બન્યા છો. આપે જે સનાથતા પ્રાપ્ત કરી છે તે સનાથતા જગતની અનાથતા દૂર કરનારી છે.

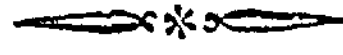
કોઈ વસ્તુ એવી હોય છે કે, જે પોતાના માટે જ સુખદાયી હોય છે અને કોઈ વસ્તુ એવી હોય છે કે જે પોતાના માટે સુખદાયી હોવાની સાથે જ જગતના માટે પણ સુખદાયી હોય છે! જે વસ્તુ જગતના માટે સુખદાયી હોય તે જ વસ્તુ મોટી અને દૈવી વસ્તુ માનવામાં આવે છે. સૂર્યને એટલા જ માટે મોટો માનવામાં આવે છે કે તેની દ્વારા બધાને સમાનરૂપે પ્રકાશ મળે છે. જો સૂર્ય પોતાનો પ્રકાશ પોતાના માટે જ રાખી લેત તો તે મહાન્ કહેવાત નહિ. જલ–વાયુ વગેરે બધાને માટે સમાન ઉપકારી હોવાથી જ તેની મહત્તા માનવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે મુનિની સનાથતા પણ બધાને માટે લાભકારી અને કલ્યાણકારી છે. સૂર્યનો પ્રકાશ તો બધાય લોકો ચાહે છે પણ બધા લોકો સૂર્ય બની શકતા નથી; પરંતુ સૂર્યનો પ્રકાશ તો બધાય લે છે. આ જ પ્રમાણે યુવાવસ્થામાં સંપત્તિ, માતા–પિતા, ભાઈ–

નથી. જે કાયર હોય છે તે પોતાના વિચારોને દબાવી રાખે છે. તમારા લોકોમાં એવી કાયરતા છે, કે તમે લોકો પોતાની ભૂલને જાણવા છતાં દાબી રાખો છો. આમ કરીને તમે પોતાનું અહિત કરો છો, પણ સાથે સાથે બીજાઓનું પણ અહિત કરો છો. જો તમને તમારી ભૂલ જણાય તો તમે તેને પ્રકટ કરી દો, કે જેથી બીજા લોકો પણ એમ સમજવા લાગે, કે આમ કરવું કે આમ માનવું એ ભૂલ છે. આ પ્રમાણે ભૂલને પ્રકટ કરવાથી પોતાનું પણ હિત થાય અને સાથે સાથે બીજાઓનું પણ હિત થાય.

રાજાનું કાર્ય જોઈ તમે પણ તમારો ભૂતકાળ જુઓ અને ભૂતકાળમાં જે પાપો કર્યાં હોય તેને ધોઈ નાંખો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૮ રવિવાર

પ્રાર્થના

કાકંદી નગરી ભલી હો, શ્રી સુગ્રીવ નૃપાલ
રામા તસુ પટરાયની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ.
શ્રી સુવિધિ જિનેશ્વર વંદિએ હો. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા ક્યાં છે એવી જિજ્ઞાસા પ્રત્યેક વ્યક્તિને પેદા થાય છે; અને આ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિ માટે અનેક પ્રકારનાં તર્કો ચલાવવામાં આવે છે અને અનેક પ્રકારે આ જિજ્ઞાસાનું સમાધાન પણ કરવામાં આવે છે. પણ જૈન સિદ્ધાન્ત કહે છે કે, આ જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા માટે અહીંતહીં ન ભટકતાં તમારા આત્માને જ જુઓ. પરમાત્મા ક્યાંય બહાર નથી. એ તો તમારા આત્મામાં જ છે. આજે તમારો આત્મા કર્માવરણોથી ઢંકાઈ ગયો છે અને એ જ કારણે તેનો પરમાત્મત્વનો ગુણ પણ ઢંકાઈ ગયો છે. નહિ તો તમારા આત્મામાં અને પરમાત્મામાં કાંઈ અંતર નથી. કર્માવરણો દૂર થતાં જ પરમાત્મા ક્યાં છે તેની તમને ખબર પડશે. પરમાત્માની પ્રાર્થના પણ એ કર્માવરણોને દૂર કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કર્માવરણોને દૂર કરવાનું સાધન છે અને કર્માવરણોને દૂર કરવાં એ સાધ્ય છે. જો આ સાધનદ્વારા સાધ્યની પૂર્તિ થઈ શકતી ન હોય અને કર્માવરણોને દૂર કરવા છતાં પણ આત્મા પરમાત્મા બની શકતો ન હોય તો પછી ઈશ્વરને એક જુદી અને તટસ્થ વ્યક્તિ માનવી પડશે. તે વ્યક્તિવિશેષ ઈશ્વર કર્માવરણોથી લિપ્ત થએલ છે એમ માનવું પડશે. પણ આમ માનવું કે આવી કલ્પના કરવી એ ઠીક કે કલ્યાણકારી નથી. એટલા માટે જૈન સિદ્ધાન્ત એમ કહે છે કે, આ આત્માનાં કર્માવરણો દૂર થતાં આ આત્મા જ પરમાત્માનાં ગુણોને પ્રકટ કરી લે છે અને એટલા જ માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. સાધનનો ઉપયોગ સાધ્યની પૂર્તિ માટે જ કરવામાં આવે છે પણ જ્યારે સાધ્ય જ ન હોય તો પછી સાધનનો ઉપયોગ જ શા માટે કરવામાં આવે! આ પ્રમાણે પરમાત્માની

પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મા ઉપરથી કર્માવરણોને દૂર કરવાં એ સાધન છે અને ઈશ્વિરત્વ પ્રગટાવવું એ સાધ્ય છે. આ સાધ્યની પ્રાપ્તિ માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના રૂપી સાધનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એટલા માટે આપણે એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે, એક દિવસ પરમાત્મા પણ આપણા આત્માની માફક જ કર્માવરણોથી લિપ્ત હતા. આ કર્માવરણોને નષ્ટ કરીને જ પરમાત્મા થયા છે. પરમાત્મા આપણી સામે આદર્શરૂપે છે. જો આપણે પરમાત્માના આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેમણે બતાવેલા માર્ગે ચાલીશું તો આપણો આત્મા પણ કર્માવરણોને દૂર કરી નાંખશે. પરમાત્માને જોઈ આપણે એ વાત સમજી શકીએ છીએ કે, કર્માવરણોને દૂર કરવાં એ સંભવ છે, અસંભવ નથી. આ કાર્ય સાધ્ય છે, અસાધ્ય નથી. કર્મોની સ્થિતિ જોવાથી માલુમ પડે છે કે, કર્મો બદલતાં રહે છે. જો કર્મની સ્થિતિ બદલતી નથી એ વાતનો આપણને વિશ્વાસ હોય તો નિરાશ થવું પણ ઠીક છે પણ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી આત્મા પરિવર્તનને પામે છે એ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કર્મો એક સરખાં રહેતાં નથી એટલા માટે નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી. ઉદાહરણ તરીકે એક જંગલી માણસને પણ શિક્ષાદિનાં સાધનોદ્વારા શિક્ષિત અને સંસ્કારી બનાવી શકાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સાધનોદ્વારા કે પ્રાકૃતિક રીતિથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષયોપશય થાય છે. આ પ્રમાણે કર્મોની સ્થિતિ હમેશાં એક સરખી રહેતી નથી અને એ કારણે કર્મોને દૂર કરવાં એ અસાધ્ય નહિ પણ સાધ્ય છે. જે તાવ હંમેશાં એક સરખો રહે છે—વધતો ઘટતો નથી તે તાવ અસાધ્ય માનવામાં આવે છે પરંતુ જે તાવ વધતો ઘટતો રહે છે તે અસાધ્ય નહિ પણ સાધ્ય માનવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે જો કર્મોની સ્થિતિ અને તેનો રસ એક સરખો રહેતો હોત તો તો તે કર્મોને દૂર કરવાં પણ અસાધ્ય માનવામાં આવત; પરંતુ તે વધતો–ઘટતો રહેતો હોવાથી કર્મોને દૂર કરવાં સાધ્ય છે; પણ એને માટે પૂરાં સાધનોની આવશ્યકતા રહે છે. સાધનો હોય તો જ સિદ્ધિ થઈ શકે છે નહિ તો નહિ. એટલા માટે કર્માવરણોથી ન ગભરાતાં એમ વિચારવું જોઈએ કેઃ—**अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम्** અર્થાત્—અનેક જન્મ–જન્માંતરો બાદ પણ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે પુરુષાર્થ કરતાં રહેવું જોઈએ.

એક જ્ઞાનીને એવો સંદેહ થયો કે મારી ક્યારે મુક્તિ થશે! સંદેહના નિવારણ માટે તેણે બીજા જ્ઞાનીને આ વિષે પૂછ્યું તો તેણે જવાબ આપ્યો કે, કરોડ જન્મો બાદ તમારી મુક્તિ થશે. આ સાંભળી પહેલો જ્ઞાની બહુ પ્રસન્ન થયો. ત્યારે કોઈએ તેને કહ્યું કે, તમારી મુક્તિ આટલા લાંબા વર્ષો બાદ થશે છતાં તમને પ્રસન્નતા કેમ થાય છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે, અનંતભવની આગળ કરોડ ભવ શું ગણતરીમાં છે? મારી મુક્તિ કરોડ ભવમાં થઈ જશે એ જાણવાથી જ મને પ્રસન્નતા થાય છે. આ સાંભળી બીજા જ્ઞાનીએ કહ્યું કે, હવે તમારી મુક્તિ કરોડ ભવની પહેલાં જ થઈ જશે કારણ કે દૃઢ વિશ્વાસ હોવાને લીધે તારી એ સ્થિતિ પણ ન રહી.

મતલબ કે, કર્મની સ્થિતિ નાશવાન છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને આગળ વધતા જાઓ તો આત્મા ઉપરનાં કર્માવરણો બહુ જલ્દી નષ્ટ થઈ જશે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, કર્મો નાશવાન છે એ વાતનો વિશ્વાસ રાખી જે કર્મોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેનાં ગાઢાં

રીતે આપે છે એ જાણવા માટે તમે એમ સમજો કે, પરમાત્માને પતિતપાવન કહેવામાં આવે છે, પતિતનાશક કહેવામાં આવતા નથી. શું પરમાત્મા પતિતોને નષ્ટ કરી ન શકે? તે નષ્ટ તો કરી શકે છે પણ એ તો રાજા પણ કરે છે. જો ઈશ્વર પણ એવું જ કરે તો પછી તેની મહત્તા શી? ઈશ્વર એમ કરે તો તે ઈશ્વર રહી ન શકે. તે ઈશ્વર ત્યારે જ છે કે જ્યારે તે મોટું કામ કરે છે. પતિતોને નષ્ટ કરવા એ કાંઈ મોટું કામ નથી; પરંતુ પતિતોને પાવન કરવા એ જ મોટું કામ છે. આ મોટું કામ કરવાને કારણે જ ઈશ્વર પતિત-પાવન કહેવાય છે. જે સામાન્ય કામો બીજા લોકો કરે છે તે સામાન્ય કામ ઈશ્વર કરે તો એમાં તેનું શું ઈશ્વરત્વ છે? અપરાધનો બદલો દંડ દ્વારા આપવો એ જઘન્ય ઉપાય છે. આ જઘન્ય ઉપાયનો ઉપયોગ કરનાર તો સંસારમાં ઘણા છે, પરંતુ અપરાધનો બદલો ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય દ્વારા આપવો અર્થાત્ ક્ષમા દ્વારા આપવો એમાં જ ખરી ખૂબી છે.

આ પ્રમાણે કર્મોને નષ્ટ કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ જે ઉપાયો બતાવ્યાં છે એ ઉપાયો-દ્વારા ક્ષમાની માફક તાત્કાલિક લાભ પણ થાય છે. ક્ષમા, અહિંસા આદિ જે ગુણો કર્મા-વરણોને દૂર કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યાં છે એ ગુણોથી જગતને પણ ઘણી શાન્તિ મળે છે. જો સંસારમાંથી આ ગુણો એક ક્ષણભરને માટે દૂર કરવામાં આવે તો આ સંસાર તપાવેલા લોઢાની માફક સંતપ્ત બની જાય. અહિંસા-ક્ષમા આદિ ગુણોને કારણે જ સંસારમાં સુખ અને શાન્તિ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૪

ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી રાજા શ્રેણિકનો હૃદયપલટો કેવો થઈ ગયો તે જુઓ. તેણે મુનિની પાસે પોતાનાં અપરાધોની ક્ષમા માગી. મુનિ તો કોઈને અપરાધી માનતા જ ન હતા. જો તેઓ રાજાને અપરાધી માનતા હોત તો તેને ઉપદેશ જ શા માટે સંભળાવત? પરંતુ જે બીજાના અપરાધને માનતા નથી તેમના ભક્તો તેમની ક્ષમાથી પોતાના ઉપર વધારે ભાર સમજે છે અને એમ વિચારે છે કે અમે આ ઋણથી ક્યારે મુક્ત થઈ શકીએ?

અપરાધની ક્ષમા માંગતો રાજા શ્રેણિક પોતાનો શું અપરાધ છે તે બતાવતાં કહે છે કે, "હે! મુનિવર! આપ સમાધિમાં બેસી ધ્યાન કરી રહ્યા હતા ત્યારે મેં આપે દીક્ષા કેમ ધારણ કરી! એવો તુચ્છ પ્રશ્ન કર્યો. મને આપનું ધ્યાન તોડવાનો અને આવો પ્રશ્ન પૂછવાનો શો અધિકાર હતો? પણ મને અધિકાર ન હોવા છતાં મેં આપનું ધ્યાન તોડ્યું. મારો એ અપરાધ છે. આપ મારા એ અપરાધને માફ કરો."

શું પ્રશ્ન પૂછવો એ પણ અપરાધ છે કે, રાજા શ્રેણિક તેને માટે ક્ષમા માંગે છે? રાજા શ્રેણિક પ્રશ્ન પૂછવાનો અને ધ્યાનભંગ કરવાનો પણ પોતે અપરાધ કર્યો છે, એમ માની પોતાની સીમાતીત નમ્રતાનો પરિચય આપી રહ્યો છે! તે કહે છે કે, મારો પ્રશ્ન તુચ્છ હતો અને આપનું ધ્યાન મોટું હતું. મેં તુચ્છ કામને માટે મોટા કામની હાનિ કરી છે એ મારો અપરાધ છે. રાજા આ પ્રમાણે કહી પોતા ઉપર મુનિના ઉપકારનો વધારે ભાર છે એમ બતાવે છે. આ ઉપકારનું પૂર્ણ રહસ્ય તો કોઈ જ્ઞાની જ બતાવી શકે છતાં હું સ્વબુદ્ધિ અનુ-સાર તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

માનો કે એક બાળક છે. તેનો પિતા ડોક્ટર, વકીલ કે મોટો ન્યાયાધીશ છે. પિતા કોઈ મહાન્ કામમાં મશગૂલ હતો તે વખતે બાળક રોવા લાગ્યો. બાળકનું રુદન પિતાથી જોઈ શકાયું નહિ એટલે તે પોતાનું મહત્ત્વનું કામ છોડી દઈ બાળકની પાસે આવ્યો અને તેને શાન્ત કર્યો. હવે આ બાળક ઉપર પિતાનો ઉપકાર છે કે નહિ? જો બાળક કૃતજ્ઞ હશે તો તે પિતાનો મહાન્ ઉપકાર માનશે. બાળપોથીમાં માતાપિતાનો કેવો ઉપકાર હોય છે એ બતાવવા માટે લખ્યું છે કેઃ—

ટગમગ પગ ટગતાં નહીં, ખાય ન શકતો ખાદ્ય;
ચાલી ન શકતો આપથી, લેશ હતી નહિ લાજ.
તે અવસર આણી દયા, બાળકને મા-બાપ;
પાળે પોષે પ્રેમથી, તે ઉપકાર અમાપ.
કોઇ કરે એવે સમે, બે ઘડી એક બરદાસ;
આખી ઉંમર થઈ રહે, તે નરનો નર દાસ.

માતાપિતાનો આટલો મહાન્ ઉપકાર છે. શું એ ઉપકારને ભૂલી જઈ શકાય? પરંતુ આજે માતાપિતાનો ઉપકાર કેવી રીતે માનવામાં આવે છે અને કેવી રીતે માનવામાં આવતો નથી એ વાત કહેવામાં આવે તો તે વાત ઘણી જ લાંબી છે. આજની કેટલીક શિક્ષા માતાપિતાનો ઉપકાર ભુલાવે છે અને જે શિક્ષા માતાપિતાના ઉપકારને ભુલાવતી હોય તેને શિક્ષા જ કેમ કહી શકાય? માતાપિતા, બાળકો માટે આજની શિક્ષા પાછળ થતો મોટો ખર્ચ ઉપાડે છે. સાંભળવામાં આવે છે કે, મુંબઈમાં વિદ્યાર્થીનું સાધારણ ખર્ચ માસિક પચાસ રૂપિયા થાય છે. માતાપિતા આટલો મોટો ખર્ચ ઉપાડી પોતાના પુત્રોને ભણાવે છે; પણ આજના સુધરેલા પુત્રો અર્ધનગ્ન પોશાકમાં કૉલેજમાંથી નીકળી માતાપિતાને વૃદ્ધ, બુદ્ધિહીન અને જૂના જમાનાના માનવા લાગે છે. શું આ પણ કાંઈ શિક્ષા છે? જૈન-શાસ્ત્ર માતાપિતાને કેટલું મહત્ત્વ બતાવે છે એને માટે કહ્યું છે કેઃ—**देवगुरुजणसकासा।** અર્થાત્—માતાપિતા દેવગુરુ સમાન છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્ર તો માતાપિતાનું આટલું મહત્ત્વ બતાવે છે, ત્યારે આજના છોકરાઓ માતાપિતાને આમ કહે છે. હવે આજના છોક-રાઓ લાયકાત શીખીને આવ્યા છે કે નાલાયકી શીખીને આવ્યા છે એ વાત તો સાધુઓની સંગતિ કરવામાં આવે તો જાણવામાં આવે.

વિલાયત વિષે સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં જો પોતાનો પિતા ઘેર આવે તો તેને હોટલમાં ઉતારવામાં આવે છે. પોતાના પિતાને ઘરમાં ઉતરવાની જગ્યા પણ આપવામાં આવતી નથી. ખાવા-પીવાનો પણ હોટલમાં જ પ્રબંધ કરી દેવામાં આવે છે અને તેનું બીલ ચુકવી આપ-વામાં આવે છે. બીલ પણ પુત્ર ચુકવી આપે તો તેની મહેરબાની. પિતા પુત્ર ઉપર કાંઈ દબાણ કરતો નથી. ભારતદેશની સ્થિતિ હજી આવી નથી. ભારતદેશ આર્યક્ષેત્ર છે. અહીં માતાપિતાને ઘણી જ ઊંચી દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે છે; પણ આજે પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની અસર ભારતદેશ ઉપર પણ પડવા લાગી છે.

ભારતની પૂર્વ પદ્ધતિ કેવી હતી કે રાજા શ્રેણિક, ધ્યાનભંગ કરવામાં અને પ્રશ્ન પૂછ-વામાં પણ પોતાનો અપરાધ માની મુનિ પાસે તેની ક્ષમા માંગી રહ્યો છે, જ્યારે આજની

સ્થિતિ એવી છે કે માતાપિતાનો ઉપકાર માનવાને બદલે તેમની અવજ્ઞા કરવામાં આવે છે. માબાપો હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરી અને પોતે ગરીબ બનીને પણ પુત્રોને ભણાવે-ગણાવે છે પણ પુત્રો આટલો મોટો ખર્ચ કરીને શું ભણ્યા? આવી શિક્ષા વાસ્તવમાં શિક્ષા નથી પણ કુશિક્ષા છે. સાચી શિક્ષા કોને કહેવી એને માટે કહ્યું છે કે:—

'सा विद्या या विमुक्तये ।'

સાચી શિક્ષા તે છે કે, જે બંધનોને તોડે; પણ આજે તો વિદ્યાને નામે ઊલટું બંધનોમાં પડવામાં આવે છે.

અત્રે કહેવાનું એ છે કે, તે વકીલ પિતા, પુત્રનું રુદન સાંભળી પોતાનું મહત્ત્વનું કામ છોડીને પણ બાળકની પાસે ગયો અને તેને શાન્ત કર્યો. પિતાનું આ કાર્ય બાળકને માટે ઉપકારક છે કે નહિ?

આ જ પ્રમાણે કોઈ મહાત્મા, ધ્યાનનું મહત્ત્વનું કામ છોડી કોઈના મનનો સંશય દૂર કરે અને ધર્મબોધ આપે એ તેમનો ઉપકાર છે કે નહિ? રાજા શ્રેણિક તો મુનિએ ધ્યાન-મૌન તોડી તેને ઉપદેશ આપ્યો એટલા માટે ને મુનિનો ઉપકાર માને છે અને કહે છે કે, "મારો અપરાધ માફ કરો. મેં પહેલો અપરાધ તો એ કર્યો કે, મેં આપનું ધ્યાન તોડ્યું. અને બીજો અપરાધ એ કર્યો કે આપને ભોગ-ઉપભોગ માટે આમંત્રણ આપ્યું. મેં આપને એમ કહ્યું કે, આપ આ ભરજુવાનીમાં કષ્ટો શા માટે સહન કરો છો! તમે મારી સાથે મારા રાજ્યમાં ચાલો અને સુખેથી ભોગોનો ઉપભોગ કરો. મારો એ અપરાધ હતો કે હું તમને સંયમ ધારણ કરવામાં દુ:ખી સમજી રહ્યો હતો. મારો એ અપરાધ તમે માફ કરો."

રાજાએ મુનિને ભોગોપભોગ માટે આમંત્રણ આપી શો અપરાધ કર્યો? તે તો મુનિને માટે દરેક પ્રકારની સગવડતા આપતો હતો તો પછી તેણે અપરાધ કર્યો એમ કેમ કહી શકાય?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ જ જણાવવાનું છે કે, જો તમે આ વાતને બરાબર સમજી લો તો પછી દેવ-ગુરુ સંબંધી ઘણી વાતોનો નીવેડો એની મેળે જ આવી જાય! રાજાએ મુનિને ભોગોપભોગને માટે આમંત્રણ કર્યું, એને જો તમે રાજાનો અપરાધ માનો છો તો પછી તમે તમારા વિષે પણ એમ જુઓ કે, તમે ક્યાંય અમને સાધુઓને આ જ પ્રકારની સંસારની ધાંધલમાં તો પાડતા નથી ને? તમે કે તમારા પૂર્વજોએ સાધુઓને એવા ધાંધલમાં પાડી દીધા છે કે જેથી સાધુઓનો હ્રાસ થઈ ગયો છે. જેમકે સાધુઓને એમ કહેવામાં આવે છે કે, 'ગમે તે થાય પણ અમને તો ધનપ્રાપ્તિ થાય એવો ઉપાય બતાવો અથવા ફીચર બતાવો. તમે તો દયાળુ છો એટલા માટે અમને તેજી-મંદીના આંક બતાવો.' ઘણી જગ્યાએ આ પ્રકારની તેજી-મંદી બતાવનારા વેશધારીઓને પણ સગવડતા આપવામાં આવે છે પણ આ બધી સગવડતાઓ સાધુતાની સીમા બહારની છે. એટલા માટે જો તમે રાજાના કામને અપરાધરૂપ માનો છો તો તમે પણ સાધુતાથી વિપરીત જે કામ હોય તે ન કરો.

રાજા શ્રેણિક કહે છે કે, "હે! મુનિ! હું આપ જેવા સનાથને પણ અનાથ બનાવવા ચાહતો હતો. હું ભોગનો કીડો આપને પણ ભોગમાં જ પાડવા ચાહતો હતો. મેં અજ્ઞાનતાને કારણે આપનો અપરાધ કર્યો છે માટે મારો અપરાધ માફ કરો."

રાજાએ જે અપરાધ કર્યો હતો તે અજ્ઞાનને કારણે કર્યો હતો પણ તમે જાણી જોઈને તો અપરાધ કરતા નથી ને? તમે જાણીજોઈને એવો અપરાધ ન કરો અને જો કોઈ સાધુ

એવા પાપમાં પડતા હોય તો તેમને કહો કે, અમે તો તમારી પાસેથી સંસાર તરવાની આશા રાખીએ છીએ અને એ જ આશાએ તમારી પાસે આવીએ છીએ; પણ જો તમે પણ આ પ્રમાણે પતિત થઈ જશો અથવા અમે તમને સંસારનાં કામોમાં ફસાવી દઈશું તો પછી અમે ક્યાં જઈશું ?

તમારા ગુરુ નિર્ગ્રન્થ છે અને તમારા દેવ પણ નિર્ગ્રન્થ છે. જો તમે નિર્ગ્રન્થધર્મની વિરુદ્ધ તમારા દેવ-ગુરુને ભોગી બનાવવા ચાહો, તો એ કેવો ભારે અપરાધ થશે તેનો જરા વિચાર કરો. એટલા જ માટે હું એમ કહું છું કે, જો તમે આ ગાથાનો અર્થ બરાબર સમજી લો તો સાચા દેવગુરુનો અને સાચા ધર્મનો સાક્ષાત્કાર તમને અવશ્ય થાય. ત્રાજવામાં એક દાંડી હોય છે અને બે છાબડાં હોય છે. ખૂબી તો દાંડીમાં જ હોય છે. આ જ પ્રમાણે ધર્મ અને દેવ એ બંને ત્રાજવાનાં છાબડાં સમાન છે અને ગુરુ એ ત્રાજવાની દાંડી સમાન છે. જો ગુરુ સારા ન હોય તો તેઓ સાચા ધર્મ અને સાચા દેવનો પણ પત્તો લાગવા ન દે. જે ગુરુઓ અનાથી મુનિની જેવા સનાથ હશે તેઓ જ સાચા દેવ અને સાચા ધર્મનો સાચો પરિચય આપી શકે છે.

આ તો શ્રાવક-શ્રાવિકાને લગતી વાત થઈ; પણ અમારે સાધુઓએ પણ એ વાત બરાબર સમજવી જોઈએ કે, જો અમે ભોગના ત્યાગી બનીને પણ પાછા ભોગમાં પડી જઈશું તો અમે પતિત થઈ જશું. રાજા શ્રેણિક વીર ક્ષત્રિય હતો. તે વાણિયો ન હતો કે, 'વણિક તુષ્ટં દેત હસ્તતાલી' એ કથનાનુસાર તે મુનિને કેવળ કહીને જ રહી જાત. જો મુનિ રાજાના કહેવા પ્રમાણે તેની સાથે જાત તો તે દરેક પ્રકારની સગવડતા કરી આપત અને જીવનપર્યંત તેમનું ભરણપોષણ પણ કરત; પરંતુ મુનિએ રાજાનું આમંત્રણ ન સ્વીકાર્યું અને કહ્યું કે, "તું પોતે પણ અનાથ છે તો પછી મારો નાથ કેમ બની શકે ?" અનાથી મુનિની જેવી ભાવના રાખવી એ આપણું પણ કામ છે. જો અમે આ વાતને ભૂલી જઈ ભોગોપભોગમાં પડી જઈએ તો અમારી તો હાનિ થાય જ. પણ સાથે સાથે બીજાઓની પણ હાનિ થાય ! સાધારણ માણસની ભૂલ તો પોતાની જ હાનિ કરે છે, પરંતુ મહાન્ લોકોની ભૂલ આખી સમાજમાં અનેક જણાને હાનિ પહોંચાડે એવી ભયંકર હોય છે. સાધારણ રીતે દુરાચારિણી સ્ત્રીઓ તો અનેક હશે, પણ કૃષ્ણે દ્રૌપદીની કર્ણને ચાહવાની માનસિક કલ્પનાની સામાન્ય ભૂલને પણ કાઢી કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે દ્રૌપદી સતી કહેવાય છે. જો સતી હોવા છતાં આવી ભૂલ રહી તો મહાન્ અનર્થ થશે. આ જ પ્રમાણે અમારી ભૂલ પણ ભયંકર ગણાય છે એટલા માટે અમારે ભૂલ કરવી ન જોઈએ.

ભગવાન અનાથીના ઉપદેશથી રાજાનું જે પરિવર્તન થયું એ ભાવ દયા છે. આ ભાવ દયાને કારણે રાજાને કેટલો લાભ થયો હશે એનું માપ કાઢવું મુશ્કેલ છે. આ ભાવ દયાનું મૂળ તો બધા જીવો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવી એ છે. અનુકંપા કોને કહેવાય એને માટે કહ્યું છે કે:—
अनुकूलं कम्पनं चेष्टनं इति अनुकम्पा અર્થાત્-બીજાને જે દુઃખ થાય છે તે મને જ દુઃખ થાય છે એમ સમજીને બીજાનું દુઃખ દૂર કરવું એ અનુકંપા છે.

અમેરિકાના એક ન્યાયાધીશ વિષે સાંભળ્યું છે કે, તેણે એક સૂવરને કીચડમાં ફસાએલો અને તરફડીયાં મારતો જોયો. ન્યાયાધીશને અનુકંપા આવી અને તેણે પોતે તેને બહાર કાઢ્યો. બહાર કાઢતાં કીચડનાં છાંટાં તેના બહુમૂલ્ય કપડાં ઉપર પડ્યાં એટલે તેનો પોશાક બગડી

ગયો. તેનો ગાડીવાળો તેને કહેવા લાગ્યો કે, સાહેબ, આપે મને એને બહાર કાઢવાનું કેમ ન કહ્યું ? ન્યાયાધીશે જવાબ આપ્યો કે, જો હું તને એ કામ સોંપત તો એ કામ ભાડુતી થઈ જાત. મેં આ કામ કાંઈ બીજાનું કર્યું નથી પણ પોતાનું જ કામ કર્યું છે. આ સૂવર દુઃખી થતો હતો એ કારણે મારા હૃદયમાં પણ દુઃખ થયું. એનું દુઃખ દૂર કરી મેં મારું જ દુઃખ દૂર કર્યું છે. એને હવે આનંદિત થતો જોઈ મને પણ આનંદ થાય છે.

લોકો પોતાનો ફોટો ઉતરાવે છે ત્યારે ભાડાનાં દાગીનાં પણ પહેરે છે. પણ આ પ્રમાણે ફોટો ઉતરાવવો એ સાચો ફોટો નથી. સાચો ફોટો તો તે છે કે, જે બીજાને સુખી બનાવી તેની છાપ હમેશાંને માટે હૃદયમાં પડાવી રાખે.

અમેરિકાનો ન્યાયાધીશ તો અનુકંપા માટે આમ કરે અને ભારતના શ્રાવકો જો પોતાનાં ઘરના લોકોની પણ દયા ન કરે તો એ કેટલું બધું અનુચિત કહેવાય ? એટલા માટે તમે કાંઈ નહિ તો તમારા ઘરવાળાઓ પ્રત્યે તો દયાભાવ અવશ્ય રાખો.

આ પ્રમાણે કર્માવરણોને નષ્ટ કરવા માટે અહિંસાદિ જે ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે ઉપાયોથી પારલૌકિક લાભ પણ છે અને ઇહલૌકિક તાતકાલિક લાભ પણ છે એટલા માટે તમે લોકો અહિંસાદિ ગુણોને જીવનમાં અપનાવો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય;
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય.
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે જેમને અવિચળ શ્રદ્ધા છે તેઓ પરમાત્માને કેવા રૂપમાં જુએ છે એને માટે આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કેઃ—

સેવ્યા સુરતરુ જેહવો, વાંછિત સુખ દાતાર.

ભક્તજનો કહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ! તું કલ્પવૃક્ષની સમાન છે.' આ કથનને વિષે સાચા ભક્તોને કોઈ પ્રકારનો સંદેહ કે તર્કવિતર્ક થતો નથી. બલ્કિ તેઓ તો ત્યાંસુધી કહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ! તારા માટે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા પણ યોગ્ય નથી.' સાચા ભક્તો તો પરમાત્મા વિષે આમ કહે છે પરંતુ જેઓ સાચા ભક્તો નથી અને જેમના મનમાં પરમાત્મા વિષે શંકા છે તેઓ એમ કહે છે કે, "જો પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષની સમાન છે તો પછી અમારે કોઈ પ્રકારનાં કષ્ટો સહેવાની જ જરૂર નથી; પછી તો પરમાત્માનું નામમાત્ર લેવાથી બધું કામ પતી જાય. પણ જો વાસ્તવમાં પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષની સમાન જ હોય તો અમે પરમાત્માનું

નામ બહુ લઈએ છીએ છતાં અમને ભોજન કેમ મળતું નથી ! અમે પરમાત્માનું નામ ગમે તેટલીવાર લઈએ પણ અમને ભોજન તો પુરુષાર્થ કરવાથી જ મળે છે. આવી અવસ્થામાં પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષની સમાન છે એમ કેમ કહી શકાય ?”

આ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવવાનું કે, જેમને પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, જેમને દિવસ–રાત જડપદાર્થોનું જ ધ્યાન રહે છે અને જેઓ જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે જ પરમાત્માનું સ્મરણ કરે છે તેઓ પરમાત્મા પાસેથી આવી કામના–વાસના રાખે એ સ્વાભાવિક છે; પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, સર્વપ્રથમ આત્માને દૃષ્ટા બનાવો અને પછી પરમાત્માને જુઓ તો એ દશામાં તમને પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષની સમાન લાગશે. એ માટે સર્વપ્રથમ પરમાત્માને જાણવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો. યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષ સમાન છે કે નહિ એ કહી શકાય નહિ. યોગ્યતા મેળવ્યા વિના પરમાત્માને જોવાનો પ્રયત્ન કરવો, નકામો છે. જેમને આંખો નથી તે સૂર્યને જોવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનો પ્રયત્ન નકામો જાય છે. તથા જેમની આંખે મોતીયો હોય તેમણે પણ મોતીયો ઉતરાવીને સૂર્યને જોવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આંખમાંથી મોતીયો કઢાવે નહિ અને તે પહેલાં જ એમ કહે કે, સૂર્ય ક્યાં છે તો એનું એમ કહેવું નકામું છે. પહેલાં સૂર્યને જોવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી પડે છે અને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં સૂર્ય જોવામાં ન આવે તો કાંઈપણ કહેવું એ વ્યાજબી છે પણ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં જ એ વિષે કાંઈ કહેવું ઠીક નથી. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પરમાત્માને જાણવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પરમાત્માને જાણવાનો પ્રયત્ન કરો. એને માટે સર્વપ્રથમ બુદ્ધિને અન્તર્મુખી બનાવો અને બુદ્ધિને અન્તર્મુખી બનાવી પરમાત્માને જુઓ. સર્વપ્રથમ આત્માને ઓળખો. જ્યારે તમે આત્માને ઓળખી લેશો અને એ પ્રમાણે યોગ્ય બની જશો ત્યારે પરમાત્માને ઓળખવામાં અને પરમાત્માને કલ્પવૃક્ષ સમાન માનવામાં વાર નહિ લાગે. પણ જ્યારે આત્માને જ ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ તો પછી પરમાત્માને ઓળખી કેમ શકશો ?

હવે આત્માને કેમ ઓળખવો એ અત્રે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે ? આને માટે આત્માએ આત્મદૃષ્ટિ કેવી રીતે ગુમાવી એ જુઓ. જે માર્ગે આત્મદૃષ્ટિ ગુમાવી છે તેથી ઊલટા માર્ગે જવાથી આત્મદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આત્મદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વપ્રથમ એ જુઓ કે, હું કોણ છું અને શું કરું છું ? કેટલાક લોકો એમ સમજે છે કે, હું પંચભૂત જ છું અને પંચભૂતના નાશમાં જ મારો નાશ છે. આવું સમજનારા લોકો માતાના ગર્ભસ્થાન સિવાય પોતાની ઉત્પત્તિનું બીજું સ્થાન માનતા નથી. પણ પંચભૂત તો જડ છે, જડ પંચભૂતથી આત્માની ઓળખાણ તો થાય છે પરંતુ આત્મા પોતે જડરૂપ નથી. આત્મા દૃષ્ટા છે અને જડ પદાર્થો દૃશ્ય છે. દૃષ્ટા થઈને પોતાને દૃશ્યરૂપે માનવો એ મોટી ભૂલ છે. જે પ્રમાણે ગાડી અને ગાડીવાળો બન્ને જુદાં જુદાં છે છતાં જો ગાડીવાળો પોતાને ગાડી જ માની લે તો એ જેમ તેની ભૂલ ગણાશે તે જ પ્રમાણે આત્મા અને પંચભૂત બન્ને જુદાં જુદાં છે છતાં આત્માને પંચભૂત માની લેવામાં આવે તો એ પણ ભૂલ ગણાશે. જો કે ગાડી હોવાને કારણે જ ગાડીવાળો કહેવાય છે છતાં ગાડીવાનમાં ગાડીને લઈ જવાની, તોડવા–ફોડવાની શક્તિ છે. આ જ પ્રમાણે આત્મામાં પણ પંચભૂતને તોડવા–ફોડવાની શક્તિ છે. એટલા માટે આત્મા પંચભૂત નથી પણ તે પંચભૂતથી અળગો છે. આ પ્રમાણે આત્માને જ્યારે પંચભૂતથી અળગો, અજરામર અને અવિનાશી માની, આ આત્મા પરલોકમાંથી આવ્યો છે અને પરલોકમાં

જવાનો છે, એમ માનશો ત્યારે તમે પરમાત્માને પણ ઓળખી શકશો અને આ આત્માનું કલ્યાણ પણ જલ્દી સાધી શકશો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આ આત્મા પંચભૂત નથી, પણ તેથી જુદો છે એમ માનશો ત્યારે તમે તમારા આત્માને પણ ઓળખી શકશો. આજે સાંભળ્યું છે કે અહીંના કોઈ પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર મૃત્યુ પામ્યા છે. તે ડૉક્ટર હતા એટલે તેઓએ પોતાના શરીરની બરાબર સંભાળ રાખી હશે. છતાં જો પંચભૂતથી આત્મા ભિન્ન નથી તો તેમનું મૃત્યું થવાનું શું કારણ? કારણ કે તેમણે પંચભૂતની તો બરાબર સંભાળ રાખી જ હશે. છતાં તેમનું મૃત્યુ કેમ થયું? એટલા માટે કેવળ પંચભૂત જ છે, આત્મા છે જ નહિ એમ માની ન બેસો પરંતુ એમ માનો કે, "હું ચૈતન્ય આત્મા આ પંચભૂતનો દૃષ્ટા છું અને પંચભૂત આદિ જડપદાર્થો મારાં દશ્યો છે."

આત્માને દૃષ્ટા અને જડપદાર્થોને દશ્ય માનવાથી પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષની સમાન કેવી રીતે છે એ જાણવામાં આવી શકશે. દૃષ્ટા અને દશ્યનો ભેદ સમજવાથી તમે એ સમજી શકશો કે, જડ કલ્પવૃક્ષથી તો જડ વસ્તુ જ મળે છે, જે જડ વસ્તુ આત્માની સાથે જતી નથી. જો જડ કલ્પવૃક્ષથી આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે અથવા મોક્ષે જઈ શકાય એવી ચીજ આપતું હોત તો જુગલ્યા લોકો મોક્ષે ચાલ્યા જાત; પણ કલ્પવૃક્ષમાં એવી શક્તિ નથી. આથી વિપરીત કલ્પવૃક્ષદ્વારા મનવાંછિત વસ્તુ મળે છે એ જમાનામાં તો લોકો વધારે આળસુ બની જાય છે. આ જ કારણે ભગવાને કલ્પવૃક્ષની વ્યવસ્થા તોડી નાંખી. એટલા માટે તમે જડ વસ્તુ આપનાર કલ્પવૃક્ષની ઇચ્છા ન રાખતાં પરમાત્મારૂપી કલ્પવૃક્ષની ઇચ્છા રાખો. આ પ્રમાણે આત્માનું કલ્યાણ કરનાર પરમાત્મારૂપી કલ્પવૃક્ષની ઇચ્છા રાખશો તો તમને કદાપિ દુઃખ નહિ થાય. જો પૂર્ણ રીતિએ પરમાત્મારૂપી કલ્પવૃક્ષની આરાધના કરી ન શકો તો શક્તિ અનુસાર તો આરાધના અવશ્ય કરો. શ્રી. ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, ભગવાનની અર્થાત્ ભગવાનના તીર્થની (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની) જઘન્ય આરાધના કરનાર પંદર ભવોથી વધારે ભવ કરતો નથી. અને તે જે પંદર ભવો કરે છે તે પણ દેવલોક કે મનુષ્યના જ ભવો કરે છે. દેવલોકમાં પણ તે નિકૃષ્ટ યોનિનો દેવ થતો નથી પરંતુ પદવીધારી દેવ થાય છે અને ત્યાંથી જ્યારે તે મનુષ્ય ભવમાં જન્મ લે છે, ત્યારે તે એવી જ જગ્યાએ જન્મ લે છે જ્યાં દશ *બોલની સગવડતા હોય છે; તથા મનુષ્ય ભવમાં પણ જડ પદાર્થોમાં લિપ્ત થતો નથી પણ જે પ્રમાણે સાકરનો રસ લઈ માખી ઉડી જાય છે તે જ પ્રમાણે તે સંસારનાં પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ ઉતારી આત્માના કલ્યાણમાં સંલગ્ન બની જાય છે. આ પ્રમાણે જે આત્માનું કલ્યાણ કરનાર છે એ ભગવાનરૂપી કલ્પવૃક્ષની સેવા કરવી જોઈએ. જડની સેવા જડ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે જ કરવામાં આવે છે. જડવસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે જ પરમાત્માની સેવા

खित्तं वत्थुं हिरण्णं च, पसवो दासपोरुसं ।
चत्तारि कामखन्धाणि, तत्थ से उववज्जई ॥ १७ ॥
मित्तवं नायवं होइ, उच्चगोए य वण्णवं ।
अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसोबले ॥ १८ ॥–ઉ૦ ૩, અ૦ ૧૭–૧૮

* ૧ ક્ષેત્ર, ૨ વસ્તુ, ૩ સુવર્ણ–ચાંદી, ૪ પશુ–દાસ, ૫ મિત્ર, ૬ જ્ઞાતિવાન, ૭ ઉચ્ચગોત્ર, ૮ સુંદર શરીર, ૯ રોગ રહિતતા, ૧૦ યશબલની પ્રાપ્તિ.

કરવી અને પરમાત્મા પાસેથી જડવસ્તુની કામના કરવી એ કોઈપણ રીતે ઉચિત નથી. પરમાત્માને જડવસ્તુની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. એટલા માટે પરમાત્મા પાસે જડવસ્તુની કામના ન કરો તેમ પરમાત્માને જડવસ્તુ આપનાર કલ્પવૃક્ષની સમાન કલ્પવૃક્ષ પણ ન માનો: પરમાત્મા તો એવા કલ્પવૃક્ષ સમાન છે કે જે વસ્તુ જડ કલ્પવૃક્ષ દ્વારા મળી શકતી નથી તે વસ્તુ તેની દ્વારા મળી શકે છે.

પરમાત્મારૂપી કલ્પવૃક્ષની સેવા કરવા માટે તમે જો તમારાં પાપો અને દુર્ગુણો તેમની સમક્ષ નગ્ન સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરી દેશો અને ભવિષ્યમાં પાપાચરણ નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરશો તો તમારો આત્મા નિષ્પાપ બની ઉર્ધ્વગામી અવશ્ય બનશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૫

રાજા શ્રેણિક, અનાથી મુનિદ્વારા આ વાત સમજવાને કારણે જ, જ્યાં તે સનાથતા જોતો હતો ત્યાં અનાથતા જોવા લાગ્યો અને જ્યાં અનાથતા જોતો હતો ત્યાં સનાથતા જોવા લાગ્યો. પહેલાં તે મુનિને એમ કહેતો હતો કે, હું તમારો નાથ બનું છું પણ જ્યારે તેનું હૃદય નિર્મલ થઈ ગયું ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો કે, 'હે ! મુનિ ! આપ જ સનાથ છો અને બધાં પ્રાણીઓના સ્વામી છો.'

ગુરુને ઓળખવાનું સાધન સનાથતા જ છે. જે જડ વસ્તુઓ સાથે મમતા રાખવામાં આવે છે તે જડ વસ્તુઓ અનાથતા વધારનારી છે, એટલા માટે જે એવી વસ્તુઓ ઉપર મમત્વ રાખે છે તે ગુરુ બનવાને યોગ્ય નથી. ગુરુ બનવાને યોગ્ય તો તે જ છે કે, જેનામાં આવી વસ્તુઓ ઉપર મમત્વ જ નથી.

૩૬ નંબર લખવામાં ૩ અને ૬ નંબરને ઊલટા જ રાખવા પડે છે. જો કોઈ માણસ ૩૬ નંબર લખવા ચાહતો હોય, અને ૩ અને ૬ નંબરને સામે સામે—સન્મુખ લખવા ચાહતો હોય તો તે ૩૩ કે ૬૩ કે ૬૬ નંબર ભલે લખી શકે, પણ ૩૬ નંબર લખવા માટે તો તેણે નંબરોને ઊલટા જ રાખવા પડશે. આ જ પ્રમાણે મુનિ મહાત્મામાં કોણ સનાથ છે એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે જે પ્રમાણે ૩૬ નંબરમાં બન્ને અંકોનું મુખ વિપરીત રહે છે, તે જ પ્રમાણે જે સંસારથી તદ્દન વિમુખ રહે છે તે જ સનાથ છે, એમ સમજવું જોઈએ. સનાથ પણ બનવા ચાહે અને સંસારનાં પદાર્થો ઉપર મમત્વ પણ રાખવા ચાહે તો એ બન્ને વાત બની શકતી નથી. જ્યાંસુધી સંસારનું મમત્વ ન છૂટે અને પુદ્ગલોનું મમત્વ રહે ત્યાંસુધી આત્મા અનાથ જ છે, સનાથ નથી.

જે બીજાની ચીજ ઉપર દૃષ્ટિ નાંખે છે કે તેને લેવા ચાહે છે કે લે છે, તેને સંસાર-વ્યવહારમાં ચોર કે ઉઠાઉગીર કહેવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે નિશ્ચયમાં પણ જે પરવસ્તુ ઉપર મમત્વ રાખે છે તે અનાથ છે, સનાથ નથી.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, સાંસારિક પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ ઉતારવો એ વાત તો બરાબર છે પણ જો સાંસારિક પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ એકદમ છૂટી ન શકે તો એ દશામાં શું કરવું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જો સાંસારિક પદાર્થો ઉપરથી મમત્વ એકદમ છૂટી ન શકે તો તેનું સ્વરૂપ તો જાણો અને એ સંસારનાં પદાર્થો અનાથતામાં પાડનારાં છે પણ સનાથતા લાવનારાં નથી એટલું તો અવશ્ય માનો ! જો આ પ્રમાણે સાંસારિક

પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજી મહાપુરુષોના પગલે ચાલશો તો પણ કલ્યાણ થશે. રેલ્વેના ડબ્બાઓમાં પાવર હોતો નથી. પાવર તો કેવળ એન્જીનમાં જ હોય છે, પણ જ્યારે ડબ્બાઓને એન્જીનની સાંકળની સાથે જોડી દેવામાં આવે છે, ત્યારે પાવર ન હોવા છતાં ડબ્બાઓ એન્જીનની સાથે યથાસ્થાને પહોંચી જાય છે. આ જ પ્રમાણે સંસારનાં પદાર્થોનો ત્યાગ કરી પોતે સનાથ ન બનવા છતાં, જે સનાથ બન્યા છે, તેમના આત્માની સાથે પોતાનો સંબંધ જોડી દેવાથી એક દિવસ તમે પણ અવશ્ય સનાથ બની શકશો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

दुल्लहाओ मुहादाई, मुहाजीवी वि दुल्लहा।
मुहादाई मुहाजीवी, दो वि गच्छन्ति सुग्गइं ॥—શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર

અર્થાત્—પૂર્ણ પ્રેમથી, સદ્‌બુદ્ધિથી અને નિસ્પૃહતાથી દાન આપનાર દુર્લભ છે અને શુદ્ધ ભાવથી કેવળ સંયમનું પાલન કરવા માટે દાન લેનાર પણ દુર્લભ છે. જો કે આવું દાન આપનાર અને આવું દાન લેનાર બન્ને મળવાં દુર્લભ છે, પણ જો એવા બન્ને મળી જાય તો બન્ને સદ્‌ગતિને પામે છે. એટલા માટે સનાથ તો ન બની શકો તો જે મહાત્માઓ સનાથ બન્યા છે તેમની સાથે તમે સંબંધ જોડી લો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિની સાથે પોતાનો સંબંધ જોડ્યો છે અને એટલા જ માટે તેણે મુનિની પ્રાર્થના પણ કરી છે. રાજાએ મુનિની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરી છે એ બતાવવા માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

एवं थुणित्ताण स रायसीहो, अणगारसीहं परमाइ भत्तीए।
सओरोहो सपरियणो सबन्धवो, धम्माणुरत्तो विमलेण चेयसा ॥ ५८ ॥

રાજા શ્રેણિક, મુનિ પાસેથી ધર્મબોધ પામી, પોતાનો અપરાધ તેમની પાસે માફ કરાવ્યો એવો જો કે સ્પષ્ટ પાઠ નથી, જે પાઠ છે તે પણ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, રાજા ઘેર ગયો અને પોતાની રાજસંપદા, બંધુ–બાંધવ કર્મચારીઓ વગેરે સહિત તે મુનિની પાસે આવી ક્ષમાપ્રાર્થના કરી અને બધા લોકોની સાથે પણ તે ધર્મનો અનુરાગી થયો. મુનિએ જે સંપદાને મુક્તિમાં અવરોધક બતાવી હતી તે જ સંપદાને લઈ રાજા શ્રેણિક મુનિને ખમાવવા માટે આવ્યો. આ પ્રમાણે રાજાઓમાં સિંહસમાન એવા શ્રેણિક રાજાએ અનગારસિંહ એવા અનાથી મુનિની પાસે ક્ષમાપ્રાર્થના કરી.

રાજા શ્રેણિક રાજસિંહ હતા અને અનાથી મુનિ અનગારસિંહ હતા. શાસ્ત્રકારોએ બન્નેને સિંહની ઉપમા આપી છે. એટલા માટે અત્રે જોવાનું એ છે કે, સિંહ તો પશુ છે છતાં રાજા અને મુનિને માટે સિંહની ઉપમા કેમ આપવામાં આવી છે? સિંહમાં એવી કઈ વિશેષતા છે અને સિંહ તથા શ્વાન વચ્ચે શું અંતર રહેલું છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણા કુતરાઓ એવા પણ હોય છે કે જે આકાર–પ્રકારમાં સિંહની જેવા દેખાય છે. સિંહના જેવો રંગ, તેના જેવું શરીર, અને તેના જેવી જ મુંછ તથા પુંછડી હોય છે, તથા દાંત પણ તેના જેવાં જ લાંબાં હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રાયઃ ઘણી સમાનતા સિંહના જેવી હોય છે, છતાં શું તે કુતરો સિંહનું સ્થાન લઈ શકે ખરો? તે કુતરો જ્યાંસુધી ન ભસે ત્યાંસુધી ભલે તે સિંહ જેવો લાગે, પણ જ્યારે તે ભસે ત્યારે શું તે સિંહના જેવી ગર્જના કરી શકે ખરો? જ્યારે તે ભોં–ભોં ભસે ત્યાર તે કુતરો જ છે એવી ખાત્રી થયા વગર

રહેતી નથી. કોઈ કુતરો બહારના દેખાવથી ભલે સિંહ જેવો લાગે પણ તેના ભસવા ઉપરથી તે સિંહ છે કે કુતરો તેની ખબર પડયા વગર રહેતી જ નથી. આ જ પ્રમાણે સાધુઓ પણ બાહ્ય વેશથી ભલે ગમે તે બની જાય પણ તેની બોલચાલથી તે સનાથ છે કે અનાથ તેની ખબર પડયા વગર રહેતી નથી.

ગાંધીજીના એક લેખમાં મેં વાંચ્યું હતું કે, શબ્દની પાછળ જો આત્માની શક્તિ રહેલી હોય તો તે શબ્દ અવશ્ય અસર કરે જ છે. પણ જો શબ્દની પાછળ આત્માની કે ત્યાગની શક્તિ ન હોય તો શબ્દની અસર કાંઈ પડતી નથી.

આ પ્રમાણે શ્વાન અને સિંહની વચ્ચે એક તો શબ્દનું અંતર રહેલું છે. બીજું અંતર એ છે કે, કુતરાને જ્યારે કોઈ લાકડી કે પત્થરથી મારે છે તો તે લાકડીને કે પત્થરને પકડવા દોડે છે, પણ મારનારને પકડતો નથી. પરંતુ સિંહ લાકડી કે પત્થરને પકડવા દોડતો નથી પણ પત્થર કે લાકડી મારનારને પકડવા દોડે છે. સાંભળવામાં આવે છે કે, એટલા જ કારણે સિંહ ઉપર પ્રહાર કરનાર માણસ પ્રહાર કરીને તે સ્થાનથી દૂર ભાગી જાય છે, નહિ તો સિંહ તે સ્થાને પહોંચી જાય છે. કુતરો એ વાત જાણતો નથી પણ સિંહ જાણે છે કે, લાકડી કે પત્થરનો શો દોષ ! દોષ તો મારનારનો જ છે. અપરાધી તો લાકડી મારનાર જ છે.

મનુષ્યોમાં પણ શ્વાનપ્રકૃતિ અને સિંહપ્રકૃતિના માણસો હોય છે. કોણ શ્વાનપ્રકૃતિવાળો છે અને કોણ સિંહપ્રકૃતિવાળો છે એની ઓળખાણ એ છે કે, જે સિંહપ્રકૃતિવાળો માણસ હોય છે તે ગાળો કે મારને ન જોતાં, ગાળો કે માર ઉત્પન્ન ક્યાંથી થયાં તે જુએ છે. જે દુઃખ થઈ રહ્યું છે, તે દુઃખ પેદા ક્યાંથી થયું ? જેમકે ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતાં અંગારાં મૂકવામાં આવ્યાં ત્યારે મુનિ સિંહની સમાન બન્યા કે શ્વાનની જેવા ? તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા કે, આ સોમલની એટલી શક્તિ નથી કે તે માથા ઉપર અંગારાં મૂકી શકે ! અંગારાં મૂકનાર તો મારો આત્મા જ છે. એ તો કેવળ નિમિત્ત છે. ઉપાદાન તો મારો આત્મા જ છે. જો હું ઉપાદાનને ન જોઉં અને નિમિત્તને જોઉં તો તો હું શ્વાનવૃત્તિવાળો કહેવાઉં. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે અંગારાંને દોષ ન આપ્યો, સોમલને પણ દોષ ન આપ્યો, પણ પોતાના આત્માને જ દોષ આપ્યો. આ જ સિંહનો સ્વભાવ છે. આ જ સિંહવૃત્તિ છે. આ જ પ્રમાણે જે પોતાના આત્માને જ જુએ છે, પરપદાર્થોને જોતો નથી તે મનુષ્ય તો સિંહની સમાન છે. અને જે પોતાના આત્માને ન જોતાં પરપદાર્થોને જુએ છે અને બીજાઓને અપરાધી માને છે તે શ્વાનવૃત્તિવાળો છે. જો ગજસુકુમાર મુનિ ચાહત તો સોમલને નસાડી શકતા હતા અથવા પોતે જ નાસી શકતા હતા પણ જો તેઓ એમ કરત તો આજે શાસ્ત્રકારો તેમની મહિમા ગાત નહિ.

આ તો સાધુઓની વાત થઈ; પણ શ્રાવકોને માટે પણ આવાં ઉદાહરણો મળી આવે છે. જ્યારે દેવ પિશાચ બની કામદેવ શ્રાવકને મારવા લાગ્યો ત્યારે કામદેવે એમ ન વિચાર્યું કે, ' હે ! પ્રભો ! હું તારો શ્રાવક છું છતાં આ પિશાચ મને કેવું કષ્ટ આપી રહ્યો છે ! ' પણ તેમણે એમ વિચાર્યું કે, " આ પિશાચ મને મારો ધર્મ છોડવાનું કહે છે પણ હું સિંહનો સ્વભાવ છોડી શ્વાનનો સ્વભાવ કેમ ધારણ કરી શકું ? આ દેવે ધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે તે મને મારવા માટે તૈયાર થયો છે પણ મારો ધર્મ મને એવી શીખામણ આપે છે કે,

મારનારને પણ ક્ષમા આપ." આ પ્રમાણે વિચાર કરી કામદેવ સ્થિર રહ્યો. આ જ પ્રમાણે તમે પણ સ્થિર રહો તો કદાપિ હાનિ નહિ થાય પણ ગજસુકુમાર મુનિની માફક લાભ જ થશે. એટલા માટે સિંહવૃત્તિવાળા બનો અને શ્વાનવૃત્તિનો ત્યાગ કરો.

તમને હાથે કે પગે ફોલ્લો થાય છે તો તે કેમ થાય છે? કદાચ તમે કહો કે રોગને કારણે થાય છે તો રોગ કેમ થાય છે? આત્માની ભૂલ વિના રોગ પેદા થઈ શકતો નથી. આવી દશામાં રોગનો અપરાધ માનવાને બદલે પોતાના આત્માનો જ અપરાધ કેમ માનવામાં ન આવે?

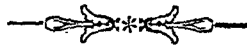
જેને શક્કરની (મીઠી પેશાબની) બિમારી હોય છે તેને મીઠાશવાળી ચીજો હાનિ કરે છે. મને પણ એ બિમારી થઈ હતી પણ તેનો ખ્યાલ ન હતો. મને સાધુઓ મીઠાઈ ખાવાનું કહેતા તો હું ખાઈ લેતો. પરિણામે મને એક ફોલ્લો થયો. મારા સાધુઓએ એ ફોલ્લાને ફોડી નાંખ્યો. પણ તે મટયો નહિં. હું જેમ જેમ મીઠી ચીજો ખાતો તેમ તેમ રોગ પણ વધતો જતો હતો. એક ડૉકટરે મને કહ્યું કે, ફોલ્લાનું ઑપરેશન કરવાથી તમારું લોહી બહુ ઓછું થઈ ગયું છે એટલા માટે તમે 'તર' (માલદાર) ચીજો ખાધા કરો. મેં કહ્યું કે તર ચીજ વળી શું? ડૉકટરે ઉત્તર આપ્યો કે, જલેબી, કલાકંદ (મારવાડી મીઠાઈ) બાસુંદી વગેરે ચીજો ખાધા કરો. આવી બલીષ્ટ ચીજો બહુ ખાઈ શકાતી ન હતી પણ થોડી થોડી હું ખાતો રહેતો હતો અને રોગ વધતો જતો હતો. આખરે જ્યારે એમ માલુમ પડયું કે, આ તો શક્કરની (મીઠી પેશાબની) બિમારી છે ત્યારે મીઠાશવાળી ચીજો જ ખાવાનું બંધ કરી દીધું. પછી તો કેવળ પાતળી છાશ જ પીવાની હતી; પણ પહેલાં જે રોગ વધવા પામ્યો તેમાં કોની ભૂલ હતી? મારી જ ભૂલને કારણે રોગ વધવા પામ્યો હતો. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આત્માની ભૂલથી જ સંકટો માથે પડે છે. જે પ્રમાણે રોગો પેદા ન થાય તે માટે કુપથ્યનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે, તે પ્રમાણે સંકટો પેદા ન થાય તે માટે ખરાબ કામોનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. જ્ઞાનીઓના બતાવેલા માર્ગે ચાલશો અને આત્માના ડૉકટર તમે પોતે બનશો તો તમે સિંહવૃત્તિને કેળવી શકશો અને પરિણામે કલ્યાણ સાધી શકશો.

રાજા ઉપાસક હતો અને મુનિ ઉપાસ્ય હતા. ઉપાસક અને ઉપાસ્ય બન્નેને શાસ્ત્રકારોએ સિંહ કહ્યા છે. વાસ્તવમાં સિંહની સેવા સિંહ જ કરી શકે છે. બીજો કોઈ કરી શકતો નથી. જે શ્વાન હશે તે તો સિંહને જોતાં જ ડરી જઈ ભાગી જશે. જુન્નેરમાં મેં જોયું હતું કે, શિકારી લોકો એક વાઘને પાંજરામાં પૂરી લાવ્યા હતા. તેઓ દુકાને દુકાને વાઘને બતાવી પૈસા માંગતા હતા. એ વાઘને જોઈ કુતરાઓ ભસતા હતા. મેં વિચાર્યું કે, આ વાઘ પાંજરામાં પુરાએલો છે એટલે જ આ કુતરાઓ એને ભસી રહ્યા છે, નહિ તો કુતરાઓની શું તાકાત છે કે તેની પાસે પણ આવે!

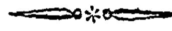
સિંહની સેવા સિંહ જ કરી શકે છે. જેનામાં સિંહવૃત્તિ નથી તે સિંહની સેવા કરી શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે નિર્ગ્રન્થની સેવા પણ તે જ કરી શકે છે કે જેનામાં સિંહના જેવો સ્વભાવ છે. જે સંસારની ભાવનામાં રચ્યોપચ્યો રહે છે તે શિયાળ અનગારરૂપી સિંહની સેવા કરી શકતો નથી. જે સંસારની ભાવનામાં રચ્યોપચ્યો રહે છે અને એને જ માટે ગુરુ-ગુરુ કહ્યા કરે છે તે નિર્ગ્રન્થની સેવા કેવી રીતે કરી શકે? કદાચિત્ એવા શિયાળ-લોકો અમારા સેવક બનતા પણ હોય તો પણ અમારે તો એમ વિચારવું જોઈએ કે, અમે આ શિયાળ-લોકોની સાથે કયાંય શિયાળ બની ન જઈએ?

મતલબ કે, સિંહની સેવા સિંહ જ કરી શકે છે. શિયાળ સિંહની સેવા કરી શકતો નથી. અહીં તો રાજા પણ સિંહ સમાન છે અને મુનિ પણ સિંહ સમાન છે. બન્ને સિંહવૃત્તિવાળા છે.

જો તમે આવા મુનિસિંહની સેવા કરવા ચાહો છો તો તમે પણ સિંહવૃત્તિવાળા બનો. આ જ પ્રમાણે અમારે સાધુઓએ પણ સિંહ જેવા સ્વભાવવાળા બનવું જોઈએ. જે લોકો સિંહની માફક ગૃહનો ત્યાગ કરી સિંહની જ માફક સંયમનું પાલન કરે છે તેઓ જ સનાથ છે. પરંતુ સ્વભાવ તો સિંહનો જ રાખવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સિંહનો સ્વભાવ રાખી સનાથ બનનાર અને સિંહનો સ્વભાવ રાખી સનાથ–સિંહ જેવાની સેવા કરનારનું હમેશાં કલ્યાણ જ થાય છે. તમે પણ સિંહનો સ્વભાવ રાખી સનાથ મુનિ જેવાની સેવા કરો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૧૧ બુધવાર

પ્રાર્થના

ચેતન જાણ કલ્યાણ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે;
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચંચલ થિર કર રે.
શ્રેયાંસ જિણંદ સુમર રે. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે સમુચ્ચયરૂપે આપવામાં આવ્યો છે. કોઈ વ્યક્તિવિશેષને સંબોધન કરી આ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો નથી. એટલા માટે આ ઉપદેશને જે કોઈ પોતાના માટે માને તો માની શકે છે. સમુચ્ચયરૂપે કહેવામાં આવેલી વાતને જે બાજુ લઈ જવા ચાહો તે બાજુ લઈ જઈ શકો છો. બચપણમાં બાળકોની સાથે દોડતાં દોડતાં હું એમ કહેતો હતો કે, આ ચાંદો મારી સાથે દોડતો ચાલ્યો આવે છે. બીજા બાળકો પણ મારી જેમ કહેતા હતા. તો હવે ચાંદો કોની સાથે દોડતો હતો? તો એમ જ કહેવામાં આવશે કે, જે માને તેની પાછળ ચાંદો દોડે છે. આ જ પ્રમાણે આ પ્રાર્થનામાં પણ જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપદેશ જે માને તેને માટે ઉપયોગી નીવડે એવો છે. આ પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે:—

'સુમર રે શ્રેયાંસ જિનેંદ્ર સુમર રે.'

આ ઉપદેશને બીજા કોઈના વિષે ન માનતાં હું પોતાના વિષે જ માનું છું અને પોતાને સંબોધીને હું કહું છું કે, 'હે! આત્મા! સ્મરણ કર, સ્મરણ કર.' આ સ્મરણ કરવાનું કામ જેટલું મોટું છે તેટલી જ તેમાં ભૂલો થાય છે. મોટા કામમાં ભૂલો પણ મોટી થાય છે. એટલા જ માટે આત્માને વારંવાર પ્રેરણા કરવામાં આવે છે કે, 'સ્મરણ કર.' આ આત્મા

પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનું વારંવાર ભૂલી જાય છે એટલા જ માટે તેને વારંવાર પ્રેરણા કરવામાં આવે છે કે, ' હે ! આત્મા ! તું પરમાત્માનું સ્મરણ કર.'

આ પ્રકારના ઉપદેશને હું મારા આત્માને માટે માનું છું. તમે જો આ ઉપદેશને તમારા આત્માને માટે માનતા હો તો તમે પણ તમારા આત્માને એવી પ્રેરણા કરો કે, ' હે ! આત્મા ! તું પરમાત્માનું સ્મરણ કર. ' પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના આત્માને માટે જ કરવામાં આવે છે. આધ્યાત્મિક ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે, સંસારમાં જે કોઈ વસ્તુ પ્રિય લાગે છે તે પોતાના આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. આંખ, કાન, નાક વગેરે કાંઈ આંખ, કાન, નાક માટે પ્રિય લાગતાં નથી પરંતુ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. જો કોઈ ડૉકટર એમ કહે કે, તમે તમારી આંખને કઢાવી નાંખો, નહિ તો આખા શરીરમાં રોગ ફેલાઈ જશે તો શું તમે આંખ કઢાવી નહિ નાંખો ? જે અંગૂઠાને સાપ કરડ્યો હોય તે અંગૂઠાને શું કાપી નાંખવામાં નથી આવતો ? કાપવામાં આવે છે. કારણ કે અંગૂઠો કે આંખ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સંસારની બધી વસ્તુઓ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. આમ હોવા છતાં લોકો આત્માને ભૂલી જાય છે અને પોતાનું અહિત તો કરે છે પણ સાથે બીજાઓનું પણ અહિત કરે છે. એટલા માટે જ્ઞાનીજનો કહે છે અને વારંવાર પ્રેરણા કરે છે કે, " હે ! આત્મા ! તું ક્યા પ્રપંચમાં પડી રહ્યો છે ! તું આ બધો પ્રપંચ છોડી પરમાત્માનું સ્મરણ કર."

આ ઉપદેશ બધાને લાગુ પડતો હોવાથી બધાએ પોતપોતાના આત્માને માટે આ સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ. ઉપદેશ આપનાર તો જેટલું કહી શકે તેટલું જ કહી શકે છે. વસ્તુઓ બે પ્રકારની હોય છે. એક અર્પિત વસ્તુ અને બીજી અનર્પિત વસ્તુ. જે કહી શકાય તે વસ્તુ તો અર્પિત છે અને જે કહી ન શકાય તે અનર્પિત વસ્તુ છે. અર્પિત વસ્તુ કરતાં અનર્પિત વસ્તુ અનંતગણી વધારે છે. એટલા માટે જે કાંઈ કહેવામાં આવે છે તે ઉપરથી આગળનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ અર્થાત્ થોડામાં જ ઝાઝું સમજી લેવું જોઈએ.

આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એને માટે જ્ઞાનીજનો કહે છે કેઃ—

તૂ અવિકાર વિચાર આત્મગુન, ભ્રમ જંજાલ ન પર રે;
પુદ્ગલ ચાહ મિટાય વિનયચંદ, તૂ જિન તે ન અવર રે.

હે ! આત્મા ! કલ્યાણ કરવા માટે તારે બીજું કાંઈ કરવાની જરૂર નથી. કેવલ તું એક વાતને પકડી લે કે, ' જે પુદ્ગલોનો સ્વભાવ ભળી જવાનો અને વિખરી જવાનો છે તે પુદ્ગલો તો છોડી દેવાનાં છે. ' જો તું આટલું કરી નાંખ તો તારો બેડો પાર થઈ જાય ! જે વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે નાશવાન છે. આ પ્રકારની નાશવાન વસ્તુ ઉપરનો પ્રેમ તોડી નાંખી અવિનાશીની સાથે પ્રેમ જોડ તો બધાં પ્રપંચો દૂર થઈ જશે અને તું તારા આત્મામાં સ્થિર બની જઈશ.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ વિષે વિચાર કરવાથી પુદ્ગલોનું મમત્વ છૂટી જશે અને પુદ્ગલોનું મમત્વ છૂટી જવાથી જન્મમરણ પણ છૂટી જશે. આ રીતે પુદ્ગલો ઉપરથી મમત્વ ઉતારી આત્માને સમદષ્ટિ રાખો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે. સમદષ્ટિ બનીને આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે કરી શકાય છે એને માટે રાજા શ્રેણિકની વાત સંભળાવવામાં આવી છે. રાજા શ્રેણિક ઘરબારનો ત્યાગ કરી શક્યો ન હતો છતાં તેણે આત્માનું કલ્યાણ સાધી લીધું.

આ જ પ્રમાણે તમે પણ ઘરબારનો ત્યાગ કરી ન શકો તો પણ સમદષ્ટિ બનીને આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકો છો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭૬

રાજા શ્રેણિકને માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, તે રાજાઓમાં સિંહની સમાન હતો. રાજા શ્રેણિકનું નામ તો સીધું સાદું હતું. તેના નામની પાછળ આજની પદ્ધતિ પ્રમાણે સિંહ શબ્દ લાગેલો ન હતો પણ તેનામાં સિંહની જેવા ગુણો હતાં. એટલા જ માટે તેને રાજસિંહ કહેવામાં આવ્યો છે. આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિનું નામ પણ સીધું સાદું હતું પણ તેમનામાં સિંહની સમાન ગુણો હોવાથી તેમને પણ મુનિસિંહ કહેવામાં આવ્યા છે.

રાજસિંહ શ્રેણિકના હૃદયમાં મુનિસિંહ અનાથી મુનિ પ્રતિ પરમ ભક્તિ જાગ્રત થઈ. પરમ ભક્તિ જાગ્રત થવાથી તેણે શું કર્યું એને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, તેણે બાંધવો સહિત મુનિની પ્રાર્થના કરી અને ધર્મનો અનુરાગી બન્યો.

આ સંબંધમાં આવેલી ગાથાના ઉત્તરાર્દ્ધમાં રાજા શ્રેણિકનો પરિચય પણ આપવામાં આવ્યો છે અને તેની વિશેષતા પણ બતાવવામાં આવી છે. રાજાનો પરિચય આપતાં એવું વિશેષણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે રાજાને બાંધવો, રાણીઓ આદિનો પરિવાર પણ હતો. વિશેષણ બે પ્રકારનું હોય છે. એક તો સાક્ષાત્કારરૂપ વિશેષણ અને બીજું સંભાવનારૂપ વિશેષણ. અહીં રાજા શ્રેણિક ધર્મશ્રવણ કરી હર્ષિત થયો અને પરિવાર સહિત તેણે મુનિની પ્રાર્થના કરી હોય તો તે વિશેષણ સાક્ષાત્કારરૂપ છે; નહિ તો સંભાવનારૂપ છે. શબ્દનો અર્થ બન્ને બાજુ ઘટાવી શકાય છે પણ સંભવ એવો છે કે, રાજા શ્રેણિક પણ, પરદેશી રાજા જેમ કેશી શ્રમણને નમસ્કાર કરવા આવ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે શ્રેણિક પણ પરિવાર સહિત અનાથી મુનિની વંદના કરવા આવ્યો હતો.

રાજા પરદેશી જ્યારે કેશી શ્રમણને વંદન–નમસ્કાર કર્યા વિના જ જવા લાગ્યો ત્યારે કેશી મુનિએ તેને કહ્યું કે, " હે ! રાજન્ ! જો કોઈ માણસ તારું મહેસૂલ ચોરી કરીને ચાલ્યો જાય તો તું તેને શું કહેશે ? " રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, " હું એ માણસને અપરાધી માની દંડ આપીશ. " મુનિએ કહ્યું કે, આ જ પ્રમાણે તેં મારો ઉપદેશ સાંભળ્યો અને મને આડાઅવળા પ્રશ્નો કર્યાં તથા મેં તારી શંકાઓનું સમાધાન કર્યું છતાં તું ક્ષમા માંગ્યા વિના જઈ રહ્યો છે તો શું એ તારો અપરાધ નથી ?

શું કેશી મુનિ વંદન–નમસ્કાર અને ક્ષમા મંગાવવાના ભૂખ્યા હતા કે તેમણે રાજાને આમ કહ્યું ? તેઓ વંદન–નમસ્કારના ભૂખ્યા ન હતા પણ તેમણે એ દ્વારા જગતને વિનયનો માર્ગ બતાવ્યો છે અને તેમણે શીખવ્યું છે કે, જેમને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે, તેમની ક્ષમા માંગવી જ જોઈએ. આ વસ્તુ બતાવવા માટે જ મુનિએ રાજાને આમ કહ્યું અને શાસ્ત્રમાં એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

કેશી મુનિની માફક કોઈ સાધારણ સાધુ કોઈને એમ કહેવા ચાહે તો તે કહી શકે નહિ; કારણ કે તે મુનિ ચાર જ્ઞાનના સ્વામી હતા એટલા માટે સાધારણ સાધુ તેમની બરોબરી કરી શકે નહિ. તે મુનિ બધાને માર્ગ બતાવનાર હતા. તેમનો બતાવેલો માર્ગ, રાજમાર્ગ છે પણ એ રાજમાર્ગ બતાવવા માટે તે મુનિએ જે કાંઈ કર્યું તે પ્રકારનું કાર્ય બીજો કોઈ સાધારણ સાધુ કરી શકે નહિ.

કેશી શ્રમણના ઉત્તરમાં પરદેશી રાજાએ કહ્યું કે, "મહારાજ! વાસ્તવમાં આપે મને એવી વસ્તુ આપી છે કે જે વસ્તુને પામીને હું નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક બની ગયો છું અને એ કારણે મારા હૃદયમાં એવી ભાવના પેદા થઈ છે કે હું એકલો જ મુનિને શું વંદન કરું, પણ મારા પોતાના પરિવાર, સેના આદિ સહિત આવીને તમને વંદન-નમસ્કાર કરું અને તમને ખમાવું."

રાજાનું આ કથન સાંભળી મુનિ પછી કાંઈ બોલ્યા નહિ પણ મૌન રહ્યા. મુનિનું આ કાર્ય પણ સાધુઓને માટે અનુકરણીય છે. રાજા પરિવારસહિત આવ્યો અને તેણે મુનિને ખમાવ્યા. જો તે મુનિને એકલો જ ખમાવી આવત તો તેને પોતાને માટે તો સુલભ જ હતું પણ જગતને માટે તે સુલભ ન હતું. જગત એ જાણી ન શકત કે, આ રાજા પહેલાં કેવો હતો અને હવે કેવો છે! જે રાજા નાસ્તિક હતો તે રાજા જ્યારે રાજસંપદાસહિત મુનિને ખમાવવા માટે આવ્યો હશે ત્યારે કેટલાં લોકોનું હૃદય સુધર્યું હશે અને લોકો ઉપર તેના પ્રભાવની છાપ કેવી પડી હશે! જો કે રાજાના પ્રભાવથી કેટલાં લોકો સુધર્યા તેનો ઇતિહાસ મળતો નથી પણ લોકો જરૂર સુધર્યા હશે એવું અનુમાન કરી શકાય છે.

રાજા શ્રેણિક પણ નીતિજ્ઞ હતો. એટલા માટે સંભવ છે કે તેણે પણ પરદેશી રાજાની માફક પરિવારસહિત મુનિની પ્રાર્થના કરી હોય અને મુનિને ખમાવ્યા હોય! સૂત્ર તો ઘણી વાતોનું વર્ણન થોડામાં જ કરે છે એટલા માટે શાસ્ત્રમાં જે કાંઈ સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે, રાજા શ્રેણિક પણ પરિવાર સહિત મુનિની પ્રાર્થના કરવા માટે આવ્યો હશે! રાજાના આ કાર્યથી બીજાને કેવું અને કેટલું કલ્યાણ થયું હશે! એ કહી શકાય નહિ, પણ રાણી ચેલનાના વિષે તો એટલું કહી શકાય કે રાજાનાં વિચારો બદલી જવાથી તેને તો ઘણો જ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હશે. ચેલના ચાહતી હતી કે, મારા પતિ આસ્તિક બને. રાજાને આસ્તિક બનાવવા માટે ચેલના રાણી રાજા સાથે ઘણીવાર વિચારવિનિમય કરતી હતી પણ તે રાજાનું હૃદય બદલાવી શકી નહિ પરંતુ મુનિની કૃપાથી રાજાનું હૃદય બદલાઈ ગયું. આ જોઈ ચેલના રાણીને કેટલો બધો હર્ષ થયો હશે?

રાણી ચેલનાને તો પોતાના પતિ ધર્માત્મા બન્યા તેથી પ્રસન્નતા થઈ પણ આજની શ્રાવિકાઓને પ્રસન્નતા ક્યારે અને કેવી રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરો. આજની શ્રાવિકાઓને ઘરેણાં મળવાથી પ્રસન્નતા થાય છે કે પતિ ધર્માત્મા બને તેથી પ્રસન્નતા થાય છે? કોઈ બહેનો એવી પણ હશે કે જેઓ પતિ ધર્માત્મા બને તેથી પ્રસન્નતા પામતી હશે પણ કેટલીક બહેનો એવી પણ હોય છે કે, જેઓ ઘરેણાં-કપડાંની પાછળ ધર્મ-કુળ વગેરેને છોડી દે છે. ધર્માત્માના કુળમાં જન્મવા છતાં ધર્મને તેઓ ભૂલી જાય છે અને સંસારના વિલાસમાં પડી જાય છે. આજે લોકો પોતાની કન્યાઓને પ્રેમથી કૉલેજોમાં મોકલે છે અને એવી આશા રાખે છે કે, અમારી કન્યા શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને આવશે; પણ તેઓ એટલું જોતા નથી કે કૉલેજમાં ભણી-ગણીને કન્યા ધર્મકર્મ તો ભૂલી નહિ જાય ને? કૉલેજની શિક્ષા ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો નાશ કરનારી છે કે તેનું પોષણ કરનારી છે? જે શિક્ષાથી ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો નાશ થાય તેવી શિક્ષાને બંધ કરવી એ તમારું કર્ત્તવ્ય છે. હું વિદ્યા ભણવાથી રોકતો નથી પણ વિદ્યાના નામે જે વિલાસ કરવામાં આવે છે તેને રોકવાનું કહું છું. વિદ્યાની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—'**सा विद्या या विमुक्तये**'—અર્થાત્ જે બંધનોને તોડે તે જ વિદ્યા છે. ગાંધીજીએ વિદ્યાપીઠને વિષે એમ કહ્યું હતું કે, જો ઢીંગલા-ઢીંગલી બનાવવા માટે જ વિદ્યાપીઠનું ઉદ્‌ઘાટન

કરતા હો તો તો એવા વિદ્યાપીઠની જરૂર નથી. પણ જો સાચા ગ્રામીણ પેદા કરવા માટે વિદ્યાપીઠનું ઉદ્‌ઘાટન કરતા હો તો તેની અવશ્ય આવશ્યકતા છે. તેમણે કહ્યું હતું કે નગરના લોકો ઢીંગલા-ઢીંગલી જેવા છે. ઢીંગલા-ઢીંગલીને ઘરેણાં વગેરે પહેરાવીએ છીએ પરંતુ શું તેમનામાં જીવન આવે છે? આ જ પ્રમાણે કૉલેજોની શિક્ષાથી સાચું જીવન આવતું નથી પણ વિલાસની શિક્ષા આવે છે. જો આવી જ વિલાસની શિક્ષા મળતી હોય તો તે શિક્ષા ઢીંગલા-ઢીંગલી બનાવવા જેવી જ શિક્ષા છે. આજના યુવકો જેઓ કૉલેજોમાં શિક્ષા લે છે તેઓ બધાં બંધનોને તોડી નાંખવાં અને જુનાં કાયદાને તોડી નાંખી નવાં કાયદા સ્થાપિત કરવાં એમ કહે છે. પ્રાચીન લોકોએ જે જોઈ વિચારીને મર્યાદા બાંધી છે એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું ઉચિત નથી એ વાત યુવકોના ગળે ઉતારવી જોઈએ.

અમારા માટે પણ હવે ગ્રામોમાં જવાનો સમય આવ્યો છે. જે પ્રમાણે કેદી લોકો જેલખાનામાં એકઠા થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જાણે બધાં પાપો નગરોમાં જ એકઠાં થઈ ગયાં હોય એમ લાગે છે. વેશ્યાગમન, જુગાર, ચોરી વગેરે પાપો જાણે નગરોમાં જ આવી ઘુસ્યાં છે. નગરોમાં બધા લોકો ખરાબ જ હોય છે એવું કાંઈ નથી. કેટલાક લોકો બહુ સારા પણ હોય છે. પણ સામાન્યતઃ ગ્રામોની અપેક્ષા નગરોમાં પાપો વિશેષ પ્રમાણમાં છે. જ્યાં રોગો વધારે હોય છે ત્યાં ડૉક્ટરોને પણ વધારે રહેવું પડે છે. આ જ પ્રમાણે અમારે પણ નગરોમાં વધારે રહેવાનું હોય છે. જ્યાં વધારે પાપ હોય છે ત્યાં ધર્મનો ઉપદેશ વધારે આપવાનો હોય છે. હું અહીં આટલા દિવસ રોકાયો છું એટલા માટે તમને એટલું જ કહું છું કે, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના નાશના કારણો જેટલા પ્રમાણમાં બંધ થાય તેટલું સારું જ છે.

રાજાના સુધરવાથી ચેલના રાણીને પણ આનંદ થયો હશે અને સાથે સાથે બીજાઓનો પણ સુધાર થયો હશે. કહેવત છે કેઃ—**महाजनो येन गतः सः पन्थाः।** અર્થાત્—મોટા લોકો જે માર્ગે ચાલે છે તે જ માર્ગે સાધારણ લોકો પણ ચાલે છે. ગીતામાં પણ કહ્યું છે કેઃ—**यद्यद् आचरति श्रेष्ठस्तत्तदितरो जनः।** અર્થાત્-શ્રેષ્ઠ લોકો જેવું આચરણ કરે છે તેવું જ આચરણ બીજા લોકો પણ કરે છે. આ કારણે શ્રેષ્ઠ લોકો પોતાનું એવું આચરણ રાખે છે કે જેથી બીજા લોકોને તેમનું અનુકરણ કરવામાં મુશ્કેલી ન પડે. ભલે તે શ્રેષ્ઠ પુરુષોને એવા આચરણની આવશ્યકતા ન પણ હોય છતાં પોતાની દેખાદેખી કરી બીજા લોકો પણ આચરણ છોડી ન દે એ વિચારથી તેઓ પોતાનું આચરણ અણિશુદ્ધ રાખે છે.

ગાંધીજી જ્યારે અહીં મને મળવા આવ્યા હતા ત્યારે મેં જોયું હતું કે, તેમણે એક ટૂંકું પોતીયું પહેર્યું હતું. તેમનું એ પોતીયું અમારા ચોલપટ્ટાને પણ શરમાવતું હતું. ગાંધીજી જેવા આવડું પોતીયું શા માટે પહેરે છે? એટલા માટે કે ઘણા લોકો કેવળ શોખને માટે કપડાં પહેરે છે અને અનાવશ્યક એટલાં બધાં કપડાં ઠાંસી ઠાંસીને પહેરે છે કે જેથી ગરમી થાય છે અને પરસેવો અંદરને અંદર ટપકવા માંડે છે. આ પરસેવો કેટલી બધી હાનિ કરે છે એને લોકો જોતા નથી અને કેવળ શોખને માટે અનાવશ્યક કપડાં પહેરે છે.

મતલબ કે, સાધારણ જનતા શ્રેષ્ઠ લોકોનું અનુકરણ કરવાનું જાણે છે, પણ કાર્યનો વિચાર કરવાનું જાણતી નથી. સારા-ખરાબ કાર્યનો વિવેક કરવાનો ભાર શ્રેષ્ઠ લોકોના માથે હોય છે. એટલા માટે શ્રેષ્ઠ લોકોનું એ કર્તવ્ય છે કે, તેઓએ પોતાનું આચરણ કેવું રાખવું

જોઈએ તેનો ઊંડો વિચાર કરે. ગીતામાં કહ્યું છે કે, સાધારણ લોકોની બુદ્ધિમાં ભેદ ન પાડો. આચરણનો ત્યાગ કરી દેવાથી સાધારણ લોકોની બુદ્ધિમાં ભેદ ઉત્પન્ન થવા પામે છે. જો તું વિદ્વાન્ છે તો આદર્શ કામ કરી બતાવ. પણ કામ જ છોડી દેવું અને સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં શું પડ્યું છે એમ કહેવું એ ઉચિત નથી. હા, આદર્શ કામ એવું કરી બતાવો કે, જેથી સાધારણ જનતા એ આદર્શ કામને અનુસરે. આમ કરવામાં જ કલ્યાણ રહેલું છે. મેં તમને પાંચ મહિના સુધી જે કાંઈ સંભળાવ્યું છે તેને માટે પરમાત્મા પ્રત્યે હું એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે, 'હે ! પ્રભો ! બધા લોકોની બુદ્ધિ તેજસ્વી થાઓ પણ મારી વાત લોકોની બુદ્ધિમાં ભેદ પાડે એવી ન થાઓ.'

મુનિના ઉપદેશથી શ્રેણિક પોતે તો સુધર્યો જ હતો પણ તેણે પરિવાર સહિત આવી મુનિને વંદના કરી. આ પ્રમાણે પરિવારસહિત મુનિને વંદના કરવાનો આશય એ છે કે, બધા લોકો આ આદર્શને અનુસરે. આ વાતને તમે પણ સમજ્યા હો તો તમે એવું કામ કરો કે જે કામને જોઈને બીજા લોકો પણ એ કામને અનુસરે.

રાજા શ્રેણિક અનાથી મુનિની પ્રાર્થના કરે છે. સિંહની પ્રાર્થના સિંહ જ કરી શકે છે, શિયાળ કરી શકતું નથી. સાંભળ્યું છે કે, સિંહની ગર્જના સાંભળી વાંદરાઓ વૃક્ષ ઉપરથી નીચે પડી જાય છે. આ જ પ્રમાણે મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી બધાં પાપો નિર્જરી (ખરી) જાય તો સમજવું કે, અમે મુનિની સાચી પ્રાર્થના કરી છે. પ્રાર્થના કરવા માટે રાજાએ શું કર્યું તેનું વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

उस्ससियरोमकूवो काऊण य पयाहिणं ।
अभिवन्दिऊण सिरसा अइयाओ नराहिवो ॥ ५९ ॥

તે નરાધિપ ઘેર ગયો. 'ઘેર ગયો' એ તો સમાપ્તિની ક્રિયા છે પણ શું કરીને ગયો એ અત્રે જોવાનું છે. રાજા શું કરીને ગયો એનું વર્ણન ગાથાના પ્રથમ ત્રણ પદોમાં કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે, રાજાએ પોતાના મસ્તકદ્વારા અનાથી મુનિના ચરણકમલને વંદન કર્યું, વંદનની સાથે જ મુનિની તેમણે પ્રદક્ષિણા કરી.

આજે આવર્ત્તનદ્વારા જ પ્રદક્ષિણાની સમાપ્તિ કરી લેવામાં આવે છે; પરંતુ પ્રદક્ષિણાનું મહત્ત્વ કાંઈ જુદા જ પ્રકારનું છે. લગ્નના સમયે વર-કન્યા અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરે છે. અગ્નિની પ્રદક્ષિણા તો લોકો કરે છે પણ શા માટે અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવે છે એ વાત બહુ ઓછા લોકો સમજતા હશે. આજે ઢીંગલા-ઢીંગલીના જેવા વિવાહ કરવામાં આવે છે અને એમ સમજવામાં આવે છે કે, નાચરંગ કરવો, આતશબાજી કરવી એ જ વિવાહ છે; પણ વાસ્તવમાં એ તો વિવાહના નામે કરવામાં આવતી ધમાલ છે. વિવાહ તો એ છે કે, વર-કન્યા અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી પોતપોતાનું કર્ત્તવ્ય સમજે અને એ કર્ત્તવ્યના પાલનની પ્રતિજ્ઞા કરે; પરંતુ આજે તો એ બધાં કામોની જવાબદારી વિવાહ કરાવનાર બ્રાહ્મણને સોંપી દેવામાં આવે છે અને જે પ્રમાણે ઢીંગલા-ઢીંગલીનો વિવાહ કરવામાં આવે તેમ વિવાહ કરી દેવામાં આવે છે. પણ જો વિવાહ કે, જે સંસારનો મુખ્ય 'પાયો' છે તેના ચણતરમાં આવી શિથિલતા રાખવામાં આવે તો આગળ જતાં કર્ત્તવ્યનું પાલન થઈ શકશે !

કહેવાનો આશય એ છે કે, પ્રદક્ષિણા કરી કરવામાં આવેલું લગ્ન હિન્દુ બાળાને માટે જીવનપર્યંત સ્વીકાર્ય હોય છે. તે બાળા જીવનપર્યંત વિવાહનાં નિયમોનું પાલન કરે છે, વિવાહનાં તત્ત્વને સમજીને તે લગ્ન કરે છે એ કારણે તે સ્વપ્નમાં પણ બીજા પતિનો વિચાર સરખો પણ કરતી નથી. તમારી દૃષ્ટિએ સાચું લગ્ન હિન્દુ બાળાનું છે કે અમેરિકાનાં લોકોનું લગ્ન સાચું છે કે જ્યાં ૧૦૦ માંથી ૯૫ ટકા લગ્નનો વિચ્છેદ થાય છે. ભારતની લગ્નપ્રથાનું મહત્ત્વ શું છે એ સમજવાથી ભારતદેશ અને અમેરિકા દેશમાં કેટલું અંતર છે એનો પત્તો લાગી જશે.

લગ્નની આ પદ્ધતિને ધર્મકાર્યમાં પણ દાખલ કરવામાં આવી છે. જે પ્રમાણે કન્યા વરને પસંદ કરે છે તે જ પ્રમાણે ગુરુને પણ પસંદ કરવામાં આવે છે. અને જે પ્રમાણે અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી પતિને વરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ગુરુની પ્રદક્ષિણા કરી તેમનાં ગુણોને વરવામાં આવે છે. તે ગુરુ જાણે અગ્નિસ્વરૂપ છે. વેદમાં મહાપુરુષોને અને ઈશ્વર સુદ્ધાંને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવી એ તેમનાં ગુણોને વરવા સમાન છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ૯ મા અધ્યયનમાં આચાર્યને પણ અગ્નિસ્વરૂપ વર્ણવવામાં આવેલ છે.

રાજાએ મુનિની પ્રદક્ષિણા કરી, તે વખતે તેના રોમેરોમમાં હર્ષ હતો એ કારણે તેનાં રોમ ઊભાં થઈ ગયાં. રોમાંચ થવો એ પણ ભક્તિનું ચિન્હ છે. પ્રિયતમ કે ઇષ્ટનું નામ સાંભળી હર્ષ કે રોમાંચ ન થવો એમાં ભક્તિની અપૂર્ણતા છે. શાસ્ત્રકારોએ રાજાની ભક્તિ બતાવવા માટે જ એમ કહ્યું છે કે, રાજાને એટલો બધો હર્ષ થયો કે તેનાં રોમો પણ ઊભાં થઈ ગયાં. રાજાએ મુનિની પ્રદક્ષિણા કરી અને માથું નમાવી પતિને નમસ્કાર કર્યાં. વીર ક્ષત્રિયનું મસ્તક એમ તો કોઈની આગળ નમતું નથી પણ જ્યારે ભક્તિનો આવેગ આવે છે ત્યારે મસ્તક સ્વભાવતઃ નમી જાય છે. તે વખતે મસ્તક નમાવવામાં તેમને જરાપણ સંકોચ થતો નથી. રાજેન્દ્ર શ્રેણિક મુનિની ભક્તિને વશ થએલો હતો એટલા માટે તે મુનિના ચરણમાં પોતાનું માથું નમાવી નમસ્કાર કરે છે. તમે પણ મુનિઓને વંદન કરો છો કે નહિ! જો તમારું હૃદય એમ માનતું હોય કે આ મુનિ વંદનીય છે તો પછી તેમને વંદન-નમસ્કાર કરવામાં કોઈ પ્રકારનો સંકોચ રાખવો ન જોઈએ.

રાજા શ્રેણિક વિધિસહિત મુનિની પ્રાર્થના કરી ઘેર આવ્યો. તે આવ્યો હતો ત્યારે કેવી રીતે આવ્યો હતો અને ઘેર ગયો ત્યારે કેવી રીતે ગયો તે જુઓ. કોઈ માણસ ભોજન-શાળામાં ભૂખ્યો આવે છે ત્યારે કેવો આવે છે પણ જ્યારે ભોજન કરી જાય છે ત્યારે કેવી રીતે જાય છે! તે વખતે તેના મુખ ઉપર કેવું તેજ હોય છે! આ જ પ્રમાણે રાજાનો ચહેરો પણ ચમકતો હતો. તે પ્રસન્નવદન થયો હતો. તમે પણ બહારથી વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવો છો પણ વ્યાખ્યાન સાંભળી તમારો ચહેરો પ્રસન્ન જણાય તો સમજવું કે, તમારામાં ભક્તિ છે. વ્યાખ્યાન સાંભળીને પણ જો મુખ તેજસ્વી ન બને એમાં મારી અપૂર્ણતા છે કે તમારી અપૂર્ણતા છે એ કહેવું મુશ્કેલ છે પણ કોઈની અપૂર્ણતા અવશ્ય છે, એ વાત નક્કી છે. જો પીરસનાર અને જમનાર બન્ને બરાબર ઠીક હોય તો ભોજન કરી મુખ ઉપર તેજ ન આવે એનું કાંઈ કારણ નથી; પણ પીરસનાર બરાબર ન હોય કે જમનાર ઊંઘતો હોય તો એ દશામાં બીજો કોઈ શું કરી શકે? એ દશામાં તૃપ્તિ કેમ થઈ શકે! એટલા માટે

મારે અને તમારે બન્નેએ સાવધાન રહેવું જોઈએ. આ સાવધાની રાખવા માટે જ હું તમને એમ કહું છું કે, વ્યાખ્યાન સાંભળી તમારામાં જે રમણીકતા આવે છે તે રમણીકતાને ધારણ કરી રાખજો. ઘેર જઈ અરમણીક બની જશો નહિ. જો તમે સત્કાર્યમાં રમણીક બન્યા રહેશો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક શુદી ૧૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

વિમલ જિનેશ્વર સેવિએ થારી, બુદ્ધિ નિર્મલ હોય જાયરે,
જીવા ! વિષય-કષાય નિવારને, તૂ તો મોહની કર્મ ખપાયરે;
જીવા ! વિમલ જિનેશ્વર સેવિયે.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો વિચાર કોઈ એવો અદ્ભુત છે કે, જેને શબ્દોદ્વારા વ્યક્ત કરવો બહુ જ મુશ્કેલ છે; છતાં જ્યારે બોલવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે હું મારા આત્માને કહું છું કે, "હે ! આત્મા ! તું પ્રપંચમાં પડી જઈ પોતાને ભૂલી ન જા. સંસારમાં ફસાઈ ન જા અને સાધુતાના તત્ત્વને ભૂલી ન જા. તું કોઈપણ કારણે અભિમાન ન કર. તું અભિમાન કરે છે તો કોના ઉપર ? તું તારી પૂર્વ સ્થિતિને જો કે તું કયાં કયાં રહ્યો છે ? આજે તને જે માન મળી રહ્યું છે તેને જોઈ જો તું તારી પૂર્વ સ્થિતિ વિષે વિચાર કર તો તને ખરી સ્થિતિનું ભાન થશે. હે ! આત્મા ! તું પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ આદિની સ્થિતિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યો છે અને આજે તને જે સન્માન આપે છે તેના હાથે ન જાણે તારી કેવી કેવી અવદશા થઈ છે ! હવે તું આગળ વધતાં વધતાં એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયો છે કે, જે લોકો તારી અવહેલના કરતા હતા તે લોકો જ તારું સન્માન કરી રહ્યા છે ! એટલા માટે તું આ સન્માનને પામીને તારી પૂર્વ સ્થિતિને ભૂલી ન જા પરંતુ ભગવાન વિમલનાથના ચરણે જા."

આ પ્રમાણે આ ઉપદેશ મારા આત્માને માટે જ છે. આ ઉપદેશ ઘણો જ પ્રેરક છે. સંસારમાં જે કોઈ વસ્તુ પ્રિય લાગે છે તે વસ્તુ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે. વસ્તુને માટે વસ્તુ પ્રિય લાગતી નથી. આ જ પ્રમાણે આત્માના માટે જ આ પ્રાર્થના પણ પ્રિય લાગે છે; એટલા માટે આ પ્રાર્થના ઉપરથી આપણે આપણી પૂર્વસ્થિતિનો વિચાર કરવો જોઈએ. આજે આપણે જે સ્થિતિમાં છીએ એ સ્થિતિમાં બીજાની જરા પણ ધમકી સહેવાને પણ તૈયાર રહેતા નથી. પરંતુ પૂર્વ સ્થિતિમાં કેવી કેવી ધમકીઓ સહી છે એનો વિચાર કરવામાં આવે તો કોઈની ધમકી ત્રાસદાયક નહિ લાગે ! આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ વિકાસવાદને માને છે. તેઓ જડવાદી છે એટલા માટે જડનો વિકાસ માની એમ કહે છે કે,

એક પરમાણુ વિકાસ પામતો પામતો ત્યાં સુધી વધી જાય છે કે તે બુદ્ધ અને મહાવીરની જેવો બની જાય છે. જો કે જડની અપેક્ષા આ કથન ખોટું છે પણ વિકાસને તેઓ પણ માને છે. વાસ્તવમાં વિકાસ ચૈતન્યનો થાય છે. આ આત્મા વધતાં વધતાં આજે આ સ્થિતિને પામ્યો છે. આ આત્મા અંગુલિના અસંખ્યાતમા ભાગવાળા શરીરમાં પણ અનંતજીવ રહે એવી સ્થિતિમાં રહેલ છે. આવી સ્થિતિમાંથી વિકાસ પામતાં પામતાં તે વર્ત્તમાન સ્થિતિને પામેલ છે; એટલા માટે હવે આ સ્થિતિને પામીને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિને ભૂલી ન જા પરંતુ ભગવાન વિમલનાથની સેવા કર. સંસારની ધાંધલ તારું કલ્યાણ કરી શકશે નહિ. ભગવાન વિમલનાથની સેવા કર તો તારી બુદ્ધિ નિર્મલ થઈ જશે અને પછી તું તારી પૂર્વ સ્થિતિનો ખ્યાલ રાખી આત્માનું કલ્યાણ કરી શકીશ. એટલા માટે તમે લોકો બીજાં કામોનો ત્યાગ કરી ભગવાન વિમલનાથની સેવા કરો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર-૭૭

અનાથી મુનિદ્વારા સનાથ-અનાથનો સદ્બોધ પામી રાજા શ્રેણિક કેટલો બધો હર્ષિત થયો હશે! જેટલો હર્ષ તેને રાજ્ય, ધન કે રાણીઓ પામીને થયો નહિ હોય તેટલો હર્ષ મુનિનો ઉપદેશ સાંભળીને થયો હશે! રાજા શ્રેણિકને બધા લોકો નમન કરતા હતા પણ રાજા શ્રેણિક મુનિને નમન કરી રહ્યો છે અને પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યો છે. આ ઉપરથી આ વાત સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે. જો તેને રાજ્યાદિથી વધારે પ્રસન્નતા મુનિના ઉપદેશશ્રવણથી થઈ ન હોત તો એમ શા માટે કરત?

આ તો રાજાની વાત થઈ. હવે મુનિનું શું થયું તે આપણે જોઈએ. જેનો 'અંત સારો તેનું બધું સારું અને જેનો અંત ખરાબ તેનું બધું ખરાબ' એવી લોકોક્તિ છે એટલા માટે મુનિનું આખરે શું થયું તે જોઈએ. એને માટે કહ્યું છે કે:—

> इयरो वि गुणसमिद्धो तिगुत्तिगुत्तो तिदंडविरओ य ।
> विहग इव विप्पमुक्को विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥ ६० ॥

આ ગાથાનો વિસ્તારથી અર્થ કહેવાનો તો સમય નથી છતાં થોડામાં કહું છું. બે સિંહોમાંથી એક સિંહ-રાજાની તો વાત કહી. બીજા સિંહ મુનિ કેવા હતા એ બતાવવા માટે આ ગાથામાં કહ્યું છે કે, તેઓ ગુણસમૃદ્ધ હતા. રાજા તો સાંસારિક ઋદ્ધિથી સમૃદ્ધ હતા પણ આ મુનિ તો ગુણસમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ હતા. તેમનામાં ક્યાં ગુણો હતાં એ બતાવવા માટે કહ્યું છે કે, તેઓ ત્રિગુપ્તિથી ગુપ્ત હતા. તે મન, વચન અને કાયાના સંયમમાં લીન હતા.

બીજાં કામો કરવાં તો સરલ હોઈ શકે પણ ત્રિગુપ્તિનું પાલન કરવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. જે પ્રમાણે કોઈ ગમે તે દિશામાં જાય પણ તે કાળથી બચી શકતો નથી તે જ પ્રમાણે કોઈ ગમે ત્યાં જાય અને ભલે જંગલમાં કે ગુફાઓમાં રહે પણ અંતરાત્મામાં રહેલા શત્રુઓથી તે બચી શકતો નથી; પણ મુનિએ ત્રિગુપ્તિદ્વારા આત્માને એવા શત્રુઓથી પણ સુરક્ષિત બનાવી લીધો છે. જો તમને પણ શત્રુઓથી બચવાનું કોઈ સ્થાન મળી જાય તો શું તમે શત્રુઓથી બચવાનો પ્રયત્ન નહિ કરો? જો બચવા ચાહશો તો પછી મન, વચન અને

કાયાદ્વારા આત્માને કેમ બચાવી લેતા નથી? મન, વચન અને કાયાને સંયમમાં લગાવી દો તો તમારો આત્મા પણ આ પ્રકારનાં શત્રુઓથી સુરક્ષિત બની જશે.

તે મુનિ ત્રિગુપ્તિઓથી ગુપ્ત હતા. સાથે સાથે તેઓ ત્રિદંડથી વિમુક્ત હતા. આત્મા ત્રણ પ્રકારે દંડને પામે છે. કહેવામાં તો એમ આવે છે કે, પરમાધામી દેવ, વૈતરણી નદી કે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ કષ્ટો આપે છે; પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે જે ત્રિદંડથી દંડિત નથી તેને કોઈ કષ્ટ આપી શકતું નથી. ત્રિદંડથી વિમુક્ત આત્માને દંડવા માટે શક્રેન્દ્રના વજ્રમાં પણ એવી શક્તિ નથી કે તેમને દંડ આપી શકે!

માનસિક દંડ, વાચિક દંડ અને કાયિક દંડ એમ ત્રણ પ્રકારનાં દંડ હોય છે. આત્મા આ ત્રણ પ્રકારનાં દંડોથી કેવી રીતે દંડાય છે એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો એ વાત જાણવામાં આવી શકશે. મનથી આત્મા કેવી રીતે દંડાય છે એને માટે કહ્યું છે કે:—

इमं च मे अत्थि इमं च नत्थि, इमं च मे किच्चं इमं अकिच्चं।
तं एवमेवं लालप्पमाणं, हरा हरन्ति त्ति कहं पमाए॥

—શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

"આ તો મારી પાસે છે-આ નથી. મારી પાસે કંઈ તો છે પણ કંઠી નથી." આ પ્રમાણે સંકલ્પ–વિકલ્પદ્વારા અને તૃષ્ણાદ્વારા મન દંડાતું રહે છે. સંકલ્પ કરવાથી જ કામના પેદા થાય છે. મેં આ કામ તો કર્યું છે અને હવે આ કામ કરવાનું છે. આ પ્રમાણે કામ કરવાનું બાકી રહેતુ નથી; પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તારા માથા ઉપર કાળ ભમે છે અને તારી ઉપર તેનો હુમલો ક્યારે થશે અને તને ક્યારે ઉખેડી ફેંકી દેશે તેનો તને પત્તો નથી. દેવભદ્ર અને યશોભદ્રે પોતાના પિતાને કહ્યું કે, જ્યારે ચોર ધન હરણ કરી રહ્યા હોય અને તે ચોરો જરા ખોંખારો મારવાથી જ ભાગી જતા હોય તો શું એવા સમયે માલીક સૂતો પડ્યો રહેશે? શું તું ચોરોને ભગાવશે નહિ? પિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, એ સમયે માલિક જરૂર ચોરોને ભગાવશે. પુત્રોએ કહ્યું કે, એ જ પ્રમાણે અમારા ઘટમાં–શરીરમાં ચોર પેઠેલો છે. એટલા માટે અમે નિશ્ચિત સૂઈ શકતા નથી. માટે સંયમ ધારણ કરી એ ચોરને અમે ભગાવીશું. આ પ્રમાણે આપણા શરીરમાં જે ચોર પેસી ગએલો છે એને તો જોતા નથી અને સંકલ્પવિકલ્પ કરતા રહીએ છીએ. આ પ્રમાણે મનદ્વારા દંડિત થવાય છે.

અનાથી મુનિ ત્રિદંડથી વિમુક્ત હતા. તેઓએ મન, વચન અને કાયાને સંયમમાં લઈ લીધા હતાં એટલા માટે તેઓ મન દંડ, વચન દંડ અને કાયા દંડ એ ત્રિવિધ દંડથી વિમુક્ત હતા. આવા મુનિ એક જગ્યાએ બેસી રહેતા નથી પણ જગ્યા–જગ્યાએ વિચરતા રહે છે.

સાધુઓ એક સ્થાને રહેતા નથી પણ નિસ્પૃહ થઈ વિચર્યા કરે છે. સાધુઓને એક સ્થાને રાખવા એ તમારો પણ ધર્મ નથી. અનાથી મુનિને માટે પણ શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે, તેઓ મોહરહિત થઈ વિચરતા હતા. અનાથી મુનિને એવો અહંકાર થવો સંભવિત હતો કે રાજા પણ મારા ચરણમાં પડે છે. પણ જો મુનિને એવો અહંકાર આવે તો ગજબ જ થઈ જાય ને! શાસ્ત્રના વર્ણન ઉપરથી જણાય છે કે, રાજાને મુનિની ભક્તિ કરવાથી જેમ જેમ રોમાંચ થતો હતો તેમ તેમ મુનિ પણ મોહથી સાવધાન બનતા જતા હતા કે ક્યાંય હું મોહમાં પડી ન જાઉં. તેઓ તો મોહરહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પક્ષી વિચરે તેમ વિચરતા હતા.

શાસ્ત્રમાં એમ જે કહ્યું છે કે, મુનિ પક્ષીની માફક વિચરતા હતા. આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એ છે કે, પક્ષીનો આધાર નિરાવલંબ આકાશ હોય છે. કોઈ કહે કે, અમે પક્ષીઓને વૃક્ષ કે પૃથ્વી ઉપર બેઠેલાં જોઈએ છીએ પણ પક્ષીઓ વૃક્ષ કે પૃથ્વી ઉપર ત્યાંસુધી જ રહે છે જ્યાંસુધી તેમને કોઈ પ્રકારનો ભય હોતો નથી. કોઈ પ્રકારનો ભય ઉપસ્થિત થાય કે તુરત જ પક્ષીઓ પોતાની પાંખોની સહાયતા વડે આકાશનો જ આશ્રય લે છે. આ વાત હું એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે, એક વૃક્ષ ઉપર એક બાજુ એક વાંદરો બેઠો છે અને બીજી બાજુ એક પક્ષી બેઠેલ છે. હવે અકસ્માતને કારણે વૃક્ષ નીચે પડવા લાગે તો પક્ષી તો આકાશમાં ઉડી જાય છે પણ બીચારો વાંદરો તો વૃક્ષની સાથે જ નીચે પડી જાય છે. પક્ષી તો એમ વિચારે છે કે, આ વૃક્ષ જ્યાંસુધી મને આશ્રય આપે છે ત્યાંસુધી તો હું તેના ઉપર બેઠું છું પણ હું એના જ આશ્રયે રહેલ નથી. મારું સાચું બળ તો મારી પાંખોનું જ માનું છું.

આ સંસારમાં રહેનાર જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં પણ પક્ષી અને વાંદરા જેવું અંતર રહેલું છે. અજ્ઞાની તો ધન-ઘર તથા કુટુંબ વગેરેનો આશ્રય પકડી રાખે છે પણ જ્ઞાનીજનો તો આત્માનો જ આશ્રય પકડી રાખે છે.

અનાથી મુનિ સંસારનો આશ્રય લેતા ન હતા પણ આત્માનો જ આશ્રય લેતા હતા; એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં એમના માટે એમ કહ્યું છે કે, તેઓ પક્ષીઓની માફક નિરાવલંબી બની વિચરતા હતા તો પૃથ્વી ઉપર, પણ આત્મામાં મગ્ન બનીને વિચરતા હતા. જે પૃથ્વી ઉપર તેઓ વિચરતા હતા તે ભારતની ભૂમિને ધન્ય છે.

ઉપર્યુક્ત કથાને સમક્ષ પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, "હે ! પ્રભો ! જે પ્રમાણે તે મુનિ મોહરહિત થઈ વિચરતા હતા તે જ પ્રમાણે હું પણ મોહરહિત થઈ વિચરું અને એ મુનિના શરણે જાઉં." આ પ્રકારની ભાવના રાખી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે. શાસ્ત્રમાં અનાથી મુનિનું વર્ણન શ્રી ઉત્તરાધ્યયનના વીશમા અધ્યયનની સિવાય બીજે ક્યાંય મળતું નથી. પણ રાજા શ્રેણિકનું વર્ણન શાસ્ત્રમાં અનેક જગ્યાએ મળી આવે છે. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે, રાજા શ્રેણિક એક દિવસ મારી જ માફક પદ્મનાભ નામના તીર્થંકર થશે, મારી જ માફક મોક્ષે જશે અને તેની મારા જેવી જ સ્થિતિ થશે. આ પ્રમાણે અનાથી મુનિના શરણે જવાને લીધે રાજા ભોગોપભોગનો ત્યાગ કરી ન શક્યા છતાં ભવિષ્યમાં તીર્થંકરપદને પામશે. તમે પણ એવા મુનિને શરણે જાઓ તો તમારા આત્માનું પણ કલ્યાણ થશે.

ઉપસંહાર

આ અધ્યયનનો સાર જ્ઞાન અને ક્રિયાનું મહત્ત્વ બતાવવું એ છે. અનાથી મુનિ જેવા જ્ઞાનવાન હતા તેવા જ ક્રિયાવાન પણ હતા. તમે કેટલાક લોકો કેવળ કાં તો જ્ઞાનને જ પકડી લો છો અથવા ક્રિયાને જ પકડી લો છો અને તેને જ મહત્ત્વ આપો છો. પરંતુ આમ કરવું એ ભૂલ છે. જો જ્ઞાન જ હોય અને ક્રિયા ન હોય, અથવા ક્રિયા જ હોય અને જ્ઞાન ન હોય તો પતન થવું સ્વાભાવિક છે. જે જ્ઞાનવાન હોય છે તેઓ ક્રિયાનો ત્યાગ કરી દેતા નથી પરંતુ એવી ક્રિયા કરે છે કે જે બીજાને માટે આદર્શ રૂપ હોય છે. અનાથી મુનિએ પહેલાં

દુઃખોથી પણ મુક્ત થશો. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લેવું અર્થાત્ જાણી લેવું કે સાંભળી લેવું એ કાંઈ કામનું નથી પણ જ્ઞાનાનુસાર ક્રિયા કરવામાં આવે ત્યારે જ જ્ઞાન સફળ બને છે.

આજે જે રોગ–દુઃખ વગેરે પેદા થાય છે તેનું પ્રધાન કારણ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ન કરવી એ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે વેદનીય કર્મોના ઉદયથી રોગો પેદા થાય છે પણ વિચારવાનું અત્રે એ છે કે, વેદનીય કર્મની ક્રિયા કોણ કરે છે! તમે જો ચાહો તો વેદનીય કર્મને પેદા પણ કરી શકો છો અને નષ્ટ પણ કરી શકો છો. એટલા માટે કેવળ વેદનીય કર્મનો દોષ કાઢી બેસી ન જાઓ.

શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, રોગ થવાનાં નવ કારણો છે. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે, હે! જગજ્જીવો! મેં જ્ઞાનદ્વારા જોયું છે કે નવ કારણોથી રોગો પેદા થાય છે. આ નવ કારણો ઉપર સાવધાની રાખવામાં આવે તો રોગોથી બચી શકાય.

પહેલું કારણ અતિ આસન કે અતિ અશન છે. એક જ આસન ઉપર શક્તિથી વધારે બેસવામાં આવે તો પણ રોગ પેદા થાય છે અને બહુ ખાવાથી રોગ પેદા થાય છે. વૈદ્યો કહે છે કે, બહુ બેસવાથી જ હરસ આદિ રોગો પેદા થાય છે. આ જ પ્રમાણે બહુ ખાવાથી પણ રોગ પેદા થાય છે. એક ઉર્દૂ શાયરે ઠીક જ કહ્યું છે કે:— 'વિના ભૂખ ખાના ઔર રોગ કો બુલાના.' ભૂખ ન હોવા છતાં વધારે ખાવું એ જ રોગનું મુખ્ય કારણ છે. મજુર લોકો લૂખીસૂકી રોટલી જ ખાય છે અને શેઠ–શેઠાણી માલતાલ ઉડાવે છે. પણ રોગી વધારે કોણ હોય છે? મજૂર કે શેઠ? શ્રીમંતો એમ તો એક પૈસો પણ ન આપે પણ ડૉક્ટરોને માટે તો ખીસ્સાં ખાલી જ કરી દે છે. પરંતુ એનું શું કારણ છે? મારા આ કથન ઉપરથી ડૉક્ટરો કદાચ એમ કહેતા હશે કે, અમારા રોજગાર ઉપર કુઠારાઘાત કરે છે પણ એ વિચારથી સત્ય વાતને કેમ દબાવી શકું? એમ તો વેશ્યાગમનનો ત્યાગ કરાવવાથી વેશ્યાઓ પણ એમ કહી શકે કે, અમારો રોજગાર બગાડે છે. આ જ પ્રમાણે શરાબનો નિષેધ કરવાથી કલાલો પણ એમ કહી શકે કે, અમારો રોજગાર બગાડે છે. આ પ્રમાણે સંસારમાં લોકો કહ્યા જ કરે છે પણ જો ભગવાનના વચનાનુસાર વ્યવહાર રાખવામાં આવે તો રોગી થવાનું કે દુઃખી બનવાનું કોઈ કારણ નથી.

અતિ ભોજન પણ રોગનું કારણ છે. કેટલાક ભોજનશૂર લોકો વધારે ખાવા માટે ભાંગ પણ પીએ છે, પણ આ પ્રમાણે વિશેષ ખાવાથી અજીર્ણ–ખાંસી વગેરે રોગો પેદા થવા પામે છે.

રોગ પેદા થવાનું બીજું કારણ અહિતકારી આસન ઉપર બેસવું એ છે. આસન કેવું હોવું જોઈએ એને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, કઠિન અને સ્થિર આસન ઉપર બેસવાથી હાનિ થાય છે અને કોમલ આસન ઉપર બેસવાથી લાભ થાય છે. આજે તો લોકોને પત્થરનાં મકાનો પસંદ છે પણ એટલું વિચારતા નથી કે પત્થર ઉપર બેસવામાં અને માટી ઉપર બેસવામાં કેટલું બધું અંતર રહેલું છે! આજે મકાન તો પાકું બનાવવામાં આવે છે પણ મકાન પાકું બનાવી શરીર કાચું બનાવવામાં આવે છે. કેવી ખુરશી ઉપર બેસવાથી લાભ થાય છે, અને કેવી ખુરશી ઉપર બેસવાથી હાનિ થાય છે એ વાત યુરોપીય લોકો પણ સમજવા લાગ્યા છે પણ ભારતીય લોકો એ વાત જાણવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા નથી કિન્તુ કેવળ અનુકરણ કરવા લાગે છે.

ખૂબ થાકી રહેવું કે ખૂબ આળસમાં રહેવું એ પણ રોગનું કારણ છે. કેટલાક લોકો લાંઘણ કરવાનો શોખ કરે છે પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે વધારે ભૂખું કે વધારે જમવું એ હાનિકર છે.

મલ-મૂત્રને રોકી રાખવું એ પણ રોગનું એક કારણ છે. બહુ ચાલવું અને બહુ બેસી રહેવું એ પણ રોગનું કારણ છે. પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજન કરવું એ પણ રોગનું કારણ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, માંસ ખાનાર બળવાન હોય છે અને માંસ ન ખાનાર નિર્બળ હોય છે પણ આ એક ભ્રમ છે. આજે ઔષધને કારણે પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજનની પ્રથા વધારે પ્રચલિત થઈ પડી છે અને હોટલોનું તો પૂછવું જ શું? આ બધાં કારણોથી પણ રોગો પેદા થાય છે.

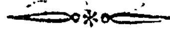
ઇન્દ્રિયનું વિસ્ફોટન કરવું એ પણ રોગનું કારણ છે. આજે સંતતિનિયમનનાં જે ઉપાયો બતાવવામાં આવે છે તે ઉપાયો, કોઈ માણસ નિરંતર ખુલ્લી મૂકી સર્જ રહેવાથી આનંદ મળે, એનાં જેવાં છે. આ પણ રોગનું પ્રધાન કારણ છે.

આ નવ કારણોથી રોગો પેદા થાય છે. જે આ નવ કારણોથી બચતો રહે તે જ ધર્મનું પાલન કરી શકે છે. રોગી માણસ ધર્મની સેવા કરી શકતો નથી. તમે પણ નિરોગી બની ધર્મની સેવા કરશો તો તેમાં કલ્યાણ રહેલું છે.

રાજકોટ ચાતુર્માસ: અન્તિમ વ્યાખ્યાન:

સંવત્ ૧૯૯૩ કારતક વદી ૧ રવિવાર

પ્રાર્થના

ધરમ જિનેશ્વર મુઝ હિવડે વસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન,
કબહું ન વિસરું હો ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન. ॥ ધરમ૦ ૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

રાજકોટમાં પાંચ મહિનાથી અધિક કાળ સુધી રહી મેં જે શ્રી સંઘને સાદું ભોજન આપ્યું છે તે પ્રાર્થના સિવાય બીજું કાંઈ નથી. પ્રાર્થના એક સાદી વસ્તુ છે. પ્રાર્થનામાં મોટી મોટી કલ્પનાઓની આવશ્યક્તા નથી, એટલા માટે ગરીબના ભોજનની માફક પ્રાર્થના બધાને માટે સુલભ અને લાભદાયી છે. મેં એક વખતે કહ્યું છે કે મોટા મોટા માણસો ભલે સો સો રૂપિયાનો એક એક ભોજનનો કોળીયો ખાતા હોય, પણ એવા ભોજનના કોળીયા લેવાથી કાંઈ બધાનો નિર્વાહ થતો નથી. બધાને એવું ભોજન મળી નથી શકતું, પણ સાદું ભોજન જ એવું છે કે જેના આધારે આખું જગત નભી રહ્યું છે.

આ જ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરવા માટે ભલે ગહન તત્ત્વોનો વિચાર કરવામાં આવે, પણ ગહન તત્ત્વોનો વિચાર કરવો બધા લોકો માટે સંભવિત નથી; પરંતુ બધાના આત્મ-કલ્યાણનો સરલ ઉપાય તો માત્ર પરમાત્માની પ્રાર્થના જ છે. એટલા માટે મને અનેક વર્ષોથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની લગની લાગી છે અને તેથી કોઈને પરમાત્માની પ્રાર્થના ગમે કે ન ગમે તો પણ હું પ્રાર્થના કરું છું અને તે વિષે થોડુંક બોલું પણ છું. હું તો એમ જ માનું છું કે, મને પ્રાર્થના ગમે છે તો બધાને તે ગમતી જ હશે.

આજનો ચાતુર્માસનો અંતિમ દિવસ પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં જ વીતાવું છું. પ્રાર્થનાના ક્રમાનુસાર આજે ભગવાન ધર્મનાથની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. આ પ્રાર્થનામાં પણ ગહન તત્ત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં પરમાત્માની પાસે "હે! પ્રભુ! મારા હૃદયમાં આવી વસો" એવી માગણી કરવામાં આવી છે. આ માંગણી ઉપલક દૃષ્ટિએ બહુ જ સામાન્ય જણાય છે પણ ઊંડો વિચાર કરતાં આ માગણીમાં ઘણું રહસ્ય રહેલું છે. એ રહસ્ય શું છે? એ વાત આજે તમને સંભળાવું છું. તેને તમે ભૂલી જશો નહિ.

હું પ્રાર્થના વિષે જે કાંઈ કહી રહ્યો છું તે મારું નથી પણ પૂર્વ મહાત્માઓનું કહેલું છે. ભક્ત તુકારામના શબ્દોમાં કહું તો "હું જે કાંઈ કહી રહ્યો છું તે બધું પૂર્વ સંત પુરુષોનું ઉચ્છિષ્ટ છે." હું પામર એ વિષે શું કહી શકું! પણ એ સંતપુરુષો અને મહા-પુરુષોની ઉચ્છિષ્ટ વાણી જ તમને બધાને સંભળાવું છું. તમારા બધાના કલ્યાણ માટે મહાપુરુષોની અમર વાણી તમને સંભળાવું તો મારું કહેવું પ્રમાણ છે, પણ જો એ વાણી સંભળાવતાં હું અભિમાન કરું તો તે પ્રમાણ નથી; તેમ તે મારા પોતાના માટે પણ હાનિકર છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્તોએ પરમાત્મા પાસે માગણી કરી છે કે, "હે! પ્રભુ! તું મારા હૃદયમાં આવી વસી જા. મેં એ માટે અનેક સાધનો કર્યા પણ તેથી મારા સાધ્યની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. મારું સાધ્ય ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી એ છે. આ મારું સાધ્ય અનેક સાધનો કરવા છતાં પણ સિદ્ધ થયું નહિ. ત્યારે મને એવો વિચાર આવ્યો કે સાધ્યની સિદ્ધિ માટે મારે બીજા સાધનનો આશ્રય લેવો જોઈએ. કારણ કે મેં અત્યારસુધી જે જે સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો તેથી મારા સાધ્યની સિદ્ધિ થઈ નહિ. માટે તે સાધનો અપૂર્ણ છે, સાધ્યની સિદ્ધિ માટે સમર્થ નથી. મારા અંતરમાં રહેલાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે મેં અનેક સાધનોનો આશ્રય લીધો, તોપણ મારા અંતરમાં રહેલા કામ-ક્રોધાદિ દુર્ગુણોનો નાશ ન થયો. જ્યારે કોઈ એક વૈદ્યની દવાથી રોગ મટતો નથી ત્યારે બીજા વૈદ્યની પાસે જઈ દવા લેવામાં આવે છે; તેવી રીતે જ્યારે આ સાધનોથી મારા સાધ્યની સિદ્ધિ થઈ નહિ, ત્યારે હે! પ્રભુ! હું હવે તારે શરણે આવ્યો છું. મને એવી પ્રતીતિ થઈ છે કે તારે શરણે આવ્યા વિના મારા કામ-ક્રોધાદિ વગેરેનો રોગ મટશે નહિ. જ્યારે હે! પ્રભુ! તું હૃદયમાં વસી જશે, ત્યારે જ એ રોગ દૂર થશે. એટલા જ માટે હું તારે શરણે આવ્યો છું અને તારી પ્રાર્થના કરું છું."

આ સંસારમાં અનેક ચીજો પ્રકાશ આપનારી છે પણ શું સૂર્યના પ્રકાશ વિના સંસારનું કામ ચાલી શકશે? ભલે આખા રાજકોટમાં સર્ચલાઈટની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો પણ સૂર્યના પ્રકાશ વિના કામ ચાલી નહિ શકે! અહીં 'ઈલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ' છે તોપણ સૂર્યની તો આવશ્યકતા રહે જ છે. આ જ પ્રમાણે ભક્તો કહે છે કે, હે! પ્રભુ! ભલે બીજાં અનેક સાધનો હોય તોપણ જ્યાં સુધી તું હૃદયમાં આવી વસતો નથી ત્યાં સુધી એ બધાં સાધનો સફળ થતાં નથી. માટે જો 'તું હૃદયમાં આવી વસી જા' તો સાધ્યની સિદ્ધિ અવશ્ય થવાની જ છે. ભક્તોની માફક તમે પણ જો પરમાત્માને તમારા હૃદયમાં વસાવવા ચાહતા હો તો હૃદયપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો કેઃ—

ધર્મ જિનેશ્વર મુઝ હિવડે બસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન;
કબહૂઁ ન બિસરો ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન.

બસ! આ જ એક આશા રાખો તો 'એકને બરાબર સાધવાથી બધું સિદ્ધ થશે' એ કહેવત ચરિતાર્થ થશે. જો 'પ્રભુ હૃદયમાં આવી વસી જાય' તો બધું કામ સિદ્ધ થઈ જાય પછી બીજાં સાધનોની જરૂર રહે નહિ. બીજાના પ્રકાશની આવશ્યકતા જ્યારે સૂર્યનો પ્રકાશ ન હોય ત્યારે જ રહે છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી પરમાત્મા હૃદયમાં આવી વસ્યા નથી ત્યાં સુધી બીજાં સાધનોની જરૂર રહે છે. માટે પરમાત્માને હૃદયમાં વસાવો.

પરમાત્માને હૃદયમાં કેમ વસાવી શકાય? એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય તો એનો ઉત્તર એ છે કે, ચિત્તને બીજી વસ્તુઓમાંથી હટાવીને, પરમાત્માને પ્રાણ સમાન પ્રિય ગણી, તેમાં જ ચિત્ત પરોવવામાં આવે અને તે માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો પરમાત્માને હૃદયમાં વસાવવા મુશ્કેલ નથી.

કોઈ માણસ પોતાના પ્રાણનો જાપ કરતો નથી તો પણ તે પોતાના પ્રાણને ભૂલતો નથી. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માને પ્રાણસમાન પ્રિય માની તેમને ન ભૂલો તો તમો પરમાત્માને

હૃદયમાં ધારણ કરી શકો છો. ભક્તોની માફક તમે પણ પરમાત્માને તમારા હૃદયમાં વસાવવા ચાહતા હો તો અનન્ય ભાવે તમે પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો અને તેમને હૃદયમાં વસાવો.

ભક્તોનું કહેવું છે કે "જો પરમાત્મા ઉપર રાઈ જેટલો પણ વિશ્વાસ હશે તો પહાડ જેટલું કામ પણ સિદ્ધ થઈ જશે." પહાડની તુલનામાં રાઈનો હિસાબ કાંઈ નથી પણ મહાત્માઓનું કહેવું છે કે, "એ રાઈની પાછળ પહાડ જેવા મહાન્ કાર્યોની સિદ્ધિ રહેલી છે"

જો તમને મારા શરીર ઉપર નહિ પણ મારા કથન ઉપર પ્રેમ અને વિશ્વાસ હોય તો તમોને મારો અંતિમ ઉપદેશ એટલો જ છે કેઃ—

"ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખો. ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રેમ રાખો અને ભગવાનની પ્રાર્થના કરી તેમને હૃદયમાં ધારણ કરો. જો તમે મારી આ વાતને હૃદયમાં ઉતારશો તો તમારા હૃદયમાં એવી જ્યોતિ પ્રગટશે કે જે જ્યોતિ બધાનું કલ્યાણ કરશે. આ જ્યોતિ આગળ હું તુચ્છ છું. એટલું જ નહિ હું પણ એ જ જ્યોતિનો ઉપાસક છું. તમે પણ એ જ પરમ જ્યોતિના ઉપાસક બની એ જ્યોતિને જગાવો તો તેમાં બધાનું કલ્યાણ જ છે."

હમણાં કેટલાક જણાએ મારી પ્રશંસા કરી છે અને તેમાં પરમાત્માને શોભા દેનારા શબ્દો મારા જેવા પામરને માટે વાપરવામાં આવ્યાં છે. પણ મારી જે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તે માટે તે પ્રશંસા કરનાર પ્રશંસક ઉપર કેવી જવાબદારી રહેલી છે તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. કોઈ લક્ષાધિપતિ માણસ જ્યારે પોતાના બાળકના ગળામાં મૂલ્યવાન હાર પહેરાવે છે ત્યારે તે હાર પહેરનાર બાળકની સંભાળ પણ બરાબર રાખવી પડે છે, અને એ મૂલ્યવાન હારને કારણે બાળકનું જીવન જોખમમાં આવી ન જાય તેની પણ સાવધાની રાખવી પડે છે. બરાબર આ જ પ્રમાણે તમારે પણ પ્રશંસાનો હાર પહેરાવતી વખતે જવાબદારી અને સાવધાની સમજવાની જરૂર છે. હું પણ બાળકની સમાન છું. તમે મને પ્રશંસારૂપી હાર તો પહેરાવી દીધો છે પણ તેની જવાબદારી તમારે રાખવાની છે એ ભૂલવું ન જોઈએ અને મારે પણ એ સાવધાની રાખવી જોઈએ કે, "હું આ પ્રશંસાથી ફુલાઈ જઈને પોતાનું કર્ત્તવ્ય પણ ભૂલી ન જાઉં."

આજે સવારે હું ધ્યાન કરી રહ્યો હતો ત્યારે પૌષધવ્રતી શ્રાવકો મને વંદન કરવા આવ્યા હતા. તેમને વંદન કરતા જોઈને મને એવો વિચાર આવ્યો કે, "હે! આત્મા! તું આ પૌષધવ્રતી શ્રાવકોનું વંદન સ્વીકારીને ક્યાં મુકીશ અને તેના બદલામાં તું શું તેમનો ઉપકાર કરીશ?" કોઈ ઇચ્છા કે કામનાને વશ થઈ જાય તો તે જુદી વાત છે, નહિ તો શ્રાવકો પૌષધવ્રતમાં કોઈ ચક્રવર્તીને પણ વંદન–નમસ્કાર કરી શકતા નથી, ઇન્દ્રને પણ નમી શકતા નથી અને કોઈ જાગીર આપવા આવે તો પણ તે લઈ શકતા નથી. "આવા પૌષધવ્રતી શ્રાવકો તને વંદન કરે છે તો તું તેમનો શો ઉપકાર કરીશ?"

લોકો કોઈને શાહુકાર જાણી તેમની દુકાને રૂપિયા જમા કરે છે. રૂપિયા જમા કરનાર માણસ તો રૂપિયા જમા કરી નિશ્ચિંત થઈ જાય છે પણ જેમને ત્યાં રૂપિયા જમા કરવામાં આવે છે તેમની ઉપર તો મોટી જવાબદારી આવી પડે છે. જો તે શાહુકાર રૂપિયા જમા

તો કરી લે પણ મગાયાથી રૂપિયા પાછા મૂકે નહિ તો તે 'દીવાળીઓ' કહેવાય. આ જ પ્રમાણે અમારે પણ એમ સમજવું જોઈએ કે, હે! પ્રભુ! અમે આ શ્રાવકોનું વંદન તો સ્વીકારીએ છીએ પણ જે ગુણને લીધે શ્રાવકો અમને વંદન-નમસ્કાર કરે છે તે ગુણ અમારામાં ન હોય કે શ્રાવકોને એ ગુણ આપી ન શકીએ તો એ પણ દેવાળું ફૂંકવા જેવું જ ગણાશે.

તમે લોકો અમને પ્રાણસંજીવની જડીબુટ્ટીની ગોળી દવાની સમાન માનો છો. જો આવી મૂલ્યવાન દવા બેકાર્ય જાય કે તે દવાની શીશી તૂટી-ફૂટી જાય તો તે દવાને આધારે જે લોકો સ્વસ્થતા પામતા હોય તે લોકો મુશ્કેલીમાં આવી જાય. આ જ પ્રમાણે પ્રાણસંજીવની જડીબુટ્ટી જેવી ગોળી દવાની જેમ ગોળા ગણાતા જો અમે બગડી જઈએ કે ફૂટી જઈએ, તો અમારા આધારે જે લોકો કલ્યાણ સાધવા ધારતા હોય તે લોકોની શી દશા થાય? એટલા માટે અમારે પણ અમારી જવાબદારી ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. અને જે લોકોએ મારી પ્રશંસા કરી છે તે લોકોએ પણ પોતાની જવાબદારીનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

અહીંના લોકો મને જાણતા ન હતા છતાં પણ તેઓ મારા પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરી મને અહીં ખેંચી લાવ્યા એથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ લોકો કેવળ મારા શરીરની સાથે પ્રેમ કરતા નથી, પણ જે ધર્મનું તેઓ પાલન કરે છે તે ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ છે અને તેથી જ મારા પ્રત્યે પણ પ્રેમભાવ રાખે છે. આ જ કારણે તમે લોકો અમારા ઉપર આટલો બધો વિશ્વાસ રાખો છો. આમ છતાં જો અમે બગડી જઈએ, તમારો વિશ્વાસભંગ કરીએ તો તમારી શી દશા થાય? એટલા માટે અમે બગડી ન જઈએ એનું ધ્યાન અમારે પ્રતિપળ રાખવું જોઈએ.

બીકાનેર શ્રીસંઘની વિનતી હમણાં મેં અને તમે બધાએ સાંભળી. વાસ્તવમાં બીકાનેર શ્રી સંઘનું ભાણું પીરસેલું હતું. કેવળ જમવાની વાર હતી, તેવી મારી તૈયારી બીકાનેર જવાની હતી. વચમાં રાજકોટ શ્રી સંઘને પીરસેલું ભાણું મળી ગયું. હું તો રાજકોટ અને બીકાનેરને એક જ સમજું છું અને ભાવના તથા ભક્તિ હોવાથી મારા માટે તો બન્નેય સ્થળ સમાન જ છે. જે કામ હું બીકાનેર કરત તે કામ અહીં કરી રહ્યો છું. એટલા માટે બીકાનેરવાળાઓએ મારું અત્રે આવવાનું થવાથી અને બીકાનેર આવવાનું ન થવાથી દિલગીર થવાની કાંઈ જરૂર નથી આ સાલ જો હું આ બાજુ આવત નહિ તો મારા માથે જવાબદારીનું ઋણ રહી જાત. એટલે એ ઋણભાર માથા ઉપરથી ઉતારવા માટે મેં વિચાર્યું કે પછી જઈ શકાય કે ન પણ જઈ શકાય; માટે હમણાં ત્યાં જવું ઠીક છે. આ વિચારની પ્રેરણાથી અને શ્રીમલજી, સૂરજમલજી વગેરેનો આગ્રહ થવાથી મેં ઉનાળાનો પણ વિચાર ન કર્યો અને અહીં આવ્યો.* હવે મારું એ જ કહેવું છે કે, મારું આ શરીર બીકાનેર, રાજકોટ કે કોઈ બીજા સ્થળે રહે પણ તમારે તો તમારા કામ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

મેં તો કાંઈ વિચાર્યું ન હતું તોપણ ન જાણે કોઈ ભાવના કે શક્તિની પ્રેરણાથી સકળ શ્રી સંઘે મળીને ગણેશીલાલજીને યુવાચાર્ય ચૂંટયા અને સમ્પ્રદાયના સદ્‌ભાગ્યે આવા યોગ્ય યુવાચાર્ય સમ્પ્રદાયને મળી ગયા. મારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ અજમેરમાં ભારત-

* પૂજ્યશ્રીના વિહારની નોંધ માટે પરિશિષ્ટ પહેલું જુઓ.

ભરના સકળ શ્રી સંઘે મળીને યુવાચાર્યને ચૂંટયા છે. કોઈ એક સમ્પ્રદાયે તેમને ચૂંટયા નથી. મેં વિચાર્યું કે જ્યારે સકળ સંઘને એ પસંદ છે તો પછી એમાં મને શો વાંધો ? એમ વિચાર કરીને મેં પણ તેઓને યુવાચાર્ય તરીકે સ્વીકાર્યા અને તેમને યુવાચાર્યપદ આપ્યું. ગયા વર્ષે મને એવી સદ્બુદ્ધિ સૂઝી કે મેં સમ્પ્રદાયના કાર્યનો બધો ભાર તેમને માથે મૂકી દીધો. આ પ્રમાણે હું સ્વતન્ત્ર થઈ ગયો છું અને હવે હું તો શ્રી સંઘનો રિટાયર્ડ સેવક છું.

પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીએ મને કહ્યું હતું કે, બીકાનેર અને ઉદયપુર શ્રી સંઘનું ધ્યાન રાખવું. એટલા માટે બીકાનેરનો ખ્યાલ મારા મનમાં છે અને પૂજ્યશ્રી મહારાજની આજ્ઞાનુસાર મેં બીકાનેર, ગંગાસર અને ભીનાસર એમ ત્રણ ચાતુર્માસ કર્યાં છે. હું રાજકોટ આવ્યો ન હતો એટલે રાજકોટ પણ આવી ગયો. હવે મારી ઉપર કોઈ પ્રકારની ખાસ જવાબદારી નથી. જવાબદારી જે છે તે યુવાચાર્યજી ઉપર છે અને તેઓ સુયોગ્ય હોવાથી પોતાની જવાબદારીને બરાબર પાર ઉતારશે એવો વિશ્વાસ છે. હવે મારે કયાં રહેવું, શું કરવું વગેરે વિષે હું સંઘ, યુવાચાર્યજી વગેરેની સલાહ ભલે લઉં, પણ આ વિષે નિર્ણય કરવો તે મારા અધિકારમાં છે. હું ગમે ત્યાં રહું પણ શ્રીસંઘે તો એમ સમજવું જોઈએ કે, એઓ તો સંઘથી રિટાયર્ડ છે.

જો કે શ્રી સંઘે મને જે પૂજ્ય પદવી આપી હતી તે તો યુવાચાર્યજીને આપી દેવામાં આવી છે, તો પણ અત્યારે મને પૂજ્ય કહેવામાં આવે છે અને તે કારણે મારે પણ કોઈને કોઈ રૂપમાં થોડોઘણો ભાર પણ વહન કરવો જ પડે છે.

ભગવાન ધર્મનાથને આપણે ભૂલી ન જઈએ એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ. આપણે હજી ઉપાસક છીએ એટલા માટે ઉપાસ્યને ભૂલી જવા ન જોઈએ. જો આપણે ઉપાસ્યને ન ભૂલીએ તો—

तीर्थं कुर्वन्ति तीर्थाणि ।
सत्शास्त्रं कुर्वन्ति शास्त्राणि ।
सत्कर्म कुर्वन्ति कर्माणि ॥

જેમના આત્મામાં પરમાત્માની ભક્તિનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રગટયો હોય તેમનાં ચરણ જ્યાં પડે ત્યાં તીર્થ જ છે. આથી વિપરીત જે લોકો પરમાત્માને ભૂલી જઈ કામ-ક્રોધાદિના પંજામાં સપડાઈ જઈ પૈસાના લોભમાં બીજાનું ગળું રેંસે છે અને ઈશ્વરને પણ ગણકારતા નથી તે કૃતઘ્ની લોકો વિષે શું કહેવું ?

જે પતિતપાવન છે એ ઈશ્વરને, પોતાના નજીવા કામની સિદ્ધિ માટે, તજી દેવા અને હૃદયમાં નીચ લાલસાને સ્થાન આપવું તે ઘણું જ ખરાબ છે. એટલા માટે એ પતિતપાવન કરનાર પરમાત્માને કદાપિ ભૂલો નહિ. જો તમે પરમાત્માને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપવા ચાહતા હો તો તમે જે કાંઈ કામ કરો તે તેમને અનુકૂલ જ કરો અર્થાત્ તમારે તીર્થમય બનવું જોઈએ. કારણ કે તમે પોતે જ તીર્થ છો ભગવાને કહ્યું છે કે :—

चत्तारि समणसंवे पण्णत्ते तंजहा-समणाए समणिए सावयाए साविग्राए वा ।

આ પ્રમાણે તમે શ્રાવકો પણ તીર્થરૂપ છો. તીર્થરૂપ હોવા છતાં જો તમે દુષ્કૃત્યો કરો તો શું તે તમારા માટે અનુચિત નથી ? તમે મને પણ તીર્થરૂપ માનો છો અને

એટલા માટે તમે અહીં આવ્યા છો. નાનાં તીર્થો મોટાં તીર્થો પાસે આવે છે. એટલા માટે મોટાં તીર્થોએ પણ એ વિચારવું જોઈએ કે, આ લોકો મારી પાસે જે વિશ્વાસની સાથે આવ્યા છે તે વિશ્વાસનો ઘાત થવા ન દેવો જોઈએ. તમે પણ તીર્થરૂપ છો. તીર્થનાં જ્યાં ચરણ પડે છે તે તીર્થ બની જાય છે. તીર્થના મોઢામાંથી જે શબ્દ નીકળે છે તે પણ તીર્થના શબ્દ છે અને તીર્થ જે વાત કરે છે તે વાત પણ તીર્થની વાત છે. એટલા માટે તમારે એવું એક પણ કામ કરવું ન જોઈએ, એવી એકપણ વાત કરવી ન જોઈએ અને એવો એક પણ વ્યવહાર કરવો ન જોઈએ કે જે તીર્થને યોગ્ય ન હોય.

તમો બહેનો પણ તીર્થરૂપ છો; જ્યાં જે મુખેથી પરમાત્માનું ભજન કરો તે જ મુખેથી અપશબ્દ કે ગાળાગાળી બોલો એ કેટલું બધું ખરાબ કહેવાય! બહેનો પોતે તીર્થરૂપ છે એ વાત સમજતી નથી અને એટલા જ માટે કાલે રોવા કૂટવાની કુપ્રથાને બંધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા દેવા માટે મારે પણ ઊભું થવું પડયું હતું. જ્યારે તીર્થને રોવા-કૂટવાનો ત્યાગ કરવા માટે આટલું બધું કહેવું પડે તો બીજાઓને કેટલું કહેવું પડે? અને તીર્થ જ્યારે રોવા-કૂટવાનું છોડી શકે નહિ ત્યારે બીજી ખરાબ વાતો કેમ તજી શકશે? તીર્થે રોવાનો ઢોંગ તો કરવો ન જ જોઈએ. સ્વાભાવિક આંસુ આવી જાય તો તેને કોઈ રોકી શકતું નથી. એવાં સ્વાભાવિક આંસુ તો ભગવાનના વિયોગથી સિંહ અણગાર જેવાની આંખમાંથી પણ નીકળી પડયાં હતાં, પણ વ્યવહારના નામે રોવાનો ઢોંગ કરવો એ પ્રથા ખરાબ છે. લોકોએ રોવાની પ્રથાને પણ વ્યવહારનું નામ આપી દીધું છે; પણ આ વ્યવહાર નથી પણ ભૂલ છે. લગ્ન આદિની પ્રથા વ્યવહાર છે, નિયમ નથી; પણ રોવાની પ્રથા તો વ્યવહાર પણ નથી, એ તો દેખીતી ભૂલ છે. વ્યવહાર તો તે કહેવાય કે જેના વિના સંસારનું કામ અટકી પડે.

આ જ પ્રમાણે પુત્રનું સગપણ તેના ભાણુતરનો ખર્ચ લઈ કરવું એ પણ કયા પ્રકારનો વ્યવહાર છે! આજકાલ કેટલાક લોકો પોતાની પુત્રીઓને એટલા માટે મેટ્રીક સુધી ભણાવે છે કે મેટ્રીક થયા વિના આજનો ફેશનવાળો તેનો પતિ તેને પસંદ કરતો નથી. આ પ્રમાણે ફેશનના ઢોંગમાં તણાઈ જઈને આજકાલ બહુ જ બળજબરી કરવામાં આવે છે અને દેખીતો વરવિક્રય કરવામાં આવે છે. જ્યાં કન્યાવિક્રયની પ્રથા નથી પણ વરવિક્રયની જે પ્રથા ઘુસતી જાય છે, તેને દૂર કરવામાં આવે તો અન્ય સ્થળે રાજકોટમાં કન્યાવિક્રય કે વરવિક્રયની પ્રથા બંધ થઈ ગઈ છે એવો દાખલો આપી શકાય.

લગ્ન રૂપિયા સાથે કરવામાં આવે છે, કે રૂપિયા માટે કરવામાં આવે છે, કે કન્યાની સાથે કરવામાં આવે છે? જો તીર્થની એવી ભાવના હોય કે, 'હું રૂપિયા માટે લગ્ન કરું છું' તો તે તીર્થને માટે સર્વથા અનુચિત છે. શિક્ષણ કેટલું લીધું છે, શરીર તથા રૂપ કેવાં છે વગેરે જોવું-તપાસ કરવી તે તો ઠીક છે, પણ કેટલા રૂપિયા આપે છે એ જોવું અથવા રૂપિયા માટે લગ્ન કરવા એ તીર્થને માટે કદાપિ યોગ્ય નથી માટે એ કુપ્રથાનો ત્યાગ કરો.

જો રૂપિયા લેવા એ નીતિપક્ષ હોત તો તો એનો ત્યાગ કરવા વિષે હું આગ્રહ કરત નહિ, પણ એ ચોકખી અનીતિ છે. અનીતિના કામને રોકવું મારું કર્ત્તવ્ય છે. એટલું જ નહિ. પણ એ તો મારો ધર્મ છે. હું તમારો ગુરુ છું અને તમે મારા શ્રાવક છો. મારી જાણમાં કોઈ અનીતિનું કામ થતું હોય તો તેને રોકવું એ મારું કર્ત્તવ્ય છે. જો મારી નજર

સામે કોઈ બકરાનો વધ કરતું હોય તો શું હું એ વધ રોકવાનો ઉપદેશ નહિ આપું? બકરાનો વધ કરવો એ તો પ્રત્યક્ષ પાપ છે પણ આ વરવિક્રયથી ગુપ્ત કે પ્રકટરૂપે ન જાણે કેટલી મનુષ્યહત્યા થાય છે? બંગાલને વિષે એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, ત્યાંનો એક પિતા પોતાની ભણેલી-ગણેલી પુત્રીઓના વિવાહ કરવા માટે મૂરતીયાઓને રૂપિયા આપી શકે એવી સ્થિતિમાં હતો નહિ, એટલે મૂરતીયાઓએ વિવાહ કર્યો નહિ. આ વાતની જાણ જ્યારે તેની પુત્રીઓને પડી કે, અમારા વિવાહ માટે પિતા દુઃખી થાય છે તો જીવીને શું કરવું છે? આમ વિચાર કરી એ છોકરીઓએ બળીને કે ડુબીને આત્મહત્યા કરી નાંખી. આ પ્રમાણે વરવિક્રયની કુપ્રથાને લીધે સમાજમાં ઘોર કૃત્યો થયાં કરે છે. એટલા માટે એ અનીતિના ઘોર કૃત્યને રોકવું એ મારું કર્ત્તવ્ય છે.

તમે પોતે સ્વેચ્છાએ તમારા ઘરનું બધુંય કન્યાને આપી દો તો તેને કોઈ રોકતું નથી પણ કન્યાવાળાઓ પાસેથી રૂપિયા, મકાન, બંગલો અથવા ભણતરનું ખર્ચ માંગવું અથવા સોનુંરૂપું, કપડાંલત્તાં, ઝવેરાત કે જમીન વગેરે માંગવું એ સર્વથા અનુચિત છે. આમ કરવાથી વ્યવહારનો તો નાશ થાય છે પણ સાથે સાથે સન્તાનપ્રેમ તથા દયાભાવનો પણ નાશ થાય છે, એટલું જ નહિ તેથી મહા અનર્થ પણ થાય છે.

હવે આ કુપ્રથાના ત્યાગ માટે તમો જે ઉભા થયા છો તેઓને આ અનર્થકારી પ્રથાનો તમારી પાસે ત્યાગ કરાવું છું અને કહું છું કે, "વરના બદલામાં રૂપિયા લેવા પણ ન ચાહો તેમ દેવા પણ ન ચાહો. બીજા પાસેથી લ્યો પણ નહિ તેમ આપો પણ નહિ. સ્વેચ્છાએ લેવું-દેવું જુદી વાત છે પણ મોઢે માંગીને લેવું અને ઠરાવીને આપવું એ કુપ્રથાનો ત્યાગ કરો. તમે રૂપિયા લ્યો અને અમારી પુત્રીની સાથે વિવાહ કરો અથવા તમે આટલા રૂપિયા આપો તો વિવાહ કરીએ; આ પ્રમાણે કહીને લેવા-દેવાની પ્રથાનો ત્યાગ કરાવું છું." (પ્રાયઃ બધા લોકોએ ત્યાગ કર્યો.)

તમારા તરફથી મળેલી આ છેલ્લી ભેટ હંમેશાં મને યાદ રહેશે. હું તો એ જ ચાહું છું કે, તમારા બધાનું ભલું થાય તથા કલ્યાણ થાય અને એ જ શુભ દૃષ્ટિએ આ કુપ્રથાનો તમારી પાસે ત્યાગ કરાવું છું.

આજે સવારે ધ્યાન કરતાં મને જે વિચાર આવ્યો તેનો ભાવ તમને બતાવવો મને આવશ્યક લાગે છે, એટલે એ વિષે કહું છું. એક ફારસી કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

ખૈરકુન અય ફ્લાં વ ગનીમતે સુમારે ઉમ્ર,
જહાં પેશ્તર બામ બરાયદ કે ફ્લાં ન મઁદ.

અર્થાત્—"હે મારા મિત્રો! સારાં કામો તમે કરી લો. કારણ કે તમારી આટલી બધી ઉંમર થઈ ગઈ એ તમારાં ભાગ્ય સમજો. તમે આટલા વરસના મોટા થશો એવો વિશ્વાસ કોઈ રાખી શકે નહિ."

મને પણ એવો વિશ્વાસ ન હતો કે હું ૬૨ વર્ષનો થઈશ અને મારી ૬૨મી વર્ષગાંઠ રાજકોટના લોકો ઉજવશે. વાસ્તવમાં શરીરનો વિશ્વાસ જ શું છે! જાડેજા ડૉક્ટર વિષે કાલે સાંભળ્યું કે તેમને બચાવવા માટે ૧૭ ડોક્ટરો એકઠા થયા હતા છતાં પણ તેઓ તેમને બચાવી શક્યા નહિ. કવિ કહે છે કે, "આ જીંદગીનો કાંઈ ભરોસો નથી. માટે કોઈ એમ કહે કે,

અમુક માણસ દુનિયામાં ન રહ્યો, એ પહેલાં જ તું સારાં કામો કરી લે." તમારે પણ આ કવિના કથન ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ.

સારા કામનો પ્રારંભ કરવામાં વિલંબ કરવો ન જોઈએ. તમે જુઓ છો કે, તમારા સાથી મૂર્ત્તિપૂજક લોકો તીર્થાદિમાં કેટલા રૂપિયા ખર્ચે છે અને તેઓ આગમોદય સમિતિ વગેરે જ્ઞાનખાતામાં કેટલા બધા રૂપિયા ખર્ચી રહ્યા છે. પરંતુ તમો સ્થાનકવાસીને થોડોક પણ ખર્ચ કરવામાં કેટલો વિચાર કરવો પડે છે અને કેટલી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે? તમારું સાહિત્ય પણ એવું ઊંચું છે કે, જે 'નિર્દોષ દેવને દેવ' અને 'દયામય ધર્મને ધર્મ' માને છે. તમારું એ ઉચ્ચ કોટીનું સાહિત્ય પણ આજે કેવી દશામાં પડયું છે તે જુઓ! તમને તમારા સાહિત્ય ઉપર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હોય તો તેનો પ્રચાર કરવામાં જરાપણ વિલંબ કરવો ન જોઈએ અને દરેકે પોતાની શક્તિ અનુસાર સાહિત્ય–પ્રચારમાં સક્રિય સહકાર આપવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સાહિત્યોદ્ધાર થાય તો તમારું અને બીજાનું કલ્યાણ જ છે. શાસ્ત્ર તે છે કે જેમાં ઉદારતા હોય. તમારા શાસ્ત્રમાં પૂર્ણ ઉદારતા છે તો પછી તેની પાછળ તમે કેટલા રૂપિયાનો વ્યય કર્યો અને વિવાહ-શાદી વગેરેની ધમાલમાં કેટલા રૂપિયાનો વ્યય કર્યો તેનો પૂર્વાપર વિચાર કરો.

તમે સાધુમાર્ગી હોવા છતાં તમને બીજાઓ કૃપણ–લોભી કહે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈને કૃપણ રહેવું એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે? જે કોઈ પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ જાણે છે અને જે કોઈ પુણ્ય–પાપનો વિવેક કરી શકે છે તે કૃપણ રહી શકતો નથી. **જે પાપમય કામ તો ત્યાગ કરતો નથી પણ પુણ્યના કામનો ત્યાગ કરી બેસે છે તે સમદૃષ્ટિ કેવા પ્રકારનો છે?** માટે જાતિવિરુદ્ધ હાનિકારક ખાનપાનમાં અને કામકાજમાં પોતાની શક્તિનો દુર્વ્યય ન કરતાં, ભગવાનનો માર્ગ દીપે એવાં શુભ કાર્યોમાં તમારી શક્તિનો સદુપયોગ કરો. જેમનામાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિનો ભગવાનના માર્ગને દીપાવવામાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શારીરિક, માનસિક, વાચિક કે આર્થિક કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિ તમારી પાસે હોય તે શક્તિનો ભગવાનનો ધર્મ ફેલાવવામાં ઉપયોગ કરો તો કલ્યાણ છે. કેટલાક લોકો પોતાની શકિતનો સાહિત્યોદ્ધાર અને સાહિત્યપ્રચાર કરવામાં ઉપયોગ કરવા ચાહે છે, પણ તેઓ એકલા હોવાથી અને બીજાનો સહકાર ન હોવાથી, કાંઈ કરી શકતા નથી. એવા ઉત્સાહી લોકોને તમે સહકાર આપો કે જેથી ભગવાનનો માર્ગ દીપે અને તમારો ધર્મ અને તમારું સાહિત્ય પ્રકાશમાં આવે.

શ્રી સંઘના સેક્રેટરીએ તમારી પાસે ચાતુર્માસ દરમ્યાન થએલ કાર્ય અને દાનની સંક્ષિપ્ત નોંધ* વાંચી સંભળાવી તે બાબતમાં મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. તેમ છતાં દયા સંબંધમાં જણાવવાનું કે સદરમાં જે કુતરાઓને મારવામાં આવતાં હતાં તે કુતરાઓને બચાવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને પોલીસના જે ઘોડાઓ મારી નાંખવામાં આવતાં તેમને પણ પ્રયત્ન કરી બચાવી લેવામાં આવ્યા છે. આ પ્રમાણે દયાની પ્રેરણાથી આ બધું થયું છે. પરંતુ દયાનો પહેલો અધિકારી તો તે છે કે જેમનો તમારી ઉપર ઉપકાર છે.

ભારતમાં આજે ગાયોની જે કતલ થાય છે તેમાં સરકારી સત્તાનો પણ હાથ છે. એટલા માટે એ કાર્ય સરકારી સત્તાની સહાયતા વિના અટકાવી ન શકાય. પણ હમણાં

* દાનની સંક્ષિપ્ત નોંધ માટે પરિશિષ્ટ બીજું પાનું ૬૮૮ જુઓ.

એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, હિંદના નવા વૉયસરોય લૉર્ડ લિનલિથગોએ પણ કલકત્તાના કતલખાનામાંથી આઠ ગાયો અને ભેંશોને છોડાવીને દીલ્હીની પાંજરાપોળમાં મોકલી આપેલ છે. આ વાત ૨૪મી નવેમ્બર ૧૯૩૬ના ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીયા Times of Indiaમાં છપાએલ છે. વૉયસરોયે તે જીવોને છોડાવ્યા એ કાંઈ મોટી વાત નથી, પણ ભારતનું જે પશુધન આજે કપાઈ-લૂંટાઈ રહ્યું હતું તેને બચાવવા સરકારી સત્તાનું પણ ધ્યાન ગયું છે એ મોટી વાત છે. જ્યાં આ પ્રમાણે પશુધન દરરોજ લૂંટાતું હોય, જ્યાં આ પ્રકારની અનીતિ ચાલતી હોય ત્યાં કલ્યાણની આશા શી રીતે રાખી શકાય ?

જે રાજસત્તા પશુધનને કાપવામાં-લૂંટવામાં સહાયતા દેતી હતી, તે રાજસત્તા પશુધનને જ્યારે બચાવવાના પક્ષમાં આવી છે ત્યારે જો તમારા તરફથી કાંઈક વિશેષ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો શું પશુઓનો આ રીતે થતો નાશ બંધ થઈ ન શકે ?

મુંબઈના વાંદરા અને કુરલાના કસાઈખાનામાં થતાં પશુવધથી મારા હૃદયમાં જે આઘાત પહોંચ્યો હતો અને આ બાબત મુંબઈ-ઘાટકોપરમાં મેં વ્યાખ્યાનમાં જનતાની સમક્ષ કસાઈખાનામાં કતલ થતાં જીવોની અરેરાટીનું જે ચિત્ર રજુ કરી જીવદયા માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેના પરિણામે શ્રોતાઓ ઉપર તેની સારી અસર પડી હતી અને ઘાટકોપર જીવદયા સંસ્થા સ્થાપી તેઓએ જીવોને યથાશક્તિ બચાવવાનો સક્રિય પ્રયાસ પણ કર્યો હતો. તેઓ મુંબઈના કતલખાનામાં કપાતાં બધાં જીવોને તો કેમ બચાવી શકે ? પણ હા, તેઓએ શક્તિ પ્રમાણે જીવોને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને હજી કરી રહ્યા છે.

જ્યારે હૃદયમાં સદ્દભાવના જાગે છે ત્યારે નાનું સરખું કામ પણ મોટું રૂપ ધારણ કરી લે છે. આવા સમયમાં કે જ્યારે જીવોને બચાવવામાં વૉયસરોયની સહાયતા મળી શકે તેમ છે ત્યારે જો વિશેષ સક્રિય પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો ઘણા જીવોની રક્ષા થઈ શકે એમ છે. એટલા માટે આ દિશામાં પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જે લોકોમાં આ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવાની શક્તિ છે તેઓએ આ વિષે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને જેઓમાં આવી શક્તિ નથી તેઓએ પરમાત્મા પાસે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે:—

ધર્મ જિનેશ્વર મુઝ હિવડે બસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન;
કબહૂં ન બિસરું હો ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન.

હે ! પ્રભુ ! જો તમારું તેજ મારા હૃદયમાં આવી જાય તો હું અનંત શક્તિશાળી બની જાઉં અને મારી બધી સાંસારિક ભાવના પણ શાન્ત થઈ જાય.

જો કે ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરતાં મેં બધા જીવોને ખમાવ્યા છે પણ મારો ખાસ સંબંધ તમારી સાથે છે. ઉપદેશનું કામ ઘણું બારીક છે અને ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ એવી કોઈ વાત કહી દેવામાં આવી હોય કે જેથી આ ચાતુર્માસ દરમ્યાન તમારું કોઈનું મન દુભાયું હોય કે દુઃખ થયું હોય, તો હું બધાં સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા બધાંને ફરી ખમાવું છું અને બધાનું કલ્યાણ થાઓ એ જ ચાહું છું.

સમાપ્ત

પરિશિષ્ટ પહેલું

વિહાર નોંધ

[જેઠાણા સ્ટેશન (મારવાડ) થી રાજકોટ શહેર સુધી]

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલજી મહારાજ સાહેબે સંવત્ ૧૯૯૧ નું ચાતુર્માસ શ્રી રતલામમાં કરેલ ત્યાંથી લગભગ ૨૨૫ માઈલનો વિહાર કરી પૂજ્યશ્રી બ્યાવર અને ત્યાંથી જેઠાણા ગામે પધાર્યા હતા. શ્રી જેઠાણા (મારવાડ)માં પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલજી મહારાજ સાહેબને ચાતુર્માસ માટે રાજકોટ શ્રીસંઘે, જોધપુર શ્રીસંઘે, બીકાનેર શ્રીસંઘે, અજમેર શ્રીસંઘે, આદિ શ્રીસંઘોએ, વિનંતિ કરી હતી જેના જવાબમાં પૂજ્યશ્રીએ સંવત્ ૧૯૯૨ના ચૈત્ર સુદી ૫ તા. ૨૯-૩-૩૬ ને રવિવારને દિવસે ફરમાવ્યું હતું કે:—

"દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને ખુલ્લાં રાખી, સામ્પ્રદાયિક કોઈ કાર્ય આવી પડે અને તે કારણે કોઈ પ્રકારની રોકાણ થઈ જાય તો તે વાત જુદી છે, નહિ તો સુખે-સમાધિએ કાઠિયાવાડ તરફ રાજકોટ-ચાતુર્માસને માટે વિહાર કરવાનો ભાવ છે. રોકાઈ જવાનું કારણ ઉપસ્થિત થાય તો રાજકોટ શ્રીસંઘને તેની સૂચના આપવામાં આવે અને શ્રીસંઘ મને ઉદારતાપૂર્વક મુક્ત કરે."

આ પ્રમાણે રાજકોટ-ચાતુર્માસ માટે પૂજ્યશ્રીએ ફરમાવ્યું હતું અને સંવત્ ૧૯૯૨ ચૈત્ર શુક્લા ૬ ને દિવસે રાજકોટ તરફ જેઠાણાથી વિહાર કર્યો હતો. પૂજ્યશ્રીની સાથે મુનિશ્રી વક્તાવરજી મ૦, મુનિશ્રી સૂરજમલજી મ૦, મુનિશ્રી મોહનલાલજી મ૦, મુનિશ્રી શ્રીમલજી મ૦, મુનિશ્રી ચુનિલાલજી મ૦, મુનિશ્રી મોતીલાલજી મ૦, મુનિશ્રી ગોકુલચંદજી મ૦, મુનિશ્રી ફુલચંદજી મ૦, આદિ સંતો હતા.*

જેઠાણાથી રાજકોટ સુધીના લગભગ ૪૫૦ માઈલના પૂજ્યશ્રીના વિહારની સંક્ષિપ્ત નોંધ આપવી યોગ્ય જણાયાથી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવે છે.

સંવત્ ૧૯૯૨ ચૈત્ર શુક્લા ૬ ને દિવસે જેઠાણા (મારવાડ) થી કાઠિયાવાડ તરફ વિહાર

માઈલ	ગામ	જૈન ઘર	માઈલ	ગામ	જૈન ઘર
૫	ખરવા	૩૦	૫	બ્યાવર	૪૦૦
૩	ચોકી (પીપલોદા)				

ચૈત્ર શુક્લા ૧૧ ને ગુરુવારને દિવસે બ્યાવરથી વિહાર

માઈલ	ગામ	જૈન ઘર	માઈલ	ગામ	જૈન ઘર
૩	જાલિયા	૪	૭	બર	૨૫
૬	સેંદડા	૦	૬	રાયપુર	૬૦

* મુનિશ્રી સૂરજમલજી મ. મુનિશ્રી શ્રીમલજી મ. અને મુનિશ્રી ચુનીલાલજી મ. સં. ૧૯૯૧ નું ચાતુર્માસ અહમદનગરનું હોવાથી, તેઓ અહમદનગરથી જેઠાણા સુધી લગભગ ૬૦૦ માઈલનો વિહાર કરીને આવ્યા હતાં. અને ત્યાંથી પૂજ્યશ્રીની સાથે કાઠિઆવાડ તરફ આવેલ હતા.

માઈલ	ગામ	જૈન ઘર	માઈલ	ગામ	જૈન ઘર
૨	ઝૂઠા	૨૦	૪॥	બગડી	૧૦૦
૪	પીપલ્યા	૩૦	૪	સીયાટ	૧૨
૩	કરમાસ	૧૫	૬	સોજત	૩૦૦
૩	ચંડાવલ સ્ટેશન	૧ (મેસરી)			

(પૂજ્યશ્રી સોજતથી પાલી ગયા હતા. શ્રી મોહનલાલજી મ૦, શ્રી સૂરજમલજી મ૦ તથા શ્રી ગોકુલચંદજી મ૦ આદિએ સોજતથી સીધો વિહાર કર્યો હતો.)

સોજતથી પાલી.

૫	ઘેનાવ	૧૨	૫	જાડણુ	૧૫
૧	ઢાંકડી	૧૦	૨॥	મઠ	૦
૨	વાઘાસ	૦	૮	પાલી	૨૫૦

પાલીથી પાલણપુર

૬	ભેસાણા	૧૫ (તેરાપંથી)	૬	ખેડા	૧૦૦ (સંવેગી)
૪	દુધોડ	૨૫ (સંવેગી તેરાપંથી)	૬	નાના	૧૦૦ (,,)
૪	ખારચી સ્ટેશન	૨૦	૬	સાદલવા	૨૫ (સરદારના)
૪	બાવરો		૫	પીંડવાડા	૧૦૦ (સંવેગી)
૪	ધાંબલી	૨૦ (સંવેગી તેરાપંથી)	૫	કોજરા	૯ (,,)
૪	વીમાલિયા	૧૫	૨	પેશવા	૨૦ (,,)
૪	ઘુસી	૧૦૦	૪	ધનારી	૨૦ (,,)
૨	ખાંડ	૮૦ (સંવેગી)	૨	ભાવરી	૯
૫	ફીરવા	૧૦ (,,)	૨	ઓડવાણીયા	
૨॥	બાલરાઈ	૨૦ (,,)	૬	ભારજા	૨૫
૨	ઢોલારાગામ	૧૫ (,,)	૩	કિરવલી	
૨	નરહયા		૫	ખરેડી	૩૦
૩	કેનપરા		૬	બીસંડા	૩
૬	ખામી	૨૦ (સંવેગી)	૨	આયલ	૬
૪	સાંડેરાવ	૬૦ સ્થાનકવાસી ૪૦૦ (સંવેગી)	૬	કીડોતર	૪
૨	સિંદરુ	૨૦ (સંવેગી)	૨	સરોતરા	૪
૪	નેતરા		૪	ઇકબાલગઢ	૬ (અગ્રવાલ)
૫	શીવગંજ	૫૦૦ (સંવેગી)	૬॥	ચીત્રાસણી	૧૨
૬	બાદલુ		૭	પાલણપુર	૨૫૦

સંવત્ ૧૯૮૨ વૈશાખ વદી ૧૧ ને દિવસે પાલણપુરથી વિહાર

માઈલ	ગામ	જૈન ઘર	માઈલ	ગામ	જૈન ઘર
૩	જગાણા	૨૫	૬	ખોરિયાવી	૧૨
૫	મંજાધરુ	૮	૬	જોટાણા	૦
૬	ધારેવાડ	૦	૪	ખાલસાસણ	૮
૪	સિદ્ધપુર	૨૫	૫	ભોયણી	૦
૪	કામલી સ્ટેશન	૨૦	૩	દેતરોજ	૧૦
૪	ઊંઝા	૧૦૦	૩	કોજ	૦
૩	એંઠાણુ	૧૦	૨	રામપુરા	૦
૬	ધાઉ	૮	૪॥	ભંકોડા	૮૦
૨	પૂલનિએ	૦	૫॥	જકશી સ્ટેશન	૦
૩	મેસાણા	૪૦૦	૬	વીરમગામ	૨૦૦

સંવત્ ૧૯૮૨ જેઠ શુદી ૮ ને દિવસે વીરમગામથી વિહાર

માઈલ	ગામ	જૈન ઘર	માઈલ	ગામ	જૈન ઘર
૫	વણી	૩	૭	મુળી	૧૦૦
૩	સાબલી ગામ	૦	૪	સોમાસર	૦
૨	સાબલીરોડ સ્ટેશન	૦	૬	ડોલીયા	૬
૬॥	ઢાંકી (લીલાપુર રોડ)	૧	૪	શાહપર	૦
૨	લીલાપુર	૧	૯	ચોટીલા	૧૫૦
૬	લખતર	૧૫૦	૫	ચોરડી	૦
૪	બાપોદરા	૨	૬	બામણબોર	૦
૬	રાજપરા	૧૨	૪	કુહાડવા	૨
૪	વઢવાણ	૪૦૦	૫	સાલીયાસણ	૦
૪	વઢવાણ કાંપ	૪૦૦	૫	રાજકોટ સદર (જેઠ વદ ૧૩ બુધવાર)	
૭	ગોદાવરી	૮			

સંવત્ ૧૯૮૨ અષાડ શુદી ૩ સોમવારને દિવસે રાજકોટ નગર પ્રવેશ અને ચાતુર્માસ

પરિશિષ્ટ બીજું

[શ્રી રાજકોટના સંવત્ ૧૯૯૨ ના ચાતુર્માસ દરમિયાન જુદાં જુદાં ખાતાંઓને અંગે ફંડફાળા વગેરે થએલ તેની સંક્ષિપ્ત નોંધ]

રૂા. ૫૫૦૩ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પ્રકાશન માટે.

૩૦૦૧ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી છગનલાલજી મૂથા બલુન્દાવાળા બેંગલોર પૂજ્યશ્રીના જન્મોત્સવ પ્રસંગે

૧૦૦૧ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી લક્ષ્મીદાસ પીતામ્બરદાસ, પોરબંદર.

૫૦૧ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી ચુનીલાલ નાગજી વોરા રાજકોટવાળા.

૧૦૦૦ શ્રી રાજકોટ સંઘના ભાઇઓ તથા બ્હેનો તરફથી.

૫૫૦૩

રૂા. ૧૮૭૨ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનોના પ્રકાશન માટે.

૧૦૦૧ શ્રીયુત ચુનીલાલ નાગજી વોરા–રાજકોટ

૨૫૧ શ્રીમાન્ દુર્લભજી ત્રીભોવનદાસ ઝવેરી–મોરબી.

૨૧૦ શ્રીમાન્ અમૃતલાલ રાયચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની અ. સૌ. કેસરબ્હેન–મુંબઈ.

૨૧૦ શ્રીમાન્ રતનચંદ ગગલચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની ગં. સ્વ. ચંપાબાઈ મુંબઇ.

૨૦૦ જુદા જુદા ભાઇઓ તથા બહેનો તરફથી.

૧૮૭૨

રૂા. ૨૧૫૨ અહમદનગર પ્રાંતના દુષ્કાળ નિવારણ માટે.

૩૦૧ શ્રીમાન્ વેલજી શામજી વીરાણી–રાજકોટ.

૨૦૧ શ્રીમાન્ ચત્રભુજ કચરા લાખાણી–રાજકોટ.

૧૬૫૦ જુદા જુદા ભાઇઓ બ્હેનો તરફથી.

૨૧૫૨

રૂા. ૨૫૦૦ શ્રીરાજકોટ પાંજરાપોળના જાનવરોના સામાન્ય ચાલુ નીભાવ માટે.

૨૫૦૦ શ્રીપર્યુષણમાં અલગ અલગ ભાઇઓ તથા બ્હેનો તરફથી ફાળો થયો તે.

રૂા. ૩૮૫૭ શ્રી રાજકોટ પાંજરાપોળના કાયમી નીભાવ અર્થે

૧૧૦૨ શ્રીયુત કાનજી પાનાચંદ ભીમાણી રાજકોટ તરફથી.

૫૫૧ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબની જન્મતીથિમાટે

૫૫૧ તેમના ધર્મપત્નીના આત્મહિતાર્થે.

૧૧૦૨

૫૫૧ શ્રીયુત રેવાશંકર જાદવજી ઉદાણી, રાજકોટ

૫૫૧ શ્રીયુત્ હરીલાલ શીરાજ દોશી, રાજકોટ
૫૫૧ શ્રીયુત્ હરીલાલ રૂઘનાથ ગાંધી, રાજકોટ
૫૫૧ શ્રીયુત્ ભાણજી કાળીદાસ ખોધાણી, રાજકોટ
૫૫૧ શ્રીયુત્ પ્રાણજીવન નારણજી પારેખ, રાજકોટ

૩૮૫૭

રૂ. ૧૨૦૦ શ્રી જૈન ગુરુકુળ-બ્યાવરના નીભાવ માટે પાંચ વરસ સુધીની નવ તિથિ તરીકે

રૂ. ૧૦૦૦ શ્રી રતલામ હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડળ માટે

૫૦૦ શ્રીમાન્ શેઠ લક્ષ્મીદાસ પીતાંબર, પોરબંદર. પહેલા વર્ગના સભ્ય તરીકેનું લવાજમ
૨૦૦ બીજા વર્ગના બે સભ્યો તરીકેના લવાજમના
૩૦૦ ત્રીજા વર્ગના સભ્યો તરીકેની ફીના તથા ઈનામ માટે

૧૦૦૦

રૂ. ૧૫૦૨ શ્રી કાઠીઆવાડ નિરાશ્રિત બાળાશ્રમને સહાયતા

૫૦૧ રાવસાહેબ શેઠ ગંભીરમલજી લક્ષ્મણદાસજી, જલગાંવ
૨૫૧ શ્રીમાન્ શેઠ બરધભાણજી નથમલજી પિત્તલીઆ, રતલામ
૭૫૦ જુદા જુદા મારવાડી મીજબાન ભાઈઓ તથા બહેનો તરફથી

૧૫૦૨

રૂ. ૨૫૦૦ મીજબાનો તરફથી સહાયતા પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીના દર્શનાર્થે કાઠીઆવાડ તથા રાજપુતાના, મારવાડ વગેરે પ્રદેશમાંથી મીજબાનો આવતાં તેઓના તરફથી રાજકોટની સંસ્થાઓ જેવી કે પાંજરાપોળ, જૈન બોર્ડીંગ, જૈન બાળાશ્રમ, જૈનશાળા, શ્રાવિકાશાળા વિગેરેને સહાયતા મળી તે.

રૂ. ૫૨૫ શ્રી સંઘના લ્હાણા માટે શ્રીમાન્ શેઠ તારાચંદજી પુનમચંદજી ગેલડા, મદ્રાસવાળા તરફથી શ્રી રાજકોટના સકળ જૈનસંઘમાં પીત્તળની થાળીનું લ્હાણું કર્યું તેના.

રૂ. ૧૦૦ શ્રી ઘાટકોપર જીવદયા સંસ્થાને

રૂ. ૧૦૦ શ્રી હરિજન ફંડમાં પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીની મુલાકાતે પધારતાં તેની ખુશાલીમાં હરિજન ફંડમાં.

રૂ. ૨૫૦ શ્રી જીવદયા ખાતે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી અમુલખઋષિજી મહારાજ તથા બાળ બ્રહ્મચારી મહાસતીજી શ્રી પાર્વતીબાઈ સ્વામી કાળધર્મને પામતાં જીવદયા ખાતે.

રૂ. ૧૩૨૫ શ્રી સ્વામી વાત્સલ્યનાં જમણ માટે ફાળો થએલ તે.

રૂ. ૮૬૦૦ શ્રી ચાતુર્માસ સમિતિ-બાબતે મીજબાનોના ભોજન ખર્ચ માટે.

૧૦૦૦ શ્રીમાન શામજી વેલજી વીરાણી, રાજકોટ
૬૨૫ શ્રીમાન્ રામજી માણેકચંદ દોશી, રાજકોટ.
૫૦૦ રાવસાહેબ ઠાકરશી મકનજી ઘીઆ, રાજકોટ

૫૦૦ શ્રીમાન્ અમૃતલાલ વીરપાલ પારેખ, રાજકોટ
૫૦૦ શ્રીમાન્ તલકશી માણેકચંદ દોશી, રાજકોટ
૫૦૦ શ્રીમાન્ ચુનીલાલ નાગજી વોરા, રાજકોટ
૩૭૫ શ્રીમાન્ કાનજી પાનાચંદ બીમાણી, રાજકોટ
૨૫૦ ડોકટર નરસીંહદાસ ત્રીકમજી કોઠારી, રાજકોટ
૨૫૦ ડોકટર રાવસાહેબ લલ્લુભાઈ છગનલાલ શાહ, રાજકોટ
૨૫૦ શ્રીમાન્ જગજીવન હેમરાજ મોદી, રાજકોટ
૧૭૫ શ્રીમાન્ ગોપાલજી ભીમજી પારેખ, રાજકોટ
૩૫૨૫ જુદા જુદા ભાઈઓ તરફથી

૮૬૦૦

[નોટઃ આ ફંડમાં જે વધારો રહેવા પામેલ તે ધણીવાર પાછો આપવામાં આવેલ હતો]

રૂા. ૫૦૦ **શ્રી વળામણાના સ્વામી વત્સલ માટે**—શ્રીમાન્ ન્યાલચંદ સોમચંદ દફતરી રાજકોટવાળા તરફથી.

રૂા. ૨૫૦ **શ્રી જ્ઞાન ખાતા માટે**—શ્રીમાન્ કરસનજી દેવરાજ વકીલ, રાજકોટ તરફથી.

આ ઉપરાંત ચાતુર્માસ દરમ્યાન વખતોવખત પ્રભાવના, તપસ્યાવાળાને લ્હાણા, પોષધવ્રતવાળાને પારણાં, મીજમાનોને પ્રીતિભોજનો, સિજાતા ધર્મભાઈઓને સહાયતા, જૈનશાળાના બાળકોને ઈનામો, મારવાડી તપસ્વી ભાઈ માણેકચંદજીના પારણા ઓચ્છવનો વરઘોડો વગેરે અનેક રીતે ધર્મપ્રભાવના થએલ હતી.

પરિશિષ્ટ ત્રીજું

સંવત્ ૧૯૮૨ ના ચાતુર્માસ દરમ્યાન પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી પાસે

સજોડે શીયળવ્રત લેનારાઓની શુભ નામાવલી

૧ મહેતા વાલજી અમુલખ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મોતીબાઈ.
૨ શ્રીમાન્ શેઠ તારાચંદજી પુનમચંદજી ગેલડા, મદ્રાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. રામસખીકુંવરબાઈ.
૩ કામદાર ડાહ્યાલાલ ગોરધન કંડોરણાવાળા તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ.
૪ મહેતા મનસુખલાલ નારણજી બાલંભાવાળા તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. પ્રેમબાઇ.
૫ શ્રીયુત્ ચુનીલાલ નાગજી વોરા, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. સાંકળીબાઈ.
૬ શેઠ ન્યાલચંદ હંસરાજ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. કેસરબાઇ
૭ મહેતા રેવાશંકર રણછોડ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. અમૃતબાઇ.
૮ શ્રીયુત્ લક્ષ્મીચંદ નરભેરામ ભીમાણી, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. ડાહીબાઇ.
૯ પારેખ મણીલાલ નાનચંદ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. અમૃતબાઈ.
૧૦ શાહ ધારશી જેઠાભાઇ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. રળીઆતબાઇ.
૧૧ શાહ ઠાકરશી ખેતશી, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. જીવીબાઇ.
૧૨ કોઠારી મોતીચંદ કાળીદાસ, રાજકોટ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. સમરતબાઇ.
૧૩ શ્રીયુત્ અમૃતલાલ માનસંગ પારેખ, લોધીકાવાળા તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. જુમખબાઈ.

શીયલવ્રત અંગીકાર કરનારા ઉપરના દરેક ભાઇને શ્રી રાજકોટ સંઘ તરફથી ગરમ સાલ તથા દરેક બહેનને સૌભાગ્યનો સાડલો પોશાક તરીકે આપવામાં આવેલ હતાં.

તેમજ

શ્રીયુત્ જેચંદ અજરામર કોઠારી તથા તેમની દીકરી અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી દરેકને ચાંદીના રકાબી પ્યાલાની ભેટ આપવામાં આવી હતી.

પરિશિષ્ટ ચોથું

સંવત્ ૧૯૯૨ ના ચાતુર્માસ દરમ્યાન રાજકોટમાં થએલી મોટી તપશ્ચર્યાની નોંધ

શ્રી સન્ત મહાત્માઓએ કરેલી તપશ્ચર્યા

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજ સાહેબે પહેલાં અઠમ તપ અને પર્યૂષણ બાદ ૭ અપવાસ–છકાઈની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

તપસ્વી મુનિશ્રી ફુલચંદજી મહારાજે ૧૫ પંદર ઉપવાસની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

મુનિશ્રી સૂરજમલજી મહારાજે ૯ નવ ઉપવાસની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

મુનિશ્રી મોહનલાલજી મહારાજે છકાઈની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

મુનિશ્રી મોતીલાલજી મહારાજે પાંચ અપવાસની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

ભાઈઓ તથા બહેનોએ કરેલ તપશ્ચર્યા

મારવાડી શ્રાવક બંધુ તપસ્વી માણેકચંદભાઈએ ૩૧ ઉપવાસની તપશ્ચર્યા.

અ. સૌ. કસુંબાબાઈ તે દોશી ભગવાનજી ચત્રભુજના ધર્મપત્નીએ માસખમણ–૩૦ ઉપવાસની તપશ્ચર્યા.

પંદર અપવાસની તપશ્ચર્યા: એક બહેને કરી હતી.

અઠાઈ તપ = ૧૩; છકાઈ તપ = ૧૫.

માસખમણ જેવી મોટી તપશ્ચર્યા કરનારાઓને શ્રી સંઘ તરફથી પોષાક આપવાનો રીવાજ હોઈ શ્રી માણેકચંદભાઈ તથા અ. સૌ. કસુંબાબાઈને શ્રી સંઘ તરફથી પોષાક આપવામાં આવેલ હતા.

વસંત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતાએ છાપ્યું.
ઘીકાંટા રોડ—ચેલાભાઈની વાડી—અમદાવાદ.

શુદ્ધિપત્ર

પાનું	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭૩	૯	विबुधार्चित पादपीठ	विबुधार्चितपादपीठ!
૩૭૫	૩	કૂટશાલી	કૂટશાલ્મલી
૩૭૭	૩	ઋવ	ઋભ
૩૭૭	૨૧	વિચારો	વિકારો
૩૯૨	૫–૬–૧૫–૧૬–૨૬	દ્રોળી	દ્રોરી
૪૦૧	૧૩–૧૭	ક્ષિપ્ર	ક્ષિપ્ત
૪૧૧	૧૫	કવળ	કેવળ
૪૧૨	૩૬	સુદર્શનને શૂળી વિષે	સુદર્શનને શુળી ચડાવવા વિષે
૪૩૨	૨૦	તેનું	તેને
૪૪૦	૨૦	કૌરવો	પાંડવો અને કૌરવો
૪૪૧	૨૨	આપી	આપવા દઈ
૪૫૦	૨૩	કાપી	કાંભી
૪૫૩	૨૯	સમાજમાં	સમજમાં
૪૫૬	૭	છે	છું
૪૫૮	૩૦	સુમતિ	સમિતિ
૪૬૦	૧૪	હું	તું
૪૯૬	૩૨	અનિષ્ટ નેમી	અરિષ્ટનેમી
૪૯૮	૩૪	સગરને	સાગરને
૫૦૦	૫	અસારે યોં	અસારે જ્ઞાની યોં
૫૦૮	૪	ચાહવા	મારવા
૫૦૯	૨૨	જા	જો
૫૧૮	૨૪	બનાવાની	બનવાની
૫૧૮	૨૪	સનાથ મટી	અનાથ મટી
૫૫૩	૨	વિચલિત થયા	વિચલિત ન થયા
૫૮૪	૩૪	પ્ર ત	પ્રીતિ
૬૧૦	૧૯	ईश्वर परिधानाद्वा	ईश्वर प्रणिधानाद्वा
૬૧૦	૨૦	–પરિધાન	–પ્રણિધાન
૬૧૬	૨૬	હરિણી	હરિણીએ
૬૫૨	૧૩	ને મુનિનો	તે મુનિનો
૬૬૧	૧૪	સમુચ્ય રૂપે	સમુચ્ચય રૂપે
૬૬૬	૩૪	શિથિલતા રાખવામાં	શિથિલતા ન રાખવામાં
૬૭૦	૨૧	તું	તે
૬૭૩	૨૧	पराणिय	पराणि य